Patmowtiwn katoik vardapetowtean i hays ew miowtean noca ënd homakan ekeecwoy i plorentean siwnhodosi / [...]

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

{BnF

gallica
BIBLIOTHÈQUE
NUMÉRIQUE

Baldjian / Alexandre / 0070. Patmowtiwn katoik vardapetowtean i hays ew miowtean noca ënd homakan ekeecwoy i plorentean siwnhodosi / Aeksandr Palean * . 1878 * 1878.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF.Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :
*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.
*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer ici pour accéder aux tarifs et à la licence

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

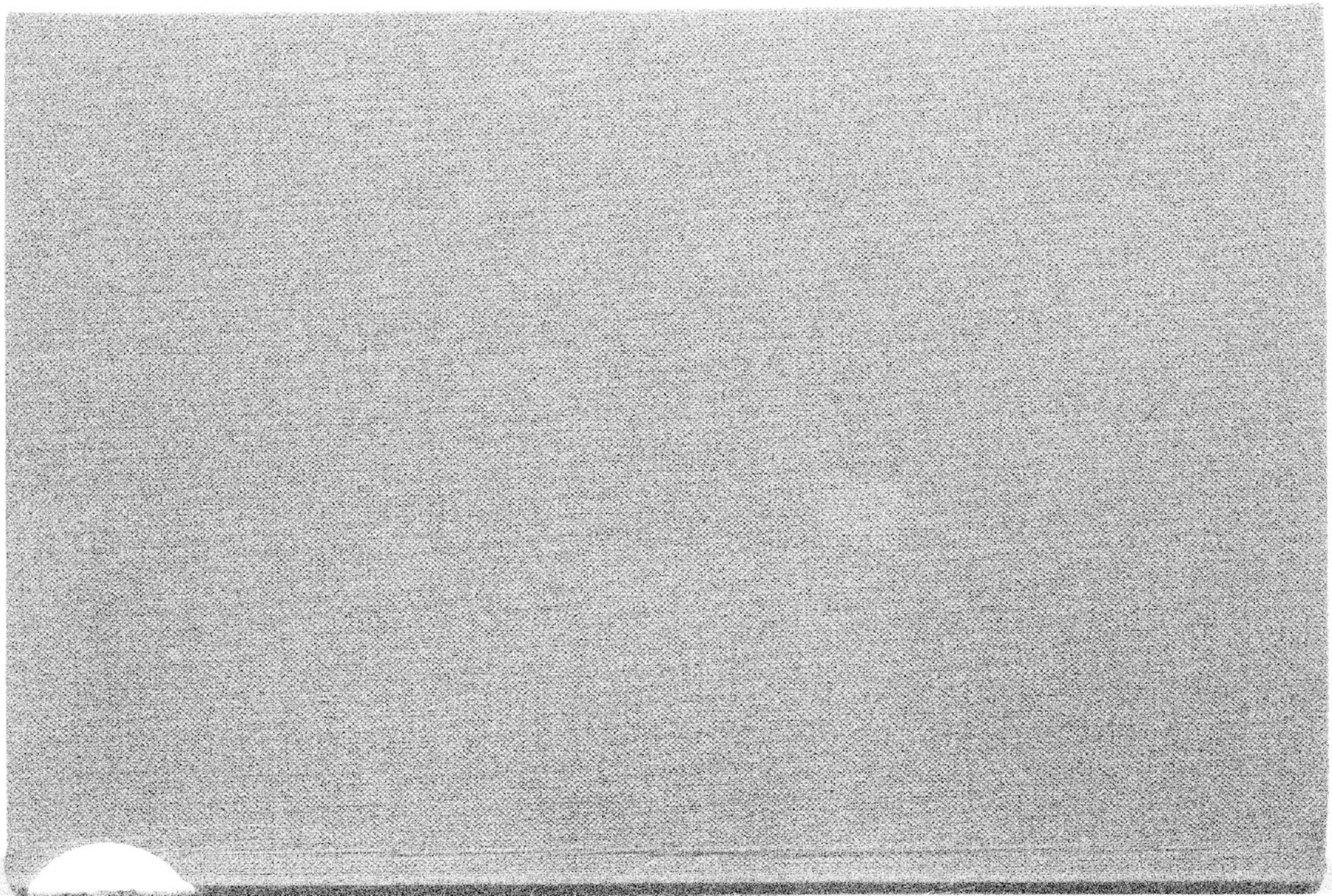
*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.
*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Patmut'iun Kat'olikē vardapetut'ean

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Ի ՀԻՑՍ

Ի

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՆՈՑԱ

ԸՆԴ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ի ՓԼՈՐԵՆՏԵԱՆ ՍԻՆՀՈԴՈՍԻ

ԳՐԵՑ

Aleksandr V. Palčean

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ Վ. ՊԱԼՃԵԱՆ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԱՐԻՆԱՑ Ի ՄԽԻԹ. ՎԻԵՆՆԱԿԱՆ ՈՒԽՏԻ

ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ Ս. Ա. ՏԱՐԱԾ. ՀԱՒԱՏՈՑ

Vienne

ՎԻԵՆՆԱ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

1878.

8°
X02.
507

ACQUISITION
85-01873

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE
R.F.
IMPRIMÉS

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Ի ՀԱՅՍ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Ի ՀԱՅՍ

ԵՒ

ՄԻՒԹԵԱՆ ՆՈՅՆ

ԸՆԴ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ի ՓԼՈՐԵՆՏԻԱ ՍԻՆՀՈԴՈՍԻ

ՏԵՍԻՍ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՊ Վ· ՊԱՆԼՃԵԱՆ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԱՐԻՆԱՑ Ի ՄԽԻԹ· ՎԻԵՆՆԱԿԱՆ ՕԻՄՏԻ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ Ս· Ա· ՏԱՐԱԾ· ՀԱՅԱՍՏԱՑ

ՎԻԵՆՆԱ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

1878.

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE
R.F.
IMPRIMÉS

ՄԵԾԻ ՀԱՑԱՍՏԱՆԵԱՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ.

ԱԹԱՆԱՍԻՈՍ. ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ.

ԱՆՑԱԼԹ ՎԿԱՅԻ.

ԳՐԻԳՈՐԻ ՍՐԲՈՅ ՆԱԽԱՀՕՐ.

ԵՐԿՆԱՒՈՐ ԳԱՂԱՏԱՊԱՆԻ.

Ոչդոյն մատնապրանքին չափ ոչ է պէտս մերոյ ազգի առանձին՝ ի լոյս ընծայել ձեռն արկեալ՝ պաշտպան ինձ խնամեալ զո՞ բնութենից բաց ի Յէն, որ եւ ‘ստրպիչ, Լայր եւ ինդրանատու մերոց հասաւոց: Զանգի Ոտ կոչեցար Աստուծոյ եւ առաքեցար, զի պտուղ փրկութեան՝ զկնեան Աւրաքելոց եւ յաշակերտաց նոցին նորոգեսցես ի մեզ եւ կատարեսցես:

Ոտ զհայաստանեայքս ի դիւացն ծառայութենէ եւ մեղաց հաներ յաղաւոթիւն որդւոցն Աստուծոյ եւ ի թանձրամած խաւարէ անգիտութեանն կոչեցեր ի պարզեւել լոյս Աւետարանին, յանձն առեալ կամակար մօտք եւ արութեամբ զբաղում

վեշտաս՝ անհնարին եւ գաւն տանջանաց համբերեցեր:

Պետրոսեան առաքելական նրբութեան խորհուրդ անմոռաց յարատեւական իմաստութենէ ՀԻՒՍԻՍԻՆ ի սիրտս մեր: Զոր ջերմեռանդն Պաւղոս պաշտօնեայ ՅԱՍՈՒԱԾ ի յաւիտեանց աւետարանեցեր մեզ, զՅԻՍՈՒՍ ՀԻՒՍՈՍՈՒ, ճշմարիտ Աստուած եւ ճշմարիտմարդ, որ ետուր բոլոր զթութեան իւրում զմեզ, զօտարացեալսդ ի կենաց անտի Աստուծոյ, ձուա ի յոյն կենդանի:

Զոր ուսուցեր մեզ, եթէ որպէս մի Աստուած Հայր կոչեմք, այսպէս եւ մի Տայր՝ զսուրբ, զկամելոսկեան

Նկեղեցի, ու եւ միայն՝ գՀաղպատ Վրիտասի, ու գՆորա մատին, ու գՆորա արքայութիւն, ու գՆորա գահիւ, եւ միմիայն զոռն՝ Նորա, յորմէ եթէ արտաքս ոք ճեպցէ՝ փրկութիւն նմա ոչ կայէ, զի նա իսկ է միոն եւ հաւատոյ ճշմարտութեան:

Ընդդէմ սմին եւ իրէնոսաք, եթէ փոխանակ Վրիտասի յերկրի աստ՝ Ընտրեաց այսորիկ փեսայ եւ ամանել, Ստեփանոսպատրիկ եւ Վասակ տեսանել, Տանն եւ Վասքին տեսեալ եւ Հոգիւ, եւ արքայութեան փոխակալ էնոյն ինքնակոտակն ժառանգն իշխանութեան Երանելոյն Պետրոսի, զոր Ոտս Հիմն հաստատութեան ամենայն եկեղեցեաց*) քարոզե-

*) Կամ՝ անբեկեալ:

ցեր, զի նա ինքն է, որ անվեհ վարդապե-
տութիւնն եւ խոստումն Քրիստոսի
զօրացեալ՝ զսիեզերս լուսաւոր առնէ, հաս-
տատէ ի հաւատս սուրբ զնկեղեցի, զի մի
դրունք դժոխոց զնա յաղթահարեսցեն:

Եմ՝ Տա՛ր ինամակալ, զի մի ընդու-
նայն ինչ ընթանայցես, կամ՝ ընթացեալ իցես, եկիր
ի Հռոմ տեսանել զՊետրոս, զԱնդրեայ եղբա-
Հռոմայ, զի զորս ծնաւն ի Քրիստոս զորդիս
Քո ի Քեզ նմին յանդիման կացուսցես, եւ
ի նոցա անուն զանշարժ հաւատարմութիւն
եւ զհնազանդութիւնն նորա օրինաց եւ հրա-
մանաց խոստացար:

Այսուամենայնիւ՝ ցորքան ժամանակս
գՀեռ շահուց քոց ընթացեալ, փոխեալ պահել

ամառուրշջ լինի, իսկ ձմեռը՝ ծանր ու երկարատև։ Ա. Ս. Օտարա-
գեալն եւ մեհենապետն Յորհոց անուն Ա՛ռնոյ, ուսեալ Ասորեստանեայց,
Ղուսանդայ եւ Վրաստանայ, իբրեւ զամս ոչ ինչ ի Տփղիս եղեալ,
հրամանաւ Ներսեհայ Մեծի՝ ի Վրաստանեայց աշխարհէ եկեալ
յորդոյ եւ ցամաքեցան։

Ձայսոսիկ փոքր ի շատէ ի մեծ ամա-
րան վտակսն ի Քուրայ, Նեղուլէ եւ Շաղուլէ ի
գետն Կուզգունի յորդեցեալ ի Կուրայ, մանաւանդ
ի ձմեռնային ժամանակի, ի բարձրանալ ջրոյն
ի մեծ ամարան։ Ի ձմեռնային ժամանակի
յորդոյ եւ ցամաքեցան։

թեան, ընծայեմ յառհատատչեայ հայրա-
սէր եւ հրաւիրան ոգւոյ եւ մեծարանաց,
եւ խնդրեմ հաշտ ակամբ հայել ի սա,
օրհնել եւ առնուլ ընդ հոմանեաւ պաշտ-
պանութեան Քո զծառայս եւ զորդի

ի Հոմ՛, ԹՊՀԻ
Յաւուր ծննդի Փիւռի սրբոց
Ճգնաւորացդ:

ՔՈՒ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՊԱՂՃԵԱՆ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱԿՈՒՓԱՑ:

ՅՈՒՐԱՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայոց առաքելական Եկեղեցւոյ Ծագումն եւ սկզբնաւորութիւնն որչափ հին է, այնչափ ալ լիով ծանօթ չէ իւր պատմութիւնը, ոչ միայն օտարաց այլ եւ նոյն իսկ ազգայնոց:

Ընդհանուր կարծիքն Եկեղեցւոյ պատմութեան հետ ունեցած սերտ յարաբերութիւնը նկատելով՝ արհամարհելի չէր երեւար մեզի, մանաւանդ թէ՝ օգտակար եւ կարեւոր, թէ մեկը՝ կանխակալ կարծիքներէ ազատ՝ յանձն առնուր հետազօտել եւ պայծառացոյն լուսոյ մէջ դնել այս մանաւոր Եկեղեցւոյ Ծագումն եւ յաջորդ դէպքերը, որոնցմէ շատերը նշանաւոր եւ յիշատակոյ արժանի են, եւ նոյն իսկ քրիստոնէական կրօնից սկզբնաւորութեանը կը վերաբերին:

Ասանք՝ երկայն տարիներ իմ խորհրդածութեանս նիւթ եղած էին, եւ վերջապէս այս տաժանելի աշխատութեան ձեռք զարկի, եւ սկսայ քննել երից առաքելութիւնը, թէ Հայոց Եկեղեցւոյն հիմնադրութիւնն եւ առաքելական դարուն հետ ունեցած յարաբերութիւնը, եւ թէ ութերորդ դարերու ընթացքին մէջ՝ քրիստոնէական հաւատոյ զարգացումն եւ վիճակումն կարծուկէ փարիսեութեան մէջ պէտք երեւոյթներն ըլ. եւ այսպէս՝ ինչ որ քայլ առ քայլ անցնելով հաւաքեցի, դիմի մտածիս մէջ համառօտելով՝

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Ի ՀԱՅՍ,

անուանել պատշաճ համարեցայ, եւ կը հրատարակեմ

Հայերին եւ Վաղինեւերին զատ զատ ոտպատրութեամբ ի պիտութիւն ազգայնոց եւ օտարաց:

Եթէ այս իմ առաջադրութիւնս եւ այլոց բաղձանքը ըստ բաւականին կատարեցի, ընթերցողաց դատաստանին կը թողում. այս միայն կը վկայեմ առաջիս, որ սա ինչ եւ իցէ թերութիւնը գրողը՝ մինակ ճշմարտութիւնն ամէն բանի վեր աչքին առնելն ունեցաւ, ասոր համար ալ որպէսզի ըստ ծննդեան առաջնութիւնը ցուցուի, առանձինն Յաւելուածներով՝ այլ եւ այլ ժամանակ դուման բուած կաթողիկոսական սինհոդոսներուն գործքերն, վճիռներն ու կանոնները ի լոյս ընծայել ուզեցի, որոնցմէ շատերը դեռ ոտպատրութեամբ ծանօթ չէին, եւ ես անձամբ, այլ եւ այլ ձեռնարկութեամբ, փութաջան քննեցի եւ ժողվեցի:

Ներանի, թէ այս սակաւ թղթերս, վերին յաջողութեամբ, ըլլային ի մեծապոյն փառս Աստուծոյ եւ ի պարծանս Ս. Աթոռ Ներկեղեցւոյ, հաստատէին ի ճշմարիտ հաւատս վաղթողիկեայս, եւ զօտարացեալս կոչէին ի Մխիթիւն, որուն Բրիտաս տէրն պետրոսի Ըմծոյը հիմն եւ աշտարակ դրաւ է:

ՅԱՆԿ

Ա.

Քրիստոնէական կրօնիւ ծագումն ու յառաջացումն ի Հայաստան. . 1

Բ.

Հայոց երկրորդ եւ ընդհանուր դարձր հեթանոսական աւելորդապաշտութենէ, եւ եկեղեցական նուիրապետութեան հաստատութիւնը. 5

Գ.

Կաթողիկէ հաւատքն ի Հայաստան անարատ կը մնայ. 8

Դ.

Քաղկեդոնի սուրբ սիւնհոդոսին, եւ անոր ի Քրիստոս երկու բնութեանց խոստովանութենէն Հայոց օտարանալը. 17

Ե.

Հայոց կրօնական անհաստատ այլեւայլ որպիսութիւնը. 23

Զ.

Կաթողիկէ Հաւատոյ եւ վարդապետութեան նորոգութիւնն ի Հայաստան. 26

Է.

Կաթողիկէ միութեան անբնդհատ շարունակութիւն Առաքելական սուրբ Աթոռին հետ. 57

Ը.

Հայոց կրօնական բարեկարգութեան վիճակը բարբարոսաց իշխանութեան տակ. 70

Թ.

Պատրաստութիւնք առ Տիեզերական Ս. Ժողովն Փլորենտիայ եւ մասնակցութիւն Հայոց եկեղեցւոյ. 80

Ժ.

Փլորենտեան տիեզերական Սիւնհոդոսին ազդեցութիւնն ի Հայաստան. 144

ԺԱ.

Հայոց կաթողիկէ-եկեղեցւոյն նուիրապետութեան հաստատութիւնն Օսմանեան պետութեան մէջ. 175

Վերջաբանութիւն 185

ԾԱՒԵԼՈՒԱԾՔ

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Ա.

կանոնք Ս. Սահակայ (426). 191

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Բ.

Կանոնք ժողովոյն Դուինայ (719). 195

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Գ.

Կանոնք Ընտրեալ ժողովոյն (862). 202

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Դ.

Թէոդիանոս ընդ կաթողիկոսի Հայոց բանակցութիւն Ա. . . 204

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Ե

Թէոդիանէայ բանակցութիւն Բ. 237

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Զ.

Գլխապրութիւնք Հռոմայ. 260

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Է.

Գիր կանոնական կոստանդին Ա. կաթողիկոսի, եւ կանոնք ժողովոյ Սոյ յամի 1243. 267

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Ը.

ժողով Սոյ 1307. 273

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Թ.

ժողով Ատանայ 1316. 282

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Ժ.

Գիր հրամանի Գեւոպանայ Հայոց. 299

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԺԱ.

Գաւանութիւն Հաւատոյ Զաքարիայ կաթողիկոսի. Թուղթ նորին առ Գրիգոր ԺԳ. Քահանայապետ. 302

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԺԲ.

Պիտս Եպիսկոպոս Ծառայ Ծառայից Աստուծոյ ի միաբանեալսն ընդ միաբանակեցսն իւրոց. Մինչեւ- պատճառ եր եւ այլն. 314

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԺԳ.

Առաքելական վճիռ՝ Ամենասուրբ Քրիստին Մեր 324

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԺԴ.

Ս. Գրիգորի Լուսաւորչի նուիրական նշխարաց վերայ պատմական տեղեկութիւնք 329

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Ի ՀԱՅՍ

ԵՒ

ՄԻՈՒԹԻՒՆ ՆՈՑԱ ԸՆԴ ՀԻՒՄԱՐԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

Ի ՓԼՈՐԵՆՏԵԱՆ ՍԻՒՆՀՈԴՈՍԻ

Ա.

Կաթողիկէ եկեղեցւոյ լուսաւոր ձրից եւ չքնաղ առաքելութեանց մէջ պայծառապէն կը փայլէ միութիւնն, զոր Քրիստոս Յիսուս Որդի Աստուծոյ այնչափ բարձրացուց, որ իւր աստուածային միութիւնն անոր օրինակ տուաւ եւ ըսաւ. "Աղաչեմ... զի ամենեքին մի իցեն, որպէս դու Հայր յիս՝ եւ ես ի քեզ, զի եւ նոքա ի մեզ իցեն... զի եղիցին կատարեալք ի մի:" — Այսպէս ալ կաթողիկէ եկեղեցին՝ երբեք ուրիշ ազնուագոյն նպատակ չունեցաւ, բայց եթէ՝ հաւատացելոց մէջ այս միութեան ու սիրոյ կապն անխախտ պահել, եւ գժուարին յեղափոխ պարագաներու մէջ ալ՝ ամէն ճիգ, վիշտ ու աշխատութիւն յանձն առաւ, որ եթէ հոս կամ հոն նոյն սուրբ միութիւնը խախտելու վրայ էր՝ հաստատուէր, եւ եթէ քայքայուած էր՝ նորոգուէր ու կենդանանար:

Ասոր բազմաթիւ օրինակներն եկեղեցւոյ պատմութիւնը մեզի կ'ընծայեցընէ. բայց բաւական է մեզ միայն աչքերնիս դարձընենք այն ճշմարտապէս մայրական ինամոց վրայ՝ զոր միշտ ցուցուց Աստուածական Ամոռը՝ զՅոյներն եւ ուրիշ արեւելից հաւատացեալները կաթողիկէ միութեան մէջ պահելու, եւ կերուելիոսի ժանտ հերձուածովը բաժանեալ եկեղեցին նորէն առաջին հաշտ միաբանութեան կոչելու: Փլորենտեան տիեզերական Սիւնհոդոսը յաւիտենական յիշատակ մըն է այսպիսի

մեծ խնամակալութեան. հոն՝ եկեղեցւոյ միութիւնը գլխաւորաբար յարդարեցաւ, հոն՝ հաստատուն ամէնուն ցնծութեամբ՝ բաժանման միջնորմը վերցաւ, եւ արեւելեանք Առաքելական Աթոռին կենդրոնը դիմելով՝ նորէն հաւատոյ, սիրոյ եւ խորհրդոց ցանկալի միութիւնը Քրիստոսի մի միայն գաւթին մէջ նորոգուեցաւ, հաստատութեան կնիքն առաւ: Ասիկա Հոգւոյն Սրբոյ մէկ գործն էր, անոր առաջակայութեամբն ու շնորհքը կատարուեցաւ, եւ եղաւ "Մի հօտ եւ մի հովիւ":

Իրաւամբ ուրեմն՝ անմահ յիշատակաց արժանի նշխարներս Գ. Քահանայապետը՝ Ցունաց եկեղեցւոյն միութիւնը կատարելէնետքը՝ խնդութեամբ կ'աղաղակէր. "Ուրախ եղիցին երկինք եւ ցնծասցէ երկիր, ովքեր բաժանէր պարեւմտեան եւ պարեւելեան եկեղեցի, նորոգեցաւ խաղաղութիւն եւ միաբանութիւն": Բայց՝ արեւելք ուրիշ հօտ մ'ալ կար թափառական, որուն վրայ արիւնն Հակոդութեամբ գուեթ ունէր Հռոմայ մայր եկեղեցին: Նշխարներս Գ. զանիկայ ալ յանուանէ կոչեց. եւ Հայաստանեայք օտարացեալք՝ լսեցին Հովուապետին ձայնը, գարձան յարօտ փրկութեան, եւ մեծ Քահանայապետը՝ միութեան հաստատելովը՝ բաղձանքին հասաւ, եւ գոհ սրտիւ խնդութիւնն այս խօսքերով կը յայտնէր. "ցնծացէք առ Աստուած . . . ահաւասիկ անբաւ գթութեամբ իւրով շնորհեաց եւ Հայոց ղմիութիւնն վկարի ցանկալի": Քրիստոսի փոխանորդը "Խիստ ցանկալի" կ'անուանէ այս միութիւնը, վասն զի պատճառներն ալ շատ էին, որ տէրունական հօտին այս մասը Հռոմայ եկեղեցւոյ, Որ եւ Վարպապետի, գիրկը գիմելու կը ստիպէին: Անտարակոյս՝ Հայոց ազգն աստուածային Նախախնամութենէ ընդունած առաւելութեանցը մէջ այսու յիրաւի կը պարծի՝ որ Թագաւորին Թագաւորաց եւ Տեառն տերանց Յիսուսի Քրիստոսի գեռ երկրիս վրայ կենցաղավարութեան եւ երկնաւոր վարդապետութիւնը քարոզելու առեն, ընծայ գեղեցիկ իւր Թագաւորը նուիրից, որ իւր պատկառ գլուխն Անոր քաղցր լուծին կը խոնարհեցնէր: Ի նախնեաց գիտենք, որ Աբգարու, Եդեսիոյ Թագաւորին, գարձը՝ Քրիստոսի Տեառն հրաշքներուն համբաւէն սկսաւ, եւ անոր համբարձմանէն ետքը՝ եօթանասուն աշակերտներէն՝ Թադէոսի քարոզութեամբ կատարուեցաւ, որ մասնաւոր առաքելութեամբ

Եդեսիա գալով՝ Թագաւորը, հեղինէ դշխոյն եւ Սանդուխտ օրիորդը սուրբ աւազանին միւսանգամ ծննդեամբ լուսաւորեց։

Ասոր երաշխաւոր է Եւսեբիոս Կեսարացի, եւ իր խօսքերն արժանի են յիշատակի։ — Քանզի Տեառն եւ Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի աստուածծութիւն՝ վասն զարմանագործ սքանչելեաց գործելոց ընդ ամենայն տեղիս հռչակեալ էր, բազմութիւն հիւանդաց ի հրեաստանէ եւ յօտար աշխարհաց յուսով ապաքինութեան առ նա անկանէր։ Արգարոս ալքայ, որ լաւութեամբ ի վերայ աղգաց բնակելոց յայնկոյս Եփրատայ Թագաւորէր, ծիւրեալ ծնդեալ յախտէ, որում չէր հնար ի մարդկանէ գտանել բժշկութիւն, իբրեւ լուաւ զհամբաւ անուան Յիսուսի տարածելոյ ընդ ամենայն տեղիս եւ զնորանշան սքանչելիս վկայեալս յամենեցունց, առաքեաց առ նա Թուղթ ի ձեռն սուրհանդակի, (Համմո. Յովհ. ԺԲ. 20, 23.) եւ աղերսէր բժշկել զնա յախտէ իւրմէ։ Ալլ Յիսուս այնմ որ կարդայր առ նա ոչ լուաւ, ապակայն ի գրելոյ առ նա ոչ հրաժարեաց, որով խոստանայրն առաքել զմի յաշակերտաց իւրոց եւ բժշկել զնա եւ զաղգատոհմն եւ զընտանիս նորա։ Ոչ յետ բազում ժամանակաց կատարեցան խոստացեալքն. քանզի յետ յարութեան Քրիստոսի եւ վերանալոյ նորա յերկինս, Թովմաս մի յերկոտասանից աստուածեղէն ազդմամբ գԹադէոս յեւթանասանից աշակերտաց Քրիստոսի առաքեաց յԵդեսիա աւետարանել աղգացն այնոցիկ զվարդապետութիւնս Քրիստոսի։ . . . Ունիմք զերացն վկայութիւն ի գիւանէ անտի Եդեսացւոց քաղաքի, յորում Աբգար Թագաւորէր,,։Պ՞. Եւէզ. Գէդ Գ. ֆԼ. ԺԳ։

Մատենադրութեանս սահմանէն դուրս է քննադատութեան մտնել Քրիստոսի Փրկչին՝ Աբգարու հետ թղթակցութեան վրայ՝ աշակերտաց մէկուն ձեռքով, ինչպէս նաեւ կ՚ակնարկէ մեր պատմութեան Հայր՝ Մովսէս Խորենացին [1]) հինգերորդ գլուխ մէջ։ Եւսեբիոս՝ ասոր թղթակցութեան վաւերական յիշատակարաններուն Եդեսիայի գիւանին մէջ պահուած ըլլալուն կը վկայէ (տե՛ս վերը). նոյնը կը հաստատէ Ս. Եփրեմ կատակին մէջ [2]). իբրեւ հարազատ՝ կը պաշտպանեն Թէյլմեն գաղղիացին [3]). Անգղիացւոց մատենագիրք ընդհ. պատմութեան [4]), եւ վ՚ելտէ գերմանացին [5]). Բոլլանդեանք նոյնը կը յիշեն [6]):

Բայց՝ Աբգարու եւ իր ընտանեաց քրիստոնէութիւնն ընդունիլն ու տարածելն իր ժողովրդեան մէջ՝ պատմական ստուգութիւն է, զոր ոչնչամիտ քննադատք անտարակուսելի

[1]) Պատմ. Հայ. Գիրք Բ. գլ. ԼԲ։
[2]) Բոլլանդ. Փետր. Ա. 62։
[3]) Յիշատ. Եկեղ.։
[4]) Հատ. Թ։
[5]) Երկքատմ. գր. Թիւպինկեն, 1842։
[6]) Ընդ.։

կը համարին, եւ Հայաստանեայց եկեղեցին սրբոց կարգը կը դասէ զԱբգար եւ զՍանդուխտ Ադդէ վկային հետ, զոր. Ս. Թադէոս Եդեսացւոց առաջին եպիսկոպոս ձեռնադրեց՝ երբ Բարթողիմէոս Առաքեալը Քրիստոսի երկնաւոր վարդապետութիւնն ի Մեծ Հայս առատ պտղով կը քարոզէր:

Ճշմարիտ է, որ Սանատրուկ Աբգարու որդին՝ շատ չանցաւ կռապաշտութեան դառնալով քրիստոնեաներն սկսաւ հալածել. սակայն առաքելոց սերմանած Հաւատքն իր իշխանութեան մէջէն չկրցաւ արմատաքի խլել, այնպէս որ քրիստոնէութեան երրորդ դարուն մէջ Ամիդ, Մծբին եւ կաշկար քաղաքներն իրենց հրապարակական եկեղեցիներն ունէին: Նոյն ատեններըլ Ս. Դիոնեսիոս Աղեքսանդրացին՝ Հայոց Մերուժան[1]) եպիսկոպոսին հետ թղթակից էր Հալածանաց ատեն ի Հաւատոց ուրացելոց նկատմամբ, որոնք յուղղութիւն եւ ի ղջումն կու գային: Եւսեբիոս այս վկայութիւնը կու տայ. "Սոքա (Հայաստանեայք), քանզի քրիստոնեայք չերմագոյնք էին յաստուածպաշտութեան, բռնակալն (Մաքսիմինոս) Աստուծոյ ատելի՝ ի պաշտօն դրօշելոց եւ դիւաց բռնադատէր զնոսա մեծաւ սաստկութեամբ[2])":

Բայց նշանաւոր բան է Հայաստանեայց՝ Հռոմայ եկեղեցւոյ հետ ունեցած կցորդութիւնն ու հաղորդակցութիւնը. նոյն իսկ քրիստոնէութիւնն ընդունելու ատենէն, երբ Հռովմայեցւոց գալստեամբն ու արդեամբք՝ Հայոց մէջ նոյն Հաւատքն աճեցաւ ու զարգացաւ: Արդէն երկրորդ դարուն սկիզբը՝ Սանատրկի՝ Աբգարի որդւոյն թագաւորութեան ատեն՝ կը տեսնենք աւետարանական կատարելութեան ցանկացող եւ եռանդուն Հռոմայեցի Հաւատացեալներ՝ որ Հայաստան եկած են, հոն ազատութեամբ իրենց անձանց փրկութեան փոյթ տանելու, եւ միանգամայն իրենց կամքն ընտրած նոր Հայրենեաց մէջ բանիւ եւ օրինակաւ քրիստոնէական կրօնից բարեկարգութիւնները տարածելու: Առանցմէ էին Սկևան Հինգ քահանաքը, որ իրենց վկայական արեամբը Հայաստան ուռճեցին. եւ Հայոց եկեղեցին տարեկ տարի իրենց Հանդիսական յիշատակը կը կատարէ:

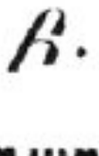
Բայց Հայաստանէ ալ քրիստոնեայք Հռոմ պանդխտութեամբ կ'երթային գլխաւոր առաքելոց պետրոսի եւ

[1]) Օրթ. պոմ. եկեղ:

[2]) Եւսեբ. պամ. եկեղ. գիրք Թ. գլ. Ը:

պօղոսի, գերեզմանները պատուելու եւ հռոմէական հաւատոյ ականատես եւ կցորդ ըլլալով՝ հասարակաց կրօնի յօդիւ պընդացեալ եւս կապուելու: Ան բանիս չքնաղ եւ հոյակապ յիշատակարան մըն է հին գերեզմանաքարի արձանագրութիւնն, որ 385ին քանդակուած է, եւ դեռ կը պահուի Հռոմ Վատիկանեան թանգարանին մէջ, ի յիշատակ Կուիրինոսի եւ Հիպերիքեայ Հայազգի ամուսիններուն՝ որ մեր Ս. Լուսաւորչին հայրենակից եւ ժամանակակից էին, եւ աստուածպիրութեամբ ամենուն սիրելի:

Ահա՝ Վատիկանեան թանգարանի նշանաւոր յիշատակարանը երկմարմին (երկու մարմին պարունակող) շիրմի դամբանական արձանագրութիւն մըն է, զոր մեկնեց ու հրատարակեց Տէրոսի մեծանուն հնագէտը (Քրիս. արձանագրութեանց Հռ. Ա. էջ 155. թ. 355): Հայերէն թարգմանութիւնն ասկէ:

A Ω

Առն քաղաքացւոյ Հայոց կապադովկիացւոյ
Ընտն նորա Կուիրինոս բարեպաշտոն
Ամենեցուն սիրելի, որ եկաց ամն.
Ա. (առաւել) Ն. (նուազ) Հ. — յառաջեաց ի խաղաղութիւն
Զ. Ի. (ժ). Արար յետ հինգամ. [1])
Հռիկոմերայ եւ Կղէարկեայ. յաւուր լուսնի
Զերկմարմին շիրիմս Հիպերիքեաւ [2]) ամուսնաւ.

β.

Հայոց երկրորդ եւ ընդհանուր դարձը հեթանոսական աւելորդապաշտութենէ, եւ եկեղեցական նուիրապետութեան հաստատութիւնը:

Քրիստոնէական Հաւատքը Հայաստանի մէջ երկրորդ անգամ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի քարոզութեամբ տարածուեցաւ երրորդ դարուն վերջերը կամ չորրորդ դարուն սկիզբը. բայց նախընթաց աւետարանիչ եղան Հռիփսիմեան եւ Գայիանեան

[1]) Ցամէ 385:

[2]) Հնուցմէ Հայոց ընտանի է Հիպերիքեա անունը: Մաքսիմիանոս ինքնակալին օրերը Հիպերիքեան վկայից Հայաստան մարտիրոսանալը Հայոց վկայաբանութիւնները կը պատմէ, եկեղեցին կը տօնէ:

ազգ ու Հռոմայեցի երեսուն ու վեց քրիստոնեայ կուսանք, որոնք իրենց կուսական հաւատարմութիւնն Յիսուսի երկնաւոր փեսային՝ անարատ պահելու համար, ինքնակալներու մոլեգնութենէ փախչելով՝ սլացան եկան Հայաստան. հոն հաւատոյ եւ կուսութեան դրօշը բարձրացուցին, եւ Վաղարշապատու մօտ Քրիստոսի Փրկչին համար արիւննին թափելով հաւատոյ եւ սրբութեան սերմունքը բեղմնաւորեցին: Հռիփսիմեան կուսանաց վկայական մահուան պատմութիւնն որչափ չքնաղ ու զարմանալի է, այնչափ ալ շինութեան եւ խնդութեան պատճառ, ինչպէս նոյն իսկ Հայաստանեայց եկեղեցին իրենց տօնակատարութիւնը մեծահանդէս կը կատարէ:

Գիշերային պաշտամանց Օրհներգութեան հետեւեալ մասը նշանաւոր է.

. . . Կանայք պատուականք՝ քաղաքաւ եւ ագգաւ,
Վաճառականք առաւտք՝ անյայտ մարգարտին,
Եդին զանձինս՝ գրաւականըս բազմաց
Եւ եղեն փրկանք անծանօթ աշխարհին:

Հռիփսիմէ մեծ խորհուրդ եւ անուն ցանկալի՝
Ընտրեալ ի յերկրի եւ պատեալ ընդ հրեշտակս.
Եղեր օրինակ սրբութեան կուսանաց,
Վարդապետութիւն արանց արդարոց:

Բաբունեաւն հրամանաւ՝ աներեւոյթ զօրութեամբ
Յարեւմտից յարեւելս՝ եկեալ հասին,
Ջի լուսով հրեշտակական վարուք կուսութեան
Փարատեցին զխաւար դիւապաշտ մոլորութեանց:

Ս. Գրիգոր մեր լուսաւորութեան Հայրը՝ նոյն կուսանաց երջանիկ պատերազմի ասպարէզին վրայ՝ ի յիշատակ իրենց մարտիրոսական մահուան՝ յաղթանակ կանգնեց տաճարներն զոր ուխտիւ նուիրեց՝ իւր առաքելութիւնն ու Հայոց գարձն ալ անոնց պաշտպանութեան յանձնելով:

Բայց Հայաստանեայց Առաքեալը, որ ի մանկութենէ ի կեսարիա Մեծին Բարսղի, Նազիանզացիներու, Նիւսացիներու դպրոցի մէջ՝ քրիստոնէական կրթութիւնն առած էր, երիտասարդութեան ատեն արեւմուտք Հռոմայ եկեղեցւոյ կաթողիկէ վարդապետութեան եւ բարեկարգ հրահանգաց մէջ առաւել եւս զարգացած էր, այնպէս որ՝ իր առաքելութիւնը թէ արեւելեան եւ թէ արեւմտեան եկեղեցւոյ նկարագիրն ու-

նէր [1]: Ասաի՝ այն հաւատքը, որուն վկայեց իր չարչարանքնե-
րովը ու քարոզեց ամբողջ Ժողովրդեան մը կասպից ծովէն մին-
չեւ Սեւ Ծով, կաւկասու լեռներէն մինչեւ ի Տաւրոս, միայն
կաթոլիկէ Հռոմէական հաւատքն էր, զոր ամէն մարդ յայտնի
եւ պայծառ կը տեսնէ իւր աստուածախօս ճառերէն, որ զեռ
պահուած են [2]: Մանաւանդ թէ՝ որպէս զի Հայք հաւատարիմ
մնան Հռոմայ եկեղեցւոյ եւ իրրեւ անդամք ընդ Գլխոյ յօդին,
սուրբ Լուսաւորիչը նորագարձ Տրդատ Թագաւորին ընկերու-
թեամբ աւ յաջորդն Ներսէսին պետրոսի դիմեց, եւ անձամբ
իւր հօտը, զոր ի Քրիստոս ծնաւ, գերադոյն Հովուին ընծայեց,
եւ եղաւ մի հօտ եւ մի հովիւ: Այս ամենայն հաստատուն է
հին՝ անընդհատ աւանդութենէ՝ նոյն իսկ Ս. Լուսաւորչին ժա-
մանակէն սկսեալ՝ մինչեւ ցայսօր, որուն կը վկայեն ժամանակա-
կից եւ մերձաւոր ժամանակաւ պատմագիրները [3]:

Ս. Սեղբեստրոսէ՝ Հռոմայ Քահանայապետէն՝ առանձին
խնամով եւ սիրոյ նշաններով ընդունուեցաւ եւ արտաքոյ կարգի
առանձնաշնորհութիւններով ճոխացեալ դարձաւ մեր Լուսաւո-
րիչն ի Հայաստան: Այսպէս Հայաստանեայց եկեղեցին կաթո-
ղիկէ վարդապետութեան այնպիսի պնդութեամբ յարեցաւ, որ
ոչ միայն Ս. Լուսաւորչի կենդանութեան առեն, այլ նաեւ յա-
ջորդ դարերու մէջ ամէն տեղ ամէն կողմ սիրող արիսեան
հերետիկոսութիւնը՝ չկրցաւ երբեք Հայաստանի մէջ սողոսկել
եւ իր մահաբեր թոյնը թափել: Ս. Լուսաւորիչը պարտուպատ-
շաճ յարգութեամբ հրաժարակեց իւր Ժողովրդեան Նիկիական
Սիւնհոդոսին սահմաններն ու հանգանակը, աւելցուց "Սուրբ
Ինչ գլուխս յինքենէ ի կանոնս Ժողովոյն, վասն առաւել զգու-
շութեան իւրոյ վճռակին [4])". եւ մինչեւ ցայսօր սուրբ խորհըր-
դոց պաշտաման մէջ, հանգանակէն ետքը նոյն Առաքելական
հօր այս հրամանակարգ յօդուածը կ'աւելցուի՝ ի հաստատու-
թիւն ուղղափառ վարդապետութեան. "Եակ մեք փառաւորես-

[1]) Մովս. խորեն. պատմ. Հայ. Գր. Բ. Գլ. 2. "Գրիգոր անցեալ գնաց առ Տրդատ՝ (յարեւմուտս) գՀայրենեացն հաւուցանել զպարտս, կամ որպէս պարտ է ասել ճշմարտութեամբ՝ գառաքելութեան վիճակ մերոյ աշխարհիս եւ զքահանայութեանն հանդերձ մարմրոսութեամբ", — Հմմտ. Եղիշէ. Պատերազմ Վարդան. տպ. Վենետ. 1828. էջ 123:

[2]) Ագաթանգեղ. պատմ:

[3]) Ագաթանգեղոս, պատմ.: — Հմմտ. Փաւստ. Բիւզանդ. Գ. դպր. գլ. ԻԱ: — Եղիշէ Պատերազմ Վարդան. էջ 124:

[4]) Խորեն. պատմ. Հայ. Գիրք Բ. գլ. Գ. — Եւ Ագաթանգեղ, էջ 652. "Ս. Գրիգոր լուսաւորական կանոնս յաւելեալ":

ցուք որ յառաջ քան զյաւիտեանս, երկիր պագանելով սրբոց Երրորդութեանն եւ մի աստուածութեանն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, այժմ, եւ այլն:

Ա.յսպիսի հիման վրայ հաստատեց Ս. Գրիգոր իւր նորաստուն եկեղեցին. բայց այս եկեղեցւոյն՝ ըստ եկեղեցական սեպհական ծխի եւ արարողութեանց կանոնաւոր նուիրագործութիւնը՝ հինգերորդ դարու մէջ թարգմանչաց ժամանակէն սկսաւ ու յառաջացաւ: Մանաւանդ որ՝ մինչեւ այն առեններըն, ինչպէս Ս. Լուսաւորիչն՝ նոյնպէս իւր յաջորդներն ալ կնստարեայ Մետրապոլտէն ձեռնադրութիւն կ'ընդունէին:

9.

Կաթողիկէ հաւատքն ի Հայաստան անարատ կը մնայ:

Ս. Լուսաւորչին յերկրաւոր կենաց յերանական կեանս երկնից ալքայութեան պանալէն ետքը՝ իր յաջորդները նուազ եռանդեամբ չէին հսկեր ուղղափառ հաւատոյ պահպանութեան ու զարգացման Հայոց եկեղեցւոյն մէջ: Հապա թէ Մակեդոնի հերետիկոսութիւնը երեւցաւ, ասոնք քաջութեամբ պաշտպան կեցան Հոգւոյն սրբոյ աստուածութեան. արիւնն հսկողութեամբ արութեամբ սրտի եւ քաջութեամբ պատուշաճութեին իրենց հաւատացեալ հօտն այնպիսի թունալից ամբարիշտ վարդապետութենէ: Ասոր նշանն է նոյն առեններէն սկսեալ մինչեւ ցայսօր պատարագի մէջ հաւատամքէն ետքը կարդացուած այս նզովքը. "Իսկ որք ասեն՝ էր երբեմն, յորժամ ոչ էր Որդի, կամ էր երբեմն, յորժամ ոչ էր սուրբ Հոգին, կամ թէ յոչէից եղեն, կամ յայլմէ էութենէ ասեն լինել զՈրդին Աստուծոյ կամ զսուրբ Հոգին, եւ թէ փոփոխելի են կամ այլայլելի, զայնպիսիսն նզովէ կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի,,:

Հայոց եպիսկոպոսներն այսպիսի միացեալ զօրութեամբ Նեստորի եւ Եւտիքեսի հայհոյութեանց ալ դէմ եղան, ասոնցմէ աւելի ուրիշ աղանդէ մը չսոսկաց եւ չդարշեցաւ Հայոց եկեղեցին: Եփեսոսի Ս. ԺողովոյՆ վճիռները՝ Քրիստոսի աստուա-

ծային անձին միութեան եւ երկու բնութեանց վրայ լի հաւատով եւ յարգութեամբ ընդունեցան, եւ Ներանելի Մարիամ կոչան՝ ինչպէս նոյն Սիւնհոդոսին մէջ վճռուած էր, Θεοτόκον այսինքն է Աստուածածին առ հասարակ խոստովանեցան: Ըստ հին, դուցէ այն ժամանակէն գրուած է ժամերգութեան մէջ՝ Երեքտասնեան օրհնութենէ առքը՝ այս կցորդը. "Փառաւորեալ եւ օրհնեալ միշտ սուրբ կոյս Աստուածածին Մարիամ, մայր Քրիստոսի, մատո՛ղաչանա մեր Արդար քոյ եւ Աստուծոյ մերոյ":

Երջանիկ օրեր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ: Ո՞վ է, որ այն ոսկեղէն ժամանակները չնչիշեր, ուր մեր նախնեաց հաւատոյ ուղղութիւնն այնչափ կը փայլէր, եւ երախտագէտ սրտիւ չի գոչեր Առաքելոյն խօսքը. "Հաւատք ձեր պատմեալ են ընդ ամենայն աշխարհ": Այս հաւատոյ անարատութեան համբաւն էր որ կը շարժէր զՊարսկ Կոստանդինուպոլսի Հայրապետը՝ Ս. Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի եւ անոր արքեպիսկոպոսաց եւ եպիսկոպոսներուն Թուղթ գրելու եւ խորհուրդ հարցնելու՝ երից գլխոց այն ատեններըը սաստիկ յուզուած խնդրոյն եւ անոնց հեղինակներուն նկատմամբ: Ս. Սահակայ՝ իր եպիսկոպոսակցաց եւ կղերականաց խորհրդակցութեամբ՝ Աշխարհատոյ ժողովոյն մէջ (435) տուած սիւնհոդոսական պատասխանը հռչակաւոր է եկեղեցական պատմութեան մէջ: Անպատշաճ չենք համարիր ասոր մէկ հատուածը միայն յառաջ բերելու. ուր մէկ կողմանէ Պոպտուեստացւոյն ամբարիշտ մոլեգնութիւնը, մէկալ կողմանէ Ս. Հայրապետին՝ մոլորութեան ու ստութեան դէմ առաքելական փոյթը կը տեսնուի:. . . "Այլ ժանտ, կ'ըսէ, մանաւանդ թէ գազան անապօրոյն՝ դիւադէմ առն կերպարանօք ստանաւն Թէոդորոս՝ գձեռ եւ զանուն եպիսկոպոսի առեալ՝ յանկեան ուրեք աշխարհի յանարգ վայրի թապչէր, ի Պոպտուեստացւոց յաննշան քաղաքի ի Կիլիկիա երկրորդ. էր նա արդարեւ ճշմարիտ շառաւիղ պաղտոսի Սամոստացւոյ, Թէպէտեւ զՓոտինոսի եւ զայլոց հերետիկոսացն չհետ երթայցէ ի փիրս իւր զմարմնաւորութենէն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ յամենայն ձեռնարկութիւնս իւր նոցա բանիւքն վարելով, եւ չարագոյն եւս: Սա իւրով նենգութեամբ եւ ժպրհութեամբ եւ դիւականն մոլորութեամբ կորուսանել

կամէր զամենայն մարդ՝ ձգեալ զլեզու իւր սուր եւ հատու՝ իբրեւ զնիժի, եւ թափեալ զթոյն իւր որ ընդ լեզուաւ քարկի: Ա՛ւ ժամանակ մի որչացեալ զօղէր յերկիւղէ իշխանութեան այնոցիկ, որք յԱստուծոյ մեծէ եւ ի փրկչէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ ընկալան զզօրութիւն կոխելոյ զօձս եւ զկարիճս եւ զամենայն զօրութիւնս թշնամւոյն, սուրբ առաքեալքն՝ եւ յետ նոցա մարտիրոսք, եւ խոստովանողք եւ եպիսկոպոսք եւ այլք ի սրբոց՝ ժառանգք նոցին իշխանութեան: Այլ՝ զիարդ ոչ գիտեմ, ժամանակ ի դէպ գտեալ, սկսաւ նա սողոսկել, եւ արտաքոյ իւրոց սահմանաց՝ յատակովն զանձն եդեալ՝ յայլում վիճակի որ ոչ իւրն էր, իբրեւ ճարտարապետ ոք՝ յԱնտիոք Ասորւոց ի մէջ եկեղեցւոյ ճառ արկեալ՝ զայս ինչ բարբառէր, Մարդ Յիսուս, այլովքն հանդերձ»: Եւ հոս սուրբ Հայրապետը մի առ մի յառաջ բերելով Թէոդորոսի մոլորական կարծիքները, կը գրէ դարձեալ. «Այլ գիտացեալ տեառն յերկեղեցիս, յարոյց ի վերայ նորա զբազում՝ հակառակորդս եւ ընդդիմացեալս, յորոց կարգի եւ մեր նուաստութիւնս բնաւ ոչ իւիք իւոք անփոյթ արարաք՝ ոգւով չափ ի վերայ ճշմարտութեանն պատերազմել, որպէս ի գիրս մեր առ Պիսրեղ Աղեքսանդրացւոց եպիսկոպոս դրեցաք ընդդէմ՝ Թէոդորոսի եւ գրոց նորա, եւ այժմ իսկ ի սմին առ ձեր երանութիւնդ. եւ աղաչեմք, զի իբրեւ ընթեռնուցուք զայս, ընթերցջիք եւ զնոսին որպէս զի եւ ձեր միաբանութիւն ընդ մեզ լցէ ընդդէմ Թէոդորայ եւ սրբապիղծ գլխոց եւ վարդապետութեանց նորա եւ այլոց որք զայնպիսիսն խորհին եւ ուսուցանեն, եւ որպէս տեառն հաճութեամբ գատապարտեցաւ յայտնապէս եւ յանուանէ Նփեսոս ի տիեզերական սիւնհոդոսի պիղծ նեստորիոս, այսպէս եւ ի ձէնջ յառաջագոյն գատապարտեալն առանց իւրոյ անուանն յիշատակի, ամենապիղծն Թէոդորոս վատթարագոյնն ի պէսպէս անօրէնութիւնս՝ յանուանէ գատապարտեսցի [1]»: Ոչ միայն Հայոց եպիսկոպոսները, այլեւ վանականք մեծ սաստկութեամբ դէմ դարձան նեստորականաց, մինչեւ Սիբերատոս Սարկաւագ [2] անիրաւութեամբ զերծնիք Ապողինարեան կը կոչէ, որովհետեւ սովորութիւն էր ան առենները, կ'ըսէ Գրաւինա [3], Ապողինա-

[1] Լաբբէոս, ժողովք. Հա. Զ. 77:
[2] Համառօտ. Գլ. ժ:
[3] Քրիստոնէութեան վիճակ. էջ 69:

բեան անուանել զանունք ամէնքըն, որոնք նեստորականներու դէմ կը մրցէին. այսպէս Ս. Կիւրեղ նեստորականաց անյաղթ հակառակորդն ալ՝ յանդգնեցան Ապողինարի աշակերտ անուանել։

Բայց Ս. Սահակ՝ արժանաւոր յաջորդ Ս. Լուսաւորչին, նոյն եռանդն ուղղափառ հաւատոյ եւ վարդապետութեան ցուցուց իւր հովուական կանոնադրութեանց մէջ նաեւ քրիստոսի եկեղեցւոյն միութեան եւ Ս. պետրոսի եւ անոր յաջորդաց ճոխութեան նկատմամբ. . . . : "Տիմոթէ բանիւք իւրեանց, կ'ըսէ, կամեցան (բազումք) կռիւս եւ հերձուածս մուծանել ի միաբանութիւն հաւատոյ, եւ մոռացան զպատուիրանին բանն որ ասէ. Մի տէր, մի հաւատք, մի մկրտութիւն. զի որ այլ եւ այլ կամի ասել՝ յայտնապէս եւ զհաւատոցն ցուցանէ զբաժանումն, քանզի եկեղեցի մեզ ոչ ցուցանէ պատուիրանն Աստուծոյ որ ի քարանց եւ ի փայտից է շինեալ, այլ զհաւատով շինեալ զպէս մարդկան՝ ի վերայ վիմին ճշմարտութեան. ապա ուրեմն ճշմարիտ հաւատն է եկեղեցի, որ գումարէ եւ շինէ զմեզ ի մի միաբանութիւն գիտութեան Որդւոյն Աստուծոյ. զի նոյն ինքն կենդանարար ուսուցանէ՝ ասելով ցՊետրոս. "Դու ես վէմ, եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, եւ դրունք դժոխոց զՔՒՆԶ [1]) մի յաղթահարեսցին: Արդ՝ զի՞նչ իմանայցեմք զասելն ցՊետրոս վէմ. մի թէ իբրեւ զմի ոք ի քարանց, քանզի այլ մարդ բանաւոր, գլուխ առաքելական դասուն. եւ զի անդրդուելի հաւատովք խոստովանեաց զՔրիստոս Որդի Աստուծոյ, երանութիւն ընկալաւ եւ վէմ անուանեցաւ: Ապա ուրեմն շինեալքն ի վերայ նորա չեն քարինք անշունչք, այլ մարդիկ նորին հաւատոյ հաղորդակիցք: Քանզի ոչ դանդաղին գիրք տալին անուամբ ձայնել զՏէր մեր եւ Փրկիչ երբեք երբեք ըստ պիտոյից,,. . . : Այսպիսի՝ ուղղահաւատ վարդապետի արժանաւոր վճիռներով ճոխ են տուրբ եւ իմաստուն Հայրապետին հովուական կանոններն, զորոնք պարտք կը համարինք քաղելով հրատարակել. (տես Յաւելուած Ա:)

[1]) Աստուածութեան արժանի է նուիրական բնագրին այս ընթերցուածը, զոր մեզի կ'ընծայէ սուրբ Հայրապետը հինգերորդ դարու մէջ, որով յայտնի կը տեսնուի, թէ որպիսի հոգւով հաւատոյ պղածեալ էր Ս. պետրոսի եւ իւր յաջորդաց՝ Հռոմայ Քահանայապետաներուն ճոխութեան եւ անսխալ վարդապետութեան վրայ. հակառակ ընդդէմ բողոքականաց եւ հերձուածողաց ատոյօդ մեկնութիւններուն: Տես Ս. Սահակայ կանոնները, ի Տպագրութեան Վենետկոյ 1853, էջ 100:

Հայոց եկեղեցւոյն սերտ հաղորդակցութիւնը Հռոմայ Ս. Աթոռին հետ արդէն յառաջագոյն Ս. Բարսղի օրերն ալ կը տեսնուէր: Նոյն ատեր հօր նախագահութեամբ (371—372) արեւելեան եպիսկոպոսներէ գումարուած ժողովին մէջ՝ Ս. Ներսէս մեծ՝ Հայոց հայրապետն ալ ներհրդակից էր, եւ ատորա- կրեց սիւնհոդոսական աղերսագրին, որ Ս. Դամասոսի՝ Հռոմայ քահանայապետին եւ արեւմտեան եպիսկոպոսաց ներկուեցաւ, արեւելեան կամ արիոսական վէճերը դադրեցընելու համար: Ան թղթոյս մէջ հետեւեալ հատուածը կը կարդացուի. "Վասն այնորիկ եւ առաւել եւս կարօտ եմք ձերոյ օգնականութեան, որպէս ղի որք յառաքելական հաւատս խոստովանիցին, լուծցեն պներձուածն զոր նիւթեցին, եւ նուաճիցին ընդ իշխանու- թեամբ եկեղեցւոյ. ղի կատարեալ լիցի մարմին Քրիստոսի՝ յա- մենայն անգամ ողջ ամբողջ պատշաճեալ. եւ ոչ միայն երա- նելացուք զօտարս վասն առ նոսա բարեացն, որպէս այժմ առ- նեմք, այլ եւ ղմեր եկեղեցիս յառաջին պայծառութիւն անդր ուղղութեան հաւատոց յարտարեալս տեսանիցեմք: Քանզի բարձրագոյն իսկ երանութեան արժանի այն է, ղի շնորհեալ է ի ջեռանէ ձերոյ աստուածպաշտութեանդ, ի լաւացն եւ ի սրբոց զապականեալսն պատեալ ի լաց ընկենուլ, եւ զՀարցն հաւատս աներկմիտ եւ աներկիւղ քարոզել, զոր եւ մեք իսկ ծանեաք եւ ընթերցաք պնշանակեալսն առաքելական գրով, որում՝ որպէս եւ այլոց ամենեցուն կանոնօք եւ օրինօք վարդա- պետելոցն հաճեալ հաւանիմք": — Ս. Բաս. թղթ. պԲ:

Նոյն ուղիղ հաւատոյ հաստատութեամբ՝ նաեւ Եւտիքա- կան հայհոյութեան դէմ ելան Հայք, եւ ցուցուցին թէ իրենց սուրբ Հարց վարդապետութիւնը Քրիստոսի ՏԵառն մարդեղու- թեան վրայ՝ դեռ ամբողջ անարատ կը պահէին, եւ ամէն սուտ հերետիկոսական վարդապետութեանց հոդմերէ չէին շարժեր: — Վերսինչեալ Աշտիշատայ ԺողովոյՆ մէջ (435), որ քաղկե- դոնի ժողովէն տասնուվեց տարի յառաջ գումարուած էր, Ս. պրոկղի Հարցմանց պատասխան տալու համար, Ս. Սահակ ժողովական Հարց միաբան հաւանութեամբ՝ եւ Եփեսոսի ժո- ղովոյն սահմաններուն համեմատ՝ արդէն յայտնի լսած էր. "Մեք խոստովանիմք զՔրիստոս յերկուց բնութեանց մի աստան- ձնաւորութիւն, մի զէմ եւ մի Քրիստոս": Ասանկ վկայեց վա-

հան եպիսկոպոս Նիկիայ՝ Շիրակաւանու ժողովին մէջ (862), եւ անկէ յառաջ Յովհաննէս Դ. պաթողիկոս՝ ութերորդ գաւրան սկիզբը [1]: Ուստի Քաղկեդոնի սիւնհոդոսին հաւատոյ վարդապետութիւնը, այսինքն է՝ Աստուծոյ Բանին մի միայն անձին վրայ երկու միաւորեալ աստուածային եւ մարդկային բնութիւններու՝ անշփոթ, անխառն, անբաժանելի, անփոփոխ գոյութիւն՝ երկու բնութեանց տարբերութիւններուն պահուելովը, հայք՝ չէին կրնար ընդունիլ ներքին հաւանութեամբ եւ մեծարանօք, որոնց սրտին մէջ Եփեսական Սիւնհոդոսին հաւատքը խորունկ արմատ ձգեր էր: Մանաւանդ՝ եթէ նկատենք, որ Քաղկեդոնի տիեզերական ժողովոյն հարքը Նեստորի մոլորութեան հակառակ՝ եւտիքական հերետիկոսութիւնն ալ դատապարտելու ատեն, ըստ էական մասին, միեւնոյն իմաստով, գրեթէ միեւնոյն բառերով, Եփեսոսի սիւնհոդոսին՝ Նեստորի դէմ՝ տուած հաւատոյ սահմանը, նորէն վճռեցին ու հաստատեցին:

Ասիկա աւելի եւս յայտնի կ'երեւայ՝ եթէ երկու սուրբ ժողովներուն հաւատոյ սահմանները քովէ քով դնենք ու համեմատենք:

Քաղկեդոնի ժողովոյն հանգանակը սա է: « . . . Միաբան ամենեքին ուսուցանեմք զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ նոյն ինքն կատարեալ յաստուածութեան եւ նոյն ինքն կատարեալ ի մարդկութեան, Աստուած ճշմարիտ եւ մարդ ճշմարիտ, նոյն ինքն ի բանաւոր հոգւոյ եւ ի մարմնոյ, համագոյ Հօր ըստ աստուածութեան, եւ նոյն ինքն համագոյ մեզ ըստ մարդկութեան. ամենայնիւ նման մեզ առանց մեղաց: Յառաջ քան զյաւիտեանս ի Հօրէ ծնեալ ըստ աստուածութեան, եւ նոյն ինքն ի յետին ժամանակս վասն մեր եւ վասն մերոյ փրկութեան ի Մարիամայ Աստուածածնին կուսէն ըստ մարդկութեան: Զի է՛ն ոյն Քրիստոս Որդի, Տէր Միածին յերկուս բնութիւնս անշփոթ, անփոփոխ, անբաժանելի է՛ անանջատելի ճանաչեմք. [2]) բնաւ եւ ամենեւին ոչ ի բաց բարձեալ տարբերութեան բնութեանց վասն միաւորութեան, նա մանաւանդ՝ պահելով յատկութեան՝ երկուց իսկ բնութեանց համընթացից ի մի դէմ եւ ի մի անձն [3]):

Եփեսոսի ժողովն այս վճիռը տուած էր:

[1]) Ձամչեան, Պատմ. Հայոց Ա. 527:
[2]) Յունարէն. Ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν υἱὸν, κύριον, μονογενῆ ἐκ δύο φύσεων, ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρέστως γνωρίζομεν.
[3]) Մանաւ. Ի. 116:

«. . . Խոստովանիմք զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս Որդի Աստուծոյ Միածին, Աստուած կատարեալ եւ մարդ կատարեալ, Հաստատեալ ի բանաւոր Հոգւոյ եւ ի մարմնոյ, յառաջ քան զյաւիտեանս ծնեալ ի Հօրէ ըստ աստուածութեան, եւ ի յետին ժամանակս նոյն ինքն վասն մեր եւ վասն մերոյ փրկութեան ի Մարիամայ կուսէն ըստ մարդկութեան. նոյն ինքն համօգոյ Հօր ըստ աստուածութեան եւ համօգոյ մեզ ըստ մարդկութեան. զանազի եղեալ երկուց բնութեանց մերձաւորութեւն, եւ վասն այնորիկ՝ զի Քրիստոս, զի Որդի, զի Տէր խոստովանիմք [1]):

Բայց ուրիշ մտադրութեան արժանի պատճառներ ալ կան, որոնց համար Հայք Քաղկեդոնի ժողովոյն վճիռներն անմիջապէս ընդունեցան՝ մերժելով եւտիքական հայհոյութիւնը: Վասնզի Հայաստանեայց եկեղեցին նոյն սիւնհոդոսին բոլոր ընթացքին, վճռոյն ու սահմանադրութեանցը քաջ տեղեակ էր, մանաւանդ թէ իւր խորհրդակցութեամբն եւ առաջակայութեամբն եղած էին: Այն բազմաթիւ աշխարհաժողով սիւնհոդոսին մէջ իւր եպիսկոպոսներն ալ 630 ժողովական Հարց Հետ եւտիքական մոլորութիւնը դատապարտեցին եւ միաբան Հաւանութեամբ սիւնհոդոսին Հանգանակին ստորագրեցին, ինչպէս նոյն ժողովին գործքերէն կ'երեւայ, ուր Հայոց եպիսկոպոսներուն անուններն ու ստորագրութիւնները յայտնի կեցած են, եւ ծանօթագրողներն ի մեծ Հայոց ասոնք են.

Մանասէ եպիսկոպոս Թէոդոսիուպոլսի (կարնոյ) Հայոց Մեծաց [2])

Պապիաս (Պապ) եպիսկոպոս Երիզայ քաղաքի [3])

Պրոկղ եպիսկոպոս Արճիշայ [4])

Կիրակոս եպիսկոպոս Եկեղեաց [5])

. . . . եպիսկոպոս Վաղարշեկուպոլսի [6]) (Վաղարշակերտի ի Բագրեւանդ):

[1]) Ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα· δύο γὰρ φύσεων ἕνωσις γέγονε διὸ ἕνα Χριστὸν, ἕνα υἱὸν, ἕνα κύριον ὁμολογοῦμεν.

[2]) Μανάσσης ἐπίσκοπος Θεοδοσιουπόλεως Μεγάλης Ἀρμενίας

[3]) Πάπιας ἐπίσκοπος πόλεως Ἐριζης կամ Ἐριζῶν (Zonar. Ζωνδիκան էջ. 133:)

[4]) Πρόκλος ἐπίσκοπος Ἀργίζης.

[5]) Κυριακὸς ἐπίσκοπος Αἴγλης.

[6]) . . . ἐπίσκοπος Οὐαλαρσεκουπόλεως.

Ի ՓՈՔՐ ՀԱՅՈՑ՝

Կոստանդին ոլորմութեամբն Աստուծոյ եպիսկոպոս Մելիտինոյ Հայոց։

Եւ ուրիշներըլ, զորոնք Հռոմեղս չենք յիշեր։

Նոր հեղինակներէն ոմանք կարծեցին թէ այս եպիսկոպոսները յունաճէս էին. բայց ուղղութեամբ չխօսեցան։ Անաչառ դատաստան ընել ուզողը հարկ է խոստովանի, թէ վերը յիշուած առաջին կարգի հինգ եպիսկոպոսներն ատուգիւ հայազգիք եւ Հայոց վիճակներու սեպհական առաջնորդք էին. վասն զի ի Մեծն Հայաստան ոչ յունական վիճակներ կային եւ ոչ Յունաց համար առանձին Յոյն կամ յունաճէս եպիսկոպոսք հաստատուած էին։ Այո՛, այն ատեններըլ կային յունաճէս եպիսկոպոսներ ալ, բայց ասոնք Հայաստանի Յունական բաժնին այսինքն՝ Առաջին եւ Երկրորդ Հայոց մէջ էին Եփրատայ ափի կողման գաւառներուն մէջ, ուր հաղիւ թէ յիսուն տարիէ ի վեր Բուզանդեան կայսերք կը տիրէին, ինչպէս հինգ յունաճէս՝ եպիսկոպոսներըլ (գուցէ ասոնք միայն էին) յայտնի կը ծանուցանեն Լեւոն կայսեր գրած թղթերնուն մէջ [1]։ Ասոր յաջորդը Յուստինիանոս Ա. հաղիւ թէ վեցերորդ դարուն մէջ, 536 ին, կրցաւ յունական Հայաստանը չորս բաժին բաժնել, որոնց սահմանը կը տարածուէր գէպ ի հիւսիս Տրապիզոն, գէպ ի հարաւ Մարաշ ու Նիկոպոլիս, եւ Եփրատ գետն այս գաւառներըլ Հայաստանէն կը բաժնէր։ (Տես Նորագոյն օրինաց Կ. Ի. տիտղ. Ը։) — Թէ ի փոքր Հայոց ալ հայազգի հայածէս եպիսկոպոսներ քաղկեդոնեան ժողովոյն ներկայ էին՝ տարակոյս չ'ըլլար, երբ նոյն սիւնհոդոսին արձանագրութեանց մէջ՝ ստէպ մի եւ նոյն քաղքի երկու եպիսկոպոսներու անուն կը գտնենք, որոնց մէկը կը ստորագրէ, ինչպէս վերը, Կոստանդին Եպիսկոպոս Մելիտինոյ Հայոց, եւ մէկալը պարզապէս Տրեսիոս Մելիտինոյ [2]։ Յունաճէս եպիսկոպոսներէն ալ կային ոմանք՝ որ հայազգիք էին եւ Հայոց հետ սերտ հաղորդակցութեան մէջ [3]։

Այսչափ բազմութիւն հայ եպիսկոպոսաց, որչափ առաջին տիեզերական ժողովներու մէջ երբեք չէր տեսնուած, երբ իրենց հայրենիքը դարձան, սուրբ Սիւնհոդոսին սահմաններն ու կանոնները, նոյնպէս Ս. Լեւոնի հրամանակարգ թուղթը Հայոց մէջ հրատարակեցին, հաւատացեալ ժողովուրդը զանոնք ալ նոյն յարգութեամբ եւ մեծարանօք ընդունեցաւ, ինչպէս առաջին տիեզերական ժողովներուն վճիռներն գրկատարած

[1]) Տես Վանակ, Հա. Է. 115։
[2]) Վանակ, անդ։
[3]) Տես Զամչեան, Ա. 504։

ընդունած էր. մանաւանդ որ, ինչպէս վերը տեսանք, քաղկեդոնի եւ Եփեսոսի ժողովները քրիստոսի անճառ մարդեղութեան խորհրդոյն, այսինքն՝ ի քրիստոս երկու բնութեանց անձնաւորական միաւորութեան վրայ՝ տուած հաւատոյ վճիռները միեւնոյն էին:

Նոյն ատեններըը Յունաց եւ Հայոց մէջ սիրոյ եւ բարեկամական յարաբերութիւնը շատ էր. հայական գրագիտութեան եւ ուսմանց յառաջացուցիչ վարդապետք եւ գիտնականք կ'ուզենք ըսել մեր թարգմանչաց գլխաւոր աշակերտները, Կոստանդնուպոլիս սորված ու զարդացած էին թէ աստուածաբանական եւ թէ փիլիսոփայական ուսմանց մէջ՝ հոն կը գտնուէին Եփեսոսի ժողովոյն գումարմանց ատեն, եւ հավնին թէ քաղկեդոնի Սիւնհոդոսը բացուելէն քանի մը տարի յառաջ հայրենիք դարձած էին, մէկտեղ բերելով հաւատոյ [1]) եւ գիտութեան գանձերը, զոր հոն ժողված էին, եւ բնական էր, որ նոյն մայրաքաղաքին գիտնոյն եւ եկեղեցականացը հետ փոխադարձ յարաբերութիւն ունենային եւ ժամանակ մը կեանք պահէին: Եւ եթէ մեծ հայք այն ատեն արիւնահեղ պատերազմի ասպարէզ եղած էր, ատոր ասիկայ արգելք չէր դներ քաղկեդոնական Սիւնհոդոսին վճիռները հրատարակելու, մանաւանդ որ գիտենք թէ նոյն պատերազմաց անհնարին բորբոքման ատենն ալ հայոց Եպիսկոպոսներն ու իշխանները կարող եղան թղթակցութիւն ընել Կոստանդինուպոլսի կայսերական արքունեաց եւ հայրապետական աթոռոյն հետ [2]):

Եւ իրօք ալ պատմութիւնը մեզի կը ցուցընէ, որ քաղկեդոնի Ս. ժողովքէն ետքը գրեթէ 90 տարուց չափ բովանդակ հայաստան ասոր նկատմամբ ամենեւին ընդդիմութիւն եղած չի տեսնուիր. ասոր հակառակ ընդհանրապէս կրօնական ներքին խաղաղութիւն մը կը տիրէր: Յովհաննէս Մանդակունի հայրապետական աշխարհաժողով գումարեց ատչեւ նոյն յեղափոխ

[1]) Ետ այնորիկ հաստատուն օրինակօք աստուածատուր Գրոցն, եւ բազում չնորհագիր Հարց յետ այնր աւանդութեամբք, եւ նիկիական եւ եփեսական կանոնօք պային (ի Կոստանդինուպոլիս) երեւելով աշխարհին Հայոց, եւ առաջի դնէին Հարցն գքերեալ կտակարանս եկեղեցւոյ սրբոյ,,. Կորիւն Պատմ. վարուց Ս. Մեսր: Առնք՝ Հայաստան դառնալէն ետքը՝ առաջնորդելով եւ օգնելով Ս. Սահակայ եւ Ս. Մեսրոպայ, որ հայերէն գրերը հնարեց, Աստուածաշունչ մատեանն ընտիր լեզուաւ եւ հաւատարմութեամբ թարգմանեցին յունարէն Աղեքսանդրեան օրինակէն, ինչպէս նաեւ ուրիշ Ցունաց Ս. Հարց գործքերը:

[2]) Եղիշէ, Պատմ. Վարդան. Գ:

պատերազմներու առեն ալ իւր առնարանութեան մէջ՝ ի հաւատս տկարացեալ ուխտադանցները "Ու արքայութեան դռնապանն ի փակակաչ պետրոս ,,[1]) կ'առաքէր, այսինքն է՝ անոր յաջորդներուն, յամեռն ճշմարտութեան, երբ սուրբ եւ Մեծ Քահանայապետն Լեւոն ի Հռոմ-Քրիստոսի փոխանորդութիւնը կը վարէր:

Դ.

Քաղկեդոնի սուրբ սինհոդոսէն, եւ անոր ի Քրիստոս երկու բնութեանց խոստովանութենէն Հայոց օտարանալը:

Բայց նոյն առեններուն մեծաձակայ պատառներէն կան Հաւատն մնաք ապականելու եւ Հաւատով զեղծ մարդիկ, որ խաբեութեամբ եւ սուտ թեամբ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ուղղափառ Հաւատոյ ակունքները պղտորեցին: Ասոնք՝ Միաբնեայ, կէս Նեստորական, Յակոբեան եւ Անգլուխ ըսուած աղանդաւորներն էին, որ ուղղափառաց դէմ զայրագին սուտ թեամբ բորբոքեալ՝ պաղեստին, Ասորիք եւ Եգիպտոս ապականելէն ետքը՝ մոլորութեան թոյնը Հայոց մէջ ալ թափեցին: Մէկ կողմանէ այս աղանդաւորները՝ որպէս զի անպզտշ մարդիկ իրենց որոգայթին մէջ ձգեն, Երետիկոսաց սովորական խաբէութեամբ կը քարոզէին, թէ Քաղկեդոնեան ժողովոյն Հայրքը եւ Լեւոն Քահանայապետ Եփեսոսի ժողովը դատապարտեր եւ Նեստորի Երետիկոսութիւնը նորոգեր են. մէկալ կողմանէ Բիւզանդեան աստուածպաշտող Ինքնակալները՝ իրենց սահմանէն դուրս ելլելով՝ յանդգնութեամբ Հաւատոյ խնդիրներու մէջ կը մտնէին, եւ իրենց անձնական՝ շատ Հեղ մոլորական դատաստանը, Հենոտիկոն (Ἑνωτικόν), Հաւատոյ մեկնութիւն, նախատիպ օրինակ ըսուած ներքաւոր Հրովարտակներով՝ օրէնք կու տային Հպատակ եւ մնտաւոր ազգերու. ասանկով՝ կամաց կամաց այնպէս խաւարեցուցին ամէնուն միտքը, որ վերջապէս Հայոց անպզտշ կղերն ու ժողովուրդն ըստ մեծի մասին մոլո-

[1]) Ղազար Փարպեցի, գլաս. 216:

րութեան կողմը ձգեցին: Նոյնպես Բ. Ընտարակաց Կաթողիկոսն ալ խոտորեցաւ ինկաւ փոսին մէջ. տասն եպիսկոպոսաց համակցութեամբ, սիւնհոդոսական վճռով (527—535) մերժեց քաղկեդոնի սուրբ ժողովը, եւ ըստ Հետեւորդի՝ քրիստոսի մէկ անձին վրայ երկու միաւորեալ բնութեանց՝ կաթողիկէ վարդապետութիւնը, աւելցուց Երիքսրբեան օրհներգութեան մէջ "Որ խաչեցար վասն մեր,, հերձուածագիւտ յաւելուածը, եւ Ծննդեան ու Յայտնութեան տօները Յունուարի 6ին ի միասին տօնելու հրաման հանեց:

Արդի պատմագիրներէն ոմանք՝ Հայոց անկումը 491 ին վաղարշապատու ժողովին մէջ (Քաղկեդոնի ժողովքէն 40—50 տարի ետքը), Բարկէն կաթողիկոսի օրերը դնել ուզեցին. բայց՝ ինչպէս մեզի կ'երեւայ, առանց հիմնական պատճառի: Թէ հին եւ թէ միջին դարերու՝ Յակոբեան ազանդէ ազատ՝ ազգային պատմիչները [1]) նոյնպէս վանքերու մէջ հնուցմէ պահուած յիշատակարանները եւ մեր ողջամիտ Հարք մեր դրութեանը կը վկայեն. որոնց վրայ երկար խօսիլն աւելորդ է:

Նոյն իսկ Եւգենիոս Պ. Քահանայապետն՝ 1439 ին՝ Հայոց համար տուած Հրովարտակին մէջ կը հաստատէ, թէ Հայոց հերձուածէն մինչեւ ցայն ժամանակ՝ ինն հարիւր տարի անցած էր, որն որ ժամանակագրական հաշուով զմեզ 539 երորդ տարին կը տանի կը հացընէ:

Առանց համաձայն կը գրէ փոտ՝ Հայոց պատմութեան տեղեակ Յունաց Պատրիարքը՝ առ Զաքարիա Կաթողիկոս՝ 865 ին. "Եւ արդ՝ մեք հետազօտեալ ստուգաբանութեամբ բացաքննեցաք. քանզի ի ԺԵ. ամի յետ վերափոխման Ս. Սահակայ յայսմ կենցաղոյս առ Քրիստոս՝ գումարեցաւ ժողովն Քաղկեդոնի . . . հակառակութիւն ինչ ոչ գոյր (ի Հայս), այլ՝ ամենեքին ընդունէին զԺողովն, մինչեւ ի ժողովն Դունայ, որ լինին ամք ՃԻ. . . . մինչեւ ցՃԻԴ ամն Ներսիսի Կ. որ յաշտարակացն էր,,. այս թուղթը՝ նոյն իսկ հակառակ կարծեաց պաշտպան Հ. Միք. Զամչեան (Հատ. Բ. 495) կը հրատարակէ:

Գիտենք, որ հակառակ կարծեաց պատմիչները՝ Քաղկեդոնի ժողովէն 144 տարի ետքը գրուած թղթի մը վրայ կը յենուն, զորն որ Աբրահամ Հերձուածող կաթողիկոսը 595 ին Վրաց կաթողիկոսին գրած էր: Սակայն բաւական է՝ որ մէկը մնադրութեամբ կարդայ յայտնի կը տեսնէ՝ որ Աբրահամ կաթողիկոսն ինքնին կը խոստովանի, թէ այն իւր տեղեկութիւնը յունարէնէ թարգմանուած անոգոյէ է— անօրէն գրութենէ առած է [2]):

[1]) Տես թուղթ Գրիգ. կաթողիկոսի առ Հեթում թագաւոր. առ Գաղանոսի, Մասն Ա. 444:

[2]) Տես Զամչեան պատմ. Հյ. Բ. 491:

Նոյնը պէտք է ըսել Յովհ. Ջ. կաթողիկոսի (897—924) վկայութեան նկատմամբ, որ նոյն աղբերէ բխած է։ Բայց ժամանակագրական տարբերութիւնը ծանրութիւն մ՚ունի, երբ իրն ատոյգ է։

Այսպէս՝ ներսէս Այշտարակաց, որ ոչ հովիւ ոչխարաց էր, այլ վարձկան, մանաւանդ թէ գայլ յափշտակող, առաջին անգամ բաժնեց իւր հօտն ի միութենէ եւ ի հաղորդակցութենէ կաթողիկէ նկեղեցւոյ եւ հռոմէական աթոռոյ։ Անհնարին ապիրատութիւն, որ այնչափ մոլորութենց սկիզբ, վէմ գայթագղութեան եղաւ Հայաստանեայց ժողովրդեան հետագայ դարերու մէջ, զորն որ նորէն կաթողիկէ միութեան բերելու համար այնչափ հոգ, այնչափ աշխատութիւն կրեցին մեր ողջամիտ սուրբ Հարք եւ Հայրապետք։

Նուազ տխրական չէր Ի. դարուն 596ին ժողովն ալ, ուր վերոյիշեալ Աբրահամ կաթողիկոսը նորէն մերժեց քաղկեդոնի ժողովը, պատուեց Քրիստոսի առանց կարանի պատմուճանը, եւ իւր ժողովուրդը չարագոյն կործանման մէջ թաւալեց՝ աւելի ի հակառակասիրութենէ շարժելով՝ քան թէ ի տգիտութենէ կամ խաբուելով. որովհետեւ կիւրիոն վրայ կաթողիկոսը գինքն ամէն բանի՝ թէ քաղկեդոնի ժողովոյն գործոց եւ թէ անոր վարդապետութեան աղէկ տեղեակ ըրած էր։ Սակայն՝ այս եւ այսպիսի յայտնի դէպքերն ի բաց առնելով, դժուարին է այն առեններու եւ յաջորդ դարերու մէջ գործուածներուն, խօսուածներուն եւ գրուածներուն վրայ ճիշդ դատաստան ընել, երբ նոյն իսկ քաղկեդոնեան դաւանութեան հակառակ՝ քրիստոսի երկու բնութենանց վրայ՝ նորաձեւ մոլար վարդապետութեան որպիսութիւնը շատ հեղ ըստ բաւականին ծանօթ չէ, թէ յիշատակարանաց անբաւականութեան եւ թէ միանգամայն նորամուտ մոլորութեան դաղափարները բացայայտ չըլլալուն պատճառաւ։ Այնպիսի երկդիմի, շիտակ, կեղակարծ մեկնութիւններ, հակառակախօսութիւններ առջեւնիս կ՚ելլեն, որ գրեթէ անկարելի կ՚ընեն մոլորութեան ճիշդ նկարագիրն ընծայեցընել։

Բայց խօսքերնիս ամէն հայոց համար չէ. ամէնքն առ հասարակ իրենց հայրենի հաւատքէն՝ գոնէ ընդ միշտ՝ չօտարացան. այլ ամէն ժամանակ մնաց մաս մը, որ անարատ ամբողջ պահեց հաւատոյ հայրենական ժառանգութիւնը, երբ ուրիշները նոյնը

չարաչար կը վատնէին։ Ասկէ կը հետեւէր որ ճշմարտութիւնն ու մոլորութիւնը վտիտակի կը տիրէին. մինչեւ որ Աստուծոյ գթութեամբը՝ ժամանակ ժամանակ Թշնամւոյն ցանած որոմին ընտրելագոյն ցորենէն կը զատուէր, եւ այն ատեն Հայաստանեայց կաթողիկէ եկեղեցին ու Տարագնեղութեան Խորհրդոյն ուղիղ վարդապետութիւնը համարձակ անխափան դաւանելով՝ ի մի անձն Քրիստոսի երկու միաւորեալ աստուածային եւ մարդկային բնութիւններն ըստ արժանւոյն կը խոստովանէր։ Ա՛ս ալ պէտք չէ զանց առնենք, որ ընդհանրապէս խօսելով՝ Հայք Եւտիքէսի կարծեաց եւ ցնորից երբեք չհայեցան, երկուց բնութեանց զանազանութիւնը բոլորովին վերցնելով. մանաւանդ Թէ՝ ջինքն ու իւր հայհոյութիւնները շատ անգամ նզովեցին ու պատապարտեցին. եւ եթէ կաթողիկէ եկեղեցւոյ միութենէն զատուած ալ ըլլային, սրտերնուն մէջ խորունկ տպաւորուած կը պահէին սա վարդապետութիւնը՝ Թէ Քրիստոս ճշմարիտ Աստուած եւ ճշմարիտ մարդ է. այսու ամենայնիւ երկու բնութեանց յայտնի խոստովանութենէն կը խորշէին եւ դեռ կը խորշին եկեղեցւոյ գաւթէն դուրս Թափառողները։ Մոլորութեան գլխաւոր պատճառն ան էր, որ ի Քրիստոս երկու բնութեանց անձնաւորական միաւորութիւնը չէին ըմբռներ եւ կը մերժէին, ոմանք՝ տգիտութենէ կամ յամառութենէ, եւ ոմանք՝ բնութեան եւ անձին գաղափարները շփոթելով՝ կը վախնային կամ վախնալ կը կեղծէին, որ չըլլայ Թէ ի Քրիստոս երկու բնութիւն խոստովանելով Նեստորի մոլորութեան մէջ իյնան։ Ուստի անգամ մ՚որ Տարագնեղութեան անճառ Խորհրդոյն հիմնական գաղափարէն հեռացան, ալ անկէ ետեւ ալեկոծեալ մտօք՝ այլեւայլ կարծեաց մէջ երերեալ եւ տատանեալ՝ պէսպէս մեկնութեանց կը դիմէին, մոլորելով միշտ ի մի անձն Բանին երկու բնութեանց գոյութեան պարզ, յստակ եւ հարազատ ծանօթութենէն։ Ասոնցմէ շատերը Ս. Պիւրղի սա խօսքը "Մի է բնութիւն Բանին մարմնացելոյ„ ծուռ իմանալով՝ աստուածային ու մարդկային բնութեանց միաւորութենէ կամ խառնմանէ՝ երրորդ բնութիւն մը գոյացեալ մակաբերեցին, գրեթէ այն եղանակաւ՝ ինչպէս Հոգւոյ եւ մարմնոյ կցորդութենէ՝ մարդկային բնութիւնը կը գոյանայ։ Եղան նաեւ ոմանք ալ, որ ուրիշ տեսակ մը մոլորութեան մէջ իյնկան, եւ կարծե-

ցին թէ աստուածային բնութիւնը կամ գոյացութիւնը իւր վրայ առած էր մարդկային բնութիւնը: Այսչափ պղեւայլ իրարու հակառակ եւ ճշմարտութենէ հեռու կարծեաց մէջ՝ կիրքերը բորբոքելով թէ քաղկեդոնի Ս. ժողովոյն եւ թէ Ս. Լեւոնի եւ Հռոմայ ամիոռոյն դէմ կը յարձակէին դլխաւորաբար հետեւեալ գարերու մէջ, ուր հերձուածոյ ախոյեանները, ինչպէս Տաթեւացիք, Պրոտեցիք եւ անոց նմաններն ու հետեւողները, աղէտալից անարժան գործքերէ ետ չէին կենար, ինչպէս ետքէն կը խօսինք:

Միակամեայց աղանդը, որ հետեւութիւն մըն է Միաբնեայց աղանդոյն, աւելի ետքի գարերու մէջ երեւցաւ՝ նոյն եղանակաւ ու պէսպիսութեամբ, բայց ոչ երբեք նոյն սաստկութեամբ եւ արագութեամբ: Մանաւանդ թէ՝ եօթներորդ գարուն մէջ Հայ միանձունք, որ Հռոմ՝ Սալուխական ջուրց մնտերը հաստատուած էին, ինչպէս ետքէն պիտ՚որ խօսինք, Լատերանեան ժողովոյն (649) գործքերուն մէջ [1]) չքնաղ յիշատակարան թողուցին ուղիղ հաւատոյ եւ վարդապետութեան՝ քրիստոսի երկու կամաց վրայ: Այս միանձանց Աբբաներն էին, որ նոյն ժողովոյն Հարց առջեւը հրապարակաւ բողոքեցին Կիւրոսի, Սերգիոսի, Պիւռոսի եւ Պաւղոսի Հայհոյութեանց դէմ: Մտադրութեան արժանի է՝ որ ամենեւին Պորիոսի Ե. որդի անունն անոնց հետ չեն յիշեր:

Իսկ երեքսրբեան օրհներգութեան մէջ "Որ խաչեցար վասն մեր„ յաւելուածին նկատմամբ՝ աս ստոյգ է, որ Հայք այնչափ եւ այնպիսի պնդութեամբ ասոր պաշտպան կեցան, մինչեւ Յոյնք ծաղրելով՝ զիրենք Խաչեցեալք (Χατζιτζαρίους) կ՚անուանէին [2]): Բայց կրնայ ըսուիլ ստուգութեամբ, որ Հայք այս յաւելուածը (ինչ որ ալեղած ըլլայ ասոր սկզբնաւորութիւնը,) Աստուածաբնչար հնդեմիկոսաց մօք չէին երգեր. եւ ասանկ ալ երկբայութիւնը վերցընելու համար՝ ժողովներու մէջ եւ վարդապետաց բերնով յայտնեցին, թէ այն յաւելուածը միայն իդէմս Որդւոյ կ՚երգէին, եւ թէ ամբողջ Օրհներգութիւնը նուիրեալ էր Ս. Երրորդութեան երկրորդ անձին, Բանին մարմնացելոյ, որ մեզի համար խաչուեցաւ: Այս մտաց բա-

[1]) Հաւաք. ժողով. Հա. ժ. 903.

[2]) Կամբեֆիսիոս, Յաւել. Մատենադար. Հարց Յունաց. Հա. Բ:

ցատրութիւնն ու յայտնի խոստովանութիւնը Հայերը մոլորութենէ ազատ կը ցուցընէ. այսու ամենայնիւ այսպիսի՝ եկեղեցւոյ մէջ ամէն տեղ ընդհանրապէս անընդունելի սովորութենէ մը ետ կենալ չուզելը, մանաւանդ թէ յամառութեամբ պաշտպան կենալը՝ շատ անգամ զերծնիք կասկածելի կ'ընէր, եւ ասոր համար շատ անգամ ի մեղադրութենանց իրենք զերծնիք կը պարտաւորէին արդարացընել:

Գիտենք պատմութենէ, որ երբ այս յաւելուածն՝ եւտիքականութեան գիւտը՝ Պետրոս Թափիչ եւ Սեւերոս նախ եւ յառաջ երեքսրբեան օրհներգութեան մէջ մուծին, արեւելեան կաթողիկէ տիեզերք դէմ դարձաւ. եւ թէպէտ նոյն խռովայոյզ աղանգաւորներուն թէ Եգիպտոս եւ թէ Պաղեստին գրգռած արիւնահեղ վրդովմունքները դադրեցընելու համար, ելան ոմանք եւ ուրիշ ձեւ մը հնարել ուզեցին առանց աստուածաչաւրէն մոլորութեան նշան տալու, ըսելով՝ թէ "Մին յերրորդութենէ մեռաւ ի խաչին" [1]), սակայն այս ամենայն ընդհանուր Եկեղեցւոյ չեղաւ ընդունելի. եւ եթէ գտնուեցան արեւելեան եկեղեցիք, որ հաւանեցան, բայց շատ չանցաւ նորէն մերժեցին. եւ հիմայ՝ ամէն արեւելեան կաթողիկէ եկեղեցիք նոյն օրհներգութիւնն իւր սկզբնական պարզութեան մէջ կ'երգեն:

Գրիգոր Ե. Քահանայապետը՝ մեր Գրիգոր Բ. Վկայասէր կաթողիկոսին գրած թղթին մէջ այդ յաւելուածն (տես երես 27) իբրեւ գայթագղեցուցիչ եւ լի վտանգաւ կ'արգելու եւ աղնուագոյն խորհրդով՝ զգուշանալ անտի կը հրամայէ [2]): Այսպէս ուրիշ քահանայապետներն ալ՝ եւ առանձինն Բենեդիկտոս ԺԲ. զայն մերժեցին [3]): Առանցի ժողովոյն Հայոց (1316), իրենց զօրութիւնն անբաւական տեսնելով այնպիսի հնացեալ սովորութիւն մը արմատէն խլելու, նոյն յաւելուածը աւելի եւս չափաւորեցին, եւ բոլորովին ուղղափառական իմաստ ընծայել ուզելով՝ հրամայեցին, որ երգեցուի "Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզօր, սուրբ եւ անմահ, Քրիստոս, որ մարմնացար եւ խաչեցար, ողորմեաց մեզ": Ա նիւթիս վրայ նորէն կը խօսինք:

Այսպիսի կրօնական անհաստատ վիճակ մը երկու դարէ

[1]) Ալիշ. Ընդհ. պատմ. եկեղ. ե. տպագր էջ 208:
[2]) Գիրք. Ը. թղթ. 1:
[3]) Քահանայապետական կոնդակագիր Ս. ԺՈղ. Տարած. Հաւ. Հա. Գ:

աւելի կը տեւէր, միշտ ի բաց առնելով ոմանց բարեմտութիւնը եւ ոմանց յայտնի ուղղափառութիւնը. մանաւանդ որ՝ Հայաստանի մէկ երեւելի մասը Բիւզանդեան կայսերաց իշխանութեան տակ ըլլալով՝ այն բաժնին բնակիչները քաղկեդոնականք կամ քաղկեդոնիկք [1]) կ'ըսուէին, եւ այս անուամբ կաթողիկեայ Հայերը կը դանագանուէին:

Հաւանական է թէ այս Յունաց բաժնին Հայ եպիսկոպոսներն էին՝ որ Կոստանդինուպոլսոյ Բ. (կամ Տիեզերական Ե.) ժողովոյն գումարմանը՝ բազմութեամբ ներկայ եւ խորհրդակից գտնուեցան, եւ Նեստորի, Եւտիքէսի եւ ուրիշ հերետիկոսաց աղանդները նզովեցին, որուն համար այն մեծ պատիւն ունեցան, որ Ս. Սոփիայի հոյակապ տաճարին մէկ դուռն իրենց անուամբ կոչուեցաւ: "Ջնուիրական դուռն Ս. Սոփիայ յանուն նոցա անուանեցին, եւ մինչեւ ցայսօր դուռն Հայոց յորջորջի," կ'ըսէ Յոյն պատմիչը [2]):

Ե.

Հայոց կրօնական անհաստատ այլեւայլ որպիսութիւնը:

Հերակղէս կայսր Յունաց 629ին՝ Հայաստան գտնուելով՝ կրօնական խնդրոց մէջ մտաւ. զնդը կաթողիկոսը համոզեց, որ կարին ժողով գումարէ՝ որով ազգին մէջէն երկպառակութիւնը վերցուի, նորէն ընդունելով քաղկեդոնի սուրբ սիւնհոդոսը եւ անոր հաւատոյ սահմաններն ու կարգադրութիւնները, որպէս զի կաթողիկէ միութիւնը նորոգուի: Իրօք ալ ժողովը կարին գումարուեցաւ. Յունաց ու Հայոց բազմաթիւ եպիսկոպոսները քննեցին առաջարկուած խնդիրները եւ միաբան ընդունեցան քաղկեդոնի սուրբ ժողովը եւ անոր հաւատոյ վարդապետութիւնը Քրիստոսի երկու բնութեանց վրայ, եւ երեքտրեան երգոյն ծանօթ յաւելուածը վերուցին, զոր խառնուճճ ի սուրբ բաժակն նորէն սկսան, եւ այլն: Այս կա-

[1]) Ձամչեան, Պատմ. Հայոց. Հտ. Բ. 306:

[2]) Ան. Կոմնենոսեայ, Յաւել. մատենագրաց. Հարց. Յունաց. Հտ. Բ. 278:

թողնէ միութիւնը եղբայ յաջորդին՝ ներսէս Գ. որդի աւեն ալ հաստատուն մնայ [1]):

Բայց մելորութեան որոմը, զոր Ասորի Յակոբեանք հայոց մէջ ցանած էին, անոնց յայտնի կամ գաղտնի ջանքովը նորէն ծլեցաւ: Մանազկերտի չարաժողովին մէջ (651) Քաղկեդոնի սիւնհոդոսը եւ Քրիստոսի տեառն երկուց բնութեանց վարդապետութիւնը նորէն մերժուեցաւ, երկբայութեան օրհներգութիւնը՝ "Որ խաչեցար„ աւելցընելով երգելու վճիռ տրուեցաւ եւ սուրբ Բաժակին մէջ ջուր խառնելն ալ արգիլուեցաւ: Ցոյզ է՝ քիչ մը եռքը այն գիւական ժողովն եւ իր գործքերը դատապարտուեցան, բայց կրօնական երկպառակութիւնը մնաց: Կաթողիկոսէ մասը իւր նախնեաց ճամբէն չընդհեցաւ, պահեց Քաղկեդոնեան հաւատքը, սակայն ներհակ հերետիկոսական դաւակցութիւնն ալ իւր մելորութենէն ետ չդարձաւ եւ Քրիստոսի երկու բնութիւնը կ'ուրանար: Ասպետի կրօնական անհաստատ եւ անստոյգ վիճակի մէջ ի հարկէ հայոց եկեղեցին կը տառապէր, երբ ուղղափառ եւ մելորութեան հետեւող կաթողիկոսութիւնք միասիակի կը յաջորդէին, եւ իրենց անձնական կարծեաց եւ վարդապետութեան համաձայն ժողովը-դեան կ'առաջնորդէին. ասկից՝ երբեմն հերձուածողք եւ երբեմն կաթողիկեայք զօրանալով՝ աս կը հետեւէր, որ հայք աչ եւ ձախ սայթաքելով, մերթ մելորութեան կը ծառայէին, եւ մերթ նախնի հաւատոյ ուղղութեան կը դառնային:

Ութերորդ դարուն սկիզբը (718—728) կաթողիկոսական աթոռը նստաւ Յովհաննէս Դ. Օձնեցի Իմաստասէր, մեծ յաջողութեամբ ու հանճարով ծանօթ. այս հայրապետին վրայ հին աւանդները շատ խօսուեցաւ, աւելի եւս նորերս: Հարք եւ մատենագիրք միեւնոյն կարծիքը չունեցան անոր հաւատոյ եւ վարդապետութեան վրայ. ընդունայն է անձնական խնդրոց մէջ երկար դեգերիլ: Կ'երեւայ թէ խնդիր չէ վերցներ այս հայրապետին՝ գոնէ ընդհանուր առմամբ ի Քրիստոս երկու բնութիւն ընդունիլը, սակայն իւր գրութեանց մէջ Քաղկեդոնի ժողովոյն նկատմամբ բոլորովին լռութիւնը զարմանալի է, մանաւանդ այն աւանդները, որ ամենուն բերան էր նոյն Ս. ժողովը: Եկեղեցական բարեկարգութեան եւ աստուածային պաշտա-

[1]) Հմմ. Ջամչեան, Բ. 351:

մանց փոխի եւ եռանդ կը ցուցընէր, որն որ իր անուան պայծառութիւն կու տայ. բայց՝ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ միութեան ցանկացող չըլլալուն իրաւամբ կասկած կու տան՝ իւր նախապահպանութեամբ 719ին գումարած Դըւնայ ժողովոյն քանի մը ստգտանելի կանոնները, ինչպէս են Ը. ու Ժ. կանոնները [1]), որոնք ստուգիւ բաժանասէր հոգւոյ ցոյցեր են առաքելական աւանդութեանց եւ ընդհանուր Եկեղեցւոյ սովորութիւններու պահպանութեան մէջ: Ատոնց վրայ դարձեալ կը խօսինք: — Նոյն ժողովը ԺԲ բարեկարգական կանոններ տուաւ, զորոնք պատշաճ կը համարինք առանձին Յաւելուածով մը հրատարակել: (Յաւելուած Բ:)

Իններորդ դարուն երկրորդ կէսին Զաքարիա կաթողիկոս՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ արթուն հովիւներէն մէկը, որ իրեն յանձնուած հօտին՝ փրկութեան ճամբուն մէջ առաջնորդել կը ջանար, Նիկիայ Արքեպիսկոպոսին ազգու գործակցութեամբը փոխի տարաւ, որ դարձի երկպառակութիւնը եւ իւր ազգն ալ ի մի մարմին Քրիստոսի օրհիշ ազգաց հետ նորոգուի եւ կենդանանայ: Այսպիսի դիտմամբ 862ին իւր բազմաթիւ եպիսկոպոսները Շիրակաւան ի ժողով կանչեց, ուր ներկայ էր Աշոտ իշխանը: Ժողովը ԺԹ կանոն տուաւ Հաւատոյ նկատմամբ, զորոնք ամբողջ կը հրատարակենք: (տես Յաւելուած Գ:) Առանձին մտադրութեան արժանի են ԺԳ. եւ ԺԴ. կանոնները, որոնք՝ որչափ իւր կոչմանէ Հաւատոյ նիւթերու մէջ անզգոյշ խոհեմութեան ցոյց, նոյնչափ ալ ուրիշ կողմանէ հակառակորդաց պինդ յամառութեանն ալ նշան են: Այսու ամենայնիւ՝ Շիրակաւանու ժողովը՝ թէպէտեւ վերոյիշեալ անդէպ կանոնադրութեամբն արատաւոր էր, սակայն առանց աղէկցութեան չձնաց նոյն իսկ Ատրուց վրայ, որոնք դլխաւորաբար Հայոց տարաձայնութեան դրդիչներն էին, որովհետեւ շատերուն առիթ եղաւ Քաղկեդոնեան Հաւատոյ վարդապետութիւնն [2]) ընդունելու: Բայց՝ այս ամենայն դեռ հաստատութիւն չունէր, մանաւանդ որ Զաքարիա կաթողիկոսին յաջորդներէն ոմանք, ինչպէս Մաշտոց եւ Յովհաննէս Զ. պատմաբան կաթողիկոսները, յայտնի հերձուածողք էին, մինչեւ որ՝ Հայրապետական աթոռն անցաւ Վահան կաթողիկոս, ողջամիտ եւ արթուն հովիւ, որ նոր

[1]) Տես Յաւելուած Բ.

[2]) Ձամչեան, պատմ. Հյ. Բ. 687:

շարժում տուաւ (967) կաթողիկէ միութեան իւր առողջ վարդապետութեամբն ու առաքելական ջանքովը: Թէպէտ վախճանին չհասաւ, վասն զի շարագործ հակառակորդները զինքն հայրապետական աթոռէն հալածեցին, եւ ինք դնաց Վասպուրական, եւ հոն գագիկ Թագաւորին՝ իւր պաշտպանին՝ ապաւինեցաւ. սակայն իւր առաքելական աշխատութիւնները յայտնոջ տեառն՝ գոնէ իր աքսորեալէն եւ մահուանէն ետքը բոլորովին անպտուղ չմնացին՝ մանաւանդ Վասպուրական գաւառին մէջ, ուր գործակից եւ օգնական էին իրեն Ս. Գրիգոր Նարեկացի, Հրեշտակն ի մարմնի ըստ Լամբրոնացւոյն, եւ անոր հայրը՝ Խոսրով Մեծ, որ միանձնանալով՝ Անձեւացեաց Արքեպիսկոպոս կարգեալ էր: Ասոնց աջակից էր նաեւ ուրիշ Գրիգոր մ՚ալ, որ իւր ընդարձակ գրագիտական հմտութեանց համար Մագիստրոս կը կոչուէր: Ասոնք ամէնքը թէ՛ գրութեամբ թէ՛ քարոզութեամբ ամենայն ճիգն ի թափելով կարող եղան գոնէ ազգին կաթողիկէ մասը հաստատել ու պահպանել յողջմտութեան վարդապետութեան, մինչեւ որ աստուածային նախախնամութենէ սահմանուած ժամանակն հասաւ, եւ կամաց կամաց նախկին կաթողիկէ հաւատքն ու բարեկարգութիւնը գրեթէ բովանդակ Հայաստան նորոգուեցաւ:

Զ.

Կաթողիկէ հաւատոյ եւ վարդապետութեան նորոգութիւնն ու հաստատութիւնն ի Հայաստան:

Գրիգոր Բ. Վկայասէր Հայրապետին՝ վերոյիշեալ Գրիգոր Մագիստրոսի որդւոյն, գահակալութեամբը (1065) Հայոց եկեղեցւոյ նոր դար ծագեցաւ: Այս հռչակաւոր Հայրապետը միութեան սուրբ նպատակին անարգել հասնելու համար՝ մինչեւ Կոստանդինուպոլիս երթալ յանձն առաւ, բայց աւելի յաջողութիւն գտաւ, թղթով ու պատգամաւորութեամբ Գրիգոր Է. Հռոմայ Ս. Քահանայապետին դիմելով. որմէ կը խնդրէր սուրբ Աթոռոյն եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ՝ միութեան

ստէպ ստէպ քակուած կապը՝ նորէն անխզելի կապել ու հաստատել. աղաչելով միանգամայն զքահանայապետը, որ շնորհէ իրեն պալիոն որ է եմիփորոն, նշան միաբանութեան եւ հաղորդութեան երանելւոյն Պետրոսի Աթոռոյն հետ: Ս. Գրիգոր Է. ոչ միայն կաթողիկոսին պատգամաւորն ու թուղթը հայրական գթով ընդունեցաւ, այլ նաեւ շնորհեց խնդրած պալիոնը, եւ ուրիշ խնդիրքները կատարեց: Ան ատենէն սկսաւ Հռոմէական Աթոռոյն հետ անմիջնորդական հաղորդակցութիւնն օրէ օր այն հաստատուն կերպարանքն առնուլ՝ որ դարերով անյողդողդ պահուեցաւ:

Հայոց վրայ առ սուրբ Աթոռն այլեւայլ ամբաստանութիւններ եղած էին. ատոնց մեծ մասին անհիմն ըլլալն անտարակոյս վկայասէր հայրապետին պատգամաւորը հռոմ ցուցրցած էր. այսու ամենայնիւ եկեղեցւոյ գլուխը՝ նոյն իսկ վկայասիրէն ստուգագոյն տեղեկութիւն առնուլ ուզելով, եղած ամբաստանութիւններուն նկատմամբ հետեւեալ հարցմունքներն ըրած էր:

"Ա. Ի պաշտաման պատարագաց փրկութենագործ խորհրդոյն, բնաւ իսկ ո՞չ խառնիցի ջուր ընդ գինւոյ:

Բ. Հակառակ ընդդէմ սովորութեան եկեղեցւոյ սրբոյ՝ եկեղեցի ձեր ղՄիւռոնն սուրբ՝ ո՞չ ի բաղսամովնէ, այլ ի կոգւոյ կամ յիւղո՞յ կատարիցէ:

Գ. Դիոսկորոս Աղեքսանդրիայ հերեսիովտապետ՝ վասն ժպրհութեան հետութեանն մերժեալ ի քաղկեդոն՝ մեծարիցի՞ ի ձէնջ եւ յոչ՞ ընկալեալ:

Դ. Կամիմք եւ եւս ղի՛ զո եղբայրական սէրդ յայտ արասցէ, եթէ եւ եկեղեցի ձեր ընկալցի՞ զոր ինչ տիեզերականն ընդունի եկեղեցի, այսինքն է՝ զհաւատս չորից սիւնհոդոսաց հաստատելոց ի սրբոց Հարց՝ ի քահանայապետաց Հռոմայ՝ ի Սեղբեստրոսէ եւ ի Լեւոնէ եւ յայլոց՝ առաքելական ճոխութեամբ,,: — Ս. Քահանայապետն այս հարցումներէն ետքը հայրաբար կը զգուշացընէ. "Ազդ առնել պատշաճ համարիմք քոյ իմաստութեանդ, ղի զվերադիր բանսն, զոր, — յօրհնութիւնս յայս Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզօր, սուրբ եւ անմահ, — յարէք ածէք ի վերայ — "Որ խաչեցար վասն մեր,, մի եւս յաւելուցուք, զգուշացեալք յառիթ գայթագղութեան եւ

ի կասկածանաց զմտացն խոտորութենէ. զի զայդ ոչ առնէ եւ ոչ մի յեկեղեցեաց արեւելից, եւ ոչ իսկ սուրբ Եկեղեցի հռոմայ: Եթէ անօթն ընտրութեան երանելի Առաքեալն ասէր վասն կերակրոց, եթէ լաւ է նմա ոչ ուտել եւ ոչ ըմպել, քան եթէ գայթագղեցուցանել զեղբարս, ապա զմտաւ ածել պարտ է ձեզ, եթէ քանի՞ն ծանր իցէ եւ լի վտանգաւ՝ տալ գայթագղութիւն եղբարց ի հաւատս, յորժամ ազնուագոյնն խորհրդով՝ յայնմանէ զգուշանալ մարթ է,,: Բայց՝ գոհութեամբ ու գովեստիւ կը գրէ Քահանայապետը՝ Հայոց եկեղեցւոյ հռոմայ եկեղեցւոյն սովորութեան համեմատ՝ բաղարջ հացով սուրբ Խորհուրդը կատարելուն վրայ, եւ զայս կը պաշտպանէ Յունաց զրպարտութեանը դէմ:

Թէ ոչջամիտ կաթողիկոսն այս հարցմանց ինչ պատասխան տուած է, ծանօթ չէ. անտարակոյս ի գոհութիւն Քահանայապետին: Ոմանք կը համարին, թէ անձամբ Հռոմ գացած ատենց վրայ խօսած է. բայց այս կարծեաց վաւերական ցոյց մը չեն ընծայեր:

Իսկ սուրբ Բաժակին մէջ ջուր չխառնելու ամբաստանութիւնն եղաւ Հայոց դէմ նաեւ Տրուլեան [1]) ժողովոյն մէջ (692). եւ այս ծանր անկարգութիւնը դադրեցընել տալու վճիռ տուեցաւ: Թէ երբ այս զեղծմունքն աղգին մէջ մտած է, որոշելը դիւրին չէ: Թէպետեւ Մանազկերտի չարաժողովոյն մէջ (651) առաջին անգամ ջրոյ խառնումը քաղկեդոնեան ժողովոյն մոլեռանդն հակառակորդներէն արգելուած տեսանք, բայց՝ ուրիշ կողմանէ գիտենք, որ կարնոյ ժողովոյն Հայրքը (629) այս անկարգութիւնը վերցընելու համար՝ նորէն "Աւին ջուրն ի պատարագս,, [2]). ուստի յայտնի է՝ որ այդ զեղծմունքը եօթներորդ դարուն սկիզբներն արդէն Հայոց մէջ մտած էր:— Եկեղեցւոյ պատմութիւնը մեզի կը ցուցընէ՝ որ վեցերորդ դարուն մէջ Յակոբեան Ասորիներն եւ Անապականապատաւան աղանդաւորներն սկիզբն եղան այսպիսի զեղծմանց, ետքէն Թո-

[1]) Ա. յս ժողովոյ մէջ Հայոց վրայ ուրիշ քանի մը ամբաստանութիւններ ալ եղան, զորոնք մանրամասն յիշելն աւելորդ է, վասն զի այնպիսի սովորութեանց վրայ էին, որոնք եւ ոչ ամէն տեղ, ինչպես կ'երեւայ, ընդհանրապէս կը զօրէին, զորօրինակ թէ Հայոց մէջ անոնք միայն քահանայութեան կ'ընծայուէին, որոնք քահանայական ցեղէ էին, — թէ աղուհացի մէջ կիրակի ու շաբաթ օրերը կաթնեղէն կը ճաշակէին, եւ — թէ ժողովրդեան նուիրուած միսը՝ եկեղեցւոյ մէջ կ'եփէին եւ այնպէս քահանաներուն մաս կը հանէին:

[2]) Թղթ. Գրիգ. Է. առ Հեթումէթափ. Գալան. Մատն Ա. 442: —

ղուցին եւ առաջին հին առաքելաւանդ կարգաւորութեան դարձան [1]): Բայց Գրիգոր Է. կամողիկոս Ընաւարզեցի այս խորհրդածութիւնը կը գրէ առ Հեթում թագաւոր. "Ապա ուստի՞ է ելել: Ստոյգն այս է, որ յարեւելք զգինին անապակ կու խմեն, նա սովորեցան, եւ այնպէս արարին վկաստարացն, եւ վասն հոռմոցն չարութեան պղմեցան՝ որ ի նոցանէ բաժանէին [2]):

Ասոր ամենայնիւ Յովհաննէս Դ. Իմաստասէր իւր Դբունայ (719) ժողովոյն սիւնհոդոսական թղթին մէջ՝ սուրբ բաժակին մէջ ջուր խառնելու հին եւ ընդհանուր սովորութեան եւ առաքելական աւանդութեան զանցառութիւնը՝ պատկառելի անուան մը ճոխութեամբ հաստատել ուզելով, կ'ըսէ թէ այսպէս օրինագրած ըլլայ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ: Անհաւասիկ նոյն կաթողիկոսին խօսքերը. "Արժան է զՀացն անխմոր եւ զգինին անապակ հանել ի սուրբ սեղանն՝ ըստ աւանդելոյ մեզ Ս. Գրիգորի, եւ ոչ խառնրհել յայլ ազգաց էրէսոնէից սահմանս. զի սուրբ Լուսաւորիչն յօրինականէն բերեալ զայս՝ առաքելաբար հրամանն ետ կատարել իւրոց վճռակելոց . . . եւ մեզ ի նմին պարտ է յարանալ եւ չթողուլ ի բաց եւ չառնել նորաձեւս,,. Այս պատրեալ՝ բայց եւ այնպէս վճռատու Հայրապետը՝ այսպիսի կարծեաց ստուգութեան՝ իրմէ զատ երաշխաւոր մը չի ցուցընելը: Վասնզի Ս. Գրիգորէն ջրոս ամբողջ դար ետքը ինքն առաջինն եղաւ՝ որ յանդգնեցաւ իւր ազգին մէջ այս կարծիքն հանել, որ ստուգիւ Լուսաւորչի պաշտօնն ու սրբութիւնը կը թշնամանէ, իբրեւ թէ՝ իւր նոր հօտին (զոր ի Քրիստոս շահեցաւ եւ ի բարեկարգութեան կը հաստատէր՝ ուսուցանելով ինչ որ եկեղեցւոյ կատարելութեանը հարկ ու պատշաճ էր,) օտար եւ բովանդակ եկեղեցւոյ կարգադրութենէն դուրս սովորութիւն մ'աւանդած ըլլայ, նոյն իսկ Փրկչին օրինակէն հեռանալով, որ այն աստուածային սքանչելի խորհուրդը հաւատացելոց՝ սիրոյ եւ միութեան ազդու նշան ու միջոց դրաւ, եւ ոչ թէ պատճառ երկպառակութեան եւ հակառակասիրութեան:

Աստուածուսոյց Լուսաւորիչն այնպէս անիմաստ չէր, որ չգիտ-

[1]) Կոմբեֆիսիոս, Յաւել. Պատ. Հրց. Յունաց Պատմ. Հերես. Հտ. Բ։

[2]) Առ Գալանոսի Ա. 447. ուր հետեւեալ Հատուածը կը կարդանք. "Եւ ասա յիշեմ քեզ զՄինաս վարդապետին բանն, որ ասէր, թէ մեղք յարեւելս լինի, թէ յայս ներքին աշխարհս մարդ ի սեղանն հանապ անապակ դինւոյ իւր շարկամին ոչ ասայ,,։

նար, թէ չունէր ինք իշխանութիւն առաքելական աւանդութեանց հակառակ բան մը հրամայելու, զորն որ իւր մեծարեալ յաջորդն գրիգոր է. յայտնապէս կ'ուրանայ: "Ապա երբ, կ'ըսէ, զպատարագն անապակ գինւոյ առնելն սուրբ գրիգոր գրել չէ, ահա իւր գիրքն, եւ ոչ սուրբ Սահակ, ահա իւր կանոնքն. ապա ուստի՞ է ելել [1]), եւ այլն": — Այս նիւթիս վրայ շատ լուսաւորութիւն կու տան Սոյ եւ Ատանայի հռչակաւոր ժողովներուն գործքերը, զոր յառաջ կը բերենք քիչ մը ետքը: (Յաւելուած է:)

Երկրորդ եղծուածն այնպիսի էր, որ նիւթոյն անբաւականութիւնը խորհուրդն անվաւեր կ'ընէր. եւ չի կրնար պաշտպանուիլ նաեւ մեր հարց մէջէն ոմանց ջատագովութիւնը, թէ հիւսիսային Հայաստան ձիթենիք չգտնուելուն պատճառաւ՝ կը պարտաւորէին շուշմայի իւղով մեռոնն օրհնել:

Երրորդ ամբաստանութիւնն ընդհանրապէս սուտ էր. բայց անհաւանական չէ, որ Հայաստան ալ գտնուած ըլլան սակաւաթիւ մոլեռանդ մարդիկ, որ նեստաւոր Դիոսկորոսը մեծարած ըլլան:

Չորրորդ խնդիրը "Որ խաչեցար" յաւելուածին կը հայի, որուն վրայ ըստ բաւականին ուրիշ տեղ խօսած ենք:

Գրիգոր Գ. պահլաւունի իւր նախորդին անուանն ու իշխանութեան հետ ժառանգեց (1113—1167) ուղղափառ հաւատոյ եւ կաթողիկէ միութեան փոյթը. ուստի Ննովկենտիոս Բ. եւ Եւգենիոս Գ. քահանայապետաց հետ սերտ հաղորդակցութեան մէջ էր: Եւգենիոս Գ. կաթողիկոսին պատգամաւորն ու թուղթը հայրական սիրով ընդունեցաւ, փոխանակաւ ինքն ալ գրեց, յորդորելով՝ որ Բաժակին մէջ ջուր խառնելն ու Քրիստոսի Ծննդեան տօնը Դեկտեմբերի Ութին կատարելն անխափան պահի [2]):

Գրիգորի պահլաւունեաց յաջորդեց (1167—1172) Ս. Ներսէս Կլայեցի՝ Ընորհալի Հայրապետ՝ հռչակաւոր քաջ հայաստանեայց եկեղեցւոյ եւ ժիր յառաջացուցիչ կաթողիկէ հաւատոյ եւ միութեան: Ուրկէն իր նախորդին եւ եղբօրը հայրապետութեան աթոռն՝ թէ բանիւ եւ թէ գրով անոր գործակից էր դարերով բաղձացուած կաթողիկէ միութիւնը յառաջացընելու. բայց երբ որ այն բարձրագոյն աստիճանին եւ իշխանու-

[1]) Գալանոս, Անդ:

[2]) Տես, Յաւել. Է. Սոյ ժող. գործք:

թեան հասաւ, սկսաւ ամենայն զօրութեամբ իւր հովուական ջանքը կրկնապատկել, որպէս զի իւր ինամոց յանձնուած հօտը առողջ վարդապետութեան եւ կաթողիկէ եկեղեցւոյ միութեան մէջ պահէ:

Այս նպատակին հասնելու հարկաւոր տեսաւ նորէն Յունաց եկեղեցւոյն հետ միաբանութիւնը, որն որ Կոմնենեան կայսերաց ատեն դեռ կաթողիկէ եկեղեցիէն բոլորովին բաժնուած չէր:

Ասոր վկայ է Թէորիանոս Իմաստասէր, (Մանուէլ Կոմնենոս կայսեր պատգամաւորն առ Ս. Ներսէս միաբանութեան գործքը յառաջ տանելու,) իր առ Լեառնակեաց միանձնուն գրած մէկ թղթին մէջ, զորն որ կարդ. Մայի Վատիկանեան յոյն ձեռագրաց մէջ գտնելով՝ հետեւեալ հատուածը հրատարակած է. (Տես Հին Մատենագր. Նոր Հաւաք. Հտ. Զ. 414:) — "Նախ քան զամենայն ազաչեմ զձեզ ի բաց կալ ի բանակռիւն լինելոյ, զի մեք ոչ ունիմք այսպիսի սովորութիւն եւ ոչ եկեղեցին Աստուծոյ. այլ ընդ ամենեսին զհաղորդութիւն ունիցիք. զհաղորդութիւնն Քրիստոսի, որ արար զերկոսեան մի: Սիրեսջիք զԼատինս զձեր եղբայրակիցս, զի ուղղահաւատք են եւ որպիք կաթողիկէ առաքելական եկեղեցւոյ, որպէս եւ մեք: Զի եթէ ծագիցեն եւ իցեն իսկ ի միջի՝ խնդիրք, այսոքիկ ի հաւատս ոչ մերձենայցեն. զի բարի է ամենայն եթէ ի փառս Աստուծոյ լինիցի: Քանզի չիք ինչ անճահ եւ ոչ անարգ ինչ ի Լատինացւոց կղերականացն՝ եւ ի մեր սովորութիւնս. այլ ամենեցուն լաւ է եւ նուիրական վախճանն, իմաստնոց ամենայն ինչ ուղիղ է, յիմարաց՝ գայթակղութիւն,,:

Ասանկ ալ կ'իմանար սուրբ Հայրապետը երբ առ Մանուէլ կայսր հետեւեալ խօսքերը կը գրէր. "Նա զի եւ լուաք, եթէ Սուրբ եւ առաջին ամենայն եպիսկոպոսաց, Հայրապետն Հռոմայ եւ փոխանորդն պետրոսի Առաքելոյ՝ յիւրոց անտի իմաստնոց՝ առաքեաց խօսել առաջի սուրբ թագաւորութեան ձերոյ վասն միաբանութեան հաւատոյ,,: [1])

Ներսէս Շնորհալի՝ Դրիգոր Գ. Կաթողիկոսի՝ իր եղբօրը կենդանութեան ատեն՝ ինչպէս վերն ըսինք արդեամբ սկիզբն ըրած էր այս բարեգուշակ գործառնութեան, երբ իբրեւ Արքեպիսկոպոս գործակատար՝ երկու Հայազգի իշխանաց եղբարց մէջ խաղաղութիւն ընելու համար՝ հաշտարար պաշտօնով Մա-

[1]) Շնորհ. թղթ.

մեստիայի կողմերը կրկուեցաւ: Հոն Ա անուէլ կայսեր փեսին՝ Ա-
լեքսի զօրավարութեան հանդիպելով՝ ցունաց ու հայոց մէջ յու-
զուած կրօնական խնդրոց վրայ խօսքի մտաւ: Ալեքսի Դուքան եւ
ներսէս Արքեպիսկոպոս՝ խօսակցութեանց ու խորհրդոց մէջ՝ մի
եւ նոյն կրօնական միութեան հոգւով վառուած՝ երկու ազգաց
մէջէն հին երկպառակութեան դայթագղութիւնը վերցընելու
հնարք կը փնտռէին: Ներսես Շնորհալի խոստացաւ զօրավարին՝
հայոց եկեղեցւոյն դաւանութեան եւ բարեկարգութեան վրայ
գրով ճիշդ տեղեկութիւն տալ, զոր որ 1167 ին՝ կատարեց իր
եղբօր մեծարեալ կաթողիկոսին անուամբ, այսու վերնագրով.
Գիր հաւատոյ խոստովանութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ,
գրեալ ի ներսիսէ Արքեպիսկոպոսէ [1]), եւ այլն: Այս գրու-
թիւնն ընդունելութիւն գտաւ Բիւզանդիոն՝ յունաց ինքնակա-
լին եւ պատրիարքին առջեւ. ուստի յաճախ թղթակցութիւն
սկսաւ ինքնակալին եւ Շնորհալւոյն մէջ, որ այս միջոցին Հայ-
րապետական աթոռն եւած էր: Վերջապէս՝ ինքնակալին կողմանէ թէորիանոս բազմահմուտ փիլիսոփայն մասնաւոր առաքելութեամբ Հայաստան խրկուեցաւ՝ կաթուղիկոսին հետ Հայոց մէջ եղած կրօնական խնդիրներն ու վէճերը քննելու, ուղղելու, եւ այնպէս ուղիղ հաւատոյ միաբանութեան յօդն անշարժ հիման վրայ կապելու: Թէորիանոս՝ ցովհաննէս Ատմանոս կամ՝ Ութման անունով՝ Փիլիպպուպոլսի Հայոց մենաստանին վանահօր հետ՝ հասաւ Հռոմկլայ (1170), եւ հոն կաթուղիկոսին կայսերական թուղթն ընծայեց, եւ սկսան մանրամասն վիճաբանութեան, որ ամբողջ ժամանակ տեւեց, եւ ինչպէս կը բազձացուէր յուսացեալ նպատակին ալ հասան, որ քանի մը հաւատոյ գլուխներն աւելի պարզուեցան, գլխաւորաբար Քրիստոսի երկու բնութիւններն ընդունուեցան, եւ Քաղկեդոնի ժողովոյն՝ ուրիշ տիեզերական սիւնհոդոսաց հաւասար հաւատք ընծայուեցաւ. այսպէս թէորիանոս գարձաւ գոհութեամբ առ կայսր, որուն ձեռքն յանձնեց վիճաբանութեանց եւ բանակցութեան արձանագրութիւնը եւ միանգամայն կաթողիկոսին բացայայտագոյն եւս գրած դաւանութիւնն՝ առանձին առ կայսր ուղղեալ թղթով մը, որուն գլխաւոր մասերն ասոնք են:

"Պատասխանի թղթոյ մեծի Թագաւորի Հռոմոց կիւ Մա-

[1]) Ընդ:

նուէրն, գրեալ Ներսէսի կաթողիկոսի՝ վասն ճշմարիտ դաւանութեան Հաւատոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ [1]):

Հրամանք ինքնակալութեան ձերոյ, ով քրիստոսապսակեալ արքայ Հռոմայեցւոց, միշտ յաղթող Աւգոստէ, սիրող բարեպաշտութեան եւ խաղաղութեան եկեղեցւոյ, եհաս առ նուաստս՝ յաղօթարարս սուրբ թագաւորութեանդ: Ցորմէ ծանեաք զկամս ձեր, աստուածծայնոյն հետեւող կամաց: Զի որպէս անուանակոչութեանն՝ այսպէս եւ գործոց ճշմարիտ նմանողն՝ փութայք լինել նմանող, այն՝ որ արար խաղաղութիւն յերկինս եւ յերկրի, եւ զմիջնորմն ցանկոյն քակեաց ըստ Առաքելոյ:

Ընդ գրաւորական հրամանիս՝ ծանուցին եւ բանականքս, զհրամայեալսդ առ ի ձէնջ բան, առաքեալքս ի սուրբ թագաւորութենէդ՝ փիլիսոփոս Մայիստռոս Թէորիանոս, եւ համազգի մեր եւ համակրօն Յովհաննէս Հայր վանաց [2]): Ցորոց ծանեաք ծայրագոյն ունել ձեզ յօժարութիւն կամաց յաղագս միաբանութեան կաթողիկէ եկեղեցւոյ: Եւ հաւատացաք՝ ոչ մարգկային լինել ղայս խնդիր. այլ աստուածային տնտեսութիւն եւ բարձրագոյն: Զի որպէս գերակատար բնութիւնն խոնարհեցաւ ի մեզ, զի զմեզ բարձրացուսցէ. եւ լցուցիչն ամենայնի՝ թափեցաւ յիւրոյն փառաց առ փոքր մի, զի զմերս ունայնութիւն լցցէ ի լրութենէ իւրմէ, ըստ այսմ՝ օրինակի՝ եւ դուք անկարօտ գոլով ամենայնի, բայց իբրեւ զկարօտս կարօտիք մեզ առնուն հաղորդել աղքատութեան, ոչ ի նուազութենէ ինչ լրումն, այլ յաստուածային սիրոյն յաղթելով, այն որ հրամայէն սիրել, ոչ միայն զընկերս իբրեւ զանձն, այլ եւ զթշնամիս, եւ ոչ զանձին եւեթ խնդրել զօգուտ, այլ մանաւանդ զընկերին: Վասն որոյ եւ մեք խօսելով յաստուածաշունչ գրոց ընդ առաքեալ խմաստասէրս ի սուրբ թագաւորութենէդ, ողջացաք մտօք, ի լսելն զբան Հաւատոյ եկեղեցւոյդ Հռոմոց: Քանզի

[1]) Ցունարէն ասս վերնագիրն ունի. "Թուղթ Ներսէսի Կաթողիկոսի Հայոց առ մեծազօր թագաւորն Մանուէլ, առաքեալ ի ձեռն բանականաց իւրոց, յեղեալ ի Ցոյն բարբառս յԱգմանոսէ միանձնէ Փիլիպպոպոլսեցւոյ, առաջի Թէորիանեայ Մագիստրոսի, ի Դեկեմբեր ամսեան, ի չորրորդ ընդիկտիոնի: Գրեալ յեռ առաջնոյ բանակցութեան ընդ Թէորիանեայ": — Բառնոյան թարգմանեցինք յունարէն բնագրին βραχέως բառը Ընորհալւոյ թղթին հետեւելով՝ ուր Բառնոյան անունը պատգամաւորի կամ բանբերի նշանակութեամբ առնուած է:

[2]) Ցունարէնը կ'աւելցընէ՝ "Որ եւ կոչի Ագմանոս":

ի տգիտաց ոմանց՝ որ յայսկոյս Ծովու յանուանեալ Հռոմոց, լուեալ էաք մեք, եւ որք յառաջ քան զմեզ, բանս ոչ առողջս՝ ի տնօրէնութիւնն Քրիստոսի խոսեցեալս, եւ էաք հիւանդացեալ գայթակղութեամբ, իբր թէ ի ման ինչ կարծեացն Նեստորի խոնարհելով ձեր: Որպէս եւ դուք վան մեր՝ ի մերոց տգիտաց եւ ապստամբելոց ի մէնջ, յաղագս անկարգ գնացից իւրեանց, լուեալ էիք: Որք եւ զչարախօսութիւնն՝ որ վան մեր, իբրեւ զընծայ ինչ մատուցանէին առաջի ձեր եւ որոց նախ քան զձեզ, ի հաճոյս լինել ձեզ կարծելով: Որով էիք եւ դուք գայթակղեալք ի միտս՝ համարելով զմեզ համախոհ նեստիքեայ եւ որոց ընդ նմա մի բնութիւն ասողացն չարաչար: Սակայն ի քննութենէ անտի մերկացաւ պատրուակեալ ստաբանութիւնն որ յաղագս երկաքանչիւրոցս՝ եւ հալածեցաւ, եւ յայտնի եղեւ ճշմարտութիւնն եւ հաստատեցաւ, հետի դոլով ձեր ի նեստորի բաժանմանէն, եւ մեր յեստիքեայ շփոթմանէն եւ հուպ եկեալք միմեանց ուղիղ դաւանութեամբ հաւատոյ շնորհօքն Աստուծոյ:

Բայց քանզի աթոռ թագաւորութեան մերոյ՝ որով եւ քահանայապետական իշխանութիւն յառաջանայ, բարձեալ է այժմ ի բռնակալութենէ պլազպեաց, նորին աղագաւ եւ աթոռ հայրապետութեանն հալածեալ ի հայրենի աշխարհէ եւ յաթոռոյ, յօտար աշխարհ տարաբերի պանդխտութեամբ: Զորոց պատճառէ ոչ ունիմք մերձ զորս ըստ ժամանակիս եպիսկոպոսունք հայաստանեայց եւ վարդապետք, եւ առանց խորհրդակցութեանց նոցա անմարթ է զկատարեալն տալ պատասխանի հարցմանց ձերոց, զի մի փոխանակ միաբանութեան՝ զանազան պատճառս տացուք բաժանմանց, եւ շարժուն եւ փոփոխական երեւեսցին բանք մեր: Զաղաչս այսորիկ ոչ պատշաճ համարեցաք, միայն մերս մերձակցիւք գրել զպատասխանին մեծի խորհրդոյս; մինչեւ առաքեսցուք ի մեծն հայք եւ յամենայն կողմանս, եւ ժողովեսցուք զամենեսեան, յորս իցէ զօրութիւն իմաստութեան եւ առաջի դիցուք նոցա, զոր խնդրէքս ի մէնջ զհաւատոյ եւ զկարգաց եկեղեցւոյ բան, եւ մեք թեւլադիր եւ յորդորիչ ի պատճառս սիրոյն եւ խաղաղութեան, զի ընդ ձեզ՝ որ սկիզբն էք այսմ հոգեւոր բարեաց, եւ մեք արժանի լիցուք խաղաղարարացն երանութեան հասանել՝ խոստացելոցն ի Քրիս-

տոսէ: Բայց զի առաքեալքս ի մեծութենէ ձեր խնդրեցին փոքր ինչ եւ առ այժմ տալ գրով զբան Հաւատոյ մեր դաւանութեան եւ սուրբ թագաւորութեան ձեր առաքել առաջի: Զոր եւ արարաք սակաւուք՝ ոչ ի մէնջ այլ ի սրբոց վարդապետաց եկեղեցւոյ բանից, որոց նախ քան զբաժանումն. որ է այս ինչ„:

Հոս մեծարեալ կաթողիկոսը կը կրկնէ Հաւատոյ դաւանութիւնն աւելի բացայայտ եղանակաւ, մանաւանդ Մարդեղութեան խորհրդոյն նկատմամբ, որն որ արդէն տպագրութեամբ հրատարակուած է, ուստի մինակ վերջին մասը յառաջ կը բերենք:

"Արդ եւ մեք ըստ ուղղափառ Հարցն դաւանութեան նզովեմք զայնոսիկ՝ որք վասն յեղման եւ այլայլութեան՝ մի բնութիւն ասեն Բանին մարմնացելոյ, կամ թէ՝ ոչ ի մերմէ զանգուածոյս առ զբնութիւն մարդկային եւ միացոյց ընդ աստուածութեանն, այլ ինքն իւր ստեղծ մարմին յորովայնի կուսին, եւ կամ թէ առ աչօք երեւեալ մարդ, եւ ոչ ճշմարտութեամբ: Եւ որք այլ այսպիսի ինչ պատճառանօք ասեն զմի բնութիւնն ի քրիստոս, եւ ոչ վասն անբաժանելի եւ անշփոթ միաւորութեան: Նոյնպէս նզովեմք եւ զայնոսիկ՝ որք յերկուս բնութիւնս բաժանեն զմի քրիստոսն ըստ նեստորի, այլ ասելով զաստուածն եւ այլ զմարդ: Զմարդն չարչարելի եւ մեռեալ եւ զաստուածն անչարչարելի եւ անմահ, եւ ոչ միաւորութեանն տան զերկաքանչիւրսն, զչարչարանսն եւ զանչարչարութիւնսն, զմահն եւ զանմահութիւնն: — Այլ հաւատամք այսպէս, եթէ Աստուածն Բան, որ ի հօրէ ծնեալ յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս, անտեսանելին, անչարչարելին, անմահն, էառ զմեր բնութիւնս կատարեալսպէս ի կուսէն, եւ միացոյց ընդ իւր աստուածային բնութիւնն, անշփոթ եւ անբաժանելի միաւորութեամբ. եւ եղեւ անտեսանելին ըստ աստուածութեանն՝ տեսանելի ըստ մարդկային բնութեանս, եւ անշօշափելին շօշափելի, եւ անչարչարելին եւ անմահն ըստ աստուածային բնութեանն՝ չարչարեալ եւ մեռեալ մերով բնութեամբս, ոչ բաժանմամբ՝ որպէս թէ ոմն չարչարելի եւ ոմն անչարչարելի, ոմն անմահ եւ ոմն մեռեալ: Այլ որ չարչարեալ եւ մեռեալ մարդկային առեալ բնութեամբ, նոյն անչարչարելի եւ անմահ՝ աստուածային իւրով բնութեամբ: Վասն այնորիկ եւ արիւն Աստուծոյ ասի, եւ չարչարանք եւ մահ, եւ Աստուած խաչեալ, զորս՝ ոչ առանձինն՝

բնութեանն Աստուծոյ տամք, այլ անճառ միաւորութեան: Եւ զոր օրինակ՝ յատուկ Աստուծոյ բնութեանն՝ անհնարին է չարչարանս ընդունել եւ մեռանել, նոյնպէս եւ մարդոյ բնութեան առանձին՝ անկարելի է, մահուամբ կեանս տալ մարդկան: Սակայն միաւորելովն բանին Աստուծոյ ընդ մարդոյ բանականի բնութեան, անհնարելին՝ հնարաւոր եղեւ, եւ անկարելին՝ կարելի: — Քանզի չարչարեցաւ անչարչարելին՝ չարչարելեաւն, եւ մեռաւ անմահն՝ մահկանացուաւն, որով կենդանացաք՝ մարմին նորա եւ անդամքս, յօդեալք ի կենդանի եւ կենդանարար գլուխն մեր Քրիստոս, որ է օրհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

Արդ այս ինչ յայժմուս տուաւ փոքր ի շատէ՝ յաղքատիմաց եւ տկար իմաստից մեր ձերումդ գերակատար իմաստութեան, առ ի գիտելոյ զբովանդակ եկեղեցւոյ Հայաստանեայց զանփոփոխելի դաւանութիւն հաւատոյ, որ ի սուրբ երրորդութիւնն, եւ ի տնօրէնութիւնն Քրիստոսի, որով ի մանէդ կարող էք զբոլորն ճանաչել, որպէս որք դոյզն ճաշակաւ՝ զբովանդակն ի կերակրոց եւ յըմպելեաց՝ իմանան զախորժելին, եւ կամ զըչ ախորժելին:

[1]) "Իսկ զորպիսութիւն կենաց մերոց ի դառնութեան ժամանակիս եւ տեղւոյս, յոր գտանիմք, զկարօտութիւն մեր իրաց կարեւորաց եւ զվիշտ վտանգի հեռաւոր վայրացս, բնակեալք ի խորանս կեդարու, ծանիցէ թագաւորութիւնդ ի բանականաց մերոց, որք զթուղթ մեր զայս մատուսցեն առաջի բարձր թագաւորութեան քոյ, եւ ընծայեսցեն երիս տաճիկ նժոյգս, եւ երիս աղեղունս մուսուլականս [2]) նուէր դուընաքեայ այլ խորհրդական, զի եղեալ յերիվարս քո եւ զաղեղունս թշնամեաց քոց խորտակեսցես. որպէս ճշմարիտն Էմմանուէլ զաներեւոյթս, այսպէս եւ դու զերեւելիսս, զյարուցեալսն պատերազմաւ ի վերայ քո ջնջեսցես. եւ մեք արժանաւոր լինիցուք տեսանել զքեզ ուրախութեամբ ի փառս Քրիստոսի,,:

"Իսկ զկատարեալն բան՝ յաղագս ամենայն խնդրոց, որքան է ի միջի մերում անհաւասարութիւն ինչ, ի հաւաքումն ժողովոյն՝ ըստ վերոյգրելոցդ, գրեալ տացուք առաջի սուրբ թագաւորութեանդ:

[1]) Այս վերջին հատուածը "Իսկ զորպիսութիւն . . . ինչէ- ի փառս Քրիստոսի,,. հայերէն բնագրին մէջ պակասը լրացով՝ յունարէնէն թարգմանութեամբ աւելցուցինք:

[2]) Յուն. τοξάρια μουσουλιτικά.

գրեցաւ ի թուականութեանս հայոց ՈԺԹ. (1170), յԱրեւ ամենեան հայոց, եւ հռոմոց՝ հոկտեմբեր„:

Այս թղթին հետ թէորիանոս ընծայեր էր ինքնակալին, ինչպէս վերն ըսինք, Շնորհալւոյ հետ ըրած վիճաբանութեան կամ բանակցութեան մանրամասն արձանագրութիւնն ալ, որն որ ոչ միայն միաբանութեան գործոյն եւ պէսպէս կրօնական խնդիրներու. որպիսութեան վրայ ճշդիւ տեղեկութիւն ու լուսաւորութիւն կու տայ, այլ նաեւ թէ հռչակաւոր իմաստասիրին խորունկ գիտութիւնը՝ եւ թէ Շնորհալի հայրապետին կամողիկէ միութիւնն՝ եւ ուղղափառ վարդապետութիւնն ազգին մէջ հաստատելու համար ցուցած փոյթն ու ջանքը յայտնապէս առջեւնիս կը դնէ: Արդ՝ յօժար մտօք նոյն վիճաբանութեան արձանագիրն [1]) նորէն թարգմանութեամբ գրեթէ ամբողջ կը հրատարակենք ի լուսաւորութիւն ընթերցողաց, (տես Յաւելուած գ.) որով նաեւ Ս. կամողիկոսին կամքն ալ կը տեսնուի, թէ ինչպէս եպիսկոպոսաց ժողով գումարել կ'ուզէր, որպէս զի անոնց հաւանութեամբ ու գործակցութեամբ սուրբ նպատակին հասնի:

Բայց ասկէ մտադիր ընթերցողք կը տեսնեն թէ որչափ աւելի ճշդութիւն՝ որչափ աւելի յստակութիւն կայ երանաշնորհ կամողիկոսին՝ վերոյիշեալ բանակցութենէ նոքը գրած հրապարակական թղթերուն մէջ: Բանակցութենէ յառաջ՝ Քրիստոսի երկու բնութեանց վրայ այսպէս կը գրէր. "Իսկ յերկրորդումն մի յերկրորդութենէն՝ բանն Հօր Արդին միացին . . . Էջ յորովայն կուսին Մարիամու, ոչ նուազելով ի ծոցոյ Հօր՝ ըստ աստուածային անպարագրելի բնութեանն, եւ ձգեալ յինքն՝ յարենէ ամենամաքուր կուսին, որ զանպուաճոյն Աստուածդ, միացոյց ընդ աստուածութեանն՝ անքնին եւ անճառելի խառնմամբ, եւ եղեւ յերկուց կատարեալ բնութեանց՝ յաստուածայնոյ եւ մարդկայնոյ՝ մի անձնաւորութիւն կատարեալ, անայլայլելի եւ անբաժանելի բնութեամբ [2])„: — Բայց ետքէն՝ առ ինքնակալն գրած վերոյիշեալ երրորդ թղթոյն մէջ, որուն սկիզբն է Հրամանէ քնիաչալօ-ընեան յեղոյ, նոյն նիւթին վրայ ասանկ կը գրէր.

[1]) Այս բանակցութիւնն առաջին անգամ Լեվենկլաւիոս հրատարակեց յունարէն-լատիներէն, որմէ կղեմէս Գալանոս ալ առած է:

[2]) Գիր Հաւատոյ . . . ի խնդրոյ Ալեքսի, եւ այլն:

"Վասն որոյ՝ ոչ ըստ Նեստորի ի յերկուս բնութիւնս [1]) եւ յերկուս դէմս բաժանեմք զմին Քրիստոս, եւ ոչ ըստ Եւտիքեայ եւ Համախոհից նորին ի մի բնութիւն ժողովեմք շփոթմամբ եւ այլայլութեամբ: Այլ ունիմք ասել զերկու բնութիւնն՝ ըստ մեծին Գրիգորի Աստուածաբանի յառ կղզիոս թղթին՝ գրեալ ընդդէմ Ապողինարի եւ որոց ընդ նմա, եթէ Բնութիւն էիւտ. յաւելու ասել եւ զպատճառն, զանգի Աստուած եւ մարդ. եւ այս յիրաւի, զի թէ Աստուած միայն էր, կամ մարդ միայն, ի դէպ էր ասել մի բնութիւն ունել, կամ Աստուծոյ եւ կամ մարդկան,,: —

Շնորհալի Հայրապետը՝ սրբոյն կիւրղի ծանօթ խօսքը մէ է բնութիւն բառին մեկնելոյ, նոյն Սրբոյն ուրիշ մէկ վկայութեամբն ուղիղ կը մեկնէ եւ կ'ըսէ. "Նոյն վարդապետ (Սուրբ կիւրեղ), որ ընդդէմ բաժանողացն զայս խօսեցաւ, ընդդէմ շփոթմամբ ասողացն զմի բնութիւն՝ զայս ասէ ի նոյն առաջին թղթին, թէ զմտաւ ածեալ զմարմնանալոյն եղանակ՝ տեսանեմք, զի երկու բնութիւնք եկեալք առ միմեանս՝ ըստ միաւորութեան անանջատելոյ, անշփոթաբար եւ անխոհեմապէս: Քանզի մարմինն՝ մարմին է, եւ ոչ աստուածութիւն, թէեւ եղեւ Աստուծոյ մարմին: Նոյնպէս եւ բանն՝ Աստուած է, եւ ոչ մարմին, թէեւ իւր արար զմարմինն տնօրինաբար: Եւ յետ սակաւուց ասէ թէ, յորժամ եկեալ ի մտածութիւնս միայն եւ ի տեսութիւնս հոգւոյ աչօք, թէ զինչ օրինակաւ մարդացաւ Միածինն, եւ էիւտ գոլ ասել զԲնութիւնն եւ զի քրիստոս, եւ Աբդէ եւ Տէր, զբանն մարմնացեալ եւ մարդացեալ [2]),:

Նոյն համեմատութիւնը կրնայինք ընել ուրիշ խնդրոց վրայ ալ, եթէ մատենագրութեան համառօտութեան սահմանէն դուրս չելլէինք:

Ս. Ներսէս Լամբրոնացի ականատես՝ այս գործառնութեանց համառօտ պատմութիւնն այսպէս կ'ընէ [3]): Երբ որ Թէորիանոս, կ'ըսէ, մատոյց Յունաց Ինքնակալին եւ պատրիարքին կաթողիկոսական թուղթն ու առաջին բանակցութեան ար-

[1]) Յունարէնը այսչափ միայն կ'ըսէ. Οὐ κατὰ τὸν Νεστόριον μερίζομεν εἰς δύο πρόσωπα τὸν ἕνα Χριστόν. Ոչ ըստ Նեստորի յերկուս դէմս բաժանեմք զմի Քրիստոս: Կ'երեւայ յայտնապէս թէ հայերէնի մէջ օտար գրիչ մտեր եւ աւելցուցեր է, է յերէսս բնութիւն:

[2]) Պատասխանի թղթոյ կիւրեղի. գրեալ ի Ներս. կաթողիկոսէ:

[3]) Գիրք որ կոչի Ընդհանրական. տպ. ի Սանկտպետրբուրգ, 1788. էջ 145:

ձանագրութիւնը, բանիւ բերանոյ այնչափ գովեստիւ կաթողիկոսին միաբանութեան սէրն ու բորբոքը բարձրացուց, որ թէ Ինքնակալը, թէ պատրիարքը եւ թէ "ամենայն դասք եկեղեցականաց եւ ամենայն թագաւորազարմք մեծի պալատան՝ ի ձեռս առեալ զնշանագրութիւն հարցմանցն (վիճաբանութեան արձանագրութիւնը) յայս կոյս յայն կոյս ընթանային ասելով, տեսէք զկաթողիկոսին Հայոց խոհական ճարտարութեան հանճար, նայեցարուք ընդ շաւիղս ուղիղ խոստովանութեան,,:

Այսպիսի զգացմամբ լի՝ Մանուէլ կայսր նորէն զԹէորիանոս եւ զՅովհաննէս վանահայր Հայաստան դեսպանութեամբ խրկեց՝ Շնորհալի կաթողիկոսին հետ սկսուած գործն ի կատարումն հասցընելու. յանձնելով միանգամայն, որ իրենց կողմանէ ալ Հայոցմէ առաջարկուած ութը խնդիրներուն նկատմամբ (տես Յաւելուած Զ.) վարուին իմաստութեամբ [1]): Այսպէս երկու տարի եռքը, 1172ին՝ սկսաւ երկրորդ բանակցութիւնը, որն որ ցայսօր մեզի անծանօթ մնացած էր եւ կը մնար, եթէ բազմահմուտ Մայի կարդինալը Վատիկանեան Ցոյն ձեռագրաց մէջէն այս երկրորդ բանակցութեան արձանագրութիւնն ալ յուներէն եւ լատիներէն թարգմանութեամբ՝ չհրատարակէր [2]), զորն որ յանձն առինք, ինչպէս առաջինը, ամբողջ Հայերէն թարգմանել եւ հրատարակել ի Յաւելուած Ը., ուր մեր ընթերցողները կը հրաւիրենք: Ցունարէն արձանագրութեան յարակից են Բիւզանդեան կայսեր եւ պատրիարքին առ Հայոց կաթողիկոսն գրած թղթերը. բայց որովհետեւ ասոնք շատ երկայն են, միայն արժանի յիշատակութեան գլխաւոր մասերը հոս թարգմանութեամբ յառաջ կը բերենք:

"Պատասխանի սրբոյ պատրիարքի Տեառն Միքայէլի՝ բարձր իմաստասիրի գրեալ առ յիշատակեալ կաթողիկոսն՝ ի դիմաց սրբոյ եւ հզօր Ինքնակալի մերոյ Տեառն Մանուէլի:

Թուղթ քո, մեծարեալ կաթողիկոս, մատուցաւ առաջի թագաւորութեանս, եւ գիտացի, եթէ ծանեար դու զճանապարհն արդարութեան, եւ որպէս գիր ասէ, աշակերտեցար երկնից արքայութեան, նման առն վաճառականի, որ հանէ ի գանձէ իւրմէ զնոր եւ զհին. միաբան զհետ երթեալ զառաջնոց

[1]) Ընդ 146.

[2]) Նոր Հաւաք. հնոց Մատենագր. Հա. Զ:

աստուածային եւ առաքելական աւանդութեանց, ընտրեցեր ընդ շաւիղս յետնոց եւս հարցն աւանդութեանց եւ օրինաց եւ սահմանադրութեանց ընթանալ: Քանզի վաւեցաւ հուր ի խորհուրդս մտաց քոց, եւ զբաղբատ քո ի Քրիստոս Ցիսուս ճշմարիտ Աստուած փրկիչ մեր փորձեալ քննեցեր՝ քաջ գտեալ ի բովն հոգեւոր. եւ այնպէս եթէ էին միթարք զլուսով ճըշմարտութեանն, այլեցան իբրեւ զխաւխ: Այժմ եթէ ինչ այլ ի թղթի քումմ, որ ընդհարցի ընդ միտս որոց ընթեռնուցուն, եւ զայնը եւս անհարթութիւն եւ զխեթ եւ զխուխ, որ չենն ուղղակի ընդդէմ վճռոց կանոնացն, քո ճշմարտասէր արդար դատաստանաւդ, իբրեւ դոյզն իմն որոմն անարդ՝ ի մէջ սրբոյ ցորենոյ ուղիղ հաւատոց անագան բուսեալ, ի բաց խլեացես, եւ այնպէս բարձցես զպատճառս գայթագղութեան եւ սրբեսցի բիծ եւ աղտ ուղղոց մտաց անարատից: . . .

Արդ՝ քանզի գլուխ ճանաչիս ի մէնջ, եւ միաբան ընդ մեզ ընդունիս ընդ այլոց տիեզերական ժողովոց եւ զբորդն, վստահ եմք եթէ եւ այլ անդամք գլխոյդ արբանեկեսցեն, եւ այնպէս ամենայն՝ որ ինչ զդովելի միաբանութիւնն քակտեալ պատակտիցէ եւ զկապ միութեանն խզիցէ, իբրեւ օտար իմն եւ եղծիչ միաձառն յօրինուածոյ եկեղեցի մարմնոյ ընկեսցի ի միջոյ: Եւ զի թէպէտ հանգոյն բանից մարգարէին, հովիւք հայոց առաջինքն, ոչ իմացան զհանճար, եւ հօտն ողջոյն անգիտացաւ եւ ցրուեցաւ. սակայն այժմ հովիւդ քաջ եւ իմաստուն հասեալ կայ ժողովել զցրուեալս, զգուշացուցանել զհօտն յօտար արօտոյ մահաբեր խոտոց, եւ ածել մուծանել յապահովի ի փարախ հոգեպահ: Այսուիկ ուրախ լինի տանուտէրն, զի տաղանդն եղեւ շահեկան, ցնծասցեն զօրութիւնք երկնից, զի գտաւ դրամն կորուսեալ: . . . Վասն որոյ եւ խնդասցէ եկեղեցի Աստուծոյ, ուրախակից նմին ընդ մեզ լինին դասք աստուածային առաքելոց, հարք սուրբք, հաւատացելոց ժառանգութիւն, եւ համօրէն պաշտօնեայք աստուածեղէն շնորհաց: Լացցեն եւտիքէս եւ Դիոսկորոս, ողբասցէ Նեստորիոս, յամօթ լինին Սեւերոս եւ համախոհ նորա Տիմոթէոս, հալածեսցին ստութիւնք, զոր արկին ի վերայ մեր եւ ձեր, որպէս գրեցերդ: Զեմք մեք համախոհք մարդապաշտ Նեստորի, եւ ոչ նորա ամպարշտութեան կարծեօք ցնորեալք ի վարդապետութեան ուղիղ հաւատոց՝ միոյ Քրիստոսի զերկուս

անձինս ընծայել. այլ խոստովանիմք զմի Քրիստոս Տէր եւ Աստուած մեր երկրպագելի ի միում անձնաւորութեան յետ միաւորութեանն, զի երկու բնութիւնք են միաւորեալք ի միում անձին առանց բաժանման եւ առանց շփոթելոյ, վասն այնորիկ եւ զՔրիստոս յերկուց բնութեանց եւ յերկուս բնութիւն յետ միաւորութեան ասեմք եւ խոստովանիմք:

Արդ զբան հաւատոյ ցարդութեան քո գրեալ եւ առաքեալ առ թագաւորութիւն իմ, ընթերցայ եւ գտի լի իմաստութեամբ եւ ճշմարտութեամբ, ոչ օտարաձայն եւ ոչ օտարբամիտ ի հաւատոց մերոյ սրբոյ եկեղեցւոյս, մանաւանդ՝ եթէ յիմաստ եւ ի բովանդակութիւն ճշմարտութեանն ի նմա հայիցիմք, թէպէտեւ են ի նմին ասացուածք, որք զլսելիսն խայթեն վասն անսովորական անընդել անհարթութեանն. այլ վարդապետութիւն եւ սահմանք սրբոյ տիեզերական չորրորդ ժողովոյ եւ թուղթ մեծին ի սուրբս Լեւոնի Քահանայապետի Հռոմայ, զոր Սիւն ուղղափառութեան անուանեաց, անուանէ, եւ ոչ դատարեսցէ քնաւ յանուանելոյ որ առ մեզ եկեղեցի սուրբ, պարզէ զամենայն կասկած եւ երկմտութիւն: Ապա՝ ընտրելագոյն է ասել եւ գրել, եթէ անապականելի եւ անփուխուխ մնացին սեպհական բնութիւնքն յետ կատարելոյ միաւորութեանն ընդ մարդկային գոյացութեան՝ առեալ յամենամաքուր յամենասուրբ Աստուածամայր կուսէն, այնու զի յանձնաւորական յանճառ միաւորութեան անդ, եւս եւ յետ միաւորութեան՝ անապականելի, անփուխուխ, անբաժին, անանջատելի բնութիւնքն մնացին, քան զոր ասէքդ, եթէ անփուխուխ մնացին բնութեանցն յայտնութիւնք [1]): Քանզի պարտ եւ պատշաճ է ճշդութեամբ բանից՝ եւ ոչ շրջասացութեամբ՝ խօսել եւ գրել զհաւատոց, մանաւանդ ի գաւառս գաւառս, ուր երկխօսութիւնն կասկածելի իցէ, եւ կամ վէճ կամ պայքար ըստ ունց իրաց գտանիցի: Արդ՝ ասել զՔրիստոս յերկուց բնութեանց կամ յերկուս բնութիւնս, եւ ունել նմա զերկուս բնութիւնս, այս կարի քաջ ըստ ուղղափառ հաւատոցն է, եւ միաբան կանոնաց Առաքելոց եւ Հարց սրբոց. այլ՝ յետ միաւորութեան մի բնութիւն ի նմա քարոզել, պղտոյ իսկ հակառակ է հայրենատուր հաւատոցն վարդապետութեան, թէպէտեւ կամիցին ոմանք պատճառանօք իմն զայն

[1]) Φανέρωσις.

բարեքել, եւ զստայօդ ուսմանցն զաղբութիւն դեղով դժուարիմաց բանից պլագուներ: Եւ զի՞նչ այն պէտք հրապուրանաց ի վրիպական կարծիս, եւ հայհոյութեանց՝ ի թիւր վարդապետութեանն: Զի՞նչ շահ օգտի ի դեղոց անտի, եւ ի խծբծելոյ սնոտի բարրանօք: Ընդէ՞ր ոչ եղէ վայրապարն վաստակել յուսոյն եւ ի տարապարտ շրջասացութիւնս: Քանզի որպէս իսկ արժան է հաւատով խոստովանել յարդարութիւն եւ ոչ վարկպարագիր ունայն խորհրդովք զմիտսն պղտորել, այսպէս պարտ եւ պատշաճ է բերանով խոստովանել ի փրկութիւն. եթէ գրիցեմք եւ եթէ խօսիցիմք, ի բանս եւ ի սիւղղոյայս անգամ չվարել ասացուածովք, որ պատճառս տայցեն գայթագղութեան . . .:

Ալ՝ որք այնպէսն զրաբանեն, ստութեամբ եւ ոչ գիտութեամբ առաջի դնեն մեզ զօրինակ մարդոյ: Քանզի յօդուած մարդկային մի բնութիւն ասի վասն այնորիկ՝ զի յորոց իրաց յօդեալ կազմեալն է, զնոցա բան [1]) եւ զկոչումն յատկապէս ոչ ունի, եւ յայն սակս իսկ մարդն՝ յատկապէս հոգի կամ մարմին ոչ անուանի, զի ոչ յատկապէս զյորջորջմունսն կրէ՝ թէպեւ ասիցի ունել զհոգի եւ զմարմին: Ալ Քրիստոս Աստուած մեր՝ յաստուածութենէ եւ ի մարդկութենէ գոյացեալ՝ զբան եւ զյորջորջմունս բնութեանց՝ յորոց գոյացեալ է՝ ընկալաւ, քանզի ինքն Աստուած եւ մարդ՝ զբան երկոցունց եւս բնապէս յանձին կրէ: Արդ՝ մի ոք զնա միով բնութեամբ, կամ մի բնութիւն յետ միաւորութեանն յարդարեալ՝ ասիցէ: Վասն այնորիկ ի գլխովին մի ասեմք՝ զբնութիւն մարդոյ, զի կազմած նորա ի բազում հիւղից յօդապատ լեալ է, յոր սակս եւ հիւղեայքն բաժանորդք մարդկային բնութեանն ասին. այլ զայս մի ոք ասիցէ կամ խորհիցի զՔրիստոսէ: Ի բազում եւ յայլեւայլ գիրս սրբոյ աստուածայնոյն Կիւրղի տեսանեմք, եթէ արդարեւ յետ միաւորութեանն զերկուս բնութիւնս ուսուցանէ նա եւ քարոզէ. որպէս զո իսկ յարգութիւնդ ի թուղթս իւր գրեալս առ մեր թագաւորութիւն յայտ առնէ: Ցանդիմանիցէ՞ ոք զնա վասն հակառակախօսութեան, եթէ յետ միաւորութեանն մի բնութիւն ասիցէ: Բնաւ իսկ ոչ: Քանզի՝ կամ, որպէս եթէ ի հարեւանցի ոք զիւիք անցանիցէ, նա զայն այնպէս ասաց եւ գրեաց, կամ յանդէպս իմն՝ զբնութիւն փո-

[1]) Գուն. λόγος.

խանակ անձին եդ, որպէս ինքն այլ ուրեք եւ այլք եւս ի Հարց ընտրելոց արարին, եւ կամ, զի զմի բնութիւնն վասն աստուածութեանն եւեթ բարբառեցաւ եւ զմարդկութեանն անդէն ի նմին նշանակեաց յաւելլով ի նոյն եւ "զմարմնացեալն,,. եւ կամ դարձեալ՝ այրն սուրբ յայլ ինչ միտս եւ առ տնտեսութեան այնպէս խօսեցաւ, եւ ոչ եթէ առ կամակորելոյ զբան ճշմարիտ հաւատոցն աստուածպաշտութեան, եւ անձամբ յանձնէ զհակառակախօսութեանն գայթագղութիւն ընծայելոյ: Ապա ուրեմն՝ յորժամ պարզեալ յայտնեալ է ճշմարտութիւն, եւ ի սմին միաբան են Հարք սուրբք եւ վարդապետք մեր, սրբոյ եկեղեցւոյ մեծ լուսաւորքն, այնուհետեւ ընդունայն է պինդ կալ կամակորութեամբ ի նմին, եւ պատառել զեկեղեցի սուրբ, որ է մի մարմին Քրիստոսի . . . ,,:

Այս թուղթը Կաթողիկոսին ձեռքն յանձնեց Թէորիանոս եւ սկսաւ երկրորդ բանակցութիւնը (1172). այո՛, երկարատեւ վիճաբանութեամբ՝ բայց միանգամայն յաջող վախճանաւ, վասն զի ընդհալի հայրապետը յամենայնի համաձայնեցաւ, ամէն բան ընդդրկեց եւ խոստացաւ, թէ Քաղկեդոնի սուրբ ժողովը նաեւ հանդիսապէս ընդունելու, եւ Մի բնութիւն *բառերը ալ չգործածելու, թէ սուրբ բաժակին մէջ ջուր խառնելու, եւ մեռոնը ձէթով կատարելու եւ թէ ուրիշ նման խնդիրներն ու տօնական բարեկարգական սովորութիւններն ըստ պատշաճի համաձայնութեամբ կաթողիկէ եկեղեցւոյ կատարելու՝ իւր եպիսկոպոսաց ժողովոյն խորհրդով, զոր խոստացաւ անյապաղ գումարել եւ հրաւիրանաց թղթերն ալ սկսաւ գրել, որպէս զի հասարակաց հաւանութեամբ ամէն բան հաստատուն եւ տեւական եղանակաւ կարգի կանոնի դրուի: Այս ամենայն երկրորդ բանակցութեան արձանագրութիւնէն յայտնի եւ մանրամասն կ'երեւայ, ինչպէս, Յաւելուած Ե. յառաջ կը բերենք, եւ հոն մեր ընթերցողները կը հրաւիրենք:*

Բայց Աստուծոյ տրամադրութիւնն այլազգ էր: Ս. Հայրապետը մահուամբ յափշտակեցաւ յերկինս, առանց սրտին բաղձանքին հասնելու, ժառանգութիւն թողլով իւր յաջորդին՝ Գրիգոր Պ. Որդի՝ կաթողիկէ հաւատոյ անարատութիւնն, եւ հաւատարիմ հպատակութիւնն ու սէրը ի միութեան եկեղեցւոյ առ քահանայապետն Հռոմայ, զոր "Սուրբ եւ առաջին

ամենայն եպիսկոպոսապետաց եւ վոխանորդ պետրոսի Առաքելոյ» կ'անուանէր ու կը մեծարէր։

Գրիգոր Դ. Տղայ՝ որուն կաթողիկէ հաւատքը՝ Յունաց կայսեր եւ Կոստանդինուպոլսոյ Հայրապետին գրած ժողովական թղթէն պայծառագոյն կը փայլի, իւր նախորդին օրինակին հաւատարմութեամբ հետեւելով, անոր մտաց եւ բաղձանաց համաձայն, սկսուած միաբանութեան գործքը Յունաց կայսեր հետ յառաջ տանելու եռեւէ ինկաւ։ Ինքն ալ՝ կը յորդորէր ինքնակալը, որ մտադրութիւնն աւելի հաւատոյ խնդիրներու վրայ դարձընելով՝ բարեկարգական խնդիրներու քննութիւնն ուրիշ ժամանակի թողուի։ Այս առաջարկութեան՝ կայսրն ալ հաւանեցաւ։ Գրիգոր Դ. իւր եպիսկոպոսներու բազմութիւնը ժողովի կանչեց, որ գումարուեցաւ Հռոմկլայ կամ Տարսոն 1178ին։ Այս սիւնհոդոսին հոգին ու ներշնչումը բազմահմուտ սուրբ Արքեպիսկոպոսը ներսէս Լամբրոնացի, որուն կաթողիկոսն յանձնած էր ժողովոյն սիւնհոդոսական ճառը խօսել եւ անոր գործքերն ու խնդիրները կարգաւորել։ Իմաստուն Արքեպիսկոպոսն իւր պաշտօնը զգօնութեամբ կատարեց. իւր վարդապետութեան ողջմտութիւնը շնորհօք լի՝ գեղեցիկ առնախօսութեամբ ժողովական հարց սիրտն իրեն քաշեց առ հասարակ։ Ինք սրտանց կապուած էր Հռոմայ եկեղեցւոյն հետ, եւ այսպէս իւր սիւնհոդոսական ճառը կաթողիկէ միութեան ու խաղաղութեան սէրն արծարծելով՝ զամէնքը կը բորբոքէր գալ միանալ ի կենդրոն միութեան կաթողիկէ եկեղեցւոյ։ Ի սկզբան՝ թէ կաթողիկոսը եւ թէ սիւնհոդոսին հարքը խրախուսելէն ետքը, որ չանան ժրութեամբ նոր Սիոնի՝ մեր փրկութեան քաղքին՝ շինուածքը կանգնել ու բարձրացընել. «Ահա հասեալ են, կ'ըսէ, ոտք մեր առ դրունս երկնաւորն Երուսաղէմի, եւ հանդերձեալ եմք շինել զիմանալի տաճարն Աստուծոյ, որ հիմնեցաւ ի վերայ պետրոսի, եւ քակտեցաւ ի բազում մասունս ի նաբուքոդոնոսորայ։ Ուցուք թէ ախորժէք, նախ զօրէնս Աստուծոյ ի ձեռս մեր եւ ընթերցցուք. վայելուչ է առ ի նմանէ խրատով զաստուածային գործոյս բուռն հարկանել»։ Հոս զամէնքն ի միաբանութիւն յորդորելով, խօսքը յառաջ կը տանի եւ կ'ըսէ. «պտուղ հոգւոյն զմեզ ասէ Առաքեալ, որ է սէր, խնդութիւն, խաղաղութիւն, եւ ոչ թէ զնո-

ցայն, որ է հետ, նախանձ, բարկութիւն եւ հակառակութիւն: Քանզի ո՞ ոչ է կարող ճանաչել, թէեւ ի տղայաբարոյից իցէ, զայս կուրացուցիչ պատուղ նախանձու, որ գրէ մեզ ընդոծոբելն է քաղմո-ւնենն ազգաց էրիսոռնէից է սէրոյ եւ որոշել յօրինաց նոցա, յեկե-ղեցւոյ եւ է ծաքառո-ւնենն եւ է հալողդո-ւնենն ,,: Եւ գլխաւոր խնդրոյն անցնելով, յայտնի եւ լուսաւոր վարդապետութեամբ կը մեկնէ Մարդեղութեան անճառելի խորհուրդը, եւ երկու բնութեանց անձնաւորական միաւորութիւնը եւ կ'ազազակէ. "Ողբասցէ զմեզ Երեմիա, կամ թէ այլ ոք իբրեւ զնա ցաւա-կից մարգարէ. "Մարգարէքն քո, ասէ, ոմն Իսրայէլ, տեսանէին քեզ զուր տեսիլս, եւ առեղծուածս մարգարէանային. զմիջ-նորդ խաղաղութեանն՝ զՔրիստոս՝ հիմն ատենութեան եւ հա-կառակութեան առաք. եւ զիաւրդ ոչ եմք արտասուաց արժանի: Զգլուխ անկեան որմոյն միութեան՝ բաժանման խտրոց արկին ի մէջ մեր՝ մարգարէքն յիմարեալք. եւ զլ'արդ ոչ լացցեն զմեզ ճշմարտութեան աշակերտք : . . . . Քանզի սոքա անարգիչք բաժանման եղեն եւ լինին, եւ տան զերկուց բնութեանց կո-չումն Քրիստոսի՝ ոչ այլ ինչ խորհրդով, բայց զի Աստուած ընդոն եւ մարդ խոստովանեսցին, եւ զնեստիքեսի չար ախտն տա-պաստ արկեալ տապալեսցեն: . . Զի նոյն է Աստուած եւ մարդ ասել զՔրիստոս՝ եւ երկու բնութիւն. մանաւանդ առաջինդ ոչ միայն զէութիւնն, այլ եւ զսահման էութեանն յայտնապէս մակադրէ, իսկ երկրորդն լոկ զէութիւնն առանց սահմանի: Ապա յայտ է թէ՝ որ Աստուած եւ մարդ գաւանեաց՝ զայլեւայլ բնութիւնս ի վերայ միոյ անձին ատուգեաց : . . .Զայս գիտեմք եւ գաւանեմք, եւ ոչ զընորհ լինելոյ բանին մարմին՝ զլանամք: Սակայն առնումք զի բնո-ւնէ-ն ասել բառին տարտաղելոյ՝ անճառ խառնմանն հոչակ ընդդէմ նեստորի. եւ բառն ասելով՝ եւ տարտաղել՝ զյատկութիւն այլեւայլ բնութեանցն հաստատեմք ըստ Սրբոյն Կիւրղի: եւ ասեմք ի վերայ բառին տարտաղելոյ զի բնո-ւնէ-ն՝ ոչ զյատկութիւն էութեանցն շփոթելով, որպէս նոքայն կարծեն. այլ ըստ անճառ միաւորութեանն երկուցն ի մի անձնաւորութիւն, եւ յաստուածութեանն եւ մարդկութեանն յատկութիւն: Եւ զի բնո-ւնէ-ն՝ է բացատութիւն ի վերայ նորին ըստ միութեանն, եւ ոչ ըստ էութեանցն սահման. զի այսմ անհնար է լինել . . . . զի ասելն մի բնո-ւնէ-ն բառին տարտաղելոյ՝

ըստ անձնաւորութեան անճառ միաւորութեանն է հրատարակիչ, եւ ոչ բնութեանցն կորուստ. բացատացութիւն անուան, եւ ոչ էութեանն սահման„: — Յետոյ հակառակորդաց սովորական առարկութեանց դէմ ասանկ կը խօսի:

"Այլ ընդէր ասեն, ոչ ոք զայս մինչեւ ցայսօր յայտնեաց, այլ մանաւանդ եւ ընդդին հակառակն: Աստուծոյ է այս քննելի. մանաւանդ թէ՝ եւ բազումք ասացին ի մերոց՝ առաջնոց սրբոցն եղեալ հետեւողք: Սակայն՝ բարք մարդկան հակառակասէր է. զայնս որ ճշմարտութեանն էր ջատագով եւ խաղաղութեանն անդոսնեցին. եւ զառ ի թշնամութիւն մարզիչ բանսն սիրեցին եւ գրեցին„ : . . Հոս՝ քանի մը հայոց վարդապետները յիշեւէն եօքը, ինչպէս Յովհ. Իմաստասէր, Եղը եւ Վահան եւ Գրիգոր Նարեկացի, որոնք երկու բնութիւն քարոզեցին, իւր խընդրոյն կ'անցնի ու կ'ըսէ. "Ապա եթէ էին ոմանք, որք սոցա ընդդէմ զինեցան գիտեմ եւ ես զնոսա, ճանաչեմ եւ զբանիցն զօրութիւն եւ չեմ անտեղեակ: Ուստի գտանեմ զնոսա՝ թէպէտ եւ սուրբս եւ իմաստունս, սակայն ոչ ի սիրոյն օրէնս ճշմարտութեամբ վայելողս. որք ոչ վարկանէին իւրեանց յանցանս զմիութեան եկեղեցւոյ Քրիստոսի մեռոյ խորհրդով քակտումն. ուստի եւ յանդգնաբար ի նոյն մխեցան: Որոց ներեսցէ Աստուած աղօթիւք ձեր, ըստ մեծի այս մասին սխալման, եւ մի յիշեսցէ զաճեցուցանելն զայսր չար ախտի ճարակումն: Որոյ պտուղ ոչ այլ ինչ տեսանեմք, բայց միայն զանարգութիւն անուանն Քրիստոսի: Որով տեսանեմք այժմ զբազումս վարժեալ, եւ ողբամ արտասուօք. զի յառաւել սովորութենէն բնութիւն լեալ է իւրեանց՝ առ աղգս Քրիստոնէից, եւ յեկեղեցի նոցա ատելութիւն. եւ զախտ չար թշնամութեանն հայհոյութեան չար յաչալանօքն յագեցուցանելով՝ Քրիստոսի համարին լինել վրէժխնդիր. Ո՛վ թշուառութեանս . . .„: — Իմաստուն առնախօսը վերջապէս տօներու պահպանութեան, ծիսից եւ բարեկարգական խնդրոց գալով՝ "Տօնք եւ աւանդութիւնք, կ'ըսէ, ի սիրոյ յառաջ եկեալ հաստատեցան, եւ ոչ թէ սէրն ի տօնից. անվայելուչ է ապա զվան որոյ եղեն սոքա՝ եղծանել, առ վնասին հաստատուն պահելոյն պատճառաւ: Քանզի զեղման ի վերայ մեր Փրկչին շնորհաց, տուան նշանակք՝ գոհութիւնն սուրբ, եւ միութեան սրբարար, տօնք տէրունականք եւ որ ի սոսա յարմա-

րին: Արդ զի՞նչ կարծէք վայելուչ. ի նիւթոց նիւթ [1]) եւ ի ժամանակէ ժամանակ զտոսա՞ փոխել, եթէ գնոյն յամառութեամբ պահելով՝ զխաղաղութեամբ միաւորութիւն եկեղեցւոյ Քրիստոսի լուծանել: Թերեւս ո՞չ զտէրունական կամս ախորժէք առնուլ օրինակ, որ զշաբաթ սահմանեալ վասն մարդոյն հանգստեան՝ իրաւունս վարկաւ լուծանել ի պէտս նորին առողջութեան: Ուրեմն ի հրէական եմք առաստպելաբանութիւն կործանեալք: Զգոյշ լերուք եղբարք. մի գուցէ եւ զմեզ բանն կոչէցէ կեղծաւորս եւ քակտիչս օրինացն Աստուծոյ՝ ի պէտս զմերն հաստատելոյ աւանդութիւնս: Գուցէ եւ առ մեօք Տէրն ի մէջ ածցէ զնեսայեայ յանդիմանութիւնն. "կեղծաւորք, ասէ, բարիւք մարգարէացաւ ի վերայ ձեր Եսայի, եւ ասէր. ժողովուրդս այս շրթամբք պատուէ զիս, եւ սիրտք իւրեանց հեռացեալ մեկուսի են յինէն. ուստեղծանեն վարդապետութիւնս զմարդկան պատուիրեալս: Թողեալ, ասէ, զպատուիրանն Աստուծոյ՝ զձերդ կամիք հաստատել զաւանդութիւնս . . .:" Հոս սուրբ Աստեւաստոսը ծիսական եւ տօնական խնդիրներն առանձինն քննելէն ետքը, որոնց վրայ քիչ մը ետքը պիտ՝որ խօսինք, կ՝աւարտէ ատենաբանութիւնն այս խօսքով. "Յորմէ տեղի տուեալ, եղբարք եւ երկնախուռմբ քահանայական սուրբ ժողով, բացցուք զբերան, եւ ձգեսցուք ի պէտս առաջադրեալ աստուածային գործոյ՝ զվերին իմաստութեանն զհոգի, որ է ազատ, սուրբ, խաղաղարար, հեզ, դիւրահաւան, լի ողորմութեամբ եւ պտղովք բարեաց, եւ խաղաղութեամբ սերմանի այնոցիկ, որ առնեն զխաղաղութիւն: Զայս բարի սերմն, եղբարք, սերմանեալ յանձինս, հնձիմք զպտուղ նորա ի կեանսն յաւիտենից ընդ ամենայն սուրբս: . . . Եհաս ժամանակ իմաստուն երկրագործացդ յատելոյ զայգի եկեղեցւոյ Քրիստոսի, եւ սրբելոյ զնա ի սաղարթից աւելորդաց: Այսօր ճշմարտութիւն մեր եւ ողորմութիւնն Աստուծոյ պատահեն միմեանց, յորոց համբաւի ընդ տիեզերս արդարութիւն եւ խաղաղութիւն,,:

Ժողովական հարք սիւնհոդոսական ճառը միաձայն հաւանութեամբ ընդունեցան եւ երբ իրենց միախորհուրդ միաբանութիւնը հաւատոյ վարդապետութեան մէջ յայտնեցին, Գրիգոր Դ. Հայոց կաթողիկոսը, նոյնպէս Աղուանից կաթողիկոսը, որ ներկայ

[1]) Սուրբ Մեսրոպը լուշմայի եղով օրհնելու սովորութեան կը նայի խօսքը:

էր, ինն արքեպիսկոպոսք, քսանուչորս եպիսկոպոսք, աբբայից եւ քահանայից բազմութիւն մը, ամէնքն ալ մի եւ նոյն հոգւով լցուած՝ ստորագրեցին կաթողիկէ հաւատոյ դաւանութեան, որմէ երկու օրինակ հանելով, սիւնհոդոսական թղթի ձեւով կոստանդնուպոլիս խաւրեցին, մէկը Մանուէլ կոմնենոս կայսեր, մէկալը Ցունաց պատրիարքին։ Ա.յս դաւանութեան մէջ յայտնապէս կը խոստովանէին ի Քրիստոս երկու բնութեանց անձնաւորական միաւորութիւնը, երկու կամք եւ երկու ներգործութիւն, այսինքն է աստուածային եւ մարդկային, գրկատարած ընդունեցան քաղկեդոնի ժողովը, եւ հրատարակեցին իրենց սերտ միաբանութիւնը մէկալ տիեզերական ժողովներուն վարդապետութեան ու հաւատոց հետ, որ նզովեցին զԱրիոս, Պօղոս Սամոստացի, Մակեդոն, Նեստոր, Եւտիքէս, եւ ուրիշ աղանդապետներն իրենց հերետիկոսութիւններով։ Ա.յսպէս ուրիշ Ցունաց ու Հայոց մէջ ծագած խնդրոց նկատմամբ ալ ժողովական Հարք միաբանեցան, նորէն կաթողիկէ եկեղեցւոյ հետ միութիւնը սերտ հաստատելու ջանքով։

Ա.ս Հռոմկլայի ժողովին վաւերական գործքերէն պահպահ միայն ձեռքերնիս ունինք. ասոնցմէ զատ նոյն ժողովոյն նախընթաց յիշատակարանները դեռ պահուած են, որոնք Ցունաց ու Հայոց մէջ դարերով յուզուած խնդիրներն աւելի եւս կը լուսաւորեն, ուստի պատշաճ կը համարինք ասոնց հրատարակութիւնը։ (Տես Յաւելուած Զ։)

Վերը՝ Լամբրոնացւոյն ատենական ճառէն յառաջ բերուած քաղուածոյ հատուածները մեզի կը ցուցընեն, որ պղպին մէջ կար անողոքելի աղանդաւորաց կողմնակցութիւն, զորոնք անկարելի էր համոզելն ու միաբանելը ողջամիտ հաւատացելոց հետ. ասոնց ախոյեաններն էին ստանուն վարդապետներն՝ Զորապետացիք, Սանահնեցիք, Հաղբատացիք, Անեցիք եւ այլ մըներ, որոնցմէ այնպէս դառն կը գանգատեն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սուրբ եւ իմաստուն Հարք ու վարդապետք։ Գրիգոր Դ. Տղայ, Ս. Ներսէս Լամբրոնացի, եւ ասոնցմէ յառաջ Ս. Ներսէս Շնորհալի ամէն ջանք թէ գրով թէ բանիւ ի գործ դրին, այն խռովարարները ուղիղ ճամբու բերելու. բայց անօգուտ։ Ա.յսու ամենայնիւ քաղկեդոնեան հաւատքը Հռոմկլայի Սիւնհոդոսին մէջ նորէն հաստատուելէն հարիւր

տարի եղբն ալ այնպէս կ'աճէր ու կը յառաջանար, մինչեւ Հերձուածողաց գլխաւորներէն՝ Ստեփանոս Օրպէլեան՝ դառն կը հառաչէր [1]), որ Քաղկեդոնեան ժանտ ախտը բովանդակ Հայաստան ու Վրաստան ողողեր ապականեր էր:

Բայց երանաշնորհ Կաթողիկոսին առաքելական փոյթն ու ջանքը այս բարերարութեանց եւ խնամոց վրայ միայն չձնաց. մեծագոյն եւ առաւել ցանկալի օգտութեանց եռեւէ ինկաւ, որ իւր հոգաբարձութեան յանձնուած հօտը՝ Հայոց եկեղեցին՝ յամենայնի իւր գլխոյն հետ յօդեալ միացեալ ճնայ: Ա յս վախճանաւ գՊրիգոր արքեպիսկոպոս Փիլիպպոպոլսի՝ թղթով հնազանդութեան առ Ղուկիոս Հռոմայ քահանայապետ դեսպան խրկեց: Քահանայապետն այն առեններըը վերոնա կը նաեէր. Գրիգոր արքեպիսկոպոս հոն գնաց եւ մեծ պատիւ եւ ընդունելութիւն գտաւ: Ըստ պատշաճի՝ իւր դեսպանութեան նպատակին՝ այսինքն է՝ Հռոմայ եկեղեցւոյ հետ միաբանութեան վրայ՝ ծանրութեամբ եւ ճշդիւ խօսուեցաւ, ինչպէս որ առաքելական գահին յաղձանաց եւ իրաւանց անկ էր. ասոր մէկ ցոյցն ալ ան է, որ քահանայապետը՝ ի նշան առանձին խնամոյ, թագ, եւ պալիոն խրկեց Կաթողիկոսին թղթով մը, որուն համաձայն օրինակն ըստ հին հայերէն (Լամբրոնացւոյ) թարգմանութեան՝ հոս կը դնենք, որչափ որ Հ. Մ. Վ. Զամչեան հրատարակած է [2]):

Լուսիոս (Ղուկիոս) Եպիսկոպոս՝ ծառայ ծառայից Աստուծոյ, ամենապատուական եղբարց՝ Գրիգորի Կաթողիկոսի, եւ ամենայն արքեպիսկոպոսաց եւ եպիսկոպոսաց եւ աբբայից՝ որդւոց սիրելեաց, եւ ամենայն առաջնորդաց եկեղեցւոյ, եւ ամենայն կղերիկոսաց, եւ ամենայն լսմանք Հայոց ժողովոյ. Ողջոյն եւ առաքելական օրհնութիւն քրիստոնէից ամենեցուն՝ միաբանական օրհնութիւն՝ անապական հաւատոյ խոստովանութիւն. ոչ մարմնոյ եւ արեան յայտնութեամբ, այլ ի հոգւոյն սրբոյ [3]):

. . . Վասն որոյ եւ դուք եղբայրք սիրեցեալք եւ որդիք, որ հանդէպ ի գիրկս մօր ձերոյ, եւ ողջունէք զսորին հաւատ. եւ նիրէք յամենայնի զսորա միաբանութիւնն, եւ յօդեալ էք յամենայն ճշմարտութիւն եւ յամենայն գործս բարեաց, աղա-

[1]) Զամչեան, պատմ. Հայոց Գ. 138:
[2]) Զամչեան, պատմ. Հայոց Գ. 142:
[3]) Հոս Զամչեան Վ. ասանկ կը գրէ: — Ճետ այսորիկ յայտ արարեալ (Քահանայապետն) եւ զանշարժութիւն եկեղեցւոյն Քրիստոսի, որ չինեցաւ ի վերայ վիմին հաւատոյ, եւ զմայրական գութ առաքելական աթոռոյն առ ամենայն հարազատ որդիս իւր, յարէ. — "Վասն որոյ . . .»

չեցէք զբարերարութիւնն Աստուծոյ՝ միանձնանալ ընդ սմա եւ միանալ յերկնային նորին բարիան, եւ յօդել ի վէմն գլուխ անկեան, որ զերկոսին որմն խառնեաց ի մի, եւ արար զերկոցունցն օթեւանան մի. եւ ի վերայ այսր հիման՝ որ յօդեալ էք զհաւատոյ շինուածս, պարտիք ջանալ իմաստութեամբ եւ արթնութեամբ, զի եւ ամենայնիւ նմանիցիք մեզ ի պաշտօն Աստուծոյ, եւ ըստ որում խոստովանիք զամենայն ուղիղ գաւանութիւն հաւատոյ ինչ որ թերի է ի կարգաց՝ ուղեցէք [1]): . . .

Զի որպէս վայլէք պայծառ ի մէջ անօրինաց ի հաւատս, այնպէս պարտիք լինել եւ ի սուրբ պատարագն եւ յամենայն օրս ածնից առանց թերութեան. եւ մի ինչ պակասութիւն զվայելչութիւն հաւատոց ձերոց տեղացուսցէ: Այլ եւ մեք զսահմանի կարգաց մերոց եւ զուղղութիւն պարտիմք ցուցանել ամենայն քրիստոնէից ուղիղ սրտիւ, եւ զձեզ յամբիծ հաւատոյդ՝ զոր ունիք՝ ողջագուրեմք մեծաւ սիրով, եւ լրապէս ուրախ եմք հոգւով եւ մարմնով յամենայն ժամ՝ յորժամ զգիրս ձեր լսեմք, եւ զպատգամաւոր հրեշտակս տեսանեմք, զուարճացեալ լինիմք, զի մեծանայք եւ բազմանայք հաւատով եւ խաղաղութեամբ. որպէս լուաք զամենայն գործոց ձեր ճշմարտութիւն՝ պատմեալ ի ճշմարիտ եղբօրէս մերմէ ի Գրիգորէ արքեպիսկոպոսէ Փիլիպպուպոլսոյ, որ է ի ձէնջ առ մեզ առաքեալ, զոր պատուեցաք արժանապէս. եւ յաղագս ձեր բարեաւ կալոյ փառս տուաք գոհութեամբ Աստուծոյ, այնմ որ ի մէջ անհաւատից եւ անօրինաց ազգաց բիւրս բիւր քրիստոնէից պահէ իւր անուանն երկրպագուս, յաղագս որոյ փառաւորեցաք զնա յերկրի, եւ առաջի հրեշտակաց յաւիտենական ինդութիւն է յերկինս: Այսուհետեւ սիրով եւ ճշմարիտ ոգւով եւ սրտիւ եկեղեցիս Հռոմայ տեսուչ է ձեր եւ ժողովոյ ձերոյ: Ոմնիսոյն քեզ եղբայր կաթողիկոս պալիուն, որ է առաջին ամենայն պատուոյ, եւ խոյր լինոյ գլխոյս առաքեցի զգեստ պայծառութեան եկեղեցւոյ, զոր ընկալեալ քո ի մէնջ, որպէս վայելչանաս յայսմ աշխարհի, նոյնպէս զօրացիս պայծառանալ ի հանդերձ-

[1]) Եւ ապա յերկու ինչ յորդորէ զնոսա սիրալից բանիւք եւ քաղցրութեամբ, այսինքն է՝ խառնել սակաւ մի ջուր ի բաժակ սուրբ խորհրդոյն, զոր ունիմք սակ ի Հարցն մերոց առաջնոց. նոյնպէս եւ զծնունդ Տեառն կատարել ութն աւուրբք յառաջ քան զկատարած Յունվարի, այն է ի Դեկտեմբերի 25. եւ յարէ անմիջապէս. „Զի որպէս վայլէք . . .„ Զամչեան Վ:

ձեալ կեանս [1]): . . . Ցետ այսր գքեզ որպէս բարձր եւ գլուխ ամենայն եկեղեցւոյդ աղաչեմք. ի մեծի հինգշաբաթուն, որ է յաւադ շաբաթին, զսուրբ օծումիւնն՝ որպէս մեքնուխրադործեմք՝ միանգամ՝ յամենայն ամի օրհնեցէք, եւ ընդ նոյն հեղէք ի ջուր մկրտութեանն, եւ կնքեցէք զմկրտեալսն, եւ նովին օծէք զքար սրբոյ սեղանոյն, եւ զձեռնադրեալ քահանայիցն ձեռան, եւ զեպիսկոպոսացն զգլուխս, որով զօրանան յիւրաքանչիւր պաշտօնս: Կատարեցէք եւ զձեռնադրութիւն եպիսկոպոսացն ի կիւրակէի, զի յայնմ աւուր էջ Հոգին ի դասս առաքելոցն, եւ առաքեաց զնոսա քարոզել զաւետարանն յաշխարհս: Իսկ զքահանայս եւ զսարկաւագս եւ զկէս սարկաւագս եւ զայլ կղերիկոսս ձեռնադրեցէք յաւուր շաբաթու ի հոյս ժամանակս տարւոյն. զի եւ առաքեալքն պահեալ եւ աղօթս արարեալ՝ ձեռն ի վերայ եդին աշակերտեցելոցն:

Արդ՝ յորժամ զայսոսիկ կատարէք ոչինչ իւիք բաժանիք ի մերոց կարգացն. եւ մեք ունելով զձեզ կցորդ ի պաշտօն Աստուծոյ՝ լինիմք որդիք երկնաւոր Հօրն: Ուստի եղբարք սիրեցեալք, զվերապրեալսդ Հաստատուն ընկալարուք բոլորով Հաւատով եւ հնազանդութեամբ. որպէս զի յայսմ իրի ձեզ մեզ հնազանդեսցի՝ որ ընդ ձեօք են ձեզ հնազանդեալք, ի բարւոք կարգաւորութիւնս ի գործս արդարութեան, ժառանգեսցուք միաբան զերկնային արքայութիւնն:

Գրեցաւ նամակս ի Վրոնն (Վերոնա) եւ տուաւ ի Դեկտեմբերի կեսրորդ օրն:

Քահանայապետն այս ամենայն այնչափ սիրով գրելէն ետքը, որպէս զի տուած յորդորներն ու խորհուրդները դիւրինցընէ, նոյն փիլիպպոպոլսի արքեպիսկոպոսին հետ Լատին եկեղեցւոյ մէջ գործածուած ծխական, եւ եպիսկոպոսական պաշտամանց գրքերը խրկեց կաթողիկոսին:

Գրիգոր Դ. կաթողիկոս՝ հայրապետութեան քսաներորդ տարին վախճանեցաւ (1193), եւ յաջորդեցին ամուսը Ե. երորդ եւ Զ. երորդ Համանուն կաթողիկոսներն եւ իրենց յաջորդները,

[1]) Ձամչեան Վ. հոս նորէն կը համառօտէ քահանայապետական թուղթն այս խօսքերով. — "Ապա յարէ անմիջապէս եւ զայլ եւս երիս խընդիրս առնելով այսպէս. — Ցետ այսր եւ այլն,, : Ո՛րչափ օգտակար կ'ըլլար եւ պատշաճ էր, թէ վերոյիշեալ Վ. Հայրն այսպիսի քահանայապետական թուղթ մը ամբողջ հրատարակէր եւ չյապաւէր, մանաւանդ որ՝ Լատինները դեռ չէ դռնուած:

որոնց առաջինը Քոքովէժ, (1193—94), երկրորդը՝ Աղէքսի (1195—1202) վերադիր անուն ունէին, եւ առնցմէ ետքը շատերը, որոնք ամէնքն ալ յարդութեամբ եւ հպատակութեամբ յաթոռն պետրոսի՝ Հռոմայ քահանայապետները կը մեծարէին, անոնց հայրական եւ բարերար սիրոյն առէպ փորձն առնելով՝ ի հոգեւոր եւ ի մարմնաւոր օգուտ ազգին, որովհետեւ գարերով քահանայապետաց փոխն ան եղաւ որ ուղիղ հաւատքն ու վարդապետութիւնը Հայոց մէջ անարատ պահուի, եւ ազգն ի ծառայութենէ հարստահարողաց ազատի: Այսպէս՝ Ինոկենտիոս Գ. ինամակալ տեսչութեամբ կործանեալ թագաւորութիւնը Ռուբինեան ցեղին մէջ նորէն կանգնեց, եւ Լեւոն իշխան՝ յանուն քահանայապետին Մոգունտիոյ Արքեպիսկոպոսէն թագիւ պսակուեցաւ, արքունական գաւազանն ընդունեցաւ. եւ այս նորատունկ թագաւորութիւնը Հռոմայ քահանայապետներն իւր առատաձեռն հիմնադիրներն ու պաշտպաններն ունեցաւ գրեթէ երկու հարիւր յիսուն տարի: Այս ամենայն շնորհեալ բարերարութիւնք, թէ միայն ատոնք նկատուելու ըլլան, պէտք չէ որ, գրաւական ըլլային ամէն ժամանակ ազգայնոց սիրոյն, մեծարանաց, եւ հաւատարմութեան յաթոռն պետրոսի, եւ միանգամայն առիթ մշտնջենաւոր երախտագիտութեան:

Այսպիսի հոգւով լցեալ էին մեր նախնի հայրապետները: Լսենք ինչ զգացմամբ Գրիգոր Ջ. Ապիրատ առ Ինոկենտիոս Գ. քահանայապետ կը գրէր:

"Ձեզ որ էքդ գլուխ յետ քրիստոսի, նուիրեալք ի նմանէ, եւ գլուխ կաթողիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ՝ ամենայն եկեղեցեաց մօր, այնչափ զգօն եւ սուրբ, որպէս պարտ եւ պատշաճ է լինել այնմ՝ որ փոխանակ առաքելոց է բարձրագոյն քահանայապետ, եւ ձեզ սրբոց արքեպիսկոպոսաց, եպիսկոպոսաց, կարդինալաց, երիցանց, կղերականաց եւ ամենեցուն, որ են յեկեղեցւոյ ձերմէ սրբոյ, ողջոյն եւ եղբայրութիւն. խաղաղութիւն Աստուծոյ լիցի ի միջի ձերում:

Գրիգորիոս՝ ծառայ Յիսուսի քրիստոսի՝ շնորհօքն Աստուծոյ կաթողիկոս համօրէն եկեղեցւոյ Հայոց, որդի սրբոյ եկեղեցւոյդ, որ է հիմն օրինաց ընդհանուր քրիստոնէութեան:

Գիտասջիք, մեք արքեպիսկոպոսունք, եպիսկոպոսունք, երիցունք եւ կղերականք աղօթս առ քրիստոս Յիսուս մատու-

ցանեմք, որ է Գլուխ մեր ամենեցուն, զի պահեսցէ զձեզ եւ զորս ընդ ձեզ են՝ յամենայն չարեաց. քանզի յորժամ դուք որ գլուխք էք՝ ողջ անարատք իցէք, եւ մեք որ մարմին եմք՝ լիցուք ի բարուքեան ձերով օրհնութեամբ: Ծաներուք, Տէր մեր, եթէ եկն եհաս առ մեզ Մագոնտիացւոց արքեպիսկոպոսն՝ այր ազնուական, իմաստուն եւ հոյակապ, եւ եբեր առ մեզ յանուն Աստուծոյ եւ Հռոմէական բարձր եկեղեցւոյդ եւ յանուն մեծի Հռոմայեցւոց Ինքնակալի զթագ արքունական եւ պսակեաց զթագաւորն մեր զՂեւոն, եւ ետ մեզ զթագն, զոր ի վաղ ժամանակաց կորուսեալն էաք, եւ հեռացեալ գտանէաք ի ձէնջ, ընկալաք զայն յօժարամիտ եւ մեծաւ խնդութեամբ. վասն այնորիկ խորին մեծարանօք շնորհս մատուցանեմք Աստուծոյ, սրբոյ Հռոմէական եկեղեցւոյդ եւ Հռոմայեցւոց Ինքնակալի: Գիտասջիք, Տէր մեր, եթէ եցոյց նա եւ զձեր հրամանս առ մեզ, եւ մեք զնոսին կամակար մնօք լուաք եւ հաճեալ հաւանեալ եմք ընդ օրէնս եւ ընդ եղբայրութիւն Հռոմէական բարձր եկեղեցւոյդ, որ է մայր ամենայն եկեղեցեաց. սովոր էաք ունել զնա, եւ այժմ ունիմք զնա, եւ մտադիր կամք ի հրամանս ձեր: Հաստատութեամբ ընդ ձերովք հրամանովք են ամենայն արքեպիսկոպոսք, եւ եպիսկոպոսք եւ ամենայն կղերականք եկեղեցւոյս յաշխարհի մերում, եւ են իսկ բազումք Տեառն շնորհօք: Աղաչեմք զձեզ աղօթս առնել առ Տէր վասն մեր, որ եմք ի բերան վիշապին, ի մէջ թշնամեաց խաչի, եւ ի մէջ այնոցիկ որք ի բնէ թշնամիք են մեր: Եւ արդ՝ խնդրեմք ի ձէնջ ի Տէր՝ տալ մեզ զայն օգնութիւն եւ խորհուրդ, որովք մարթացեմք անարատ պահել զպատիւ Տեառն եւ զքրիստոնէութեան եւ զձեր: Եւ քանզի մեք ձերդ եմք, եւ դուք յուշի ունիք զմեզ այնպէս արասջիք ընդ մեզ, զի շնորհս եւ գոհութիւնս Տեառն, մատուցանիցեմք, որ փրկեաց զմեզ իւրով արեամբ, եւ գոհացուք իսկ զսրբոյ խաչէ Տեառն մերոյ որ արար զամենայն տիեզերս: Յիսուս Քրիստոս պահեսցէ զձեզ եւ զորս ընդ ձեզ են յամենայն չարէ, եւ զձեր օրհնութիւնդ շնորհեսցէ մեզ [1]),,:

Բայց հոս պատշաճ է որ մեր տեսութիւնը դարձընենք Հայոց միանձնական կարգաց վրայ, որոնք սրբոց Հարց վարդապետութեան հետեւելով՝ սրտանց Հռոմայ առաքելական Աթո-

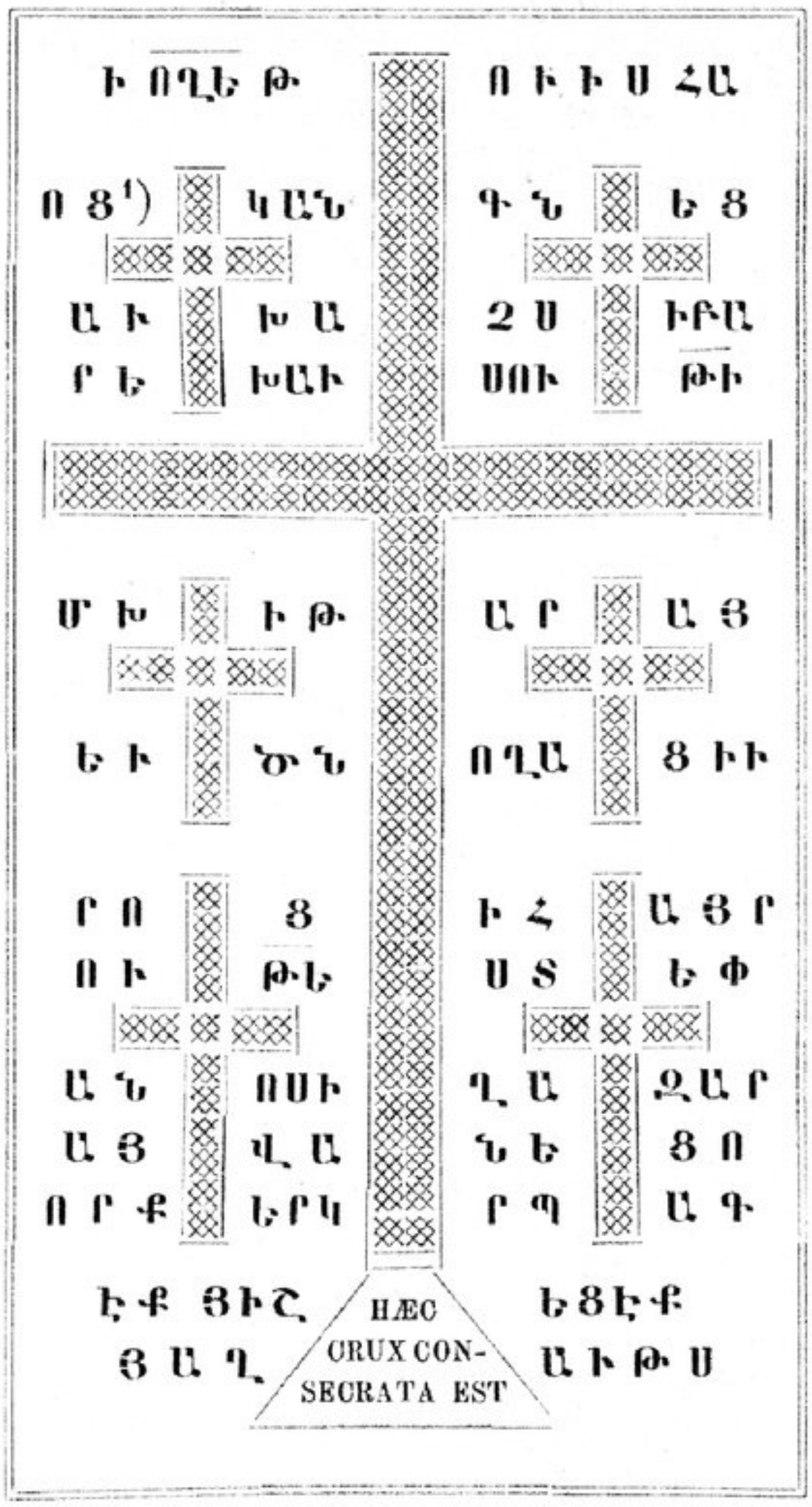
[1]) Ա. Ինոմկ. Գ. գիրք. Բ. թղթ. 206:

ոյն հետ կապուած էին: Արդէն եօթներորդ դարուն սկիզբները եւ անկէ ետքը Հռոմ հաստատուած կը տեսնենք մերազնեայ միաձանց վանքեր, թէ Ս. Առաքելապետին յաղթական շիրմին՝ Վատիկանեան բլրին մօտ, ուր Պետրոս խաչուեցաւ, եւ թէ Սալուխական ջրերուն (հիմակուան թրէ ֆոնթանէ ազբուներուն) քով, ուր պօղոս՝ հեթանոսաց առաքեալ՝ գլխատուեցաւ: Ատուածային բարեմիտեան մէկ ցոյցն էր ասիկայ, որ Հայք քրիստոնէական կրօնի ամենամեծ յիշատակարաններուն պահապաններն ըլլային՝ զանոնք երկրիս ամէն կողմանէ այցելու հաւատացեալց ցուցընելու եւ անոնց ուխտանուէր պաշտամունքը մասնակից ըլլալու համար:

Արդեամբ ալ Լատերանեան 649 ին՝ Ժողովոյ գործքերուն մէջ կը կարդանք. "Տալասիոս երէց՝ Հայր մեծարեալ մենաստանի Հայոց, հաստատելոյ ի քաղաքիս յայսմիկ Հռոմայ, որք եւ Վէրճնեսէ [1]) կոչին, եւ Գէորգ երէց՝ Հայր մեծարեալ մենաստանի Փլիկեայ [2]), որ կայ առ Սալուխական ջուրս, եւ ծանօթագոյնք են բնակութեամբ իւրեանց ի Հռոմէական քաղաքիս, եւ որք ընդ նոսին աբբայք եւ միաձունք են, յանդիման եղեալ առաջի սրբոյ սիւնհոդոսին զայս ինչ առացին, եւ այլն [3])":

Հռոմայ ամենէն հին եկեղեցիներուն ցանկին մէջ, որ գրուած է ԺԳ. դարու մէջ, կը տեսնենք՝ որ Վատիկանեան արքունի եկեղեցւոյն (Basilica) մօտերը Հայ միաձանց վանք մ՚ալ կար այս յիշատակարանաւ. "Մատուռն Ս. Յակոբեայ Հայոց, որ ունի երկոտասան միաձունս": Այսպէս նաեւ ԺԳ. եւ ԺԴ. դարերու մէջ Վատիկանի մերձաւոր փողոցներուն մէկը Հայոց անուամբ Տէլ ՊՈՆԻ կ՚անուանուէր՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի նուիրուած եկեղեցւոյն պատճառաւ [4]), զոր նաեւ Ինոսկենտիոս Է. 1406 ին տուած կոնդակին մէջ կը յիշէ: Սոյն մենաստանին վանահայրներէն էր Պազար Ստեփանոս Աբբայ վանեցի, որ կը յիշատակուի 1246 ին ննջեցեալ Մխիթար միաձին գերեզմանաքարին վրայ, որ ցայսօր կը պահուի Հռոմ Լատերանեան Քրիստոնէական թանգարանին մէջ: Ան գերեզմանաքարին վրայ հետեւալ հայերէն արձանագրութիւնը քանդակուած է.

[1]) Լատ. Renati.
[2]) Կալեթթի, Փրէֆէբէյ:
[3]) Տես յիշեալները Լատերանեան ժողովոյն գործքերուն մէջ:
[4]) Այսպէս կը համարին Պալլեոս, Պարոնիոս եւ Զիամփինի:

Վաստկանեան բլրէն Սալոմիական ջրերուն, կամ Հիմակուան Երից աղբերց անցնելով, այն նաւիրական ուխտատեղին, որ Երանելւոյն Պօղոսի արեամբ ոռոգուած է, կը գտնենք գարձեալ Հայերէն լեզուաւ ու գրով խիստ հին եւ նշանաւոր յիշատակարաններ, որ նորերս փոսերու եւ փլատակներու մէջէն հանուեցան, եւ ստոյգ վկաներ են Հայոց միանձանց բնակութեան Թեանը ԺԳ. եւ ԺԴ. գարերու մէջ ի պահպանութիւն Ուխտատեղւոյն: Հռչակաւոր Հնագէտն Տէոսսի առաջինն եղաւ երկու նորագիւտ գերեզմանաքարերն Հրատարակելու, որոնց մէկը Ստեփանոսի անունը կը կրէ եւ այս բառերս միայն կը կարդացուին Հայերէն գրով.

[1]) Քրիստոսի 1246 Թուականին:

. . . Ստեփաննոս . . . — Յիշատակ Ստեփաննոսի։

Ի թուին Հայոց ՉԺԶ. (1267)։

Երկրորդը՝ շատ աւելի հռչակաւոր է, թէ տարբերթէ ամենեւ թէ միանձանց անուններուն յայտնի գրութեամբ, որ պատմութեան պայծառութիւն կու տան [1])։ Ահա գերեզմանաքարի արձանագրութիւնն է.

ՍՐԲ ԳՐ ՒԳՈՐ

ՍՐԲ ՎԴ ՍՐԲ ՊՈՂ

ՍՐԲ Թ ՈՐՈՍ

ՍՐԲ ԿՈ ՍՄՆԻՆ

Ի ԹՈՒԻ ՀԱ· ՉԾԴ (1305) Ի ՄԱՑԻՍ Է
ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ ՆՇԱՆ ՍՐ ԽԱՉԻ
ՅՈՎՀԻՆ ՎԱՐԴԱՆ ՓՀԻ ՃԳՆ
ՈՂ ԿՐՕՆԱՒՈՐԻ ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ
Ի ՔՍ ՅԱՊՐԻԼԻ ԺԱ ՈՐ ԱՒՐՆ Է
. . . ԾԱՒՋԱՐԴԱՐ ԵՒ ԻՒՐ ԵՂ
ԲԱՑՐՆ ԳՐԻԳՈՐ ՄԻԱՑՆԱԿ
ԱՑ ՈՐ Է ՄԱՔՐՈՂ ԵՒ ԼՈՒՍԱ
ՐԱՐ ԳԼԽԱՏՄԱՆ ՍՐ Ա
. . . ՓԵԼՈՑՆ ՊՕՂՈՍԻ ԿԱՆ
ԿՆԵՑ ՋՍՐ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵ
. . . ԱՒՍ Ի ԻՒՐԵԱՆՑ ԵՒ ԱԼ ԵՂԲ
. . . ՐՑՆ ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՔ ՍՐ ՈՒ
ԽՏԻՍ ՎԵՐՈՑԳՐԵԼՈՑՍ
ԹՈՂՈՒԹԻՒՆ ԽՆԴՐԵՑԷՔ Ի Ք . . .
ԵՒ ՋԵՂԿԵԼԻ ԿԱՋՄՈՂ Ի . . .
. . . ՁԻՍ ՋՓՈՒԱՆԿ ԳՐԱԿ . . .
ԾՆՈՂԱՒՔ ԻՄ· ԵՒ ՔՍ ՁԵ
Զ ՈՂՈՐՄԵՍՑԻ ԱՄԷՆ·

[1]) Այս, գիտենք եկեղեցական պատմութենէ, որ այն ատեններըը կիսաերրորդ լատին միանձնուհիք եր-նեալ Պօղոսի գլխատման ուխտա-

Ի

Կաթողիկէ միութեան անընդհատ շարունակութիւնն Առաքելական սուրբ Աթոռին հետ:

Ամենեւին տարակուսի տակ չեն կրնար, ինչպէս շատ անգամ ըսած ենք, ժ-երորդ դարուն մէջ մեր Կաթողիկոսաց Հռոմայ քահանայապետաց հետ սերտ հաղորդակցութիւնը, մէկ կողմանէ ասոնց հայրական խնամքը, եւ մէկալ կողմանէ անոնց որդիական մեծարանքը եւ հլու հպատակութիւնը: Ուրիշ մատենագրութեան մէջ [1]), ասոր նկատմամբ ընդարձակ գրած ենք, եւ բաղմաթիւ՝ գրեթէ անընդհատ՝ պայծառ յիշատակարաններ յառաջ բերած ենք. այսու ամենայնիւ՝ աւելորդ չերեւար իննովկենտիոս Գ. քահանայապետէն վերոյիշեալ Գրիգոր Զ. եւ Յովհաննէս Ի. Կաթողիկոսաց գրուած թղթերէն հոստեղս մէկ քանի հատուած միայն յառաջ բերել, որոնցմով թէ՛ ասոնց ողջմտութիւնը, եւ թէ՛ քահանայապետին հայրական խնամակալութիւնը կը տեսնուի, որ Հայոց Կաթողիկոսը նշանաւոր առանձնաշնորհումներով զարդարեց:

Առ Գրիգոր Զ. Կաթողիկոս ասանկ կը գրէր.

Ի քոյ իսկ թղթոյ ծանեաք, եթէ խորհիս յօրէնս Տեառն ի տուէ եւ ի գիշերի . . : Ցիրաւի՝ թէպէտեւ ուսար ի քանից Առաքելոյն, թէ ամենեքին մի մարմին եմք ի Քրիստոս եւ իւրաքանչիւր անդամք միմեանց, զի ամենեքին ի միասանդամ ծնընդեան մկրտութեամբ սրբոյ աւազանին լինիմք եղբարք միմեանց,

տեղին մենաստան ունէին. սակայն՝ եթէ նկատենք Հայոց եկեղեցւոյ՝ Հռոմայ սուրբ Աթոռին հետ՝ նոյնպէս հայ եւ լատին միաձանց ան ատեններըը իրարու հետ ունեցած սերտ յարաբերութիւնը, որ ի՛երեւայ նաեւ Մխիթարեան Հայ-Վենետիկեան եղբարց պատմութենէն, եւ Սոյ 1342ի ժողովոյն գործքերէն, որուն ատորագրած են կրտսեր եղբարց կարգէն Հայ վարդապետներ, եւ գարձեալ՝ թէ յիշենք, որ մեր երկու թաղաւորներէն մէկը կրտսեր եղբարց կրօնը մտած էր, եւ մէկալը պրէմոնսթրատանց Ուխտին մէջ

գինքն Աստուծոյ նուիրած էր, առանց երկմտութեան պէտք է ըսենք, որ Հայ միաձնուն ալ կիսատերատականաց հետ միաբան Ս. Պօղոսի Գլխատման ուխտատեղւոյն կը սպասաւորէին:

Գիտենք, որ նոյն ատեններըը Ս. Ներսէս Լամբրոնացի՝ Լատին միաձանց նախահօր Ս. Բենեդիկտոսի կանոններն ալ Հայերէն թարգմանած էր ի շինութիւն Հայ միաձանց. եւ դեռ նոյն թարգմանութեան հատակոտորներնանկորուստ պահուած են:

[1]) Աթոռ Ս. Պետրոսի եւ այլն:

քանզի մի է հայր մեր, որ յերկինս է, որպէս վկայէ ճշմարտութեան յաւետարանի. սակայն՝ եւ ի մեզ, ի յայլորդ Ս. պետրոսի ճանաչես զգլխաւորութիւնն ի հաւատս քրիստոնէութեան: Ասաի եւ ցանկաս առ մեզ՝ յայլբուր պիտուիթեան հաւատոց մերոց, պատուիրանաց եւ օրինաց եկեղեցւոյ հանդէպ եւ անանել . . .: Եւ զի թէպէտ հետի եցես ի մէնջ աշխարհաւ, այլ խոպաս եւ ուրախ լինիս ընդ այն, զի գու եւ եկեղեցիդ հայաստանեայց ընդ մեզ էք. քանզի յայնմ գաւթէ էք, զորմէ տէր յաւետարանի վկայեալ ասէ. թէ այլ եւս ոչխարք են իմ, որ ոչ են յայսմ գաւթէ, եւ զայն եւս պարտ է ինձ ածել այսր, եւ ձայնի իմում լսեցեն եւ եղիցին, մի հօտ եւ մի հովիւ . . .: Ապա՝ ուրախ լեալ է գո զի մայրն եկեղեցեաց, որ ընդ ամենայն տիեզերս լուսաւորէ իւրով պայծառ լուսաւորութեամբն, զկաթողիկէ եկեղեցի Հայոց կամեցաւ վերիմարել՝ հայեցեալ ի նա նանթակաթի սրտիւ: Մեզ այնպէս երեւի, եթէ յայսմիկ խոկ կատարեցաւ բան տեառն զոր ասաց ցպետրոս. Ես աղաչեցի վասն գո զի մի պակասեսցին հաւատք քոյ եւ երբեմն դարձցիս եւ հաստատեսցես զեղբարս քո: եւ զայն եւս հաստատեցեր, եթէ եկեղեցի Հայոց ի սկզբանէ հետէ ի հռոմայեցւոց ընկալաւ, եւ ի հաւատոց անտի ոչ հատեր ինչ եւ ոչ յաւելիր՝ գու եւ եպիսկոպոսակից քո եւ հօտք հաւատացեալք ի քեզ եւ ի նոսա, այլ որպէս ընկալարուքն՝ այնպէս անարատ պահէք հանդերձ սովորութեամբք նորա հաստատելով յաւուրց նոց սրբոց Հարց: Այսուհետեւ եւ մեք, զանզի պարտ է մեզ սիրել զընկերն իբրեւ զանձն, ուրախ լինիմք ի քրիստոս վասն պայծառութեան հաւատոց քոց: Եւ զքեզ՝ իբրեւ զեղբայր մեր արժանաւոր պատուոյ եւ անդամ մեծ եկեղեցւոյ Աստուծոյ՝ կրնամք յաղես գթութեան մերոյ, եւ վասն շքոյ եւ պատուոյ սիրելոյ որդւոց մերոց ի քրիստոս Լեւոնի փառաւոր ազգայի Հայոց հանդերձեալ յարդարութիւք զամենայն, որպէս եւ զհամօրէն եկեղեցի Հայոց իբրեւ զդաստար ընտրեալ առաքելական աթոռոյ յանձանձել ցանկամք . . .: Արդ՝ խրատեմք զեղբայրդ մեր եւ յորդորեմք զերմագոյնս, եւ պատուիրեմք առաքելական իշխանութեամբ հաստատուն կալ յերկիւղի անուան տեառն, հանապազորդել ի մեծարանս առաքելական Աթոռոյ, եւ զիաւորդ եւ զհամօրէն եկեղեցի Հայոց հաստատեսցես յօրէնս

տեառն եւ ի սէր մեր, որպէս պլոկք թղթովք մերովք հրամայեցաք, եւ զօրինակ առաքելական թագաւորացս առաջի նոցա [1]) . . .„:

Յովհաննէս Ե. կաթողիկոսն ալ (1202—1220) նոյնպիսի հրատարակական յարաբերութեամբ գահանայապետին հետ կապուած էր, որ նրանն Ս. Մարկեղեայ անուանակիր պետրոս կարդինալին ձեռքով պալխան խրկած էր, եւ կաթողիկոսը մեծ հանդէսով՝ կղերականաց եւ ժողովրդեան ներկայութեամբ ընդունեցաւ:

Այս առթով նշանաւոր դաշինք մ՚ալ պրաեցաւ նոյն պատգամաւոր կարդինալին, կաթողիկոսին ու Լեւոն թագաւորին մէջ, եւ միաբան հաւանութեամբ հաստատեցին այլեւայլ կարգադրութիւններ, զորոնք թէ կաթողիկոսը եւ թէ Լեւոն թագաւորն առանձին թղթով՝ եւ գրեթէ մի եւնոյն բառերով՝ ննովկենտիոս Գ. գահանայապետին ծանուցին: Այս կարգաւորութեան գլխաւոր մասին վրայ Յովհաննէս Ե. կաթողիկոս առանկ կը գրէ (1205) . . . "Ի գալ հասանել Տեառն պետրոսի Ս. Մարկեղեայ անուանակրի ի կարգէ յերիցանց կարդինալաց՝ պատգամաւորի Զերոյ՝ ի կողմանս մերոյ կաթողիկոսութեան, ընդ առաջ ելեալնմա կղերականօքս եւ հօտիւս, որ յանձնեալն է մեզ ի Տեառնէ, ըստ կարի մերում մեծաւ մեծարանօք՝ գիրկ ընդ խառն ընկալաք զնա, եւ բանիւք բազմօք հաղորդակից միաբանց լեալ՝ զնաղանդութիւն մեր եւ զյարգութիւն ընծայեցաք ներկելեցւոյդ Հռոմայ ըստ պայմանի թղթոյ Զերոյ, եւ մեծաշուք հանդիսիւ ընկալաք զպալխոն խոնարհական խոստմամբն ի մեր կուսէ՝ ի հինգ ամս միանգամ յայց ելանել ներկելեցւոյդ Հռոմայ ի ձեռն մերոց հրեշտակաց՝ իբրեւ Տօր եւ վարդապետի ամենայն եկեղեցեաց, եւ ի ժողովս որ յայսկոյս ծովու գումարիցին մնտաւոր լինել [2]). հաստատեցաւ եւ եւս յերկոցունց կողմանց, թէ մի գումարեսցին անդ սիւնհոդոսք յորժամ մեք կամ հրեշտակք մեր չգտանիցիմք մնտաւորք: Զգահանդութիւնս Ս. ներկելեցւոյ Հռոմայ մատամբ իւիք ընկալաք, եւ զայլն ամենայն, զորս հետի են ի մէնջ եպիսկոպոսք մեր օգնականք եւ

[1]) Բազմաւէպ, թղթ. ննովկ. Գ. Գր. Ե. թղ. 45:

[2]) Թագաւորին առ գահանայապետն գրած թղթին մէջ առանկ կը կարդայ. "Ի ժողովս, որ յայսկոյս ծովու գումարիցին մնտաւոր լինել (կաթողիկոսին) կամ անձամբ եւ կամ ի ձեռն հրեշտակաց իւրոց„:

սփռեալք ընդ աշխարհ, եւ անհնարին իսկ է յարդիւնս ածել զայն առանց խորհրդոյ խորհրդականաց, վասն այնորիկ ի ժողովել համօրէն առաջնորդաց եկեղեցեաց կամ բազմագոյն մասին ի սահմանեալ ժամանակի, նոցա հաւանութեամբ յորժամ միաբանք գտանիցին, խոստացաք ընդունել, զի մի գայթակղութիւն ինչ ծնանիցի յեկեղեցւոջ»:

Մտադրութեան արժանի է նոյն գահանայապետին առ Լեւոն թագաւոր գրած թղթին այս հատուածը: . . . «Ծանեաք ի թղթոց, զոր առ մեզ առաքեաց մեծափառ տէրութիւնդ, եթէ զՀայաստանեայց թագաւորութիւնդ յօդիւ հնազանդութեան կապեալ ընդ առաքելական աթոռոյս ճանաչես, վասն այնորիկ՝ որպէս պարտ եւ պատշաճ իսկ է, ոչ կամիս կալ ընդ իշխանութեամբ այլոց Լատինական եկեղեցեաց: Ցայն սակս խնդրես ի մէնջ՝ շնորհել քեզ, զի մի ոք ի Լատինացւոց եւ ոչ այլ ոք յումէ եւ պէտ կարգէ մարդկան, բաց ի գահանայապետէ Հռոմայ՝ իշխեսցէ ընդ վճռովք նղովից կամ Արկելման գքեզ եւ զթագաւորութիւն քո եւ զարս թագաւորութեան քո արկանել: Արդ՝ կամեցեալ մեր, ըստ հնարաւորն լինելոյ ի տէր, զիջանել ի կամս բարձրութեան քո եւ լսել արքունական խնդրուածոց քոց ըստ պատշաճ պիտոյից, ճոխութեամբ թղթոյս այսորիկ արգելումք, զի մի ոք՝ բաց ի գահանայապետէ Հռոմայ եւ ի պատգամաւորէ նորա, կամ յառաջինն հրամանէ նորա, համարձակեսցի ընդ կապանօք եկեղեցւոյ արկանել գքեզ, եւ զթագաւորութիւն քո եւ զարս թագաւորութեան քո՝ յորմէ կարգէ եւ իցէն, զհնազանդեալս առաքելական Աթոռոյս ի ձեռն առաջնորդաց թագաւորութեանդ: Ապա մի ումեք լիցի իշխանութիւն զպատճէն հրովարտակիս այսորիկ առ ոտն հարկանել, այլովք հանդերձ [1])»: Ա յսպէս կոստանդին Ա. կաթողիկոսի (1220—1267) քառասուն եւ եօթը տարուան հայրապետութեան առիթն ալ նոյն միութեան եւ հպատակութեան կապը անյողդողդ մնաց: Բայց՝ քանի մը զեղծմունք սկսած էին մուտք ունենալ ազգին մէջ, որոնց գլխաւորն էր ծանր հիւանդաց վերջին Օծման մատակարարութեան զանցառութիւնը: Կոստանդին կաթողիկոս գահանայապետական հրամանէ շարժեալ՝ Սիս 1243ին եպիսկոպոսաց ժողով գումարեց նոյն

[1]) Բազմաւէպ, գործք Իննովկ. Դ. Թղ. ճԻԴ:

ղեղմանց առջեւն առնելու համար: Այս սիւնհոդոսին բարեկարգական օրէնքները ին կանոններու մէջ կ'ամփոփին եւ դլխաւորաբար վերոյիշեալ վերջին օծման սուրբ խորհրդոյ Աստուածային — առաքելական պատուիրանի կատարումը կը հրամայուի, զորոնք արթուն կաթողիկոսն իր սիւնհոդոսական իշխանութով հրատարակեց, որ դեռ պահուած է [1]), եւ մենք, Յաւելուած է: յառաջ կը բերենք:

Նոյն կոստանդին Ա. ումբը տարի եօքն 1251 ին, նորէն Սիս ժողով գումարեց եւ մեծ անուն ստացաւ: Ժողովական Հարց առջեւ դրաւ Ինոսկենտիոս Պ. Քահանայապետին հրամանը՝ Հոգւոյն Սրբոյ է- յՈրդ-ոյ բղխումը Յայտնի եւ յստակ խոստովանելու: Ժողովականք ամէնքն ալ միաբան համախոհ գտնուեցան Հաւատոյ գերագոյն վարդապետին, եւ Յայտնի ու պայծառ պատանութեամբ խոստովանեցան, թէ Հոգին «ի-ըն է Հօրէ է- յՈրդ-ոյ կ'ելնէ: Հայաստանեայց եկեղեցին ի սկզբանէ՝ Սուրբ Լուսաւորչէն [2]) սկսեալ ուրիշ Հաւատք չունէր: Վարդան Վարդապետ, որ ժողովին ներկայ էր եւ պատմութիւնը գրեց, այս յիշատակը կը թողու յետնոց: "Ի Չ. Թուին, (որ է 700 կամ 1251 Ց.Ք) կ'ըսէ, շարժեցաւ խնդիր մեծ ի պապէն Հռոմայ, եւ գրեաց յազգս ամենայն Քրիստոնէից, եթէ պարտ է [3]) զամենասուրբ Հոգին Աստուած խոստովանել ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ բխեալ: Եւ ոչ եղեւ Հաճոյ Աստուծոյ եւ Ցունաց եւ Վրաց (.°), բաց ի Հայոց, որք .քննեցին զդաւանութիւն առաջնոց սրբոց ի ձեռն աստուածամերձ Վարդապետին Վանականի, եւ գտան զայն համախոհ երեւելի արանց փառաւորաց, Ալթանասի, Գրիգորի աստուածաբանի, Գրիգորի Նիւսացւոյ, Գրիգորի Լուսաւորչին, եւ այլոց սրբոց,,: Արդ՝ տարակոյս չկայ, որ այս էր Հայոց սեպհական վարդապետութիւնը, այսու ամենայնիւ Բարձր Հայաստանի կողմերն աղանդամիտ Հակառակորդաց խմբերը, չուզեցին հնազանդիլ, աղմուկ հանեցին ժողովոյն վճռոյն դէմ, տարաձայնութեան Հոգին բազմութեան մէջ

[1]) Թանգարան Ս. Ժող. Տարած. Հաւատոյ: — Մատենադարան Վիեննակ. Մխիթ:

[2]) Հայոց առաքելական Լուսաւորչին վարդապետութիւնն այս է. "Հայր յանձնէ. Որդի ի Հօրէ, Հոգի սուրբ ի նոցունց ի նոսին,,: Տես. Ագաթանգեղոս պատմ:

[3]) Մտադրութեան արժանի է պատմագրին խօսքը. "Մեծ պապն Հռոմայ դրեաց յազգս ամենայն Քրիստոնէից, եթէ պարտ է ... խոստովանել. եւ այլն,,. ուրեմն խորհուրդ չէր խնդրեր, այլ կը հրամայէր:

սիուեցին, եւ մոլորութիւնը հոգւոյն սրբոց ե- յՈէԳ-ոյ բղխման վրայ, սկսան տարածել Հայոց մէջ. որոնք որ նաբեթայ մարդկան անսալով՝ Յունաց երկրին մեկնութիւնները կ'ընդունէին, եւ անոնց կամակոր բառերն ու թիւր իմաստներն ալ իրենց կը սեպհականէին:

Գրիգոր Վկայասէրի առենէն սկսեալ՝ սովրական եղած էր մեր Հայրապետներուն՝ Հռոմայ Քահանայապետներէն խրկուած պալիոնը մեծարանօք ընդունիլ ու դործածել: Կոստանդին Ա. կամոզլիկոսն ալ անոնց օրինակին հետեւելով նոյնը ինդրեց Գրիգոր Թ. Քահանայապետէն եւ ընդունեցաւ Քահանայապետական դեղեցիկ նշանով մը, որուն հետեւեալ հատուածը նշանական է . . . "Առաքեմք քեզ զպալիոն զոր խընդրեցեր, ի քոյ պալիոնն, շնորհեալ յառաքելական Աթոռոյ քոց նախորդաց, վասն կարի հնութեանն մաշեալ է, որպէս իսկ պատշամաւորք քոյ փութացան յայտնել մեզ. ընդ նմին առաքեմք եղբայրութեան քում՝ ի ձեռն հրեշտակաց ի վերադոյնք յիշատակելոց եւ ղևոյր, եւ դուրայ, եւ զմատանի ի նշան առաքելական զթոյ եւ շնորհաց, եւ ի նշան ջերմագելում եռանդման քո [1]):,

Կոստանդին Ա. կամոզլիկոսին մահուանէ (1268) ետքը, իւր յաջորդներներէն Գրիգոր Ե. Անաւարզեցի, ողջամիտ եւ լուսաւորեալ Հայրապետը կամոզլիկոսական աթոռը նստաւ 1292ին. եւ սերտ հաղորդակցութեամբ կապուած էր Հռոմայ Աթոռին հետ, Քահանայապետաց յորդորանքէն եւ իւր խղճմտանաց ազդեցութենէն շարժեալ՝ քաջ հովուի պաշտօնը ժրութեամբ ջանաց կատարել, հնացեալ վեղծմունքներն արմատէն խլելով՝ մանաւանդ սուրբ խորհրդոց մատակարարութեան մէջ: Ան միայն էր իր սրտին բաղձանքը, որ կղերը ճանչնայ իւր անտնօրինելի պարտքը ճշդիւ պահելու սուրբ պաշտամանց մէջ առաքելական աւանդութիւններն ու տիեզերական եկեղեցւոյ օրէնքները: Որպէս զի առջեւը դրած նպատակին դիւրաւ եւ յաջողութեամբ հասնի, մտածեց ժողով գումարել, եւ կանոնական կարգաւ բաղձալի նորոգութիւնները հաստատել եւ թուլացեալ բարեկարգութիւնը կենդանացնել, որոնցմով Հայաստանեայց եկեղեցին կը պայծառանար: Իր

[1]) Հմմտ. յամի 1234, թ. 83:

խորհրդեան ազգու պաշտպան եւ նպաստաւոր մը ունենալու համար երկայն եւ լի հոգեւոր օծութեամբ թուղթ մը գրեց առ Հեթում Բ. Թագաւորահայր՝ իշխան բարեպաշտօն, որ թէպէտ արքունական թագէն հրաժարելով՝ կրտսեր եղբայց կարգին մէջ միանձնացեալ էր, այսու ամենայնիւ ազդեցութիւն մեծ ունէր ազգին՝ մանաւանդ որդւոյն Լեւոն Գ. Թագաւորին վրայ։ Ան թղթին մէջ [1]) որ իր ողջմտութեան եւ լուսաւոր վարդապետութեան յիշատակարան մըն է, կը ջանայ ցուցընել, թէ հարկ է որ Հայոց եկեղեցին ալ առաքելական աւանդութիւնները համաձայն Հռոմայ Եկեղեցւոյն ղեկավարութեամբ պահէ. վասն զի Անոր՝ իր գերագոյն գլխաւորութեանը համար ամէն եկեղեցիք պէտք է համաձայնին, ինչպէս Ս. Իրենէոս՝ առաքելական Հայր՝ ճոխութեամբ կ'աւանդէ։ Բաժակին մէջ ջրոյ հեղումը, կ'ըսէ առտուածաշնորհ Հայրապետը, առաքելական աւանդութիւն է՝ Քրիստոսի եկեղեցւոյն մէջ առ հաստատակ ընդ ամենայն աշխարհ ճշդիւ եւ ղեկավարութեամբ պահուած մինչեւ ցայսօր, ուստի Հայոց եկեղեցին ալ առ պէտք է հաստատի, եւ ամենեւին չի կրնար ազատ ըլլալ առ ընդհանուր օրէնքէն, զորն որ կ'ըսէ, Սուրբ Լուսաւորչէն սկսեալ անոր յաջորդները, եւ վերջի առեններըը Ս. Ներսէս Շնորհալի եւ Ներսէս Լամբրոնացի՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ լուսաւոր վարդապետները, ոչ միայն ընդունեցան՝ այլ նաեւ ժրութեամբ պահեցին։

Նոյն թղթին մէջ կը յայտնէ դարձեալ իր դիտաւորութիւնը՝ քանի մը բարեկարգութիւններ ալ հաստատելու, զորոնք վաղահաս մահը վրայ գալով՝ չկրցաւ կատարել։

Բայց՝ ինչ որ ինք պատրաստած էր՝ երկու՝ Սսոյ (1307) եւ Ատանայի (1316) ժողովներուն մէջ սինհոդոսական վճռով հաստատուեցան։ Որպէս զի առ երկու՝ մեր եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ հռչակաւոր ժողովներուն վրայ ճիշդ գաղափար մ'ունենցուի, եւ որպէս զի յայտնի երեւայ, որ այդ ժողովներուն մէջ՝ մեր ողջամիտ եպիսկոպոսները ամէն առաջարկած խնդիրները՝ չէ թէ վեր ի վերոյ, այլ հասուն խորհրդով՝ տեղեկութեամբ եւ խորին քննութեամբ՝ որոշեցին ու վճռեցին, բաւական է մտադիր կարդալ նոյն ժողովներուն

[1]) Կալանոս, Միաբ. եկեղ. եւ այլն, ամբողջ հրատարակած է։

գործքերն ու սահմանները, զորոնք, ցաւելուած Ը. եւ Թ. ամիսոջ յառաջ կը բերենք, եւ հոն կը հրաւիրենք մեր ընթերցողները։

Առաջին ժողովոյն մէջ, որ գումարեցաւ (ՉԾԶ) 1307ին ի սիս՝ Թագաւորութեան մայրաքաղաքը՝ Ս. Սոփիայ եկեղեցին (Մարտի 19) Ծաղկազարդի կիրակին, ժողովական Հարք հանգուցեալ Գրիգոր Է. կաթողիկոսի վերջիշեալ Թուղթը յարգութեամբ կարդալէն ետքը, միաբան վճռով հաստատեցին՝ Ա. Ընդունել զեւթն ժողովն, եւ զառ ի նոսա հաստատեալս ի սրբոց Հարցն, մանաւանդ որ վասն բնութեանցն երկուց, եւ կամացն, եւ ներգործութեանցն Քրիստոսի։ Բ. Տօնել զտէրունական ծնունդն, հանգէտ վերցգրեալ սուրբ եւ ուղղափառ եկեղեցեաց Քրիստոսի, զոր Աւետեացն առնել մեծաւ հանդիսիւ ի մարտի ամսոյ Իե օրն, ըստ պատկերի աւուրն ուր եւս պատահէ. եւ զոր Յննդեան Քրիստոսի ի Դեկտեմբերի Իե ըստ պատկերի աւուրն առնել։ Եւ զՔառասնօրեայ գալուստն ի տաճար ի փետրուար ամսոյ Բ առնել. եւ զայլ եւս Սրբոցն տօնս ըստ Ցայսմաւուրցն տօնել. որպէս եւ յՕգոստոսի Ժե. զօր վերափոխման, եւ ի Սեպտ Ժդ. գխաչվերացն։ Գ. Աւանդութեամբք տօնքն, զոր ունի եկեղեցի Հայոց, զոր այժմ տօնէ ուրեք, նմանապէս մնասցեն։ Դ. Զերեք սրբասացութիւնն՝ Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզօր, սուրբ եւ անմահ, Քրիստոս որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ։ Ե. Ի ճրագալոյցն Յննդեան, եւ մկրտութեան եւ յարութեան Քրիստոսի, ձկամբ եւ ձիթով միայն բաւականանալ, որպէս եւ սուրբ եկեղեցին Հռոմայ։ Զ. Հարկաւոր է յընծայս հաշտութեան ի սուրբ պատարագն ջրոյ եւ գինւոյ խառնուածն։

Այս վճիռներուն ստորագրեցին երեսուն ու վեց եպիսկոպոսք, տասն վարդապետք եւ եօթն Աբբայք, ամէնքն ալ հետեւեալ յայտարարութեամբ. "Վասն որոյ եւ աստ ժողովեալ բազմութիւն եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց եւ Հարց, հանգերձ Քրիստոսասէր թագաւորաւս մերով Լեւոնիւ եւ պարոնաց պարոնիւս, մեծ թագաւորահայր հեթմաւ եւ եղբարբք իւրով, եւ այլ եւս իշխանօք եւ ազատօք եւ սրբազան ժողովրդովք, յոյժ հաւանութեամբ եւ պատուով ընկալաք

ՀՀրաման սրբոյ Հօրս (Գրիգորի Էրզրդի) եւ զսոյն նամակս, եւ զօրինադրութիւն Հաստատեցաք յամենայն եկեղեցիս Հայոց. զի թէպէտ այսպիսի առանձնութեանէ, եւ աւրբ կարգաւորութեանէ պէտութական պօնից ի կանոնէ ժամանակաց սկսեալ ի սրբոյ Լուսաւորչէն, քոյր չեկեղեցիս Հայոց, եւ պահէր սոյն սովորութիւն քաղցր եւ երկար ատօթ, եւ յետոյ ի պատճառէ ի մէնջ բարձեալ եղեւ: Սակայն արդ՝ ողորմութեամբ եւ շնորհօքն Աստուծոյ ի ձեռն եպիսկոպոսապետին Գրիգորի եւ բարեպաշտ Տեառն մերոյ Լեւոնի, ընկալաք վերստին եւ եմք այժմ Համաձայն յամենայն բարեկարգութիւնս եւ ի տօնս, սուրբ եւ ուղղափառ մեծի եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ այլ եւս ճշմարտադաւան եւ ուղղափառ եկեղեցեացն Քրիստոսի: Արդ՝ մի եւ մի ոք իշխեսցէ յայսմհետէ եւ առ յապա այսմ կանոնադրութեան եւ Հրամանի, որ ի սրբոյ ժողովոյս եղեւ, ընդդիմանալ եւ հակառակող երեւել, զի մի ընդ պատուհասիւք դիցի, եւ մասն եւ բաժին ընդ հերետիկոսացն կալցէ, մանաւանդ այնց, որ փոխանակ ցորենէ Հացի, զոր եկեղեցի սուրբ ի կատարումն առնու մարմնոյն Քրիստոսի, նոքա ի գարեղէն փոխարկեն, եւ փոխանակ գինւոյ ի կատարումն արեան Քրիստոսի՝ ջուր միայն ի կիր արկանեն ի սուրբ խորհուրդն: Եւ արդ վասն անշարժութեան եւ Հաստատուն գոլոյ այսր մեծի իրողութեան սրբոյ կանոնիս, յամենեցունց, որք աստ ժողովեալք, եպիսկոպոսաց, վարդապետաց եւ Հարց ձեռնագրեցաւ, մանաւանդ ի մեծէ Թագաւորէն մերմէ Լեւոնէ, ի պարոնաց պարոնէս Հեթմոյ, եւ յեղբարց նորա եւ այլ եւս ազատաց Հայոց, եւ եղեւ կարգադրութիւն եւ սահման սուրբ ժողովոյս ի մեծ թուականիս Հայոց ՉԾԶ. յամենեան մարտի ԻԹ. ի մեծի ողոգոմեան տօնին ի Ս. Սոփիա, եւ ի մեծ եկեղեցին մայրաքաղաքին Սսոյ,,:

Սիւնհոդոսն աւարտեցաւ, եպիսկոպոսունք խաղաղութեամբ իրենց վիճակը դարձան՝ լի եռանդեամբ հակառակորդաց բարբանջանաց եւ յուզմանց դէմ ժողովոյն վճիռները քաջութեամբ ի գործ դնելու: Բայց ինչ. յանկարծ անհնարին աղէտք եւ թշուառութիւնք հասան Թագաւորութեան վրայ, եւ ամէն բան եղաւ տակնուվրայ: Լեւոն Թագաւորը, Հեթում Թագաւորահայրը, ալքայպուն իշխանները մատնութեամբ եւ դաւով հերձուածամիտ հակառակորդաց՝ որոնց աչքին կրօնք

եւ հայրենիք բան չէին արժէր, սպաննուեցան թաթարներուն զօրավարէն, որ իբրեւ դաշնակից՝ Հայոց թագաւորութեան պահպանութեան համար եկած էին: Ա.յսպիսի աշխարհաւեր կործանման հետեւութիւնն ան եղաւ, որ ընդհանուր խաղաղութիւն, կարգ ու կանոն վերցուելով [1]), հերձուածոյ ախոյեանները առիթ առին գլուխ վերցընելու. կրօնական վըդովմամ ա-բիւնահեղ շփոթութիւն ամէն կողմն յարուցին՝ մանաւանդ Հիւսիսային Հայաստան, եւ այսպէս թէ կղերին եւ թէ ժողովըրդեան մէջէն շատերը իրենց կողմը ձգեցին, զորմէ դառն կը տրտնջայ Ստեփանոս ժողովը [2]):

Օշին իշխան թագաւորական տանէ՝ հազիւ թէ ալքոնական ամօռը նստաւ, ամէն բանէ յառաջ պատգամաւորութիւն իրկեց առ Կղեմէս Ե. Քահանայապետ այնչափ թշուառութեանց մէջ օգնութիւն եւ խորհուրդ խնդրելու: Ակնկալութենէ չվրիպեցաւ թագաւորը, սիրտ առաւ Քահանայապետին յորդորանքներէն, որոշեց նորէն ժողովի կանչել ցրուած եպիսկոպոսները, եւ այնպէս վերահաս չարեաց առջեւն առնուլ:

Ատենա, 1316ին, թագաւորական պալատան եկեղեցւոյն մէջ ժողվուեցան պատրիարքին Բ. կաթողիկոս, տասն եւ եօթը եպիսկոպոսունք եւ երկու Ալբայք. ներկայ էին թագաւորն, իր եղբայրը, ուխտը թագաւորութեան պարոն իշխաններ, եւ շատ բազմութիւն քահանայից եւ վանականներու: կաթողիկոսն ու ժողովին չարքը միաբան եւ հանդիսապէս նորէն հաստատեցին նախընթաց Սսոյ ժողովին ամէն վճիռներն եւ գրիգոր Ե. կաթողիկոսին բարեկարգական օրէնքները. ասոնց վրայ աւելցուցին քանի մը նոր կանոններ, որոնց գլխաւորներն են՝ Ա. Ի պատարագն գորբուրայ (մարմնակալ) լինի: Բ. Աստիճանաւորքն կացցեն յեկեղեցւոջ ըստ կարգի: Այս ամենայն յայտնի կը տեսնուի ժողովոյն գործքերուն մէջ (տես Յաւելուած Թ.). ուստի հետեւեալ հատուածը միայն հոս կը քաղենք:

"Եւ արդ, կ'ըսեն ժողովական չարքը, քանզի որ հակառակորդն է եւ թշնամի ճշմարտութեան եւ սիրոյ բանսարկուն,

[1]) Ա.յսպիսի պարագաներու մէջ Սարդիս երուսաղէմի Արքեպիսկոպոսը ապաստամբեցաւ կաթողիկոսէն, եւ հակառակ եկեղեցական օրինաց՝ Եգիպտոսի Սուլթանին ընծհրթով (1311) ինք զինքը պատրիարք երուսաղէմի անուանեց. իր յաջորդներն ալ մինչեւ ցայսօր այս անունը կը կրեն (Տես Ղամչեան, պատմ. Հյ. Գ. 313.)

[2]) Տես Յաւելուած Ը:

որ ոչ կամի զմիութիւն մարմնոյ եկեղեցւոյն Քրիստոսի, նա որ երբեմն մերկածին փորձութեամբքն հնձանոսական բռնութեանցն հարկանէր զիմաստութեանն տունն, եւ մոլորութեամբ չար հերձուածոցն խառնէր զեկեղեցի, նոյն եւ այժմ յարոյց այս տգէտս եւ ընդդիմասացս ճշմարտութեանն, որոց փոյթն է եղծանել զճշմարտութիւն կանոնիս, եւ զմիաբանութիւն մեր ընդ ուղղափառ եկեղեցիսն լուծանել եւ քակել. եւ զառ ի սրբոց հարցն կանոնեալ սահմանադրութիւնս, որ վասն աւանդութեանց եւ ծնից տէրունականաց էր, անվաւեր եւ անընդունելի առնել. որք եւ այսր եւ անդր ընթացեալ՝ ազարտելով զճշմարտութիւն կանոնիս, որ հաստատեալ եդաւ մերոյ եկեղեցւոյս ի մայրաքաղաքն ի Սիս, ի տաւրըն Սոփիա. ասելով՝ եթէ ընդդէմ՝ աւանդութեանց սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ է, եւ առաքելական կանոնացն, եւ այսպիսի սնոտիապատիր բանիւքն իւրեանց զբաղումն ի պարզամտացն խաբեալ՝ դարձուցանէին ի ճշմարտութենէ կանոնիս, եւ ժողովս եւ կռիւս առնէին, կոչելով ընդդէմ՝ աւանդութեանց կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցւոյ սրբոյ: Զոր լուեալ քրիստոսազօր եւ բարեպաշտ թագաւորն մեր Օշին, առաքեալ ծանուցանէ սրբազան կաթողիկոսին Տեառն Կոստանդեայ. եւ նոյն ժամայն հրաման ժողովոյ հանեալ ընդ ամենայն տեղիս տէրութեան իւրոյ, զի ուր իցեն եպիսկոպոսք, եւ վարդապետք, եւ հալք ի մի վայր եկեալ՝ հոգասցեն յաղագս ճշմարտութեանն, եւ բարձցեն ի միջոյ զչարն. ըստ Առաքելոյն թէ բարձէք զչարն ի միջոյ ձերմէ: Եւ թէ ոչ գիտէք եթէ փոքր մի խմոր զամենայն զանգուածն խմորէ: Եւ գարձեալ այլ ուրեք ասէ. թէ մի ոք արմատ պատուհասի ի վեր երեւեալ նեղիցէ. եւ նովաւ բազումք պղծիցին: Եւ ապա ի մի վայր մեր ամենեցուն ժողովեալ ի Հոյակապ եւ ի թագաւորական քաղաքն Ատանա. յանուանեալ տաճար սրբոյն Աինասայ, որ է ի թագաւորական պալատին. ի մեծի լուսաւորութեան ածին Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: (Հոս կը պարբերէին իրենց անունը ժողովին հարթը, թագաւորն ու իշխանները, ե- պարբեալ հեթե-եալ յայտարար-ութի-նը կ'ըլյանաբերեն:)

Եւ ապա մեք ի ձեռն աստուածաշունչ գրոց եւ սուրբ հարցն վարդապետութեանց, եւ կանոնեալ սահմանաց ուղղափառ ժողովոց՝ զբազում ժամս արամաբանեալ ընդ նոսա,

ունայն, եւ սնոտի, եւ առասպելաբանութիւն ցուցաք զուսումն նոցա. եւ գտաք արդար եւ ճշմարիտ, եւ ուղիղ զաւանդութիւնն ժողովոց սուրբ Հարցն, եւ կաթողիկոսին մերոյ Գրիգորի: Եւ տեսաք զի ըստ Հետի եւ շաւղաց սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին եւ առաքելական կանոնացն էր. եւ ոչ որպէս նոքա ընդունայնաբանէին: Վասն որոյ ի հաստատութիւն առաջին աւանդութեանց եւ կարգաց մեծի ժողովոյն որ ի Սիս, եւ մեք աստ ժողովեալ եպիսկոպոսք, վարդապետք եւ Հարք՝ կանոնիւք Հրամայելով զայս. զի Հրամանքն առաջին ժողովոյն պատուեցին իբրեւ զաւետարանական եւ զառաքելական Հրաման. եւ ամենայն աւանդութիւնք որ ի նմա, եւ կարգ տէրունական տանից՝ անթերի լրմամբ կատարեսցին յեկեղեցիս Հայոց: Եւ զայնոսիկ որ ընդդէմ եւ Հակառակ գտանին մեր եւ առաջին ժողովոյն աւանդութեանցն եւ կարգացն, եթէ ի կարգաւորացն իցեն եւ եթէ յաշխարհականաց, է յԵ֊ն Հ֊ն ԸԲՈՅ Հբ֊ն֊ն՝ ԸԸՂՄՏ Ե֊ է քաց ՀԵԸ֊ԵՄՏ ՂՆ֊ա֊ա է ԱՐՈ֊ՂԵՒԵ Ե֊ ա֊ա֊ե֊ԼԱԿԱՆ ա֊ա֊ԸԲ ԵՎԵՂԵՑ֊ն Հ֊ա֊մայ, է քաց ԱԸԳա֊ե֊Ը֊Լ ՂՆ֊ա֊ա է ՌԸՈՅ Հօգե Ե֊ է գ֊ա֊ՐԵ ՌՆՂԵ֊ է ՂՂԸ֊ն ԵՎԵ֊ՑԵՆ: Յայլագս որոյ մի ոք ընդդիմասցի եւ Հակառակ գոցի ճշմարտութեան կանոնիս մերոյ, զի մի ընդ պատուհասիւք եւ դատապարտութեամբ լինի աստ եւ ի Հանդերձելումն ի Քրիստոսէ Տեառնէ մերմէ: Եւ արդ առ ի Հաստատութիւն կանոնիս՝ մեք ամենեքեան, որ աստ ժողովեալ, ստորագրեալ ձեռամբ մերով՝ իւրաքանչիւր ոք զանուանս մեր եդաք ի տեառրակ կանոնիս եւ կնքեալ զայն ամրացուցաք երդմամբ նշանի խաչին Քրիստոսի եւ սրբոյ աւետարանին: (Հ֊ա֊ ՈՈՐԵՆ ԿԸ ԱՐՈՐԱՓՐԵՆ Հ֊ՐԻ ԺՈՂՈՎՈՅՆ:)

Այսպէս՝ տասը տարուան մէջ այս երկու ժողովները կատարուեցան, որոնք ստուգիւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պարծանք են. վասն զի ասոնցմով չարեաց հնեղէնն դէմ թուսք մը դրուեցաւ, առանձինն՝ մարդեղութեան խորհրդոյն կաթուղիկէ վարդապետութիւնը Հաստատուեցաւ, Խորհրդոց օրինաւոր կատարումը Հրամայուեցաւ, ծոնական ու բարեկարգական օրէնքներ տրուեցան, Հոռմայ Ս. Աթոռոյն եւ Հոռմայ Քահանապետին՝ եկեղեցւոյ գերագոյն Հովուին Հետ միութեան յօդը սերտագոյն եւս կապուեցաւ: Ասոնք երկու ժողովքներէն մեծամեծ բարիք յառաջ եկան:

Օշին Թագաւոր ժողովէն անմիջապէս ետքը դեսպան խրկեց Հռոմ՝ Յովհաննէս ԻԲ. Քահանայապետին, որ այն ատեն ընդհանուր եկեղեցին կը կառավարէր, Յակոբոս Կապանայ [1]) եպիսկոպոսը, Գրիգոր Թարպման, Ստեփանոս եւ Գեւրատոս երկու զօրականները, որպէս զի Թագաւորութեան գործքերը տեսանեն, եւ միանգամայն Քահանայապետին առջեւ դնեն ինչ որ ժողովքին մէջ գործուած էր:

Յովհաննէս ԻԲ. սրտէն ուրիշ կողմանէ ամէն բանի տեղեակ ըլլալով՝ առ Թագաւորն գրած Թղթին մէջ (1318) կը գովէ անոր յարումը յաթոռն Հռոմայ, եւ եւանդը պաթողիկէ եկեղեցւոյ միութիւնն ու տարածումը ազգին մէջ յառաջացընելուն համար. բայց՝ ուզելով անձամբ Հայոց եկեղեցւոյն ուղղափառութեան փորձն առնուլ՝ Կապանայ Եպիսկոպոսին հարց ու փորձ ըրաւ, որն որ իր Հաւատքը՝ յանուն ամենայն Հայոց գրով Քահանայապետին ձեռքն աւանդեց: Յովհաննէս ԻԲ. մեծապէս հաճեցաւ Եպիսկոպոսին տուած դաւանութեան ողջմտութեան վրայ, եւ այսու գոհութեամբ գրեց Թագաւորին հետեւեալ խօսքերը, որոնք անշուշտ կը վկայեն թէ վերոյիշեալ երկու ժողովները Հայոց կըներին եւ ժողովրդեան մէջ արմատ ձգած էին հերձուածողաց խաբեբայ ջանից հակառակ: "Զայս Հաւատս, կ'ըսէ Քահանայապետը, յիշատակեալ Եպիսկոպոսդ Հարցեալ ի մէնջ, անդէն ոչ ծածկութեամբ կամ պատ ի պատ բանիւք, այլ յայտնապոյնս եւ յստակապոյնս խոստովան եղեւ, եւ եցոյց եթէ եւ դու եւ որ ընդ քեզն են, սրտիւ սերտ Հաւատայք, եւ բերանով յայտնութեամբ խոստովանիք զայն, զոր ունի եւ զոր ուսուցանէ Հռոմէական Մայր եկեղեցի,,: Այսու ամենայնիւ Քահանայապետը կը նշանակէ միանգամայն եթէ Հայաստանեայց եկեղեցին ի մատակարարութեան խորհրդոց երկու կէտի մէջ անհամաձայն էր Հռոմայ եկեղեցւոյն. Ա. Որ պարզ քահանաները Դրոշմ կու տային, զորն որ արեւմուտք եպիսկոպոսները կը մատակարարեն: Բ. Քահանաները Հիւանդաց իւղը կ'օրհնեն վերջին օծման [2]) խորհուրդը մատակարարելու ատեն, որն որ նոյնպէս միայն եպիսկոպոսներուն պաշտօնն է: Ուստի կը յորդորէ, որ Հայոց եկեղեցին

[1]) Հռայնալդ. յամի 1318. թ:
[2]) Յայտնի է թէ վերջին օծման Ս. խորհուրդը կը մատակարարուէր Հիւանդաց: Տես վերը Սոյ ժողովոյն վճիռները, 1243 ին, Կոստանդին Ա. Կաթողիկոսի ատեն:

ամէն տարբերութիւն մէջտեղէն վերցընելով՝ լիով եւ կատարելապէս հաւասար յարելու չանայ: Պատելցընէ միանդամայն, թէ պապանայ եպիսկոպոսն իւր հաւանութիւնը տուած էր, եւ յայտներ էր, թէ Հայոց եկեղեցին, որուն կողմանէ ինք պատգամաւոր եկած էր, պաղտոնական հնազանդութիւն՝ կ'ընդունի ու կը մեծարէ պատուոյ եւ իրաւասութեան գլխաւորութիւնը Երանելոյն Պետրոսի եւ անոր յաջորդներուն, եւ թէ լիով հնազանդ են հաւանդ Գահին: Այս կաթողիկէ միութիւնը ընդհատաւանութիւնդ գարուն սկիզբներն այնպէս կը յառաջանար Պիւկիայ թագաւորութեան մէջ, որ Յովհաննէս ԻԲ. Քահանայապետն՝ Օշին թագաւորէն կը խնդրէր, որ Պիւկիա՝ Այաս քաղքին մօտերը չափաւոր ընդարձակութեամբ տեղ մը որոշէ Լատին Դոմինիկեան Հարց, որպէս զի նոյն կրօնաւորները կարող ըլլան գործոց կանգնել [1]), եւ Հոն Լատիններէն լեզուն ալ սորվեցընել. եւ այսպէս աշակերտաց մէջէն ընտրելագոյնները բարձրագոյն ուսմանց մէջ առաւել եւս կրթուելով՝ Հայոց մէջէն ելլեն պէսպէս գիտութեանց եւ գրագիտութեան տեղեակ անձինք եւ թարգմանիչք սրբազան գիտութեանց:

Ը.

Հայոց կրօնական-եկեղեցական բարեկարգութեան վիճակը բարբարոսաց իշխանութեան տակ:

Բայց՝ Հայոց թագաւորութիւնը մեծ վտանգի մէջ էր. ժանտ թշնամիներն ամէն կողմանէ վրան կը յարձակէին, եւ ինք երթալով կը տկարանար: Թագաւորական իշխանութիւնը հակիւ թէ կարգն ու խաղաղութիւնը կարող էր պահպանել կամ խռովարարները սանձահարել. իսկ եկեղեցական իշխանութիւնն օրէ օր իր ճոխութիւնը կը կորսնցընէր, այնպէս որ ալ չէր կարող զսպել կրօնական վրդովմունքը, զոր կը յարուցանէին աղանդամիտ խռովասէր մարդիկ եւ կը տարածէին ժողովրդեան մէջ եկեղեցւոյ վրկարար աղդեցութեան դէմ:

[1]) Հայնալդ. յամի 1318. ՃԴ:

Այսու ամենայնիւ այսպիսի կրից բորբոքման մէջ՝ հաւատքն ու կաթողիկէ միութիւնը կը պահուէր, այնպէս որ Ատանայի (1316) ժողովէն քսան ու վեց տարի ետքը՝ 1342ին Սսոյ ժողովին [1]) մէջ եպիսկոպոսները միաբան կը հաստատէին, թէ անշարժ կը մնան նախընթաց Սսոյ եւ Ատանայի երկու ժողովներուն կաթողիկէ հաւատոյ վարդապետութեան մէջ:

Նոյն ատեններըը մերձակայ արեւելեան ազգաց մէջն ալ կաթողիկէ միութեան եւ հաւատոյ հոգին կենդանացեալ էր. Քազդէացիք, Ասորիք, եւ Պարսիկք աչքերնին հառած դարձուցեր էին: Երանելի Բարթողիմէոս կրասեր Ս. Դոմինիկոսի կարգէն՝ Քահանայապետական Հրամանաւ Պարսկաստան խրկուած էր աւետարանական ճշմարտութիւնը քարոզելու: Քիչ ատենուան մէջ իր եռանդն ու առաքելական աշխատութիւնները տեառն օգնականութեամբ զարմանալի յաջողութիւն ունեցան: Շատ չանցաւ Մահաղացւոց եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ, եւ իւր առաքելական քարոզութեան համբաւը սահմանակից դաւառներու մէջ աւելի եւս կը տարածուէր: Հայաստանէն քանի մը եռանդուն վարդապետք, որոնց մէջ անուանի էր իր ողջմտութեամբն ու գիտութեամբը Յովհաննէս Քոնեցի, Բարթողիմէոսի սրբութեան ու իմաստութեան համբաւն առնելով, եկան Պարսկաստան գացին անձամբ անոր վարդապետութիւնը լսելու, եւ այնչափ յառաջացան հմտութեանց մէջ, որ իրենց բազձանքը լմնցան ծածկել, եւ հրաւիրեցին զինքը Հայաստան անցնելու: Առաքելաշնորհ քարոզիչը հրաւէրն ընդունեցաւ, եւ անոնց հետ եկաւ Հայաստան եկաւ, եւ Քոնա աւանը հաստատուեցաւ: Իր բոլորտիքը ժողվուեցան Հայոցմէ շատ մը գիտութեան ցանկացողք եւ երեսնի չափ վարդապետք:

Ատոնք՝ Երանելւոյն առաջնորդութեամբը միաբանեցան եւ Ս. Օգոստինոսի կանոնաց տակ՝ Դոմինիկեանց սահմանադրութեան համեմատ՝ կրօնաւորական կարգ մը հաստատեցին [2]) 1328ին, Ատանայի ժողովէն 12 տարի ետքը, եւ կոչուեցան Եղբարք Քարոզիչք [3]): Իննովկենտիոս Դ.որդի քահանայապետութեան ատեն, կրօնին հաստատութենէն 30 տարի ետքը,

[1]) Հռայնալդ. յամն 1341:
[2]) Տասուերկու տարի ետքը քոնեցի վ. Հռոմ գնաց առ սեամն Առաքելոց:
[3]) Կղ. Գալանոս, Պիսպանութիւն Հայ. Եկեղ. եւ այլն. Հտ. Ա. 508:

Հայաստանի մէջ ունէին 50 վանք 700 կրօնաւորներով [1]), որոնց գրեթէ ամէնքն ալ Հայապահք էին։ Քիչ մը ետքը ներա-նելին Բարթողիմէոս Նախիջեւանայ արքեպիսկոպոսական աթոռն ամբարձաւ [2]), եւ իրմէ ետքը այս աթոռին յաջորդութիւնը տեւից նոյն կարգին մէջ 300 տարիի չափ։ Ա.յս Միսթանեան եղբայրք Թէոդոսիա կամ Քէֆէ շատ յառաջացում ունեցան։ Իրենց վրայ այս միայն մեղադրութեան արժանի կը տեսնուի, որ քանի մը ծէսերու ըստ հաճոյից լատինական ձեւ տուին, մինչեւ նաեւ Դոմինիկեան պատարագամատոյցը Հայերէն թարգմանեցին, եւ զայն կը գործածէին, եւ դեռ տեղ տեղ նոյնը սովորութեամբ ընդունուած է։ Ասիկա գուցէ մէկն ատանց ստգտանաց չթողու. սակայն ճշմարտութիւնն ալ չենք կրնար ուրանալ, որ այնպիսի թէ թագաւորութեան եւ թէ եկեղեցւոյ ազետալի ժամանակ-ներ Միսթանեան եղբարց կարգը մեծապէս արդիւնաւոր եղաւ կաթողիկէ Հաւատոյ պահպանութեան Հայոց մէջ՝ երբ Լեւոն Զ. վերջին թագաւոր գերի ինկած կը հեծէր, եւ եկեղեցին կը տառապէր՝ այն քիչուոր բայց յանդուգն տաճկաւացիներու, Պրոտեստանտներու եւ ատոնց նման աղանդաւորներու դաւաճա-նութիւնէ, որոնք վարդապետի անունը սնապարծութեան առիթ առնելով՝ թիւր վարդապետութիւնը բանիւ եւ գրով ամէնքին մէջ կը սերմանէին, ամէն քար կը շարժէին՝ ամէն հնարք կը հնարէին, որ ժողովուրդը Հառնայ քահանայապետաց հնազան-դութենէ օտարացընեն։ Քաղկեդոնի Ս. ժողովը, Ս. Լեւոնի վարդապետական թուղթը, եւ Հառնայ քահանայապետին իրաւա-սութեան գլխաւորութիւնը կը մերժէին. մէկ բնութիւն, մէկ կամք, մէկ գործողութիւն ի քրիստոս կը քարոզէին, մահուանէ ետքը, ըստ բաւականի չմաքրուած հոգւոց քաւութեան տեղին չէին ընդունէր. Յունաց հետ՝ Հոգւոյն Սրբոյ է- յՈրդ-ոյ բղխումը կ'ուրանային. բաժակին մէջ ատանց ջուր խառնելու Ս. Խորհուրդը կը կատարէին, եւ ողջամիտ հաւատացեալները կը հալածէին։ Ատոնց մէջ մելիգնադոյններն էին վարդան ի Սեաւ լեռնէ եւ Մխիթար Խէվլենց եւ ուրիշները։

[1]) Տիւան Դոմինիկեան Հարց ի Հռոմ։

[2]) Պաւղոս Գ. Քահանայապետ՝ 1344 ին՝ տուած կոնդակով՝ այն արքեպիսկոպոսաց ընտրութեան իրաւունքը Միսթանեան եղբարց կարգին ալ պէն ուխտ դաւառապետներու, եւ նոյնչափ Նախիջեւանայ դաւառին իշխաններուն ընծրհեց։ Տես Ֆոնթանա, Թէատ. Դոմինիկ. էջ 617։

Զարմանալի բան չէ ուրեմն, թէ օտար ազգերէն ոմանք այսպիսի ազանգամիտ մարդկան հանդիպելով՝ ասոնց վարդապետութիւնը բոլոր Հայոց վրայ տարածեցին եւ գայթակղեցան. բայց՝ առանց ըղձահայեաց խորհրդով դատաստան ընելու, շատ անպատ ամբողջ Հայաստանեայց եկեղեցին հերետիկոսութեան յանցաւոր դատեցին եւ առ Ս. Աթոռն ամբաստանեցին: Ա՛ս աեսակ էր այն՝ հարիւր տասնեօթը կարծուած մեղադրութենէն՝ յանիրաւի ամբաստանիչ Գիրքը, որ Բենեդիկտոս ԺԲ Քահանայապետին առջեւն հանուեցաւ՝ 1342ին: Մխիթար կաթողիկոս այն մեղադրութեանց ըզպատասխանիներէն՝ կէտ առ կէտ՝ թէ կինքն եւ թէ իւր հաւատացեալ ժողովուրդն արդարացուց՝ Քահանայապետին հրամանաւ նոյն տարին գումարուած սիւնհոդոսին մէջ, ժողովական հարց՝ վեց արքեպիսկոպոսներուս, քսանաւերկու եպիսկոպոսներուս, հինգ վարդապետներուս եւ տասնեւօթին աբբաներուս եւ աւագերէցներուս միաբան հաւանութեամբ, ինչպէս կը տեսնուի սիւնհոդոսական պատասխանէն [1]), որ ընծայուեցաւ վերոյիշեալ Քահանայապետին: Բայց ով որ անպատ մը աչքէ անցընէ նոյն պատասխանագիրը դիւրաւ կրնայ համոզուիլ, որ Հայոց վրայ նեղուած մեղադրութիւնները, իրաւցընէ՝ չարախօսներէ շինուած կամ մեծ մասն ի մասնաւորաց ընդհանրութեան վրայ ձգուած զրպարտութիւններ էին, եւ եպիսկոպոսաց գումարութիւնը պեա անշարժ էր իր կաթողիկէ հաւատքին մէջ եւ հաւատացեալ ժողովրդեան ոչ՛ամիտ մասն ալ ուղիղ կ՛ընթանար: Ա՛հաւասիկ սիւնհոդոսական չատաւորութեան թղթոյն համառօտ բովանդակութիւնը:

"Յանուն եւ ի փառս Աստուծոյ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, ամէն: Յամի մարմնաւորութեան Տեառն ՌՅԽԲ ամենապատիւ Հայր Տէր Բենեդիկտոս ԺԲ. ամենասուրբ Քահանայապետ Հռոմայ առաքեաց եկեղեցւոյս Հայոց զԳիրս մեղրութեան, զորոց ի չարախօսաց ոմանց լուեալ էր վեկեղեցւոյս, նմին իրի եւ Հայրական գթով լինդրէր ի կաթողիկոսէ եւ ի թագաւորէն Հայոց, զի ի ժողովի առաջնորդաց եկեղեցւոյս Հայոց լուեալ զմեղրութենան զնշանակեալս ի մատենին՝ քննեալ դատապարտեսցեն իբրեւ զհշնամանիչս կաթողիկէ Հաւատոց,

[1]) Եդմ. Վարդան, Հաւաք, Հին մատենագր. եւ յիշատ. Հա. Է. 310:

եւ այնպէս ուղղափառ հաւատք կաթողիկէ եկեղեցւոյ անբիծ յամենայն մոլորութենէ պահեցին, քարոզեցին եւ պաշտեցին ի կողմանս Հայաստան աշխարհի՝ որպէս յեկեղեցւոջ հառնայ: Վասն որոյ՝ ես տէր Մխիթար՝ ըստ ոչ արժանեաց՝ աստուածային տեսչութեամբ կաթողիկոս ամենայն Հայոց կամաւ եւ հաւանութեամբ մեծափառ տեառն կոստանդեայ՝ շնորհօք եւ ընտրութեամբ Աստուծոյ արքայի ամենայն Հայոց եւ մեծարեալ քրիստոսասէր իշխանաց նորա, խորհրդով եւ օգնականութեամբ ամենայն եպիսկոպոսաց, վարդապետաց, Հարց մենաստանից եւ այլոց կղերականաց արժանաւորաց [1]) . . . ժողովեալք ի միասին ընդհերցաք եւ ծանեաք զգիր մոլորութեանցն եւ ստութեանց, քննեցաք զայն մի ըստ միոջէ եւ ընտրեցաք զճշմարտութիւնն ուղղափառ հաւատոյ եւ խորհրդոց սրբոյ եկեղեցւոյ ի ստոց եւ ի պէսպէս մոլորութեանց, զորս եդին ի վերայ մեր:

[1]) Որոց անուանք են՝

Արեւելիոպատ

Տէր Բարսեղ Սաղ
Տէր Վարդան Տարսնի
Տէր Սահմանոս Անաւարզայ
Տէր Մարկոս կեսարեայ Կապադովկացւոց
Տէր Բարսեղ Իկոնիոյ
Տէր Սիմոն Սեբաստեայ

Եպիսկոպոս

Տէր Բարսեղ ի Բարձրբերդոյ
Տէր Գրիգորիոս Ասանայ
Տէր Յովհաննէս ԻԱյասայ
Տէր Ներսէս կապնոյ
Տէր Յովհաննէս ի Մաշարդայ
Տէր Գրիգոր Գերմանիկեայ
Տէր Բարսեղ Անկուրիայ
Տէր Դաւիթ Տարօնոյ
Տէր Դանիել ի Զմշկածագայ
Տէր Սահմանոս Տրապիզնայ
Տէր Պօղոս Կոկիսոնի
Տէր Դաւիթ Համպայ
Տէր Գրիգոր Մաշկաւորի
Տէր Մեսրոպ ի Խորձենայ
Տէր Գրիգոր Տիանայ
Տէր Յովհաննէս . . . .
Տէր կոստանդին, միւս եւս
Տէր Յովհաննէս . . .
Տէր Սահմանոս . . .

Եպիսկոպոս երէց կաթողիկոսի

Տէր Սարգիս . . .
Տէր Բարսեղ . . . .
Տէր Գրիգոր
Տէր Բարսեղ, հաւատոյ նոտար

Վարդապետ եկեղեցւոյ

Դանիել Վարդապետ Սաղ ի կարգէ կրօսերաց
Բարսեղ Վարդապետ ի Մաշկեւորէ
Յովհաննէս Վարդապետ սան կաթողիկոսի
Սահմանոս Վարդապետ
Ներսես Վարդապետ ի Բասենայ .

Հարք Վանից

Յովհաննէս Հայր վանից Ակներոյ
Կարապետ Հայր վանից Ջրհորին
Թորոս Հայր Վանից Մովսիանոցի
Սահմանոս Հայր վանից Միակեցերոյ
Յովհաննէս Հայր վանից Բլուոյ
Կոստանդիանոս Հայր վանից Լիսանկանու
Հայրապետ Հայր վանից Քելեզական
Դեւոնդ Հայր վանից Փրկչին

Ի խորէն երիցանց արքանաւորաց

Դեւոնդ Աւագերէց պալատան արքայի
Յակոբոս Աւագերէց Սաղ եւ այլ երիցունք
Բարսեղ Աւագերէց Ասանայ եւ այլ երիցունք
Ասուածատուր Աւագերէց Տարսոնի եւ այլ երիցունք
կոստանդին փակակալ եւ այլ փակակալք մեծաց եկեղեցեաց
կոստանդին ի Սրբոյն Սոփիայ ի Հեթումաշէն, եւ այլ պաշտօնեայք այնր եկեղեցւոյ:

ըստ ամենայն բանի հոլորութեանցն այնոցիկ, յայտ առնեմք նահատոց հօր մերոյ ամենասուրբ տեառն Աղեմայ գահանայապետի Հռոմայ, յաջորդի վերապ ինդ հիշատակելոյ տեառն Բենեդիկտոսի եւ առաքելական ամենայն նորա, եթէ ընդհատաս եւ զսուրբ խորհուրդս՝ ըստ արարողութեան եւ կարգի, զոր յառաջն ունէր եկեղեցի Հայոց, զնոսին նոյնպէս եւ այժմ ունի եւ պահանի: Պղորութիւնք ոմանց ի Հայոց, եթէ ուրեք երբեք ծագեցան, չեն մեզ ընդունելիք, այլ խոտեմք միշտ եւ դատապարտեմք զհոլորութիւնս հերետիկոսացյց ազգաց օտարաց, զորս ոչ ընկալաք եւ ոչ ունիմք, եւ ինչ զոր չէր մեր լուեալ, այժմ ատուեցաւ նմանք դնեն վերայ ի մեր, զորս եւ նզովիւք դատապարտեմք, որպէս եւ միշտ առ ձեզ դատապարտեցան: Եւ այս յայտնի իսկ ի բարեհնար մատենին առնանի, որոյ սկիզբն այս ինչ է . . .»:
(Այս յառաջաբանութենէ ետքը ժողովական հայրք՝ հոգւոյն սրբոյ բնման վրայ ասանկ կը խօսին:)

Յօդուած Ա. Բ: Սոյնպէս արժան է դիտել, եթէ ի ժամանակին՝ յորում սահմանեցաւ յեկեղեցւոյ Հռոմայ Սուրբ Հոգին բնեալ եւ յՈրդւոյ որպէս ի հօրէ, թէպէտեւ Յոյնք հակառակ կացին այնմ՝ սակայն վարդապետք Հայոց ընկալան զայն ի ժողովն իւրեանց, որպէս դտանի առ մեզ գրեալ ի պատմութեան որ կան ի Մեծ Հայս, այլ գանուն գահանայապետին, որ առաքեացն յայտնի ոչ ունիմք: Իսկ ի Փոքր Հայս, յաւուրս մեծի արքայի Հեթմոյ եւ տեառն Կոստանդեայ կաթողիկոսի, Գրիգորիոս գահանայապետ առաքեաց զկրեշտակ իւր, եւ հրամանաւ թղթոյ իւրոյ պատուէր ետ ասել եւ դատանել զբնութիւն Հոգւոյն սրբոյ, ի հօրէ եւ յՈրդւոյ, եւ նոքա համաձայնութեամբ ժողովոյ՝ ընկալան եւ հաւանեցան այնմ. այլ յետ միաբանութեան մերոյ ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ յայտնապոյնս եւս քարոզեցաւ դմա վանեցաւ վարդապետութիւնս այս յաւուրս Օշնի արքայի եւ տեառն Կոստանդեայ կաթողիկոսի: Եւ զոր ասեն, եթէ Հայք միաբանեալք ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ խոստովանին զՀոգի սուրբ բնեալ եւ յՈրդւոյ՝ որպէս ի հօրէ, այն ճշմարիտ է:

(Քաղկեդոնի ժողովոյն նկատմամբ կը գրեն:)

Յօդուած Գ: Պարտ եւ պատշաճ է գիտել, եթէ յայն սակս ոսանք ղԴիոսկորոս ընդ սուրբս Համարեցան, զի լուեալ

էր նոցա, որպէս գրեալ կայ, եթէ Սիւնհոդոսն քաղկեդոնի ընկալեալ էր զհերետութիւն նեստորի, եւ Դիոսկորոսն այն եկաց հակառակ ժողովոյն այնմիկ՝ իբրեւ ճշմարտութեան ջատագով: Նմին իրի իսկ նզովեցին զսիւնհոդոսն քաղկեդոնի եւ զնեստոր քահանայապետ, իբրեւ բաժանիչս ճշմարտութեան, եւ յայնմ միանգամ երդեն երգս ի պատիւ եւ մեծարեն զԴիոսկորոս իբրեւ զվկայ ճշմարտութեան: Զայդ առնէին յորժամ անտեղեակք էին ճշմարտութեան. այլ յետ այնորիկ՝ իբրեւ գիտացին զճշմարտութիւն՝ ի յիսուն ամաց հետէ եւ առաւել եւս, դադարեցին ի բանից անտի ի Պիլիկիա եւ Մեծ Հայս որք հնազանդին մեզ, ջնջեալ ի գրոց զերգն զայն՝ նոր ինն փոխանակ ընդ այնր յօրինեալ ի գովեստ սրբոյ սիւնհոդոսին քաղկեդոնի:

Պիտանանու կաթողիկոսական հին ձեռագրաց մատենադարանը, որչափ կ'երեւայ ԺԵ կամ ԺԶ դարուն գրուած քառասէր շարական մը մեզի կ'ընծայէ, որուն մէջ Հայրապետաց կանոնին հետեւեալ մասը դեռ պահուած կը գտնենք:

Բանն Թանձրանայ ի մարմնի
մարմնանայ անմարմինն.
Ի մի գոլով անձամբ
ի յերկուց բնութեանց
ախտակրեալ ի վերայ
քառաթեւ խաչին.
եւ վեր առեալ ի Թաղմանէ անապական
նզովեցին ընդ նեստոր
եւ զաղանդն իւր պիղծ:
Ժողովեցան բանիւ Տեառն յոգնախառնք,
Հոգեկիր սուրբ Հարքն քաղկեդոնի.
եւ բացատրեալ զսահման սրբոյ Հաւատոյ
դատեցին ի փրկիչն զմի անձն եւ զերկուս բնութիւնս.
նզովեցին զնեստոր եւ զաղանդն իւր պիղծ:
Անգլուխ դասքն միաբնակացն.
ճեղքեալ զանձինս բաղմաց ի սուրբ Հօտէն Տեառն,
եւ զտնօրէնութիւն Տեառն առ աչս ասէին.
բայց Հարքն սուրբ վիճեալք զինու սուրբ Հոգւոյն,
ընկալան զտօմար սրբոյն Լէոնի

եւ նզովեցին զԴէոսկորոս եւ զաղանդն իւր պիղծ։
Միաբան սուրբ Հայքն զայս ձայնէին (միախոհ)
սուրբ պետրոս խոսեցաւ յականջ Լէոնի.
ուստի գրեաց զտօմարս եւ հեղոյց մեզ զՀաւատ անխախտելի.
ի հունձս երկան զսերմանեալն ի քաջ մշակաց,
հերքեալ լեցին գաւազ միաբնակացն ի հօտէ։

(Ատուածոյ երանական տեսութեան նկատմամբ [1])։ Յօդ. Ե։ Ը։ Յայտնի կը խոստովանին առանց երկդիմի բառերու, եթէ արդարոց հոգիք վերջին դատաստանի օրը չսպասելով, թէ ամենեւին չեն զրկեալ մեղաց արատաւորութեամբ, մարմնոյն մահուանէ ետքը անմիջապէս արքայութեան փառաց կը հասնին, ուր դէմ յանդիման կը տեսնեն Ատուածոյ երեսը, ինչպէս որ հրեշտակները կը տեսնեն, ըստ Աւետարանին Մատթէոսի, ԺԸ։ Իսկ քաւարանի նկատմամբ, ասանկ իրենց միտքը կը յայտնեն։

Յօդ. Ժե։... "Բաւս այս (քաւարան) ի միոյ կողմէ ճշմարիտ է, յայլմէ թերէ չէ ճշմարիտ։ Զի թէ օք զանուն լոկ քաւարանի առնուցու, յայնժամ չիրաւի է, եթէ հայք ի սահման ժամանակէ ծանեան զքաւարան։ Իսկ եթէ համարիցի, թէ

[1]) Ասոր վրայ եղած ամփոփումնին ասկէ է. "Դարձեալ ասեն եւ հաւատան Հայք, եթէ քրիստոս իջեալ ի դժոխս՝ քարոզեաց անդ, եւ զհոգիս, որք կամեցան հաւատալ ի նա, արդարացոյց, եւ զայնոսիկ որք ոչն կամեցան հաւատալ նմին, եթող ի մեղս իւրեանց։ Այլ՝ եկեալ ի դժոխոց անտի՝ զամենայն հոգիս, զորս եդիտ անդ, եթէ զբարիս եւ եթէ զչարս, եհան արտաքս եւ եդ զնոսին ի մէջ օդոյս այսորիկ, յերկրի աստ եւ չուրջ զերկրաւոր դրախտիս, ուր կացցեն մինչեւ ցյարութիւն դատաստանն"։

Տարակոյս չկայ, որ քանի մը հերձուածող վարդապետաց, Վարդանայ ի Սեաւլեռնէ, Ակեւռացւոյ, Տաթեւացւոց, Որոտնեցւոց եւ ասոնց հետեւողաց կարծիքն ասկէ է, եւ ոչ թէ Հայոց եկեղեցւոյն, որ պահեց եւ կը պահէ ուղիղ հաւատքն այս վարդապետութեան նկատմամբ։ Այսպէս հրատարակական պաշտամանց մէջ — ուրիշ վկայութիւններէ զանց ընելով — կը խոստովանի. "Հաւատալ ոչ միայն ի վերոյ լուսաբեր արմատոյն (խաչին) այլ քրովբէական կառօք իջեալ ի դժոխս կենսատուիցն Հզօրելապէս զերամն արդարոց"։ Ասոր ծողովոյն Հարք իրաւամբ ամբաստանութեան մեղադրութիւնը առած եւ անիրաւ հրատարակեցին, մոլորութեան դէմ դարձան, կաթողիկէ վարդապետութիւնը խոստովանեցան։ Այսու ամենայնիւ նոյն ատանուն վարդապետները՝ իրենք մոլորեալք ուրիշներն ալ մոլորեցուցին, եւ հոն հասան, որ քաւարանն ալ ուրացան, որոնց կը հետեւին ցայսօր չկաթողիկեայք, եւ մահուանէ ետքը արդարոց եւ ամէն արատէ մաքրուած հոգիներն ալ՝ անմիջական Ատուածոյ տեսութենէ զրկելով, զամէնքն ալ մինչեւ ցօր վերջին դատաստանի կայանի մը մէջ կը փակեն։

ասիցեն Հայք, եթէ Հոգիք յանցուցելոցն, որք Հաւատով եւ յուսով՝ զղջմամբ եւ խոստովանութեամբ ելեալք յաշխարհէ, թէպէտեւ չիցեն լի բովանդակ զապաշխարութիւնն կատարեալ, յանտի կեանն՝ ի տեղւոջ ուրեք եւ առ ժամանակ մի՝ պատուհաս ինչ ոչ կրիցեն վասն մեզաց, զորոց զարժանաւոր Հատուցումն ոչ Հատուցին, այդ սուտ է: Եւ այս յայտ անտի է, զի Հայք ճշդիւ՝ եթէ վասն միոյ եւ եթէ վասն բազմաց՝ յետ մեռանելոյ նոցա՝ վաղվաղակի՝ եւ յետ ժամանակաց եւս՝ ինքնին կամ ի ձեռն այլոց՝ պահօք եւ պատարագօք եւ ողորմութեամբ խնդրեն ի Տեառնէ վասն ննջեցելոցն զթողութիւն մեղաց, զապատուիթիւն ի տանջանաց եւ զերկնից արքայութեանն ժառանգութիւն...:»

Վերջապէս՝ անկեղծութեամբ կը խոստովանին, որ Աղթամարայ եւ Աղուանից երկու ինքնագլուխ ամեոնները, որոնք կաթողիկոսական անուն ալ իրենց սեպհականած էին, դեռ իրենց հին մոլորական վարդապետութենց մէջ յամառ կը կենային, եւ ասով կը ցուցընէին, թէ իրօք ապստամբ են կաթողիկոսական ամեոնէն: "Այլ այժմ, կ'ըսեն, այս խափր է ի մէջ մեր եւ նոցա, զի մեք արկանեմք զուր ի մատուցման պատարագի, եւ տօնեմք զտօն Ծննդեան ի Ութ Դեկտեմբեր ամենեան եւ խոստովանիմք ի քրիստոս զերկուս բնութիւնս միաւորեալս ի միումանձին Որդւոյ Աստուծոյ, ընդունիմք զսուրբ սիւնհոդոսն քաղկեդոնի եւ զքաւարան ճանաչեմք եւ զԱվետարան Հոռմայ եկեղեցւոյ. այլ նոքա ըստ հին սովորութեան ոչ արկանեն զուր ի պատարագի, եւ կատարեն զտօն Ծննդեան եւ Յայտնութեան ի վեցերորդ աւուր Յունուարի, դաւանին զքրիստոս կատարեալ Աստուած եւ կատարեալ մարդ, բայց եւ այնպէս ասեն մի բնութիւն վասն անճառ միաւորութեանն ըստ բանի Կիւրղի, որ ասացն, եթէ Մի է բնութիւն Բանին մարմնացելոյ. Հանգերձ այսու եւ զժողով քաղկեդոնի մինչեւ ցայսօր ոչ ընդունին, զանուն քաւարանի եւ ոչ իսկ լուեալ էին յառաջ քան զքիստուն ամն. եւ ոչ ճանաչեն զԱվետարան եկեղեցւոյ Հռոմայ»:

Կը մէս Զ. այս պատասխանագիրն ընդունեցաւ Աւետիսն, ուր կը գտնուէր, եւ անկից պատասխանն ալ գրեց Մխիթար կաթողիկոսին՝ գովելով թէ եպիսկոպոսաց եւ թէ իւր ողջամիտ

վարդապետութիւնը, որ նոյն գրութեան մէջ կը փայլէր [1]: Ասով Հայաստանեայց եկեղեցին իր առաջին հովուին եւ եպիսկոպոսաց ուղիղ խոստովանութեամբ ուղղափառ հրատարակուեցաւ Հաւատոյ գերագոյն վարդապետին լեռնէն: Բայց՝ ինչպէս շատ անգամ յիշեցինք, ապգին մէջ ուղիղ ճամբէն մոլորեալներ կային. եւ այն աղետալից ժամանակները, եկեղեցւոյն հովիւները ոչ զօրութիւն եւ ոչ աղեցութիւն ունէին այնպիսիներուն յանդուգն ժպրհութիւնը սանձելու, եւ ոչ ալ իրենց յանձնուած հօտը մոլորութեան ու տգիտութեան վտանգէն ազատելու, որ ամէն կողմանէ օրէ օր աւելի կը սաստկանար ժամանակին չարութենէն եւ բարբարոս ազգաց արշաւանքներէն, որոնք քրիստոնէական անունը ջնջելու եւ արմատէն խլելու միտքով էին:

---

[1]) Հռայնալդ յամի 1346 կթ. — Տրիդենտեան Ընդհանուր Սիւնհոդոսին Իդ երորդ նստին մէջ՝ Մոկենիկոս Նիկոսեայ Արքեպիսկոպոս՝ Կիպրոսի Նախապահը հրապարակաւ նոյն կղզւոյ Հայերուն ուղղափառութեանը վկայութիւն տուաւ վաւերական յիշատակարաններն յառաջ բերելով, որ մինչեւ 1340 թուականը կը հասնէին, ձիդիւ Մխիթար կամ Ոզիկոսին եւ իւր ժողովոյ ատենը: Ցայտնի է, որ կիպրացի Հայոց համար ըսուածները բոլոր Կիլիկեցւոց ալ կ՚ընծայուին, վասն զի ժամանակ մը նոյն կղզին Հայոց թափառորին իշխանութեան կը հնազանդէր, եւ ապագայինք միշտ Հայոց կաթողիկոսին իրաւասութեան տակն էին: Ասոր վրայ կարդ. Փալլաւիչինի Տրիդենտեան սիւնհոդոսին պատմիչը ատանկ կը գրէ. "Մոկենիկոս Արքեպիսկոպոս Նիկոսիայ եւ Նախապահ Կիպրոսի, որպէս զի իւր Ցունական ժողովրդեան ուղիղ հաւատքին վրայ երկբայութիւն չըլլայ, յառաջ բերաւ վաւերական յիշատակարաններ, եւ խընդրեց որ Սիւնհոդոսին գործքերուն մէջ դրուի Հաւատոյ դաւանութիւնը, զոր տուեր էին թէ նոյն թաղաւորութեան Եպիսկոպոսները, եւ թէ նաեւ Հայք եւ Մարոնիտք Կիպրոսի պատառական ժողովի մէջ (1340), Եղնա պատրիարքին գահերեցութեամբ՝ Լեւոնեդիկոսս ԺԲ. կամ ԺԱ երորդի օրերը, ինչպէս ուրիշները կը հաշուեն, եւ եւրէն իր կառավարութեան աաեննաչ կրկին հաստատեցին այլեւայլ ժողովներուն մէջ, որով ամբողջ Հռոմայ եկեղեցւոյն վարդապետութիւնը կ՚ընդունէին թէ խորհրդոց եւ թէ հաւատոյ ուրիշ նիւթերու նկատմամբ, եւ կը ճանչնային լի եւ պայծառ բանիւք Հռոմայ Քահանայապետին գերագոյն ճոխութիւնը,, Փալլաւիչինի, Պատմութիւն Տրիդենտ. ժող. Գ. Իգ. թ. 127:

Թ.

Պատրաստութիւնք առ Ցիեզերահան Ս. ժողովն Փլորենտիայ եւ մասնակցութիւն Հայոց եկեղեցւոյ:

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վիճակն այն էր, ինչ որ վերն ըսինք, երբ Եւգենիոս Գ. Քահանայապետը փրկարար եւ աստուածային խորհուրդն ունեցաւ՝ Ս. պետրոսի գրօշին տակ ժողովել այն ամէն ազգերը, որոնք Քրիստոնէի անուամբ կը պարծին: Այս վախճանաւ ուզեց նախ՝ Յունաց Յովհաննէս պալէոլոգ կայսեր եւ Յովսէփ պատրիարքին հետ խորհրդակցիլ, յորդորել, եւ հրաւիրել ի միութիւն, որուն մի միայն ազգութիւնը՝ տիեզերական ժողովոյ գումարումն էր Յունաց եկեղեցւոյ անկեղծ մասնակցութեամբ. մանաւանդ որ՝ արդէն Ֆերրարա տիեզերական ժողովոյ նիստերը կը շարունակէին, որ եւ նոյն տաեն Ֆիորենցա փոխադրուեցաւ:

Նոյն իսկ Բասիլէայի սիւնհոդոսին Հարքը՝ 1433 ին՝ ոչ միայն Յունաց կայսրն եւ Կոստանդինուպոլսի պատրիարքն ի ժողով հրաւիրած էին, այլ Հայոց կաթողիկոսն ալ, որպէս զի արեւելեան եկեղեցին ամբողջ իրենց կողմն ունենան. հրաւիրանաց Թուղթն ուղղակի Յովհաննէս եւ Եսայի Արքեպիսկոպոսներուն խրկեցին ի Կոստանդինուպոլիս, ուր ատենք իբրեւ Հայոց եկեղեցւոյն երեսփոխաններն եւ ազգայնոց առաջնորդք կը բնակէին, որպէսզի միջնորդ ըլլան կաթողիկոսն ալ յորդորեն, որ կամ անձամբ ժողովի երթայ, կամ իր երեսփոխանները խրկէ: Հրաւիրանաց Թղթին օրինակը կորսուած է, բայց Յովհաննէս եւ Եսայի Արքեպիսկոպոսներուն պատասխանը պահուած է [1]), զորն որ հոս յառաջ կը բերենք, որպէս զի իրաց որպիսութիւնն ի Հայաստան եւ գրողներուն զգացմունքն իմացուի:

Թուղթ Տեարց Արքեպիսկոպոսաց Հայոց, եւ այլն. գրեալ առ սուրբ սիւնհոդոսն ի վերջընթեր աւուր ամենայն Յուլիս ՌՆԼԳ. (1433):

Վասն գործոյ միաբանութեան Հայոց ընդ Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյ:

[1]) Մանաթ. Հաւաք. ժող. Հա. Լ. 642:

Սրբոյ ընդհանուր Բասիլէական Սիւնհոդոսի՝ օրինօք գումարելոյ ի Հոգի սուրբ, որ զտիեզերական եկեղեցի յանդիման առնէ:

Մեծապատիւ մեծարեալ Հարք, Տեարք, բարեկամք նահատեաղարք եւ պատուականք, սերտիւ սիրեցեալք, որք ի Բասիլէա ի սուրբ սիւնհոդոս գումարեալքդ էք, զյարգութեան մեծաբանս մատուցանեմք:

Տէր մեր եւ առաջնորդ եկեղեցւոյ իւրոյ, որ եդաւ ի վեր քայ վիմի անկեան ի Յիսուս Քրիստոս, իւրով ամենակալ զօրութեամբ առաջնորդեսցէ մեզ, եւ ձեզ. եւ որ սկսաւն առնել զգործդ բարի՝ ածցէ ի կատարումն, զի ինքն իսկ Տէրն ասաց յաւետարանի. Ուր իցեն երկուք կամ երեք ժողովեալք յանուն իմ, անդ եմ եւ ես ի միջի նոցա: Տեսչիք Հարք, զի մեք, Յովհաննէս եպիսկոպոս՝ կարդեալ ի կաթողիկոսէ մերմէ ամենայն Հայոց ի կողմանս Կոստանդինուպոլսի, եւ եսայի եպիսկոպոս ի նմին քաղաքի եդեալ ի հոգաբարձութիւն եկեղեցւոյ Հայոց, զգործդ միաբանութեան, խաղաղութեան եւ միութեան համօրէն եկեղեցւոյ Լատինացւոց, արեւելից, եւ առանձինն Յունաց եւ Հայոց, խորհեցաք ընդ պատգամաւորս ի ձէնջ առաքեալս առ Տէր մեր կայսր Հռոմայեցւոց ի կատարումն սրբոյ յառաջադրութեանն, զի առաքեսցէ նա այդր զդեսպանսն իւր, եւ մեք իսկ ըստ խնդրոյ ժողովոյ ձերոյ՝ նպաստաւոր լիցուք, եւ անյապաղ առաքեսցուք զմեր պատգամաւորս առ սուրբ Սիւնհոդոսդ: Ալ քանզի յերից առաջին նախնի ժողովս ի Նիկիայն, Եփեսոսին, եւ ի Կոստանդինուպոլսի՝ տուաւ պատասխանի, եթէ կալ մնալ պարտ է ի վճիռս ժողովոցն այնոցիկ, եւ մեք այժմ ունիմք զմեր կաթողիկոս, բազում եպիսկոպոսունս եւ վարդապետս կարգեալս՝ գոգցես մինչեւ ի մահ ըստ վարդապետութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, վասն այսորիկ դժուարին է մեզ լինել տալ պատասխանի: Նա մանաւանդ եւ դեսպանք ձեր լաւագոյն խորհրդով բարւոք դատեցան վասն սոցին իրաց ընդարձակագոյնս եւ մեծաւ զգօնութեամբ գրել առ կաթողիկոսն իմով ձեռամբ, Յովհաննու. վերագոյնդ յիշատակելոյ. որ ինչ անկ եւ պատշաճ իցէ ի կատարումն սրբոյ առաջադրութեանդ, ի լրումին յայնմիկ, որ յանձն եղեւ ինձ գրել եւ առաքել առ նա, մի ըստ միոջէ բովանդակեալ կայ

ամենայն. եթէ ճանապարհն էր անհարթ եւ երկարատեւ, եթէ էին աւելտք պատերազմաց անհնարինք եւ վտանգ մեծ, դեսպանք ձեր յօժարամիտք էին ինքնին երթալ առ նա: Արդ՝ լաւ համարեցաք զդրեն, եւ ակն ունիմք եթէ փոքու վտանգաւ կաթողիկոսն մեր ի խորհուրդ մտեալ ընդ կղերականս եւ ընդ եպիսկոպոսունս իւր՝ հասուն քննութեամբ զնի եւ զպատշաճ պատասխանին տացէ, եւ եղիցի՝ որպէս բարձրեալն ազդիցէ նմա: Բայց եւ այնպէս գիտասջիք, զի ազգս Հայոց պինդ եւ անշարժ կայ ի վարդապետութեան հաստատելոյ ի Սեղբեստրոսէ քահանայապետէ եւ ի Մեծէն Գրիգորէ եպիսկոպոսէ Հայոց եւ ի քաջաց ինքնակալաց՝ ի Կոստանդիանոսէ եւ Տրդատայ, որ ի ժամանակին յայնմիկ՝ աւրքայ Հայոց մեծաց անուանէր: Յայնմ ժամանակի պատուէր հրամանի յեկեղեցւոյ Հռոմայ տուան, զի զևսորհուրդն գոհութեան բաղարջ հացիւ եւ անապակ գինեւով կատարիցեմք. եւ ի վկայութիւն սոցին՝ ի մշտընջենաւոր յիշատակ իրաց՝ յանապակ գինւոյ անտի խորհրդոյն՝ խառնեցեալոյ ի մեզան գրեցաւ վարդապետութիւնն այն, որ ասէր եթէ յայսմհետէ Լատինք եւ Հայք եւ ամենայն Քրիստոնեայք լինին եղբարք ի Քրիստոս Յիսուս: Զստուգութիւն իրացս ունիմք ի ժամանակագրութիւնս յաւուրց անտի Ս. Սեղբեստրոսի քահանայապետի եթէ զնարդ եւ որպիսի բանք իցեն յիրիս յայսմիկ: Բայց եւ այնպէս զոր ինչ կաթողիկոսն Հանդերձ եպիսկոպոսակցօք եւ իմաստնովք իւրով արասցէ եւ սահմանեսցէ յառաջի եգեալ ինդիրս, զայն կալցուք եւ լոյծ մեզ յօրէնս հաստատուն եւ աներկբայ: Կարի դժուարին է մեզ դալ ժողովել ի միասին, քանզի գրեթա ամէն ողջոյն իսկ ազգ մեր ցրուեալ է ի սփիւռս բարբարոսիկ ազգաց, թաթարաց, տաճկաց եւ անհաւատից, եւ չարագոյն այն է, զի անկեալ կայ ընդ լծով ծառայութեան եւ հարկատու, եւ այս արժանի ցաւոց: Վասն այսորիկ եւ ձեռն մեր չէ բաւական ի պէտս ճախուց կարեւորաց: Այլ այն որ արարիչն է ամենայնի եւ կարող յոչ էից առնել ինչ, եւ նովաւ եղեւ որ ինչ եղեւն եւ եղիցի, զայն որ մեզ անհնարին երեւի, արասցէ հնարաւոր, ամէն:

Տուեալ, եւ այլն. ի վերջնում աւուր Սեպտեմբ. ամենեան ՈՒՆԳ:

Որդիք ձեր սիրեցեալք եսայի եւ Յովհաննէս
եպիսկոպոսք եկեղեցւոյ Հայոց:

Այս միջոցիս Եւգենիոս Պ. Քրիստափոր Գարատանի դեսպանին ձեռքով կոստանդինուպոլսոյ կայսերական արքունեաց հետ՝ լաւագոյն եւս յուսով՝ ցանկացեալ միաբանութեան յառաջընթաց պայմանները կը գնէր, կայսրն ու պատրիարքը փերատրատ փոխադրուած սիւնհոդոսին հրաւիրելով. Սոյ կաթողիկոսին ալ հրաւիրանաց թուղթ գրեց վերոյիշեալ եպիսկոպոսին ձեռքով, որնոր քահանայապետական հրաւիրանաց թղթին ալ պատասխանը գրեց: Վերը՝ եպիսկ եւ ցովհաննէս արքեպիսկոպոսաց առ Բասիլէական Հարս գրած պատասխանին մէջ տեսանք, կաթողիկոսին եւ Հայոց եպիսկոպոսաց յօժարամտութիւնը առ կաթողիկէ միութիւն. բայց մտադրութեան արժանի է նոյն արքեպիսկոպոսաց տարբեր ընթացքը Բասիլէական Հարց եւ քահանայապետին նկատմամբ. ինչուր եթէ Բասիլէական ժողովոյն Հարց գրուած պատասխանագիրն իրենց հրաւէրն ընդունելու՝ առանց թէութեանց եւ նախապաշարմանց էր, ասոր ներհակ՝ առ քահանայապետն իբրեւ գերագոյն Գլուխ եկեղեցւոյ՝ գրուած խոնարհական թուղթն ամենեւին առանց պայմանի է եւ միայն անոր հրամանաց հլուական հնազանդութիւն եւ յարգութիւն կը խոստանայ: Ահաւասիկ պատասխանագրին օրինակը (1434), որուն միայն նպատակ եպիսկոպոսն ստորագրած է:

Ամենասուրբ եւ երջանիկ Տեառն մերում Տեառն Եւգենեայ Քահանայապետի:

Երանելի ի Քրիստոս Հայր, եւ ամենասուրբ Տէր, արժանաւոր եւ խոնարհ մեծարանօք զանձն ընծայեցուցեալ՝ մաղթիմ ի համբոյր ոտից Երանութեան քոյ:

Ջհամառօտագիր Սրբութեան քո, վասն սրբոյ միութեան ազգի Հայոց ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ՝ հասարակաց ամենեցուն Մօր, ընկալայ մեծաւ խոնարհութեամբ, զի յաթոռն յայն Տեառն հրամանաւ՝ քոյ Երանութիւնդ նուիրեալ է, եւ մեծարանօք տամ պատասխանի, եթէ յանցելոյս ամի ընդ մեծաբեալ առն քրիստափորի Գարատանոսի, քարտուղարի եւ պատգամաւորի Սրբութեան քոյ եղէ խօսակից, եւ ջինք ինչ հետ տակաւին զան, թէ տեսից կատարեալ յաւուրս իմ

զգործն ղայն էքնաղ եւ զՀաճոյն Աստուծոյ ի փրկութիւն հոգւոց եւ յօգուտ մեր ամենեցուն առ Հասարակ: Այսպէս եւ այժմ զնոյն բանս խօսեցայ զսոցին իրաց ընդ նմին քրիստաւփորի, որպէս մի ըստ միոջէ պատմեցէ նա առ ոսս Սրբութեան քոյ: Արդ՝ որպէս գիտէ նա, ի ձեռն պատգամաւորի առն Հաւատարմի առաքեցի մեծարեալ Հօր՝ կաթողիկոսի մերում եւ պատրիարքի, զթուղթ Սրբութեան քոյ, զոր եւոս իսկ Հեղուլ ի լատին բարբառոյ ի Հայ, որպէսզի յայտնագոյնս եւս ծանիցէ մեծարեալ պատրիարքն. զոր ինչ կանխաւ գրեալ էի առ նա: Ցուսամ յօգնութիւն Տեառն եւ Սրբոց նորա, թէ ընդ Հուպ ընկալցոյց պատասխանի Հանդերձ բարւոքն յօժարութեամբ կամաց նորա յայս գործ Տեառն չքնաղ եւ զարմանալի. եւ գիտեմ ճշմարիտ եթէ գութ եւ խնամք եւ բարերարութիւն Սրբութեան քո ի վերայ ազգի մերոյ՝ ի ցանկալի վախճան անդր Հասուցանել կարիցէ զնոսա ընդ այնչափ ժամանակս ձգեալ լռութեամբ:

Ի Հրամանէ ինքնակալիս ինքն քրիստափոր գայ այժմ առ երանութիւն քոյ, նմա յանձն արարի յայտնել ինչ երանութեան քոյ: Այլ՝ թուի ինձ, եթէ վաղագոյն այսրէն դարձցի առ ի յարդ եւ ի կերպարանս ածելոյ զմիութիւնն սուրբ, զոր յանուն Սրբութեան քո Հանդերձեալ պատրաստեաց նոյն այր ընդ ինքնակալիս, եւ յորժամ գայցէ այսր գտցէ Հնարս, եւ երթիցէ առ մեծարեալ կաթողիկոսն, որպէս Հրամանն իսկ եղեալ է. յայնժամ եւ ես առաքեցից ընդ նմա զմի ոք յերիցանց իմոց, զի ի ձեռն նորա մտապիւրատոյնս եւս զերոց միութեան խօսել ընդ նմա մարթայցէ, եւ կատարեսցէ զգործն ըստ ամենայն բանի Հրամանաց քոց. եւ մեք ամենեքին յամենայն ժամ կամակար մտօք ձեռնտու օգնական լինիցիմք, զի գործ Տեառն լի շայեկանութեամբ յանգ եղանիցէ: Ցանձն առնեմ Սրբութեան քում խոնարհ մտօք զիս եւ զիմն:

Ի կոստանդինուպոլիս ՅԱ. աւուր Նոյեմբ. ամենան
երանութեան քոյ Որդի
եսայիաս երուսաղէմի:

Քրիստափոր գաղատանոս քահանայապետական պատգամաւորը՝ եւ ինքնակալն ու պատրիարքը մէջերնին յառաջընթաց

գաշինք դրած էին [1]), որ ընդհանուր ժողովին Կոստանդինուպոլիս գումարուի, որուն՝ ստուգիւ Հայոց կաթողիկոսն ալ ներկայ պիտի՝ որ գտնուէր, եւ սրբազան քահանայապետին կողմանէ կարդինալ մը գահերէց պիտի՝ որ նստէր, եւ այսպէս ընդհանուր եկեղեցւոյ եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց համագումար խորհրդակցութեամբ՝ արեւելից ցանկալի միութեան վրայ պիտի՝ որ խօսուէր, թէ ինչպէս այս գործքը յաջողութեամբ ու դիւրութեամբ կրնայ գլուխ ելլել: Բայց՝ այս խորհրդեան հաստատութիւնը քահանայապետէն առնուլ հարկ էր, ուստի՝ վերոյիշեալ պատգամաւորին յանձնեցին, որ երկու յոյն դեսպանաց ընկերութեամբ Ֆիորենցա երթայ եւ այս առաջարկութեան հաստատութիւնն ընդունի:

Գարատանոս հազիւ թէ վենետիկ հասաւ, անմիջապէս ճիշդ տեղեկութիւն գրեց քահանայապետին իր դեսպանութեան եւ ճամբորդութեան վրայ, եւ Յունաց պատրիարքին եւ կայսեր միութեան յօժարամիտ ըլլալը ցուցուց. մեր նկատմամբ սակայն կը գրէ. "Իսկ վասն Հայոց զինչ գործեալ իցեմ. այսոքիկ են: Ցոյս մեծ է այսրէն դառնալոյ նոցա: Ճշմարտիւ, յայնսանէ զոր տեսի, այնպէս համարիմ, եթէ որպէս միութիւն Յունաց է ի ձեռին Սրբութեան քոյ, այսպէս եւ ի գլուխ իշխանութեանդ իցէ զՀայաստանեայս ի գիրկս լինամոց քոց ժողովել"[2]):

— Ասոր համեմատ քահանայապետն ալ՝ 1434ին տուած կոնդակին մէջ, որուն սկիզբն է. "Համարիմք եւ այլն", կ'ըսէր վստահութեամբ. "Այսպէս՝ եւ կաթողիկոս Հայոց, որպէս ի հաւատի թղթոց ծանեաք, ի նմին ժամանակի հասանիցէ ի Կոստանդնուպոլիս, եւ միաբան ընդ մեզ լինի յերիս յայսմիկ որպէս քաջ իսկ յուսամք ի Տէր":

Բիւզանդեան արքունեաց՝ ընդհանուր ժողովը Կոստանդինուպոլիս գումարելու առաջարկութիւնը՝ քահանայապետին հաճոյ եղաւ. բայց՝ որովհետեւ Բասիլէական հարց գաւակցութիւնը դէմ կը դառնար, ասոր համար Եւգենիոս Պ. որպէս զի միութեան գործը, որուն յաջողութեան համար կը մտածուէր, վտանգի մէջ չինայ, ժողովը Ֆերրարա գումարելը լաւ համարեցաւ: Կայսրն եւ պատրիարքը քահանայապետին

[1]) Արարէն Հա. Ը. 805, 738:

[2]) Մանսի. Հա. Լ. 867:

կարծեաց փոխոխութեան հաւանեցան եւ ընդունեցան անոր հրաւէրքը Սինհոդոսին համար սահմանուած քաղաքը գալու։ Այսպէս՝ գահանայապետը չդանդաղեցաւ Հայոց կաթողիկոսին ալ այս ամենայն ծանուցանելու իր նուիրակներուն ձեռքով, եւ այս պաշտօնին ընտրութեան գիտութեամբ Հրաշակաւոր կրօնաւորները Փրանկիսկոս Բոլոնիացի կրտսերաց կարգէն՝ Ս. Պօղոսի վանքին տեսուչը, Լուդովիկոս վանական անոր քաղաքակից, եւ Յակոբոս Տէ Փրիմաթիցիս նոյն կարգին ընդհանուր Ամոռակալ տեսուչը։ Ասոնք, 1438, Յուլիսի 11ին, Բոլոնիայէն ճամբայ ելան գահանայապետին օրհնութեամբն ու յանձնարարական նիշով, որով ղերենք կը յանձնէր Քէֆէի կայսերական հիւպատոսին ու կառավարին, ուր ան ատեններէն ձենովայի հասարակապետութիւնը կ'իշխէր։ Գահանայապետեան իրենց հետ մեծագին ընծաներ կաթողիկոսին կը խրկէր [1]։ Երբ որ Քէֆէ (Թէոդոսիա) հասան, Քերսոնի կաթողիկեայ Հայերը ղերենք մեծ հանդէսով եւ մեծարանօք ընդունեցան։ Քէֆէի Հայոց եկեղեցին, որուն հաւատոյ ուղղափառութեան, եւ յԱռաքելական Աթոռն հաւատարմութեանը վրայ Յովհաննէս ԺԲ. Գահանայապետ [2]) այնչափ գովեստիւ կը խօսէր, այնպէս բորբոքեցաւ միութեան ու խաղաղութեան սիրով, որ անմիջապէս ազգին երեւելիները՝ եպիսկոպոսին նախագահութեամբ՝ մէկտեղ ժողվուեցան եւ որոշեցին անմիջապէս կաթողիկոսին պատգամաւոր խրկել, որպէս զի՝ կամ՝ ինք Քէֆէցւոց կողմանէ արժանաւոր անձ մը գահանայապետին խրկէ միութեան գործքը յառաջացընելու համար, եւ կամ եթէ ասոր չհաւանելու ըլլայ, իրենք կարող ըլլան իրենց վարդապետներէն մէկը երեսփոխան խրկել, որ առանձին Քէֆէի եկեղեցւոյն անուամբը միութեան գործակից ու մասնակից ըլլայ։

Այս ամէն որոշմունքները կայսերական հիւպատոսին առջեւը հրապարակական արձագրութեամբ վաւերացուցին, եւ հաստատեցին իրենց ձեռնագրովն ու կնիքովը. այս ատենական յիշատակարանը դեռ պահուած է Փիորենցա՝ Մեծիչեական-Լաւրենտեան մատենադարանը, որուն որ ուրիշ յիշատակարաններուն հետ կը հրատարակենք, տես Յաւելուած ժ։

[1]) Ռատինկոս, Տարեգր. եղբարց կըրսերաց Հ. ԺԱ. 59։

[2]) Հռայնալդ. յամն 1318, ԺԱ։

Ա. յս պյսպէս կատարուելէն եւ հրապարակական դիւանները մէջ գրուելէն ետքը՝ քահանայապետին նուիրակները գէֆէ մնացին, եւ նորընտիր պատգամաւորները Յովհաննէս եպիսկոպոսին առաջնորդութեամբը ճամբայ ելան դէպ ի Սիս, կաստանդին Ե. կաթողիկոսին ներկայացընելու թէ վերոյիշեալ գէֆէցւոց աղերսագիրը եւ թէ միանգամայն Յակոբոս Տէ Փրիմաթիցիս նուիրակին թուղթը, որն որ Եւգենիոս Պ. քահանայապետին առ ընդհանուր ժողովն հրաւիրանաց թուղթը կաթողիկոսին կը հաղորդէր։

Կաթողիկոսն արդէն աղէկ տրամադրուած էր, ուստի քանի մը եպիսկոպոսներու՝ գլխաւորաբար Մկրտիչ Նաքաշ Ամասիոյ եպիսկոպոսին դիմադրութիւնը բանի տեղ չդնելով քահանայապետին հրաւէրն ընդունեցաւ. բայց՝ տեսնելով իր անկարութիւնը հայրապետական Աթոռէն հեռանալու, թէ անհաւատներու եւ թէ չարադաւած քրիստոնէից վնասակարութիւնէն վախնալով, իր տեղը երեսփոխան ընտրեց Յովակիմ եպիսկոպոս Բերիոյ, Սարգիս Վ. Աթոռակալ գէֆէի եկեղեցւոյն, եւ Մարկոս եւ Թովմաս երկու վարդապետները, ձեռքերնին պատգամաւորութեան գեղեցիկ թուղթ մը տալով, զորն որ Մխիթէական-Վաբենտեան հռչակաւոր մատենադարանին ձեռագրին առնելով հոս կը հրատարակենք [1]։

Կոստանդին ծառայ ծառայից Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, Որդւոյ իմոյ Վարդապետի, ժողովրդեան եւ կղերականաց Հայոց ի Թէոդոսիա։

Շնորհքն Աստուծոյ կարկեալ կաթողիկոս Վաղարշապատու, գրեմ զթուղթս հոյակապ քաղաքիդ Թէոդոսիայ (Քէֆէ), աւաքեմ զօրհնութիւն իմ ամենայն ժողովրդեան որ բնակեալդ էք ի Թէոդոսիա։ Որպեսզի իմ հաւատարիմք, պարծանօք գրեմ Ձեզ, այսինքն է՝ որդւոյ իմում Սարգսի վարդապետի, որ նախ յամառ անձին իմոյ ի Թէոդոսիա, եւ արքեպիսկոպոսի որդւոյ իմում Անդրանկի, եւ ամենայն քահանայից սրբոց, Ստեփանոսի, Մովսիսի եւ այլոց ամենեցուն, եւ ազնուական քաղաքացեաց Թէոդոսիացւոց, այսինքն է Ամիրբէքայ [2], Քիչի Տաւակալայ [3], Օլպէ Ամիրբէք [4], Օլպէյ

[1] Տես նաեւ Հաւաք. Թոզ. Հո, ԹԸ. 1214։
[2] Տպագր. Ամարբէք։
[3] Տպ. Զիւալբալ։
[4] Տպ. Արմէրբէրդ։

Ցարութիւն Անդրէասայ եւ ամենայն քաղաքացեաց, զօրութեամբ Հոգւոյն սրբոյ գրեմ զթուղթս զայս, եւ տամ ձեզ զօրհնութիւն եւ զողջոյն: Օրհնութիւն սրբոյ խաչի եւ սրբոյն Գրիգորի լինի ի վերայ ձեր յամենայն սրբութենէ մերմէ: Փրկեսցէ զձեզ Աստուած իւրով ողորմութեամբ յամենայն փորձութեանց սատանայի ի հոգեւորականն եւ ի ժամանակաւորս: Բազմացուսցէ Տէր զորդիս եւ զդստերս եւ զստացուածս ձեր: Գիտասջիք որպեսզի իմ սիրելիք, այսինքն է որդի իմ Սարգիս վարդապետ, եւ դուք քահանայքդ եւ քաղաքացիքդ, ձաներուք զի եկն առ մեզ Յովհաննէս եպիսկոպոս եւ մատոյց զթուղթ ձեր ի Թէոդոսիայ, հանդերձ թղթովք փոխանորդի մեծի քահանայապետին, եւ տեառն բդեշխի. ընթերցաք եւ ուրախ եղեաք, զի գրեցէք վասն միութեան ընդ Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյ. զայս իբրեւ լուայ, շնորհս եւ գոհութիւնս մատուցի Աստուծոյ. շնորհք Հոգւոյն սրբոյ են, զի սկիզբն եղեւ գործոյս այսորիկ: Պարտ եւ պատշաճ է քրիստոնէից ի միութեան եւ ի միաբանութեան կալ: Նա իմով լի եւ կատարեալ ճոխութեամբ եւտու իշխանութիւն Սարգսի վարդապետի, որ է եւ եղիցի փոխանակ անձին իմոյ, ընդ նմին եւ Մարկոսի եւ Թովմայի վարդապետաց եւ Յովակիմայ եպիսկոպոսի Բերիոյ, զի երթիցեն ի ժողովն եւ լուսաւտու լինի նոցա Հոգին սուրբ. զօրութեամբ Սրբոյ Հոգւոյն՝ զորօրինակ միաբան եղեն Ս. Սեղբեստրոս եւ Ս. Գրիգորիոս, այսպէս միաբանեսցէ զձեզ Աստուած ի հաղորդութիւն ի սէր եւ ի միութիւն, եւ որպէս Ինքնակալքն Կոստանդիանոս եւ Տրդատ միաբանք եւ գաշնակիցք ընդ միմեանս եղեն, ըստ նմին օրինակի եւ դուք միաբանգամ հաստատեսջիք զգործս նոցա ի միութիւն, եւ մեք միտագոյնք եմք ի գործս ինքնակալացս այսոցիկ, եւ այժմ որպէս եւ զնարտ լուսաւորեսցէ սուրբ Հոգի զսուրբ Սիւնհոդոսն, այնմ պատրաստ եմք հնազանդել:

Գրեցաւ ի Խեւ ամենեան Յուլեայ, յամի Տեառն ՌՆԼԸ(1438):

Կոստանդին Ե. կաթողիկոսը նաեւ Քէֆէի կայսերական հիւպատոսին գրեց այսպէս:

Հոգեւոր Որդւոյ իմոյ Տեառն Պօղոսի կայսերական հիւպատոսի ի Թէոդոսիա:

կոստանդին Ծառայ ծառայից Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, պատուով եւ աւագութեամբ եւ կամաւ, կաթողիկոս վաղարշապատու, ես գրեմ զայս թուղթ քաղաքիդ օրհնելոյ. աստուածապահ պերճ ամուռ այրուննական, մայր քաղաքաց թէոդոսիա՝ հաւատացեալ ի Քրիստոս եւ տիրասէր՝ որպէս սիրէ ոք զոգի իւր, ցանկանալով փառաց աշխարհական որդւոյ իմում Տեառն պօղոսի կայսերական բդեշխի, ամուռական, հոգաբարձուաց եւ այլոց տեարց: Հարցանեմ զողջունէ ձերմէ, խնդրեմ յԱստուծոյ եւ ի սրբոյն Գրիգորէ, զի որ պահեացն զձեզ ի խաղաղութեան, պահեսցէ ի նմին մինչեւ իսպառ. ամէն:

Զօրութեամբ Հոգւոյն սրբոյ առաքեմ ձեզ զօրհնութիւն եւ զողջոյն օրհնութեամբ Առաքելոց, տամ ձեզ զօրհնութիւն աչօվ սրբոյն Գրիգորի յաթոռոյ աստի օրհնելոյ. որպէս ընկալան հարք որում ցանկայինն՝ այսպէս շնորհեսցէ ձեզ Տէր հասանել այնմ զոր ցանկայք. եւ օրհնութեամբ Հարց սրբոց ազատեսցէ զձեզ Աստուած յամենայն փորձութեանց սատանայի եւ բաղմացուսցէ զտունս, զորդիս, զդստերս եւ զստացուածս ձեր: Յայտ առնեմ ձեզ, մեծանուն Տէր Հիւպատոս, եթէ մաուցաւ մեզ թուղթն տուեալ ի ձէնչ միաբան հաւանութեամբ արանցդ ընտրելոց ի թէոդոսիա, ընթերցաք զայն ցնծացաք, եւ օրհնեցաք զձեզ. Տէր Աստուած օրհնեսցէ զձեզ եւ զթագաւորութիւն ձեր, եւ տացէ ձեզ զօրութիւն ի վերայ ոսոխաց ձերոց, սուր ձեր հատու լինի: Դարձեալ յայտ առնեմ Տեառնդ բդեշխի եւ այլոց տեարց խորհրդականաց քոց, եթէ լուաք իշխանութեամբ մերով կարգեցաք փոխանակ անձին մերոյ զորդի իմ զՍարգիս վարդապետ, զՄարկոս վարդապետ եւ զԹովմաս վարդապետ եւ զՅովակիմ Եպիսկոպոս Բերիայ, զի երթիցեն ի Սիւնհոդոսն յայն օրհնեալ, եւ զոր օրինակ, լուսաւորեսցէ զմիտս նոցա Հոգի սուրբ՝ այնպէս արասցեն, զի սէր եւ միութիւն եւ շնորհք լինի ի մէջ քրիստոնէից. օրհնութիւն Տեառն եղիցի ի վերայ ձեր:

Գրեցաւ թուղթս [1]) ի ԻԵ. ամեան Յուլեայ ՌՆԼԸ:

[1]) Ա՛ս երկու թղթերը նօտարի ձեռքով ասանկ վաւերացեալ են. ,,Ես Գրիգորիոս Բենեգասեան կայսերական Ճոխութեամբ հրապարակական նօտար եւ ատենադպիր՝ վկայեմ, եթէ զերկուս յիշատակարանս ինձ առնջի եղեալս, եւ զերկուս թուղթս զյիշատակեալս ի վերոյ եւ զառաքեալն առ որս ուղղեալքն են, եւ կամ զնշարգմանեալս ի Հայոց բար-

կաթողիկոսին երեսփոխանները՝ աս յիշատակարանները ձեռքերնին՝ ճամբայ ելան դէպ ի քէֆէ, ուր քահանայապետին նուիրակներուն հետ միանալով՝ դէպ ի Բիւզանդիոն կ՚երթային որպէսզի հոն ցուներց կայսր եւ պատրիարքին ընկերանան։ Դէպքն այնպէս պատահեցաւ որ Հայոց խմբին ուղեկից կ՚ըլլար եպանելին Յովհաննէս կապիստրանոս [1]*)։*

Բայց՝ երբ Բիւզանդիոն հասան՝ կայսրն ու պատրիարքն արդէն դէպ Իտալիա ճամբայ ելած էին, ուստի պարտաւորեցան առանձին ընդ ծով եւ ընդ ցամաք գրեթէ իւր ձեռուան մէջ՝ բազմավտանգ եւ երկարաձիգ ճամբորդութիւնն յանձն առնուլ, այնպէս որ՝ երբ Իտալիայի ծովեզերքն ոտք կոխեցին, ցուներց՝ կաթողիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ հետ միաբանութիւնն արդէն կատարուած էր (6 յուլ. 1439), եւ կայսրն իր ցուներական եպիսկոպոսներովն [2]*) ու արքունեաց բազմութեամբ ետ դառնալու կը պատրաստուէր։*

բառդ ի Լատինականն ի ձեռն յարգոյ վանականի Տեառն Եղ. Թովմայի ի կարգէ Ս. Դոմինիկոսի յԱԳ Նովեմբ. ամսեան՝ ամին յիշատակելոյ զմիջաւուրբ, ի սենեկի առընթեր եկեղեցւոյ Ս. Սարգսի ի Թէոդոսիա, առաջի վերապոյնդ յիշատակեալ Ց. Սարգսի վարդապետի եւ Անդրանկան Արքեպիսկոպոսի, որք միաւանգամ վկայեալ Հաստատեցին զնոսին, եւ եւս առաջի Ցարպոյ ի Քրիատոս Հօր՝ Տեառն Եղ. Ցակոբայ Պրիմատիկեանց Փոխանորդի Ա. Քահանայապետի՝ ի կարգէ Կրտսերաց, եւ Եղ. Նիկողայոսի ի Թէոդոսիայ՝ ի նմին կարգէ, եւ իմ, նօտարի եւ առենադպրի վերապոյնդ յիշատակելոյ, ի ԺԶ. աւուր Նովեմբ. ամսեան, յայս ձեւ առենական յօրինեալ յարդարեցի, եւ ի հաստատութիւն վկայութեան ամենայն ասացելոցս, եդի զձեռնագիր իմ ձեռամբ իմով՝ ի հրամանէ վերծարոյ եւ ազնուական առն Տեառն Պօղոսի կայսերական բդեչխի, որ յառաւելապոյն զօրութիւն բանիցս պատուէր եւս իւրով՝ իակ կնքով ամրացուցանել զնոսին։ „

հուրդն ըստ պատշաճի կը կատարուի՝ թէ բաղարջ եւ թէ խմորուն հացով. իւրաքանչիւր եկեղեցի ՚ի նայ իր սովորութեան մէջ։

Գ. Ճշմարիտ ապաշխարողաց հոգիք որ իրենց կենդանութեան ատեն գործած մեղքերուն համար ըստ բաւականին հատուցում չեն ըրած, մաքրութեան տեղ մը՝ քաւարան կ՚երթան, ուր որ կենդանի հաւատացելոց աղօթքներն ու բարեգործութիւններն իրենց կ՚օգնեն նոյն քաւարանին պատիժներէն զիրենք ազատելու, եւ այնպէս արքայութեան երանութիւնը ժառանգելու։ Իսկ ատոր հոգիք անմիջապէս մահուանէ ետքն Աստուծոյ տեսութեան կը հանին, բայց երանութեան աստիճանները զանազան են։ Վերջապէս անոնք, որ մահացու կամ սկզբական մեղօք կը մեռնին, անմիջապէս դժոխք կ՚երթան եւ առնոց ալ կրած տանջանքներն այլ եւ այլ են։

Դ. Հռոմայ Քահանայապետը բովանդակ եկեղեցւոյ վրայ Գլխաւորութիւնն ունի, ինքն է Ցաջորդ Ս. Պետրոսի առաքեալապետի, Ճշմարիտ Փոխանորդ Քրիստոսի, Գլուխ բովանդակ եկեղեցւոյ, վարդապետ եւ Հայր ամէն քրիստոնէից, եւ Քրիստոսէ ունի իշխանութիւն բովանդակ եկեղեցին կառավարելու, հովուելու եւ առաջնորդելու։ (Տես, Հրովարտակ Եւգենիոսի Դ. Վասն Հայոց)։

[1]) Ուսումնական, Տարեգր. Կրտսերաց. Հտ. ԺԵ. 73։

[2]) Սորագրած էին հետեւեալ հաւատոյ մասանց.

Ա. Հոգին Սուրբ կը բխի ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ։

Բ. Սուրբ Հաղորդութեան խորհուրդն ըստ պատշաճի կը կատարուի՝ թէ բաղարջ եւ թէ խմորուն հացով. իւրաքանչիւր եկեղեցի ՚ի նայ իր սովորութեան մէջ։

Այս ամենայն ըստ մասին կը հաւաքի Սիւնհոդոսին գործքերէն. "Զօրհանապազ ակնկալեալ ճնամք, կ'ըսէր Քահանայապետը ժողովական Հարց, ժամանելոյ Հայոց ընդ մերոց հրեշտակաց՝ առաքելոց առ նոսա վասն տոցին իրաց, քանզի այժմէն մերձ առ դուրս հասեալ ընծոին աւետեն մեզ, ապ մեծ եւ անուանի, պատրաստ ի հպատակել յամենայնի հռոմէական եկեղեցւոյ եւ սրբոյ Առաքելական Աթոռոյս եւ ի հնազանդել անյապաղ հրամանաց նորա եւ վարդապետութեան [1])": — Իրօք ալ՝ քանի մ'օր ետքը հասան Ֆիորենցա Հայոց պատգամաւորները [2]): Եւգենիոս Գ. իբրեւ Հայը իր որդիքն ընդունեցաւ, բայց անոնք ալ իրենց Հաւատքը, սէրն ու հպատակութիւնը փոխանակ յայտնեցին, եւ ըսին [3]. "Ջ.Քրիստոսի աթոռն ունիս: Փոխանորդ Քրիստոսի ես ի վերայ աթոռոյ Առաքելոց: Եկեալ եմք առ Գլուխդ մեր, եկեալ եմք առ Հովիւդ: Դու ես վէմ՝ եկեղեցւոյ, անդամ՝ որ ի բացեայ եկաց, ի քէն անջատեցաւ, Հօտ՝ որ ի քէն ի բաց հեռացաւ, գաղան չար պատեաց զնա: Եկեղեցի, որ զհետ քո ոչ եկն՝ կամ քեւ ոչ պատսպարեցաւ, ի հիմանց նարխալեալ կործանեցաւ: Գլուխդ, լեր վշտաց անդամոց վշտակից. Հովիւդ ժողովեա զՀօտդ: Դու, որ ունիդ իշխանութիւն երկնաւոր փականաց, բաց մեզ զդուռն կենաց յաւիտենականաց: Հրամանաւ կաթողիկոսի մերոյ եւ ամենայն եպիսկոպոսաց ազգի մերոյ եկաք առ քոյ Սրբութիւնդ եւ տեսաք: Ահա հանդանակ մեր եւ հաւատք,

[1]) Ցուսթինիանոս, Գործք Ս. Տիեզ. ժող. Փլորենա. Մ. Գ. 334:

[2]) Լաբէոս, Հաւաք. Ս. ժող. Ցաւելուած Հա. Ե. 203:

[3]) Փլորենաեան ժողովոյն խորհրդակից Ցոյն պատմագիրը կը գրէ. "Ցետ աւուրց ինչ եկին ի Հայաստան աշխարհէ պատգամաւորք Հայոց Պատրիարքի, որք պովեալք ի վարս առաքինականս ի խնդիր միութեան եւ ճշմարտութեան Հաւատոց, եւ մեծարեալ զերանելի քահանայապետն՝ տեսին եւ զինքնակալն, եւ յայտնեցին նմա զմիտս եւ զկորհուրդս իւրեանց վասն հաստատութեան խաղաղութեան ընդ կաթողիկէ եկեղեցւոյ...": Պ. Փլորենա. ժող. Տիեզ. եկեղեցւոյ. Լատ. թարգ. Հռոմ 1865. եր. 275: Իսկ քահանայապետը Սեպտ. Կին տուած կոնդակին մէջ, որուն սկիզբն է Մովսէս այր Աստուծոյ, այսպէս կը խօսի. "Ամենակալն Աստուած ի ձեռն մերոյ գործակցութեան ի հեռաւոր աշխարհաց արեւելից շնորհեաց մեզ յաւուրս յայսոսիկ հասանել առ մեզ, առ Ս. Առաքելական Աթոռս եւ առ Ս. ժողովս, պատգամաւորաց Հայոց լի եւ կատարեալ ընծայութեամբ, որք ի մեզ ոչ զայլ ինչ բայց միայն զնոյն ինքն զերանելին Պետրոս զիշխան առաքելոց տեսանեն եւ մեծարեն՝ եւ զայս սուրբ Աթոռս եւ զսուրբ Սիւնհոդոսս իբրեւ զմայր ամենայն Հաւատացելոց ծանուցեալ՝ զանձինս վասն հոպեւորն կերակրոյ եւ վասն առողջ վարդապետութեանն ճշմարտութեան եկեալս առ նա եւ առ Ս. ժողովս խոստովանին: Վասն այնորիկ նմին Տեառն մերոյ միաբանգամ ընծայս եւ պոհութիւնս մատուցանեմք": Ցուսթին. անդ եր. 338

եթէ պակաս ինչ, ուսո՛ւ: Ճանապարհն եւեթ եղեւ մեզ խաչ-
ման: Ծառայք քո եմք,,:

Թէպէտեւ Սիւնհոդոսին վերջ տրուած էր, բայց դեռ ժողովական Հարք չէին ցրուած, ուստի Քահանայապետը Հայոց համար մասնաժողով մը դրաւ, որպէս ղի ասոնց խնդիրն ալ տեսնեն, քննեն, կարգաւորեն. Թէպէտեւ արդէն 1438ին Սիւնհոդոսին նիստերուն մէջ երկու Հայ Արքեպիսկոպոսներ՝ ժողովին ամէն խորհրդոց միաբան խորհրդակից, եւ վճռատու եղած էին [1]): Նորեկ պատգամաւորները նոյն երկարատեւ եւ խորին բանակցութեանց ու վիճաբանութեանց մէջ՝ Թէ՛ հաւատոյ եւ Թէ՛ բարեկարգական խնդրոց վրայ յստակ բացատրութիւնները լսելով եւ իմանալով՝ անկեղծ մտօք հաւանեցան եւ անյապաղ յանուն եկեղեցւոյ եւ կաթողիկոսի Հայոց՝ ոչ միայն Փլորենտեան ժողովոյն ցուցաց կաթողիկէ եկեղեցւոյ հետ միութեան նկատմամբ տուած վճիռներուն չորս կէտերն ալ ընդունեցան, այլ նաեւ եօթն խորհրդոց յստակագոյն վարդապետութիւնը, անոնց մատակարարութեան հրահանգները, Տիեզերական ամէն ժողովներն՝ առանձինն Քաղկեդոնի սուրբ ժողովը, եւ միանգամայն բարեկարգական ու տօնական օրէնքները գրկատարած ընդունեցան, ինչպէս ընթերցուք Քահանայապետին Հայոց տուած Հրավարտակին մէջ, զոր քիչ մը ետքը կը հրատարակենք, բացայայտ կը տեսնեն: Բայց՝ Հայոց պատգամաւորները ասով չգատացան, նոյն տիեզերական սիւնհոդոսին Նոյեմբերի 22ի՝ (1439) հրապարակական նստին մէջ, Ս. Մարիամայ ի Դաղկանց Մայր եկեղեցին՝ Քահանայապետին առջեւ նոյնները դաւանեցին Հանդիսիւ, յանուն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, որով Հռոմէական սուրբ եկեղեցւոյ հետ միութիւնը կատարուեցաւ եւ կնքեց Քահանայապետը Հայոց Համար տուած Հրովարտակով, որուն Թէ՛ նոյն ինքն Քահանայապետը եւ Թէ՛ ուրիշ կարդինալք, երկու Պատրիարքք, Հինգ Արքեպիսկոպոսք, երեսուն ու վեց Եպիսկոպոսք եւ քանու Հինք Աբբայք ստորագրեցին:

1) Ենրիկոս Արքեպ. Ձեբբինի՝ Փլորենտեան ժողովոյն պատմագիրը. (Մասն Ա. Ցիշատ. ՃՂԴ.) Վատիկանեան գրչագիրներէն այս յիշատակարանը կը հրատարակէ "Առընթերակայ էին եւ արքեպիսկոպոսք երկու ի Հայոց՝ գործակալք Պատրիարքի կամ Արքեպիսկոպոսի ամենայն Հայոց,,: Թերեւս ասոնք կոստանդինուպոլսեցանուող եպսկ եւ Ցովհաննէս Արքեպիսկոպոսներն էին:

Հայոց երեսփոխանները [1]), որոնց մի միայն փոյթն ու բաղձանքն էր հաւատոյ ողջմտութեան հետ անխախտ պահել այս նորոգեալ միութիւնը, Բարսեղ Լատին կրօնաւորին գործակցութեամբ, որ Սիւնհոդոսին թարգմանն էր, քահանայապետական Հրովարտակն անդէն եւ անդ Հայերէնի դարձուցին, եւ իրենց ձեռնագրովը ստորագրելով յանուն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, իբրեւ նորոգեալ միութեան՝ հաւատոյ եւ հպատակութեան գրաւական քահանայապետին ընծայեցին:

Այս անգին յիշատակարանը՝ (վկայ անժխտելի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հռոմայ սուրբ Աթոռին հետ նոր միաբանութեան), որուն մինչեւ ցայսօր անկորուստ պահուիլն իսկ առանց Աստուծոյ նախախնամութեան եղած չէ, հոս կը հրատարակենք քանի մը ծանօթութիւններով, մանաւանդ թէ՝ նոր թարգմանութիւն մ՚ալ [2]) կ՚աւելցընենք ի դիւրութիւն ընթերցողաց, որովհետեւ նոյն հին սկզբնական թարգմանութիւնն ան ատենան խանգարեալ Հայերէն լեզուի ոճով, օտար գրչով եւ արտօրանօք գրուելուն պատճառաւ՝ շատ տեղ դժուարիմաց՝ տեղ տեղ վրիպական է:

---

[1]) Կոստանդին Ե Կաթողիկոս՝ չորս պատգամաւոր խրկած էր՝ իբրեւ երեսփոխան առ ընդհանուր ժողով, այսինքն է՝ Ցովակիմ Բերիայ Եպիսկոպոս, Սարգիս Վ. Աթոռակալ Թէոդոսիայ, Մարկոս եւ Թովմաս Վարդապետք, սակայն քահանայապետական Հրովարտակին մէջ Ներսէս Վարդապետ մ՚ալ կը հանդիսանայ, որն որ՝ որչափ յառաջադոյն անծանօթ էր այնչափ աւելի գովեստու կը յիշուի քահանայապետէն: Այսու ամենայնիւ Հրովարտակին Հայերէն թարգմանութեան միայն Սարգիս վարդապետ քէֆէի աթոռակալը եւ Թովմաս վարդապետն ստորագրած են:

[2]) Փլորենտեան միութիւնը եւ վերյիշեալ քահանայապետական կոնդակն այնպէս ազդու եւ նշանաւոր եղած էր Հայոց մէջ, մինչեւ երկու դար ետքն ալ Տէր Բարդողիմէոս Աբգար՝ Հայոց ազգին Հռոմ վերատեսուչը՝ Գրիգոր ԺԵ քահանայապետին հրամանաւ նոյնը նորէն Հայերէն թարգմանեց եւ Հռոմ տպագրութեամբ հրատարակեց, 1623ին, այսու վերնագրով.

"Միաբանութիւն Հայոց ընդ Հռոմէական սուրբ եկեղեցին վասն պարզաբանութեան նոյն աւրինաց եւ Ը. խորհրդոյն սուրբ եկեղեցւոյ եւ այլ եւս բազում սուրբ խորհրդոց, որ եղեւ հրամանաւ Ըւճենիոսի չորրորդ սուրբ փափկին ժողովն Ֆիւաբենցոյ Թ. Ընկ: եւ հրամանաւ սրբազան Գրիգորիոսի Հնգեւասաներորդի սուրբ փափկին. այլ եւս սուրբ ժողովն, որ վասն հաստատութեան հաւատոյ են, կարգեալ կազմեալ եղեւ. Թ. Ունիգ.,: Այս թարգմանութեան բնագիրը դեռ Հռոմ Տ. Հ. Ս. ժողովոյն թանգարանին մէջ պահուած է: Իսկ տպագրութեան մէկ օրինակը Հազիւ նորերս Ձեռքերնիս հնկաւ.

ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ ՍԿԶԲՆԱԿԱՆ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԸՆԴ ՍՐԲՈՑ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

ՏՈՒԵԱԼ

Ի ՍՈՒՐԲ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ՍԻՆՀՈԴՈՍԻ ՓԼՈՐԵՆՏԻԱՑ

Ի ԻԲ ՆՈՎԵՄԲԵՐ ԱՄՍԵԱՆ 1439

Ընտուծոյ գովութիւն, Ընտուծոյ գոհութիւն

(Թարգմանութիւն նոր)

ԵԻԳԵՆԻՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԾԱՌԱՑ ԾԱՌԱՑԻՑ ԱՍՏՈՒԾՈՑ

Ի ՄՇՏՆՋԵՆԱԻՈՐ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՐԱՑ

Յնծացէք առ Աստուած, ովնական է մեր, աղաղակեցէք առ Աստուած Յակոբայ ամենեքին, որք ընդ ամենայն տեղիս կոչեցեալքդ էք քրիստոնեայք. ահաւասիկ միւսանգամ յիշեաց տէր ողորմութեամբ իւրով բառնալ ինկեղեցւոյ իւր- մէ զայլ վէմ հակառակութեան հնացելոյ ընդ ամն առաւել քան զինն հարիւր. եւ որ առնէ ի բարձունս միաբան հաճութեամբ եւ ի յերկրի խաղաղութիւն բարեսէր մարդկան, իւրով անբաւ գթութեամբ ընտրեաց հայոց զցանկացեալ միութիւն: Օրհնեալ է Աստուած եւ հայր տեառն մերոյ Յիսուսի քրիստոսի, հայր գթութեանց, եւ Աստուած ամենայն մխիթարութեան, որ մխիթարէն զմեզ յամենայն նեղութիւնս մեր: Տեսեալ տեառն ողորմութեանց, եթէ ի բազում մրրկաց յարուցելոց՝ մերթ ի ներքնոց եւ մերթ յարտաքնոց, յուզէր եկեղեցի իւր, հաճեցաւ բազմապոյն օրինակօք մխիթարել եւ ղօրացուցանել զնա օր ըստ օրէ, զի կարիցէ ոչ ի առնուլ ի մէջ վշտաց եւ նեղութեանց, եւ այնպէս հզօրագոյնս եւս մղել զպատերազմն:

ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ ՍԿԶԲՆԱԿԱՆ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՀԱՑՈՑ ԸՆԴ ՍՐԲՈՑ ՀՈՌՄԻԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՒՈՑ

ՏՈՒԵԱԼ

Ի ՍՈՒՐԲ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ՍԻՒՆՀՈԴՈՍ ՓԼՈՐԵՆՏԻԱՑ

Ի Իԅ ՆՈՒԵՄԲԵՐ ԱՄՍԵԱՆ 1439

Աստուծոյ գովութիւն, Աստուծոյ գոհութիւն

(Թուղթ մանուկին պատգամաւորաց Հայոց կաթուղիկոսէ ի Ս. ժողովն Փլորենտիոյ)

ԷՈՒՃԷՆԻՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԾԱՌԱՑ ԾԱՌԱՅԻՑ ԱՍՏՈՒԾՈՑ

ԱՌ ՄՇՏՆՋԵՆԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆ ԻՐԻՍ ՅԻՇԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

Յնծացէք առ Աստուած զի յաւգնական է մեր. աղաղակեցէք առ Աստուած յակոբա: Ամենայն ազգք որ անուանեալ համարին քրիստոնեայք: Ահա իսկ. կրկին տէր յիշեաց զողորմութիւն իւր. զի զայն բաժանող քարն, ինն հարիւր եւ այլ առաւել հնացեալ տարաւք, ի յեկեղեցին իւր բառնալոյ արժանաւորաց. եւ որ առնէ հաշտութիւն ի բարձունս, եւ ի յերկիր խաղաղութիւն է մարդկան բարի կամաց: Փափաքելով Հայոց միութեանն, իւր անբաւ ողորմութիւնն պարգեւեաց: Օրհնեա՛լ է Աստուած եւ Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. Հայր գթութեանց եւ աստուած ամենայն մխիթարութեանց, որ մխիթարէն զմեզ յամենայն ի նեղութեանց մերոց: Հայեցաւ իսկ գթութեանց տէրն յեկեղեցիս իւր: Արդ յայնցանէ որ արտաքս են, այժմ յայնցանէ որ ի ներքս, ոչ սակաւ շարժումն մրըրկեալ: Զի ի ներքս ինքեանց. կարօղացոյց զվտանգեալն. եւ առ ընդդէմ կալոյ զաւրացոյց զի յաւնել կարասցէ: Բազմաւք զնա զաւրհանապազ. զանազան մխիթարութեան եւ քաջալերութեան արժանաւորեաց:

Քանզի՝ այն ինչ կարգեալ յարդարեաց զՅունաց միութիւն՝ ազգ մեծ եւ երեւելի, որ ձգի ընդ բնաւ՝ ի սիւնոս ազգաց եւ լեզուաց, այսօր եւ զմիութիւն ժողովրդեան Հայոց, որ տարածի ի բազմութիւն մեծ ընդ հիւսիս եւ ընդ արեւելս, նովին Հաւատով եւ յօդիւ սիրոյ հանդերձեալ կազմեաց ընդ առաքելական Աթոռոյ:

Պարգեւք աստուածեղէն գթութեան՝ նորանշանք եւ զարմանալիք. մարդկեղէն միտք չեն բաւական ոչ միայն փոխարէն երկուցն, այլ եւ ոչ իսկ փոխանակ միոյ յերկուցն զարժանաւոր գոհութիւնս մեծվայելչութեան տեառն մատուցանել: Ո՛ իցէ որ ոչ զարմացի մեծաւ զարմանալեօք ընդ այն, զի յայսմ ի սուղ ժամանակի երկոքին սոքա՝ գործք էքնազք՝ եւ գարուց ի գարս ցանկալիք ի սուրբ սիւնհոդոսի յայսմիկ՝ այսպիսի յաջողութեամբ ելին ի գլուխ: Ցիրաւի՝ ի տեառնէ եղեւ այս, եւ է սքանչելի առաջի աչաց մերոց: Եթէ տեառն շնորհք չէին սկսեալ եւ կատարեալ, ո՞ր մարդկեղէն իմաստութիւն եւ հանճար զօրէր բաւէր՝ զայսչափ եւ զայսպիսի իրս ածել յարդիւնս: Ապա գովեսցուք եւ օրհնեսցուք զՏէր բոլորով սրտիւ, որ միայն արար զմեծ սքանչելիս, սաղմոս ասասցուք նմա հոգւով, սաղմոս ասասցուք մտօք եւ բանիւք եւ գործով՝ որչափ մարդկային տկարութիւնս բաւական իցէ, եւ շնորհս եւ պաղատանս եւ խնդրուածս մատուսցուք վասն այսչափ եւ այսպիսի բարութեանց, որպէսզի՝ որպէս Յոյնք եւ Հայք մի ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ եղեն, այսպէս եւ այլ ազգք, մանաւանդ այնոքիկ որք զկնիք Քրիստոսի առեալ իցեն, ամենեքին զնաղաղութիւն ընդ միմեանս ունիցին, հանդիցեն եւ վայելիցեն ի սէր եղբայրութեան. ամենայն առելութիւն, կատ եւ կռիւ բարձցի եւ ջնջեսցի ի միջոյ նոցա:

Այլ զՀայաստանեայս յիրաւի իսկ մեծաց եւ չքնաղ գովեստից արժանաւորս համարիմք. այնու՝ զի իբրեւ կոչեցան ի ժողովս, իսկ եւ իսկ իբրեւ ցանկացողք միութեան եկեղեցւոյ՝ ի հեռաւոր աշխարհաց, ընդ անհարթ ճանապարհս եւ ընդ ծով բազմավտանգ առաքեցին արս մեծարոյս եւ բարեպաշտօնս՝ պատգամաւորս առ մեզ եւ առ այս սուրբ Սիւնհոդոս հանդերձ պատշաճականն հրամանական թղթովք ընդունել զամենայն, զոր Հոգի Սուրբ իւրով լուսաւորութեամբն ազդիցէ ժողովոյս:

Նաեւս փոքր ինչ աւուրբք վճռննոցա զյուսնց միութիւնն, որ բազում երկայն եւ լայն ըմբռնեալ է զազգ եւ լեզու: Այսօր ասպգ զայն եւս վինքեանց գՀայոց ժողովուրդքն, որ ի կողմն Հիւսիսոյ եւ արեւելից, ի բազում ընկերացեալ են եւ սփռեալ, ի մի եւ ի նոյն Հաւատ եւ ի սէր ըմբռնեցան, եւ ընդ աթոռ առաքելոյ Հաստատեցան: Զայս ճշմարտապէս այսքան մեծ եւ սքանչելի իրս առաւաձային խնամոյն պարգեւեալ են: Զի ոչ միայն վասն երկուցն եւս. այլ ոչ միոյն կամ այլոյն, կատարեալ արժանի իւր մեծութեանն գոհութիւն մատուցանել. այլ որքան կարէցէ միաք մարդկան: Ո՛վ ոչ յուժ զարմասցի՝ ի մի եւ ի նոյնեւս այսքան կարճառաւտ ժամանակի: Երկու այսպէս պայծառ՝ եւ բոլոր յաւիտենից փափաքելի գործ. ի յայս արբատան սիւնհոդոսիս, եղեւ ցնծութեան կատարումն: Ճշմարիտ ի տեառնէ եղեւ այս, եւ է սքանչելի յաչս մեր. ո՛ր իսկ մարդոյ իմաստութիւն կամ Հնարք. բայց միայն շնորհքն աստուծոյ սկիզբն արար եւ կատարեաց: Ա՛յսպէս եւ այսչափ իրս կատարելոյ մարդ չէ բաւական: Գովքիմք Հանապազ եւ բոլորով սրտիւ աւրհնեմք զաէր, որ առնէ մեծ սքանչելիս միայն: Նմա եւս սաղմոս ասացուք Հոգւով. սաղմոս ասացուք եւ ի միտ առցուք, բերանով եւս եւ գործով: Ո՛րչափ կարող է մարդկային ակարութիւնս. վասն այսչափ ընծայիս գոհութիւն ասացուք: Աղաւթիւք եւ պաղատանաւք խնդրեսցուք, զի որպէս սոքա յոյնքս, յորս եւ Հայք՝ ի մի ընդ եկեղեցւոյն Հռոմայ եղեն, նոյնպէս եղիցին եւ այլքն ամենք: Եւս առաւել Քրիստոսի կնքով նշանեալքն, եւ բոլորովքին յետոյ ժողովուրդք քրիստոնէից, զամենայն առելութիւն եւ զխռովութիւն շինչասցեն: Առանց երկբայութեան՝ խաղաղութեամբ եւ եղբայրական սիրով Հանդիպել եւ ուրախանալ:

Սոքա իսկ Հայքս՝ մեծ գովութեան դոչմամբ արժանաւոր Համարիմք: Զի նախ իսկ ի մինչ առ սիւնհոդոս կոչեցեալք են, որպէս զեկեղեցականք կարաւտ են միութեան [1]): Երջանիկք եւ չերմեռանդք բարուներս գեսպանքս իւրեանցն ընդ կատարել Հրամանաւն, որպէս զի առցեն այսինքն՝ զոր ինչ Հոգին սուրբ ի յայս սուրբ սիւնհոդոս լուսաւորէ: Եւ Հեռաստան

[1]) Լատ. tanquam ecclesiasticae avidi unitatis.

Ա՛յլ մեք՝ որպէս վայել է մերոյ հովուական պաշտաման՝ ցանկացեալք յանգ եւ ի կատարումն ածել զնուիրական գործս, յաճախ իսկ վասն սրբոյ միութեանս այսորիկ խորհեցաք ընդ պատգամաւորսդ, եւ զի մի դոյզն ինչ յապաղումն սրբոց իրացս լինի, յիւրաքանչիւր կարգաց սրբոյ ժողովոյս ընտրեցաք այս քանիքումնս աստուածեղէն եւ մարդկեղէն իրաւանց բազմահմուտս, որպէսզի մեծաւ ժրութեամբ խոյզ եւ խնդիր ի միջ առեալ ընդ պատգամաւորս, ստուգապոյնս եւս տեղեկացեալ քննիցեն զհաւատս նոցա որ ի միութիւն աստուածական էութեանն, յերրորդութիւն աստուածային անձանց, ի մարդկութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, յեւթն խորհուրդս եկեղեցւոյ, եւ յայլ ինչ եւս, որ ուղղափառ հաւատոցն եւ համօրէն ծիսից եկեղեցւոյ պատշաճիցին:

Արդ՝ յետ բազում վիճից, բանակցութեանց եւ խօսից, ճշդիւ գտակաւ հետազօտեալ զվկայութիւնս Սրբոց Հարցն եւ զվարդապետաց եկեղեցւոյ, եւ մի ըստ միոջէ ընդ քննութեամբ զհանգամանս իրացն արկեալ՝ զորոց բանք էին, հուսկ ուրեմն զի մի յայսմհետէ զհաւատոցն ճշմարտութենէ ի ծուփս խընդրոց անկանիցին հայք, եւ զի նոքին իսկ զնոյն յամենայնի միաբան ընդ առաքելական Աթոռոյ ծանիցեն եւ գիտասցեն, եւ միութիւնն հաստատուն եւ անեղծ կացցէ ի մէջն սրբոյս, պատշաճ թուեցաւ մեզ հակիրճ եւ համառօտ բանիւ զճշմարտութիւն կաթողիկէ հաւատոց, զոր խոստովանի եկեղեցի Հռոմայ, որպէս ի վերագոյն յիշատակեալսն, աւանդել նոցա հրովարտակաւս այսուիկ՝ հաւանութեամբ այսր սրբոյ Փլորենտեան Սինհոդոսի եւ նոցին իսկ պատգամաւորաց:

Առաջին՝ տամք նոցա զսուրբ Հանգանակ հաւատոյ՝ սահմանեալ ի հարիւր յիսուն Հայրապետաց տիեզերական ժողովոյ Կոստանդինուպոլսի, հանդերձ Յաւելուածով Ե- յՈՒԲ-ոյ, որ վասն առաւելագոյն յայտնութեան ճշմարտութեան եւ վասն կարեւոր հարկի իմաստութեամբ յաւելաւ ի Հանգանակն օրինակ զայս:

Հաւատամ ի մի Աստուած Հայր ամենակալ, յարարիչ երկնի եւ երկրի, ամենայն երեւելեացց եւ աներեւութից: Եւ ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս յՈրդի Աստուծոյ միածին. եւ ի Հօրէ ծնեալ նախ քան զամենայն յաւիտեանս. Աստուած յԱս-

ուրեք բազում վաստակաւք ծովից ահիւն. առ մեղ եւ յայս սուրբ սիւնհոդոս առաքեցան:

Մեք ըստոյգ զի մերով բոլոր մտաւք, զի մեր հովուապետեանս կարգի պարտ էր, փափաքմամբ զայսքան սուրբ գործս կատարել, հանապազ ընդ սոցա դեսպանացս տրամաբանելով՝ եւ ոչ կամ փոքր ինչ, զի ի յայս սուրբ իրս յապաղումն ոչ լինէր, եդաք ի յամենայն կարգաւորաց յայս սուրբ խորհուրդս՝ պլուք գէտք կտակարանաց աստուածաբանութեանց եւ իմաստասիրութեանց, բարեւնապետք որ ոք ամենայն կարողութեամբն եւ ուսմամբնեւս եւ զայս գործս ընդ սոցա դեսպանացս՝ յայտնեցին մանրաքննութեամբ: Իբրեանց Հաւատովն այսչափ մերձ յաստուածային միութեան էութեանն եւ աստուածային անձանց երորդութեանն: Զոր եւ տեառն մերոյ յիսուսի քրիստոսի մարդեղութեանն, եւ եւթն խորհրդոց եկեղեցւոյ, եւ այլ առ Հաւատոյ ուղղափառութիւնն եւ բոլոր միահամուռ եկեղեցւոյ պատշաճն:

Բազում եւս այնպէս բերաւ ի մէջ տրամաբանութեամբ, եւ մխիթարութեամբ եւ գրաւք: Յետոյ եւս ոչ սակաւ շարժուածն՝ վկայութիւնք տեսանելով, զոր ի սրբոց եկեղեցւոյ Հարցն եւ բարեւնեացն ածեալ եղեւ: Եւ ի սոցանէ որոց առնէին իրիս քննութիւն զաւարան դատեցաք: Ոչինչ յապագայն ի Հաւատոյ ճշմարտութեանն քաւ լինի ի սոցանէ Հայոցս կարծիս լինել: Եւ եւս նովիմբք ամենեքեան իմացին ընդ աթոռ առաքելոյ միութեամբ եւս: Զայսոսիկ ամրութեամբ եւ մշանջենաւորութեամբ, առանց ամենայն տարակուսանաց հետեւին իսկ: Զի ի ներքս սակաւոց կարճ ի կարճոյ համառատիւ՝ ուղղափառութեամբ Հաւատոյ՝ ճշմարտութիւնն զոր ի վերոյ արտադրեցաք: Հառամ պաշնաւորութիւն եկեղեցոյն վասն այս սուրբ սահմանացս, զորբազանս զայս ընտրեալ փլաւրենթինոյ միահամուռ ժողովոյս: Սոքա իսկ դեսպանքս՝ առ այսոսիկ մինչեւս Հաւանեցան զսա պարգեւելոյ:

Ա. Նախ՝ ապա ուրեմն տամք սոցա զսուրբ պաւանութիւն Հարիւր եւ յիսուն եպիսկոպոսացն կոստանդինոպոլսի ժողովոյն արտադրեալն. ընդ այնմ յաւելուլ՝ ոչինչ եւս: Զայս պաւա-

տուծոյ, լոյս ի լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ. ծնունդ եւ ոչ արարած, Համագոյակից Հօր, յորմէ ամենայն ինչ եղեւ: Որ վասն մեր մարդկան, եւ վասն մերոյ փրկութեան էջ յերկնից: Եւ մարմնացաւ Հոգւով սրբով ի Մարիամայ կուսէն, եւ մարդացաւ: Խաչեցաւ եւս վասն մեր առ Պոնտացւով Պիղատոսիւ, չարչարեցաւ եւ թաղեցաւ: Եւ յարեաւ յերրորդ աւուր ըստ գրոց: Եւ համբարձաւ յերկինս. նստի ընդ աջմէ Հօր: Եւ գալոց է միւսանգամ փառօք ի դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ եղիցի վախճան: Եւ ի Հոգի Սուրբ Տէր եւ կենդանարար, որ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ բխի: Որ ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ ի միասին երկրպագի եւ փառաւորի, որ խօսեցաւ մարգարէիւք: Եւ ի մի, սուրբ, կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի: Խոստովանիմ զմի մկրտութիւն ի թողութիւն մեղաց: Եւ ակն ունիմ յարութեան մեռելոց, եւ կենաց հանդերձեալ աշխարհի, ամէն:

Զայս սուրբ հանդանակ հաւատոյ, որպէս առ Լատինս սովորութիւն է, հրամայեմք երգել կամ ընթեռնուլ յամենայն եկեղեցիս Հայոց ի պատարագին հանդիսի գոնեայ յաւուրս կիւրակէից եւ ի մեծաշուք հանդէսս:

Երկրորդ, տամք նոցա զսահման չորրորդ տիեզերական ժողովոյ Քաղկեդոնի, ընդրոգեալն յետ այնորիկ ի հինգերորդ եւ ի վեցերորդ տիեզերական սիւնհոդոս. որ վասն երկուց բնութեանց ի միում անձին Քրիստոսի, օրինակ ղայս: Բաւական էր հանդանակս աստուածային շնորհաց՝ ըստ իմաստութեամբ եւ փրկարար՝ ի լուսաւորութիւն գիտութեան եւ ի հաստատութիւն աստուածպաշտութեան, քանզի կատարեալ ցոյն ղՀօրէ եւ զՈրդւոյ եւ զՀոգւոյն սրբոյ ուսուցանէ, եւ զՏեառն մարդեղութիւն յանդիման ընծայեցուցանէ ընդունելեացն հաւատարմութեամբ: Այլ քանզի՝ որք չանան եւ հնարին թշնամանել զքարոզութիւն ճշմարտութեան, նոր անուանս եւս ծնան իւրեանց հերետիկութեանցն, եւ զնորհուրդ եւս անտեսութեան Տեառն վասն մեր, եղծանել ժպրհին: Եւ այլք՝ չիմաստութիւն եւ խառնուածն եւս ինեալք մնծանալ՝ չիմարութեամբ՝ մի բնութիւն մարմնոյ եւ աստուածութեան դանդաչեն, եւ յանդգնագոյն եւս զաստուածային բնութիւն Միածնին, ասեն, չարչարելի. վասն այսորիկ՝ առ քակտելոյ զմեքենայս նոցա ընդ-

նաւթիւնս մեկնեալ ճշմարտութեանն շնորհաւք, այլ եւ կարեաց հարկի եւ պատշաճի եւս բանականութեամբն եղեւմն. զի որոյ հնչումն այսպիսի է:

Հաւատամ ի մի աստուած՝ հայրն ամենակալն արարիչն երկնի եւ երկրի երեւելեաց ամենայնի եւ աներեւութից: Եւ ի մի տէր մեր յիսուս քրիստոս որդին աստուծոյ միածինն: Եւ ի հաւրէ ծնեալ յառաջ ամենայն յաւիտեանս: Աստուած ի յաստուծոյ լոյս ի լուսոյ, աստուած ճշմարիտ ի յաստուծոյ ճշմարտէ, ծնեալ ոչ արարեալ: Համագոյ հաւրն՝ որով ամենայն եղեալ են: Որ վասն մեր մարդկան եւ վասն մերոյ փրկութեան իջեալ ի յերկինից եւ մարմնացեալ է ի հոգւոյն սրբոյ ի Մարիամ կուսէ: Եւ մարդ եղեալ խաչեալ մինչ վասն մեր ներքո պաւնգիոյ պիղատոսի, չարչարեալ եւ թաղեալ է: Եւ յարեալ յերրորդ աւուր ըստ գրոց: Եւ ելեալ առ յերկինս նստեալ առ աջմէ հաւրն: Եւ կրկին գալոց է ընդ փառաւք դատել կենդանիս եւ մեռեալս: Որոյ արքայութեանն ոչ գոյ վախճան: Եւ ի հոգին սուրբ աէրն եւ կենդանարարն. որ ի հաւրէ որդւոյ եւս ելանէ, որ ընդ հաւր եւ որդւոյ ի միասին երկրպագի եւ փառաւորի. որ խաւսեցեալ է ի մարգարէսն: Եւ ի սուրբս կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի: Խոստովանիմ մի մկրտութիւն, թողութիւն մեղաց. եւ սպասեմ յարութեան մեռելոց: Եւ կեանք գալոց յաւիտենական ամէն: Այս իսկ սուրբ դաւանութիւնս, որ առ լաթինքս սովորութիւն է: Այնպէս ընտրեմք առ ամենայն եկեղեցիք հայոց. ի մէջ պատարագաց հանդիսաւորաց: Բայց թէ ոչ ամենեւեան, այլ ի կիւրակէից աւուրք եւ աւուրք տաւնից երգել կամ ընթեռնուլ:

Բ. Երկրորդ՝ տամք սոցայ զսահմանքն չորրորդ միահամուռ ժողովոյն քաղկեդոնի: Այլեւ զհինկերտորդն յետս զվեցերորդն միահամուռ ժողովքն. նորոգեալ երկու բնութիւնք ի մի քրիստոսի անձն. որոյ հնչումն այսպիսի է: Բառական էր իսկ իմաստոյ այսքիկ: Այլեւ զփրկականն աստուածաբան շնորհիւն զդաւանութիւնն առ լի ճանաչումն եւ հաստատութիւն խնամեցին: Զի ի հայրէ իսկ եւ որդի եւ հոգի սուրբ եւ զկատարելութիւնն ուսուցանէ: Այլ եւ զտեառն մարմնանալոյն. հաւա-

դէմ ճշմարտութեան՝ այս սուրբ՝ մեծ եւ տիեզերական սիւնհոգոս՝ վկայութիւնս զայս զանշարժ ի սկզբանէ ուսուցանէ եւ տայ վճիռ, եթէ նախ քան զամենայն՝ հաւատք երեք հարիւր տասն եւ ութ հարց սրբոց կացցեն անխախուտ. եւ անդէն հաստատէ ընդդէմ մարտուցելոցն հակառակ հոգւոյն սրբոց, վկայութիւն որ զգոյացութենէ հոգւոյն, զաւանգեանն ի հարց հարիւր եւ յինանից գումարելոց ի Կոստանդինուպոլիս, զոր նոքին իսկ հարքն յայտնեալ քարոզեցին ամենեցուն եթէ չէր այն յաւելուած յառաջինն, այլ զի զմիտս բանից զհոգւոյն սրբոյ՝ վկայութեամբ գրոց սրբոց յստակագոյնս պարզեցին ընդդէմ այնոցիկ, որք զնորա պետութիւնն մերժել ժամէին: Իսկ՝ հակառակ այնոցիկ՝ որք զխորհուրդ անտեսութեանն եղծանել հնարին եւ անամօթագոյնս եւ ցնորեալ մտօք լոկ մարդ, ասեն, զնա, որ ծնաւն ի Մարիամայ սրբոյ Կուսէն, ընկալաւ զսիւնհոգոսական թուղթ երանելոյն Սիւրզի՝ երջեմն առաջնորդի Աղեքսանդրացւոց եկեղեցւոյ՝ առ Նեստորիոս եւ առ Արեւելեայս, իբրեւ անկաւոր ի յաղթահարել զմոլեգնութիւն Նեստորի, եւ ի լուսաւորել զնոսա, որք բարեպաշտօն մտօք զհմաստս փրկարար հանգանակին այնորիկ ճանաչել ցանկանային. նմին իրի եւ զթուղթ երանելոյ Առաջնորդի մեծի եւ հնոյ քաղաքի Հռոմայ՝ Սրբոյ Քահանայապետի Լեւոնի իբր սեպհական արար, զգրեալն առ սրբոց հիշատակաց արժանի Փլաբիանոս Արքեպիսկոպոս ի ցրել զբանդապուշանս Եւտիքեայ, իբրեւ միաձայն խոստովանութեան մեծին պետրոսի եւ իբրեւ սիւն համաշխարհական եղեալ առ մեզ ընդդէմ թիւր վարդապետութեանց, ի հաստատութիւն ողջամիտ վարդապետութեանց հաւատոյ. քանզի մերկի նա ընդ այնոսիկ, որք յերկուս որդիս զաստուածային տնտեսութեան խորհուրդն բաժանել ջանան, եւ որք ժամին չարչարելի ասել զաստուածութիւն Միածնին՝ զնոսին նա ի բաց հատանէ ի սրբոցն միաբանութենէ, եւ հակառակ ընդդէմ յարուցեալ այնոցիկ, որք յերկուս բնութիւնս քրիստոսի խառնուածն եւ շփոթութիւն գտանել հայթայթեն, զնոսին իսկ՝ որք զկերպարանս ծառայի զոր ի մէնջ էառ, երկնաւոր՝ կամ յայլմէ գոյացութենէ ասեն լեալ, իբրեւ զցնորականս ի բաց մերժէ, եւ նզովէ զայնոսիկ՝ որք երկուս բնութիւնս

տարիմ ընդունողացն պարգեւէ։ Բայց զորս նոքա որ ջանան կործանել զքարոզութիւն ճշմարտութեանն, ի իւրեանց հերձուածողութեամբն նորաձայնութիւն ծնան. եւ այսոքիկ իսկ յանդգնութեամբ ապականել զծածուկ տնաւրէնութիւնն տեառն, որ վասն մեր եղեալ է։ Չի ոմանք իսկ ի ներքս մուծին ամաւթըս [1]) խառնմամբ եւս, եւ խելագարեցան ընդդիմութեամբ, մի լինել բնութեան մարմնոյն եւ աստուածութեանն, եւ զբեւնակրութիւն [2]) ոսկերացն, եւ զջարչարանքն, ասացին միածնին աստուծոյ բնութեանն։ Վասն այս կամեցաւ արտաքսել զնոսա եւ զամենայն հնարքսն, որ ընդդէմ ճշմարտութեանն։ Չի ի ներկայս այժմ, սուրբս եւ մեծ միահամուռ սիւնհոդոս եւ քարոզութիւնք այսոքիկ ուսոյց ի սկզբանէ անշարժ։ Սահմանեցաք նախ քան զամենայն. զհաւատս երեքհարիւր եւ տասն եւ ութ սուրբ հարցն բնակիլ անուրացութեամբ [3])։ Եւ յետոյ ժամանակի վասն այնոցիկ որք մարտնչին ընդդէմ հոգւոյն սրբոյ, կարողացուցանէ զուսմունս ի գոյացութեան հոգւոյն։ Եւտուն մեզ հարքն հարիւր եւ յիսունքն առ կոստանդինուպաւլիս ժողովեալքն [4])։ Այլ՝ նոցա մտաւորութեամբն, եւ ի սուրբ հոգւոյն եւ գրոց վկայութեամբն մեկնեցին ընդդէմ նոցա, որ զտէրութիւն հոգւոյն նախատմամբ փորձէին. այլ վասն այնոցիկ իսկ որ ջանան ապականել զծածուկ տնաւրէնութիւնն, եւ խելագարութեամբ թիւրեցան, ասելով լոկ մարդ լինել զայն որ ի սրբոյ կուսէն Մարիամայ ծնեալ է։ Առեալք զնամակն սիւնհոդոսի զերանելոյն կիւրղի, որ երբեմն վերակացու լեալ եկեղեցւոյն աղեքսանդրու. զի առ նեստոր եւ առ արեւելեանս բնակողացն առ ի պարտութիւն նեստորի խելագարութեանն, եւ առ թարգմանքն նոցա [5]) որ փրկական դաւանութեանն չիշողք եւ

[1]) Confusio լատիներէն բառը յատկապէս չփոթութիւն, խառնակութիւն, իսկ inconfuse անչփոթ կը նշանակէ, բայց անյատկապէս պոռնկութիւն, ամբնալա նշանակութեամբ ալ կը գործածուին. ինչպէս՝ Երեմ. Զ. 15. Ոչ պէս ամաչեցեալ ամաչին, լատ. կ'ըսէ Confusione non sunt confusi. Ր. Մատթ. Ե. 7. Զամօթն պատուհասին. լատ. Confusionem accepit. այսպէս եբր. ԺՌ. 2. ուր լատ. Confusionem contempsit կ'ըսէ, հայերէնը կը թարգմանէ. Արհամարհեաց զամօթն, եւայլն։ Կոնդակիս թարգմանիչը վրիպմամբ confusio եւ inconfuse բառերը, թէ հոս եւ թէ ուրիշ տեղ անյատուկ նշանակութեամբ առեր թարգմաներ է։

[2]) Անմանութեամբ մը՝ չարաչարութեան նշանակութեամբ գրուած է. ինչպէս միջնադարերու գրութեանց մէջ ալ կը տեսնուի։

[3]) Լատ. Manere irrecusabilem կալ ձեալ անմերժական։

[4]) Հոս պարբերութիւնը մը դուրս ձգուած է. տեսնուր թարգմանութեան մէջ։

[5]) Այսինքն է. Եւ առ թարգմանութիւն կամ մեկնութիւն։

յաւաչ քան զմիաւորութիւնն բարբանչին, այլ յետ միաւորութեանն զմի բնութիւն կցկցեն:

Արդ՝ պէտ երթեալ զբերց Հարց, ի մի եւ ի նոյն Արդի ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս միապան ամենեքին ուսուցանեմք խոստովան լինել, կատարեալ Աստուածութեան եւ կատարեալ ի մարդկութեան, ճշմարիտ Աստուած եւ ճշմարիտ մարդ, զնոյն ինքն՝ բանական հոգւով, եւ մարմնով, համագոյակից Հօր ըստ Աստուածութեան, յամենայնի նման մեզ բաց ի մեղաց, յաւաչ քան զյաւիտեանս ծնեալ ի Հօրէ ըստ Աստուածութեան. իսկ ի վերջին աւուրս վասն մեր եւ վասն մերոյ փրկութեան ծնեալ ի Կարիամայ Աստուածածին կուսէ ըստ մարդկութեան. զմի եւ զնոյն Քրիստոս ճշմարիտ Արդի Տէր միածին՝ յերկուս բնութիւնս, անշփոթ, անփոփոխելի, անբաժանելի ճանաչեմք, ոչ ի բաց բառնալով երբէք զտարբերութիւն բնութեանց վասն միաւորութեանն, նա մանաւանդ՝ պահելով զյատկութիւնս երկոցունց իսկ բնութեանց զուգընթացից ի միում՝ անձին եւ ի գոյացութեան, ոչ յերկուս անձինս զառեալ կամ բաժանեալ, այլ զնոյն ինքն Արդի միածին, ճշմարիտ Աստուած, Տէր Յիսուս Քրիստոս, որպէս յառաջագոյն Մարգարէքն զնմանէ, եւ ինքն Յիսուս Քրիստոս ուսոյց մեզ, եւ Հանդանակ Հաւատոյ Հարց սրբոց աւանդեաց մեզ:

Երկրորդ՝ զսահման՝ տուեալ ի վերոյգրեալ վեցերորդ սիւնհոդոսէ՝ զերկուց կամաց եւ զերկուց գործողութեանց Քրիստոսի, որ է ձեւ օրինակ զայս: Բառական էր, եւ այլն, որպէս ի վերագոյնդ յիշատակեալ սահմանի ժողովոյ Քաղկեդոնի կարգեալ եղեալ է, մինչեւ ի կատարած. զոցին զնոյն զան բանքս այսոքիկ: Եւ զերկուս բնական կամս, եւ զերկուս բնական գործողութիւնս ի նմա, անբաժին անփոփոխելիս, անանջատելիս, անշփոթս զոյգ Հաւատալ վարդապետութեան սրբոց Հարց քարոզեմք, այսպէս եւ զերկուս բնական կամն՝ ոչ ընդդիմակացս միմեանց (որպէս ամբարիշտ Հերետիկոսքն ասացին), այլ՝ զմարդկեղէն կամն նորա արբանեկիչ, անընդդիմակաց, եւ անհակառակ նա մանաւանդ եւ հպատակ իսկ աստուածեղէն ամենակալ կամացն. զի զի պարտ եւ պատշաճ էր կամաց մարմնոյն շարժել յաստուածային կամաց եւ հպատակ կալ այնմ ըստ իմաստնոյն Աթանասիոսի. զի՝ որպէս մարմին

նախանձողք գիտել ցանկային: Որոց մինչեւս հետեւմամբ նամակոյն շինեալք: Այլ եւ մեծն եւ ծերն շրջագաւեալ քաղաքին հռոմա վերակացուն, երանելին եւ սուրբն Կեւաւն պապն, որ գրեալ է առ սուրբ յիշատակն արհիեպիսկոպոսն Փլաւիանոսն, առ սատակումն նեստիքոսի չարիմացմանն: Զի հանապազ զհաճոյն նորա զմեծի պետրոսին զնոստովանութիւնն եւ առ մեզ հասարակ, իբր զսին ընդդէմ չար ուսմանցն, եւ առ հաստատութիւն ուղիղ ուսմանցն: Զնոսա եւս, որ յերկու որդիս պանաբէնութիւնն աստուածային զծածուկն, պատառել յաւժարէին ընդդէմ նոցա: Եւ զնոսա որ չարչարելի զաստուածութիւն միածնին յանպիտանութեամբ են ասացեալ, ի սրբոց կայսեանցն արտաքսէ զնոսա: Եւ զնոսա որ ի յերկու բնութիւնք Քրիստոսի յաբրինեալս զամաւթ (խառնումն, շփոթութիւն) խնդրէն ընդդէմ: Եւ զնոսա որ ասեն զծառաի կերպարանս զոր ի մէնջ էառ յերկնից լինել, կամ յայլմէ յայլգոյութենէ, զի զանվարժքն յետընկենու: Եւ որ երկու իսկ բնութիւնք յառաջ քան զմիաւորութիւնն տեառն առասպելաբանին, միտոյգ յետ միութեանն արուեստաբանեն նզովէ զնոսա: Հետեւողքն իսկ սուրբ Հարցն մի եւ նոյն եւս խոստովանելի զորդին զտէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, միաձայնութեամբ եւս զամենեսեան ուսուցանեմք: Նոյնն կատարեալ ի յաստուածութիւնն, նոյն կատարեալ ի մարդկութիւնն: Աստուած ճշմարիտ եւ մարդ ճշմարիտ: Նոյնն է ի հոգոյ բանականէ եւ ի մարմնոյ: Համագոյ Հաւր է ըստ աստուածութեանն եւ համագոյ մեզ նոյնն ըստ մարդկութեանն, ամենայնիւ մեզ նման բայց ի մեղաց: Յառաջ յաւիտեան իսկ ի Հաւրէ ծնեալ ըստ աստուածութեանն, ի վերջին իսկ աւուրք նոյն վասն մեր եւ վասն փրկութեան մերոյ ի Մարիամայ կուսէ ծնեալ, աստուածածնէն ըստ մարդկութեանն: Մի եւ նոյն եւս Քրիստոսն ճշմարիտ որդի տէրն միածինն ի յերկու բնութիւնէ, անամաւթ (անշփոթ) անխառնելի անբաժանելի, անորոշելի ճանաչմամբ: Ամենեւին ոչ բարձաւ աստուածութիւնն բնութեանն վասն միաւորութեանն: Այլ առաւել եւս մնալ իւրաքանչիւր երկոցունց բնութեանցն. եւ ի մի անձն՝ եւ եւս յաւակութեան Հետեւումն: Ոչ ի յերկուս անձինս բաժանեալ կամ որոշեալ. այլ մի եւ նոյն որդին միածին, աստուած ճշմարիտ տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, որ-

բանին Աստուծոյ ասի եւ է, ըստ այնմ զոր ասէ, զի իջի ես յերկնից, ոչ զի զկամս իմ արարից, այլ զկամս այնորիկ, որ առաքեացն զիս՝ Հօր, զիւր կամս ասէ զայն, որ մարմնոյն էր, քանզի եւ մարմին սեպհական եղեւ նմա. եւ որպէս սուրբ՝ անարատ՝ հոգեւորեալ մարմին նորա եղեւ աստուածացեալ, եւ ոչ եղծաւ, այլ կաց մնաց յիւրում սեպհական պայմանի եւ յիւր հանգամանս, այսպէս եւ մարդկեղէն կամք նորա աստուածացաւ եւ ոչ եղծաւ, նա մանաւանդ եւ պահեցաւ իսկ ողջ անարատ, ըստ այնմ զոր ասէ Գրիգոր Աստուածախօս. քանզի նորա կամել՝ այն որ ի փրկիչն իմանի, չէ հակառակ Աստուծոյ. ամենայն ինչ աստուածացեալ է ի նմա, քանզի զերկուս գործողութիւնս բնականս, անբաժին, անփոփոխելի, անշփոթ, անանջատելի ի նոյն ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս ի ճշմարիտ Աստուած մեր փառաւորեմք, այսինքն է զաստուածային գործողութիւն, որպէս յայտնագոյն բարբառի աստուածային Քարոզն Լեւոն: Քանզի երկոքին իսկ կերպարանք գործեն զիւրեանց սեպհական գործս, մին հաղորդակցութեամբ միւսոյ, այս ինքն է՝ գործելով Բանին զայն որ բանին է, եւ գործադրելով մարմնոյն զայն որ մարմնոյն է. եւ զմի բնական գործողութիւն Աստուծոյ եւ արարածոյ, ոչ միում ի նոցանէ ընծայեացուք, զի մի որ ինչ արարածական է, զայն յաստուածային էութիւն անդր տանիցիմք, եւ ոչ զայն որ աղնուագոյն ինչ աստուածային բնութեանն է, ի վայր յարարածոցն պատշաճեալ տեղի իջուցանիցեմք: Զի միոյն եւ նմին եթէ զսքանչելիսն եւ եթէ զչարչարանս ընծայեմք ըստ միոյ եւ ըստ միւսոյ ի բնութեանցն յորոց ունի զիւր գոյութիւն, որպէս ասէ սքանչելին Կիւրեղ: Ապա ամենայն ուստեք զմին ի սրբոց Երրորդութենէ անշփոթ եւ անբաժին պահեալ, հակիրճ բանիւ զամենայն եւ զբնաւ յայտնեալ ցուցանեմք. եւ յետ մարմնաւորութեանն զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս ճշմարիտ Աստուած դաւանելով՝ զերկուս ասեմք լինել զնորա բնութիւնս ծագեալս ի միում նորա գոյութեան, յորում, եթէ զսքանչելիս եւ եթէ զչարչարանս ընդ ամենայն տնօրինական ընթացս կենաց իւրոց, ոչ առ աչք՝ այլ ճշմարտիւ եցոյց վասն բնակաւոր տարբերութեանն, զոր յայնմ ի միում՝ գոյութեան ճանաչել արժան է. այնու զի՝ երկոքին իսկ բնութիւնք՝ մին հաղորդակցութեամբ միւսոյն անբաժին

պէս յառաջ մարգարէքն ի նմանէ, եւ ինքն զմեզ Յիսուս Քրիստոսն ուսոյց. եւ յետոյ սրբոց Հարցն ի մեզ տուեալ ըզդաւանութիւնն:

Գ. Երրորդ սահմանքն. ի յերկուց կամաց, յերկուց եւս քրիստոսի ներգործութեանց: Զի ի վերոյ ասացեալ վեցերորդ ժողովովն յայտնեալ. որոյ հնչումն այսպիսի է: Բաւական էր իսկ, եւ զմնացեալն որ ի յայն սահմանքն ի ժողովն քաղկեդոնի, զոր ի վերոյ պատմեալ է. հետեւեսցին մինչեւ առ իսպառն: Ցետ որոյ հետեւիլն. ի սոյնպէս եւ երկուց բնութեանց կամքն ի նա, եւ երկուց բնութեանց գործքն, անբաժանելի, անդադարելի, անորոշելի անամաւթ (անշփոթ): Ըստ սրբոց Հարցն ուսուցողացն, առաւել[1]) եւս յիրաւի քարոզեմք եւ ի յերկուց բնութեանց կամքն, ոչ հակառակ՝ քաւ լինի, մերձ զոր[2]) որպէս ամբարիշտքն ասացին հերձուածողքն: Այլ հետեւմամբ մարդկութեանն նորա կամքն, ոչ հակառակ կամ մարտնչելի: Այլ՝ առաւել եւ հպատակ աստուածութեանն իւր, եւ ամենակալող կամացն: Պատշտ էր իսկ մարմնոյ կամացն շրջադայիլ ի ներքոյ ստոյգ կամաց աստուածութեանն: Մերձ իմաստնոյն աթանասի, զի որպէս իսկ նորա մարմինն աստուծոյ բանին ասացեալ է, եւ է. նոյնպէս եւ բնութեան մարմնոյ նորա կամքն առանձինն աստուծոյ բանին ասացեալ է, եւ է. որպէս ինքն ասաց, զի իջի ես յերկնից՝ ոչ զկամս իմ՝ այլ զկամն այնորիկ որ առաքեացն զիս Հայրն. իւր առանձինն ասաց զկամն որ էր մարմնոյ իւրոյ, նա եւս մարմինն իւր առանձինն եղեալ է: Որպէս իսկ սրբոյ եւ եւս անբիծ Հոգեւորին նորա մարմինն եւ աստուածացեալ է, ոչ է կորուսեալ: Այլ ի յառանձինն իւր կացուճն եւ բանականութիւնն եկաց. սոյնպէս եւ մարդկութեանն նորա կամք աստուածացեալ է, եւ ոչ է կորուսեալ: Պահեալ է իսկ առաւել ըստ աստուածայնոյն գրիգորի ասացելոյն. նա եւս զնւր կամն որ ի փրկիչն իմանի ոչ է հակառակ աստուծոյ, զի աստուածացեալ է լրիւրն: Երկու ստոյգ բնութեանց ներգործութիւնքն, անբաժանելի, անդադարելի, անամաւթ (անշփոթ), անորոշելի. ի նոյն տէրն Յիսուս Քրիստոսն ճշմարտի աստուծոյ մերոյ: Փառաւորեմք՝ այս է զաստուածային ներգործութիւնն, եւ

[1]) Ծօր. առ եւս:

[2]) Լա. Juxta quod Ըստ այնմ զոր:

և անշփոթ զանցնիւր պատշաճականս խնդրէր և գործէր. վասն այսր բանի՝ և ղերկուս բնական կամս և զգործողութիւնս խոստովանիմք՝ ըստ պատշաճի ընթացակից, ի փրկութիւն ազգի մարդկան:

Չորրորդ, քանզի Հայաստանեայք մինչեւ ցայսօր բաց յերից սիւնհոդոսաց Նիկիայ, Կոստանդինուպոլսի և Եփեսոսի առաջնոյ, գայլս ի աիեղերական ժողովոց յեաայնորիկ գումարելոց և զնոյն ինքն զերանելի առաջնորդ սրբոյ Աթոռոյս Լեւոն, որոյ ճոխութեամբն իսկ քաղկեդոնական ժողովն գումարեցաւ, ոչ ընկալան, ասելով, եթէ պղծ թեւլապրեալ կարծեցուցին նոցա, եթէ ժողով քաղկեդոնի և յիշատակեալն Լեւոն ըստ հերեսիութեան նեստորի դատապարտելոյ ըՀաւատոյ սահմանսն վճռեալ եսան, վասն այնորիկ յայտ արարաք նոցա, եթէ ստայօղ հրապոյրք էին թեւլապրութիւնքն, և եթէ սիւնհոդոսն քաղկեդոնի և երանելին Լեւոն՝ սրբութեամբ և ուղղութեամբ՝ զճշմարտութիւն երկուց բնութեանց ի միում անձին քրիստոսի, որպէս վերագոյնդ ասացուք, սահմանեցին ընդդէմ նեստորի և Եւտիքեայ ամբարիշտ վարդապետութեանն, և հրամայեցաք, զի զնա ինքն զերանելին Լեւոն, որ եղեւն ճշմարիտ սիւն Հաւատոյ, լի ամենայն սրբութեամբ և վարդապետութեամբ, որպէս զսուրբ և ի գասս սրբոց արժանապէս կարդեալ Համարիցին և յարդիցեն. և դարձեալ՝ ոչ միայն զյիշատակեալ զերիս ժողովս, այլ՝ զայլ եւս Համօրէն տիեզերական ժողովս ճոխութեամբ քահանայապետին Հռոմայ օրինօք գումարեալս, ընդ այլոց Հաւատացելոց ընկալցին յարդութեամբ:

Հինգերորդ, զճշմարտութիւն խորհրդոց եկեղեցւոյ ի դիւրընկալ վարդապետութիւն Հայոց արկեաց և որոց յապաղ գալոց էցեն, բովանդակեմք յայս Համառօտ ձեւ բանից: Խորհուրդք նոր օրինաց են եւթն, այսինքն՝ Մկրտութիւն, Դրոշմ, Հաղորդութիւն, Ապաշխարութիւն, վերջին Օծումն, կարգ և Ամուսնութիւն. սոքա բաղում իւիք առաւելութեամբ զանազանին ի խորհրդոց Հնոց օրինաց: Զի նոքա ոչ եթէ պատճառք ընծհայ էին, այլ միայն նշանք տալի ընծհայից ի ձեռն չարչարանաց քրիստոսի. իսկ խորհուրդք մեր բովանդակեն, և տան զընծհս, որոց ընդունիցին զսոսին արժանապէս: Ի սոցանէ հինգք առա-

զմարդկային ներգործութիւնն: Ըստ աստուածայնոյն քարոզողն Լեւաւնի յայտնապէս ասէն՝ լինի իսկ երկոցունց կերպարանքն ընդ միմեանս հաղորդեալ՝ զոր առանձինն է բանին, այսինքն ներգործութիւնն զոր բանին է, եւ մարմնոյն հետեւիլն զոր մարմնոյն: Ոչ իսկ զմինն միւսոյն, զի զմինն տացուք զընութեան ներգործութիւնն աստուծոյ եւ ստեղծուածի, զի ոչ եւս զոր ստեղծեալ է ի յաստուածականին քարշելմբ զէութիւնն, եւ ոչ եւս զոր վեհապոյնն է աստուածական բնութեանց վայելչութիւնքն ստեղծուածոյ տեղ ոչ արկանելմբ: Միոյ իսկ նովիմբ որպէս զքանչելին եւ եւս զչարչարանն ճանաչելմբ: (Թէպէտ առ աքանչելին ասէ կիւրղէ յուրեւ ըստ այլեւայլ ինոցայն ի յորմէ բնութենէն եւ ի յորոց առեալ լինի[1]): Որպէս առ աքանչելին ասէ կիւրղէ յուրեւ է [2]) առոյգ, անամաւթ (անշփոթ) եւ անբաժանելի պահելմբ. եւ մի զսուրբ երրորդութիւնն համաուստ ձայնիւ զամենայն ճառելմբ: Եւ յետ մարմնաւորութեանն զտէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ճշմարիտ աստուած մեր լինել հաւատան: Ասելմբ երկու նորա լեալ բնութիւնք ի մի նորա ճառագայթելի յատկութեանն [3]). ի յորս այնքան զքանչելին, նոյնպէս եւ զչարչարանն: Ի յամենայն իւր անաւրէնութեամբ չոչնչն ոչ առաչաւք, այլ ճշմարտութեամբ: Զայս եցոյց վասն բնութեանն զանազանութեան, ի նոյն եւ ի մի յատկութիւն ճանաչելոյ: Ընդ երկաքանչէքն եւս բնութիւնքն ընդ միմեանս հաղորդեալք անբաժանելի եւ անամաւթ (անշփոթ): Առանձինն զոր կամենալ եւ եւս գործէր. մերձ զոր քննութեամբ եւ երկուց բնութեանց կամքն եւ ներգործութեանցն խոստովանիմք, առ փրկութեան մարդկան ազգի միաբանեալ ի նա ընթանան:

Գ. Զորրորդ, զի մինչեւ ցայժմ սոքայ հայքս բաց ի յայս երրորդէս, նիկիոյ, կոստանդինուպաւլսի, եւ եփեսոսի առաջին սիւնհոդոսն. եւ ոչ զայլ ոք միահամուռքն յետոյ արարեալքն ոչ ընդունէին, եւ ոչ ինքն զերանելին զայս սուրբ ամենայն առաջնորդն զԼեւաւնն որոյ հրամանն զայն քաղկեդոնու զսիւն-

[1]) Այս մեծին պարբերութիւնը, որ Լատիներէն բնագրին մէջն ալ չկայ, պրչի վրիպմամբ՝ ասելցուած կ'երեւայ:

[2]) Լատ. undique.

[3]) Թէ հոս եւ թէ քիչ մը ետքը ցատկութիւն՝ գոյացութեան (substantia) տեղ դրուած է:

ջինք՝ ի հոգեւոր կատարումն իւրաքանչիւր ումեք ի մարդկանէ կարկեալ են, երկու յետինքն՝ ի վարչութիւն համօրէն եկեղեցւոյ եւ յաճումն նորա: Քանզի մկրտութեամբ միանգամ ծնանիմք հոգեպէս, դրոշմիւ առաւելումք ի շնորհս եւ զօրանամք ի հաւատս: Ծնեալք միանգամ եւ զօրացեալք, ծնանիմք աստուածեղէն ծննդեամբ Սրբոյ Հաղորդութեան. եւ եթէ վանի մեղաց ի հիւանդութիւն հոգւոյ անկանիցիմք Ապաշխարութեամբ հոգեպէս առողջանամք. իսկ վերջին օծմամբ՝ շնորհի առողջութիւն հոգւոյ, եւ մարմնոյ եւս, եթէ այն յօգուտ հոգւոյ իցէ. կարգաւն առաջնորդի եկեղեցի եւ բազմանայ հոգեպէս եւ Ամուսնութեամբն աճէ մարմնապէս: Համօրէն խորհուրդք այսոքիկ երիւք կատարին, այսինքն է՝ իրօք՝ իբրեւ նիւթով, բանիւք՝ իբրեւ կերպիւ, եւ անձամբ պաշտօնէի որ մատակարարէ զխորհուրդն դիտաւորութեամբ առնելոյ զոր առնէ եկեղեցի. եթէ պակաս ինչ ի սոցանէ լինիցի, ոչ կատարի խորհուրդ: Ի խորհրդոց աստի երեք են, այսինքն է՝ Մկրտութիւն, Դրոշմ եւ կարգ, որք տպաւորեն ի հոգւոջ զկնիք, այն է՝ զնշան հոգեւոր անջնջելի, զաւիշ յայլոց, վասն այնորիկ ոչ կրկնին ի նմին անձին. այլ զխորհուրդս, որք ոչ տպաւորեն զկնիք, կրկնել մարթ է:

Զառաջին տեղի ի համօրէն խորհուրդս ունի Մկրտութիւն, որ է դուռն հոգեւոր կենաց, զի նովաւ լինիմք անդամք Քրիստոսի եւ մարմին ի մարմնոյ եկեղեցւոյ. եւ որովհետեւ ի ձեռն առաջին Մարդոյ եմուտ մահ յաշխարհ, ապա՝ եթէ ոչ ծնանիցիմք միանգամ ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ, ոչ կարեմք, որպէս ասէ Ճշմարտութիւն, մտանել յարքայութիւն երկնից: Նիւթ խորհրդոյս է ջուր ճշմարիտ եւ բնական, չէ ինչ փոյթ թէ ցուրտ իցէ կամ ջերմ: Կերպ նորա է, նս մկրտեմ զքեզ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ: Այլ՝ ոչ ժխտեմք, եթէ եւ բանիւքս այսոքիւք, Մկրտեսցի ծառայս Քրիստոսի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. կամ Մկրտի ծառայս ի ձեռս իմ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ կատարի ճշմարիտ մկրտութիւն. քանզի գլխաւոր պատճառն, յորմէ մկրտութիւն առնու զկնի զօրութիւն, է երրորդութիւնն սուրբ, իսկ գործիքականն՝ է պաշտօնեայն, որ արտաքուստ մատակարարէ զխորհուրդն, վասն այնորիկ յորժամ յայտ առնի

հոգոյն կացցէ եւ ի ժողովն ընկալցին: Վասն ի՛ր ոչ ընդունէին հայքն զսոսայ, զի ասէին զնոսին լեալ ուսուցն այսինքն զպատաուղացն. քանզի սիւնհոդոսն այն քաղկեդոնի զորս յիշեցաք եւ զԼեւաւնն, ըստ վճռոյն նեստորի հերձուածոյն զսահմանն արարեալ կարծէին: Ծանուցաք նոցա եւ մեկնեցաք, զի այնպիսիքն սուտք եղեն եւ պատրոյք: Եւ զայն եւս զսիւնհոդոսն քաղկեդոնի եւ զերանելին Լեւաւնն, սրբութեամբ եւ ուղղութեամբ ճշմարտութեանն, ի յերկուց ի մի անձն քրիստոսի բնութիւնք, զոր ի վերոյ գրեալքն սահմանեալ է, ընդդէմ ամբարշտին նեստորի եւ եւտիքոսի ուսմանցն: Պատուիրեմք եւս զի զինքն զերանելին Լեւաւնն, որ ճշմարտապէս հաւատոյ սիւն եղեւ եւ ամենայն սրբութեամբ եւ վարուք լցեալ, որպէս զսուրբ եւ ի տաւնականս սրբոց արժանապէս գրեալ, այսուհետեւ այսպէս համարին եւ սոքայ եւ պատուեն: Եւ եւս ոչ միայն ասացեալ երրորդ սիւնհոդոսքն, այլ զայլսն ամենայն միահամուռ սիւնհոդոսքն, հրամանաւ հոմանայ քահանայապետին ուխտիւք արարեալքն, որպէս եւ այլ հաւատացեալքն պատուութեամբ ընկալցին եւ սոքա:

Ե. Հինգերորդ. եկեղեցականաց խորհրդոց ճշմարտութիւնն վասն սոցա հայոցս, որպէս ի ներկայիցս եւ զորս ապագայիցն դիւրաւսմամբ ի ներքոյ այսու հաւատաւոյս հաւաքմամբ կերպիւ:

Նոր աւրինացս եւթն են խորհուրդք, այսինքն՝ մկրտութիւնն, դրոշմն, պատարագն, ապաշխարութիւնն, աւծումն հիւանդաց, կարգն եւ պսակն, զոր բազումք ի խորհրդոցս զանազանին ի հին աւրինացն: Այնոքիկ իսկ ոչ պատճառ էին շնորհաց. այլ այնքն միայն զչարչարանս քրիստոսի տալոյ լինել նշանակէին: Այլ ճշմարտապէս մերս լմնցեալ զշնորհս. եւ սոքա արժանապէս ընդունողացն շնորհեն: Իսկ ի սոցանէ հինքն նախ առ հոգեւորսն միայնոյ իրոյ. եւս առաւել առանձին մարդոյ կատարելութեանն. երկու վերջինն առ բոլոր եկեղեցոյն հովուելոյ եւ ի բազմանալոյ եւս կարգաւորեալ են: Ի մկրտութեանն իսկ հոգեւորապէս վերստին ծնանիմք: Ի դրոշմն զարգանամք ի շնորհն եւ ամրանամք ի հաւատն: Վերստին ծնեալքս իսկ եւ ամրացեալքս մնանիմք աստուածային պատարագաւ

ներգործութիւնն, որ ի ձեռն պաշտօնէին ի կիր արկանի՝ կոչ-
մամբ սրբոյ երրորդութեան, կատարի խորհուրդ: Պաշտօնեայ
խորհրդոյս է քահանայ, որում անկ է ի պաշտօնէ մկրտել. ի
կարեւոր հարկի՝ ոչ միայն քահանայ, կամ Կարկաւագ, այլ
աշխարհիկ ոք եւս կամ կին, մարդ, նա մանաւանդ՝ եւ հերձանոս
կամ հերետիկոս ոք, կարէ մկրտել. բայց միայն՝ թէ պահիցէ
զկերպ սահմանեալ եկեղեցւոյ, եւ դիտիցէ առնել զոր առնէ
եկեղեցի: Գործ խորհրդոյս այսորիկ է թողութիւն համօրէն՝
սկզբնական եւ ներգործական մեղաց, եւ ամենայն պատժոյ, որ
պատն է յանցանաց. վասն այնորիկ եւ ըՀատուցումն փոխարինի
վասն մեղաց անցելոց հրամայել մկրտելոցն չէ արժան, եւ եթէ
մեռանիցին նոքա մինչեւ մեղուցեալ ինչ իցեն, իսկ եւ իսկ
յաւիտեան երկնից՝ ի տեսութիւն անդր Աստուծոյ ժա-
մանիցին:

Երկրորդ խորհուրդ՝ Դրոշմն է, որոյ նիւթ է միւռոն ի
ձիթոյ, նշանակ մաքրութեան մտացն խղճի, եւ ի բազմամիվնէ
օրհնելոյ եպիսկոպոսէ, որ զՀոգի անուշ բարւոյ անուան նշա-
նակէ. կերպն է «Ինքեմ՝ զքեզ նշանաւ խաչի, եւ դրոշմեմ՝
զքեզ մեռանաւ փրկութեան յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգ-
ւոյն սրբոյ»: կարգաւոր պաշտօնեայ է եպիսկոպոս. թէպէտ եւ
կայ ձիթոյ օծութիւնն կարիցէ առնել պարզ քահանայ, սակայն սորա
կատարումն միայն եպիսկոպոսաց անկ է. քանզի ընդհանուպք,
զառաքելոց եւեթ, որոց փոխանորդ եպիսկոպոսքն են, եթէ
դրութեամբ ձեռաց տային զՀոգի սուրբ, որպէս յայտ է յըն-
թերցուածոյ Գործոց առաքելոց: Իբրեւ լուան ասէ, որք
Երուսաղէմ առաքեալքն էին, եթէ եւ ի Սամարիա ընկալան
զբանն Աստուծոյ, առաքեցին առ նոսա զՊետրոս եւ զՅովհան-
նէս, որք իջեալ՝ կացին յաղօթս ի վերայ նոցա, որպէս զի առ-
ցեն զՀոգի սուրբ. զի ցայնժամ չեւ եւս էր եւ ոչ ի վերայ
ոմէ ի նոցանէ հասեալ, բայց միայն մկրտեալք էին յանուն
Տեառն Յիսուսի. յայնժամ եդին ձեռս ի վերայ նոցա, եւ առ-
նուին Հոգի սուրբ. փոխանակ այնր դրութեան ձեռաց առեալ
լինի Եկեղեցւոյ Դրոշմն: Սակայն ուրեք ուրեք ընդհանուպք,
պարզ քահանայի կատարել զխորհուրդ Դրոշմի անօրինմամբ
Առաքելական Աթոռոյ, վասն կարեւոր եւ բանաւոր պատճա-
ռաց, միւռոնաւ օրհնելով Եպիսկոպոսէ: Իսկ դործ խորհըր-

ձաշակելովն: Ջոր թէ ի մեղաց հիւանդութեան պատահեմք հոգւով՝ ի յապաշխարելովն հոգեւորապէս բժշկիմք: Հոգեւորապէս մինչեւս մարմնապէս, զի որպէս հոգոյն վայելէ ի յաւծումն հիւանդութեանն: Ի կարգն ստոյգ եկեղեցին լինամի եւ բաղմանայ հոգեւորապէս. իսկ ի պսակին մարմնաւորապէս աճեն: Ա՛յս ամենայն խորհուրդքս երիւք կատարի այսինքն իրիւ իւր նիւթ, բանիւ իւր կերպ, եւ անձն սպասաւորին կատարաւղ խորհրդոյ ընդ դիտաւորութեամբ առնելոյ զոր առնէ եկեղեցի, որոց թէ մինն պակասէ ոչ կատարի խորհուրդն: Ի մէջ այս խորհրդոցս երեք են, միրուռթիւնն, դրոշմն եւ կարգն, որ կնիք են, այսինքն հոգեւոր ուրուք նշան, յայլմէ բաժանեալ ի հոգին տպաւորի յանջնջելի յօրինէ. եւ ոչ ի նոյն անձն կրկնի: Ա՛նացեալքն ստոյգ ջրոյքն. կնիք ոչ տպաւորեն, եւ զկրկնելն ընդունին: Նախ քան զամենայն խորհուրդքն, աւետարուի սուրբ միրուռթիւնն, զոր կենաց հոգեւորի գուռն է ի սմանէ անդամք քրիստոսի, եւ ի մարմնոյն լինիմք եկեղեցոյն: Եւ ընդ առաջին մարդոյն մահ եմուտ ի յամենեսեան. քաց ի ջրոյ եւ ի հոգոյ վերստին ծննդեամբ, ոչ կարեմք, զի ասաց ճշմարտութիւնն, ի յարքայութիւն երկնից մտանելոյ: Նիւթ այսոյ խորհրդոյս է ջուր ճշմարիտ եւ բնութեամբ, չէ՛ միայն թէ ցուրտ լեալ կամ ջերմն: Կերպն իսկ է. ես զքեզ միրուեմ ի յանուն Հաւր, եւ որդոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ[1]). կամ միրուի ի ձեռս իմ ի յանուն Հաւր եւ որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. ճշմարիտ կատարի միրուռթիւնն: Ջոր ընդ առաջին պատճառն յորմէ միրուռթիւնն զաւրութիւն առեալ լեալ սուրբ երրորդութեամբն: Գործիքն իսկ լեալ սպասաւորն, որ տայ արտաքոյ զխորհուրդն. թէ պարզապէս զգործն զկիր ինքն արասցէ սպասաւորն. ընդ սուրբ երրորդութեան անուանելովն կատարի խորհուրդն: Սպասաւոր այսոյ խորհրդոյս է քահանայն, որում ի կարգաւորութենէ յարէ միրուել: Ի պատճառէ իսկ հարկաւորէ ոչ միայն քահանայն այլ սարկաւագն, այլ մինչեւս աշխարհական եւ այլ կին յիրաւին անհաւատ եւ հերձուածոյ միրուել կարէ. քայց այսքան զի ըզկերպն պահեսցէ զեկեղեցոյն եւ առնելոյն դիտաւորութեամբն,

[1]) Հոս՝ կը պակսի այս պարբերութիւնը՝ Այլ ոչ ժխտեմք՝ եթէ եւ բանիւքս այսոքիւք. Միրուեսցի ձայա Քրիստոսի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ...

դայս այսորիկ այն է, զի սովաւ տուեալ լինի Հոգի սուրբ ի զօրանալ, որպէս տուեալ եղեւ Առաքելոց յաւուր պենտակոստէի, որպէս զի Համարձակագոյնս զանուն Քրիստոսի խոստովանեսցի քրիստոնեայն, յոր սակս եւ որ դրոշմելոցն է օծանի ի ճակատու, ուր աթոռ ամօթազածութեանն կայ, զի մի ամաչեսցէ խոստովան լինել յանուն Քրիստոսի, տուաւեալ եւս՝ ի խաչ նորա, որ Հրէից գայթակղութիւն է, եւ Հեթանոսաց յիմարութիւն ըստ Առաքելոյ, վասն այնորիկ՝ կնքի նշանաւ խաչի:

Երրորդ Խորհուրդ է Հաղորդութիւն, որոյ նիւթ է Հաց ի ցորենոյ եւ գինի յորթոյ, յոր նախ քան զքահանայագործելն՝ ջուր կարի սակաւ խառնել պարտ է. եւ ջուր վասն այնորիկ խառնի, քանզի՝ ըստ վկայութեանց սրբոց Հարց եւ վարդապետաց եկեղեցւոյ, յիշատակելոց յաւաջագոյն ի վիճաբանութիւնս, Հաւատալ արժան է, եթէ ինքն Տէրն ջրախառն գինւով Հաստատեաց զԽորհուրդս զայս. եւ դարձեալ՝ զի այս պատշաճագոյն եւս է ի յանդիմանութիւն չարչարանաց Տեառն, զի ասէ Աղեքսանդր քահանայապետ երրորդ յետ երանելոյն Պետրոսի. Ցընծայս Խորհրդոց, որք ի Հանդիսի պատարագ՝ Տեառն մատուցանին, Հաց միայն եւ գինի խառնեալ ջրով նուիրի ի զոհ. քանզի չէ պարտ՝ թէ ի բաժակ Տեառն գինի լոկ, եւ կամ ջուր միայն ընծայիցի, այլ երկոքին եւս խառնեալ, այնուզի՝ զերկոսին եւս, այն է՝ զարիւն եւ զջուր ի կողէ քրիստոսի Հոսեալս ընթեռնումք. եւ զի դարձեալ՝ անկատար եւս է այս՝ առ նշանակելոյ զգործս Խորհրդոյս, որ է միաւորութիւն քրիստոսական ժողովրդեան ընդ քրիստոսի. քանզի ջուր՝ զժողովուրդ նշանակէ, ըստ այնմ զոր ասէ ի Յայտնութեան Ջուրք բազումք՝ ժողովուրդք բազումք [1]): Եւ Յուլիոս քահանայապետ երկրորդ յետ Երանելոյն Սեղբեստրոսի ասէ. Ջբաժակն տէրունական, ըստ կանոնաց Հրամանի, խառնեալ գինւով եւ ջրով նուիրել պարտ է, քանզի տեսանեմք ջրով զժողովուրդն իմացեալ, իսկ գինւով զարիւն քրիստոսի ցուցեալ. ապա՝ յորժամ գինի եւ ջուր ի բաժակ անդր խառնիցին, ժողովուրդն միանայ ընդ քրիստոսի, եւ ազգ Հաւատացելոց յարի ի նա, յոր Հաւատայ եւ զուգեալ յօդի ընդ նմա: Արդ՝ որովհետեւ եթէ սուրբ եկեղեցի Հռոմայ՝ ուսեալ յԵրանելի Առաքելոց՝ ի

[1]) Ըստ Հյ. Թարգմ. Յայտ. ԺԷ. Ջուրն՝ ժողովուրդք են եւ բազմութիւնք:

զոր առնէ եկեղեցի: Այսպ խորհրդոյս ներգործութիւնն է թողութիւն ամենայն մեղաց սկզբնականաց եւ ներգործականաց յամենայնէ եւ եւս տանջանացն, որ վասն ինքեան մեղացն պարտէր: Վասն այսորիկ մկրտեալքն ոչինչ վասն մեղացն յանցելոց քաւնակրութիւն է հատուցանել: Այլ թէ մեռանել յառաջ քան զմեղանչելն, եւ այլեւ իբր զորս անկանիլն, վասվաղակի առաքելութիւն երկնից եւ աստուածային տեսութեանն ժամանեն: Երկրորդ խորհուրդն է դրոշմն. որպ նիւթն է մեռոնն մաճեալ ի ձիթոյ, զոր մաքրութիւնն նշանակէ խղճմտանացն. եւ պալասանն, որ հոտն նշանակէ զբարեգործութիւնն եւ ի եպիսկոպոսէ աւրհնեալ: Կերպն իսկ է. նշանեմ զքեզ նշանաւ խաչին եւ ամրացուցանեմ զքեզ մեռոնիւս փրկանաւ ի յանուն Հաւր եւ որդոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. կարգաւորելոյ սպասաւորն է եպիսկոպոսն: Եւ ընդ այլ աւծմունսն միայն քահանայն կարող է տալ, զայն զմեռոնն ոչ. բայց միայն եպիսկոպոսին պարտ է բաշխել: Զոր միայն առաքելոցն ընթերցուի, որոց զկարգն լմնեն եպիսկոպոսք. զոր ձեռն դնելով Հոգի սուրբ տային, որպէս գործք առաքելոցն ընթեռնլով յայտ առնէ: Իբրեւ լուան ասէ որ յերուսաղէմ առաքեալքն էին, թէ եւ ի սամարիայ ընկալան զբանն աստուծոյ առաքեցին առ նոսա զպետրոս եւ զյովհաննէս, որք իջեալ կացին յաղաւթս ի վերայ նոցա որպէս զի առցեն զՀոգին սուրբ. զի ցայնժամ չեւեւս էր եւ ոչ ի վերայ միոյ նոցա հասեալ, բայց միայն մկրտեալք էին յանուն տեառն Յիսուսի Քրիստոսի. յայնժամ եդին զձեռն ի վերայ նոցա եւ առնուին Հոգի սուրբ: Ծնողն իսկ նոցա ձեռացն դնելոյն, տալն յեկեղեցին զդրոշմն. ընթերցուի իբր երբեմն ի յառաքելոյն աթոռոյն հրամանաւն եւ բանականութեամբ եւ կարեաց, որպէս պատճառիւ միայն քահանայն, մեռոնիւն ի եպիսկոպոսէն մածուցեալն, այսպ առ ի սպասաւորելոյ դրոշմիս խորհրդոյ: Ներգործութիւն այսպ խորհրդոյս է որ ինայ տուեալ լինի Հոգի սուրբ առ յամրացուցանել: Կրպէս տուեալ է առաքելոցն յաւուր պենտակոստէին. զի այսինքն՝ քրիստոնէիցն անահ զՔրիստոսի խոստովանեացին զանունն: Վասն որոյ եւս ի ճակատն յուր ամաւթն նստեալ է ամրանայ աւծեալն. զի ոչ զՔրիստոսի անուն խոստովանելոյ ամաչեսցէ: Եւս առաւել զնաչն իւր որ հրէիցն գայթակղութիւն եւ հեթանոսաց իսկ յիմարութիւն

պետրոսէ եւ ի պօղոսէ, եւ եթէ այլ ամենայն եկեղեցիք Լատինացւոց եւ Յունաց, յորս չահէք լուսոյ ամենայն սրբութեան եւ վարդապետութեան ծագեցին, այսպէս կատարեցին ի սկզբանէ անտի նորածին եկեղեցւոյ, եւ այժմ իսկ այսպէս կատարեն, անպատեհապոյն իմն երեւի, եթէ այլ կողմն մի ի կողմանց աշխարհի անմիաբան այսմ կանոնի տիեզերական եւ բանաւոր օրինապահութեանն գտանիցի: Վասն այնորիկ սահմանեմք վճռաւս զի եւ Հայաստանեայք միաբանք լինին համօրէն տիեզերաց քրիստոնէութեան, եւ քահանայք նոցա ի նուիրման բաժակին դոյզն ինչ ջուր, որպէս ասացաւն, ընդ գինւոյ խառնիցեն: Կերպ Խորհրդոյս այսորիկ են բանք Տեառն, որով կատարեաց նա զայս խորհուրդ: Քանզի քահանայ յանձին Քրիստոսի ասելովն՝ կատարէ զխորհուրդս, զօրութեամբ բանիցն այնոցիկ՝ գոյացութիւն հացի՝ ի մարմին Քրիստոսի, գոյացութիւն գինւոյ՝ յարիւն փոխի, այնպէս իմն՝ զի Քրիստոս՝ բովանդակի ամբողջ՝ ընդ տեսակաւ հացի, եւ ամբողջ՝ ընդ տեսակաւ գինւոյ, եւ յորում եւ իցէ մասին բաժանելոյ ի նշխարէ քահանայագործելոյ եւ ի գինւոյ քահանայագործելոյ, ամբողջ կայ Քրիստոս: Արդիւնք Խորհրդոյս այսորիկ զոր գործէ ի հոգիս արժանապէս ընդունելեացն, է միաւորութիւն մարդոյ ընդ Քրիստոսի, եւ քանզի շնորհօք մարդն ի մի մարմին ընդ Քրիստոսի յօդեալ՝ խաւնի յանդամն նորա, նմին իրի ի ձեռն Խորհրդոյս այսորիկ յարժանապէս ընդունողն յաւելուն շնորհք. եւ զոր ինչ գործէ նիւթական կերակուր եւ ըմպելի ի մարմնաւոր կեանս սնուցանելովն, աճեցուցանելովն, զարմանելովն եւ հեշտականութեամբն, զսոյն եւ խորհուրդս այս կատարէ ի մեզ ի հոգեւոր կեանս, ի սմին, որպէս ասէ Աւրբանոս քահանայապետ, կատարեմք զընորհապարտն յիշատակ փրկչին մերոյ, խորհրդովք ի չարէ, զգենումք զքաջալերութիւն ի բարիս, եւ զարդանամբ յաճումն առաքինութեանց:

Չորրորդ Խորհուրդ է Ապաշխարութիւն, որոյ իբրեւ նիւթ են գործք ապաշխարողաց, որք յերիս մասունս որոշին, ի սոցանէ առաջին՝ բեկումն սրտի, որում սեպհական է՝ ցաւել վասն մեղաց գործելոց, հանդերձ առաջադրութեամբ ոչ եւս մեղանչելոյ: Երկրորդ՝ խոստովանութիւն բերանոյ, որով մեղաւոր ոք ողջ բովանդակ խոստովան լինի զամենայն մեղս, զոր

ըստ առաքելոյ. վասն այսորիկ զի նշանաւ խաչին նշանեալ է: Երրորդն է պատարագին խորհուրդն, որոյ նիւթն է հացն ցորենոյ եւ գինի յորթոյ, որ յառաջ քան զէուխարիւն բանին՝ ջուր սակաւ արկանել պարտ է. զորս յառաջ վասն այն արկանի զոր մերձ վկայութեանց սրբոց Հարցն եւ վարդապետաց եկեղեցոյ: Փոքր ինչ աւուրբք ի տրամաբանութեանցն կղեալ, հաւատալի է զի քրիստոնն եւ տէրն ի գինին ջուր խառնեաց զայս արարեալ խորհուրդ: Ձետ որոյ զորս զայս վայելչութիւն տեառն չարչարանացն ցուցին: Ասէ իսկ երանելին աղեքսանդր պապն հինկերորդն յետ երանելոյն պետրոսի առաքելոյ: Ի խորհուրդ մատուցմանն, որ ի մէջ պատարագաց հանդիսաւորաց տեառն ընծայի հաց այսքան եւ գինի ջրով արկեալ ի պատարագ մատուցմանն. ոչ իսկ պարտ է ի սկիհն տեառն կամ գինի միայն կամ ջուր միայն մատուցանել. այլ երկոքեանն եւս խառնեալ. զորս երկոքեանն եւս նոյն արիւն եւ ջուր ի կողէն քրիստոսի հեղեալ ընթեռնուի: Զայն մինչեւս զոր վայել է առ նշանակութեան այսոյ խորհրդոյս զգործն, որ է միութիւն ժողովրդեան քրիստոնէից առ քրիստոս: Ջուր իսկ զժողովուրդն նշանակէ ըստ այնմ տեսլեանն յովհաննու, ջուրք բազումք եւ ժողովուրդք բազումք: Եւ յուլիոս պապն երկրորդն յետ երանելոյն սեղբեստրոսի, ասէ բաժակ տերունոյն մերձ կանոնաց հրամանաց գինի եւ ջուր խառնեալ պարտ է մատուցանել, զորս տեառանեմք ի ջուրն ժողովուրդն լմանի, ի գինին ստոյգ ցուցանի արիւնն քրիստոսի: Ապա ուրեմն ընդ բաժակն գինի եւ ջուր խառնեալ քրիստոսի ժողովրդեանն առ միութիւնն, եւ հաւատացեալ ժողովուրդն ի յորս հաւատոյն միաւորիլ եւ միանալ: Ընդ այս, ապա ուրեմն զայսքան սուրբս հռոմայ եկեղեցին ի յերանելին առաքելոցն պետրոսէ եւ պաւղոսէ ուսեալ. զորս ճնացեալքս ամենեքեան լաթինացւոց եւ յունացն եւս եկեղեցիք: Ի յորոց ամենայն սրբութեան եւ վարդապետութեան լոյսք ճառագայթեցան ի սկզբանէ ի ծնանելն եկեղեցոյ այսպէս պահեցին եւ այժմ պահեն:

Անյարմար առ այժմ տեսանի. զի յայլ յորոց իցէ թագաւորութիւնք՝ առ այս միահամուռ եւ քննութեամբ պատառի: Յամենեմք ապա ուրեմն զի մինչեւս ինքեանք հայքն

յիշէն, առաջի իւրոյ քահանայի: Երկրորդ՝ հատուցումն՝ վասն մեղացն գործելոց ըստ պատաստանի քահանային, որ կատարի գլխովին աղօթիւք, պահօք, եւ ողորմութեամբ: Կերպ խորհրդոյս այսորիկ են բանք արձակման, զոր ասէ քահանայն, օրինակ զայս. Ես արձակեմ զքեզ, եւ այլն: Պաշտօնեայ խորհրդոյս է քահանայն, որ ունիցի զիշխանութիւն արձակելոյ կամ զկարգաւորն կամ ի յանձնարարութենէ վերնագունի: Գործ խորհրդոյս է արձակումն ի մեղաց:

Հինգերորդ խորհուրդ է վերջին Օծումն, սորա նիւթ է իւղ ի ձիթենւոյ օրհնեալ եպիսկոպոսէ. զայս խորհուրդ չէ արժան մատակարարել, բայց միայն հիւանդաց, որոց մօտալուտ երկիւղ մահուն իցէ, եւ պարտ է օծանել յայս կողմանս մարճոյ, յաչս՝ վասն տեսութեան, յականջս՝ վասն լսելութեան, յունչս՝ վասն հոտոտելեաց, ի բերանն՝ վասն ճաշակելեաց եւ խօսից, ի ձեռս՝ վասն շօշափելեաց, յոտս՝ վասն գնացից, յերիկամունս՝ վասն տիրելոյ անդ հեշտութեան: Կերպ խորհրդոյս այսորիկ է. Սովին օծմամբս, եւ իւրով ամենապարթ ողորմութեամբն ներեսցէ քեզ Տէր, զոր ինչ յանցեար տեսութեամբ. այսպէս՝ եւ յայլ անդամս: Պաշտօնեայ խորհրդոյս այսորիկ է քահանայ: Իսկ արդիւնք սորա են՝ առողջութիւն մտաց, եւ մարճոյ եւս որչափ ինչ օգուտ անտի հոգւոյ լինիցի: Երանելի Առաքեալն Յակոբոս (Գլ. Ե.) վասն խորհրդոյս այսորիկ ասէ. "Հիւանդանայցէ՞ ոք ի ձէնջ, կոչեսցէ զերիցունս եկեղեցւոյն, եւ արասցեն ի վերայ նորա աղօթս, օծցեն իւղով յանուն Տեառն: Եւ աղօթքն հաւատով փրկեսցեն զաշխատեալն, եւ յարուսցէ զնա Տէր, եւ եթէ մեղս ինչ իցէ գործեալ թողցի նմա:"

Վեցերորդ խորհուրդն է կարգի, նիւթ սորա է այն, որոյ տուչութեամբ աւանդի կարգ, որպէս երիցութիւն տուեալ լինի տուչութեամբ սկզբ ընդ դինւոյ եւ մաղզմայի ընդ հացի, Սարկաւագութիւն տուչութեամբ գրոց աւետարանաց. իսկ վիսկաւագութիւն տուչութեամբ գաւառիկ սկզբ եւ գաւառիկ մաղզմայի ի վերայ նորա եդելոյ. օյնպէս՝ եւ յայլս տուչութեամբ իրաց պատշաճելոյ յիւրաքանչիւր պաշտամունս: Կերպ քահանայութեան է այսպիսի. Ա'ռ իշխանութիւն մատուցանելոյ զպատարագ յեկեղեցւոջ վասն կենդանեաց եւ ննջեցելոց, յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. այսպէս եւ կերպ այլոց կար-

ընդ ամենայն աշխարհ քրիստոնէից համակերպիլ. նոցա եւս քահանայքն ի բաժակ մատուցման սակաւ մի ջուր. վասն զի ասացեալ է գինին արկմամբն: Կերպն այսոյ խորհրդոյս են բանք փրկչին. յորմէ այս կատարի խորհուրդս: Քահանայն իսկ ի յանձնէն քրիստոսի խաւսի, այսու կատարի խորհուրդն: Նաեւս ինքեամբ բանիցն զաւրութեամբն գոյացութիւն հացին ի մարմին քրիստոսի եւ գոյացութիւն գինոյն ի յարիւն փոխարկի: Այնպէս արդ եւս, զոլոր քրիստոսն համակաի ի ներքոյ գեղոյ հացին. եւ զոլորն ներքոյ գեղոյ գինոյն եւ ներքոյ քանակին յոր եւս մասն նշխարացն էացելոցն եւ գինեին էացեալն բաժանել եղեալ է զոլոր քրիստոս: Այսու խորհրդոյս ներգործութիւն է զորոյ ի հոգին գործէ, արժանաւոր ճաշակողի է միացումն մարդոյ առ քրիստոս: Եւ զորս ի շնորհաւք մարդն ի քրիստոս մարմնաւորի. եւ յանդամն նորա միանայ: Պիտանի է եւս ի յայս խորհրդոյս ճաշակողացն արժանաւորութեամբ զշնորհն յաւելուլ: Ամենայն եւս ներգործութիւնքն յորոց նիւթոց կերակրելին եւ ըմպելին, որ առ պկեանս աճեցուցանել մարմնոյն, կեցուցանել, աճեցուցանել, կանգնել եւ զուարճացուցանել, խորհուրդս այս յորս առ կեանս գործէ հոգեւորապէս: Ի յորս պն ասաց ուրբանոս պապն շնորհաւք փրկչին մերոյ ի միտ առցուք զմիշատակն, զի ի չարչն պատասցուք եւ ամրասցուք ի բարին, եւ առ զաւրութիւնն եւ շնորհն սնանելով աճիմք: Չորրորդ խորհուրդն է խոստովանութիւնն, որոյ իբրեւ զնիւթ են գործ զղջման որ երեք մասն որոշին, որոց առաջինն է սրտի բեկումն, առ զոր պիտոյ է զի ցաւեսցի զմեղն զարաբեալն ընդ այն դէմն ոչ մեղանչէ այլ եւս: Երկրորդն է բերանով խոստովանել առ զոր պիտանի է, զի մեղաւորն զամենայն զմեղն որոց յիշումն ընկալնու, իւր քահանային՝ պարտ է՝ խոստովանի անթերի: Երրորդն է հատուցումն վասն մեղացն ըստ իրաւանց քահանային, զոր յորոց եւս առաւել լինին աղաւթիւք, պահաւք եւ ողորմութեամբ: Նիւթ այսոյ խորհրդոյս են բանք արձակմանն, որք քահանայն արտաբերէ ընդ ասելն, ես զքեզ արձակեմ: Պատասաւոր այսոյ խորհրդոյս է քահանայն, որ ունի հրաման արձակելոյ. եւ այլ կարգեալ կամ աւանդեալ վերակացուէն. ներգործութիւն այսոյ խորհրդոյս է արձակումն ի մեղաց: Հինգերորդ խորհուրդն է աւծումն հիւանդաց, որոյ

գաց, որպէս ի ծխատրանի եպիսկոպոսաց ընդարձակագոյնս բո-
վանդակեալ եդեալ կայ: Կարգաւոր պաշտօնեայ Խորհրդոյս
այսորիկ է Եպիսկոպոս. արդիւնքն՝ ածումն շնորհաց ի լինել
արժանաւոր պաշտօնեայ քրիստոսի:

Եւթներորդ Խորհուրդն է Ամուսնութեան, որ է նշան
միաւորութեան քրիստոսի ընդ Եկեղեցւոյ, ըստ Առաքելոյ, որ
ասէ, Խորհուրդս այս մեծ է, բայց ես ասեմ ի քրիստոս եւ
Եկեղեցի: Ներգործական պատճառ Ամուսնութեան ըստ
կանոնաց է փոփոխ հաւանութիւն բանիւք յայտնեալ զառա-
ջեաւ: Երեքպատիկ բարութիւնք յամուսնութեան նշանակին,
առաջին՝ որդեծնութիւն եւ կրթութիւն զաւակաց յաստուած-
պաշտութեան. երկրորդ՝ հաւատարմութիւն, զոր ամուսինք
միմեանց պարտին պահել. երրորդ՝ անբաժանականութիւն
Ամուսնութեան, այնու՝ զանբաժանական միաւորութիւն
քրիստոսի ընդ Եկեղեցւոյ նշանակէ, թէպէտեւ վասն բանի
պատկառութեան մարթ իցէ առնել բաժանումն յառապաստէ.
սակայն յայլ ամուսնութիւն դալ չէ օրէն, զի կապ ամուս-
նութեանն օրինապէս կատարելոյ միշտնջենաւոր է:

Վեցերորդ՝ աւանդեմք պատգամաւորացս ղհամատօտ
կանն Հաւատոյ ներանելոյ Աթանասիոսի, որ է օրինակ զայս:

Որ ոք կամի հասանել ի փրկութիւն, յառաջ քան զամենայն
պարտ է նմա ունել զկաթողիկէ Հաւատս, զոր եթէ ոչ անարատ
ոչ պահիցէ զր, առանց երկմտանաց կորիցէ ի յաւիտեան: Իսկ
կաթողիկէ Հաւատք այս են, զի զմի Աստուած յԵրրորդութեան,
եւ զԵրրորդութիւնն ի միութեան պաշտիցեմք, ոչ զանձինս շփո-
թելով՝ եւ ոչ զգոյացութիւնն բաժանելով: Զի այլ է անձն Հօր,
այլ՝ Որդւոյ, այլ՝ Հոգւոյն սրբոյ. սակայն՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն
սրբոյ մի է Աստուածութիւն, զուգական փառք եւ միշտնջենակից
մեծվայելչութիւն: Որպիսի՛ Հայր՝ նոյնպէս եւ Որդի, նոյնպէս եւ
Հոգի սուրբ: Անստեղծ Հայր, անստեղծ Որդի, անստեղծ Հոգի
սուրբ: Անչափ Հայր, անչափ Որդի, անչափ Հոգի սուրբ: Յաւի-
տենական Հայր, յաւիտենական Որդի, յաւիտենական Հոգի սուրբ.
սակայն ոչ երեք յաւիտենականք, այլ մի յաւիտենական: Որպէս
իսկ՝ ոչ երեք անստեղծք, ոչ երեք անչափք, այլ մի անստեղծ
եւ մի անչափ: Հանպոյն սմին՝ ամենակալ Հայր, ամենակալ
Որդի, ամենակալ Հոգի սուրբ. բայց՝ ոչ երեք ամենակալք,

նիւթն է ձէթ ձիթապտղի ի եպիսկոպոսէն աւրհնեալ. այս խորհուրդս բաց ի հիւանդաց ի յորոյ մահուան երկիւղ ոչ լինի ոչ է պարտ: Որ ի յայն տեղիսն աւծանելոյ է, ի յաչսն վասն տեսութեանն, ի լսելիսն վասն լսելոյն, ի հոտոտելիսն վասն հոտոտելոյն, ի բերանն վասն ճաշակելոյն եւ այլ խաւսելոյն, ի յոտսն վասն ընթանալոյն, ի մէջն վասն ցանկանալոյն, եւ յայն իսկ երիկամանցն: Նիւթ այսու խորհրդոյս է այս: Ի յայսու աւծմանս եւ իւր խնամոյ ողորմութեամբն Թողէ քեզ տէրն, զի զոր ինչ յանցեալ տեսութեամբդ, եւ սոյնպէս ի յայլ անդամն: Սպասաւոր այսոյ խորհրդոյս է քահանայն: Ներգործութիւնն իսկ նորա է մտացն ողջութիւն եւ որքան հոգոյն վայելէ ինքեան եւս մինչ մարմնոյն: Ի յայս խորհրդոյս ասաց երանելին յակոբոս առաքեալն, թէ հիւանդանայցէ ոք ի ձէնջ կոչեսցէ զերիցուսն եկեղեցւոյն եւ աղաւթեսցեն ի վերայ նորա աւծցեն վնա իւղով յանուն տեառն եւ աղաւթք հաւատոյ փրկեսցէ զհիւանդն եւ Թեթեւացուսցէ վնա տէրն. եւ Թէ ի մեղանչելն լեալ Թողցի նմայ: Վեցերորդն է խորհուրդ կարգին, որոյ նիւթն է այնիւ ի յորմէ տալոյն տուեալ լինի կարգն. որպէս երիցութիւն տալն իսկիհն ընդ գինոյն եւ մաղզմանն ընդ հացին նուիրելն: Սարկաւագութիւն իսկ գիրք աւետարանականք տալովն: Վհատարկաւագութիւնն զսկիհն դատարկ ընդ դատարկ մաղզմանին եւ ի վերայ դրեալ ի տաշն. եւ սոյնպէս ի յայլ իրան առ սպասաւորութեամբն իւր զյարան զվերաբերեալն նշանակելոյ: Վերայ քահանայութեանն է սոյնպէս, աւր իշխանութիւն մատուցանելոյ զպատարագն ի յեկեղեցին վասն կենդանեաց եւ մեռելոց ի յանուն հաւր եւ որդոյ եւ հոգոյն սրբոյ: Եւ այսպէս ի յայլոց կարգաց կերպն. վասն զի ի ձեռնադրութեան գիրքն հռոմայ յաճախէ: Կարգաւորող եւ սպասաւոր այսոյ խորհրդոյս է եպիսկոպոսն: Ներգործութիւնն է աճումն շնորհաց. զի ոմ լինի արժանի քրիստոսի սպասաւոր: Նշմնորոշ է խորհուրդ պսակին, որ է նշան միութեան քրիստոսի եւ եկեղեցոյ, ըստ առաքելոյ ասելոյն. խորհուրդս այս մեծ է, բայց ես ասեմ ի քրիստոս եւ եկեղեցի: Պատճառ առնելոյ պսակին կանոնաւք է հաւանութիւն երկոցունց բանիւ ներկայիւ արտաքերութեամբ: Նշանակէ իսկ երեք կերպիւ բարութեան պսակն. առաջինն է որդեբնկալութիւնն եւ մնուցանել առ պաշտաւնն աստուծոյ:

այլ մի ամենակալ: Այսպէս՝ Աստուած Հայր, Աստուած Որդի, Աստուած Հոգի Սուրբ. սակայն՝ ոչ երեք Աստուածք, այլ մի Աստուած: Սոյնպէս՝ Տէր Հայր, Տէր Որդի, Տէր Հոգի սուրբ, բայց ոչ երեք Տեարք, այլ մի է Տէր: Քանզի որպէս քրիստոնէական ճշմարտութիւն ստիպէ զմեզ, Աստուած եւ Տէր խոստովանել զմի մի յանձանց առանձինն, այսպէս արգելուն մեզ կաթոլիկէ կրօնք ասել զերիս Աստուածս, կամ Տեարս: Հայր յումեքէ չէ արարեալ, ոչ ստեղծեալ եւ ոչ ծնեալ: Որդի ի Հօրէ միայնոյ է, ոչ արարեալ եւ ոչ ստեղծեալ, այլ ծնեալ: Հոգի սուրբ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ, ոչ արարեալ՝ ոչ ստեղծեալ՝ ոչ ծնեալ, այլ բխեալ: Ապա մի Հայր՝ ոչ երեք Հայք, մի Որդի՝ ոչ երեք Որդիք, մի Հոգի սուրբ՝ ոչ երեք Հոգիք սուրբք: եւ յերրորդութեանս այսմիկ՝ ոչ յառաջագոյն ինչ է կամ յետնագոյն, ոչ մեծագոյն ինչ կամ փոքրագոյն, այլ ամենայն երեք անձինք՝ միմեանց միջնորդներք են եւ զուգականք: Այնպէս իմն՝ զի յամենայնի, որպէս ի վերագոյնսն ասացաւ, ևս միութիւն յերրորդութեան, եւ երրորդութիւն ի միութեան մեծարելի է: Ապա՝ որ ի միութիւն հասանելն կամիցի, այսպէս իմանայցէ զերրորդութիւնն: Սակայն կարեւոր իսկ է ի յաւիտենական միութիւն, զի եւ ի մարմնաւորութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի հաւատալիմ մոք հաւատայցէ: Ապա ուղիղ են հաւատք, թէ հաւատայցեմք եւ խոստովան լինիցիմք, եթէ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս Որդի Աստուծոյ՝ Աստուած եւ մարդ է. Աստուած է ի գոյացութենէ Հօր յառաջ քան զյաւիտեանս ծնեալ, եւ մարդ՝ ի գոյացութենէ մօր ծնեալ յաշխարհի: կատարեալ Աստուած, կատարեալ մարդ, ի բանաւոր հոգւոյ եւ ի մարդկեղէն մարմնոյ գոյացեալ: Հաւասար Հօր ըստ աստուածութեան, փոքր քան զՀայր ըստ մարդկութեան: եւ զի թէպէտ Աստուած է եւ մարդ, սակայն չէ երկու, այլ մի է Քրիստոս: Մի՝ ոչ փոփոխմամբ աստուածութեանն ի մարմին, այլ առմամբ մարդկութեան յԱստուած: Մի գլխովին, ոչ շփոթութեամբ գոյացութեան, այլ միութեամբ անձին. քանզի որպէս Հոգի բանաւոր եւ մարմին՝ մի մարդ է, այսպէս Աստուած եւ մարդ՝ մի Քրիստոս է. Որ չարչարեցաւ վասն մերոյ փրկութեան, էջ ի դժոխս, յերրորդ աւուր յարեաւ ի մեռելոց: Համբարձաւ յերկինս, նստի ընդ

երկրորդն է հաւատարմութիւնն զոր առ միմեանս պահել պարտ է: Երրորդ՝ անօրօշելի է պսակն զոր նշանակէ զանօրօշելի միութիւնն քրիստոսի եւ եկեղեցւոյ. թէպէտ իսկ ի պատճառէ պոռնկութեանն լինի անկողնոյ բաժանումն առնել. ոչ իբր այլ պսակ ընդդէմ առնելոյ է. ընդ պսակին կապն ամուսնէն հաւատնուումն եւ անբաժան լեալ:

Զ. Վեցերորդ, համառաւտ հաւաքմամբ, զայն զհաւատոյ կանոնն զերանելոյն աթանասի արարեալն սոցայ շնորհեմք գեւսպանացս. որոյ լմընուումն այսպիսի է: Ով որ կամեսցի փրկիլ լինել, յառաջ ամենայն գործոցն է զի ըմբռնեսցէ զկաթողիկէ հաւատն, զորս բաց յումեքէ եւս անարատ եւ անապական ոչ պահել առանց եւս կարծեաց ի յաւիտեան կորնչել: Հաւատս իսկ կաթողիկէ այս է. զի մի աստուածն ի յերրորդութեանն է եւ երրորդութիւնն ի միութեան պատուել: Ոչ եւս ամաչեցուցանել (շփոթել) զանձինսն, ոչ եւս զդոյացութիւնն բաժանել: Ալ է անձն հաւրն, այլ որդոյն, այլ հոգւոյն սրբոյ. բայց հաւրն եւ որդւոյն եւ հոգւոյն սրբոյ մի է աստուածութիւնն, հաւասար փառք յաւիտեան մեծութեամբ: Որպան հայր, այնքան որդի, այնքան հոգի սուրբ. անստեղծ հայր, անստեղծ որդի, անստեղծ հոգի սուրբ: Անչափ հայր, անչափ որդի, անչափ հոգի սուրբ. յաւիտենական հայր, յաւիտենական որդի, յաւիտենական հոգի սուրբ: Եւ իբր ոչ երեք յաւիտենականք այլ մի յաւիտենական: Նոյպէս ոչ երեք անստեղծք, ոչ երեք անչափք, այլ մի անստեղծ եւ մի անչափ: Նոյնպէս ամենակալ հայր, ամենակալ որդի, ամենակալ հոգի սուրբ, եւ իբր ոչ երեք ամենակալք, այլ մի ամենակալ: Նոյնպէս աստուած հայր. աստուած որդի, աստուած հոգի սուրբ, եւ իբր ոչ երեք աստուած, այլ մի է աստուած: Նոյնպէս տէր հայր, տէր որդի, տէր հոգի սուրբ, եւ իբր ոչ երեք տեարք. այլ մի է տէր: Զորս որպէս որոշել միով յորս եւս անձն աստուածս եւ տէրս խոստովանելի է քրիստոնէից, ճշմարտութեամբ բանադատիմք. այնպէս երեք աստուածք կամ տեարք ասասցեն կաթողիկէ եկեղեցւոյն՝ արգելմամբ: Հայր ոչ ումեքէ եղեալ ոչ ստեղծեալ ոչ ծնեալ: Որդի ի հաւրէ միայնոյ է. ոչ արարեալ եւ ոչ ստեղծեալ այլ ծնեալ: Հոգին սուրբ ի հաւրէ եւ որդւոյ ոչ արա-

աջմէ Աստուծոյ Հօր ամենակալէն, ուստի գալոց է ի դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս: Ի գալստեան նորա յարիցեն ամենայն մարդիկ մարմնով իւրեանց, եւ զգործոց իւրեանց տացեն զհամար: Ոմք զբարիս գործեալ իցեն, երթիցեն ի կեանս յաւիտենական, իսկ որ զչարիս՝ ի հուրն յաւիտենական: Այս են կաթողիկէ Հաւատք, զոր եթէ ոք Հաւատարմութեամբ եւ Հաստատութեամբ ոչ ունիցի, Հասանել ի փրկութիւն ոչ կարէ:

Եւ Ննջեցողդ, տամք նոցա զՀրովարտակ միութեանն Հաստատելոյ ընդ Ցոյնս, զՀրատարակեալն յաւուրս յայսոսիկ յայսմ ի տուրբ ի տիեզերական Փլորենտեան սիւնհոդոսի, որ է օրինակ զայս:

Եւգենիոս Ծառայ Ծառայից Աստուծոյ, ի մշտնջենաւոր յիշատակ իրաց:

Հաւանութեամբ սիրելոյ որդւոյ մերոյ Յովհաննու Պալէոլոգայ մեծի ինքնակալի Հռոմայեցւոց, եւ փոխանորդաց մեծարոյ եղբարց պատրիարքաց, եւ այլոց պատգամաւորաց Արեւելեան եկեղեցւոյ, որպէս յաւաջիկայսդ:

Ուրախ լեցին երկինք, եւ ցնծասցէ երկիր, զի բարձաւ միջնորմն, որ բաժանէր զարեւմտեան եւ զարեւելեան եկեղեցի, նորոգեցաւ խաղաղութիւն եւ միաբանութիւն ի վէմն անկեան ի Քրիստոս, որ արար զերկոսեան մի, զերկուս որմունս ընդ միմեանս յարդարեալ սերտ կապանօք սիրոյ, խաղաղութեան եւ մշտնջենաւոր ուխտի՝ միութեանն յօդիւ եւ Հաստատութեամբ. որով եւ յետ բազմաժամանակեան միգաստան սգոյ, եւ անհնարին մառախղոյ տեւական երկպառակութեանն՝ ծագեցին պայծառ նշոյլք լուսոյ ցանկացելոյ միութեանն՝ առ ամենեսին:

Բերկրեսցի եւ Մայր եկեղեցի, որ զորդիս իւր բաժանեալս ի միմեանց մինչեւ ցայսօր, այժմ ի մի միութիւն ի հաշտ եւ ի համբոյր եկեալս տեսանէ, եւ որ երբեմն ինոցա բաժանմանն լայր եւ Հեծէր դառնագոյնս, այժմ ի չքնաղ եւ ի վարմանալի միաբանութեան նոցա անպուգական խնդութեամբ Տեառն ամենակալի շնորհս եւ գոհութիւնս մատուցանէ: Ուրախ լեցին ամենայն Հաւատացեալք ընդ տիեզերս, եւ որք զանուն զՔրիստոնէութեան կրեն, խնդակից լեցին ընդ կաթողիկէ մայր

բնալ եւ ոչ ստեղծեալ ոչ ծնեալ՝ այլ եղեալ: Մի՝ ապա ուրեմն հայր, ոչ երեք հարք: Մի որդի՝ ոչ երեք որդիք: Մի հոգի եւ ոչ երեք հոգի սուրբք: Եւ ի յայս երրորդութիւնս ոչինչ առաջին կամ վերջին, ոչինչ երից կամ կրտսեր: Այլ հանապատ երեք անձինք համայաւիտեան ինքեամբ են եւ համաքառնակք: Այնպէս զի ի յաւերենսեան որպէս այժմ ի վերոյ ասացեալ է. եւ միութիւնն յերրորդութիւնն է եւ երրորդութիւնն ի միութեան պատուեալ լինի: Այվ կամիցի ապաուրեմն փրկիլ լինել այսպէս ի յերրորդութեանն գիտութիւնն: Այլ՝ հարկաւոր է առ յաւիտենական փրկութեանն զի ի մարմնանալն յորս եւս Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի հաւատարմապէս հաւատան: Է ապաուրեմն հաւատ ուղիղ զի հաւատացուք եւ խոստովանեացուք զորս տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս աստուած եւ մարդ է: Աստուած է ի գոյութենէ հաւրն յառաջ քան յաւիտեանս ծնեալ եւ մարդ է ի գոյութենէ մաւր է ի յաւիտենիս ծնեալ: Կատարեալ աստուած կատարեալ մարդ ի հոգի բանականէ եւ մարդկութեամբ մարմնոյ յատկացեալ: Հաւասար հաւր ըստ աստուածութեանն կրտսեր ի հաւրէ ըստ մարդկութեանն: Որ սոյգ աստուած, լեալ եւ մարդ ոչ երկու իրք՝ այլ մի է Քրիստոս. մի իսկ ոչ դարձմամբ աստուածութիւնն ի մարդկութիւնն. այլ վերացմամբ զմարդկութիւնն ի յաստուած: Մի ամենեւին ոչ ամաչեցուցանել (չփոթել) զգոյացութիւնն, այլ միութիւն անձինն: Նաեւս որպէս հոգի բանականէ եւ մարմնոյ մի է մարդ, այնպէս աստուած եւ մարդ մի է Քրիստոս: Որ չարչարեալ է վասն փրկութեան մերոյ իջեալ առ դժոխս երրորդ աւուր յարեաւ ի մեռելոց: Ելեալ առ յերկինս նստաւ առ յաջմէ հաւրն ամենակալի: Անդի գալոց է դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս: Առ որոյ ի գալն ամենայն մարդիք յարիցեն բնակեն ընդ մարմինս իւրեանց եւ քննին ի գործոց իւրաքանչիւրոք համարիւ: Եւ որ բարի գործեալ իցեն երթիցեն ի կեանսն յաւիտենականս, որ սոյգ չար արարեալ ի հուրն յաւիտենական: Այս է հաւատս կաթողիկէ զոր բաց յումեքէ եւս հաւատարիմ ամրութեամբ եւս ոչ հաւատացէ փրկիլ լինել ոչ կարէ:

Է· Եւթներորդ սահմանք միութեանն ընդ յոյնսն համա-

եկեղեցի: Անհատասիկ արեւմտեան եւ արեւելեան հալք յետ երկայնժամանակեայ երկպառակութեան եւ անմիաբանութեան, ընդ ծով եւ ընդ ցամաք զանձինս ի կշիռ եդեալ, յաղթեալ ամենայն դժուարութեանց եւ ճգանց՝ եկեալ հասին ի տիեզերական սուրբ Սիւնհոդոս ցանկութեամբ սրբոյ միութեան՝ ի նորոգութիւն առաջնոյ սիրոյ, եւ ոչ վրիպեցան յակնկալութենէ իւրեանց, քանզի յետ երկայնաձիգ ճգանց եւ քննութեանց, հատակ ուրեմն գթութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ հասին ցանկացելոյ սրբոյ միութեանս: Արդ՝ ո՞ բաւական իցէ զարժանի գոհութիւնս ընծայել Աստուծոյ ամենակալի վասն բարերար խնամոցն: Ո՞ ոչ զարմացի ընդ աստուածային գթութեանն այնչափ առաւելութիւն: Զո՞ր պնդութիւն սրտի խրատացելոյ վերնական գթութեանն մեծութիւն ո՛չ մեղկիցէ: Եւ այսքիկ գործք աստուածեղէնք, եւ ոչ մարդկային տկարութեան հնարագիտութիւնք, վասն այնորիկ եւ մեծաց մեծարանաց եւ աստուածային դրուատից արժանաւորք: Քեզ գովութիւն, քեզ փառք, քեզ գոհութիւն, Քրիստո՛ս, աղբիւր ողորմութեանց, որ չայնչափ բարութիւնս հարսին քոյ կաթողիկէ եկեղեցւոյ ընդրհեցեր, եւ այժմ յաղթս մեր զքանչելիս քոյ գթութեանդ ցուցեր, զի պատմեցեն ամենեքին զքոյ զարմանալիսդ. քանզի պարգեւք մեծամեծ եւ աստուածեղէն տուան մեզ Աստուծոյ, աչք մեր տեսանեն զոր բազումք յառաջ քան զմեզ ցանկացան տեսանել մեծաւ ցանկութեամբ, եւ ոչ կարացին տեսանել:

Քանզի Լատինք եւ Յոյնք յայս սուրբ եւ ի տիեզերական սիւնհոդոս ժողովեալք՝ ամենեքին մեծաւ ժրութեամբ ի վոյթ զմիմեամբ ելանէին, հանդերձ այլովք եւ զյօդուածն զաստուածային բնմանէ Հոգւոյն Սրբոյ՝ խնամով եւ անդադար հետազօտութեամբ առնուլ ի քննութիւն, վասն այնորիկ իսկ վկայութիւնք ի գրոց սրբոց, եւ բազմագոյն եւս ի սրբոց վարդապետաց՝ արեւելեայց եւ արեւմտեայց՝ եդան առաջի, յորոց էին ոմանք, որ ի հօրէ եւ յՈրդւոյ, եւ այլք ի հօրէ Որդւով զՀոգի սուրբ բխեալ ասէին. սակայն ամենեքին իսկ՝ այլ եւ այլ բանիւք՝ զմի եւ զնոյն միաբան իմանային. յայն սակս եւ նոքին իսկ Յոյնք հաստատեցին, եթէ զոր ասեն, եթէ Հոգի սուրբ ի հօրէ ելանէ, ոչ այնու մտօք ասիցեն, որպէս այն թէ՝ զՈրդի ի բաց

կատարածն, փոքր ինչ աւուրբք ի յայս սրբազան միահամուռ Գլաւրենցիոյ սիւնհոդոսս յայտնեալ: Որոյ ըմբռնումն այսպիսի է:

Էուճենիոս եպիսկոպոս ծառայ ծառայից աստուծոյ առ մշանջենաւորութեան իրս յիշատակութեան: Ընդունելով զառ ի նեղքոյ գրեալն սիրելի որդոյ մերոյ յովաննու պալէաւլակո յունաց կայսրի երջանկի եւ տեղիք ըմբռնողի. եւ պատուելի եղբարց մերոց պատրիարքաց եւ այլոց արեւելեան եկեղեցեաց ընձայեցուցչացն: Ուրախ եղեցին երկինք եւ ցնծասցէ երկիր զի բարձեալ է իսկ ի միջոյ որմն որ արեւելեան եւ արեւմտեանն եւս բաժանէր զեկեղեցիան: Եւ խաղաղութիւն եւ եւս հաշտութիւն եկն անկիւնաքարն քրիստոս, որ արար զերկուսեանն մի, կապիւ ամուրութեամբ, սիրով եւ խաղաղութեամբ, զերկաքանչիւրքն եւս կցեաց ի յորմն: Եւ մշանջենաւորականաւ միութեամբ գաշնաւորութեամբ մնծել եւ համարէն ընդունակք: Ցետոյ եւս յերկարհոգ մնարախուղին եւ բաժանումն ի վաղուց հետէ սրահին [1]) անզուարճութեանն մէգն: Պարզեաց ամենեցուն միութեամբն կարաւտելոյն փայլեաց ճառագայթն: Ուրախասցի եւ մայր եկեղեցի որ զորդիսն իւր մինչեւ ցայժմ ի միմեանց բաժանեալք, այժմ տեսանէ ի միութեան խաղաղութեամբ եւս դարձեալ: Եւ որ առաջին ի նոցա բաժանմանէն դառնապէս լայր, ի հինքեանց այժմ սքանչելի հաշտութեամբ եւ ընդ անասելի ուրախութեամբ, ամենակարին աստուծոյ գոհութիւն մատուցանէ: Ամենքեան զուարճասցեն հաւատացեալքն յուր եւ են աշխարհի. եւ որ քրիստոնեայք համարին անուամբ առ մայր կաթողիկէ եկեղեցոյ միսիթարեսցին: Ահա իսկ արեւմտեանն արեւելեանն եւս հայրք յետ յերկարաձգութեան խռովութեանցն. եւ եւս որոշ սրտիւք ժամանակաւ զինքեանս ծովոց եւ ցամաքի ահին ընդդէմ եդին: Ամենցունեւս յաղթեցին վաստակաւք առ այս սրբազան միահամուռ սիւնհոդոս փափաքելով սրբազնապէս միութեանս, եւ զծերացեալ սէրն առողջացուցանել շնորհաւք, ուրախութեամբ եւ ցնծութեամբ եւս եւ ի միասին: Եւ ի դիտաւորութեանց իւրեանց

[1]) Լատ. atram *զմթապատ, զաւուերամած բառը՝* atrium *սրահ, կարդացեր է թարգմանիչը:*

տարցեն, այլ կի այնպէս երեւէր նոցա եթէ, որպէս ասեն, յորժամ Լսանիք զՀոգի սուրբ ի Հօրէ եւ Որդւոյ բնեալ ասիցեն, զայն յերկուց սկզբանց եւ յերկուց վիշմանց իմանայցեն, նմին իրի խորշէին ի խոստովանելոյ զՀոգի սուրբ՝ բնեալ ի Հօրէ եւ Որդւոյ: Իսկ Լսանիք Հաստատեցին, եթէ ոչ այնպէս զՀոգի սուրբ բնեալ ի Հօրէ եւ եւ Որդւոյ ասէին, որպէս թէ զՀայր մերժէցեն յաղբիւրն եւ սկիզբն լինելոյ բովանդակ աստուածութեան Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, կամ կի յորժամ Հոգի սուրբ Որդւոյ բնիցէ, Որդի ի Հօրէ ոչ առնուցու, եւ կամ եթէ, զերկուս սկզբունս կամ՝ վիշմունս դնիցեն ի Հոգի Սուրբ, այլ՝ զմի միայն սկիզբն եւ զմիական վիշումն Հոգւոյն սրբոյ Հաստատեն որպէս մինչեւ ցայսօր խոստովան եղեն: Եւ արդ՝ քանզի յայսմ ամենայնէ մի եւ նոյն բան ճշմարտութեան ի յայտ գայ, Հուսկ ուրեմն ամենեքին միաբանք եւ համամիտք հաճեալ Հաւանեցան սրբոյ եւ աստուածահաճոյ միութեանս:

Արդ՝ յանուն Սրբոյ երրորդութեան Հօր, եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, Հաւանութեամբ սրբոյ եւ տիեզերական փլոնեան ժողովոյս այսորիկ սահմանեմք, զի Հաւատացեն յայս ճշմարտութիւն Հաւատոյ ամենայն քրիստոնեայք, ընկալցին զայն եւ խոստովան լինիցին:

Եթէ Հոգի սուրբ է ի յաւիտենից ի Հօրէ եւ Որդւոյ, եւ զիւր էութիւն եւ զգոյութիւն իւր ունի ի Հօրէ միանգամայն եւ Որդւոյ, եւ յերկոցունց բնէ ի յաւիտենից՝ իբրեւ ի միոջէ սկզբանէ եւ միով եւ եզի փչմամբ, յայտ արարեալ՝ եթէ այն՝ զոր ասեն սուրբ վարդապետքն եւ Հայք, եթէ Հոգի սուրբ՝ Որդւով ի Հօրէ բնիցէ, յայս միտս իմանալի է, զի ցուցցի, եթէ եւ Որդի ըստ Ցունաց պատճառ է, եւ ըստ լատինացւոց՝ սկիզբն գոյութեան Հոգւոյն սրբոյ՝ որպէս եւ Հայր: Այլ քանզի՝ զամենայն, զոր ունի Հայր, ետ Միածնի Որդւոյ իւրում՝ ծնանելովն, բաց ի Հայրութենէ, այսպէս եւ զայն՝ եթէ սուրբ Հոգի բնէ եւ Որդւոյ, նոյն ինքն Որդի ունի ի Հօրէ ի յաւիտենից, յորմէ ի յաւիտենից իսկ ծնեալ է:

Սահմանեմք եւ եւս, եթէ մեկնութիւն բանիցն այնոցիկ, եւ Որդւոյ, ուստ յայտնագոյն ճշմարտութիւն ցուցանելոյ յաւելեալ է յայնժամ ի հանգանակի՝ օրինօք եւ բանաւորապէս՝ ի կարեւոր մերձակայ Հարկին:

ոչինչ զրկեցան: Յետ յերկար իսկ վաստակմամբ եւս ի քննութեանն. յետ այսորիկ ի Հոգւոյն սրբոյ խնամաւքն զայս փափաքելի զբրաղանս եւս միութեանս ժամանեցին: Ո՛վ արդեաւք այժանաւոր ամենակարին աստուծոյ բարերարութեանն գոհութիւն մատուցանել բաւականասցի: Ո՛վ այնքան աստուածային զթութեանց չափախութեանն ոչ երկնչէ, որ՞ կամ երկաթի կուրծս այսքան վերոյ ամբարձեալ մեծութեանն աստուածայնոյ ոչ կակղասցի: Եւ այսքիկ առաւել միութեան աստուածային գործ եւ ոչ մարդկային տկարութեանս գտեալ: Եւ եւս վասն այն ղեկտզնութիւնն ընդ պատուոյն ընկալնուլ եւ աստուածային գովութեանն անդադարս, քեզ գովութիւն, քեզ փառք, քեզ գոհութեան մատուցումն. քրիստոս աղբիւր ողորմութեանց, որ այսքան բարի հարսին քո եկեղեցւոյ ընծայեցեր: Եւ եւս ի յաղգս մեր դու խնայեցեր աքանչելեաւք ցուցեր. զի պատմել զամենայն աքանչելիս քո: Մեծ ճշմարտապէս աստուածային եւս ընծայումն մեզ եւ աստուած բաշխեաց: Ականք եւս տեսանելք զոր յառաջ քան բազումք ընդ յոյժ փափաքեալ էին տեսանել եւ ոչ տեսին: Ի միասին իսկ լաթինք եւ յոյնք ի յայս սրբազնասուրբս եւ միահամուռ սիւնհոդոս մեծ դասուառ միմեանս տրամաբանութեամբ եղեն: Զի ի մէջ պլոցն մինչեւս աստիճանն այն ի յաստուածային հոգւոյն սրբոյ ելմանն յոլով իմացմամբ եւ հանապազիւ քննութեամբ փիլիսիայէր: Թեթեւով ճշմարիտ վկայութիւնք ի յաստուածային գրոցն. բազմաց եւս հրամանաւն վարդապետացն արեւմտեան եւ արեւելեան. այլք ոմանք իսկ ի հաւրէ եւ որդւոյ, եւ ոմանք ստոյգ ի հաւրէ որդւովն ելանէ ասացին զՀոգին սուրբ: Եւ առ նոյն դիտաւորութեամբն տեսին ամենեքեան ի նեղքոյ զանազան բառից: Յոյնքն իսկ ասացին զոր գայն զոր ասէին Հոգին սուրբ ի հաւրէ ելանել, ոչ այս մտաւքս ասէին զի արտաքսէին զորդի: Այլ քանզի նոցա տեսութեանն զի ասէին ըստ լաթինաց ասելն Հոգին սուրբ ի հաւրէ եւ որդւոյ ելանել որպէս երկու սկզբնէ եւ երկու արտազեղումն: Վասն այսորիկ երկնչէին ասել զոր Հոգին սուրբ ի հաւրէ ելանէ եւ որդւոյ. լաթինք ճշգրտիւ հաստատեցին, ոչ զխուրեանցն այս մտաւքս ասել զՀոգին սուրբ ի հաւրէ եւ որդւոյ եւս ելումն. ոչ զի արտաքսեսցեն զՀայրն կամ ոչ լեալ աղբիւր եւ սկիզբն բոլոր աստուածութեանն՝ որդւոյ

Դարձեալ՝ բաղարջ կամ խմորուն հացիւ ի ցորենոյ, Զարմին Քրիստոսի ճշմարտապէս կատարի, եւ պարտ է քահանայից միով ձերկուցն զմարմին Տեառն կատարել, իւրաքանչիւր ըստ իւրոյ արեւելեան կամ արեւմտեան Եկեղեցւոյ սովորութեանն:

Դարձեալ՝ եթէ ճշմարիտ ապաշխարողքն մեռանիցին ի ընդհս Աստուծոյ՝ մինչեւ արարեալ իցեն արժանաւոր պտղովք ապաշխարութեան զհատուցումն վասն մեղաց գործելոց եւ զանցառութենանց, հոգիք նոցա մաքրին պատժովք քաւարանի յետ մահուան իւրեանց, եւ օգնեն նոցա յազատութիւն ի պատժոց անտի նպաստք հաւատացելոց կենդանեաց, այսինքն է՝ նուէրք պատարագաց, աղօթք, ողորմութիւնք, եւ այլ եւս գործք աստուածպաշտութեան, զորս սովոր են մատուցանել հաւատացեալք վասն այլոց հաւատացելոց, ըստ սովորութեան Եկեղեցւոյ: Եւ հոգիք նոցա, որք յետ ընդունելութեան մկրտութեան՝ արատ ինչ մեղաց յանձին իւրեանց ոչ ձգեցին, եւ հոգիք այնոցիկ, որոց բիծ մեղացն գործելոց, ի մարմնի եւ կամ ղերծեալք ի մարմնոյ, սրբեալք եղեն, որպէս ի վերագոյնդ ասացաք, իսկ եւ իսկ մտանեն յերկինս, եւ յայտնապէս տեսանին զմի Աստուած երեքանձնեայ, որպէս եւ էն, այլ՝ ըստ պէսպէս արժանեաց՝ մի քան զմի կատարելագոյն. իսկ հոգիք այնոցիկ, որք ի ներգործական մահացու մեղս, կամ թէ միայն ի սկզբնական մեղս մեռանիցին, անպէն լինջանիցեն ի դժոխս, այլ անհաւասար պատժովք պատժիցին:

Սահմանեմք դարձեալ, եթէ սուրբ առաքելական Աթոռն եւ քահանայապետն Հռոմայ ունի զգլխաւորութիւն ընդ ամենայն տիեզերս, եւ նոյն ինքն քահանայապետն Հռոմայ է յաջորդ եղեալն Պետրոսի իշխանի առաքելոց եւ ճշմարիտ փոխանորդ Քրիստոսի, գլուխ համօրէն Եկեղեցւոյ եւ հայր ամենայն քրիստոնէից, եւ վարդապետ, եւ նմին՝ յերանելին Պետրոս՝ ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ աւանդեցաւ լի եւ կատարեալ իշխանութիւն արածելոյ, առաջնորդելոյ եւ վարելոյ զտիեզերական Եկեղեցի, որպէս ի գործս եւս տիեզերական սիւնհոդոսաց եւ ի սուրբ կանոնս բովանդակի:

Հանդերձ այսու նորոգեմք եւ զկարգ՝ աւանդեալ ի կանոնս՝ այլոց մեծարոյ պատրիարքաց, զի իցէ պատրիարք Կոստանդնուպոլսի երկրորդ՝ յետ առաքելական սուրբ քահանայապետի

ոյնպէս եւ Հոգոյն սրբոյ. կամ զոր զայն զոր Հոգին սուրբ ելանէ եւ որդոյ: Որդի ի Հաւրէ ոչ առեալ. կամ զոր երկու եղեալ լինել սկիզբն կամ երկու արտազեղաւղ: Այլ զի միոյն այսքան ասէին լինել սկիզբն. մին եւս արտազեղութիւն Հոգւոյն սրբոյ. վասնզի մինչեւ ցայժմ ասէին, եւ ընդ այսցանէ ամենեցուն մի եւ նոյն խոհեմութեամբ ճշմարտութեանն գիտութեան: Ցետ այսորիկ ի ներքոգրեալս սուրբս եւ աստուածոյ սիրեալ, նոյն գիտութեամբ նոյն եւս իմացմամբ միութեամբ միացեալ Համաձայտիւք միաբանեցան: Ի յանուն իսկ Հաւր եւ որդոյ եւ Հոգոյն սրբոյ. այս սրբազան միահամուռ ընտրեալ եւ փորձեալ ֆլաւրենթինոյ ժողովոյս: Սահմանեմք զի զայս ըՀաւատոյ ճշմարտութիւնս ամենեցուն քրիստոնէից Հաւատալի եւ ընդունելի լինի: Այսպէս եւ ամենեքեան խոստովանեսցին զոր Հոգի սուրբ ի Հաւրէ եւ յորդոյ յաւիտենական է: եւ էութեամբն իւր զնւրն եւս լինել յատկութիւն, ունի ի Հաւրէ ի միասին եւ որդոյ՝ եւ ի յերկոքեանն եւս յաւիտենական. որպէս ի միոյ սկզբնէ եւ միոյ արտազեղմանէ ելանէ: Մեկնելով զոր ինչ սուրբ վարդապետքն եւ Հարքն ասացին ի Հաւրէ որդւովն ելանէ Հոգին սուրբ: Առ այն իմացմամբն իմանի զի ի յայս ներշանակութիւնս որդոյ յորս եւս լինել, ըստ յունացն իսկ պատճառն. ըստ լատինացւոցն ստոյգ սկիզբն յատկութեան Հոգւոյն սրբոյ որպէս եւ Հայրն է: Եւ զոր ամենայն որ Հաւրն են Հայր ինքն միածնի որդոյ իւրոյ ծննդեամբ եւ բաց ի լինելոյ Հայրութիւն: Այսինքն զոր Հոգին սուրբ ելանէ ի յորդոյ ինքն որդի ի Հաւրէ յաւիտենական ունի. յորմէ յաւիտենական մինչեւս ծնեալ է: Սահմանեմք զոր ի վերոյ յայտնեցաք. զբանիցն այսոցիկ որդւոյ եւս ճշմարտութեամբ մեկնելով շնորհաւք՝ մերձ յայն ժամ Հարկաւորութեամբ կարեաւք եւ քննութեամբ ի դաւանութիւնն եղաւ:

Պրկին եւս ի բաղարճէ կամ խմորոն Հացէ ցորենոյ մարմին քրիստոսի ճշմարտապէս կատարի. քահանայն եւս ի երեսանչքն ի սմանէ յուստեւ է ընկալեալն զինքն տեառն մարմին կատարել պարտ է: Մինն յոր ոք եւս այսինքն Հպատակ է եկեղեցոյն իւր Թէ արեւմտեան եւ Թէ արեւելեան, մարմին տեառն կատարի: Այլ եւս Թէ ստոյգ ապաշխարութիւնքն ի

Հռոմայ, պատրիարք Աղեքսանդրիոյ՝ երրորդ, Անտիոքայն՝ երրորդ, եւ Երուսաղեմին՝ հինգերորդ, պահել զամենայն առանձնաշնորհութիւնս եւ վերաւորնս նոցա:

Տուեալ ի Փլորենտիա ի հրապարակական սիւնհոդոսական նստի գումարելոյ յԱտաք եկեղեցւոջ յամի Տարեմուտ թեան Տեառն ի հազարերորդի չորեքհարիւրորդի երեսներորդի իններորդի, ի քսան եւ երկրորդ աւուր Յունեայ, յամի իններորդի գահանայապետութեան մերոյ:

Ուխտերորդ՝ քանզի հանդերձ այլովք եւ զայնմանէ խոյզ եւ խնդիր եղեւ ընդ Հայոց, եթէ յո՞ր աւուրս ծանել պարտ եւ պատշաճ իցէ նոցա զծնունս Աւետեաց երանելոյ Տարեմայ կուսի, ծննդեան երանելոյ Յովհաննու Մկրտչի, եւ ըստ հետեւորդի զծնունս ծննդեան, զՏնօրէնութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, եւ զՏեառնընդառաջի կամ Սրբութեան երանելոյ Տարեմայ կուսի. եւ լիովին ի յայտ եկեալ ճշմարտութեանն եթէ վկայութեամբ Հարց Սրբոց, եւ եթէ ի սովորութենէ սրբոյ Հռոմէական եկեղեցւոյ եւ այլոց Համօրէն եկեղեցեաց առ Լատինս եւ առ Յոյնս առ Հասարակ, զի մի այլակերպ ինչ ծէսք քրիստոնէից լինիցին յայնչափ եւ յայնպիսի պայծառութենէն ծանից, եւ անտի առիթք սիրոյն վերացվելոյ լինիցի, տամք զվճիռս անկասելս ճշմարտութեան եւ բանի, զի ըստ կարգի օրինաց Համօրէն տիեզերաց, նոքին Հայք զծնունս Աւետեաց երանելոյ կուսին Մարիամու ի ԻԱ. աւուր ամենեան Մարտի, զծնունդ ծննդեան երանելոյ Յովհաննու Մկրտչի ի ԻԴ. Յունեայ, զծնունդ ծննդեան փրկչին մերոյ ըստ մարմնոյ ի ԻԵ. Դեկտեմբեր ամենեան եւ զՏն Տնօրէնութեան նորա ԻԱ. աւուր Յունուարի, իսկ զծնունդ Յայտնութեան ի Զ. նորին Յունուարի, եւ զՏեառնընդառաջի կամ զՍրբութեան Ատուածածնին ի Բ. Փետրուարի Հանդիսիւ կատարեսցեն:

Իբրեւ մեկնեցան պարզեցան բանքս այսոքիկ, վերագոյն յիշատակեալ պատգամաւորքն Հայոց յանուն իւրեանց եւ յանուն պատրիարքին իւրեանց եւ ամենայն Հայոց՝ ուխտիւք եւ հլուական հնազանդութեամբ յանձն առեալ՝ գրկատարած ընկալան զայս վերկարար սիւնհոդոսական հրովարտակս՝ ամենայն գլխովք եւ յայտարարութեամբք, սահմանօք, աւանդութեամբք, հրամանօք եւ օրինադրութեամբք, որպէս եւ զամե-

յաստուածն սէրն վախճանին յառաջ քան զարժանաւորութիւնն. ապաշխարութեան պտուղն յանցանաց փոխարինացն ոչ ժամանեցին: Արդ Հոգիքն ի տանջանք քաւարանին յետ մեռանելոյն մարքրին. եւ զի ի տանջանացն որ այսպիսի թերեւանան, ազդումն նոցա ի հաւատացելոց կենդանեացն եւ աւգնականութեամբ պատարագաց է. այնպէս մատուցմունքն աղաւթքն եւ ողորմութիւնքն եւ այլ ինամոց կարգն որ Հաւատացեալքն վասն այլոց Հաւատացելոց նըւիրեն սովորութեամբ ըստ եկեղեցոյն կացմանցն: Զնոցա եւս Հոգիքն որ յետ մկրտութեան առընլոյն ոչինչ ամենեւին ի մեղաց ապաեղութիւն ոչ անկան: Զնոքա միւնչեւս որ յետ անկանելոյն մեղաց գարշութեանն եւ այլ ի յիւր մարմնոյն կամ՝ նովին մերկանալ մարմնոյն. վասն զի ի վերոյ ասացեալ է, են մաքրեալ, ի յերկինս վաղվաղակի վերանան: Եւ նկատեն պարզապէս զինքն զաստուածն զերծորդն եւ միւնն որպէս է. վասն վարձացն իւր զանազանութեամբ եւ ումն քան զումն կատարելութեամբ: Նոցա իսկ Հոգիքն, որ ի ներդործական մահացու մեղաք եւ այլ առանձինն սկրսբնականաւն մեռանին փութով ի գժոխս իջանեն. տանջանքն իւր զանազանին. տանջել սահմանեալ զսուրբ առաքելական ամենս եւ Հոռմն. քահանայապետն ընծաեալ ուսուցանել զհաւատս ընդունելութեամբ. եւ ինքն քահանայապետն Հռոմայ յայնժամ լինել երանելոյն պետրոսի իշխան առաքելոյն եւ ճշմարիտ քրիստոսի փոխանորդ. ընծաեալ եւս նմա եկեղեցւոյ պետն եւ ամենայն քրիստոնէից Հայր եւ ուսուցիչ լեալ: Եւ ինքս ի յերանելոյն պետրոսէ, արածիչ, ուղիչ, եւ նմանիչ միահաւան եկեղեցւոյ ի տեառնէ մերմէ Յիսուսէ քրիստոսէ լի իշխանութիւն առեալ լինի. որպէս միւնչեւս ի յարարեալն միահամուռ ժողովքն եւ ի սրբազան կանոնն եղեալ է: Նորոգելով ի վերոյ գկարգսն առեալսն ի կանոնաց զայլոց պատուելն պաճուճեալոց. զի պաճուճեալ կոստանդնուպաւլսին երկրորդ լեալ յետ սրբազան Հռոմայ քահանայապետին: Երրորդն ստոյգ ազգքանզրուս: Չորրորդն իսկ անախոռուս: Եւ հինգերորդն երուսաղեմայ: Պահելով այսինքն զգաշնաւորութիւն ամենեցուն եւ զհրամանս իւրեանց:

նայն վարդապետութիւն դրեալ ի նմա, եւ զոր ինչ ունի եւ ուսուցանէ Աթոռն Առաքելական եւ Հռոմէական եկեղեցի: Ընդունին եւս մեծարանօք զվարդապետս եւ զՍ. Հայս, զորս Հռոմէական եկեղեցի ընդունի: Այսպէս, զոր եւ ինչ անձինս եւ զամենայն ինչ, զոր մերժէ եւ դատապարտէ Հռոմէական եկեղեցի, ինքեանք եւս զնոսին առ մերժեալս եւ դատապարտեալս ունին. եւ իբրեւ ճշմարիտ որդիք հնազանդութեան հաւատարմութեամբ հնազանդ լինել օրինաց եւ հրամանաց Առաքելական Աթոռոյս Խոստանան յանուն նոցին, զորս ի վեր անդր յիշեցաք:

Եւ իբրեւ առաջի մեր եւ առաջի սրբոյ սիւնհոդոսիս այսորիկ հանդիսիւ ընթերցաւ յիշատակեալ հրովարտակն՝ անդէն սկսեալ որդի Ներսէս ի Հայոց՝ յանուն նոցին պատրամաւորաց՝ Հայոց բարբառովն՝ հրապարակաւ ընթերցաւ զյետադպրդ, զորս իսկ եւ իսկ սկսեալ որդի Բարսեղ ի կարգէ պրսեցաց՝ մեր եւ նոցին Հայոց թարգման հասարակաց, հրապարակաւ ընթերցաւ զբանսէ գրեալ լատիներէն օրինակ զայս:

Երանելի Հայր, եւ ամենասուրբ սիւնհոդոս, ողջոյն իսկ սուրբ հրովարտակս, որ այժմ ի լատին բարբառ հրապարակաւ ընթերցաւ առաջի Ձեր, աւուրըք յառաջ բան առ բան ի մեր լեզուս պայծառագոյն մեկնեցաւ եւ թարգմանեցաւ եւ կարի քաջ հաճոյ թուեցաւ մեզ եւ հաճոյ Ս. այլ՝ վասն առաւել յայտնութեան մտաց մերոց կրկնեմք ասասէն կարճառօտս զնորա ի մեզ ազդեցութիւնն:

Ի նմա բովանդակի նախ, սուրբ Հանդանակ հաւատոյ Կոստանդինուպոլսի ժողովոյն, զոր աւանդեցէք ժողովրդեանս Հայոց, յաւելուածովն եւ յՈրդւոյ զոր պարտ եւ պատշաճ է մեզ յեկեղեցիս մեր, գոնեայ յաւուր կիւրակէից եւ յերեւելի տօնական աւուրս ի հանդիսական պատարագի երգել կամ ընթեռնուլ:

Երկրորդ, զսահման Չորրորդ տիեզերական ժողովոյ Քաղկեդոնի՝ վասն երկուց բնութեանց ի միում անձին Քրիստոսի:

Երրորդ, զսահման վասն երկուց կամաց եւ երկուց գործութեանց Քրիստոսի՝ հրատարակեալ ի վեցերորդ տիեզերական սիւնհոդոսի:

Չորրորդ, յայտ առնէք եթէ նոյն ինքն Քաղկեդոնական Սիւնհոդոսն եւ Երանելի Քահանայապետն Լեւոն ուղղու-

Տուեալ ի ֆլաբէնցիայս ի թէատրոնին [1]) հրապարակաւ սիւնհոդոսիս ի յեկեղեցին աւագ. Հանդիսիւ արարեալ:

Ամք ի մարդեղութենէն տեառն Հազարերորդից եւ չորից Հարիւրորդից երից տասանց եւ իննից, եւ վեցերորդն յուլիսի: եւ քահանայապետութեան մերոյ ամք իննն:

Ը. Ուխերորդ. ընդ մէջ պլոցն լեալ տակաւին եւս ընդ ինքեանս Հայոց տրամաբանութեանն. զորոց աւուրբք տաւնիցն աւետումն երանելոյն մարիամու կուսի, ծնունդն երանելոյ յոհաննու մկրտչի, եւ հետեւմամբ ծննդեանն եւ թլփատութեանն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Եւ ընծայումն նոյն ի տաճարն եւ պլ սրբութիւն երանելոյն Մարիամու ըստ աւրինացն Մովսէսի առնել պարտին: Ասելի եւս պարզապէս ճշմարտութիւնն յայտնի լեալ եղլով. քանզի սրբոց Հարցն վկայութեամբք զոր աւանդութեամբ եկեղեցոյն Հռոմա. եւ ամենեցուն պլոց միաՀամուռիցն առ լաթինքս եւ յոյնքն: Գուցէ իսկ ի յայսքան արարողացս բաժանեալ լինին քրիստոնէիցս շաւղաց, յուր Հաստատութիւնն ի սիրոյ պատճառն կարէ սպլորդել: Սահմանեմք որպէս ճշմարտութեամբ եւ քննութեամբ միաբանութեան, վի մերձ ընթանուր ճնացորդք աշխարհիս պահեն, ինքեանք տաւնեսին եւս Հայքն: Զտաւն աւետմանն աւուրք քսաներորդ եւ հինկն մարտի: Ծնունդ երանելոյ յովհաննու մկրտչի քսաներորդ եւ չորրորդն յունիսի: Ծնունդն ճշմարտապէս ըստ մարմնոյ փրկչին մերոյ քսաներորդ եւ հինկն դեկտեմբերի: Թլփատութիւնն նոյնոյ առաջնորդ յունուարի: Մկրտութիւնն ի վեցերորդն նոյն յունուարի: Ընծայումն տեառն ի տաճարն. եւ պլ սրբութիւն աստուածածնին ըստ աւրինացն Մովսիսի երկրորդն փետրուարի պարտին Հանդիսիւք առնել: Զայսոսիկ զամենեսեան յայտնողապէս զառաջասացեալս Հայոց դեսպանացս: Անուամբն իւրեանց եւ իւրեանց պատրիարգին եւ ամենայն Հայոց, այս փրկական սիւնհոդոսեան սահման ընդ ամենայն իւր գլխաւքն, մեկնելով, սահմանելով, տալով, Հրամայելով եւ կացուցանելով: Զամենայն եւս ուսմունս ի յինքեանս գրեալքս, գուցէ ոչ՝[2]) պլ զոր ինչ ըմբռնէ եւ ուսուցանէ սուրբ աթոռս առաքելոյ եւ Հռոմայ

[1]) Լատ In sessione publica *ի Հրապարակական նստի:*

[2]) Լատ. Nec non quid quid *եւս եւ զորինչ:*

թեամբ սահմանեցին զճշմարտութիւն երկուց բնութեանց ի միում անձին Քրիստոսի ընդդէմ Նեստորի եւ եւտիքեայ ամբարիշտ վարդապետութեանց, եւ հրամայէք, զի զնոյն ինքն ղերանելին Լեւոն, իբրեւ զսուրբ եւ սիւն հաւատոյ մեծարիցեմք, եւ ոչ միայն զերիս սիւնհոդոս զայսոսիկ զՆիկիայն, զԿոստանդինուպոլսի եւ զԵփեսոսի զառաջնորդն, այլ նաեւ զայլ ամենայն տիեզերական սիւնհոդոս ճոխութեամբ քահանայապետին Հռոմայ օրինապէս գումարեալս յարգութեամբ ընդունիցիմք:

Հինգերորդ, շնորհէք զկարգ եւթն խորհրդոց եկեղեցւոյ, այսինքն է՝ զՄկրտութեան, զԻրոշմի, զՀաղորդութեան, զԱպաշխարութեան, զվերջին Օծման, զկարգի եւ զԱմուսնութեան, յայտ արարեալ զիւրաքանչիւր խորհրդոց զնիւթ, զկերպ եւ զպաշտօնեայ, եւ եթէ ի զո՞ սեղանոյ ինչ իրման բաժակին դոյն ինչ ջուր ընդ գինւոյ խառնել պարտ է:

Վեցերորդ, զհամառօտ ինչ կանոն հաւատոյ ներանելւոյն Աթանասի, որ յակիզբն է. Արկամի հասանել ի փրկութիւն, եւ այլն:

Եւթներորդ, զհրովարտակ միութեան կատարելոյ ընդ Յունաց զհրաժարականն ի մօտ աւուրս ի սուրբ սիւնհոդոսիս յայսմիկ, յորում՝ այս բան բովանդակի, եթէ Հոգի սուրբ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ լինի ի յաւիտենից, եթէ յաւելուածն եւ յՈրդւոյ, օրինապէս եւ բանաւորապէս եղաւ ի հանդանակն Կոստանդինուպոլսի, եթէ բաղարջ կամ խմորոն հացիւ ի ցորենոյ՝ մարմին Տեառն կատարի, եւ եթէ արդէս եւ զնարդ հաւատալ պարտ իցէ ի պատիժս քաւարանի եւ դժոխոց, յերանական կեանս եւ ի նպաստս որ լինին ննջեցելոց: Հանդոյն սոցին եւ ի լուծիւն իշխանութեան Առաքելական Ամենայ աւանդելոյ ի Քրիստոսէ ելանելոյն պետրոսի, եւ յայլոցդ նորա, եւս ի կարգս պատրիարքական աթոռոց:

Ութներորդ, Հրամայէք, եթէ Հայք եւս պարտին զօծս զայսոսիկ յաւուրս ի ներքոյ հաստատեալս, ըստ սովորութեան տիեզերական եկեղեցւոյ օծանել. այսինքն է՝ զօծն Աւետեաց ելանելոյ Մարիամայ կուսի ԻԵ. ամենայն Մարտի, զՕծն Ծննդեան Յովհաննու Մկրտչի ի ԻԴ. Յունիսի, զԾննդեան Փրկչին մերոյ ըստ մարմնոյ ի ԻԵ. Դեկտեմբերի, զՆոր Էնութեան Տեառն ՅԱ. աւուր Յունուարի, զՅայտնութեանն ի Զ. նորին, զՏեառնընդառաջն կամ զՄրկութեան կուսին Մարիամու ՅԲ. Փետրուարի:

եկեղեցին, ընդ ամենայն ջերմեռանդութեամբ եւ հնազանդութեամբ առնուն ընդունելով եւ յեռմամբ: Ջնոսա զոր եւս, բաբունիքն եւ սուրբ հարքն, զոր եկեղեցին հռոմայ ընկալնու ինքեանքս պատուելով ընդունին: Իբր յոր եւս ստոյգ անձինքն եւ սուրբքն, եւ զոր ինչ ինքս եկեղեցիս հռոմայ ոչ ընդունի եւ վճռէ. ինքեանք ոչ ընդունին եւ վճռած համարին: Կատարին որպէս ստոյգ հնազանդ որդիքն, յանուանն յոր ի վերոյ, զինքեանս ամենայն առաքելոյ կարգաւորելովն եւ հրամայելովն հաւատարմութեամբ հնազանդին:

Ընթերցուածս իսկ հանդիսիք ի մեր եւ այսոյ սուրբ սիւնհոդոսիս առաջն ասացաւ սահմանս: Խնդրեն սիրելի որդի ներսէս հայոց յանուանէ ինքեանս դեսպանացս ի լեզուս հայոց՝ այս զոր հետեւի ընթերցաւ: Զոր առ ժամայն սիրելի որդի պաղիլ ի կարգէ եղբարց մերոց եւ սոցա հայոցս հաւատակ թարգման, յայտնութեամբ բառիս լաթինացոց զայսպիսի դրեալս ընթերցաւ:

Երանելի հայր, եւ սուրբս սիւնհոդոս, քոլոր այս սուրբ սահմանս, զոր այժմ լաթինքն առաջն ձեր յայտնապէս ընթերցաւ պատուականութեանդ: Եղեւ մեզ փոքր ինչ աւուրբքս բանից ի բանս ի մեր լեզուս յայտնապէս փոխել եւ թարգմանել, զոր իսկ եւս առաւել մեզ հաճոյացաւ եւ հաճոյ է: Առ վեհապետութիւն իսկ զմեր մտացս արտաբերութեանցն, զնորա պիտաւորութիւնն համառաւտ առաք զոր ի յայս ըմբռնի: Նախ՝ որպէս ժողովեցան մերոյ հայոց տալք զսուրբ դաւանութիւնն կոստանդինուպաւլսի, ընդ այն յաւելուն որդոյ եւս: Զի ի յեկեղեցիքն մեր ի յաւուրս իջ ամենեւին կիւրակիքն եւ մեծ եւս տաւնիցն ի մէջ պատարագաց հանդիսաւորաց եղանակելոյ կամ ընթեռնուլոյ պարտ է: Երկրորդ՝ սահմանքն չորրորդ ժողովոյն քաղկեդոնի ի յերկուց բնութեանց ի մի քրիստոսի անձն: Երրորդ՝ սահմանքն ի յերկուց կամացն քրիստոսի եւ ներգործութեանցն ի վեցերորդ ժողովոյն յայտնեալ: Չորրորդ՝ մեկնեալք զոր ի յայն քաղկեդոնի սիւնհոդոսն. եւ երանելին լեւոն պապն ուղղապէս ի յերկուց ի մի անձն քրիստոսի բնութիւնք. ճշմարտապէս սահմանեցին ընդդէմ առնեստորի եւ եւտիքեսի ուսմանցն: Հրամայէք եւս զի

Եւ արդ՝ մեք պատուամբք, յանուն մեր եւ մերոյ Մեծարեալ պատրիարքի եւ ամենայն Հայոց, որպէս Սրբութիւն Ձեր վկայ է ի հրովարտակիդ յայդմիկ, զայս փրկարար սիւնհոդոսական հրովարտակս հանդերձ ամենայն գլխով եւ յայտարարութեամբք, սահմանօք եւ աւանդութեամբ, պատուիրանօք եւ օրինադրութեամբք, որպէս եւ զամենայն վարդապետութիւն ի նմա բովանդակեալ, եւ զոր ինչ ունի եւ ուսուցանէ սուրբ Առաքելական Աթոռդ եւ Հռոմէական եկեղեցի մեծարանօք եւ հլութեամբ ընդունիմք, հաւանիմք եւ ընդրկեմք: Եւ զվարդապետս եւ զսուրբ Հարս, զորս Հռոմէական եկեղեցի ընդունի, յարդութեամբ ընդունիմք, եւ զանձինս եւ զոր ինչ Հռոմէական եկեղեցի մերժէ եւ դատապարտէ, եւ մեք զնոսին առ մերժեալս եւ դատապարտեալս ունիմք, եւ խոստանամք եւս յանուն վեր անդր յիշատակելոց, իբրեւ ճշմարիտ որդիք հնազանդութեան անսալ հաւատարմութեամբ ամենայն օրինադրութեանց եւ հրամանաց Առաքելական Աթոռոյ:

Տուեալ ի փլորինտիա ի սիւնհոդոսական հրապարակական նստի գումարելոյ մեծաւ Հանդիսիւ յԱւագ եկեղեցւոջ յամի մարմնաւորութեան Տեառն Հազարորդի չորեքհարիւրորդի երեսուն եւ իններորդի, ի քսաներորդ երկրորդ աւուր ամսեան Նովեմբերի, յիններորդ ամի քահանայապետութեան մերոյ:

Ես Եւգենիոս եպիսկոպոս կաթողիկէ եկեղեցւոյ այսպէս սահմանեալ ձեռնագրեցի.

† Ես Անտոնիոս եպիսկոպոս Եստիայ, կարդինալ Բոնոնիայ ձեռնագրեցի.

† Ես Բրանտա եպիսկոպոս պորտուայ, կարդինալ պլակենդիայ ձեռնագրեցի.

† Ես Ն. տիտղ. Սրբոյ †, երէց կարդինալ ձեռնագրեցի.

† Ես Փ. տիտղ. Սրբոյն կղեմայ, երէց կարդինալ ձեռնագրեցի.

† Ես Ա. տիտղ. Սրբոյն Մարիոսի, երէց կարդին. ձեռնագրեցի.

† Ես Յուղ. տիտղ. Սաբինայ, երէց կարդինալ ձեռնագրեցի.

† Ես պրոսպեր Սրբոյն Գէորգայ ի քող ոսկի, սարկաւագ կարդինալ ձեռնագրեցի.

† Դոմինիկոս Սրբոյն Մարիամայ ի Լայն փողոցի, սարկաւագ կարդինալ ձեռնագրեցի.

զինքն զերանելին լեւոն զայնպիսի տուրքն եւ հաւատոյ սիւնն պատուել: Արդ եւս ոչ միայն զայս երկք սիւնհոգոս նիկոյ, կոստանդինուպաւլսի եւ եփեսոսի առաջինն. այլեւ զամենայն զայրն միահամուռն հրամանաւ հոռմայ քահանայապետիդ ուղղափառ արարեալքն վերհատունութեամբ ընդունիմք: Հինգերորդ համատատ կերպիւ զեւթն խորհուրդ եկեղեցոյ այսինքն մկրտութեւնն, դրոշմն, պատարագն, խոստովանութիւնն, աւծումն հիւանդաց, կարգն եւ պսակն, մեկնելով թէ զինչ պիտոյ է իւրաքանչիւր խորհրդոց, նիւթ եւ ապաստաւոր զոր եւս ի պատարագ սեղանոյ սրբոյ յորժամ ըսկին մատուցմամբ գինով եւ սաւկաւ ջրով խառնել պարտ է: Վեցերորդ՝ միայնոյ սուղ ինչ երանելոյն աթանասի հաւատոյ կանոնիւն զոր սկսանի այսպէս. Որ ոք կամիցի փրկիլ, եւ այլն: Եւթներորդ՝ սահմանք միութեան շաղկապ ընդ յոյնսն, ի յայնս սրբազան սիւնհոդոս փոքր ինչ աւուրբք յառաջ որ յայտնեցաւ: Ընկալաւ որպէս հոգին սուրբ ի հաւրէ եւ որդւոյ յաւիտենական ելանէ, եւ զոր ի յայն յաւելուլ որդոյ եւս, պատշաճաւոր եւ քննութեամբ ի սմա դաւանութեանս կոստանդինուպաւլսի եղաւ. զոր ինչ եւս ի հացէն ցորենոյ բաղարճ կամ խմորուն մարմին տեառն կատարի: Զոր ինչ դեւեւս հաւատալի լիցի տանջանք քաւարանին եւ դժոխոց եւ կեանք երանելեացն. եւ նուէրքն որ վասն մեռելոցն առնեն: Սրկին եւս լիապէս իշխանութիւն աթոռոյ առաքելոյ տուեալ ի քրիստոսէ երանելոյ պետրոսի եւ յաջորդացն իւրոց: Եւ եւս ի կարգէ պատրիարգացն աթոռոյ: Ութերորդ՝ կամիմք զի յայսմհետէ հայերն զայս տաւնքս, զոր ի ներքոյ գրեալ աւուրքն, զսահմանս միահամուռ եկեղեցոյն առնել պարտին, այսինքն աւետումն երանելոյ կուսին ի քսաներորդ եւ հինկերորդն մարտի. — Ծնունդ երանելոյ յովհաննու մկրտչի ի քսան եւ չորրորդն յունիսի [1]). — Ծնունդ փրկչին մերոյ ըստ մարմնոյ ի քսան եւ հինգն դեկտեմբերի: Թլփատութիւնն նոյնոյ առաջնորդն յունուարի: Մկրտութիւնն ի վեցերորդն նոյնոյ յունուարի: Ընծայումն տեառն ի տաճարն քաւսնաւրեայ եւ սրբութիւն Մարիամու ըստ աւրինացն մովսիսի երկրորդն փետրուարի:

[1]) Այս պարբերութիւնը գրչի վրիպակաւ դուրս ձեացեր է ձեռագրին մէջ:

† Ես Վլասիոս պատրիարք Երուսաղեմի ձեռնադրեցի.
† Ես Մարկոս պատրիարք Գրադայ ձեռնադրեցի.
† Ես գաղափար Արքեպիսկոպոս Նէապոլսի ձեռնադրեցի.
† Ես Նիկողայոս Արքեպիսկոպոս կապուայ ձեռնադրեցի.
† Ես Հռայմոնդոս Արքեպիսկոպոս կոնսայ ձեռնադրեցի.
† Ես Լ. Արքեպիսկոպոս Փլորենտիայ ձեռնադրեցի.
† Ես Լատինոս յԱլբսինեանց Արքեպիսկոպոս Տիանայ ձեռնադրեցի.
Ես .... Եպիսկոպոս Կոմանայ ձեռնադրեցի.
† Ես Յակոբոս Եպիսկոպոս Ադրիայ ձեռնադրեցի.
† Ես Պետրոս Եպիսկոպոս Մասսայ ձեռնադրեցի.
† Ես Յովհ. Եպիսկոպոս Մորինայ ձեռնադրեցի.
† Ես Բարթողոմէոս Եպիսկոպոս կրիպտակուայ ձեռնադրեցի.
† Ես Քրիստոփորոս Եպիսկոպոս Արիմինայ ձեռնադրեցի.
Ես Դանիէլ Եպիսկոպոս կոնկորդիայ ձեռնադրեցի.
† Ես Հռոբերտոս Եպիսկոպոս Արետինայ ձեռնադրեցի.
Ես Գուիլլելմոս ընտրեալ Լիճնի ձեռնադրեցի.
† Ես Բռ. Եպիսկոպոս Վուլտերրայ ձեռնադրեցի.
† Ես Անտոնիոս Եպիսկոպոս Կեսննայ ձեռնադրեցի.
† Ես պետրոս Եպիսկոպոս Ասսարայ ձեռնադրեցի.
† Ես Յովհաննէս Եպիսկոպոս Նիւերնայ ձեռնադրեցի.
† Ես Սկիպիոն Եպիսկոպոս Մուզենայ ձեռնադրեցի.
† Ես Յակոբոս Եպիսկոպոս Լուկկը. Քրիստոնէից ձեռնադրեցի.
Ես Մատթէոս Եպիսկոպոս Սիատաւայ ձեռնադրեցի.
Ես Ամերիկոս Եպիսկոպոս Ռէգալեան Լերին ձեռնադրեցի.
† Ես Պ. Գիանադայ Եպիսկոպոս ձեռնադրեցի.
† Ես Մկրտիչ ընտրեալ Թէատինայ ձեռնադրեցի.
† Ես Ալեքսիոս Եպիսկոպոս կղուսիայ ձեռնադրեցի.
† Ես Յովհաննէս ընտրեալ Ասիսիայ ձեռնադրեցի.
† Ես Գուիլլելմոս ընտրեալ Լինի ձեռնադրեցի.
† Ես պետրոս Եպիսկոպոս կաւալլեկիայ ձեռնադրեցի.
† Ես Անտոնիոս Եպիսկոպոս պորտուգալիայ ձեռնադրեցի.
† Ես Բասստաստաքիոս Եպիսկոպոս Լուկերայ ձեռնադրեցի.
† Ես Բենոտիոս Եպիսկոպոս փեսուլարայ ձեռնադրեցի.
† Ես Բարթողոմէոս Եպիսկոպոս վալուայ ձեռնադրեցի.
† Ես Լաւրենտիոս Եպիսկոպոս Ասքայիայ ձեռնադրեցի.

Ակք այժմ դեսպանքս անուամբ մեր եւ մերոյ եւս պատրիարքին եւ ամենայն եպիսկոպոսաց եւ ամենայն ժողովրդեան Հայոց, որպէս եւ ձեր սրբութիւնդ ի յայս սահմանս վկայէք զայս փրկական սիւնհոդոսիս սահմանքն ընդ ամենայն իւր կլուխքն, մեկնելով, սահմանելով, տալով, հրամայելով եւ կացուսանել: Ջամենայն եւս ուսմունս, որ այսմ պրեալ է, ոչ միայն այս, այլ եւ զոր ինչ ըմբռնէ եւ ուսուցանէ սուրբ աթոռս առաքելական եւ Հռոմա եկեղեցին ընդ ամենայն ջերմեռանդիւ եւ ամենայն հնազանդութեամբ ընդունիմք, եւ ընկալնուիմք յեռանմէ: Ջնոսա զորս եւ վարդապետքն եւ սուրբ Հարքն զոր եկեղեցին Հռոմայ ընդունի պատուապէս ընդունիմք, զորս եւ ստոյգ զանձինս, եւ զոր ինչ այս եկեղեցիս Հռոմա արտաքսէ եւ վճռէ մեզք այլ արտաքսած Համարիմք. խոստովանիմք որպէս ստոյգ եւս հնազանդութեան որդիք, յանուանն զոր ի վերոյ, որոյ աթոռ առաքելոյ կարգաւորութեան իւր եւ հրամանացն հաւատարիմ հնազանդիմք:

Տուեալ ի ֆլաւրենցիաս ի Թէատրոնին հրապարակաւ սիւնհոդոսիք, ի յեկեղեցին աւագ՝ արարեալ:

Ամք ի մարդեղութենէն տեառն Հազարորդ չորս Հարիւրորդ երեք տասան եւ իննն. քահանայապետութեան մերոյ ամք իննն:

Արդ՝ ես Սարգիս վարդապետս որ եմ դեսպան Հայոց կաթուղիկոսին, եւ աթոռակալ դաւթային. այս սահմանս պրեցաւ ձեռամբ իմով:

Ես Թոմայ վարդապետս վկայ եմ, եւ դեսպան այս բանիս ձեռամբ իմով դրեցի:

† Ես Սիկողայոս եպիսկոպոս Տիբուրտիոնի ձեռնագրեցի.
† Ես Ամիկոս եպիսկոպոս Ակուիլայ ձեռնագրեցի.
† Ես Յովհաննէս եպիսկոպոս Արբիայ ձեռնագրեցի.
† Ես Մատթէոս եպիսկոպոս Սաբատայ ձեռնագրեցի.
† Անգեղոս եպիսկոպոս Արիանայ ձեռնագրեցի.
Ես Գուելլերմոս Յեստոտէվիլլայ ընտրեալ Հաստատեալ Անդէգաւիայ ձեռնագրեցի.
† Ես Անգեղոս եպիսկոպոս Պարենտիայ ձեռնագրեցի.
Ես Պ. եպիսկոպոս Պադուայ ձեռնագրեցի.
Ես Մափէոս Աբբայ Սրբոյն Փիրմոսի վերոնացւոց.
Ես Տիմոթէոս Աբբայ Սրբոյն Անդրեայ ի Մանդուայ.
Ես Յակոբոս Աբբայ Սրբոյն Սալուիայ մերձ ի Փլորենտիա.
Ես Բենեդիկտոս Աբբայ Սրբոյն Պանդրատիոսի ի Փլորենտիա.
Ես Բենեդիկտոս Աբբայ Սրբոյն Զենոնի ի Պեսա.
Ես Տէր Պետրոս Աբբայ Սրբոյն Միքայելի ի Պեսա.
Ես Յովհան. Աբ. Ս. Հրեշտակի Վերդարետոյ կամալտուլ. կարգի.
Ես Տէր Յակոբոս Աբբայ Ս. Փրկչի ի Փորէ . . .
Ես Տէր Փրանկիսկոս Աբբայ Սրբոյն Մարիամայ ի Պակկիանայ.
Ես Տէր Ստեփանոս Աբբայ Սրբոյն Պաւղոսի ի Պոցցոլոյ.
Ես Փրանկիսկոս Աբբայ Սրբոյն Մարիամայ ի Գրինիանոյ.
Ես Եղբ... Աբբ. Ս. Մարտիրոսաց եւ Վիկտորիայ կարգաւբացւոյ.
Ես Փրիդերիկոս ի Տարանտայ Աբբայ Մենաստանի Սրբոյն Մարիամայ ի Բորեայ.
Ես Յովհաննէս Աբբայ Տիւրոսի յԱնաւացւոյ վիճակի.
Ես Լաւրենտիոս Աբբայ ի Կոլերուայ . . . բլանեան վիճակի.
Ես Մատթէոս Աբբայ Սրբոյն Դոնատոսի Սենացւոյ ի . . . վալէ.
Ես Գուիլլերմոս Աբբայ Սրբոյն Յովհաննու ի Սարդաւա.
Ես Բարթողիմէոս . . . .
Ես Անտոն Աբ. Ս. Մարիամայի Պլանոյ Լեանէ վալերոսեան կարգի.
Ես Փիլիպպոս Աբբայ Փրկչի ի Վարոնայ.
Ես Տէր Բեռնարդոս Աբբայ Մենաստանի Սրբոյն Յուստոսի ի Վուլտերնա ձեռնագրեցի.
Ես Տէր Զաքարիաս Աբբայ Յովհաննու Աւետարանչի յԱւանի Սրբոյ գերեզմանի.
Ես Տէր Յակոբոս Աբբայ Մենաստանի յԱնթիանոյ ձեռնագրեցի.
Ես Անտոն. Աբ. Ս. Փրկչ. եւ Ս. Վիգիլ. Սենացւոյ ձեռնագրեցի.
Ես Յովհան. Աբբայ Ս. Միքայելի յԱրեափա իմով ձեռամբ գրեցի:

Եւգենիոս Պ. Յակոբեանց համար ալ հրովարտակ մը տուաւ, որուն մէջ հայոց վերաբերած հատուածն ասն է:

Այլ քանզի ի վերոյգրեալ հրովարտակի հայոց, ոչ ցուցաւ կերպ բանից, զորս ի քահանայագործութեան մարմնոյ եւ արեան Տեառն՝ սուրբ հռոմէական եկեղեցի՝ անխափան վարդապետութեամբ եւ ճոխութեամբ Առաքելոց՝ ցանգ եւ հանապազ սովոր է ի կիր արկանել, ընդն այժմ յաւելուլ ի սոսին պատշաճ համարեցաք:

Ի քահանայագործութեան մարմնոյ Տեառն վարի ձեւով բանիցս. Այս է մարմին իմ: Իսկ ի քահանայագործութեան արեան. Այս բաժակ է իմոյ արեան, նորոյ եւ յաւիտենական ուխտի, խորհուրդ հաւատոյ, որ վասն ձեր եւ բազմաց հեղանի ի թողութիւն մեղաց: Այլ՝ բնաւ չէ ինչ փոյթ, թէ հացն ի ցորենոյ, որով խորհուրդն կատարի, ի նմին աւուր, կամ՝ թէ յաւաչագոյն եփեալ իցէ. թէ միայն ճնասցէ գոյացութիւն հացի՝ առանց երկբայութեան է, եթէ յետ ասելոյ քահանային զվերոյգրեալ բանսդ քահանայագործութեան մարմնոյ՝ դիտաւորութեամբ կատարելոյ զխորհուրդն, անդէն փոխի ի գոյացութիւն ճշմարիտ մարմնոյ Քրիստոսի:

Եւ զի ասեն, եթէ են ոմանք, որք զբորբոք ամուսնութիւնս իբրեւ պատապարտեալս խոտեն, զի մի ի մեղս ինչ համարիցի, ուր չիցեն մեղք, եւ զի ըստ Առաքելոյ, ի մեռանել առն՝ ազատ է կին յօրինաց նորա եւ ունի իշխանութիւն ի ցէր՝ ամուսնանալոյ ընդ ումդ եւ կամի, եւ խտրութիւն ինչ ոչ դնի ընդ մահ առաջնոյ եւ երկրորդի, կամ երրորդի առն, յայտ առնեմք, եթէ ոչ միայն յերկրորդ, այլեւ յերրորդ եւ ի չորրորդ, եւ յայլ եւս ամուսնութիւնս գալ մարթ է օրինապէս, եթէ կանոնական ինչ արգելք չիցեն ի միջի: Բայց լաւագոյն եւս է, եթէ այնուհետեւ հրաժարեալք յամուսնութենէ կացցեն ի զգաստութեան սրբութեան. քանզի որպէս զկուսութիւն քան զպսրիութիւն, այսպէս եւ յիրաւի զսուրբ պսրիութիւն քան զամուսնութիւն գովութեամբ առնագոյնս համարիմք:

ժ.

Փլորենտեան տիեզերական Սիւնհոդոսին ազդեցութիւնն ի Հայաստան:

Հայոց եւ Յունաց եկեղեցիներուն ի կեդրան կաթողիկէ միութեան դառնալէն ետքը, նպաստիս Դ. Քահանայապետին իրաւամբ կրցաւ ուրախանալ թէ բաժանման որմը քանդուեցաւ, արեւելեան եւ արեւմտեան եկեղեցիները նախնի հաւատոյ եւ սիրոյ ուխտիւ կապուեցան. բայց՝ Յունական անհաւատարմութիւնը՝ շատ չանցաւ՝ այս միութեան կապը նորէն խզեց եւ առաջին հերձուածոյ դարձաւ, ոմանց անզգամութեամբ եւ ոմանց խարդախութեամբ: Հայք հաւատարիմ մնացին, գոնէ որոնք որ միութեան յարեցան: Հայոց պատգամաւորներն՝ ինչպէս անկեղծ մտօք ժողովքի եկան, այսպէս ալ՝ առանց նենդութեան՝ Հայոց եկեղեցւոյն եւ կաթողիկոսին անուամբ՝ իրենց ընծայուած միութիւնը տիեզերական սիւնհոդոսին սահմաններով պրկատարած ընդունեցան, եւ ոչ ալ արտորացին հայրենիք գառնալու: Քահանայապետական արքունեաց քով ժամանակ մը կեցան, ուսոի եւ մեծանուն Քահանայապետը կարող եղաւ տեղեկանալ Հայոց եկեղեցւոյն ներքին եւ արտաքին հանգամանաց, այնպիսի բովանդակ Ասիոյ մէջ քրիստոնէական կրօնի նկատմամբ դառն ժամանակ մը, որպէս զի՝ որչափ կարելի էր՝ սուրբ միութեան հաստատութեան օգնական ըլլայ, զօրաւոր միջոցներով թէ զեղծմունքները բառնալով, որոնք չէ թէ միայն Հայոց՝ այլ նաեւ ուրիշ ազգաց մէջ մտած էին, եւ թէ պէսպէս իրաւունքներն եւ առանձնաշնորհութիւնները կարգաւորելով, որչափ ամէն մէկ ազգաց ու ծխից որպիսութիւնը կը պահանջէր: Այս հովուական խնամքը պայծառագոյն եւս կը տեսնուի Քահանայապետին քենֆէի եկեղեցւոյն 1439ին Դեկտեմբերի ԺԵ. տուած կոնդակով, որ է ըսել, վերստիշեալ միութեան կոնդակին ստորագրութենէն քսանուերիք օր ետքը, զորն որ տուաւ Հայոց երեսփոխաններուն ձեռքը, եւ մենք հոս տեղս յառաջ կը բերենք:

ի մէնջենաւոր յիշատակ իրաց։

Ի ծայր առաքելական արժանաւորութեան աստուածեղէն հրամանաւ կոչեցեալք, ըստ խնամակալ պաշտաման մերոյ, պարտ եւ պատշաճ է մեզ քննել եւ ճանաչել զհանգամանս ամենայն եկեղեցեաց, որպէս զի զամենայն եւ զբնաւ նկատեալ՝ ըստ պատշաճի իրաց ի փրկութիւն եկեղեցեացն այնոցիկ եւ ժողովրդոց նոցին հնազանդելոց՝ մնադիւրագոյն եւս խնամ տանել, եւ օգնականութեամբ վերին շնորհաց բառնալ ի միջոյ մարթայցեմք զամենայն, որ զանհարթութիւնս, զմոլորութիւնս եւ զգայթակղութիւն ծնանէին, զի եւ նոքին իսկ զցանկալի աճումն ընկալցին։ Յիրաւի՝ յետ մեծաւ շքով հրատարակելոյ ի հրապարակական գումարման՝ ի փառս քրիստոսական ժողովրդեան՝ չքնաղ միութեանն, որ հաստատեցաւ յաւուրս յայտսիկ ի մէջ հայոց եւ եկեղեցւոյ Հռոմայ, իբրեւ հարցեալ խնամով տեղեկացաք ի սիրելի որդւոց մերոց՝ ի պատգամաւորաց հայոց, որք վասն սոցին իրաց առ մեզ էին, զկարգաց՝ եւ զսովորութեանց նոցա մանաւանդ ի քաղաքին Թէոդոսիա, յորում՝ բազմութիւն մեծ ժողովրդեանս այսորիկ բնակի. խնդրեաց եւս եղեալք ի պատմելոյ նոցա իրաց ինչ եւ դիպաց զորոց զպատշաճական դարմանս թղթովս այսուիկ հրամայեցաք մատուցանել։ Եւ նախ՝ քանզի մեծարոյ եղբարքն եպիսկոպոսք Թէոդոսիայ, որք ցայսօր ըստ իւրաքանչիւր ժամանակի կալան անդ զառաջնորդութիւն, արգելոյին եպիսկոպոսաց հայոց՝ իբրեւ հերձուածողաց եւ հերետիկոսաց, որպէս ասեն, դնել թագ ի գլուխս իւրեանց ի հրապարակական թաղիսս, որք կատարին ի նմին քաղաքի, եւ ոչ ուրեք երբեք տային նոցա թոյլ օրհնել նշանաւ խաչի զժողովուրդ ծխի իւրեանց։ Մեք զմտաւ ածեալ՝ եթէ, թէպէտեւ քաղաքն այն իցէ վիճակ մի ընդ հանուր իբրեւ զայլս ի վիճակաց, սակայն՝ քանզի ազգ հայոց տարապիր ի սեպհական ամենուց՝ բնակէ անդ բազմութիւն մեծ, կամիմք, եւ հրովարտակաւս այսուիկ եւ առաքելական ճոխութեամբ պատուէր տամք, զի յայսմհետէ եւ յամենայն ժամանակի յորժամ եպիսկոպոսք հայոց երթիցեն թաղիսաւ՝ եւ յայլ յոր եւ իցէ աշխարհաժողով հանդէսս, ունիցին իշխանութիւն ի վիճակին յայնմիկ եւ ի քաղաքի դնել ի գլուխս իւրեանց զթագ, ըստ

օրինակի եպիսկոպոսի Թէոդոսիայ: Իսկ վասն զօրհնութիւնն տալոյ եւ վասն կնքելոյ նշանաւ խաչի, կամիմք, զի լիցի այն ըստ պատշաճի. եպիսկոպոսք Հայոց՝ միայն ժողովրդոց իւրեանց, յորժամ առանձինն յողջոյն նոցա երթիցեն, եւ կամ՝ ընդ առաջ ելեալ հանդուրիցեն զձեռս նոցա, տայցեն զօրհնութիւն նշանաւ խաչի զոյն ինչ զաջ ձեռն ի վեր ամբարձեալ:

Հանդերձ այսու՝ եւ այն ի մեր գիտութիւն եհաս, եթէ են ոմանք ի վերագոյնդ նշանակեալ քաղաքի եւ յարուարձանեայս նորա ցայն վայր ոգիտութեանն Հասեալք, մինչեւ զնոսին, որք յետ ընդունելութեան մկրտութեան յուղիղ ճանապարհ՝ կամողիկէ Հաւատոց վրիպեալք՝ անդրէն ի զղջումն գայցեն, զնոսին միւսանգամ մկրտիցեն. արդ՝ գիտելով չափ՝ եթէ արգելեալ է յիրաւանց եւ ի սրբոց կանոնաց կրկնել զկնիքն, կամիմք, եւ նովին ճոխութեամբ եւ օրինակաւ եւ սաստիւ սպառնալեաց ընդ նղովիւք եւ ընդ պլրովք պատժովք նովին գործով անկանելոյ՝ պատուէր տամք, զի մի՛ ոք ի քահանայից իշխեսցէ կամ՝ յանդգնեսցի, վասն որոյ լանի եւ պատճառաց իցէ, միւսանգամ մկրտել զոք, յորմէ ազգէ եւ ի ծխէ իցէ, եթէ Յոյն, կամ Սլաւն կամ Հայ: Եւ քանզի ցանկամք եւս, զի եպիսկոպոս Հայոց ի քաղաքի անդ անկաւորն պատուով զիւր պաշտօնն վարիցէ, եւ զժողովուրդ իւր սեպհական ըստ պատշաճի արդարութեամբ խնամիցէ, կամիմք եւ հրամայեմք նովին ճոխութեամբ եւ օրինակաւ, զի մի ոք յեկեղեցականաց կամ յաշխարհականաց, եւ ոչ իսկ եպիսկոպոսն Թէոդոսիայ, իւիք իրօք արգելուցուն զնա առնել իրաւունս եւ վարել զեկեղեցական իրաւասութիւն՝ զպատշաճականն առեալ եպիսկոպոսաց, այնպէս՝ զի կարիցէ նա յամենայնի եւ վասն ամենայն իրաց ի կիր արկանել զայն իրաւասութիւն ի մէջ Հայոց բնակելոց ի քաղաքի եւ ի վիճակի Թէոդոսիայ, որպէս պլք եպիսկոպոսաց ի կիր արկանեն ի վիճակի իւրեանց ի սովորութենէ կամ՝ յիրաւանց: Ապա՝ ոչ ումեք, եւ այլն: Տուեալ ի Փլորենտիա, յամի Տեառն ՌՆԼԹ. ի ԺԵ. աւուր Դեկտ. ամսեան յԹ. ամի:

Այսպէս՝ Հայոց երեսփոխանները Լատինացւոց խաղաղութեան Համբոյրն եւ քահանայապետին օրհնութիւնն ընդունելով ճամբայ ելան Փիորենցայէն, եկան Հայաստան՝

ականատես վկայք եւ աւետարերք այն ամէն գործոց, որ կատարուեցան տեղը Սիւնհոդոսին մէջ: Ազգային պատմութիւնն ալ մեզի կը յիշեցընէ, թէ մեծանուն քահանայապետը ծանրապին ընծաներ շնորհած է հայոց երեսփոխաններուն, եւ առանձինն Յարգիս վարդապետին ոսկի խաչ ակամբք զարդարուած, որուն մէջ փակուած էր տեղը խաչափայտէն մաս մը: Քահանայապետը յանձն Ալթոռակալին՝ քեղուանի եւ քէֆէի հայոց եկեղեցին ալ ժողովուրդը կը պատուէր:

Երբ որ ասոնք իրենց հայրենիքն հասան՝ կոստանդին Ե. կաթողիկոս, արդէն յանանց կեանս փոխեալ էր, գրեթէ մի եւ նոյն ատեն, որ Յունաց պատրիարքը Ֆիորենցա վախճանեցաւ ի միութեան եկեղեցւոյ. եւ հայրապետական աթոռը կը նստէր Գրիգոր Թ. Մուսաբեկեանց: Բայց, որչափ վաւերական յիշատակարաններէն կը գուշակուի, նոյն միջոցին Եգիպտոս կը գտնուէր Սուլթանին քով ազգին պիտոյից լինամ տանելու պատճառաւ, որովհետեւ նոյն ատենները Հայաստանի հարաւային կողմերը եւ Կիլիկիա Եգիպտացւոց իշխանութեան տակ կը հնձէր: Բայց հայոց պատգամաւորներն ուրիշ ծանրագոյն դժբախտութեան մ՚ալ հանդիպեցան, որ ղերնիք չարաչար կը խռովէր. նոյն իսկ կաթողիկոսական աթոռը՝ անդարմանելի եղանակաւ երկու ճեղքուած տեսնելով:

Այս աթոռը՝ ի սկզբանէ Էջմիածին կամ՝ Վաղարշապատ, հայոց թագաւորութեան մայրաքաղաքը, Ս. Լուսաւորչէն հաստատուած էր, բայց իր յաջորդները պարտաւորեցան մէկ քաղքէ մէկալ գլխաւոր քաղաք հետզհետէ փոխադրել՝ այնպիսի դժբախտ ժամանակներ նոյն աթոռին ապահովութիւնը փնտռելով: Հարիւր յիսուն տարիէ ի վեր այս աթոռը Սիս՝ Ռուբենեանց մայրաքաղաքը՝ հաստատուած էր: Կոստանդին Ե. կաթողիկոսի մահուանէ ետքը, որուն ինչպէս տեսանք իր երեսփոխանները փլորենտեան ժողովը խրկած էր, յաջորդեց Յովսէփ Գ. որ հազիւ մէկ քանի ամիս աներեցաւ եւ հայրապետական աթոռը նստաւ Գրիգոր Թ. Մուսաբեկեանց (1440):

Շատ անգամ ասս Թերթերուս մէջ տեսանք Հայաստանի հիւսիսային կողման կղերականաց խռովայոյզ դիմադրութիւնը հակառակ կաթողիկոսաց եւ իրենց ողջամիտ վարդապետութեան, որ տարածուած էր բովանդակ Կիլիկիա: Կոստանդին

Եթորդին մահուանէ ետքը, ասոնք ալ աւելի գլուխ վերցուցին. խռովութեանց բորբոքիչ Թովմաս Մեծոփեցի վարդապետ, դաւն սկսաւ կաթողիկոսին դէմ: Նոյն երապատես վարդապետը՝ ողջամիտ կաթողիկոսաց դէմ ունեցած ատելութեան՝ Կիլիկիայ աթոռին վրայ տեսած կամ կարծած՝ զեղծմունքները պատրուակ առնելով՝ Էջմիածին ժողով գումարեց սակաւաթիւ եպիսկոպոսներով՝ բայց վարդապետներու, վանականներու եւ քահանաներու մեծ բազմութեամբ: Հոն ներկաւոր հնարքներով՝ օրինաւոր կաթողիկոսին բողոքանց հակառակ՝ վճռել տուաւ կաթողիկոսական աթոռին Սիսէ վերցուիլն ու Էջմիածին փոխադրուիլը, եւ այսպէս Կիրակոս Վէրապեցի Վարդապետն աթոռին կաթողիկոս ընտրեցին, անմիջապէս եպիսկոպոսական օծութիւնն ալ տուին եւ անուանեցին կաթողիկոս Էջմիածնի(1441)[1]:

Հազիւ թէ երկու տարի վրայէն անցաւ, դաւակցութեան մէջ, ինչպէս սովորութիւն է, երկպառակութիւն մտաւ, վար առին Կիրակոս Վէրապեցին, եւ անոր տեղը դրին Գրիգոր Ծ. Մակուեցի. ասիկա տասնութը տարի իշխանութիւնը վարեց; իրմէ ետքն ալ իր յաջորդները մինչեւ ցայսօր նոյն աթոռը յաւաչ կը տանին[2]):

Բայց՝ Կիլիկեցիք անտարբեր չկեցան. եկամուտ կաթողիկոսութեան դէմ իրենց օրինաւոր հովիւներն ընտրեցին: Մուսաբեկեանց Գրիգոր Թ. մեռնելէն ետքը, Հայրապետական աթոռը նստան կարապետ Սսեցի եւ իր յաջորդները ամենեւին առանց ընդհատութեան: Ասոնք Կիլիկիոյ կամ Սսոյ կաթողիկոսք, անոնք Էջմիածնայ կաթողիկոսք անուանուեցան: Սսոյ կաթողիկոսներն իրենց կողմն ունին օրինաւորութեան եւ ան-

[1]) Ա յս ամենայն նոյն իսկ Թովմաս Մեծոփեցւոյ ձեռագիր պատմութենէն առնուած է:

[2]) Նախընթաց դարերու մէջ՝ այլ եւ այլ կաթողիկոսական ընտած աթոռներ յերեւան եկան, ինչպէս Աղթամարայ, Գանձասարի կաթողիկոսարանները, եւ նմանք. բայց որովհետեւ նշանաւորութիւն մը չունեցան, զանց կ'առնենք ասոնց վրայ խօսիլ:

Ա յսու ամենայնիւ՝ հարկ է յիշել այն պատրիարքական անուններըզոր ունին, մինչեւ ցայսօր չկաթողիկէ Հայոց մէջ Երուսաղէմի եւ Կոստանդինուպոլսի Արքեպիսկոպոսական իշխանութիւնները: Առջիններուն նախաակիզբն եղաւ Սարգիս Ա. (1311) ինչպէս ուրիշ տեղ ըսինք, Եգիպտոսի Սուլթանին շնորհքով: Նոյն եղանակաւ Կոստանդինուպոլսի Սուլթանն ալ Գրուագոյն Յովակիմ եպիսկոպոսին հաճոյքը կատարելու համար՝ զինք Պատրիարք անուանեց, եւ նոյն մայրաքաղաքը (1461) աթոռը փոխադրել տուաւ. (Ձամչեան Պատմ. Հց. Գ. 500):

Ա յսպէս՝ կաթողիկէ Մխիթարեան պատրա, եկեղեցական բարձր իշխանութիւններն ու սահմանները չբռնաւոնեայ իշխանները ալ կ'ստանուին ու կը տրուին:

ընդհատ յաջորդութեան իրաւունքը, իսկ մեկալնոնք էջմիածնայ փառաւոր անուամբը կը պարծին:

Այս ցաւալի պարագաները, այսինքն՝ կաթողիկոսական աթոռին բաժանումը, Գրիգոր Թ. կաթողիկոսին հեռաւորութիւնը, եւ ուրիշ այնչափ թշուառութիւնք, որոնցմով կը տապնապէր Հայաստան, ըստ բաւականին կը մեկնեն այն ատենուան պատմագրաց լռութիւնը Հայոց Փիլոնենցայէն գարձող եպեսկոպոսաց վերաբերութեան նկատմամբ: Բայց, քանի մը պատմական ծանօթութիւններէ գիտենք, որ Սարգիս Վարդապետ քեֆէի Աթոռակալը՝ այնպիսի եռանդեամբ կը քարոզէր եւ կը տարածէր ազգայնոց մէջ յիշեալ տիեզերական սիւնհոդոսին վճիռները, եկեղեցւոյ կաթողիկէ միութիւնը, որ հակառակորդ եպիսկոպոսներն իսկ ուղղութեան կը դարձընէր [1]):

Ա՛ս միջոցին Գրիգոր Թ. կաթողիկոս Եգիպտոսի Սուլթանին գայած լսելով՝ հոն եղ. Ալեքսոսի ձեռքէն եւգենիոս Դ. քանայապետին մէկ թուղթն ընդունեցաւ, զոր Երուսաղէմի Հայոց Պարսիրոս արքեպիսկոպոսին ուղղած էր կաթողիկոսին ձեռքն հասցընելու համար: Գրիգոր Թ. արժանաւոր յարգութեամբ զայն ընդունեցաւ եւ պատասխանն ալ գրեց: Բայց նոյն օրերն եւգենիոս Դ. քահանայապետ յերանակատ կեանս փոխուած էր, ուստի կաթողիկոսին գրած պատասխանն անոր յաջորդին Նիկողայոս Ե-որդին ձեռքն հասաւ: Մէտիչէական— Լաւրենտեան Պատմագրարանը աս թղթին լատին օրինակը մեզի պահած է, որմէ կը թարգմանենք:

Գրիգոր ծառայ ծառայից Յիսուսի Քրիստոսի եւ Աստուծոյ մերոյ, նորին շնորհօք եւ ողորմութեամբ կաթողիկոս համօրէն ամենայն գաւառաց, եպիսկոպոս եպիսկոպոսաց երկուց Հայաստան աշխարհաց, ամենեցուն գրէ զօրհնութիւն Տեառն: Օրհնեցէ՛ք Տէր եւ պահեցէ՛ք զսուրբ եւ զօրինաւոր աթոռ հզօր եւ փառաւոր Հռովմի, եւ սրբոյ Հօր Քահանայապետի Եւգինեայ եւ սրբոց առընթերակայից եւ պաշտօնէից եւ աշնուականաց նորա: Արդ՝ խնդրեմ ի Տեառնէ եւ ի Ս. Գրիգորէ Լուսաւորչէ, զի պահեցէ զքեզ ի խաղաղութեան, որ կեասդ եւ կեցցես երանելի Հայր, ցաւելեալ ծերութեան, յամօթ սրբոց առաքելոց Պետրոսի եւ Պօղոսի, քանզի առ յիշատակի նոցին աթոռակալ նոցա եղեալ ես:

[1]) Զամչեան, Պատմ. Հյ. Գ, 484:

Ծանիցէ Սրբութիւն քո, եթէ ժամանեցին առ մեզ բարձրապոյն բանք թղթոյ քոյ, նմանապոյնք երկնից պայծառութեան, լուսաւորք իբրեւ զարեգական եւ ղաստեղս, ասկի անգին բնեալ ի հոգւոյ եւ ի մտաց անարատից: Հայր սուրբ, այժմ գքեզ տեսանեմ գերապոյն հովիւ ճշմարտութեան եւ առաջնոց կաթողիկեայ հաւատացելոց ըստ օրինակի հարցն առաջնոց: Իակ ես խոստովանիմ յերկրորդութիւն, ի մի Աստուած, ի Հայր, եւ յՈրդի եւ ի սուրբ Հոգին ճշմարտութեան: Որդեակք իմ հոգեւորք Սարգիս եւ Թովմաս վարդապետք եկին առ քեզ՝ զանձն իմ քեզ ընծայեցուցեալ: Զոր ինչ ընդ քեզ արարին եւ խօսեցան, զամենայն եւ զբնաւ, որ ի քոյ բարձրութենէդ սահմանեցան մտադիւր ընդունիմ: Կամէի զբազում ի վարդապետաց եւ յեպիսկոպոսաց առ քեզ առաքել, այլ յերկիւղէ անհաւատից՝ զայդ ոչ կարացի կատարել բաց յերկուց վարդապետաց [1]) յիշատակելոց, զոր ինչ նոքօք սահմանեցերդ պրկատարած ընդունիմ:

Ծանիցէ դարձեալ Սրբութիւն քո, եթէ եկն ժամանեաց առ մեզ ի գահիրէ, մինչ առ Սուլտանն եկեալ էի, հրեշտակ քո նեղայր Ալեքսիոս սուրբ եւ իմաստուն քարոզիչ Տեառն:

Նա ետ ինձ զթուղթ քո, զոր առաքեցեր յերուսաղէմ առ Տէր Մարտիրոս եպիսկոպոս: Հրաման տուաք ընթեռնուլ զայն, եւ ծանեաք, զոր ինչ ի նմա գրեցեր զաւարտելոյ սրբոյ Սիւնհոդոսիդ, որ է զօդ սիրոյ եւ միութեան: Այլ ես՝ որ ի վերայ ամենայն եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց եւս եւ յերուսաղէմացւոց աշխարհի անարժան կաթողիկոս կարգեալ եմ, յորժամ լուայ զայդ ամենայն ցնծացայ յոյժ եւ գոհութիւնս եւ շնորհս մատուցի Տեառն մերոյ, որ քեւ գործեաց զսոսին ի պարծանս անուան քոյ, որ ոչ ընկեցի երբէք:

Գրեցաւ ի մեծ հազարեկի Հայոց, յամի յուլթ հարիւ-

[1]) Ահա խօսքերէն յայտնի կ'երեւայ որ այս թուղթս գրող կաթողիկոսը ատուդիւ Սոյ կաթողիկոս Գրիգոր Թ. Մուսաբեկեանցն էր, ուստի այն ժամանակագրական վրիպակը, որ սոյն կաթողիկոսին մահը 1447ին կը դնէ պէտք է ուղղել: Սկս նաւող կաթողիկոսը կրնար, գահիրէ՝ եգիպտոսի Սուլթանին երթալ, որուն իշխանութեան տակն էին ան առաջնները Սիս եւ Կիլիկիա գաւառները: Էջմիածնայ կաթողիկոսը եգիպտոս երթալու ոչ առիթ եւ ոչ հարկ ունէր, քանզու որ Հայաստանի հիւսիսային գաւառները կամ թէ Էջմիածնայ աթոռը եգիպտոսի Սուլթանին չէր հնազանդեր (Զամչ. գ. 491):

տորդի ինանեորդի իննեորդի (1450) *ի ջորորդ աւուր ամ սեան Սեպտեմբերի։*

Ա՛ս յիշատակարանն աչքերնիս առջեւն ունենալով՝ ամենայն ապահովութեամբ կրնանք քանի մը խորհրդածութիւններ ընել։ Ա. Հայոց երեսփոխանները Փլորենտեան ժողովէն Հայաստան դառնալէն ետքը նոյն Ս. Սիւնհոդոսին եւ անոր վճիռներուն եռանդուն քարոզիչներն ու պաշտպանները եղած են։

Բ. Գրիգոր Թ. Մուսաբեկեանց, ինչպէս իր նախորդը կոստանդին Ե. որ իւր երեսփոխանները Ֆիորենցա խրկած էր, նոյն կաթոլիկէ միութեան եւ հպատակութեան հոգւով լցուած էր առ Ս. Աթոռն Հռոմայ եւ առ Ս. Սիւնհոդոսն Փլորենտիայ։

Գ. Հայոց եկեղեցական պատմութեան մէջ, ոչ նշան եւ ոչ հետք կը գտնուի այս եկեղեցւոյն Փլորենտիայի ժողովը մերժելուն. ասոր հակառակ 150—200 *տարի ետքն ալ նոյնը հրապարակական յիշատակարաններու մէջ ընդունուած կը նշմարենք. եւ մինչեւ ցայսօր ապգին կաթոլիկէ մասին՝ հռոմէական հաւատոյ եւ բարեկարգական վճռոց պահպանութեան մէջ անյողդողդ մնալը, նոյն սուրբ սիւնհոդոսին ազդեցութեան պէտք է ընծայել։*

Բայց՝ կրօնի վերաբերած բաներու մէջ տգիտութիւնը, որուն մէջ կը թաւալին միութեան դժբաղդ ուրացողները, այն տխուր եւ աղետալից առիթները անանկ զօրացած էր արեւելք, որ Հայոց վրայ ալ հարկաւ կը տարածէր։ Այսու ամենայնիւ՝ առանց աստուածային նախախնամութեան չէր, որ ասոնցմէ շատերը ողջամիտ հաւատոյ հոգւով կ'արթննային եւ կը դիմէին ի կեդրոն միութեան։

Այսպէս՝ Միքայէլ Էջմիածնայ կաթոլիկոսը մեծարանաց եւ հպատակութեան թղթով դեսպանութիւն խրկեց առ պիոս Գ. քահանայապետ (1562—1563), *պատգամաւոր ընտրելով Աբգար* [1]) *հմուտ գրագէտը իր Սուլթան եւ Ազիքսանդր՝ երէց երկու որդւով։ Այս պատգամաւորութիւնը հոչակաւոր եղաւ յանուն կաթոլիկոսին եւ ազգին Աբգարու համ տուած*

[1]) *Ստեփանոս Լեհացի՝ իր ժամանակագրութեան մէջ — "պարոն Աբգարն Հայոց կ'անուանէ։"*

Հաւատոյ դաւանութեամբ, զոր ամբողջ իր արատներովը, նոյնպէս կաթողիկոսին աւ Քահանայապետն դրած թուղթը հոս ընթերցողաց առջեւը կը դնենք:

Ի դրանէ Էջմիածնի եւ յամենայն սրբոց աստ եղելոց, եւ յամենայն արքեպիսկոպոսաց եւ ի պաշտօնէից տեղւոյն այնորիկ, ի Միքայէլէ կաթողիկոսէ եւ յամենայն եղբարց սիրելեաց: Ամենեքին ջերմ եռանդեամբ համբուրեմք զոտս Էօր մերոյ Սրբոյ Պիոսի Զորրորդի, որ ճշմարտապէս պետրոսն է. զխաղաղութիւն եւս տամք ամենայն մեծարոյ կարգինալաց, ամենայն թագաւորաց եւ իշխանաց քրիստոսասիրաց, ամէն:

Ցայտ առնեմք Սրբութեան քումդ, զի յամի տեառն 1562, ի քսան ամեան Մայիսի ի Սեբաստացւոց քաղաքէ ես Միքայէլ կաթողիկոս առաքեցի առ երանութիւն ձեր զԱբգար օրհնեալ երկոքումբք թղթովք, յորոց մին՝ վասն զհնազանդութիւն հպատակութեան Սրբութեան քումդ ընծայելոյ յանուն մեր ամենեցուն, եւ ջերմ սիրով համբուրելոյ զոտս Երանութեան քոյ. իսկ երկրորդն՝ թուղթ օրհնութեան եւ գործակալութեան նորա. զայս արարաք յանդիման ամենեցուն ի վեր անդր յիշատակելոց, զի օրինաք լինի նա մեր հաւատարիմ գործակալ առաջի Երանութեան քո հանդերձ որդւով իւրով, որոյ անուն Սուլթան ճանաչի, եւ մանկամբ իւրով Աղեքսանդրիւ. ակն ունիմ սերտ յոյսով եւ խնդրեմ, զի հաստատեալ նորոգեսջիք զկոնդակ մեր, զոր ի վաղ ժամանակս երանելի եւ բարեյիշատակ Սեղբեստրոս քահանայապետ, եւ Ս. կոստանդիանոս կայսր շնորհեցին Տրդատայ թագաւորի մերոյ եւ Ս. Գրիգորի առաջնոյ կաթողիկոսի մերոյ, եւ առաքեսջիք առ մեզ ի նորոգութիւն հնոյ բարեկամութեանն ի միջի մերում, զի եղիցի մի հօտ եւ մի հովիւ. եւ հասեալ իսկ է ժամանակ կատարմանն, զի ձեօք ազատեսցուք ի գերութենէ աստի: Նշան՝ զայս տուաք Աբգարու առաքելոյ մերոյ, ընծայել Սրբութեան քումդ մեռն, խաչ ոսկի, մատանի օրհնեալ, զնշխարս Ս. Թէոդորոսի վկայի, զցանկ ամենայն տեղեաց եւ մենաստանաց, եւ ամենայն ժողովրդեան Հայոց՝ ազգի մերոյ, յաւելեալ ի սոսին զպատճէն վերոյգրեալ կոնդակի, որ գրեցաւ պատուական եւ անեղծ արեամբ Քրիստոսի ի յաւիտեան: Այլ տրտում է անձն իմ եւ եղուկ եմք, զի ի կիպրացւոց

կղզւոյ անտի ընկալաք գամ մի լուր զնմանէ, այլ՝ յետ այնորիկ ուստեք ոչ ժամանեաց առ մեզ բան կամ գիր ի նմանէ: Ցոյս մեր ի քէն է, ամենասուրբ Հայր, զի առ սէր Քրիստոսի ծանուցես մեզ զհասանել պատգամաւորիդ մերոյ այդր ողջամբ եւ խաղաղութեամբ. ճշմարտիւ մեր պատգաւոր է նա. եւ մեք ամենեքին հնազանդք Սրբութեան քում եւ բանից քոց: Զոր հրամայեցեսդ նմա ընկալցուք միամիտ սրտիւ մինչեւ յօրն Քրիստոսի՝ իբրեւ զկոնդակն զայն զոր յիշեցաք: Զեռք մեր եւ լեզու կարկամեալ է ի մէջ անհաւատից, յայն սակս ոչ թուղթս եւ ոչ նուէրս արժանաւորս Սրբութեան քո կարեմք ընծայել: Երկնչիմք ոչ միայն ի տաճկաց, այլ առաւելագոյն եւս ի չարաց Քրիստոնէից, որք խառն ընդ անհաւատս են. ամենայն ուրեք եւ լաւք եւ վատթարք գտանին: Այլ բարեկամութիւն մեր հանապազ ընդ լաւան է: Եթէ պատգամաւորդ մեր ողջամբ առ Զեզ հասանիցէ, եղիցի նա բանալի հոգւոյ մերոյ եւ մեք ուրախ եղիցուք. զթուղթս մեր առաքեսցուք միշտ անփակ՝ գրեալս նշանագրովք, զորս նա միայն ճանաչէ: Եթէ զայլ եւս նշանս ինդրեսջիք, նա զերկոսին իսկ ձեւս իբրեւ զաջ իւր ի կիր արկանիցէ: Այլ նշան. զվերոյգրեալ զառաջին տարերս՝ նա միայն գիտէ. զնոսին ինքնին ուսուցանէ: Աղաչեմք մեծաւ մեծարանօք զի ընկալջիք զնա սիրով, եւ ցուցջիք նմա զամենայն տեղիս սուրբս, եւ զամենայն զսուրբ նշխարս, որ անդ առ Զեզ են: Եւ յորժամ կամիցի դառնալ առ մեզ, առաքեսջիք զնա գթութեամբ՝ թղթով ընծայութեան եւ ընտրելով ուղեկցօք, զի մարթայցէ մեզ պատմել ստուգութեամբ զոր ետեսն: Դուք իմաստուն քդ, քաջ գիտէք զմեր ծէս: Գրեցաւ թուղթս յԷջմիածին յամի ծննդեան Յիսուսի Քրիստոսի, 1563, յառաջնում աւուր ամսեան Ապրիլի յաւուր Հինգշաբաթու:

Ի թիկանց թղթոյն, այս ինչ գրեալ է: Հասցէ գիրս ի մեծն Հռոմ, առ ոտս երանելւոյ քահանայապետի. ամէն, ամէն, ամէն [1]):

Յովհաննէս Մկրտիչ Հնդիկ Թարգմանեաց ի Հռոմ ի քսաներորդ աւուր ամսեան Մարտի 1564:

Աբգար պատգամաւոր Հայոց՝ իբրեւ Հարցաւ զմասանց Հաւատոյ, զայս ձեւ օրինակի պատասխանի ետ Հրապարակաւ:

[1]) Հռոմեալս, յամի 1564. թ. 51:

Մեք Հայաստանեայքս՝ պերեալք ընդ իշխանութեամբ տաճկաց եւ պարսից, ունիմք եւ պահեմք ջհաւատս զայս:

Հաւատամք ի Հայր անծին, եւ յՈրդի ծնեալ եւ ի Հոգի սուրբ՝ յերկոցունց՝ իբրեւ ի միոյ սկզբանէ բխեալ, եւ սոքա երեքին մի Աստուած:

Հաւատամք ի Մարիամ Մայր Աստուծոյ, կոյս՝ յառաջ քան զծնունդն եւ յետ ծննդեան:

Հաւատամք եւ եւս, եթէ քրիստոս առեալ մարդկութեամբն գործեաց զամենայն սքանչելիս:

Հաւատամք յԱստուծմէ Մարիամայ, ի ծնունդ քրիստոսի, յընծայումն նորա ի տաճարն, ի Մկրտութիւն, յԱյլակերպութիւն, ի խաչելութիւն, յերեքօրեայ թաղումն, ի յարութիւն եւ ի համբարձումն նորա:

Հաւատամք ի նստել նորա ընդ աջմէ Հօր եւ ի միւսանգամ գալուստն:

Հաւատամք եւ եւս, եթէ էառ նա զմարդկային բնութիւն ողջոյն՝ առանց մեղաց, ծնեալ կատարելապէս: Այս է Հաւատք մեր ամենեցուն:

Ունիմք զԱստուածն եւ երկուս գիրս Հնոց եւ նորոց կտակարանաց: Զամենայն մարգարէս, Հարիւր եւ չիսուն սաղմոս, զչորս աւետարանս, զերկուս թուղթս պետրոսի եւ զգիրս Յովհաննու եւ Յակովբայ, եւ զչորեքտասան թուղթս պօղոսի:

Ունիմք եւ եւս զԱԹնխորհուրդս եկեղեցւոյ: Գիտեմք, եթէ եւթն են մեղք մահու չափք: Մեծ ի մարգարէս ասեմք զՄովսէս:

Ունիմք զերկոտասան առաքեալս եւ զԱստուածն եւ երկու աշակերտս, եւ մեծագոյն քան զամենեսին զսոսա զպետրոս խոստովանիմք:

Հաւատամք, եթէ որ ոք խոստովան լինի զմեզս իւր քահանայի, արձակի կամ կապի իշխանութեամբ փականաց: Զերիս միայն Սիւնհոդոս ունիմք, այսինքն է, զնիկիայ, զկոստանդինուպոլսի, եւ զեփեսոսի: Ասեմք ասեմք երդեմք զՀանդանակ նիկիայ: Ունիմք զպատարագամատոյց, զոր ուսոյց մեզ Ս. Գրիգոր:

Ի պատարագն Սեղանոյ՝ զհամորեան եւ զջուր ոչ արկանեմք ի կիր: Ի նմին սեղանի երկիցս ի միում՝ ասեմք ոչ պատարագեմք:

Ամենայն միանձունք մեր են զգաստք եւ կոյսք, եւ քնաւ կին ոչ ածեն: Իսկ կղերականք՝ որք չեն վանականք, ամուսնանան, եւ յետ այնորիկ առնուն զձեռնադրութիւն քահանայութեան: Այլ միանձունք մեր չունին իշխանութիւն մկրտելոյ, եւ ոչ իսկ յաւաջակայութեան քահանայի իշխեն զխորհուրդ պսակի մատակարարել:

Զաւուրս հարիւր յիսուն եւ հինգ ամի ամի պահեմք՝ հրաժարեալք ի ձկանց եւ ի կամենելինաց: Ի տարւոջ ունիմք զայլ եւս հինգ աւուրս պահոց, յորս զձու եւ զկամենելէնս ճաշակեմք:

Ցաւուր կիւրակէի ընդ ամն ողջոյն քնաւ ոչ կատարեմք զոճն յիշատակի սրբոյ կամ սրբուհւոյ, բայց՝ զՏեառն միայն:

Ի տոնի Աստուածայայտնութեան Տեառն միաբան եմք ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ, այլ ոչ ի Ծննդեան Տեառն:

Ցաւուր աւագ շաբաթու յետ մտանելոյ արեգական՝ զձու եւ զձուկն միայն ճաշակեմք:

Ամենեքին հազուրդիմք երկոքումբք տեսակօք:

Զառաջին եւ զերկրորդ ամսանութիւն օրհնեմք եւ պսակեմք, այլ քնաւ իսկ ոչ զերրորդն: Ցետ եւթներորդ աստիճանի առնեմք զամուսնութիւն: Կնքահարք մեր հրաժարին յամուսնանալոյ ընդ սանուն, բայց եթէ յետ չորրորդ աստիճանի:

Կամք յաղօթս եւ մատուցանեմք պատարագս՝ գարձեալք ընդ արեւելս կոյս, եւ յորժամ ծունր դնեմք՝ համբուրեմք զերկիր: Ունիմք զեւթն կանոնական ժամս, զորս կատարեմք երկից յաւուրն յեկեղեցւոջ:

Այս են հաւատք, խոստովանութիւն, պահք, եւ աղօթք մեր ամենեցուն. իւր գուշնաքեայք ի ժամանակիս յայսմ, ուր ի գերութեան կամք, եւ ի մէջ հրոյ եւ բազում եւ անհնարին տառապանաց: Զի եթէ յայտնապէս առաջի անհաւատից զՔրիստոս ճշմարիտ Աստուած խոստովանիցիմք, արկանեն զմեզ ի հուր: Թէ հաճեսցի Աստուած զերծուցանել զմեզ ի գերութենէ յայսմանէ, զոր ինչ եւ հրամայիցեսք ի գլուխս մեր եղիցի. ի ժամանակի աստ յայսմիկ ոչ գոյ մեր ոչ տուր եւ ոչ պաւազան: Թէ կամիցիմք զմի ոք ի մերոց անզգամաց ածել յուղղութիւն եւ բռնագատել ի պահպանութիւն հաւատոց,

անդէն զջարի, երթայ եւ ուրանայ զՀաւատս: Վասն այնորիկ մեծաւ խոնարհութեամբ աղաչեմք զքո Սրբութիւնդ գթալ ի վերայ մեր:

Դու ես գերագոյն քահանայապետ չորից ծագաց երկրի, զոր միանգամ արձակեացես՝ եղիցի արձակեալ, եւ զոր կապեսցես՝ եղիցի կապեալ: Խնդրեմք, զի մի հայեսցիս ի յանցանս եւ ի մեղս գերելոց, այլ արձակեսցես զմեզ, եւ խառնեսցես ի թիւս հոտից քոց Հաւատացելոց, նորոգելով զհին ուխտն եւ զսէր եւ զհնազանդութիւն առ Սուրբ Հռոմէական եկեղեցի, զի ծառայք անպիտանք եմք Սրբութեան քո, որպէս ասէ Մարգարէ. Ոչ արդարացի առաջի քո ամենայն կենդանի:

Վասն ննջեցելոց պատարագս, աղօթս առ Աստուած մաուցանեմք, եւ տամք զողորմութիւն. իսկ վասն հոգւոց մերոց թողումք եկեղեցեաց ի սահմանածոց մերոց: Երիցս յամի կատարեմք զյիշատակս ննջեցելոց յեկեղեցւոջ զոհէք եւ ողորմութեամբ եւ բաշխելով կերակուր եւ ըմպելի կղերականաց եւ աղքատաց:

Ջնշխարս սրբոց ամենեցուն պատուեմք յարգութեամբ, եւ ի նշխարաց նոցա մաստուն եդեալ փակեալ ի խաչի եւ յայլ անօթս մեծագինս, դնեմք ի վերայ սրբոյ սեղանոյ մեծարանօք: Զխաչս օրհնեալս մեծաւ պատուով մեծարեմք եւ դնեմք ի բազմոցի: Պատուեմք զօրհնեալ պատկերս միայն, եւ զնոսին եւս դնեմք ի վերայ սեղանոյ: Երկիցս յամի քահանայք մեր եւ կղերականք զխաչ եւ զպատկեր տանին ի տունս, եւ տկարքն եւ ախտաժէտքն, որք վասն ծերութեանն եւ վասն հօթութեանն գալ եկեղեցի ոչ կարեն, զպաշտօն յարգութեան եւ մեծարանաց նոցին ընծայեն եւ Համբուրեն: Խաչք եւ պատկերք յաճախապէսն գործեն առ մեզ սքանչելիս:

Իսկ վասն յանցաւորաց, կապելոց կամ նզովելոց այնպէս Համարիմք, եթէ քահանայ, եպիսկոպոս, արքեպիսկոպոս կամ Պաթողիկոս զմի ոք ի յանցաւորաց կապեսցէ կամ ընդ բանիւ արարեալ էր, կարիցէ արձակել զնա, բայց միայն Մեծ քահանայապետն Հռոմայ, առ որ, ըստ կանոնի մերոյ, առաքեմք զաղաչաւորն՝

ղջացեալ վասն իւրոց մեղաց, հանդերձ թղթովն նզովից, որով ընդ բանիւ արարեալ էր, զի արձակեսցի ի նզովից անտի եւ պատառեսցի թուղթն. քանզի քեզ միայն արժան է արձակել զնա, եւ պատառել զթուղթ կապանացն եւ տալ զնա միաբանագամ եկեղեցւոյ մերում ըստ վարդապետութեան Ս. Գրիգորի կաթողիկոսի մերոյ:

Մեք ամենեքին հաւատամք, յոր ինչ սուրբ կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի հաւատայ. եւ զոր ինչ նզովէ նա, զնոյն եւ մեք նզովեմք: Հաւատամք, եթէ քրիստոնեայ որ ոչ կամիցի խոստովան լինել զմեզս իւր եւ մեռանիցի, հոգի նորա մատնի ի ձեռս սատանայի, եւ որ խոստովանեալ զմեզս իւր եւ ապաշխարեալ իցէ, հոգի ննջեցեալըն այնորիկ սլանայ յերկինս. այլ՝ եթէ խոստովանեալ ոք եւ ընկալեալ զխորհուրդ գոհութեան՝ մեռանիցի առանց զհատուցումն ապաշխարութեան առնելոյ, ծնողք եւ ազգակիցք նորա եւ բարեկամք՝ ողորմութեամբք, պատարագօք, աղօթիւք եւ այլովք բարեացն գործովք մարթին զհոգի նորա ազատել, եթէ կայցէ ի քաւարանի:

Առաջին ի կաթողիկոսս մեր ասեմք զՍ. Գրիգոր, որ առաջին իսկ եղեւ գալ ի Հռոմ, ուր օրհնեաց զնա եւ օծ Ս. Սեղբեստրոս յաւուրս Կոստանդեայ կայսեր եւ Տրդատայ թագաւորի մերոյ:

Պարձեալ խոստովանիմք, եթէ Սրբոյն Պետրոսի առաց Քրիստոս Աւծեալ ընկալաւ յՀ, եւ վասն նորա աղաչեաց, զի մի պակասեսցին բնաւ հաւատք նորա· եւ որ ի մէնջ ոք ոչ խոստովանեսցի գեր ի վերոյ կաթուղ Պետրոսի, եւ զՏէր քահանայապետ հռոմայ գլուխ եւ հովիւ ամենայն աշխարհի, եւ փակակալ, նա զաւետարանն, եւ զերուսաղէմ եւ զաթոռ Ս. Գրիգորի յԱրջմիածին ուրանայ:

Խնայեա՛ յիս ի մեզաւորս, երանելի Հայր, որ այսչափ համառօտիւ զհաւատս Հայոց հարի ի գրի, եւ սակաւ բանիւք զվերծրծեալ զեւթանասուն եւ երկու գիրս յիշատակեցի, զի չէ անկ ամենեւին դնել զճրագ յանդիման արեգական, քանզի դու իմաստուն ես եւ գիտես զամենայն:

Պրեցան Հաւատք Հայոց սակաւ բանիւք ի պէտս ընթերցանելեաց ձեռամբ Աբգարու եւ Աղեքսանդրու երիցու Հայոց, թարգմանեալ ի Յովհաննէ Մկրտչէ Հնգկէ ի մեծի

քաղաքի Հռոմայ, յաւուրս քահանայապետութեան Ս. Տ. Ա. Պիոսի Գ. քահանայապետի, յամի ի Ծննդենէ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, 1565 ի տասներորդում աւուր Նոյեմբեր ամսեան, յաւուր չորեքշաբաթու:

Այս գաւանութիւնը կարօտ էր ուղղութեան, բայց թէ ինչ եղք ունեցաւ պատմութիւնը մեզի դեռ յայտնած չէ. այսու ամենայնիւ Ազգարու ընտիր որպիտութիւնները գիտնալով՝ ստուգիւ կրնանք ենթադրել որ ի Հռոմ՝ ի կեդրոն ուղղափառութեան՝ համոզուելով Հռոմէական վարդապետութեան, նոյնը ըստ ամենայն մասին ընդունած եւ ընդգրկած է, մանաւանդ որ՝ նոյն գիտնական պատգամաւորը նաեւ ուրիշ կրօնական կարեւոր աշխատասիրութեանց ալ ձեռք զարկած է: Գրիգոր ԺԳ. քահանայապետին նոր Տումարի հաստատութեան կոնդակը հայերէն լեզուաւ եւ վանազան տեղեկութեամբ ու գծագրութեամբ զարդարուած՝ Հռոմ ի լոյս ընծայեց տպագրութեամբ, որպէս զի այսպիսի ծանրակշիռ նիւթոյ մէջ Հայերն ալ միաբան ըլլան արեւմտեան Եկեղեցւոյ հետ:

Ս. Պիոս Ե. Հայոց ազգին բարերար քահանայապետներէն մէկը՝ Ս. Մարիամայ Եգիպտացւոյ եկեղեցին եւ Հիւանդոցը քովի տներով՝ ազգին շնորհած էր, Գրիգոր ԺԳ. իր գումին ու առատութիւնը անով աւելի եւս ցուցուց ազգին, որ ինչպէս Ցունաց, այսպէս այլ Հայ պատանեկաց համար, Հռոմ վարժարան մը հաստատելու հրամանն ու կոնդակը տուաւ: Ափսո՛ս, որ այնպիսի ազգին օգտակար եւ պատուական հաստատութիւն մը՝ քահանայապետին վաղահաս մահուամբը ի գործ չդրուեցաւ: "Հայաստանեայց եկեղեցի՝ վկայ լուսաւոր է, կ'ըսէ քահանայապետը նոյն կոնդակին մէջ, նախկին հրաւիրեան տղգին Հայոց եւ Կաթողիկոսաց նորա առ աթոռն Հռոմայ,,. եւ քիչ մը ետքը կը յաւելու. "Բարեպաշտօն մտօք եւ անդեամբ եւ կրօնիւք գՀաւատս առաքեւտարանիցանգ կալաւ (եկեղեցի Հայոց), այնչափ մեծարանս յամենայն ժամանակի առ քահանայապետս Հռոմայ, ցուցեալ, զնոսին ճշմարիտ փոխանորդս Քրիստոսի, յաջորդս Պետրոսի եւ գլուխ կաթողիկէ եկեղեցւոյ խոստովանէր, զնոսա երկեալ վարդապետութեան եւ հրահանգաց նոցա, եւ յամենայնի ընդ նոսին եւ ընդ Հայրապետս Հպատակս ընծայեցուցեալ Առաքելական Աթոռոյս, որպէս իսկ ի Փլորենտեան տիեզերական

սիւնհոգոսի, առ քահանայապետութեամբ Եւգենեայ Դրոզի ի ձեռն պատգամաւորաց եւ գործակալաց իւրոց զսյն պայծառապսն եւս յանդիման կացոյց. վասն որոյ մրրաւի իսկ եւ յարժանի սիրելի եւ հաճոյական եղեւ մեզ եւ առաքելական Ամուոյս [1])»: Ասանկ կը խօսէր վեհանձն քահանայապետը 1584 ին, իր սրտին գոհութիւնը յայտնելով՝ Ակարիա կամ Զաքարիա Սսոյ կաթողիկոսին՝ իր եպիսկոպոսներովն ու կղերականներով Հռոմայ Ամուոյն հետ անկեղծ միութեան յօդիւ նորէն կապուելուն համար [2]):

Գրիգոր ԺԳ. տեսնելով ան առնուան արեւելեան ազգաց Հռոմայ Ամուոյն հնազանդելու միտումը, Սիդոնի Արքեպիսկոպոսը Փոքր Ասիա խրկած էր մասնաւոր առաքելութեամբ, որպէս զի այլ եւ այլ ազգաց ու ծիսից ժողովուրդներն ի պոգ Մօր եկեղեցւոյ ժողվէ: քահանայապետին խնամակալ հոգացողութիւնը Հայոց նկատմամբ ցանկալի արդիւնքն ունեցաւ: Այս ազգը եւ եկեղեցին ան առեններուը Ցուլիոս Անտոնիոս Ս. Սեւերիանոսի սիրտոսակիր կարդինալին պաշտպանութեան տակն էր, ասոր համար ալ նոյն ծիրանաւորը վերջիշեալ առաքելութեան ձեռնտու օգնական եղաւ: Առաքելական նուիրակը՝ թէ Էջմիածնայ եւ թէ Սսոյ կաթողիկոսները պատրաստ եւ յօժարամիտ գտաւ ի հնազանդութիւն Հռոմայ Ամուոյն. Ակարիա կամ Զաքարիա Սսոյ ընտրեալ կաթողիկոսը առաւել եռանդուն էր, արդէն աս մտքով Հռոմ՝ առ սեամն Առաքելոց գալու միտք ունէր թէ ժամանակին վտանգները չէին արգելեր, ուստի Առաքելական նուիրակին ամէն խորհրդոց սիրով անսաց, եւ այսպէս անոր առաջարկած Հաւատոյ դաւանութեանը ստորագրեց, նախ իր կողմանէ անոր դատման տակ ձգելով՝ ան առնուան միայն քաղելով. (տես Ցաւելուած ԺԱ): Ասոնք՝ մնասւանդ վերոյիշեալ Առաքելական նուիրակին առած տեղեկութիւնը (1587 ին) ԺԶ դարուդ Դարձն Հայոց կրօնական վիճակը քիչ շատ առջեւնիս կը դնեն: Ստեփ. Բալուտիոս իր խառն հաւաքածոյից մէջ նոյն տեղեկութեան իտալական բնագիրը հրատարակած է, զորն որ Մանսի Լատիներէն թարգմանեց: Իսկ Ա. Բինյ կամ նորէն (1866) գաղղիերէն թարգմանութիւն մ'ալ բրաւ Վիեննայի կայսերական Մատենադարանին Իտալերէն Օրինակէն:

[1]) Կոնդակագիր Հռոմայ. Հտ. Ը. էջ 233. տպ. Ցաւրինեան:

[2]) Վատիկանեան մատենադարանը պզուզութեամբ կը պահուին (Զեռագ. Հց. Ը) ասոր վերաբերեալ յիշատակարանները՝ կաթողիկոսին՝ իւր Արքեպիսկոպոսներուն եւ եպիսկոպոսներուն, նոյնպէս Սիդոնի Արքեպիսկոպոս՝ առաքելական նուիրակին եւ Սսոյ իշխանին ինքնագիր ստորագրութիւններովը: Այս մեծագին գեղ չհրատարակուած յիշատակարաններէն նշանաւորները ամբողջ ի լոյս կ'ընծայենք, իսկ Ջաղեաններէն գլխաւոր մասերը

ներըը Հայոց մէջ տարածուած չփոթի եւ պէտք է ըսել, մելորական կարծեօք խաւն՝ դաւանութիւն մը, որպէս զի Նուիրակին լուսաւոր քննութենէն ճանչնայ մելորութիւնները եւ իմանայ ու դաւանի Հռոմայ եկեղեցւոյն հարազատ վարդապետութիւնը: Այս դաւանութեան սկզբանգիրը դեռ պահուած է Վատիկանեան Մատենադարանին մէջ, աւելորդ է հրատարակութիւնը, ասոր ներհակ յօժար կամօք կը հրատարակենք նոյն Զաքարիա կաթողիկոսին Հռոմէական կաթողիկէ հաւատոյ դաւանութիւնը, զոր տուաւ ետքէն անկեղծ ողջմտութեամբ, եւ իւր ձեռաց ստորագրութեամբ ու կնքովն Աստքելական Նուիրակին յանձնեց որ քահանայապետին խրկէ, եւ մինչեւ ցայսօր Վատիկանեան մատենադարանին մէջ պահուած է[1]): Նոյն միջոցին կաթողիկոսը հպատակութեան թուղթ մ՚ալ գրեց առ Գրիգոր ԺԳ. քահանայապետ, որուն մէջ խոնարհ մօտք կը խնդրէր քահանայապետէն, որ իր բարձրագոյն իշխանութեամբն հաստատութիւն կամ հանդերձաւորութիւն շնորհէ իւր կաթողիկոսական պաշտաման ու պատուոյն՝ այլ եւ այլ առանձնաշնորհութիւններով: Այս թղթին ալ հայերէն բնագիրը՝ կաթողիկոսին, եպիսկոպոսաց, եւ իշխանաց ստորագրութեամբը պահուած է Վատիկանեան մատենադարանին մէջ, ուր քահանայապետին Հայոց ազգին ըրած այնչափ բարերարութիւնները յիշելէն ետքը, առանձինն շնորհակալ կ՚ըլլայ կաթողիկոսը քահանայապետին հայրական խնամոց Հայոց մէջ կաթոլիկէ հաւատոյ միութիւնը պահելուն համար, եւ միանգամայն Հռոմ ազգային պատճենակաց վարժարան մը կանգնելու որոշմանը, եւ հայերէն կրօնական եւ գիտնական գրքեր տպագրելու հրամանն տալուն համար: Ասոնց ամենուն վրայ՝ եւ ուրիշ շատ կարեւոր տեղեկութիւններն տես Յաւելուած ԺԱ:

Եւթեւտասներորդ դարուն սկիզբը Էջմիածնայ կաթողիկոսութեան մէջն ալ միութեան դառնալու չքնաղ նշաններ կը տեսնուէին: Մելքիսեդեկ կաթողիկոս (1610. Մայ. 15) երկայն թուղթ մը, կամ ճշդիւ խօսելով՝ հաւատոյ դաւանութիւն գրեց ու խրկեց առ պաւղոս Ե. քահանայապետ. այս թուղթը լի է հոգեւոր օծութեամբ, եռանդուն եւ խոնարհ հնազանդութեան յայտարարութեամբ առ

[1]) Հյ. Ձեռագ. թիւ Բ. Տես. Յաւելուած ԺԱ:

Աթոռն Հռոմայ փոքր հատուած մը օրինակի համար հոս կը քաղենք:

"Որպէս արեգակն, կ'ըսէ կաթողիկոսը, սկիզբն է մարդկային կենաց եւ ամենայն կենդանեաց, այսպէս եւ Դուք, վէմ կենդանի կենդանարար հաւատոց՝ բազմեալ յաթոռ ղսկիզբն կենաց ամենայն հաւատացելոց շնորհէք, այնու իսկ՝ զի ի գիրկս ձեր գան ժողովին համօրէն ազգք քրիստոնէից, քանզի եւ գրեալ է, ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ: Եւ որպէս արեգակն մի միայն է, եւ միով գնդաւն եւ շողով զբնաւորիեզերս լուսաւորէ, ունի ընդ իւրեւ զընչաւորս եւ զանշնչաւորս եւ շարժէ զնոսին, զի ամենեցուն ինքն իշխան եւ պետ երեւիցի, այսպէս եւ Դուք՝ գերագոյն քահանայապետական ճոխութեամբ միոյ միայնոյ Առաքելական աթոռոյ՝ ամենեցուն ամենայն քրիստոնէից առաջնորդէք իշխանութեամբ, ունիք զամենեսին ընդ ձերով հրամանաւ, զայն ճանաչեն տիեզերք, եւ ամենայն ազգք հաւատացելոց մեծարեալ պատուեն. չէ ոք որ ձերոյ իմաստութեան եւ կամաց հակառակ կայցէ, Տէրն ինքնին ասաց ձեզ, Արածեա զոչխարս իմ...: Այսպէս եւ Դուք ձերով լուսաւոր եւ անվրիպական հաւատովք՝ սքանչելապէս պայծառացեալք՝ որում ոչն զօրէիք միտք մարդկեղէնք եւ դասք համօրէն քահանայից, այնմ եղերուք բաւականք, բանիւ բերանոյ խոստովան լինել, եթէ Յիսուս Քրիստոս՝ է Որդի Աստուծոյ [1])„: — Նոյն Մելքիսեդեկ կաթողիկոսն երեք տարի ետքը, վերոյիշեալ թղթին պատասխանն ընդունելով, ուրիշ թուղթ մ'ալ գրեց համաձայն ուղղափառ հաւատոյ, ուր հետեւեալ խօսքերը կը կարդանք. "Ես անարժան վշտակիր եղբայր Մելքիսեդեկ կաթողիկոս Հայոց խաղաղութեամբ Յիսուսի Քրիստոսի գրեցի զայս թուղթ, համբուրեմ զոտս ձեր, եւ տեսանեմ զլուսիթիւն սիրոյ եւ գթութեան ձերոյ ի թղթի սրբութեան քոյ, զոր հետ ինձ ջաքարիաս վարդապետ, յորժամ եկն առ մեզ. ընթերցայ զայն մեծաւ խնդութեամբ հանդերձ եպիսկոպոսակցովք իմովք, որք գտին ի նմա զմխիթարութիւն քաղցրութեան, եւ տեսին զամենայն բան կարգեալ եւ կանոնեալ...: Հայցեմք ի քումէ Սրբութենէ, զի եթէ տեսանիցես զմեզ իւիք իւիք պակասեալս եւ նուազեալս, զոր

[1]) Բզովիոս Հաւմ. քահանայապ. էջ 202:

մեք ոչն գիտիցեմք, ցուցցէ մեզ իմաստութեամբ իւրով, խրատեսցէ զմեզ, եւ մեք պատրաստ եմք ըստ չափու տկարութեան մերոյ Հնազանդ լինել, ոչ միայն յայսմ, այլ եւ յամենայն հրամանսն զոր վարդապետութեանս եւ ի ձեռս Հռոմէական եկեղեցւոյ, զի եղիցի մի հօտ եւ մի հովիւ: Ցանկամք զի զայդ եւ այլք ի Քրիստոնէից առնիցեն, զի ամենեցուն մի սիրտ եւ մի հոգի լիցէ ի տէր, եւ Ձեզ անկ է այդմ խնամ տանել ըստ ձերոյ Հովուական պաշտամանն, որ էքդ գլուխ եկեղեցւոյ [1]):

Կամոդլիկեայ Հայրապետը կնքեց ի տէր իւր սրբական կեանքը Լեհաստան՝ (1627) կամենից քաղաքը, ուր պատրաստած էր յերեսաց սուտ եղբարց, եւ ինքն եղաւ, որ Լեհաստանի Հայոց գաղթականութիւնը ի միութիւն եկեղեցւոյ դարձուց Նիկողայոս Թորոսովիչ Լէոպոլսոյ արքեպիսկոպոսին [2] ձեռքովը, զորն որ ինքն ձեռնադրեց եւ ասոր Համար ալ կը Հալածուէր: Այս արքեպիսկոպոսական աթոռը դեռ կանգուն կեցած է, եւ իր իրաւաբանութիւնը կը տարածէ բովանդակ Աւստրիական կալիցիայի եւ Պուգովինայի վրայ: Մելքիսեդեկի յաջորդներէն Մովսէս կամոդլիկոսն ալ՝ նոյն ճամբան երթալով Ուրբանոս Ը երորդ քահանայապետին կամոդլիկէ Հաւատոյ դաւանութիւն խրկեց տասուերկու արքեպիսկոպոսներու եւ եպիսկոպոսներու ստորագրութեամբ [3]): Ուրբանոս Ը. որուն բարերար իննամակալութիւնը շատ արդիւնաւոր եղած է արեւելեան ազգաց տարածման Հաւատոյ վարժարանը Հաստատելով, ղՀ. Պաւղոս Փիրամըլի Դոմինիկեանց կարդէն արեւելք խրկեց (1640), առանձին առաքելութեամբ՝ առ Փիլիպպոս կամոդլիկոս՝ Մովսէսի յաջորդը, Հայրախնամ թղթով մը, որուն մէջ ասանկ կը խօսի. "Այլ առանձինն ընդ Հայոց ազգն ունիմք կամն բարեխորհս եւ զքահանայապետական սիրոյ մերոյ վնշան առաւելութեամբ Հանդերձ ցուցանել նմա ցանկամք, զի վաղ ուրեմն յանցեալ ժամանակի էր Համամիտ ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ, եւ զնբանելին պետրոս յանձին յաջորդաց իւրոց բարեպաշտութեամբ մեծարեաց, որպէս յայտ ի Հնոց յիշատակարանաց պատմութեանն է . . եւ տեւէ բաւէ տա-

[1]) Ռզովիոս Հռոմ. քահանայապ. էջ 207։

[2]) Ասանկ կը պատմէ իր ժամանակագրութեան մէջ Յոեփաննոս Լեհացի մերձաւոր ժամանակաւ եւ Հայրենակից. ուստի յանիրաւի ոմանք Նիկողայոսի անունը կ'աղաւաղեն։

[3]) Նոյն կամոդլիկոսի ուրիշ ասոր տեսակ յայտարարութիւնները, տես Աթոռ Ս. Պետրոսի եւ այլն։

կաւին մեծապայծառ չէշոփոչ փլոբենոբեան ժողովոյ, յորում մեծաւ բարեպաշտութեամբ եւ եռանդեամբ, ի քահանայապետութեան Եւգենիոսի Պլորդի ի միաբանութիւն եկին հայք ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ, եւ յօգեցան ի մի միութիւն ընդ առաքելական Աթոռոյ, հաճութեամբ ազգաց ամենեցուն: Այսմ առաւել եւս խելամուտ լինի եղբայրութիւն քոյ ի գրոց անտի ժողովոյն այնորիկ, եւ ի հրովարտակէ վերադոյն ճառելոյ քահանայապետին (Եւգենիոսի Դ.), որ ոչ կարի հեռի ժամանակաւ՝ հրամանաւ սրբոյ ժողովոյ Տ. Հ. գրեցաւ ի ձեր լեզու եւ ի լոյս ընծայեցաւ . . .»:

Փիլիպպոս կամոզլիկոս պատասխան գրեց Ներսիսեա Ըերտրդի նոյն փիրամըլլիի միջնորդութեամբ եւ մատոյց միանգամայն կամոզլիկէ հաւատոյ դաւանութիւնը քսանուհինգ եպիսկոպոսներու եւ ուրի վարդապետներու ստորագրութեամբ. բայց ասիկա հարկ ինոմիկենտիոս Ժերտրդի ձեռքն հասաւ [1]):

Բայց՝ ինչպէս պայծառ ու լուսաւոր է Յակոբ Գ. Էջմիածնայ կամոզլիկոսի հաւատոյ դաւանութիւնը կամ՝ կտակը, զոր տուաւ Կոստանդինուպոլիս ուխտուն եւ երկու տարուան ճեռնին՝ մահուանէ քիչ մ՚առաջ (1680): Արդէն եօթը տարի յառաջ նման դաւանութիւն մ՚ալ տուած էր. բայց լաւ է վերյիշեալ կտակին պատճենը ամբողջ հոս յառաջ բերել:

«Ըստ անշուշտ եւ անհրաժեշտ եւ ամենաճշմարիտ աւանդութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ ըստ քարոզութեան ականատեսից բանին կենաց, սրբազանաց Առաքելոց: Եւ ըստ ուսուցման եւ հետեւման Ուղղափառաւանից սրբոց Հայրապետաց նախկնեաց եւ վերջնոց. եւ ըստ ընտրութեան եւ դաւանութեան երկոտասանից վարդապետացն աստուածաբանից. եւ ըստ կանոնադրութեան եւ սահմանադրութեան ընդ սրբոց ժողովոցն Նիկիոյ, Կոստանդնուպոլսոյ, Եփեսոսի եւ Քաղկեդոնի. կամաւ յօժարութեամբ, աներկբայ հաւատով, անզգաստալի յուսով եւ անվախճան սիրով, ես նուաստս ծառայ Քրիստոսի Յակոբ կամոզլիկոս ամենից Հայոց եւ պատրիարք Վաղարշապատու, Լուսաւորչայ մեծի եւ սրբոյ աթոռոյն Էջմիածնի, գոլով 28 ամաց եւ ընդ ամաց, յամի Ի՟Զ Երորդի Հայրապետութեանս իմոյ, մերձ ի ժամ մահուան իմոյ, ի մայ-

[1]) Սոեփ. Լեհացի, ժամանակագրութիւն, յամի 1640—47:

թաքաղաքս Կոստանդնուպոլիս, ընդ հովանեաւ սրբուհւոյ Աստուածածնի եկեղեցւոյս, առաջի ամենատեսին Աստուծոյ, եւ առաջի ամենապատուոյ եպիսկոպոսին Տեառն Գաստպարի Գաստպարինին, վերատեսչի Սրբոյ Աթոռոյն Զերիկոյ, եւ Տեառն Գրանչիսկոսի Հիլի ի կարդէն Ցիստուեան, եւտու ղգաւանութիւնս իմ, որպէս հաւատամ եւ դաւանիմ, եւ խոստովանիմ թէ մեծ եւ առաքելական, ընդհանուր սուրբ եկեղեցին Հռոմայ ունի լի եւ գերագոյն կատարեալ իշխանութիւն եւ պետութիւն ի վերայ ընդհանրականի կաթողիկէի եկեղեցւոյ: Հաւատամ եւ ղվեհապետն նոյնոյ սրբոյ եկեղեցւոյն Աթոռակալ եւ փոխանորդ սրբոյ գլխաւորի Առաքելոյն Պետրոսի, կապող եւ արձակող յերկինս եւ յերկրի: Հաւատամ ղկալեալն ի նմանէ՝ կալեալ յերկինս եւ յերկրի, եւ ղթողեալն՝ թողեալ յերկինս եւ յերկրի: Ընդունիմ եւ պատուեմ զնոյն ընդհանրական, մեծ եւ առաքելական սուրբ եկեղեցին Հռոմայ, եւ հետեւիմ հնազանդութեամբ վարդապետութեան նորա ի կեանս յայս եւ ի հանդերձեալսն: Հերքեմ եւ նզովեմ զընդդիմակս եւ հակառակողս նոյնոյ սրբոյ եւ առաքելականի եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ հաւատոյ նորին, ի կեանս յայս եւ ի հանդերձեալն:

Գրեցաւ դաւանութիւնս այս ի թուին Հայոց ՌՀԻԹ. (1680) Յօգոստոսի Ա. ՈՐ ինձ Յակոբայ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընդունելի է. վասն որոյ առ ի հաստատութիւն սորա ձեռամբ իմով ստորագրեցի. Յակոբ կաթողիկոս ամենայն Հայոց [1]):

Աստուածաշնորհ Հայրապետին մահուանէն ետքը իր ուղղափառ հաւատոյ եւ սրբութեան համբաւը, համազգեաց մէջ առաւել եւս տարածուեցաւ եւ ցայսօր կը տեւէ: Իր ժամանակակիցները անմիջապէս Հոյակապ շէրիմ կանգնեցին գերեզմանին վրայ հետեւեալ արձանագրութեամբ.

Հազար հարիւր քսան եւ ինն
Օգոստ:

Հանգստարանս այս հրաշալիսառ եւ պատուելի
վայելչադիր յօրինուածովք ի հանդիսի

[1]) Հարազատ օրինակը կը պահուի Վիեննայ Մխիթարեան մատենադարանը: Տարածմ. Հաւատոյ Ս. Ժողովին դիւանին մէջ գտնուած օրինակը՝ ասոր գաղղիական ընդարձակ թարգմանութիւնն է:

Ոնի աւանդ զմաքուր մարմին բազմերջանկի
Ցեառն Յակոբայ Հայոց ընտրեալ Հայրապետի
Որ փոխանորդ Հօր մերոյ Սրբոյ Լուսաւորչի
Կաթողիկոս օծեալ նորին օրհնեալ գահին.
Եւ արդ տապանս բուժիչ ախտից մարմնականի
Ցուսով ի սա դիմեցելոց հրաշիւք յայտնի
Զկազմող սորին յիշել ի ցէր զարմիւք հայցի
Զզաքարիայն որ ի խալիփայ հիւանականի
Հազար հարիւր քսան եւ ինն Հայոց թըվին
Երկրորդ աւուր ամսոյն Հոռոմոց օգոստոսի

Ա յս մեծարոյ շէրիմը, որուն բոլորտիքը երկաթի վանդակ կը պատէ եւ մէջ տեղը մշտավառ կանթեղ կախուած է, գեռ Կոստանդինուպոլիս Հայոց գերեզմանատան մէջ յարգութիւն եւ պաշտօն կ'ընդունի իր աղգակիցներէն, որոնք թէպէտեւ այսօրուան օրս դժբախտաբար նոյն երանաշնորհ կաթողիկոսին կաթողիկէ Հռոմէական հաւատքէն գեռ հեռացեալ օտար են, այսու ամենայնիւ իրենց անձկութեանց եւ վշտաց մէջ անոր օգնութեանն ու բարեխօսութեան դիմելով, իրաւցընէ կաթողիկէ ճշմարտութեան յաղթանակը կը բարձրացընեն:

Ա ս բարեպաշտօն Հայրապետին յաջորդներէն եղիա եւ Նահապետ Էջմիածնի կաթողիկոսները, ինչպէս նաեւ Աղթամարայ [1]) եւ Աղուանից կաթողիկոսները, եւ քանի մը Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարքներ եւ ուրիշ եպիսկոպոսունք, ամենեւին չդանդաղեցան իրենց Հաւատոյ յայտարարութիւնը Հռոմայ Քահանայապետաց առջեւը դնելու, իբրեւ Քրիստոսի փոխանորդներուն [2]): Նոյն առեններըը Պիւիկիայ Գրիգ. կաթողիկոս (1693) երկու եպիսկոպոսակցօք Հռոմ՝ գլխաւոր առաքելոց գերեզմանին ուխտի եկաւ եւ ուղղափառ Հաւատոյ դաւանութիւնը տուաւ:

Բայց Հոս, առանց յիշատակի չենք կրնար թողուլ Կոստանդինուպոլսոյ պատրիարքներէն՝ Կիրակոս Աբգեպիսկոպոսի կաթողիկէ Հաւատոյ դաւանութիւնը, եւ Հնազանդութեան թուղթը, որ գրեց Ուրբանոս Ը. Քահանայապետին: Զքնաղ օրինակ ուղղութեան, որ թողուց իր յաջորդներուն [3]):

[1]) Աղթամարայ Մարտիրոս կաթողիկոսին Հաւատոյ դաւանութեանը բնագիրը պահուած է Վատիկանեան Մատենադարանին մէջ Հյ. Գրչ. Դ. Հա. Ա. 319: = Հ. Ա. Պ. Պաշճեան, Ամթ. Ս. պետր:

[2]) Կոնդակագ. Ցար. Հաւ. Ցաւել. Պ. Ս. պետր. էջ 270, եւ այլն:

[3]) Պաշճեան, Ամթ. Ս. պետր. էջ 270, եւ այլն:

Ա յսչափ ուրեմն ի՛նչ դարուն մէջ կաթողիկոսաց, Արքեպիսկոպոսաց, Եպիսկոպոսաց եւ Վարդապետաց բազմութիւն, (որոնցմէ սմանց անունը յիշեցինք) մոլորութիւնը մոլորելոց թողլով ի համբոյր սիրոյ եւ հնազանդութեան Հռոմայ Քահանայապետաց դիմեցին հոգւով կաթոլիկէ միութեան եւ միաբանութիւն Հռոմայ եկեղեցւոյ հետ: Ի՛նչ գեղեցիկ եւ ցանկալի տեսարան. երկնաւոր շնորհքն էր որ կ՛ապրէր, այն շնորհքը, որ միտքերը կը լուսաւորէ եւ սիրտերը կը շարժէ. բայց եւ այնպէս Հռոմայ Քահանայապետաց գործակցութիւնն ալ մեծ էր եւ ակնյայտ: Քահանայապետական աւաքելութիւններն ու պատգամաւորութիւններն էին որ այնչափ խնամք եւ օրնութիւն ընծայեցին արեւելեան ազգաց, եւ աւանձինն Հայոց ազգին, որուն մէջ ի սկզբանէ խորունկ արմատ ձգած էր կաթոլիկէ հաւատքը: Ա՛յս ամենայն ստոյգ է. այսու ամենայնիւ այնչափ այնչափ հաւատոյ դաւանութեանց կրկնումը եւ նոյն իսկ Հռոմայ Քահանայապետաց անդադար ճիգն ու խրախոյսը, որ իրենց նախնեաց հաւատոյ ճամբէն չշեղին, չկրցան արգելուլ, որ սմանց ազգութիւնն կամ՝ անուղղայ ցանկութիւնը, եւ սմանց մոլորութիւնն ու նախապաշարմունքները ընդդէմ Հռոմէական միութեան՝ նորէն նորէն չբռնեն եւ չարմատանան Հայոց մէջ՝ մանաւանդ կոստանդնուպոլսոյ բնակչաց մէջ, ուր կրօնական յուզմանց, եւ նախապաշարմանց բորբոքումը երբեմն երբեմն սաստիկ կը զօրանայ: Նոյնը կը տեսնենք նաեւ այն մշտնջենաւոր կուռց եւ մրցանաց մէջ, որով կարծեցեալ պատրիարքութեան ցանկացողները իրար փոխանակ կը մերժէին նոյն աթոռէն: Թէ անգամ մը Ձամչեան Վարդապետին ժամանակագրական տախտակները աչքէ անցընենք, կը տեսնենք, որ 100 տարուան միջոցի մէջ, այսինքն է՝ 1600 էն ց1700 (այս երեւոյթը քիչ տարբերութեամբ նախընթաց եւ յաջորդ դարերու մէջ ալ կ՛երեւայ), աս նուաղն քառասուն ու վեց պատրիարքներ նոյն աթոռը ելած ու իջած են, ինչպէս որ ոամկին կուսակցութիւններէն մէկը կամ՝ մէկալը կը զօրանային: Դժբաղդաբար այս վերջ անկարգութիւնը արեւելք իրաւունք ազգի համարուած է: Թէ որչափ չարիք ասկից կը ծագէին ամենուն յայտնի է. անոնք որ առաջնորդելու եւ հովուելու պաշտօնը կ՛առնուին, որովհետեւ միութեան կեդրոնէն դուրս էին

եւ բաժանեալ ի հաղորդութենէ քրիստոսի փոխանորդին, որմէ առաջնորդաց իշխանութիւնը կախեալ է, առանց ուղեցոյց առաջնորդի անուղիղ ճամբաներու մէջ կը թափառէին, եւ ուրիշ բան չէին խնդրեր՝ բայց եթէ ոսկին հաճոյքը, եւ ամենեւին չէին խղճեր կաթոլիկէ ողջամիտ ժողովուրդը կրից եւ կուսակցութենանց զոհ ընել, հարստահարել ու հալածել: Այսպէս՝ բանը հոն հասաւ, որ ալ հարկ էր կաթոլիկեանները հերձուածոյ մանակցութենէ բաժանել: Արդէն ֆէներտէ պարոն կէսէն պարսկաստանի եւ գլխաւորաբար պարսից ուղղափառք երկիւղածութեամբ կը զգուշանային յաստուածպաշտ հերձուածոցաց հետ հաղորդակցութիւն ունենալէն: Որչափ ի կոստանդինուպոլիս եւ ուրիշ ամէն տեղ ուղղամիտ անձինք կային՝ մարդկային նկատմունքը մէկ դի ձգելով հերձուածոյ հաղորդակցութենէ կը հեռանային եւ կաթոլիկէ եկեղեցւոյ դիրկը կը պատսպարէին: Մխիթար Սեբաստացի՝ (Ծնեալ 7. փետր. 1676) որ իր ապրանոց մէջ հանճարով եւ վարպետութեամբ հռչակեալ՝ ի մանկութենէ Աստուծոյ երկիւղիս եւ բարեպաշտութեամբ կրթուած էր, կաթոլիկէ կրօնից եւ վարդապետութեան սրտանց յարեցաւ, եւ հռոմէական հաւատոյ պաշտպանութիւնն ալ տուաւ Ցխուսեանց [1]) առջեւը, որոնցմէ իւր կրօնական վարդապետութեան առած էր: Դէպ ի հռոմ ուխտիւ ճամբորդութեան մէջ էր, երբոր ծանր հիւանդութիւն մը վրան արկ եղեց՝ եւ պարտաւորեցաւ հոն դառնալ. բայց 1696ին քահանայական օծութիւնն ընդունեցաւ, եւ անկից հետքը ինք վրնք տուաւ ի քարոզութիւն կաթոլիկէ ճշմարտութեան: Շատ չանցաւ՝ վարդապետական աստիճանի հասնելով, քանի մը բարեզգաց անձինք իւր քովը ժողվեց ի միութիւն կաթոլիկէ-հռոմէական վարդապետութեան եւ հաստատեց ի հաւատս, որպէսզի իրեն գործակից ըլլան եւ վրան ճշմարտութեան քարոզեն: Բայց՝ տուտ եղբարց չարախօսութիւնն ու հալածանքները վրնք ստիպեցին կոստանդնուպոլսէ հեռանալու. Որէա՝ իւր ապաստանարանը խնդրեց, որ ան ատեն վենետացւոց իշխանութեան տակն

[1]) Ատոնց անունն էր Հ. Անտոն Պովվոլիէ (Beauvolier) եւ Հ. Յովհ. Վերջոյ (Verzeau) առաքելոց Յաստրիա: — Ասոնք ատենները Ցխուսեան ընկերութեան Հարք անխոնջ կ'աշխատէին կաթոլիկէ վարդապետութիւնը Հայաստան քարոզելու հոգեւոր օգտիւ ժողովրդեան: Երկու առաքելութիւն հաստատած էին 1688ին, մէկը յանուն Ս. Հոր մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի, միւսը յանուն Ս. Իգնատիոսի. երկուքն ալ բազմաթիւ քաղաքներու մէջ կը տարածուէին:

էր (1703). Հոն նորէն կորնթացւոց Արքեպիսկոպոսին առաջեւը իւր ուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւնը տուաւ [1]), եւ իր ընկերներովը կրօնաւորական ուխտիւք պարաւանդելով՝ վանական հասարակութեան հիմը դրաւ (1706). Մոդոն քաղքին մէջ առաջին վանքն ալ հաստատեց: Ինը տարի ետքը Յունաստան Օսմանեանց ձեռքն անցնելով՝ անկից ալ վռնտուիկ փոխադրեցաւ, եւ հոն՝ Ս. Ղազարու կղզին՝ կղեմէս Թ. քահանայապետին հաճութեամբը իր միանձանց համար Ս. Բենեդիկտոսի կանոնն ընտրեց, եւ այսպէս մինչեւ ցմահ (1749) իբրեւ Աբբայ եռանդեամբ եւ աստուածպաշտութեամբ առաջնորդեց իւր միաբանութեան, ջանալով միշտ, որ իւր աշակերտները թէ աւետարանական քարոզութեան եւ թէ գրագիտութեան մէջ օգտակար ըլլան Հայ ազգին: Մխիթար Աբբայի մահուանէ ետքը՝ միանձնական ընկերութիւնը երկու զատ միաբանութիւններու բաժնուեցաւ՝ վռնետական եւ վիեննական Մխիթարեանց անունով: Վիեննական միաբանութիւնը այս առանձնաշնորհութիւնն ալ ունեցաւ, որ իւր սահմանադրութիւնը կամ հիմնական կանոնները պիտի Թ. սրբազան քահանայապետն, որուն Աստուած երկար կեանք շնորհէ, առանձին գթութեամբ հաստատեց, 1853, Յունուարի 23 ին տուած քահանայապետական համաւտտագրով, որուն սկիզբն է, Ընկեր-ին-ի ձանձանց:

Բայց մեր նպատակին դառնալով՝ երբ այսպիսի հիմնարկութիւններ ուղղափառաց մէջ կը հաստատուէին, ի միութենէ բաժանեալ հայերը զանոնք հարստահարելէն չէին դադրէր, աւելի կամ նուազ սաստկութեամբ, ինչպէս որ քնաւորեալ էին պատրիարքական պատուով պանծացեալ առաջնորդները, որոնց անունը մեղադրանօք պատմութիւնը միշտ պիտ'որ յիշէ: Ամենէն դառն եւ անագորոյն հալածանքը [2]) սաստկացաւ կաթողիկէից վրայ Յովհաննէս Հաստատան պատրիարքին ատեն. (1781), գլխաւորաբար Կոստանդինուպոլիս, Անկիւրիա ու Մերտին. ուր ուղղափառք աննուաճելի համբերութեան, մտաց

[1]) Այսպէս կը պատմուի Մխիթար Աբբայի վարուց մէջ, զոր Հ. Մատթէոս Եւթոկիացի իր աշակերտն ու քարտուղարը գրած է: Բնագիր ձեռագիրը Վիեննական Մխիթարեանց գիւանին մէջ կը պահուի:

[2]) Տես, Զամչեան պատմ. Հայ. Հա. Գ. գլ. Խ. Ծ. ուր հալածանաց չարչքը կը ստորագրուի, մանաւանդ 1701, 1707, 1708, 1714 տարիներուն մէջ:

ՀաստատուԹեան՝ Հաւատոյ եւ առաքինուԹեան յաղԹանակը կանգնեցին: Ինչպէս որ ի սկզբանէ եկեղեցւոյ Հալածիչներուն սովորուԹիւնն էր, քրիստոնեաները չարչարելու եւ տանջելու՝ իրաւացի պատճառ մը չեղած ատեն՝ ստուԹիւնն ու ատելուԹիւնը ձեռք առնել, այսպէս կաԹողիկեայ Հայոց Թշնամիները՝ զերծնք մատնիչ տէրուԹեան, փրանկաց սատար ու դաւակից եւ միանգամայն ԹէՁ քաղաքական եւ ԹէՁ եկեղեցական իշխանուԹեանց դէմ ապստամբ կը Հրատարակէին. որով նոյն Հաւատացեալները երկու սրոյ մէջ կը ձգէին եւ կը ստիպէին որ, կամ յաստուածպինս Հերձուածոյ Հաղորդակից ըլլային, եւ կամ յանձն առնուին բանտարկուԹիւն, Թիոյ ծառայուԹիւն, մահ եւ աքսոր: Ցարգելի կոմիտաս քէօմիւրճեան քահանայն Կոստանդինուպոլիս՝ (1707) գլխատեցին. իր գերեզմանը ուխտատեղի է Հաւատացելոց, եւ իւր վկայական մահուան ցոյց Հրաշքներն են, որ կը յաճախեն միջնորդուԹեամբ երջանիկ նահատակին: Այսպէս Մխայէլ Բրգնիկցի քահանայն եւ Մելգոն Դասպաս Մերտինոյ եպիսկոպոսն մի եւ նոյն ատեն Մերտին կախաղանի վրայ կամ շղԹաներուն տակ ուղղափառ Հաւատոյ Համար կեանքերնին զոհեցին: Որչափ անողորմ էին Հալածանքները, այնչափ ալ կաԹողիկեայց ՀաստատուԹիւնն ու եռանդը կը սաստկանար իրենց Հարց Հաւատքին մէջ անշարժ մնալու: Ան ատեն Հերձուածակողմը ուրիշ Հնարքի մը ձեռք զարկաւ, անոնց ՀաւատարմուԹիւնը նենգուԹեամբ ու պատրանօք ցնցելու: Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքներն ու անոնց կուսակիցները երեսանց չափաւորուԹեան ցոյց տալ սկսան. ուղղափառաց Հաւատոյ վարդապետուԹիւնը, կ'ըսէին, ըստ էուԹեան Համաձայն է մեր վարդապետուԹեան. եԹէ տարբերուԹիւն կայ նէ, ան ալ արտաքին է, կաԹողիկեայք եւ չկաԹողիկեայք միայն բառերու վրայ կը վիճեն, միտքերնին նոյն է, երկու կողմանէ ալ կը պատուեն Հռոմայ քահանայապետը, եւ նոյն խորհուրդները ունին. ուստի՝ եԹէ ոսանք պակսեցան որպիսի եւ իցէ եղանակաւ, ասիկա մարդկային տկարուԹեան պէտք է տալ, բայց՝ Հարկ է որ ուղղափառք ալ չափաւորուԹեամբ վարուին, ամէն ՀակառակուԹիւն մէկ դի Թողուն, սխալները շահելու ջանան. պէտք է որ, կ'ըսէին, քանի մը ծէսերն ու սովորուԹիւնները գոնէ արտաքուստ ընդունին, ազգային (Հեր-

ձուածական) եկեղեցիները յաճախեն, Լատին եկեղեցիներէն հեռանան, աս է ճամբան, որ խաղաղութեան եւ ապաստութեան կը տանի, զոր եթէ յանձն չառնուն, կապանք եւ նեղութիւն, տուգանք եւ աքսոր իրենց կը մնան: Այսպիսի ներկաւոր եւ սպառնական առաջարկութիւնները կրնային ընել եւ ի գործ դնել Հակառակորդները, որովհետեւ ուղղափառաց իրենցմէ բաժանումը անզգալաբար ըլլալով՝ Օսմանեան կառավարութեան առջեւ կաթողիկեաց նոյն պատրիարքներուն հպատակները կը համարուէին. բայց Լրծնն էր, որ իրենց կ'արգելուր հերձուածակողման եկեղեցիներն երթալ, եւ հոն յաստուածպաշտ եւ ի կրօնական հաղորդակցութիւն ընել: Ուստի՝ պատրիարքները տէրութեան հրամանաւ կ'արգելուին ուղղափառաց առանձին եկեղեցի շինելն ու հոն իրենց արարողութեամբ Ս. Խորհուրդները մատակարարել եւ ընդունելն, որպէս զի ասանկով հարկադրին զիրենք հերձուածակողման եկեղեցիներն երթալու. բայց ուղղափառք հաւատարիմ իրենց հաւատոց կը մնային, հաւատակից Լատինացւոց եկեղեցիները կը յաճախէին եւ հոն կրօնական պարտքերնին կը կատարէին: Այսպիսի անստոյգ եւ վտանգաւոր դրից մէջ՝ հարմ լսելեան թոյլ տուած էր ուղղափառաց՝ միայն քանի մը խորհուրդներ հերձուածակողման պաշտօնեաներէն ընդունիլ, այսինքն է՝ Մկրտութիւնն, որուն հետ կը մատակարարուի յարեւելեան ծիսի նաեւ Դրոշմը, Ամենանուէրն Խորհուրդը, մեռելոց յուղարկաւորութիւնն ալ անոնց ձեռքն էր: Այսու ամենայնիւ այս չափով ալ էին շատանար պատրիարքներն եւ իրենց կողմնակցութիւնը, անդադար կը հալածէին զուղղափառները, որոնց թիւը կ'աճէր օր ըստ օրէ:

Ժամանակ անցնելով՝ այր թշնամի ուղղափառաց մէջ մտաւ եւ սկսաւ ցանել իւր որոմը, իբրեւ թէ առանց հաւատոյ վարդապետութեան դպչելու եւ առանց խղճերն արատելու՝ քանի մը թէութիւններով՝ հերձուածողաց հետ համաձայնիլն օրինաւոր կրնայ ըլլալ, ընդունելով իրենց քանի մը ծէսերն ու կարգադրութիւնները, (որոնք շատոնցուընէ ուղղափառաց մէջ յիրաւի խափանուած էին), եւ կը հաստատէին միանգամայն, թէ օրինաւոր է նաեւ չկաթողիկեաց եկեղեցիներն երթալ, հոն քիչ մը աւելն աղօթել, ողորմութիւն տալ եւ քանի մը կրօնական գործքեր ալ կատարել՝ այսու մտքով՝ որ

հալածանքներէ եւ մահուան վտանգէ ազատին, առանց կերպական հերձուածոյ մէջ ինկնալու[1]):

Այս վարդապետութիւնը՝ արդէն անցեալ ԺԷ դարուն վերջերը՝ կղեմէս ԺԱ. Քահանայապետ դատապարտած էր, պարսկաստանի Հայոց եկեղեցին սա հարցման տուած պատասխանովը:

"Թէ արժանի իցէ քարոզչաց Հայոց յաճախել յեկեղեցիս հերձուածողաց եւ հերետիկոսաց, ոյնպէս եւս արժանի իցէ կաթողիկեայց ի ձեռաց սոցա ընդունել զխորհուրդս, լինել առընթերակայ այնց պաշտամանց եւ հանդիսից նոցա: Այսր ինդրոյ պատճառք այն են, զի քարոզիչքն, որ են ի Սպահան եւ ի Ջուղա, յայլ եւ այլ կարծիս անկեալք՝ ոմանք օրինաւոր հաւատին զայն՝ զօրութեամբ հրովարտակի Պարտինոսի Եւրոպի եւ Ժողովոյն Կոստանդեայ (Վասն խորհելոյ), որ թոյլ տայ ընդունել զխորհուրդս ի հերետիկոսացն եւ ի հերձուածողաց, որք չիցեն այնպէսն ծանուցեալք յանուանէ եւ առանձինն, որպէս եւ քահանայքն Հայոց ի Սպահան եւ ի Ջուղայ,,: Սուրբ Ամոռը այս հարցման բացատական պատասխան տուաւ, այսպէս. "Ամենասուրբը Տէր մեր (կղեմէս ԺԱ.) եւ Քահանայապետ վերադոյնդ յիշատակեալ, լուեալ զխորհուրդ Տեառց կարդինալաց՝ ասաց, առ վեցերորդն. Չէ օրէն. եւ տացին հրամանք,,:

Վերը յիշուած հաշտասէր կաթողիկեայց անծանօթ չէր այս հրամանագիրը, բայց՝ պատիր եւ ստայօդ մեկնութիւններով կը ջանային անոր զօրութիւնը ի դերեւ հանել կամ փճացունել, գոնէ Օսմանեան պետութեան հպատակ Հայոց նկատմամբ: Մելգոն Սեղբոսեան՝ իւր ննջատրական սկզբէն իսկ թէ այն հրամանագիրը միայն պարսկաստանի ուղղափառաց համար տրուած ըլլայ, կը հետեւցունէր, թէ ամէն՝ գոնէ Տաճկաստանի ազգայնոց համար չէր զօրեր. ուստի իր կողմնակիցները հրապուրեց նորէն Ս. Ամոռին հարցմունքներ ընելու, նպաստաւոր որոշմունք մը ընդունելու վախճանաւ: Եկեղեցականաց մէջէն

[1]) Այս կարծեաց գլխաւոր պաշտպանն էր Մելգոն Սեղբոսեան՝ ըստ բաւականին ծանօթ Եւրոպացւոց՝ իր անուամբ խառներէն հրատարակուած գրութիւններով, որոնց գլխաւորներն են, Ա. Համառօտ պատմակ. Ժամանակագրակ. յիշատակ. ազգի Հայոց. Վենետիկ. 1786. — Բ. Ճառ վիճական — կրօնական, եւ այլն: Երբ որ Սեղբոսեան սոյնք կը հրատարակէր, նոյն ատեն Հ. Մ. Վ. Զամչեան իւր պատմութիւն Հայոց. Գ. Հա. 1784. ի լոյս կ'ընծայէր ի նպաստ

քանի մը համբաւոր եւ ազդեցութիւն ունեցող անձինք ալ, թերեւս ի բարի հաւատս, աս բանիս յարեցան, ուստի հետեւեալ խնդիրները Ս. Աթոռին առաջարկուեցան։

Ա. Թէ կաթողիկեայ Հայոց օրինաւո՞ր է հերձուածողաց եկեղեցիները երթալ, երբ չեն կրնար այլազգ եւ առանց կենաց վտանգի, մկրտութեան խորհուրդը մատակարարել, պսակուիլ եւ մեռելոց յուղարկաւորութիւնը կատարել։

Բ. Թէ մեկը՝ օրինազանց գտնուի եւ երթայ խոստովանի, (ննջադրեալ թէ ապօրինաւոր է), այնպիսոյն կրնա՞յ արձակում տրուիլ, առանց երդում պահանջելու, որ մէյ մ՚ալ պիտ՚որ չերթայ։

Գ. Թէ օրինաւո՞ր է սա խոհեմական հնարքը, որ կաթողիկեայք կարող ըլլան հերձուածողաց եկեղեցիները մտնել հետաքննութեան պատճառաւ, որնոր չի կրնար ի գործ դրուիլ, բայց եթէ ներկայ ըլլալով իրենց պաշտամանց իբրեւ աշխարհական հանդիսներու, առանց աղօթելու եւ առանց ներքուստ հրկրպագութիւն ընելու ամենասուրբ Խորհրդին, բայց եթէ արտաքուստ միայն, որպէսզի հերձուածողներէն տառապանք չքաշեն եւ իրենց անձինքը չթշնամանուին։

Այս վերջին խնդրոյն Ս. Աթոռը աս պատասխանը տուաւ. "Առ գրորդ խնդիրն։ Ամենասուրբ Տէր մեր Քահանայապետ վերագոյնդ յիշատակեալ, (կղեմէս ԺԱ.) լուեալ զխորհուրդ Տեարց կարդինալաց, ասաց, ըստ ոտից։

Միտքն են, զի հարցեն զխորհուրդ վարդապետաց, արանց խորհրդականաց եւ իմաստնոց եկեղեցականաց յառաքելութենա հմտացելոց ընդ բազում ժամանակս, խորշելով ի գլխովին յամենայն գործոց, որք աղանդոյ ստոյ յայտարարք են, եւ յառթից գայթակղութեան եւ խոտորութեան։

Ս. Քահանայապետն այնպիսի նենգաւոր հարցմանց, այսպիսի խորագէտ պատասխան մը տուաւ, յայտնելով իւր միտքը, թէ ըստ կանոնական կարգաց եւ հրամանաց, պէտք է հրաժարիլ որպիսի եւ իցէ հաղորդակցութենէ այլակրօնից հետ երբ վտանգ կայ դաւանութեան սուտ վարդապետութեան մը կամ առիթ գայթակղութեան եւ խոտորութեան կամ ապականութեան։ Ակներեւ յայտնի է, որ այսպիսի վտանգները աւելի եւս Օսմանեան պետութեան մէջ կային, քան թէ պարս-

կաստան, ինչպէս պատմութիւնը կը ցուցընէ: Այսպէս առ-
հասարակ իմացան թէ Հայոց եւ թէ Լատինացւոց վարդապետ-
ներն եւ իմաստնագոյն եկեղեցականք: Նոյն իսկ Կոստանդինու-
պոլսոյ առաքելական փոխանորդը ըստ մտաց Քահանայապետին
արգելից ուղղափառաց ամենայն հաղորդակցութիւն յաստու-
ծային պաշտօնից հետ, ի բաց առնելով՝ մինչեւ ան ատեն թոյլ
տուած սովորութիւնը վերոյիշեալ խորհուրդները անոնցմէ ըն-
դունելու: Ուղղափառք յօժարամիտ հնազանդեցան: Բայց՝ հեր-
ձուածակոչման հետ հաղորդակցութեան օրինաւոր ըլլալու կար-
ծիքն ոմանց ոմանց մտքէն բոլորովին չջնջուեցաւ, անոր համար
ալ ԺԹ. դարուն սկիզբն եւ ետքն ալ նորէն երեւան կ'ելլար
եւ միշտ պատճառ կ'ըլլար վրդովմանց կաթողիկեայց մէջ:

Սակայն ամենադուժ տէրն՝ Հայոց եկեղեցին, իր այնչափ
տառապանաց մէջ թէ Կոստանդինուպոլիս եւ թէ Ասիա,
բոլորովին անօգնական չմնաց: ԺԸ. դարուն առջի կէսին՝
ողջամիտ եպիսկոպոսներէն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան ըն-
տրուեցաւ Աբրահամ Բերիացին, որ կաթողիկէ հաւատոյ յօժա-
րամիտ էր, եւ արդէն Տրապիզոնի եւ Բերիայի թէմերուն
գովութեամբ առաջնորդած էր: Ասիկա անյապաղ հոգ դիմեց,
եւ հոս Բենեդիկտոս ԺԴ. Քահանապետին ձեռքէն ոչ միայն
հաստատութեան կոնդակը, եւ հրապարակական ժողովի մէջ՝
պալլիոն ընդունեցաւ (1742), այլ նաեւ նոյն իմաստուն
Քահանայապետը իր գերագոյն իշխանութեամբ՝ յանձն նորա եւ
իւր յաջորդաց Հայոց կաթողիկէ պատրիարքութիւնը հաստա-
տեց զինք պատրիարք եւ կաթողիկոս Կիլիկիայ եւ փոքուն Ասիայ
անուանելով: Իր իրաւասութիւնը կը տարածուէր բովանդակ
Կիլիկիա, Փոքր Հայք, Ասորիք, Պաղեստինն եւ Եգիպտոս:
Բայց, Սոյ հերձուածական առաջնորդներն եւ ժողովրդա-
կանները զայրանալով՝ մերժեցին ուղղահաւատ կաթողիկոսը
որ Քահանայապետին հաճութեամբ ի պատիւ Ս. Պետրոսի
Առաքելապետի՝ Պետրոսիանուն առած էր, եւ անոր տեղը Միքայէլ
Սեցին կաթողիկոս դրին: Իսկ Աբրահամ Պետրոս Ա. կաթո-
ղիկոս հոմայէ դառնալով՝ իւր աթոռը Կիլանան հաստատեց՝
Թշնամեաց հալածանքէն ապահով ըլլալու համար. եւ հոն
կաթողիկոսական իշխանութիւնը կը վարէր ուղղափառաց
վրայ: Քիչ մը ետքը Հայ միաձանց հիմնարկութիւն մ'ալ

ըրաւ [1]), որոնք Մարոնիզներուն սահմանադրութիւնն իրենց կարգին կանոն առնելով՝ Անտիոք կոչուեցան, իբրեւ աշակերտք Ս. Անտոնի Աբբային:

Իններեւտասներորդ դարուն սկիզբները՝ Հերձուածակողման չափաւորականներն ու կաթոլիկեայց մէջէն սակաւաթիւ հաշտասէրները Կոստանդինուպոլիս նորէն կրօնական խնդիրներ կը յուզէին Հայ ազգը ի կրօնս միացընելու ջանքով: Կաթոլիկեայց մեծագոյն մասը հետու կը կենար այսպիսի խնդիրներէ. այսու ամենայնիւ չափաւորականաց եւ հաշտասիրաց մէջ ժողովներ, խորհուրդներ եւ վիճաբանութիւններ պակաս չէին, խաղաղութեան եւ իրաւախոհութեան պէսպէս փորձեր կ'առաջարկուէին, այն եղանակաւ՝ ինչպէս անցեալ դարուն վերջերը տեսանք. Հաւատոյ վարդապետութեանց մէջ եղած տարբերութիւններու նկատմամբ հաղիւ կամ քիչ կը խօսուէր, հրապուրիչ յորդորանքներով եւ երկդիմի մեկնութիւններով՝ միաբանութիւն մ'ընելու ջանքն ատոնց միտքը գրաւած էր: Ժողովականներն ու բանակցութիւնները առնէ եւս յառաջացին 1817 էն մինչեւ 1820: Ա՛ս տարւոյն Մարտի 8, պօղոս Ադրիանուպոլսեցի, որ նոյն ատեն իբրեւ պատրիարք Կոստանդինուպոլիս կ'առաջնորդէր, ազգային ժողով գումարեց նոյն քաղքին մէջ, որուն ներկայ գտնուեցան չկաթոլիկեայց կողմանէ՝ Փրակոս Պլիկիայ կաթողիկոսը, բազմաթիւ Արքեպիսկոպոսք, Եպիսկոպոսք, քահանայք եւ աշխարհականաց գլխաւորները. կաթոլիկեայց կողմանէ կը յիշուին հինգ միանձունք, որ առանց հրամանի եւ առանց իշխանութեան մը սա գործողութեանց կ'առաջնորդէին, անոր համար ալ իրենց առաջնորդէն ի վեներ մերժուեցան, եւ քանի մը աշխարհականք միայն: Թէ այսպիսի ժողովակի մը վախճանն ինչ եղաւ, կրնայ գուշակուիլ իր մի միայն սիւնհոդոսական ըսուած գործքէն, որ հրատարակուեցաւ Հրոե էջոյ անունով, արուեստիւ կցկցեալ վկայութեանց հաւաքածոյ՝ եւ երկդիմի խմբագրութիւն մը, պատրանք անզգաստից: Ասոր մէջ կաթոլիկէ հաւատոյ եւ

[1]) Աբրահամ Պետրոս Ա. մեռաւ աբրահամեան կենօք 1749 ին. ասոր յաջորդեցին Յակովբոս Պետրոս Բ. 1749—1753 — Միքայէլ Պետրոս Գ. 1753—1780. — Բարսեղ Պետրոս Դ. 1780—1788: — Գրիգոր Պետրոս Ե. 1788—1812: — Գրիգոր Պետրոս Զ. 1812—1841: — Յակովբոս Պետրոս Է. 1841—1843: — Գրիգոր Պետրոս Ը. 1843—1866. Անտոն Պետրոս Թ. 1867.

անոր գլխաւոր մասանց եւ վարդապետութեան, մանաւանդ այն մասանց վրայ, որոնց վրայ Հայոց մէջ վէճ եւ տարաձայնութիւն է, յստակ եւ պայծառ յայտարարութիւն մը ամենեւին չի տեսնուիր, իսկ Հռոմայ Քահանայապետին գլխաւորութեան եւ անոր ձրից եւ առանձնաշնորհութեանց եւ ոչ յիշատակութիւնը կայ. այսպէս նաեւ միայն երեք առաջին տիեզերական ժողովները կ'ընդունէին, որով Քաղկեդոնի տիեզերական սուրբ ժողովը անուղղակի կը մերժէին:

Ա յս ամենայն երք որ ի ծանօթութիւն Ս. Աթոռին Հասաւ, անյապաղ դատապարտեց, թէ ժողովակը եւ թէ անոր մասնակից միանձունքը. բայց ասոնք ղպաստացան ղջմամբ եւ դարձան ի գոգ Մօր եկեղեցւոյ: Հերձուածոյ կողմը ստոյգ է յոյսը կորսընցուց ուղղափառները որոգայթի մէջ ձգելու, բայց վրէժխնդրութեան Հոգին ճնաց, որն որ եօթը տարի ետքը, 1828 ին՝ անհնարին սաստկութեամբ նորէն բորբոքեցաւ:

ԺԱ.

Հայոց կաթողիկէ-եկեղեցւոյն նուիրապետութեան հաստատութիւնը Օսմանեան պետութեան մէջ:

Մինչեւ հիմա տեսանք կաթողիկէ Հայոց դժբաղդ վիճակը, եւ միանգամայն իրենց անյողդողդ Հաստատութիւնն ի Հաւատս, որն որ գարձեալ անհնարին վշտաց եւ տառապանաց փորձէն անցնելով նորէն յաղթող Հանդիսացաւ: Պօղոս՝ Կոստանդնուպոլսի խորամանկութեամբ նշանաւոր պատրիարքն՝ իր ազգին քանի մը իշխաններու օգնութեան ապաւինելով, որոնց մէջ Յարութիւն պէզճեանի անունը պատմութեան մէջ տխրութեամբ պիտ՝որ յիշուի, Ռուսաց՝ Օսմանեանց գէմ պատերազմը առիթ առաւ իր գաղտնի ատելութիւնը կաթողիկեայ Հայոց վրայ թափելու, զանոնք յայտնապէս Օսմանեան կառավարութեան աչքին՝ իբրեւ. տիրանենգ թշնամեաց ձեռնտու եւ ապստամբութեան գրգիչ ձեւացուց ու զրպարտեց այնչափ՝ որ 1828 ին սկիզբը ալքաւնի Հրովարտակ մը ձեռք ձգեց ուղղա-

փառները անգթութեամբ հալածելու։ Յունվարի 10ին քանի մը հազար հոգի ուղղափառներէն՝ իրենց ընտանիքովը, եպիսկոպոսն ու քսան եւ հինգ քահանայ Կոստանդնուպոլսէն աքսորել տուաւ. որոնցմէ շատերը ձմեռուան խստութենէ եւ անտանելի ճանապարհորդութենէն ընկճելով՝ անհնարին տառապանաց մէջ ինկան, եւ քանիներն ալ իրենց գերեզմանը աքսորանաց մէջ գտան։ Բայց՝ պատրիարքն եւ պէզճեան ասով գոհ չեղան, Կոստանդնուպոլսի բնակիչ ուղղափառներն ալ իրենց տներնէն տեղերնէն դուրս ձգելին բռնութեամբ, եւ ստիպեցին կամ վրաններու տակ, եւ կամ հերձուածողաց թաղերու մէջ բնակելու։ Քայլ մ՚ալ յառաջ անցան եւ փետրուարի 6ին, ու 29ին արքունի հրովարտակներով, մայրաքաղաքէն աքսորեցին ամէն ուղղափառ քահանաներն ու կուսանքները։ Ամիս մը ետքը Մարտի 28ին՝ այն գժնդակ հալածանաց հրդեհը բովանդակ Օսմանեան տէրութեան գաւառներու մէջ բորբոքեցին, այնպէս որ կաթոլիկէի անուն կրողը ամէն տեղ ամէն կողմ անլուր անգթութեանց նպատակ եղած էր, տագնապ եւ տարակուսանք ամենուն սիրտը գլուաձ էր, առջեւնին երկու ճամբայ բացուած կը տեսնէին, կամ պատրիարքին անիրաւ հրամանը կատարել եւ յաստուածպիսոյ հաղորդութիւն ընել հերձուածողաց հետ, եւ կամ յանձն առնուլ աքսոր, բանտ, եւ նոյն իսկ մահուան պատուհասը. բայց կաթոլիկեայ հայք ամենքն ալ՝ ինչպէս եկեղեցւոյ հարազատ որդւոց, եւ Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին արժանի աշակերտաց կը վայլէր, վերջինն ընտրեցին, եւ այս ճշմարիտ աստուածպաշտութեան եւ հաւատոյ հաստատութիւնը՝ Աստուծոյ ողորմութեան դուռը բացաւ։ Լեւոն ԺԲ. Հռոմայ քահանայապետ հայոց կաթոլիկէ եկեղեցւոյն անտանելի տառապանքը տեսնելով ի գութ շարժեցաւ, եւ այն ամէն չարեաց դարման տանելու համար գաղղիական եւ Աւստրիոյ կայսերական միջնորդութիւնը խնդրեց, որ Օսմանեանց ու Ռուսաց մէջ դրուելու հաշտութեան դաշանց առանձին մէկ յօդուածը հայ-կաթոլիկէ եկեղեցւոյն անկախութիւնն ու ազատութիւնը ճանչցուի։ Այսպէս 1830ին՝ Յունուար 6ին՝ կայսերական հրովարտակն եկաւ, որ ամէն աքսորելոց տներնին տեղերնին դառնալու հրաման կու տար։ Ան տարին՝ պիոս Ը. 1830, Յուլիսի 30ին, տուած՝ Առաքելական

թղթով Օսմանեան պետութեան մէջ Հայոց Ուղղափառոց նուիրապետութիւնը հաստատեց: Ուզեց, որ նախագահական Արքեպիսկոպոսական Աթոռ մը Կոստանդինուպոլիս հաստատուի եւ ասոր Աթոռին իրաւասութիւնը տարածուի Մեծ Հայոց, փոքր Ասիոյ եւ Կոստանդինուպոլսի գաւառներուն վրայ: Առաջին նախագահ ընտրուեցաւ Տ. Անտոն Վ. Նուրիճան, զորն որ յաջորդեց 1838ին Տ. Պօղոս Վ. Մարուշեան, եւ անկից ետքը Տ. Անտոն Վ. Հասունեան 1846: Այսու քահանայապետական կարգադրութեամբ նոյն Հայոց եկեղեցին երկու խիստ ընդարձակ գաւառներու բաժնուեցաւ, որ են՝ Ա. Կիլիկիոյ պատրիարքական-կաթողիկոսական, եւ Բ. Կոստանդինուպոլսի նախագահական գաւառները: Այս նորատունկ հաստատութեան անկուխին՝ արմատ ձգելն ու աճելը միայն Հոռոմայ քահանայապետներուն խնամոց ու ջանից արդիւնքն եղաւ, եւ ըստ պատշաճի կը բարգաւաճէր: Եթէ հետեւեալ տարիներու մէջ ոգւոց յուզմունքով՝ վէճեր, տարաձայնութիւններ սաստկութեամբ յերեւան եկան ծէսերու եւ եպիսկոպոսաց ընտրութեան նկատմամբ, այսու ամենայնիւ նոյն ուղղափառ աղբին առ աւելի մէջն ալ Ս. Աթոռին խնամակալ տրամադրութենանց միամիտ հնազանդութեամբը խաղաղութիւնն ու հանդարտութիւնը նորէն հաստատուեցաւ:

Նոյն բարեյաջող հանգամանաց մէջ էր Լիբանան՝ Կիլիկիայի կաթողիկոսական աթոռն ալ, որն որ որչափ եկեղեցական աստիճանաւ եւ պատուով վեր էր քան զնախագահականը, այսու ամենայնիւ պետութեան մայրաքաղաքէն հեռու ըլլալով, քաղաքական դրութեամբ եւ տէրութեան հետ ունեցած յարաբերութեան նկատմամբ նոյն առաւելութիւնը չունէր: Ասկից յառաջ կուգար, որ երկու աթոռները միացընելու բաղձանքը Ուղղափառաց մէջ երթալով կը զօրանար մինչեւ նոյն իսկ Կիլիկիայի կաթողիկոս Գրիգոր պետրոս Ը. Հայրապետութեան վերջին տարիները իր կողմանէ Կոստանդնուպոլիս՝ նախագահական աթոռին հետ բանակցութիւնն սկսաւ այս միութիւնը յառաջ տանելու համար. բայց՝ իր վերահաս մահը (Յուն. 1866.) բանակցութեան թելը կտրեց:

Ըստ հին սովորութեան կաթողիկոսարանի եպիսկոպոսները նոյն տարին Սեպտ. 14ին Լիբանան՝ Ջուամդոյ վանքը

ժողովեցան կաթողիկոսի ընտրութիւնը կատարելու. գումարման ներկայ էր ս. Աթոռին կողմանէ գերապ. Վաղերկա երուսաղէմի պատրիարք եւ Ասորեստանի Առաքելական Նուիրակը: Ըստ կանոնական կարգաց յառաջացաւ խորհուրդը եւ միաձայն հաւանութեամբ՝ գեր. Անտոն վ. Հասունեան Կոստանդինուպոլսի Նախագահն ընտրուեցաւ կաթողիկոս եւ պատրիարք Կիլիկիոյ: Այս ընտրութեամբ երկու Աթոռները միացընելու հիմ գրուեցաւ, ինչպէս նոյն իսկ եպիսկոպոսաց սիւնհոդոսական թուղթը, ս. քահանայապետին դաղտնի խորհրդեան մէջ խօսած ճառը, եւ իւր քահանայապետական կոնդակը, որուն սկիզբն է "Մինչեւ գարձեալ,, յայտնի կը ցուցընեն:

Այսպիսի ծանրակշիռ գործք մը հասուն եւ յառաջատես խորհրդոյ կարօտ էր. ասանկ ալ ս. Աթոռին վերջնական որոշումը եւ քանի մը կարգադրութիւնները՝ ընտրութեան ժողովէն գրեթէ տարի մը եռքը հազիւ հրատարակուեցան: Վերոյիշեալ "Մինչեւ գարձեալ,, կոնդակը [1]) քահանայապետին՝ Հայոց եկեղեցւոյն լաւագոյն կարգաւորութեան համար որոշած ամէն կարգադրութիւնները յայտնի առջեւնիս կը դնէ, եւ ասոնք են. ա. կաթողիկոսական եւ նախագահական աթոռները միացընելու որոշումն ու հաստատութիւնը: բ. կաթողիկոսի ընտրութիւնն ըստ հին սովորութեան ու կարգի: գ. եպիսկոպոսաց ընտրութեան նկատմամբ՝ նախագահական թեմին համար տրուած օրինաց բովանդակ կաթողիկոսութեան սահմանին վրայ տարածուիլն ու հաստատութիւնը, այսինքն է՝ կաթողիկոսն իր եպիսկոպոսաց խորհրդով՝ երեք արժանաւոր անձինք ս. Աթոռին պէտք է առաջարկէ, որոնցմէ մէկը ս. Աթոռը կ'ընտրէ: դ. Հինգ տարին անգամ մը կաթողիկոսին Հռոմ" աս սեամն առաքելոյ այցելութիւն ընելու պարտաւորութիւնը: ե. Եկեղեցական ստացուածոց՝ առանց քահանայապետական հրամանի՝ չօտարացուիլը. եւ զ. կաթողիկոսին առ քահանայապետն հնազանդ եւ հաւատարիմ՝ ճնալու երդման ձեւը. աս վերջին կէտերը, ըստ հին եկեղեցական կանոնաց արդէն ամենայն ճշդութեամբ կը պահուէին դ րորդ կէտը նոր բան չէր, արդէն երեքտասանհերրորդ դարէ սկսեալ

[1]) Յաւելուած ԺԲ:

պարտաւորութիւն մըն էր (տես էջ 59.): Ա՛ս միջոցիս, թէ նորընտիր կաթողիկոսը եւ թէ իւր գրեթէ ամէն եպիսկոպոսները Սրբոյն Պետրոսի ուխտ եւ տասներորդ յօրելեան հանդէսը կատարելու համար արդէն Հռոմ կը գտնուէին: Ասոնք ամէնքն ալ կաթողիկէ միութեան եւ հպատակութեան հոգւով լցուած՝ քահանայապետին կամաց հնազանդեցան եւ յօժար մտօք ընդունեցան նոր կարգադրութիւնները: Պիոս Իններորդ՝ հայրախնամ քահանայապետ՝ ի նշան գոհութեան ընծայեց նորընտիր կաթողիկոսին Աստուածամօր կուսին սքանչելագործ պատկերը, եւ կաթողիկոսական աթոռն ու ժողովուրդը Անոր պաշտպանութեանը յանձնեց: Քիչ մը ետքը նոյն մեծարեալ կաթողիկոսը հրապարակական ժողովքի մէջ մեծ շքով քահանայապետին ձեռքէն պալիոնը ընդունեցաւ, եւ սահմանեալ երդումն ըրաւ (1867. Յուլ. 15): Ա՛յսպէս՝ հրատարակուեցաւ "Պինչէու դարձեալ" կոնդակը: (Յաւել. ԺԲ.)

Ա՛յս ամենայն կատարուելէն ետքը նոր կաթողիկոսն, որ Պետրոս Թերտրդի անունն առաւ, դարձաւ Կոստանդինուպոլիս (1867. Օգոստ.): Ժողովուրդը ինդամիտ գոհութեամբ եւ պատուով ընդունեցաւ իր հովիւն, կաթողիկոսական մեծահանդէս օրհնութիւնն ու գահակալութիւնն ալ կատարուեցաւ Մայր եկեղեցւոյն մէջ ամէն եպիսկոպոսաց ընթերակայութեամբ: Նոյն միջոցին՝ հասաւ Կոստանդինուպոլիս Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի՝ Հայաստանեայց Առաքելոյ Սուրբ նշխարաց նշանաւոր մասերը [1]), զոր պիոս թ. մեծագին արկղ մէջ ամփոփած՝ կաթողիկոսական Մայր եկեղեցւոյն ընծայ խրկած էր, ի նշան իր հայրական սիրոյն եւ խնամոց, զոր ունէր Հայոց եկեղեցւոյն:

Բարձրագոյն Դուռն ալ իր գոհութիւնը յուցուց եւ ճանչցաւ զԱնտոն Պետրոս Թ. Պատրիարք Հայոց ուղղափառաց, եւ շնորհեց սովորական արքունի հրովարտակը: — Ամէն բան յաջող կ'ընթանար. բայց՝ դժբաղդաբար երկայն չտեւեց:

Ամէն առեն՝ ազգին մէջ գտնուեցան կողմնակցութիւններ, որ քիչ կամ շատ ազգին յառաջացումը խափանեցին: Ա՛երջի առեններն այսպիսի կողմնակցութեան մը կայծը չէր մարած, մխրոյ տակ ծածկուած էր. ոմանց հնացեալ տարա-

[1]) Տես, Յաւելուած ԺԴ. Ս. Նշխարաց վրայ կարեւոր տեղեկութիւններ:

ձայնութիւնը, եւ ոմանց եկեղեցականաց նաեւ վանականաց ճոխսիրութիւնն ու նախապաշարումը նոյնը արծարծեցին: Երկպառակութեան դրդիչները քանի մը եպիսկոպոսներու առաջնորդութեամբ՝ չանացին գրգռել ու համոզել դիւրահաւան հաւատացեալները կաթողիկոսին պարտաւոր հնազանդութիւնը ըլանալու, եւ որն որ չարագոյն է, գահանայապետին կոնդակը անարգելու եւ անոր փրկարար կարգադրութիւնները մերժելու: Ի սկզբան չհամարձակեցան ուղղակի հռոմայ Ս. Աթոռին դէմ ժողովուրդը յուզել. ուստի ամէն տարապարտ ամբաստանութիւնները, որոնցմէն զայրոյթը կաթողիկոսին գլուխը թափեցին, որ իրենց խորհրդոց հակառակ էր, իբրեւ գաղտնի խորհրդատուի գահանայապետին, իբրեւ մատնչի ազգային իրաւանց եպիսկոպոսաց ընտրութեան մէջ, եւ իբրեւ յափշտակչի քաղաքական-պատրիարքական իշխանութեան: Այսպիսի եւ ասոր նման հնարքներով չկրցան իրենց նպատակին հասնիլ, եւ կաթողիկոսը օրինաւոր իշխանութենէն ձգել, բայց կիրքերը աւելի եւս բորբոքեցան: Ան ատեն հերետիկոսներու սովորական պատրանաց ձեռք զարկին. մէկ կողմանէ իրենք զիրենք լեցուն բերնով արեւելեան կաթողիկեացք կը քարոզէին, եւ անդիէն խմբովին եկեղեցւոյ գերագոյն գլխոյն դէմ կը յարձակէին անպատկառ աղաղակելով, թէ հռոմայ գահանայապետները կը ճանչնան, անոնց հաւատոյ վճիռները կ'ընդունին. բայց՝ ասկից զատ ուրիշ նիւթերու մէջ՝ անոր հնազանդելիք չունին. վասն զի, կ'ըսէին, հռոմայ գահանայապետաց հրամաններն արեւելեան քրիստոնեաներուն չեն կրնար դպչիլ: Այսպիսի հերետիկոսական նրբութիւն մը հնարելով — որ նոյն իսկ եկեղեցւոյ տեսչութիւնը եւ հռոմայ գահանայապետին աստուածատուր ծայրագոյն իրաւասութիւնը բոլորովին կ'եղծանէ — Անոր տուած եւ տալու թէ ծիսական եւ թէ բարեկարգական օրէնքները մերժեցին:

Հոս չկեցաւ սակաւաթիւ ապստամբաց խումբը. առաջնորդութեամբ մոլեռանդ եկեղեցականաց՝ ուղղափառաց եկեղեցիներուն, հիւանդանոցներուն եւ բարեգործական հաստատութեանց վրայ զէնքով ու զինուորով յարձակեցան եւ գրաւեցին:

Այս ամենայն իրաց որպիսութեան տեղեկանալով Սրբա-

զան քահանայապետը, անյապաղ գարման տանիլ ուզեց եւ հայրական յորդորանքներով, ազգարարութիւններով եւ սպառնալիքներով չանաց վերջնք կորստեան ճամբէն ուղղութեան կանչել. բայց՝ այս ամենայն խստացեալ սրտերու անօգուտ էին: Քառասունէն աւելի եկեղեցականաց, թէ աշխարհական եւ թէ վանական կղերէն, քահանայական պաշտամանէ կախման պատիժ տրուեցաւ: Ինքն իսկ խնամակալ քահանայապետը Մայիսի 20ին (1870) Առաքելական թուղթը տուաւ, որուն մէջ խըստութիւն քաղցրութեան հետ խառնելով կը յուսար, որ կամ կը մեղմանան ըմբոստները եւ կամ կը ճնշուին: Ա՛ս Առաքելական թղթին մէկ հատուածը յառաջ կը բերենք.

"Սակայն այս կերպով պատժուողները, կ'ըսէ քահանայապետը, ոչ միայն իրենց յամառութենէն չկասեցան, այլ նաեւ նոյն իսկ պատիժն ի դժնդակագոյն ոճիր, ի ծանրագոյն պղծակրութիւն այլոց փոխելով, եւ եկեղեցւոյ իշխանութիւնն եւ օրէնքները լրութեամբ արհամարհելով, իրենց արգելուած որբազան պաշտաման ամէն գործողութիւնները հրապարակաւ ու նաեւ աւելի հանդիսաւոր արարողութեամբ յարատեւեցին կատարել: Եւ մեծապէս կը ցաւինք, որ աս եղեռնագործութեանս մէջ քանի մը աշխարհիկ քահանայից հետ միացան Կոստանդինուպոլիս բնակող կրօնաւորներէն գրեթէ ամենայն Մխիթարեանք վենետական Միաբանութեան, Անտոնեան կրօնաւորաց ամէնքը. եւ ոչ ասոնց մէջէն շատ հեռու գտնուեցան այս Մեր քաղաքին մէջ բնակողները: Որովհետեւ ասոնք ոչ միայն Մեր կողմանէ իրենց վանքին խրկուած Առաքելական Այցելութեան ընդդիմացան, ինչպէս իրենց եղբայրները յԱրեւելս, ու շատ հեղ առաջին եւ երկրորդ անգամ ընտրուած Այցելուները մերժեցին, այլ եւ ամէնքն ալ առանց հրաման խնդրելու՝ Մեզմէ խոյս տուին: Ասոնց մէջ էր նաեւ Մեծարգոյ եղբայրն Սուքիաս Գազանճեան, որն որ Անտիոքայ եկեղեցւոյն տիտղոսովը ձեռնադրուած եւ արդէն լուանդակ Միաբանութեան գլուխ եղած էր, որ եւ բոլորովին իւր պաշտօնն մոռանալով ու չյիշելով այն պատիժները, որ առանց քահանայապետական հրամանի ժողովքը թողուցող. Եպիսկոպոսաց սահմանեալ են՝ մեկնեցաւ գնաց: Բայց սակայն նոյն իսկ ապրատամբաց յամառութիւնն ու ոգինները գրգռելու համար գոր-

ծածուած արուեստները Մեզի աւելի պատուական ու զուարթարար կ'ընծայեցընեն շատերուն հաստատութիւնը, որոնք ո՛չ ներողութեամբ, ո՛չ ողբանօք, եւ ո՛չ սպառնալեօք՝ Մեր եւ օրինաւոր իշխանութեան պարտուպատշաճ հպատակութենէն շեղելը յանձն առին երբէք: Որոնց մէջ յանուանէ գովութեան արժանի կը համարինք Վեներայու Միաբանութեան Մխիթարեանքը, որոնք ուրիշներու ողբալի ապստամբութենէն չքաքայելով՝ իրենց պատուոյը մէջ անշարժ կեցան: Ստուգիւ այսչափ ծանր վտանգի մէջ այնչափ բարեպարիշտ անձանց հաստատութիւնը Մեզի յոյս կու տայ, որ դուք, Սիրեցեալ որդիք, ամէն մարդկային ակնածութիւն արհամարհելով, ձեր հարցը աղնուական հետքերուն քաջապէս պիտի հետեւիք. որոնք իրենց հաւատքն անցաւորացս նախադասելով, աւելի սիրով եւ զուարթութեամբ յանձն առին աքսոր եւ ամէն նեղութիւն՝ քան թէ այս կաթողիկէ միութեան կեդրոնին հետ ունեցած կապակցութեան զօդերը թոյլընել, եւ կամ նուազեցընել իւրք զայն յարգութիւնն, որով այս ճշմարտութեան դաստիարակին աւանդած հրահանգներն ու կանոնները կը պահէին: Նոյնն աւելի վստահութեամբ կը յուսանք ձեր հաւատարմութենէն. որովհետեւ փորձով գիտէք թէ ո՛րչափ խնամքով, ո՛րչափ հոգացողութեամբ այս Ս. Աթոռս ձեր Ազգին օգտին, զարգացման ու պատուոյն փոյթ տարած է, զձեզ հերձուածողաց հալածմունքներէն ազատելով, ձեզի կրօնից ազատութիւն հայթայթելով, հերձուածող պատրիարքներուն լուծին տակէն զձեզ հանելով, նախագահական Աթոռ մը հաստատելով ի Կոստանդնուպոլիս, որն որ նախ գաւառակից եկեղեցիներ իր ներքեւն ունեցաւ, եւ յետոյ Կլիմկիոյ պատրիարքութեան հետ միանալով՝ պատրիարքի մը բնակութեամբ պատուեցաւ: Այնպէս որ՝ ուր որ աչուընիդ դարձընէք հարկաւ պիտ'որ տեսնէք որ ձեր վայելած առոյգ զօրութեանը, ազատութեանը, պայծառութեանը համար գլխաւորաբար այս Ս. Աթոռոյս ձեր վրայ ունեցած խնամոց ու սիրոյն շնորհապարտ պիտի գտնուիք:

Եւ չըլլայ թէ ապստամբաց խորամանկութիւններէն խաբուիք, որոնք զձեզ աւելի դիւրութեամբ իրենց կողմը ձգելու համար յաճախ կը պնդեն, որ իրենց ասվարմունքովը ո՛չ Մեզի պարտուպատշաճ հաւատարմութեան եւ հպատակութեան,

եւ ոչ ալ ուղղափառութեան պարտքերուն կը դրժեն. վասն զի ասոնք արդեամբք կ'ուրանան զայն, զոր բանիւք կը խոստովանին: Եւ արդարեւ, անոնք, որոնք յամառութեամբ կը չարախօսեն ու կ'անարգեն պետրոսի յաջորդացը՝ յորս պետրոս յաւերժ կենդանի է, եւ անոնցմէ իրենց վրայ դրուած գլուխներուն իշխանութիւնը, իրօք իրենց գործքովը կ'ուրանան բոլոր եկեղեցւոյն վրայ ունեցած Թէ պատուոյ եւ Թէ իրաւասութեան այն իշխանութիւնը, զորն որ Քրիստոս տուաւ պետրոսի, երբ բոլոր իրեն հօտին ոչ միայն գառինքը այլ եւ ոչխարները արածելու, այսինքն ընդ ամենայն աշխարհ տարածուած եկեղեցին կառավարելու պաշտօնն յանձնեց անոր: Իսկ արդ՝ սոյն այս կարգէ անշուշտ համարելու էք զանոնք՝ որ Թէ ձեր օրինաւոր պատրիարքին եւ Թէ անոր տեղ փոխանորդութիւն վարողին իշխանութիւնը արհամարհեցին, զանոնք, որ անոր վճիռները խոտեցին կամ՝ ընդունել չուզեցին, զանոնք՝ որ ինչուան հոն հասան՝ որ անոր ըստ օրինի կատարուած եւ Մեզմէ հաստատուած ընտրութիւնը տարակուսի տակ ձգեցին, զանոնք՝ որ մեր Նուիրակին ընդդիմացան . . . .»:

Քահանայապետ այս հայրական աղաչարկութենէնետքը՝ պզաստութեան կը յորդորէ ըմբոստները, եւ կը սպառնայ՝ որ եթէ դարձեալ իրենց հոգւոյն բարին չխորհին եւ դարձեալ չզգաստանան եկեղեցւոյ զրկէն պիտ'որ մերժուին:

Մոլորեալներն ու մոլորեցուցիչները գերագոյն հովուի եւ հօր ձայնը չուզեցին լսել, ականջնին խուլեցին, սրտերնեն խլոտացուցին, մինչեւ Առաքելական Նուիրակը կրկին ու կրկին ազդարարութիւններէ ետքը՝ պարտաւորեցաւ մեծագոյն չարեաց մեծագոյն դարման մատուցանել, ուստի՝ յանուն եւ ճոխութեամբ Ս, Քահանայապետին չորս եպիսկոպոսներու եւ քառասունուհինգ քահանայից եւ անոնց հետեւողաց վրայ բանադրանք կարդաց[1]):

Բայց, եկեղեցւոյ խաղաղութեան վրդովիչները, ուստի բժշկութիւն եւ առողջութիւն կրնային գտնել՝ անկից աւելի աւին վրէժխնդրութեան հոգւով բորբոքելու, զոր ի Քահանայապետն չկրնալով ձգել, սաստկութեամբ Անտն պետրոս Թ. կաթողիկոսի վրայ Թափեցին. անվաւեր հրատարակեցին իբր

[1]) Տես Յաւելուած ԺԳ:

ընտրութիւնը, որ միաբան հաւանութեամբ եղած եւ հաճութեամբ ընդունուած էր. եւ անոր տեղ հերձուածոյ ձեռնադրեալ եւ բանադրանաց տակ ինկած Տիրանակերտի արքեպիսկոպոսը՝ կաթողիկոս դրին, եւ չորս նոյնպէս բանադրեալ քահանայք եպիսկոպոս ձեռնադրեցին:

Ա՛լ անկից ետքը արձակ համարձակ Բարձրապոյն Դուռը ձեռք առնելով՝ սկսան ուղղափառաց վրայ բռնանալ. դրսէն բանադրեալ քահանայ մը Քիւփէլեան անունով, նախ եպիսկոպոս օծեցին, եւ ետքէն աշխարհական բազկի զօրութեամբ նոյնը քաղաքական-պատրիարք դրին, որպէս զի ամբողջ ուղղափառ ժողովուրդը թէ ի կրօնական եւ թէ ի քաղաքական մասին ճնշեն ու հարստահարեն: — Դարձեալ Ս. քահանայապետն ուրիշ միջոց մը խորհեցաւ. արժանապատուութեամբ եւ իմաստութեամբ մեծարեալ անձինք խրկեց դեսպանութեամբ ի Կոստանդինուպոլիս, որպէս զի Օսմանեան կառավարութեան հետ խօսին եւ կարգի դնեն այս աղետալից յուզմունքը: Բանակցութիւնն ալէկ կ'երթար, եւ յաջող վերջ մը տրուելու վրայ էր, երբ անակնկալ եւ ցաւալի դէպք մը ամէն բան տակնուվրայ ըրաւ: Ասով հակառակորդներն աւելի եւս յանդգնեցան, եւ այնչափ ըրին, մինչեւ ալքսունի հրամանաւ իրենց օրինաւոր կաթողիկոսը բովանդակ Օսմանեան պետութեան սահմանէն դուրս աքսորել տուին:

Անտոն պետրոս Թ. կաթողիկոս եկաւ ապաւինեցաւ Հռոմ գերագոյն Հովուապետին պաշտպանութեան տակ: Հայրենեաց եւ կրօնի թշնամիք Հովուին աքսորմամբ՝ Հօտը ցրուել կը յուսային. բայց ընդունայն է ակնկալութիւն անօրինաց Տեառն օգնականութեամբ, որուն խնամակալ տեսչութեանն ապաւինելով կաթողիկոսն իր աթոռն արդէն գարձած է, եւ ատոր Ս. Աթոռին նոր տրամադրութիւնները միխիթարութիւն պիտ'որ պատճառեն կաթողիկեայ Հայոց, որոնց անծանօթ չէր հերձուածամիտ մարդկան դաւակցութիւնն ու պատրանքը, եւ ինչպէս անցեալ ժամանակները զգուշաւոր էին, այսպէս նոր հալածանաց մէջն ալ վարձկաններու եւ օտար հովիւներու ձեռքը չեն իյնար: Եթէ տեսնեն, որ ամանք հերձուածոյ կողմն անցեր են, ասով չեն վըդովիր, որովհետեւ գիտեն, որ մեզմէ ելլողները մեզմէ չէին: "Ան ի մէնջ ելին, այլ ոչ էին ի մէնջ. զի

եթէ ի մէնջ էին, ապա աւ մեզ ծնային„ [1]): Կաթողիկեայք պատրաստ են ամէն նեղութիւն, տառապանք, կնաց եւ ստացուածոց կորուստն յանձն առնուլ, բաւական որ Հաւատոյ հիման եւ սիրոյ արմատին վրայ հաստատուն ծնան: Ցօժար մտօք պետրոսի աւաքելապետին ձայնը կը լսեն որ կ'ըսէ. "Այժմ սակաւիկ ինչ ըստ պատշաճի իրացդ տրտմեալ էք ի պէսպէս փորձութիւնս, զի հանդէս ձերոց Հաւատոցն առաւել քան ոսկի կորստական պատուական է, որ հրով փորձեալ գտաւ ի գովութիւն եւ ի փառս եւ ի պատիւ ի յայտնութեանն Յիսուսի Քրիստոսի [2])„: Իրենց օրինաւոր հովուին եռեւէն հլութեամբ եւ հաւատարմութեամբ կ'երթան, եւ անոր հետ միաձայն Հռոմայ Եկեղեցւոյն Գահանայապետին կը գոչեն: "Ես Քու Երանութեանդ, այսինքն է՝ պետրոսի Աթոռին հաղորդութեամբ՝ միաբան եմ. այս հիման վրայ Եկեղեցին շինուած գիտեմ: Ով որ աս անէն դուրս գառն կ'ուտէ, օտար է: Ով որ նոյն տապանին մէջ չէ, կը կորսուի ջրհեղեղի ալոտման ատեն . . . ով որ քեզի հետ չի ժողվեր, կը ցրուէ [3])„:

ՎԵՐՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Այս Համառօտ մատենագրութենէս մեր ընթերցողք իմացան ու տեսան, թէ ինչ էր եւ ինչպէս եղաւ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սկիզբն եւ յառաջացումը, եւ որպիսի փոփոխութիւններ կրած է մինչեւ ցայսօր: Տեսանք, որ իր ծագումը նոյն իսկ Քրիստոնէութեան եւ Հռոմայ Եկեղեցւոյն սկզբնաւորութեան հետ պտպտ կ'ընթանայ, եւ ցորչափ որ այն երջանիկ առաչին դարերուն մէջ նոյն Եկեղեցւոյ դաշտն օտար ուսմունք եւ ժողովրական վարդապետութիւնք չէին սերմանուած, եւ ոչ իսկ կաթողիկէ կրօնից փրկարար արօտին մէջ ձնասակար որոմն ծլած էր, ան ատեն ստուգիւ Հայաստան անարատ աստուածպաշտութեամբ կը ծաղկէր, երկնաւոր բարեկարգութիւն մը կը տիրէր եւ անբիծ Հաւատոյ արմատէն բարւոց սրբութիւն եւ չքնաղ առաքինութիւնք կը փթթէին:

[1]) Ա. Ցովհ. Բ. 19:
[2]) Ա. Պետր. Ա. 7:
[3]) Ս. Ցերոն. Թղ. ԺԵ. առ Դամասոս:

Տեսանք, թէ ինչպէս մեր լուսաւորութեան Հայրը դիմեց Յաթուան Հռոմայ. "Յորմար ե՞ յորեանդ կարողիկէ եկեղեցոյ [1])," — "Յորժե ամենայն ի քրիստոնէ յորեւոյն հաղորդութենան քնքեն [2])". եւ հոն Ս. Քահանայապետին, որմէ հովուական իշխանութիւնն եւ առանձնաշնորհութիւնները առած էր, իր անձին վրայ բովանդակ իր ազգը նուիրեց, որպէս զի կաթոլիկէ միութեան սերտ կապանօք՝ անդամք գլխոյն հետ յօդին: Հայաստանեայց աշխարհն, կ'ըսէ Տարսոնի Հայրապետը, ինչպե՞ս ի հոգեւոր եկեղեցւոյն պիտի պակսէր՝ պարզ Աստուծոյ տուտ ե՞ քաղա՞ր, ե՞ յերկիր ոչ իջին ջուրերը երկնից քաղմացան սեղանոյն Աստուծոյ [3])":

Բայց՝ երբոր Հայաստանեայք Հաւատոյ կենդրոնէն հեռանալով Քաղկեդոնեան տիեզերական Սիւնհոդոսն ու Հռոմայ Քահանայապետին հրամանակարգ թուղթը ի վնաս իւրեանց մերժեցին, ան ատէն եւ անկից ետքը սկսան իրենց Տղայք խոովեալք եւ տատանեալք յամենայն հողմոց վարդապետութեան . . . կը թափառէին ի խաբէութիւն մոլորութեան, մինչեւ որ սուրբ Հայրապետք աստուածային ազդեցութենէ շարժեալ, իրենց Հմուտ եւ քաջ նաւավարք՝ Հռոմայ աստեղ առաջնորդութեան հետեւելով՝ եկեղեցւոյն Հովերէ եւ ալիքներէ ծփեալ՝ նաւաբեկութեան վտանգն ինկած նաւակն՝ ապահով նուաճանգիստն հասուցին, եւ "ի վերոյ վէմն հաստոյ պինդեալ հաստատեցին [4]):

Այս էր անցեալ դարերուն Քրիստոնէական կրօնից փոփոխ հանգամանքն ի Հայաստան. մէկ կողմանէ մարդիկ, սոսկ Քրիստոսի անունը վրանին կը կրէին, եւ բանիւք "խոստանային գիտել զԱստուած եւ գործովք ի՛րեանց ուրանային [5])", կը նեղէին, կը հալածէին եւ կը հարստահարէին ուղղափառները, մէկալ կողմանէ ասոնք կեանքերնին, ստացուածքնին կը զոհէին, որպէս զի իրենց հայրենական հաւատքը պահեն ու պաշտպանեն. հակառակորդաց հարուածները միայն իրենց համբերութեան վահանաւը կը խորտակէին, որով հալածչաց դաժանութիւնը յօգուտ եկեղեցւոյ կը դառնար, եւ կաթոլիկէ հաւատքը անհնարին

[1]) Ս. Կիպրիանոս Թղթ. Խե. առ Կոռնել. Քահանայապետ:
[2]) Ս. Ամբրոսիոս Թղթ առ Գրատիան. Կայսր:
[3]) Ս. Ներս. Լամբր. Աստեղ:
[4]) Անդ:
[5]) Տիտ. Ա. 16:

պատերազմներէ ետքը յաղթական ելլելով՝ Քրիստոսի Փրկչին փառքը կ'աւելնար ի շինութիւն պլոց։

Այսպիսի չքնաղ տեսարան մը կ'ընծայէ նաեւ մեր օրերուն Հայոց կաթողիկէ ժողովուրդն, ու այնչափ արութեամբ, քաջութեամբ եւ համբերութեամբ Ս. պետրոսի դրօշակին հաւատարիմ մնալով՝ եկեղեցւոյ եւ հաւատոյ միութեան պաշտպան կեցած է։ Ատոնք չեն ծածկուած պիոս Թ. Ս. քահանայապետէն, որն որ եկած հասած չարիքներուն վրայ շատ անգամ իւր շրջաբերական թղթերուն մէջ դառն քանքատելէն ետքը, նպաստ եւ դարման ընելու կը ցանկայ. անտարակոյս մեր Փրկչին Քիստոսի շնորհքն ու օգնութիւնն իւր փոխանորդին հետ է, որ ամէն իւր ջանքերը ակնկալեալ վախճանին հասցընէ, նոյն աստուածային շնորհքը կաթողիկեայ Հայերն ալ զօրացընէ, որ անշարժ մնան իրենց Հայրենի հաւատոց մէջ, եւ եկեղեցւոյ վրդովմունքները դադրելով՝ խաղաղութիւն եւ հանդարտութիւն տիրէ ամէն տեղ։

ՃՉՈՎՄՈՀԳՎՈՈՑ

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ Ա.

ԿԱՆՈՆՔ Ս. ՍԱՀԱԿԱՑ (426)

Ա. Ալեքսանդրացի եւ Հաւատոյ հայր է եպիսկոպոսն. վասն այսորիկ առանց ակնառուածեան պարտի գՀաւատացեալս նման յԱստուածոյ Հօրն անաչառութեամբ յանձանձել զսխալս սրբոյ եկեղեցւոյ, աեռուչս եւ առաջնորդս դաւառաց եւ գիւղից կացուցանելով, որք անուանին Քորեպիսկոպոսք: ... Քահանայք առանց տարակուսանաց ուսցին մեծարել զաստուածընկալ սեղանն, յորոյ վերայ կատարի կենդանարար խորհուրդն ապրեցուցչին մերոյ Տեառն, եւ ըստ արժանի բաւականութեանն զարդարուն պահեցեն անխափան լուցմամբք եւ խնկարկութեամբ: Եւ գիրկական աւազանն մկրտութեան, որոյ ծննդեամբ վերստին նորոգիմք ի յոյս կոչմանն Աստուծոյ:

Բ. Մի ոք գայսպիսի տեսչութիւնս՝ գինուորաց կամ տգիտաց ումեք Հաւատասցէ, եւ մի մերձաւորաց իւրոց շնորհուկս ինչ նոցա առնելով սիրոյ ըղձմամբ, յորմէ Հրաժարեցոյց փրկիչն մեր եւ Տէրն, Ո՞վ է իմ աւէ, մայր եւ եղբայր, եթէ ոչ սիրողք պատուիրանացն Աստուծոյ:

Գ. Պաշտօն սպասաւորութեան անխափան կացցէ ի տուընջեան եւ ի գիշերի ըստ օրինակի մայրաքաղաքացն Հովսեպետին...: Զնոյն եւ տեսուչ Քորեպիսկոպոսն պարտի Համառօտել յամենայն եկեղեցիս. եւ եթէ ոք Հեղգասցի կամ ատերիւրեալ գոցին՝ յանդիմանեացեն, կշտամբեացեն խրատու վարդապետութեան, եւ դանիւք եւ աւգանօք պատուհասեացեն առենական Հրապարակաւ, զի եւ այլքն երկիւղեն:

Դ. Պարտ եւ պատշաճ է յամենայն տեղւոջ, յորժամ ժողովք կատարիցին՝ ըստ կանոնական սահմանադրութեանց, շրջել Քորեպիսկոպոսաց ի Հաւատացեալ նոցա յեկեղեցիս, եւ քննութիւն առնել վարուց եւ կարգի պաշտամանն, թէ ՚ի պակաս ունիցին, եւ Համարս պահանջել յերիցանց եւ ի սարկաւագաց զժամուցն քարոզութեանցն, եւ զաղօթիցն մատուցումն, եւ զկնքատուացն մի ըստ միոջէ յարմարումն կատարելութեան, եւ զպատարագամատուցացն սարսափելի խորհրդոյն պատշաճող ապաւահարկութիւն: Եթէ ոք տարտամ եւ յեռանեալ գտանիցի ի պքանչելի ճառեցեալս աւանդապահութեանց, կրեացէ պատուհաս սաստիկ, ո՛ր եւ իցէ,

ի պատուոյն իւրմէ զրկեալ եղիցի՝ մինչեւ հաշտեսցի ընդ նմա վարդապետն։

Ե. Ոչ միայն երիցանց եւ սարկաւագաց պարտ է մշանջենաւորել ի պաշտամանն՝ այլ եւ ամենայն ուխտի մանկանց։ . . . Զագէտս եւ զգինուորս ամենեւին իսկ պարտ է որոշել ի շնորհէն, որ ինչ ի ժողովրդականաց ի տունն Աստուծոյ մատնիցէ։ . . . Նոյնպէս եւ զարբեցողն որոշեսցեն եւ զկռուողն, մինչեւ յապաշխարութիւն եւ յուղղութիւն եկեսցեն։

Զ. Իսկ պոռնկորդիք եւ որ յերկրորդացն են՝ հաւատալ մինչեւ յերրորդ ծնունդն, ըստ առաջին կանոնաց հեաի կացցեն ի կարգէն եւ ի շնորհացն։

Է. Զամենայն դայս ահիւ եւ երկիւղիւ պարտ է հրամանատալ եւ կարգել առաջ քորեպիսկոպոսն, զլաւս եւ զալոգակս պատուոյ եւ մեծարանաց առնել արժանի, եւ զանպիտանս խոշտանգանաց, մանաւանդ զուսումնասիրացն. զի որ կամակորէ յուսմանն՝ անկանի ի չարիս ըստ զրեցելումն։ Վասն որոյ անընդհատ պարտի պահել յարդարութեան զդպրոցն, ի վանսն եւ յայլ արժանաւոր տեղիս, զի լուսաւորեալք լուսով պատուիրանացն Աստուծոյ՝ զամենեսեան լուսաւորեսցեն։ Ապա եթէ գօշաքարոլթեամբ յածիցի գհարկն միայն պահանջել, եւ ագահութեամբ գոսկւոյ եւ զարծաթոյ մեծս փափաքիցէ մեծել, ինքն եղիցի պարտական, եւ ի ձեռաց նորա արիւնն խնդրեսցի։

Ը. Մկրտութիւն առնել երկիւղածութեամբ, եւ կանայք ի ժամ մկրտութեան մերձ առ քահանայն մի իշխեսցեն կալ, որպէս սովորեցան ոմանք առնել յանդգնաբար եւ մկրտել ընդ նոսա՝ այլ ի տեղւոջ իւրեանց ազօթեսցեն։

Թ. Սարկաւագունք՝ մկրտութիւն մի իշխեսցեն առնել, ապա թէ արասցեն, լուծեալ լիցին ի սարկաւագութենէն հանդերձ պատուհասիւ, զի ոչ է սարկաւագն քահանայ, այլ սպասաւոր քահանային։

Ժ. Պատարագացն երախայրիք ի գլխաւոր քահանային տուեալ երթիցէ յամենայն ժողովրդականաց, եւ երէց եղբայրք եւ այլ ընկերք նոցա մի իշխեսցեն ի տունս իւրեանց առնուլ պատարագիք, թէպէտեւ քահանայք իցեն։

ԺԱ. Զամաւն՝ գլխաւոր քահանայն հանապազորդեալ յեկեղեցւոջն կացցէ, եւ այլ ընկերքն շաբաթուք առ նմա փոխանակաւ կացցեն, զի պաշտամունքն տուրնջեան եւ գիշերոյ մի խափանեսցին . . .։ Գլխաւոր քահանայն վասն հանապազորդ յեկեղեցւոյն ի գործ կալ՝ երկու երրորդ աւելի առցէ քան զընկերս իւր, թէ գիւղն մեծ իցէ։

ԺԲ. Զամենայն տեղեաց մերոյ իշխանութեանց յամենայն ամի զկնի սրբոյ Զատկին, զիւղ մկրտութեան հարկաւորութեամբ բերցեն առ մեզ քահանայք, եւ առաի ի մէնջ ընկալցին զօրհնութիւն իւղոյն, եւ անձամբ մի օրհնեսցեն ի տունս իւրեանց, որպէս

սովորեցին ամանք ի տգիտութենէ, վասն զի ոչ է իշխանութիւնդ այդ քահանայից, այլ եպիսկոպոսապետաց:

ԺԹ. Լաւ‌ն‌ք թէ կեկեղեցւոյ սպաս մանաւանդ զվարագոյր ի հարսանիս առագաստի փեսային եւ հարսին, եւ զսկիհն ի գինըմպելիս յանօթս տան զինուորաց, վասն որոյ արժան է զքահանայն դայն խլել ի կարգէն իւրմէ, լուծեալ լինի ի քահանայութենէն, ամենեւին անմասն ի թողութենէ:

Ի. Քահանայ այր եւ որ ի քահանայական ժառանգութենէ ժողովրդական‌ք իցեն, յաղագաց առնուն՝ իշխանի առնս դատեկութիւն եւ այլ գործակալութիւն մի իշխեսցեն առնել, զի այնու պատճառաւ զկեալ նեղեն զժառանգականից իւրեանց, յորոմ դան բազում պարտաւորեալ‌ք. ապա թէ իցէ ոք, որ յանդգնեսցի առնել, ի կարգէն իւրմէ դադարեալ լինի:

ԻԱ. Յայտ հետէ յաւաջ՝ մի իշխեսցեն քահանայ‌ք եւ նայնին կանայ‌ք՝ գերեզման առ եկեղեցիս առնել ի տեղիան սրբութեան. այլ ի ժողովրդականացն հանգստարանս եղեցին եւ քահանայիցն հանգստարան‌ք:

ԻԲ. Արտաքոյ եկեղեցւոյ քահանայ‌ք մի իշխեսցեն օրէնս ի տունս շինականաց տանել, եւ անդ տալ զարբութիւն՝ բայց միայն հիւանդաց:

ԻԳ. Պատուէր արարէք ժողովրդականաց, զի տղայոց կանայս մի խօսեսցին, եւ մի կատարելոցն՝ առանց զիրեարս տեսանելոյ միմեանց հաճութեամբ. եւ դուք քահանայ‌ք, տղայոց ամենեւին մի պատկ օրհնէ‌ք մինչեւ ի կատարումն հատակի: Իսկ կատարելոցն որոց զմիմեանս չիցէ տեսեալ ի հաճոյս իւրեանց, պատկ մի իշխէ‌ք դնել առանց քննութեան եւ զնոսին ինքեանս հարցանելոյ, գուցէ բռնադատութեամբ ծնողացն ակամայ հաւանեալ‌ք իցեն: Թէ ոք ի քահանայից յանդգնի, եւ արտաքոյ մերոյ հրամանի այնպիսեացն պատկ օրհնեսցէ, գիտասցէ զի պատուհաս կրէ ըստ օրինակի վնասակարաց, եւ ծնողքն ոչ անպարտ լինին ի պատուհասէ:

ԻԴ. Քահանայ‌ք միաբան կատարեսցեն զպաշտօնն, եւ զպատարագ ազապայն. առանց աւետարան կարդալոյ մի իշխեսցեն քահանայ‌քն մատուցանել. ապա թէ գոյի ոք ի նոցանէ յորկորբութեան՝ յաւաջ քան զպատարագն, ի պատարագի հացն մի իշխեսցէ երթալ, եւ յընկերացն իւրոց որոշեալ կացցէ: Նոյնպէս եւ շինականքն որ յագապան հրաւիրեցան՝ պաշտամանն եւ պատարագի հաղորդեսցին. յաւաջ քան զպատարագն մի իշխեսցեն ի տունս իւրեանց ուտել եւ ըմպել: Եթէ իցէ ոք, որ յաւաջագոյն կերիցէ եւ արբցէ ի տան իւրում, ի հաց պատարագին մի իշխեսցէ երթալ:
(Զանց կ'առնենք ուրիշ կարգադրութիւնները Ագապի եւ պղոց ու կենդանեաց նուէրքներու նկատմամբ, որ ան առեններըը եկեղեցիներու ու վանքերու կ'ընծայուէին:)

ԺԹ. Գինըմպելիս ի լալիս մի արասցեն. աշխար ի վերայ մեռելոյ մի ոք առցէ, քանզի դիւական է ամենայն այդպիսի իրք:

Ի. Ոստոյէք եւ զժողովրդականս յամենայն անառակութենէ ի բաց փախչել. յորկորատութենէ, յարբեցութենէ, ի հաւատակութենէ, ի զրկելոյ զաղքատս եւ զընկերս իւրեանց. մի կռուողս, մի հարկանողս, մի չարաչերս: Առեցեն զընտացողս, զգողս, զպառնիկս, զաւազակս. ամենեւեքին մի հաղորդեացին եւ մի ասպրնջական լինիցին այնպիսեացն, զի մի եղիցին եւ ինքեանք ընդ նոսին որդիք կորստեան: Զմանկունս իւրեանց անուսցեն երկիւղիւ իրատու պատուիրանացն Աստուծոյ:

ԻԱ. Ցիշեցուցանեմ եւ ձեզ կրօնաւեր վանականաց ամենեցուն, վասն զի հրաժարեալ էք ի կենաց երկրաւորաց, եւ պարապեալ Աստուծոյ եւ աստուածայնոցն, զի նմանեսցէ անուանդ խոստովանութեան եւ գործքդ. եւ եղիցի ձեզ սիրելի՝ պարկեշտութիւն, արթնութիւն, պաշտօնասիրութիւն, նմանութիւն բերել յանձինս հրեշտակական վարուց, օտարսիրութիւն եւ եղբայրսիրութիւն:

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Բ.

ԿԱՆՈՆՔ ԺՈՂՈՎՈՑՆ ԴՈՒՆԱՑ (719)

Ա. Եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ սարկաւագ կամ ով եւ իցէ յոխտեն եկեղեցւոյն, յարբեցութեան գտեալ՝ մի իշխեսցէ պաշտել զկարգն. մինչեւ աւուրս ընդ մէջ արարեալ, սրբեսցէ զինքն ապաշխարութեամբ, պահօք եւ աղօթիւք. եւ ապա համարձակեսցի մատչել ի կարգն իւր եւ ի հաղորդութիւնն: Իսկ եթէ յամառեալ ի նմին որկորատութեան յամեսցէ, լուծցի:

Բ. Աշխարհական ոք զնոյն առնելով՝ մի իշխեսցէ առանց դղջման եւ ապաշխարութեան հաղորդել, ապա թէ ի նմին զեղխութեան մնացեալ յերկարեսցէ, որոշեսցի:

Գ. Ոչ է արժան յաւուր շաբաթու եւ կամ ճրագալուցի զատկին պահակապիրս առնել, զի սուրբ աւուրք յարութեանն առաջի կան. յորս պարտ է աղօթել եւ հակել, եւ հոգեւորական կարգօք մխիթարել զանձինս, եւ ոչ մարմնական զեղխութեամբ զսուրբ աւուրցն խորհուրդ արհամարհել եւ ընդ ատն հարկանել: Իսկ թէ ոք գոյի զայս արարեալ, պատկն անվաւեր լինի, եւ պահակապիրքն ընդ պատժօք եղիցին, մինչեւ ապաշխարեսցեն. եւ եպիսկոպոսին տեսեալ, որպէս եւ կամեսցի՝ մարդասիրեսցէ ի վերայ նոցա:

Դ. Ոչ է արժան յորժամ աս վաղիւ պատկ ընդունելոց են, յերեկորէն ժողով առնել եւ արբենալ եւ զեղխել. այլ պարկեշտութեամբ եւ աղօթիւք արժանի առնել զինքեանս պատկին օրհնութեան եւ աստուածային հաղորդութեան: Ապա թէ ոք գոյի զայս արարեալ, քահանայն զօրն ի բաց փոխեսցէ, եւ որպէս ասացեալն՝ այլում աւուր հրաման տացէ զգաստութեամբ եւ արժանաւոր կարգօք պատկիլ ի հաղորդել օրինացն:

Ե. Ոչ է արժան ի սուրբ քառասնորդս զատկին եւ մինչեւ ի սուրբ Պենտեկոստէն հարսանիս առնել, եւ զաւուրցն խորհուրդն թշնամանել, զի ամենայն օր կիւրակէ է, եւ ի նոսա կատարի աստուածային խորհուրդն:

Զ. Արժան է ի սուրբ քառասնորդս պահոցն՝ յաւուր շաբաթու եւ կիւրակէի պատարագ մատուցանել ահիւ եւ երկիւղիւ, քան սահմանելոյ օրէնս հարանցն յամենայն ժողով իւրեանց: Իսկ եթէ ոք հակառակեալ ընդդիմասցի մերում հրամանիս, կամ բանիւ կամ գործով, թէ ուխտաւոր է՝ լուծցի, եւ թէ աշխարհական որոշեսցի:

Է. Այլ վանն պահելոյ եւ լուծանելոյ զշաբաթ եւ զկիւրակէ ի սուրբ քառասնորդս պահոցն, այս յիւրաքանչիւր կամն թողեալ լեցի միայն գոհանալով զԱստուծոյ՝ առանց խղճի եւ հակառակու-

թեան, եւ առանց բամբասելոյ ղընկերն, զոր կամեսցի եւ արասցէ հանդերձ պարկեշտութեամբ. երկոքին ընդունելի են առաջի Աստուծոյ, եւ յաւանդութեան եկեղեցւոյ Քրիստոսի:

Ը. Արժան է կնայն՝ անխմոր, եւ զգինին անապակ հանել ի սուրբ սեղանն, ըստ աւանդելոյն մեզ սրբոյն Գրիգորի եւ ոչ խոնարհել յայլ ազգաց Քրիստոնէից յաւանդութիւնս: Զի սուրբ Լուսաւորիչն յօրինականէն բերեալ զայս, առաքելաբար հրամանս եւ կատարել իւրոց վճռակելոցն, որպէս եւ զաղն օրհնութեան յապաւայն զենմունս խառնել, եւ ըստ կարգի պետացուցն ազդաւ սեպհականել զեկեղեցւոյ ընորհս. եւ մեզ ի նմին պարտ է յարանալ, եւ չմոռալ ի բաց, եւ չառնել նորաձեւս ինչ:

Թ. Պարտ եւ արժան է զսուրբ միւռոնն, այսինքն զիւղն անուշահոտութեան, հայրապետին օրհնել. եւ իւրաքանչիւրոց եպիսկոպոսացն միանգամ ի զատկին հինգշաբաթին օր, որպէս եւ հրամայեաւն է, եւ քահանայիցն ի նոցանէ ընդունել, եւ օծանել նովաւ զսեղանս եւ զեկեղեցիս եւ զխաչս. առ մկրտեալն մատուցանել միայն յորդեգրութեանն օծումն, որ յետ մկրտութեանն լինի. եւ յայլ ի պէտս օծման մի խառնեսցէ գնա, եւ մի ինքեամբ յանդգնեսցի օրհնել քահանայն:

Ժ. Պարտ եւ արժան է զմկրտութեանն ձէթ՝ քահանային օրհնել մի ըստ միոջէ ընդ մկրտելն, ըստ բաւականի ժամուն պիտոյից. եւ նոյն ժամայն առ մկրտեալն մերձեցուցանելով զօրհնեալն սպառել, եւ մի իշխել զմիանգամ օրհնեալն բազում անգամ օրհնել. եւ միայն օծանել նոսաւ զերախայն եւ զմկրտեալն ընդ մկրտելն յաւազանին, եւ յայլ խորհուրդ օծման մի իշխեսցէ մատուցանել գնա:

ԺԱ. Արժան է եւ զհիւանդացն զձէթ քահանային օրհնել ըստ իւրում աղօթիցն, եւ ըստ բաւականութեան պահանջելոյ ժամուն պիտոյից:

ԺԲ. Ոչ է արժան զսեղանն, յորոյ վերայ պատարագն Քրիստոսի մատչի, փայտեղէն կանգնել եւ շարժուն. այլ քարեղէն եւ անշարժ հիմնացուցանել: Եւ եթէ ոք հակառակեսցի, եւ ոչ արասցէ ըստ հրամանիս մերում, եւ ըստ աւանդութեան կաթուղիկէ եկեղեցւոյ, եպիսկոպոսն լուծեալ եղիցի ի պատուոյն, եւ սեղանն արհամարհեալ եւ անպարծ մնասցէ:

ԺԳ. Ոչ է պարտ զաւազանն յայլ իմեքէ նիւթոյ պատրաստել, եւ կամ ուրանոր եւ կամեսցի. այլ աւազան քարեղէն հաստատել ի նմին իսկ եկեղեցւոջն, եւ կամ անդէն մերձ եկեղեցին ի մկրտատունն:

ԺԴ. Պարտ եւ արժան է զերախայիցն ձեռնադրութիւնս եւ զօծումն եւ զխոստովանելն առ դրունս մկրտարանին կատարել, եւ ապա տանել ի ներքս՝ ուր աւազանն է եւ մկրտել:

ԺԵ. Պարտ եւ արժան է զգեստիկ՝ որք պսակելն հանդերձեալ են՝ քահանային յեկեղեցին տանել, եւ ի վերայ նոցա կատարել զկարգ եւ զկանոնն բաժանման օրինաց Քրիստոնէից, եւ անդ ի սրբութեան տեղին պսակել. զի ի միւսմ տեղւոջ վայել է լինել պսակին, եւ որ ընդունի զպսակն: Իսկ եթէ ոք ոչ այսպէս արասցէ, այլ արկցէ եւ իցէ իւրով կամակարութեամբ եւ ծուլութեամբ անարգեցէ զօրէնս եւ զկարգ ամուսնաւորութեանն, քահանայն լուծցի յիւրմէ պատուոյն, եւ զպսակաւորսն վերստին պարտ է պսակել բուռ օրինաց քրիստոնէից. որպէս եւ Առաքեալն պատուիրէ, թէ "Ամենայն ձեր բան կարգի եւ պարկեշտութեամբ եղիցի":

ԺԶ. Իսկ կերկեան նոյնպէս պարտ է բան առաջին կարգին միջնորդօք եւ խօսնականօք հաւանեցուցանել յիրերայ յօժարութիւն, եւ յեկեղեցւոյն եւ ի քահանայիցն օրհնութենն ընդունել զնշան զուգաւորութեան իւրեանց: Իսկ եթէ ոք ոչ այսպէս, այլ յառաջ խանձեցին եւ պղծեցին առ իրեարս, զայնպիսիսն ի բաց մեկնեացեն ի միմեանց, եւ զնացեալոց կանոնն եւ պահման ի վերայ դիցեն: Իսկ եթէ ոչ առնուցուն յանձն մեկնել ի միմեանց, յետ տասն ամի ապաշխարութեան ողորմութեամբ եւ արտասուօք արժանաւորեացին խառնել յեկեղեցի Աստուծոյ:

ԺԷ. Արժան է շաբաթն օր երեկանն մարտիրոսաց պաշտել, եւ ծունր չկրկնել, եւ զճրագացն օրհնութիւն ասել՝ Լոյս զուարթ առաքի:

ԺԸ. Արժան է դիշերապաշտօն առնել յայդ կիւրակէի, եւ հակմամբ եւ աղօթիւք եւ յոտանաւոր տքնութեամբ զանցեալ շաբաթն առաջ զյանցանս չնջել, եւ արժանաւոր առնել զինքն մեղսաքաւիչ եւ կենդանարար խորհրդոյն, եւ ակն ունել առնոյն զուարթութեամբ եւ փութով տեառնագալուստ փրկոյն, եւ անճառ յաւիտենական արքայութեանն:

ԺԹ. Արժան է յերեկորինս եւ յառաւօտին զկնի առնոյն պաշտամանն՝ նստուցանել զՍուրբ Աստուածն, եւ ապա զկնի բերել յերեկորինն զՀանգստեանն սաղմոս եւ յառաւօտինն՝ զԱրեւադալին սաղմոս: Իսկ յորժամ պատարագ մատչի, ի սկզբունս անդ պաշտամանն յիշել զՍուրբ Աստուածն, եւ զոտն խորհուրդն յառաջաբանի անդ հաւատոյ յայտնեցեալ:

Ի. Պարտ եւ արժան է զխաչելեացն երիցս անգամ զկնի բերել, ըստ երիցս անգամ կրկնելոյ սրբասացութեանն. եւ մի նուազեցուցանել, եւ նուազ գտանել ի շնորհաց խաչին Քրիստոսի:

ԻԱ. Արժան է ի դիշերին, յորժամ ժողովին ի պաշտօնն, նախ զառաջաբանիցն ասել զչորեսին սաղմոսն միաբանութեամբ ի թիւ խոնարհ ձայնիւ: Առաջին՝ զերրորդ սաղմոսն: Երկրորդ՝ զութաներորդ եւթնեներորդ: Երրորդ՝ զհարիւրերորդ երկրորդն: Չորրորդ՝ զհարիւրերորդ քառասներորդ երկրորդն. եւ նոցին զքարոզութիւնն եւ զաղօթսն զկնի բերել, զոր ի նոյն խորհուրդ

արարեալ է Երանելոյն Յովհաննու Պանդակունւոյ Հայոց կաթողիկոսի։ Քարոզութիւն, Զարթուցեալքս։ Աղօթք, Զքէն գոհանամք, եւ գՀանդիսաւն նորին, Նայեա Տէր ողորմութեամբ քով։

ԻԲ. Արժան է եւ պատեւօրինան՝ ամենեցուն նմանս միմեանց գնոյն եւ բան նմին կարդի կատարել, զի այսպէս վայել է Քրիստոսասիրաց, որ նորին լեզուաց եւ ազգի են, միաբանութեամբ վառւոտել զԱռաւած, եւ յօրինել զվարս ուղիս, զի պրեալ է զորոց առաքելոցն, թէ էին ամենեքեան միաբան յաղօթս։ Արդ զինի Հարցին եւ Աղօրմեցոյն եւ Տէր յերկնից՝ գփառս ի բարձունսն պաշտել, ապա բան իւրաքանչիւր աւուր զկցուրդսն, զոր առեալ է ի սաղմոսացն։ Երկուշաբաթի՝ Լոյս աւուր, Տէր, աչաց իմոց։ Երեքշաբաթի՝ Ի քէն է Տէր ազբիւր կենաց։ Չորեքշաբաթի՝ Ես ասացի Տէր ողորմեա ինձ։ Հինգշաբաթի՝ Ես առաքեց Տէր ապաւակեցի։ Ուրբաթն՝ Մոյեն աղօթք իմ առաջի քո Տէր։ Շաբաթն՝ Առաքեա Տէր զլոյս քո։ Ապա զինի քարոզութեան եւ աղօթիցն՝ գերեքորեքեանն երգել զփառաբանութիւն Հանդերձ Սրբոյ Առաւածածնին կոյրդիւն։ Ապա զԱրեւագալին սաղմոն ասել բան դասուց վերաձայնութեամբ։

ԻԳ. Նոյնպէս գերեկորինան Հանգոյն միմեանց բան այսմ կարգի եւ այսու օրինակաւ կատարել։ Ցառաջագոյն պաշտել գՅոտնարհեցո՝ վերաձայնութեամբ բան դասուց, զոր երանելի Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսի յաւելեալ է. որպէս թէ կամելով սկիզբն ամենայն վերերգակ սաղմոսիցն՝ յաղօթելոյ առնել, զի եւ սաղմոս այս աղօթք Դաւթի են բան վերնագրին յայտարարութեան։ Զկնի նորա Ապրեցա՝ մի բան միջէ գերեսին սաղմոսաց զմիմեանց գՀետ, բան դասուց վերաձայնութեամբ։ Իսկ զկնի Մեսեդի Ուղղեացին ասելոյ, քարոզել եւ աղօթս մատուցանել. յետ այնորիկ գերեքորեքեանն նուագել նովին նմանութեամբ. եւ վախճան ամենայն պաշտամանն՝ զՀանգստեան սաղմոն ասել, բան դասուց վերաձայնութեամբ։

ԻԴ. Իսկ կիւրակէին աւուր առաւօտինքն՝ այսպիսի խորհրդով յօրինեալ բերել զկարգն իւր։ Զկնի Հարցինն՝ Մեծացուսցէ ասել, վասն զի Հարկաւորապէս պարտի այն՝ որ զՅարութեանն Քրիստոսի ճառէ՝ ընդ նմին եւ զգերեզմանն յիշել, եւ զսուրբ կոյսն։ Զի եթէ ոչ էր ննջեալ, ոչ էր Հնար եւ ոչ թաղել, եւ եթէ ոչ էր թաղեալ, ապա եւ ոչ յառնել. արդ գերեզմանն յընթեռնուլոյ զաւետարանն յիշեալ լինի. իսկ զսուրբ կոյսն ի Մեծացուսցէն ասելոյ յիշեմք։ Զի որպէս ընկալան ի միմեանց զՓրկիչն, յարութիւնն՝ ի գերեզմանէն, եւ գերեզմանն յարպանդէն, բան նմին վկայք պարտին լինել միմեանց վասն յարուցելոյն. եւ այս է ճըշմարիտ մարդեղութեանն եւ մահուանն Քրիստոսի խոստովանութիւն։ Այլ սակայն ի Ծննդենէն առ յարութիւնն գՀետ երթեալ միաւորին, իսկ ի յարութենէն առ Ծնունդն վերջադարձիլ անկա-

բելի. զի չեւ գործեցեալոյն ի Քրիստոսէ պատմութիւն առնել անհնար է: Եւ յաղագս այսորիկ՝ աւետիքն եւ Ծնունդն եւ մկրտութիւնն Քրիստոսի ի միասին առեալ ասացեալ են, եւ որ այլն եւս իսկն անօրինելոյք ի Քրիստոսէ, ի Յարութեանն միասին առեալ բովանդակին: Եւ այս յաղագս Մեծապատուական ասելոյ յառաւօտինն յաւուր կիւրակէի: Ցետ որոյ գարձեալ մինչչեւ գաւետարանն ընթերցեալ, որպէս թէ տակաւին եւս ի թաղման վարկանելով գոէրն արտաքսեաց ի գերեզմանն առ նոտ ապաղակիցեմք ասելով՝ թէ "Արի Տէր օգնեա մեզ եւ փրկեա զմեզ,,. եւ թէ "Առաւած լսեր ազօթից իմոց, ունկն դիր բանից բերանոյ իմոյ,,. եւ եթէ "Թագաւորեսցէ Տէր յաւիտեան,,: Իսկ յետ բնթեռնելոյ գաւետարանն, իբրեւ թէ գնոյն ինքն յարուցեալն անդէն եւ անդ ընդ աւետարանական բանին ի դէմս մեր բերելով, հրամայեմք միմեանց՝ թէ "Ի գիշերի համբարձէք զձեռս ձեր ի սրբութիւն եւ օրհնեցէք զՏէր,,:

Վասն զի լուեալ ազօթից մերոց յարեաւ եւ օգնեաց մեզ, փրկելով զմեզ ի մահուանէ՝ եւ թագաւորելով մշանջենաւորաբար ամենայն տիեզերաց: Բայց գիշեր՝ ոչ այնքան զժամանակն, որքան թէ զնրէական դանհաւատութիւնն անուանելով, որ գաղջամղջին խաւարի արդարեւ բերէ զօրինակ, ըստ եսայեայ պանծալի բանին, թէ "Գիշերեաց կանխէ հոգի իմ առաւօտել առ քեզ Առաւած,,. այսինքն թէ ի միջոց ամբարշտաց համարձակիմ բարեպաշտել առ քեզ Առաւած: Արդ՝ զայսոսիկ այսպէս եւ այսու օրինակաւ յառաջ վարելով զկարգն, արժան է՝ զկնի Փառք ի բարձունսն՝ յարութիւն ասելով. Իսկ զՍուրբ Առաւածն՝ հանգերձ սրբոյ աստուածածնին կցըդիւն ի վերջն անցուցանել, որպէս եւ յայլ աւուրսն ըստ ասացեալս պատճառին: Եւ զկնի ամենեցուն՝ զԱրեւագալսին նուագել սաղմոս, զոր Եղեգի անուն Տեառն ասել սկսեալ են ի ժամանակայն Եզրի Կաթողիկոսի:

Ինն. Պարտ եւ արժան է ի գիշերապաշտամանն, զկանոնացն գնետ բերել զչորս գայս քարոզութիւն. Վասն ի վերուստ խոստացութեան. Վասն ի գիշերի եւ ի տուընջեան. Վասն ուղղելոյ զդնացս մեր. Վասն գտանելոյ մեզ շնորհս. զոր տրտրեալ է վասն նորին իբրի սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթուղիկոսի: Եւ ըստ իւրաքանչիւրոցն գաղօթս գայսոսիկ հանգոտիւքն իւրեանց. Տէր Առաւած մշանջենաւոր, հանգիստ, Շնորհատու բարեաց. Ի գիշերի եւ ի տուընջեան, հանգիստ, Հովիւ քոյ. Անկեալ եմք առաջի քո, հանգիստ, Քոյոմ ամենազօր տէրութեանդ:

Վերջին.

Օրհնեալ ես Տէր Առաւած մեր, որ եւ զմեզ զմեղաւորս արժանի արարեր փառաւորել զքեզ. ընկալ բարերար եւ մարդասէր Տէր զամենեցուն մեր աղաչանս, զխնդրուածս, զխոստովանութիւնս, զգոհացողութիւնս, եւ շնորհեա ամենեցուն մեզ զքո

առաս ողորմութիւնդ եւ զթութիւնդ: Մի թողուր Տէր զժողովուրդս քո, եւ մի մատներ ի սպառ վասն անուան քո. մի բաս մեզ մեր առնել գնդ, եւ մի բաս անօրէնութեան մերոյ հատուցանէր մեզ. այլ արա առ մեզ ողորմութիւնս քո ի հարսս եւ ի բիւրս: Զերծո գմեզ յամենայն որոգայթից սատանայի. եւ փոխեա գմեզ յարքայութիւն Միածնիդ քոյ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Հանդիսա՛. Քեզ յանձն առնեմք զանձինս մեր Աստուած Ամենակալ, Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ ի բարձունս բնակեալդ ես, եւ զխոնարհս առեանես յերկինս ի յերկրի: Հայեաց, Տէր, յաղօթս մեր եւ ի պաղատանս. մի զրկեր զխնամս քո եւ մի մերժեր գմեզ ի ժառանգութենէ քումմէ. այլ բաս առաս քում բարեբարութեանդ արժանաւորս արա գմեզ ծառայս քո անճառ լուսոյդ երկնից արքայութեանդ Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ, ընդ որում քեզ Հօր եւ առ քեզ Հոգւոյդ վայել է փառք իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

ԻԶ. Պարտ եւ արժան է յայտնութեանն առաւ կատարել զՔրոյն օրհնութիւն ի վերայ Ջուրց բաս պատշաճի ի տեղիան հանդիպեալ, ձէթ արկանելով ի նա եւ աղօթս մատուցանելով. ի ձեռն այնորիկ յիշատակել զառ ի փրկչէնս վասն մեր գմկրտութիւնն: Որպէս եւ ի պալատեանն առաւ սատան բառնալ, եւ ճօճանակս շարժել, ընդնմանութիւն բերելով մանկանցն եբրայեցւոց ծափելոյն եւ առաս մատուցանելոյ. զի եւ աշխարհիս մերոյ մարդիկն, եւ ամենայն քրիստոնէից աւանդութեամբ կալեալ է զայն:

ԻԷ. Եթէ ոք խաչ արասցէ փայտեայ, եւ կամ քինչ եւ իցէ նիւթոյ, եւ ոչ տացէ քահանային օրհնել եւ օծանել զնա միւռոնիւ սրբով, ոչ է պարտ զնա ի պատիւ ընդունել եւ երկրպագութիւն մատուցանել. զի դատարկ եւ ընդունայն է յաստուածային զօրութենէն, եւ արտաքոյ աւանդութեան առաքելական եկեղեցւոյ:

ԻԸ. Իսկ զայնոսիկ, զորս օրհնութեամբ եւ օծմամբ կատարեալ է, որք միանգամ եւ իցեն աստուածային խորհրդոյն գործարանք, պարտ է զնոսա պատուել եւ պաշտել, երկրպագել եւ համբուրել. զի ի նոսա բնակէ Հոգին սուրբ, եւ նոքօք մատակարարէ ի մարդիկ զպահպանութիւնս եւ զշնորհս բժշկութեան ախտից հոգւոց եւ մարմնոց: Այլ եթէ մեռանել հասցէ ի վերայ այնոցիկ ի ձեռաց հեթանոսաց, մի հրաժարեսցէ. զի մեծապոյն այնպիսւոյն սատակիայ յոյս, եւ ընդ մարտիրոսս համարեալ է:

ԻԹ. Ոչ է պարտ ամենեւին անխտիր լինել եւ հաղորդութիւնս առնել ընդ հերձուածողաց, այլ խորշել ի նոցանէ, եւ չհաւասարել ընդ նոսա ի հոգեկան եւ ի մարմնական սեղանս. զի պատկառեսցեն եւ փափաքեսցեն միաբանել ընդ ուղղափառութեան աւանդիչս:

Լ. Արժան է ի յայտնութեանն աւուր ի Տաճէոսի գլխոյն գիկրաուխեան կարգին ընթեռնուլ պատարան: Այլ յամենայն իսկ ուխտ օրեայն խառնել պաշտամ վարկանիմ ընդ ծննդեան աւետարանն գիկրաուխեան աւետարանն. զի որպէս ասէն Հառաքագործն է երկոցուն, հառաքակատար պարտի լինել կարգադրութիւնքն եւ պաշտօնն:

ԼԱ. Սովորեցին ամենք գկիւրակէն օր մինչեւ ցճաշն պատուել, եւ անտի յառաջ լուծանել զաւուրն խորհուրդ. յայսպէս նորին հրամայեցաք մինչեւ ցերեկոյն նոյնն պատուով պատուել զօրն. ապերախտ գինքեանս ի գործոյ եւ ի ճանապարհորդութենէ, եւ երիկունն ծանր չկրինել, եւ յարութեան պաշտել:

ԼԲ. Ոչ է պարտ ի չարաղանդ մծղնէիցն տեղիս որ կոչին Պալլիկեանք, օթել ուխք. եւ կամ յարել եւ խօսակից լինել, եւ երթեւեկութիւնս առնել: Այլ ամենեւին հեռանալ ի նոցանէ, դարշել եւ ատել զնոսա. զի սրդիք սատանայի են եւ լուսկիք յաւիտենական հրոյն, եւ օտարացեալ են ի սիրոյ կամացն արարչին: Եթէ ոք իցէ՝ որ յարեսցի ի նոսա, եւ ի սիրելութիւն եւ ի բարեկամութիւն եկեսցէ, պարտ է զոյնպիսին խաշատանկել, եւ ծանր պատուհաս ի վերայ ածել, մինչեւ զպատուացին եւ զատոլջացին ի հատառս: Ապա եթէ գարձեալ վերատին ի նմին գոյին, զոյնպիսին հրամայեմք ամենեւին հատանել եւ արտաքս ընկենուլ իբրեւ զժանտախտ յանդամոց եկեղեցւոյ Քրիստոսի. "Զի մի արմատ դառնութեան ի վեր երեւեալ նեխիցէ, եւ նմանաւ բազումք պղծիցին,,:

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Գ.

ԿԱՆՈՆՔ ՇԻՐԱԿԱՒԱՆԱՑ ԺՈՂՈՎՈՑՆ (862)

Ա. Եթէ ոք ոչ խոստովանի սրբոյ եւ կենդանարար Երրորդութեանն մի բնութիւն եւ երեք անձինք, զՀայր անպատճառ, եւ զՈրդի ի Հօրէ, եւ զՀոգի սուրբ ի նոցունց էութենէ, հարթ եւ հաւասար, այնպիսին նզովեալ եղիցի:

Բ. Եթէ ոք ոչ խոստովանի զՈրդին միածին՝ մի ի Սուրբ Երրորդութենէ, էութեամբ խոնարհեալ ի հայրական ծոցոյ, եւ բնակեալ յարգանդ սուրբ Կուսին, եւ անթաւալին Աստուած պատրաստեալ ի մարմին պարապրելի, եւ ելոյց ի Հօրէ անմեկնելի, եւ ի Սուրբ Հոգւոյն անբաժանելի. նզովեալ եղիցի այնպիսին:

Գ. Եթէ ոք ոչ խոստովանի բնութեամբ միանալ ի մարմին Բանին Աստուծոյ՝ անշփոթաբար անբաժանապէս, անճառելի եւ հրաշափառ միաւորութեամբ, եւ զնոյն ինքն զոլ Աստուած անժամանակ եւ մարդ ճշմարիտ. այնպիսին նզովեալ եղիցի:

Դ. Եթէ ոք ոչ խոստովանի տիրապէս ճշմարտապէս զերջանիկն Մարիամ Աստուածածին, անծախաքար յորովայնի կրեալ զանտանելին երկնից եւ սերովբէից, որ յառաջ քան զյաւիտեանս ի Հօրէ ծնեալ Բանն, իսկ ծառայական կերպիւ ծնեալ ի կուսէն անբննաբար կենագործող մարդկան. այնպիսին նզովեալ եղիցի:

Ե. Եթէ ոք բաս ամբարշտին Նեստորի ի կատարեալ Համբակ ասէ բնակեալ Բանին Աստուծոյ. եւ վասն այնորիկ անջրպետեսցէ եւ որշեսցէ զբնութիւնս ի միմեանց բաժանմամբ. եւ երկու դէմս արկանիցէ ի ներքս մարդոյ ուրոյն եւ Աստուծոյն որիշ, երբեկուս որդիս բաժանեալ եւ որշեալ. այնպիսին նզովեալ եղիցի:

Զ. Եթէ ոք բաս խելագարին Եւտիքեայ բարբանջէ, եւ կամ յերկնից բերեալ զմարմին Բանին Աստուծոյ, եւ կամ յայլմէ էութենէ բայ ի մերմէ, կամ զԱստուածութեան բնութիւնն ասէ շփոթեալ ի մարմին, եւ այնպէս աստ հանէ զմեր փրկութիւն. այնպիսին նզովեալ եղիցի:

Է. Եթէ ոք ոչ խոստովանի, որ յԱստուծոյ Հօրէ Բանն լեալ մարդ, կատարեալ աստուածութեամբն եւ կատարեալ մարդկութեամբն յերկուց բնութեանց ի մի դէմ եւ ի մի անձն միաւորեալ, եակից Հօր բաս աստուածութեան, եւ գոյակից մեզ բաս մարդկութեան յամենայնի առանց մեղաց. այնպիսին նզովեալ եղիցի:

Ը. Եթէ ոք զՍուրբ Երրորդութիւնն չարչարելի ասէ, կամ ի խաչի բեւեռեալ, կամ զՈրդին մերկ առանց մարմնոյ Աստուածու-

թեամբ ասէ կրել զարշաւանան ըստ բարբանջմանն Եւտիքեայ եւ Մանիքեցւոյն, եւ կամ ասէ սուկ մարդ չարշարեալ ըստ ամբարշաւին Նեստորի կառավարութեան. այնպիսին նզովեալ եղիցի:

Թ. Եթէ ոք ոչ խոստովանի, որ ի Հօր բանն Աստուած զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս, սուբբ հզօր եւ անմահ, որ խաչեցաւ վասն մերոյ փրկութեան մարմնով իւրով, ողորմութիւն շնորհէ ազգի մարդկան, որ է նոյն ինքն քահանայ եւ պատարագ, եւ բարձոյ մեղայ աշխարհի. այնպիսին նզովեալ եղիցի:

Ժ. Եթէ ոք ոչ խոստովանի զՈրդին Աստուծոյ եղեալ Որդի Կուսին վասն փրկութեան հեթանոսաց, զի զորդիս մարդկան տրացոյց Որդիս Աստուծոյ, եւ զերկրաւորս Հօր բնծայեցուցէ, եւ բնդ երկնայինս դասակարգեցոյէ ի հանդէս լուսեղէն զօրացն. այնպիսին նզովեալ եղիցի:

ԺԱ. Եթէ ոք ոչ խոստովանի կատարեալ եւ փառաւոր անդուստ յորմէնէ Կուսին զՏէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, եւ անապական բուստ զերկնչման բնաւ ապականութեան, կամ բուստ մեղաց տեսակի ապականութեան. եւ կամ ասէ Հարկաւիր որպէս զսուակ մարդ, այլ ոչ խոստովանի կամաւորապէս կրեալ զմերս վասն մեր յամենայնի ասանց մեղաց, որպէսզի ի պատրանաց զօրացն զմեզ փրկեացէ. այնպիսին նզովեալ եղիցի:

ԺԲ. Եթէ ոք բաժանեացէ զաւաքելական եւ զմարգարէական ասանդութիւնս ի միմեանց, եւ կամ զնիկիական, կամ զԱթանդնոսպոլսական, եւ զեփեսոսական ասանդութիւնս ի յաւաքելոյն եւ ի մարգարէիցն տուչութենէ. այնպիսին նզովեալ եղիցի:

ԺԳ. Եթէ ոք զքաղկեդոնի ժողովն եւ զհետեւողս նորա, հակառակ կամ դիմամարտ գտանիցէ աւաքելական կամ մարգարէական սահմանեալ տուչութեան, կամ երից սուրբ ժողովոյն ասանդութեան, եւ վասն մարգահաճութեան կամ վասն ընչասիրութեան զնա ոչ նզովէ. նզովեալ եղիցի:

ԺԴ. Եթէ ոք զքաղկեդոնի սուրբ ժողովն կամ զհետեւողսն նորա զհինգերորդ ժողովն եւ զվեցերորդն եւ զեւթներորդն, հետեւող եւ համախոհ գիտիցէ աւաքելական եւ մարգարէական տուչութեանց եւ երից սուրբ ժողովոյն, եւ յանդգնի նզովել, կամ դատապարտել զպղծոյն Նեստորի համաձայնեալ, այնպիսին ինքն զինքն նզովէ, զի գրեալ է. Եթէ ոք զոչ արժանին նզովիցէ, նզովէ զանձն իւր, եւ ի գլուխն իւր նզովքն եղիցի. եւ եղիցի նզովեալ:

ԺԵ. Եթէ ոք ոչ խոստովանի զԲանն Աստուած՝ իւր անբաժանելի մարմնով չարչարեալ, անչարչարելի եւ անորոշելի Աստուածութիւնն ի մարմինն եւ ի չարչարանս գոլով առանց չարչարանաց, այնպիսին նզովեալ եղիցի:

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Գ.

ԹՂՈՐԻԱՆՈՍԻ ԸՆԴ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՀԱՅՈՑ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ Ա.

ԿԱՑՍԵՐԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹ ԸՆԾԱՑՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼ ԱՌ ԱՄԲԵՆԱՊԱՏԻ ՄԵԾԱՐԵԱԼ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՀԱՅՈՑ

Յամի վեցհազարերորդի վեցհարիւրորդի եւ թ անասներորդի ութերորդի յարարչութենէ աշխարհի (Յ. Ք. 1170), յամի ութ թեւատասներորդի թագաւորութեան բարեպաշտոն Քրիստոսասէր եւ առաւածապաշտ Ժիրանածին ինքնակալ կայսեր կամնենոյ Մանուելի, յերրորդում ամի ընդիկտիոնի, ի հնգեւտասներորդում աւուր ամսեան Մայիսի, հաւաքալք ի ծագս սահմանոյ Հռոմայեցւոց, եւ գողջոյն սրբոյ եւ մեծապօր ինքնակալի մերոյ տեառն Տեառն Աերսեսի կաթողիկոսի Հայոց, մատուցաք նմա գրքական թուղթ ինքնակալին՝ յայտնեալ եւ զարեւակր յօժարութիւն կամայ, զոր ունէր առ նա աւրբ եւ մեծապօր Ինքնակալն եւ եթէ դիւրդ ցանկանալով ցանկայր տեսանել զմիաբանութիւն նորա եւ իւրոց հնազանդելոց ընդ սրբոյ տիեզերական եւ առաքելական Եկեղեցւոյ. վասն այսորիկ եւ զմեզ զկետին ծառայքս յայնչափ հեռաստան վայրաց, ընդ ճանապարհ անհարթ եւ դժնդակ առաքեաց առ Սրբութիւն նորա:

Զայս իբրեւ լուաւ Կաթողիկոսն՝ անդէն խօսեցաւ ընդ մեզ ձեւ օրինակ զայս: Շնորհս մատուցանեմք սրբոյ ինքնակալին, որոյ խնամակալութիւնն եւ ի վերայ մեր է, եւ տեսչութիւն նորա որով վարէ զտիեզերս, անտես զմեզ ոչ արար զնուաստ ազօթարարս վասն սրբոյ թագաւորութեան նորա: (Ցաւուրն երկրորդի կոչեաց զմեզ եւ ասաց:) Ընթերցեալ զթուղթ աստուածակարդ աստուածապատակ եւ բարեպաշտ Ինքնակալին ծանեայ զկամս նորա եւ զսրբոյ Հռոմայեցւոյ եկեղեցւոյ, զի եթէ կամիցիմք մեք ուղղել զմեր վրիպական կարծիս ղուղղափառ Հաւատոյ, Ինքնակալն աւրբ եւ կաթողիկէ առաքելական Եկեղեցի աւրբ, պատրաստք եւ յօժարք իցեն ընդունել զմեզ իբրեւ զեղբարս: Կամիմք այժմ ուսանել, զի՞նչ այնոքիկ իցեն յորս վրիպեալ դատիցիմք ի հաւատոյ. զի եթէ ըստ սրբոյ կանոնաց՝ ի Գրոց սրբոյ եւ ի հաւատոյ պատճառաց յաղթահարեալք՝ հաւանիցիմք, կամակար մտօք զուղիսն ընկալցուք:

Թէոդիանոս. Աղաչեմ զքս Սրբութիւնդ, զի զմեր բանս ընկալցի իւրովն ընդարձոյս հնգութեամբ, եւ մի ծանր եւ օտար զմեր հարցուածս համարիցի: Այս կարգ հաստատուն կացցէ՝ իբրեւ ի

դաշանց եւ ի խոստմանց ի մէջ մեր Հաստատելոց: Եթէ լսիցեմք ինչ, որ թուխցի Հակառակ ընդդէմ ողջամիտ վարդապետութեան, մի՛ եւս ընդ եւս ածցուք թափեացուք ի վերայ, եթէ այդ հերետիսութեան է. այլ՝ Հարցցուք մեղմով եւ իմացուք զպօրութիւն բանիցն եւ զիւրս այնորիկ՝ որ զնոսին ի կիր արկանիցէ:

կաֆնողիկոս. Բարւոք ասացեր, այնպէս եղիցի:

թէոփ. Մեծարեալ Սրբութիւն քո առաքեաց թուղթ առ մեծապօր եւ սուրբ Ինքնակալն, յորում պղտոյց ինչ Հաւատոց եւ դեկեղեցւոյ սովորութեանց բարբառի. արդ՝ Հարցանեմ զմեծարեալ Սրբութիւնդ, զնոսին՝ որպէս ի թղթի անդ գրեալ կայ, այնպէս եւ այժմ իմանայցես, թէ իղէ ինչ ի նոսա, զոր չընչենագոյնս Համարիցիս:

կաֆնողիկոս: Որպէս անդ գրեալն է, այնպէս յայնժամ իմանայի, եւ այժմ իմանամ:

թէոփ. Զո՞ր ի սիւնհոդոսաց ընդունիցիս:

կաֆնողիկոս. Զնիկիականն՝ սրբոց ՅԺԸ Հարց, զկաստանդինուպոլսի՝ սրբոց աստուածապղեաց ՃԾ Հարց, եւ զեփեսոսի սրբոց Ս. Հարց, յորում մերժեցաւ ի պաշտամանէ իւրմէ Նեստորիոս:

թէոփ. Որո՞յ վարդապետաց զդիր եւ զվարդապետութիւնս ընդունիս:

կաֆնողիկոս. Զմեծին Աթանասի, զՍ. Գրիգորի Աստուածախօսի, զՄեծին Բասիլիոսի, զՍ. Գրիգորի Նիւսացւոյ, զՍ. Յովհաննու Ոսկեբերանի, զՍ. Եփրեմայ, զՍ. Կիւրղի Աղեքսանդրացւոց աստուածաբանի, եւ զայլոց բազմաց:

թէոփ. Արդ՝ սկիզբն յընթերցուածոյ թղթոյդ արասցուք, եւ զիարս գլխոյ ի նմա բովանդակելոց առցուք ի քննութիւն մերոց երմութեամբ, թէ երթայցէ՞ն գՆեստորիոսէ աստուածայնոց Հարց յիշատակելոց եւ սրբոց սիւնհոդոսաց:

կաֆնողիկոս. Բարւոք ասացեր, եղիցի այնպէս:

(Ցընթերնուլ մեր զթուղթն Հասաք յայն տեղի, յորում գրեալն է.)

Աեմք ի քրիստոս մի բնութիւն, ոչ ըստ Եւտիքեայ շփոթելով, ոչ ըստ Ապողինարի՝ նուազեցուցանելով. այլ՝ ըստ Կիւրղի Աղեքսանդրացւոց աստուածնորդի ուղղափառութեանն, զոր ասաց ի գիրս իւր ընդդէմ Նեստորիոսի՝ մի բնութիւն Բանին մարմնացեալ:

թէոփ. Սուրբն Կիւրեղ ոչ ասաց ի քրիստոս մի բնութիւն. եւ ոչ իսկ մի բնութիւն քրիստոսի. այլ՝ մի բնութիւն Բանին, եւ ապա յաւել ի վերայ՝ մարմնացեալ. սակայն Սրբութիւն քո՝ ոչ գիտեմ էր ազագաւ առանց ինչ զայս յուշ ածելոյ, անխափր մի բնութիւն ի քրիստոս ասիցէ. զարմանամ ընդ այն՝ թէ առիմէ՞ զբան առնն սրբոյ փոխել Համարձակիցի:

կաֆնողիկոս. Ես ինչ ոչ փոխեցի. քանզի նոյն բան է ասել Բնութիւն քրիստոսի, եւ բնութիւն Բանին մարմնացեալ:

Թէոփ. Զէ նոյն. օ՛ն անդր։ Քրիստոսի անուն զերկուս յօդեալ՝ զԱստուած միանգամայն եւ զմարդ նշանակէ, վասն այնորիկ եւ ասեմք իսկ, Բանն մարմին եղեւ, եւ ոչ եթէ Քրիստոս եղեւ մարմին։ Ա՛յս՝ եւ յայտ անտի է, զի ոչ ի սրբոց ասաց ոք երբէք, մի բնութիւն Քրիստոսի. այլ՝ մի բնութիւն Բանին՝ ասաց Ս. Կիւրեղ եւ յառաջ քան զնա Ս. Աթանաս. քանզի յորժամ մի բնութիւն Բանին ասիցեմք, այսու ասաւածային բնութիւն Որդւոյ նշանակի, եւ եթէ յաւելումք ի վերայ զմարմնացեալ, որպէս ասացին Ս. Կիւրեղ յերկրորդում թղթի առ Սուկենսոս, այնու՝ ողջ բովանդակ օրինակ անտեսութեանն ընդ մարմնոյ իմանի։

Կաղնեղ. Եւ ո՞ք յարանց սրբոց զայդ յայտնապէս յետ միաւորութեանն՝ ասիցէ։

Թէոփ. Ամենեքին իսկ, զոր վերագոյնդ անուանեցեր։

Կաղնեղ. Ցոյց մեզ զմի ոք ի նոցանէ, եւ այն շատ է, զի զոր ինչ ոք ի սրբոց ասիցէ, այն յամենեցունց ասացեալ է, քանզի՝ յամենեսին ի նոսա մի ասաուածեղէն Հոգի է, որ շնչէ։

Թէոփ. Ոչ զմի միայն ցուցից, այլ՝ Տեառն օգնականութեամբ զամենեսին իսկ, զոր ի վեր անդր յիշատակեցեր, թէ միայն երկայնամիտ լինիցիս ի լսել զվկայութիւնս նոցա, զոր յանդիման առաջի քո եդից։

Կաղնեղ. Ցայդ իսկ ժողովեցաք, զի գոանչիցեմք զճշմարտութիւն, ձանձրանալ յայսպիսի գործս չէ արժան։

Թէոփ. Մինչ չեւ առաջի եդեալ իցեմք, զբանս նոցա պարտ եւ պատշաճ է առնուլ ի քննին, թէ զի՞նչ էութիւնն իցէ կամ գոյացութիւն, զինչ ենթակայութիւնն եւ զինչ անձն[1]։ Ցայն սակս հարցանեմ քեզ, յո՞ր միտս զոսին իմանայցես, զոր սահմանելոյ արուեստին մատենագրաց, եթէ վարդապետաց եկեղեցւոյ։

Կաղնեղ. Ճանաչեմք զսահմանս բանիցն, զորոց հարցանես, եթէ զոր սահմանելոյ արուեստնոց եւ եթէ վարդապետաց եկեղեցւոյ, եւ զնոսին յուղղութիւն վարդապետութեան հաւատոյ բարեպաշտութեան պատշաճեմք։

Թէոփ. Ցաճախ իսկ՝ ի բանիս յայսմիկ անմիաբանս զարուեստքինան տեսանեմ վարդապետաց եկեղեցւոյ։ Նոքա՝ զոր իմաստունք՝ զանհատն եւ զենթակայութիւն (անձն) եւ զմիաւորն թուով գոյացութիւն սահմանեցին, զոր աստուածային Հարքն ոչ ընդունին. այսինքն է՝ Հարքս այսոքիկ ուսեալք յԱստուծոյ՝ զգոյացութիւն եւ զբնութիւն ընդհանուր յորջորջեն, զոր արուեստքինքն տեսակս անուանեն. վասն այսորիկ ի սուրբ Երրորդութեան՝ բնութիւն մի, գոյացութիւն մի, եւ ենթակայութիւնս կամ անձինս երիս աւանդեցին. քանզի բնութիւն եւ գոյացութիւն բազում անձինս բովանդակեն։ Ցիրաւի՝ բնութիւն իսկ մարդոյ, որ մի է, փակէ յինքեան զանբաւ բազմութիւն անձանց իմս զՊետրոս եւ

[1]) Անձն եւ անձնաւորութիւն նոյն բան կը նշանակեն։

դՊաւղոս եւ զաւետեան մարդ առանձինն: Ալ՝ Արիստոտէլէս զանհատն՝ զմին թուով եւ զանձն, բուն գոյացութիւն ասհմանեաց. օրինակ զայս. Գոյացութիւնն ի գլխովին եւ սեպհական մասք սահմանի. Ան որ ոչ ասի վենթակայէ իմիք եւ որ ոչ է յենթակայի իմիք, որպէս այս մարդ, կամ այս ձի: Արդ զիարդ հնար իցէ, եթէ օտարքն ի մերմէ գաւթէ, ընդ. մերոց վարդապետաց յայսմ միաբանք գտանիցին, յորժամ ասքս զգոյացութիւն եւ զբնութիւն ընդհանուրս ասիցեն, եւ նոքա մասնաւորս կարծիցեն:

Կաղնոպ. Եւ մեք զգոյացութիւն եւ զբնութիւն զընդհանրովք իմանամք. իսկ զենթակայութիւն կամ զանձնաւորութիւն մասնաւորաց ընծայեմք:

Թէոփ. Կեցցես, երանելի Հայր, վասն այդր բանի, զի յայսմիկ իսկ միաբան ես ընդ սրբոց Հարց: Այլ արդ՝ մեկնեացո՛ք ասասէն զասհմանս նոցա եւ զյայտարարութիւնս, եթէ շատ իսկ եւ բաւական իցէ մեզ, գիտել, եթէ գոյացութիւն եւ բնութիւն են ընդհանուքք, իսկ ենթակայութիւն եւ անձն մասնաւոր:

Կաղնոպ. Եթէ ոչ իցէ քեզ ծանր մեկնել զայդ, լուայց մատղիւբ:

Թէոփ. Ցանձնէ ինչ ոչ ասացից, այլ զոր ինչ ուսուցին մեզ Լուսաւորչն եկեղեցւոյ:

Կաղնոպ. Այդ եւ ինձ ցանկալի է գիտել զինչ վարդապետք եկեղեցւոյ աւանդեցին: . . .

(Հոս Թէոփիլոս Ս. Հարց վարդապետութեամբ՝ բնութեան, գոյացութեան եւ անձին իրարմէ տարբերութիւնները մանրամասն կը ցուցնէ, զորն որ արդէն Ս. Կաթուղիկոսը ի՛նդունէր. ուստի Հարկ չեղեւար այն փիլիսոփայական բացատրութիւնները կրկնել:)

Կաղնոպ. Արդ ժամ է ցոյց մեզ զվկայութիւնան, զի տեսցուք եւ ծանիցուք զմիաս բանից սրբոց արանցդ, քանզի՝ ի բանի գոյացութեան, բնութեան, ենթակայութեան եւ անձին միաբան եմք եւ չեմք ամենեւին օտար ի ճշմարտութենէ, յիրիդ յայդմիկ վաղ իսկ հմտագոյնք էաք մինչ չեւ քո ասացեալ էր, սակայն կարի հեշտական է մեզ լսել ի բերանոյ քումմէ, եթէ զինչ քոյ կարծիք իցեն զսոցունց: Արդ՝ ասա մեզ ո՞ք ի Հարց սրբոց զերկուս բնութիւնս յետ միաւորութեան Հաստատեաց եւ եդ:

Թէոփ. Նախ՝ զառաջինն ժամանակաւ՝ արժան է յառաջ մատուցանել՝ զմեծն Աթանասիոս. բանք նորա ի թղթին առ Եպիկտետոս կորնթացւոց եպիսկոպոս այսոքիկ են. "Այնո՛ւհետեւ՝ հարկ է՝ ըսելն զայլանդակութիւնն պետանել. եթէ ոչ է գոյացութիւն բանին եւ մարմնոյ է քնէ հոգեղինէ, եւ եթէ համագոյ ընդ Հօր է Բանն ըստ իսոպովանութեան Հարց, ապա ոչ է գոյացութիւն Հօր ընդ մարմնոյ հոգեղինէ: Ընդ Արիանոս ընդէ՞ր ցասութեալ է՛ս, զի զՈրդի արարած ասեն, յորժամ զա՛ս ինձնին զՀայր համագոյ արարածոցն գնե՛ս,,:

Կաղնոպ. Զի՞նչ յասացուածոյ ասսի առ մեզ, ոմն փիլիսոփա:

Թէոդ. Քաջ իսկ կշտամբէ զնոսա, որք ասեն, մի բնութիւն բանին եւ մարմնոյ: Այլ՝ հայեսցի՛ր տեսցի՛ր, աղաչեմ, սրպիսի չքնաղ օրինակաւ ստուգ այրն Ամթանասիոս ի ձեւ երկրորդ պհատարքաբանութիւնն յարդարէ: Քանզի առանց իրիք երկբայութեան է, եթէ զոր ինչ գոյացութենէ ասիցէ սբ, նոյն եւ բնութեան պատշաճի: Այսպէս խոստովանի՞ս թէոչ:

Կաղող. Ցիրաւի՝ այնպէս է:

Թէոդ. Շրջեցուք արդ զանուն գոյացութեան՝ յանուն բնութեան, եւ առաջգաւք. Եթէ նոյն է բնութիւն բանին ընդ մարմնոյ հոլաձնի, եւ եթէ բնութիւն բանին նոյն է ընդ Հօր բան խոստովանութեան Հարց. ապա ուրեմն եւ ինքն Հայր ունի զնոյն բնութիւն ընդ մարմնոյ հոլեղինի: Ցայսմանէ, եթէ սբ զբանն մի եւ նոյն գոյացութիւն ասիցէ ընդ մարմնոյ (ի նոյն յանգի թէ մի եւ նոյն բնութիւն ասիցես), զայնր զՀեռ գայցէ, եթէ եւ Հայր զմի եւ զնոյն գոյացութիւն զմի եւ զնոյն բնութիւն ընդ մարմնոյ՝ ունիցի: Եւ զի՞նչ քան զայս այլանդակութեան կայցէ: Այլ՝ յանհնարաւորայ աստի զի՞նչ ուսանիցիմք. զայն, եթէ բանն չէ մի եւ նոյն գոյացութիւն եւ ոչ մի եւ նոյն բնութիւն ընդ մարմնոյ: Արդ՝ եթէ բանն չէ նոյն գոյացութիւն եւ նոյն բնութիւն ընդ մարմնոյ, յայտ է՝ եթէ նորա այլ գոյացութիւն է եւ այլ բնութիւն: Եթէ այլ եւ այլ բնութիւնք են, ապա ամենեւին իսկ այլ է բնութիւն բանին եւ այլ բնութիւն մարմնոյ: Ապա ուրեմն Քրիստոսի եւս չէ մի բնութիւն: Զի եթէ քաջ ի միս առնուցումբ, եթէ որպիսի ճշդութեամբ ասացեալ է այս առաջադրութիւն առաւաձայնոյն Ամթանասի, "Եմի մ է գոյացութիւն բանին եւ մարմնոյ է քնէ հոլեղինի", անդէն գաանիցեմբ գանձ մեծ, քանզի ոչ եթէ վարկպատրակի եւ ընդօնայն ինչ՝ պ'է քնէ հոլեղէնն յայն յաւել:

Կաղող. Արդարեւ ասացեր. այլ յառաջ տար զբանդ:

Թէոդ. Ի միջանցէ եւ երանելին Կիւրեղ, յոր դաւքն մեծապէս ապաւինեալքդ էք, եւ նա ասէ վկայութիւն բանիցս ասացելոց: Յառաջնումն թղթի առ Սուկենսոս, ասէ, "Անհնարին այլանդակութեան բառ են, զոր ասեն, եմի մարդին յաստուածական բնութիւն անդր փոխեալ էցէ, եւ ընդ հակառակն՝ բանն փոխեալ է բնութիւն մարդոյ. եւ թանզի այդ անհնարին է, այնու զի՝ անփոփոխելի եւ անայլայլելի է բնութիւն բանին, այսպէս եւ երկրորդումն չէր փեղէ, չէ սբստաձական է բնութիւն աստուածութեան փոխել ոչ կարէ, եւ մարդին եւս սբստաձական է":

Նա ինքն՝ յայտնապէս եւս ի թղթին առ Եւղոգիոս զերկուս բնութիւնս խոստովանի եւ պաշտպան կայ սրբոց եպիսկոպոսացն արեւելից, որք զնոյն ասանդեցին. Դորովքն, ասէ, ոմանք գյայտնութիւն, զոր եղեն արք-եւեան եպիսկոպոսք. զի՞ըզ, ասեն, Աղեքսանդրացւոց եպիսկոպոսն կարծց հանդուրժել եւ հաւանել բանից նոցա, որ զերկուս բնութիւնս ասեն":

Նա ինքն՝ յայտնապէս եւս ի թղթին առ Եւղոգիոս զերկուս բնութիւնս խոստովանի եւ պաշտպան կայ սրբոց եպիսկոպոսացն արեւելից, որք զնոյն ասանդեցին. Դորովքն, ասէ, ոմանք գյայտնութիւն, զոր եղեն արք-եւեան եպիսկոպոսք. զի՞ըզ, ասեն, Աղեքսանդրացւոց եպիսկոպոսն կարծց հանդուրժել եւ հաւանել բանից նոցա, որ զերկուս բնութիւնս ասեն":

Նա ինքն՝ յայտնապէս եւս ի թղթին առ Եւղոգիոս զերկուս բնութիւնս խոստովանի եւ պաշտպան կայ սրբոց եպիսկոպոսացն արեւելից, որք զնոյն ասանդեցին. Դորովքն, ասէ, ոմանք գյայտնութիւն, զոր եղեն արք-եւեան եպիսկոպոսք. զի՞ըզ, ասեն, Աղեքսանդրացւոց եպիսկոպոսն կարծց հանդուրժել եւ հաւանել բանից նոցա, որ զերկուս բնութիւնս ասեն":

Jwerbjne wubL. ‘‘Հ-ռեգուն ալեր եր- ձեր Ե-ալ ալ-ռեգ, Ելելեե- ալեգ-ռեգ (Եեռռրելռ) ելելռ-ռե, ցռ-ելե-ռե, ալ-ելելռ-ռե Ե- բե-ռեգ (+ռեգ ալ ռե-ելե-ռե է բեգ է ալ-ռե-ելե-ռե, ռռելռ-ռե ռեգ ռե- ելե-ռե-ռե ռե Եռռռելռ-ռե-ելե-ռե է+ե ելեռ ֆեռեգ: Ֆեռ ելե ե- ռե+ ռելռ ելե Ռրելռ, ե- բե-ռեգ ռեգ-ռե-ելե-ռե, ռե ելե Տելռ Եռռռելռ-ռե-ելե-ռե է- ելե Ռրելռ ելե- ե- ելե ռե- ռռռռ-ելե-ռե, ելե-ռե բեռ-ելե-ռե, ռե ելե-ռե-ելե-ռե է ելե ռեգ-ռե-ելե-ռե, ելե-ռե ռեգ-ռե-ելե-ռե է- ռե-ելե-ռե ռե- ելե-ռե-ռե ռե ելե-ռե-ելե-ռե, ռե ելե-ռե-ելե-ռե է- ելե ռե- ռռռռ

ՀԵՐՀՈՒԱ ԲՆՈՒԼԻՆ ԱՆՈՂԱՆԵԱԼ (ոչՓԵ ՀՆԱՐ Է ԱՍԵԼ ՔԵՐՀՈՒՆԵՈՒ ԸՍՊ ԱՆՑՆԻՐ ՀԱՆՁԱՄԱՆԱՑ). ԱՆՂԻՒ՝ ԵՐԲԱՆ՝ ՅԱՓՈՒՆԵԼ ՅԱՌՈՒՆՑ ՏԱՐՑԿԻՆՈՂ, ԱՅԼՈՒՂ ԲԱՑԱՆԵԼ, ՂԻ ՀԵՐՀՈՒՆԻՑ՝ ՄԻ ՔՐԻՍՏՈՍ. ՎԱՆ ԱՅՍՈՐԿԻ ԵԿԻ՝ ԱՍԵԼ ԼԻՆԻՆ ՆԱԼԱՆՔ ԵՐՀՈՒ, ԵՒ ԵՐՀՈՒՆ ԻՐՐԵՒ ՂԸՆԵՒՈՐ ՃԱՆԱՉԻՆ,,: Տեսանեմ որպէս ամենայն ուրեք երանելին Կիւրեղ զերկուս բնութիւնս խոստովանի:

Այսպէս եւ յայլում թղթի առ Սուկենդոս գրէ օրինակ դայս. "Ոչ ՀՏԵՐՆ ԼՈՒԼՈՐԵԼ ՏԱՐՕՒՎ ԼՈՒՎ ասիցէ, այնու՝ եկն է Տէրն ի տաց եւ ի հոգւոյ պանծալի ընդ ցուցանիցէ: Այլ, ԵՐԲԵՔ ՈՒՐ ԼՈՒԼՈՐԵԼ ԲԱՆԱՒՈՐՆ ՀՈՓՈՎ ասիցէ, որպէս ՂԻ՝ ՀՈՀՄԱՒՈՐ ԼՈՒԼՈՐԱՆՔՆ ԵՑԷ, ՈՂ ԻՆՂ ԱՐՓԵԼՈՒ ասել ընդունէ, լուլորել ի բնութեան տարցոյ. ԵՐԲԵ ԾԸՂՏԱՐԲԻՔ Է ԱՅՑ, ԱՍ ԻՆՉ ՀԵՐՀՈՒՑ ԲՆՈՒԹԵԱՆՑՆ ԳՑՑՈՒԹԵՒՆ ՈՂ ԽՈՍՏՈՎԱՆԻՑՆԻՒ ՅԵՍ ՊԱՀՈՒՈՐՈՒԹԵԱՆ՝ ԱՍԱՆՑ ՄԻՆԵՒՆ ՂՆՈՒՆ ԲԱՑԱՆԵԼՑ: ՎԱՆ ԱՅՍՈՐԿԻ՝ ԵՐԲԵ ասիցէ ոՀ ՂՔՐԻՍՏՈՍ ԼՈՒԼՈՐԵԼ ՎԱՆ ՄԵՐ՝ ՏԱՐՕՒՎ, ՈՂ ԱՅԼ ԻՆՂ ասէ, քայց ԵՐԲԵ՝ ՂԼՈՒԼՈՐԵԼՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՎԱՆ ՄԵՐ՝ ՄԵՐՈՎ ԲՆՈՒԹԵՒՆ,,: Տեսանեմ, զիարդ պայծառագոյնս զերկուս բնութիւնս յեսու միաւորութեանն խոստովանի երանելին Կիւրեղ:

Տեսցուք եւ զԳրիգորիոս կՄեծն եւ զքաջահմուտ իրաց աստուածեղինաց: Ի ճառն՝ որ վասն Որդւոյ, ասէ "Աստուածն հոլնել՝ ՀՄԱՆԱԼԻՔ Է, ՈՂ ԲԱՆԻՆ, ԱՅԼ ԱՅՆՈՐԿԻ ՈՐ ԱՂՕՒ ՊԵՏԵԼ ԼԻՆԷՐ. ՂԻ ՅԱՓՀՈՊԵ Աստուած Աստուծոյ՞ հարցեալ լինել: Որպե՞ ասէ Հայր՝ ՈՂ ԱՅՆՈՐԿԻ, ՈՐ ՊԵՏԵԼ ԼԻՆԷՐ, ԱՅԼ ԲԱՆԻՆ, ԽՈՒՂԻ ԵՐ ՀՐԻՆ: Ապա ՈՐՔՆ՝ Ի ՀԵՑ ՀՈՒԱՆ ՅԱՓՀԱՊԵՍ ասին ասէ ՍՈՒՏ ՂԵՐՀՈՒՑՆ Ե՞Ս, ԵՒ ՅԱՅԼՔ ՀՈՒԱՆ ՅԱՓՀԱՊԵՍ՝ ԸՍՊ ԱՅԼ Ե՞Ս ԱՅԼ ՀԱՆՁԱՄԱՆԱՑ ՈՐ Ի ՀԵՂ Է. ՂԻ Աստուածն՝ ՅԱՓՀԱՊԵՍ Աստուած ՀԵՐ Է, ԱՅԼ ԱՆՅԱՓՀԱՊԵՍ ՀԱՅՐ ՀԵՐ. Ե՞Ս ԱՅՍ Է, ՈՐ ՂԵՐԵՒԵՒՈՎՍԱՅ Ի ՄԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ԱՍԵԼ ՊԱՆԻ, ԱՅՍՈՒՀՆ Է՝ ՊՂԵՐՍ ՅԱՅՆԿՑ՝ ՓՈՓԽՄԱՄԲ ԲԱՆԻՑ ԸՆԴ ՄԻՄԵԱՆՍ, ՎԱՆ ՊԱՀՈՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ԲՆՈՒԹԵԱՆՑ. Ե՞ԱՅՍ ՊԱՊՃԱՍՓ ԱՅՆ Է, ՂԻ ԲՆՈՒԹԻՒՆՓ ՄԱՑՆ ՓԵՍՈՒԹԻՒՆԲ ՂԱՆԱՂԱՆԻՆ, Ե՞ ԲԱՆՓ ԲԱՐԲԱՌՈՑ ԸՆԴ ՆՈՍԻՆ ՂԱՆԱՂԱՆԻՆ,,: Տեսանեմ, զի կրկին անուանէ նա զՔրիստոս. եւ անդէն յաւելու եւ ասէ. "Զի ԲՆՈՒԹԻՒՆՓ ՄԱՑՆ ՓԵՍՈՒԹԻՒԲ ՂԱՆԱՂԱՆԻՆ, Ե՞ ԲԱՆՓ ԲԱՐԲԱՌՈՑ ԸՆԴ ՆՈՍԻՆ ՂԱՆԱՂԱՆԻՆ,,: Այլ տեսցուք զՀեսեւեսեան. "Լո՞Ր ՊՈ՞ՂՈՍ՝ ՈՐ ասէ, Աստուած Տէրն ՄԵՐՈՑ ՅԻՆՈՒՆ Քրիստոսի, Հայրն փառաց. ՅԻՆՔ՝ Աստուած է նա Քրիստոսի, ասկայն Ե՞ Հայր փառաց. ՂԻ ՆԵՊԵՐՔ Ե՞ ԵՐՀՈՒ ԲՆՈՒԹԻՒՆՓ ՊԱՏՐԱՍՏԵԼՒ ԻՆՂ ՊԻ ԵՆ, ԱՅԼ ԱՅՈ ՈՂ Է ԲՆՈՒԹԻՆՆ Է, ԱՅԼ Է ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՆՆ,,: Լուր զինչ ասէ. "ԹԵՊԵՊԵ ԵՐՀՈՒ ԲՆՈՒԹԻՒՆՓ ՊԱՏՐԱՍՏԵԼՒ ԻՆՂ ՊԻ ԵՆ, ԱՅԼ ԱՅՈ ՈՂ Է ԲՆՈՒԹԻՆՆ Է,,: Արդ ԵԹԷ ՉԷ ՄԻ Է ԲՆՈՒԹԻՆՆ, ապաքէն կայ եւ ՄԵԱՅ ԵՐԿՈՒ Է ԲՆՈՒԹԻՆՆ:

(Հաս Թէորիանոս Ս. Գրիգոր Աստուածաբանի առ Կղեոնիոս գրած առաջին թղթէն՝ ուրիշ վկայութիւն մ՚ալ յառաջ բերելէն ետքը ուրիշ Ս. Հարց վկայութեանց կ՚անցնի ու կ՚ըսէ):

Յուցից եւ ի գրոց Գրիգորի Նիւսացւոյ առ Սիմպլիկիոս, ԵԹԷ եւ նա գնոյն վարդապետութիւն ուսուցանէր օրինակ զայս. "Քան-

Ես ամեն ինչ արի, որ ինձ հետ տանեմ Հռոմ, բայց ոչինչ չկարողացա անել։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։

Ես ամեն ինչ արի, որ նրան համոզեմ, որ ինձ հետ գնա Հռոմ, բայց ոչինչ չկարողացա անել։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։

Ես ամեն ինչ արի, որ նրան համոզեմ, որ ինձ հետ գնա Հռոմ, բայց ոչինչ չկարողացա անել։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։

Ես ամեն ինչ արի, որ նրան համոզեմ, որ ինձ հետ գնա Հռոմ, բայց ոչինչ չկարողացա անել։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։

Ես ամեն ինչ արի, որ նրան համոզեմ, որ ինձ հետ գնա Հռոմ, բայց ոչինչ չկարողացա անել։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։

Ես ամեն ինչ արի, որ նրան համոզեմ, որ ինձ հետ գնա Հռոմ, բայց ոչինչ չկարողացա անել։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։

Ես ամեն ինչ արի, որ նրան համոզեմ, որ ինձ հետ գնա Հռոմ, բայց ոչինչ չկարողացա անել։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։ Ես ուզում էի, որ նա ինձ հետ գար Հռոմ, որ ես կարողանայի նրան ներկայացնել իմ ծանոթներին, որ նրանք էլ տեսնեն, թե ինչ գեղեցիկ աղջիկ է Ֆրանչեսկան։

վայելչութեան, ամէն ի նա՛ւ ելեալ, զի հաղորդակից է երկոցունց, այսինքն՝ մարդկային եւ աստուածային բնութեանց,, : Ա՛լ՝ ի գիրս իւրատ Սոբինոս Եպիսկոպոս՝ ասէ սուրբ այրն. ''Ցորժամ էրն յիւրում անեպհանութեան աստուածութեանն, առանցնացոյց զանձն, եւ այս զչքնութեան բնութեանն կապակցութեան մարդին. էբէր՝ Աստուածս ոչ կարօտանայր ինէ եւ չէր ինչ պակաս ի նմանէ, այսպէս եւ ի չքնութեան մարդութեանն, որպէս զի չերկուին եւս բնութիւնս նոր կապակցել,, :

Պաղնոս. *Ինձ այնպէս թուի, եթէ բազում ամք են, զի ճգնիս եւ վաստակեցեր ժողովել զգիրս եւ զվկայութիւնս Հարց սրբոց վասն երկուց բնութեանց:*

Թէոդ. *Այդ ճշմարիտ է, եթէ ամենայն ինչ դոյզնագիւտ եւ չքնաղ խնդրէ ճիգն մեծ եւ ժամանակ բազում, այլ՝ ի բանի երկուց բնութեանց չիք բնաւ նուազութիւն, մանաւանդ թէ՝ առաւտութիւն բազում է. յամենայն գիրս Հոգւով Աստուծոյ գրեալս այնչափ է առաւելութիւն լիութեանն, որչափ ընդ բնաւ սիեզերս տարածութիւն օդոյ: Վասն այնորիկ եթէ բազմագոյն եւս վկայութեանց պիտոյ իցէ, աստէն յօժար մտօք եւ զնուին պատրաստ եմ ընծայեցուցանել: Օ՛ն անդր, լսիցուք արդ եւ զմեծ փիլիսոփան զվկայն Յուստինոս, որ զսոցին իրաց ճառէ ի գիրսն վասն Երրորդութեան Գլ. ԺԲ. ''Ցորժամ լսէիցէս, ասէ, քանս ինձանց հակառակս ընդդ Որդւոյ, ըստ պարզութիւն անկապեալ ընտրեն եւ քաջանեալ ի բնութիւն. եթէ ոչ ինչ եւ աստուածակոն են ասացեալքն, աստուածքեն բնութիւնն ընտրեն ընձայեալքը, եթէ դոյզն եւ մարդկօրէնս իցեն, մարդկեղէն բնութիւնն համարեալքը: Եւ այնպէս խոստացեալ յօժարեայն բանիցն անհնարանութենէ, ինոյ ինոյ ի բնութենց ընդ պարզաճանն ընձայեալ՝ եւ խոստովանեցեալ ընդ Որդի, եթէ յաւիտեան ման ընդ Հօրն յաւիտենական, եւ եթէ ի յերկին ժամանակ՝ ձնեալ ըստ երկոց սրբոց,, :*

Զայսոսիկ ասաւածայինն Յուստինոս:

Իսկ Ոսկեբերան ի մեկնութեան առ Տիմոթէոս թղթին, գրէ զայս ձեւ. ''Մի՛ընդդն հաղորդակից է երկուց, որոց ինքնուրդ անցեալ կայ, քան ընդ ինքնուրդին է ունել կցորդութիւն ընդ երկոցն եւս, եւ լինել նոցին բաժանորդ,,. եւ առաւել ի զինի, ''Արդ՝ եթէ ընդ նա կցորդ բնութեան Հօր, ապա եւ ինքնուրդ ոչ է. այլ զաւրեալ բաժանեալ ի նմանէ: Որպէս կցորդ է բնութեան մարդկան, ընդ եին ասէ մարդկի, այսպէս եւ բնութեան Աստուծոյ, ընդ յԱստուծոյ եին,, :

Միաբան ոգին՝ Հարց Սրբոց՝ մեծ եւ սիեզերական սուրբ Սիւնհոդոսն՝ քան ակնարկութեան Տեառն՝ եւ բարեաւր Հրամանաւ Ինքնակալացդ գումարեալ ի Քաղկեդոն, կարգեալ Հաստատեաց, եթէ ոմի՝ եւ նոյն ինքն Քրիստոս՝ է Որդի, Տէր, Միածին՝ յերկուս բնութիւնս առանց շփոթմութեան, առանց փոփոխութեան, ոչ ի բաց բարձեալ տարբերութեան բնութեանց վասն միաւորութեանն, պահելով եւ յատկութեանց երկուց բնութեանց՝ դուպակցելոց ի միում անձին եւ ի միում ենթակայութեան, ոչ անջատեալ եւ

ոչ բաժանեալ յերկուս անձինս. այլ՝ մի՝ նոյն Որդի միածին, Աստուած Բան, Տէր, Յիսուս Քրիստոս:

Կաղնեղ. Բնաւ իսկ՝ ասել զերկուս բնութիւնս՝ բաժին իմն ի ներքս արկանէ. յիրաւի երկնչիմ, զի մի զգուշացեալք ի վերնոյն եւտիքեայ անկանելոյ, որ ե միոյ բնութեանն խառնութիւն, անդէն ի խոր անղունդս նեստորի գլորիցիմք՝ ի ձեռն երկուց բնութեանց զերկուս անձինս ի ներքս մուծեալ:

Թէոդ. Նեստորիոս զերկուս բնութիւնս բաժանեալս ասէր, եւ ոչ միաւորեալս ի միում անձին, եւ զայս քաջ իսկ նշանակեալ՝ Ս. Կիւրեղ ի թղթին առ Եւղոգիոս, ասէ. "Այսպէս ե- ի ներքս նեստորիոսի, ըստ որում ես- զիտոյ ե- Բանին նշանակելով՝ զերկուս բնութիւնս ասէ նա (զի այլ բնութիւն ե Բանին ե- այլ՝ մարդոյ), ասկայն զմիաւորութիւնն ընդ ոչ խոստովանի: Բանզի՝ ոե+ ի միաւորութիւնս ասցէ՝ զի Որդի, զի Տէր խոստովանիմ, ե- պարտիս զի բնութիւն Բանին մարմնացեալ,,:

Այլ դու՝ ըստ խրատու իմաստնոյն Սողոմոնի, մի խառնրեսցիս ոչ յաջ եւ ոչ յահեակ. այլ ընդ միջին եւ արքունական ճանապարհ գնասջիր: Քանզի չորք հերեսիութիւնք ենդէմ ընդ դէմ հակառակք միմեանց, երկու ի վարդապետութեան աստուածութեանն եւ երկու զմարդկային բնութեամբ: Ցաստուածութեան անդ Սաբելիոս դնէր մի բնութիւն եւ միանձն. իսկ Արիոս՝ զերիս անձինս եւ զերիս այլ եւ այլ բնութիւնս ստորս ի միմեանց: Այլ մեք ոչ զերիսն խառնեմք ի մի, ոչ Սաբելի ախտիւն ախտանամք, եւ ոչ յերիս անբնականս եւ ստորոտիս բաժանեմք, զի մի ի մոլեգնութիւն Արիոսի խորտակեսցուք, այլ քարոզեցուք միմի բնութիւն յերիս անձինս: Դարձեալ՝ ի մարմնացութեան Բանին Աստուծոյ՝ զեմ ընդ դեմ ընդ միմեանս մաքառին Նեստոր եւ Եւտիքէս: Նեստորիոս ասէր զերկուս բնութիւնս բաժանեալս եւ զերկուս անձինս, զերկուս Քրիստոս եւ զերկուս Որդիս. իսկ Եւտիքէս զմի բնութիւն եւ զմի անձն. այլ մեք ասեմք, անձն մի, Քրիստոս մի, որդի մի՝ յերկուս բնութիւնս աստուածութեամբ, ասեմ, եւ մարդկութեամբ, անբաժին, անշփոթ միաւորեալս. արդ՝ որպէս ասացաք, դնասջիր ընդ միջին եւ ընդ արքունական ճանապարհ, ըստ այնմ զոր ասէ Գրիգոր Աստուածաբան. "Ցորքամ զինչն ասեմ, ճշմարտութիւնս խոտանամ, յոր ինչ ոմն ոչ ուղիղ է, քարուղ առնիցեմ,,: Ար երկիցես յերկուց բնութեանցն թուոյ: Զի յորժամ յաստուածութեան անդ զերիս անձինս ասիցեմք, բաժին ի բնութեան ոչ արկանեմք. այսպէս եւ յայսմ անօրէնութեան՝ յորժամ զերկուս բնութիւնս ասեմք, յանձին նորա բաժանումն ոչ դնեմք. եւ այս այն է, զոր ասէ Գրիգոր Աստուածաբան յերկրորդում մասնէն առ Կղեոնիոս. "Ասեմ ճշմարիտ՝ այլ ինչ ե- այլ ինչ. սակայն այլապէս ինչ օրինակս- տան զոր էրն են յերրորդութիւնն, զի անդ՝ այլ ոմն ե- այլ ոմն, զի մի զանյինս շփոթիցեմք. ե- ոչ երիս այլ ինչ ե- այլ ինչ, զի երեքն ոչ են յան-

պատաճառ-ութեան,,: Այլ արդ՝ զկարդ բանից բարեպաշտն Աստուածախոսին քակ գմտաւ աճ: Աւե՞ր է քրիստոս ասէ, այլ ինն է- այլ ինն. զի ինն՝ ինչ մի անանձն կամ չէզոք նշանակէ, եւ յատկանէ զբնութիւն, նորին ապազաւ՝ զայլ եւ այլ բնութիւնս ի քրիստոս ասէ: Իսկ այլ ոճն զգրատէ, զանձնաւորութիւն նշանակէ, վասն այնորիկ, յաւելու եւ ասէ, ոչ այլ ոճն է- այլ ոճն: Տես եւ զայն զի ասէ. այլ ապէ ինչ օրինակաւ- տան ընդ էդէն են յերկրորդութեան: Քանզի յերկրորդութեան մի բնութիւն է, այլ ոչ նոյնպէս եւ մի անձնաւորութիւն. իսկ ի քրիստոս մի անձնաւորութիւն է, եւ ոչ նոյնպէս մի բնութիւն. զի զայս նշանակէ բանն, այլ ապէ ինչ օրինակաւ: Քանզի՝ անդ մի բնութիւն եւ երեք անձինք, իսկ աստ մի անձն եւ երկու բնութիւնք են:

Զայս իբրեւ ասաց Թէորիանոս, անդէն աստուածասէր եպիսկոպոսն Գրիգորիոս ազգակից արենակից սրբոյ Կաթողիկոսին՝ բարձր ձայնիւ աղաղակեաց: ԵՍ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԵՄ, որ ոչ ասէ ի քրիստոս զերկուս բնութիւնս՝ նզովել եղեցի:

(Հոս Թէորիանոս՝ Պետրոս Սոփիրայ եպիսկոպոսի մը խօսքի մէջ մտնելն եւ անոր քանի մը աննշանակական առարկութիւնները յառաջ բերելէն եւ լուծելէն ետքը՝ ատանկ կը խօսի:)

Ցետ այսց բանից իբրեւ խոնարհեցաւ բերան Պետրոսի բարեպաշտոն եպիսկոպոսի, յայնժամ սրբական եպիսկոպոսն Գրիգորիոս յոտն կացեալ ասէր. ԵՍ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԵՄ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆ ԸՆԴ ՀՌՈՄԱՑԻՍ: Ցետ երկուց աւուրց՝ անդրէն կոչեցաք եւ ելաք ի վերնատունն առ կաթողիկոսն սուրբ. իբրեւ բազմեցաք, խօսեցաւ նա առ ամենեսեան այսպէս.

Կաթող. Ձէ ինչ երկբայութեան, թէ զերկուս ի քրիստոս բնութիւնս ասեմք, յորժամ գնոսին անբաժին միաւորեալս ի միում անձնաւորութեան խոստովանիմք, որպէս իակ Ս. Կիւրեղ յառաջին թղթին առ Սուկենդոս, ասէ. "Որչափ հնար է ձեզ տրօտ- ի հոգւոյ ակամբ ձայն փեսանել, եթէ արով օրինակաւ Միածինն տրդտացաւ, երկուս ասէմ քնութիւնս միաւորեալս, ե- ի քրիստոս, Որդի, Տէր ե- Բան Աստուածոյ, որ տրդտացաւ ե- տրջհացաւ,,: Նա մանաւանդ՝ եւ լուսաւորքն եկեղեցւոյ ամենեքին, զորոց գվկայութիւնս վաղ իակ առաջի մեր եդ իմաստասէրս, զայս պածառապոյնս յանդիման առնեն: Արդ՝ առն քրիստոնէի չէ արժան յայտնեացն, առուգելոցն եւ ճշմարտից հակառակ կալ, եւ մեզ՝ մրցել յայտմհեաս ի վերայ սոցին իրաց: Այժմ՝ զի՞նչ արդեօք զմեզ ի խոստովանելոյ եւ զերկուս բնութիւնս ի մի քրիստոս եւ զմի բնութիւն վասն անբաժին եւ անանջատական միաւորութեանն, քանզի ունիմք եւ զսուրբն կիւրեղ, որ գրէ ահկնադոյնս յերկրորդ թղթի առ Սուկենդոս. "Ոչ հնոյն այնոքիկ որ տ պարզկանս են քնութեամբ ճշմարտի- ասին՝ զի, այլ ե- յօդուածոյն, որպէս ինչ զի ե տրդ՝ գոյացեալ ի հոգւոյ ե- ի տրջհոյ. սոցա այլ ե- այլ հերպարան տ են, ե- ոչ նոյն գոյացութեան տ,

ասէին ինքեանք՝ ըստ բնութեան տարբեր կացութեանն: Արդ՝ քանզի ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ, որոց այլ եւ այլ բնութիւնք են, մի բնութիւն մարդոյ կատարի եւ ասի, քանզի ի դէպ իմանալի է, եթէ եւ մի բնութիւն Քրիստոսի յաստուածութենէ եւ ի մարդկութենէ կատարի եւ ասի,,: Մեկնեա զայս, եւ այն շատ է մեզ:

Թէոդ. Շատիկ եւ բաւական էարդեօք Սրբութեան քո ճոխութիւն սրբոյ առնն Գրիգորի աստուածաբանի, զոր ցուցեալ յերկրորդ ճառէն վասն Որդւոյ, առ հաւանելոյ այնմ եթէ չէ պարտ յեւս միաւորութեանն մի բնութիւն խոստովանել, այս են բանքն նորա. ,, Թէպէտ եւ բնութիւնք յօդեալք՝ ինչ ոչ էին, այլ այժ կան ի բնութենէ, այլ վասն յօդուածոյն,,: Ապա՝ յորժամ ասիցէ եթէ, Այլ չէ իբնութենէ, ապաքէն նովին իսկ արգելու զի մի երկոքին միաւանականքն [1]) մի բնութեամբ՝ ասիցին: Զի՞նչ լուսաւորապոյն քան զայս խնդրիցես:

Կաղող. Ընթերցուած Հայոց ոչ ունի այսպէս:

Թէոդ. Ապա՝ վրիպական է մատեանդ: Եւ անդէն Թէոդիտոս եդ առաջի կաթողիկոսին գՀաւատած բանիցն այնոցիկ առաքեալքն, զոր առ իւրն ունէր, եւ ասէր. Ընթերցիր, Տէր: Իսկ կաթողիկոսն կոչեալ զոմն ինոցանէ որ հմտագոյնքն էին ասորւոյ բարբառոյ, հրամայեաց ընթեռնուլ, եւ եգիտ գրեալ որպէս ասէրն Թէոդիտոս: Յայնժամ յառել ասել Իմաստասէրն. Տէր, բաւական է այդ, թէ խնդրիցես զայլ եւս վկայութիւնս. ասորերէն եւս ոչ գիտեմ. այլ այդպէս գրեալ ի գիրս Ասորոց գտի ի կեսունիա, եւ շատ ուրախ եղէ ընդ դիւտն:

Կաղող. Այնու իսկ՝ զի ընթերցուածն Հայոց ոչ այդպէս ունի, յայլմէ կուսէ զատութիւն խնդրեմ, թէ յիրաւի պարտ եւ պատշաճ իցէ մեզ Հետ միաւորութեանն զերկուս բնութիւնս ի Քրիստոս խոստովանել:

Թէոդ. Այդ դիւրին առ իմանալ է այնմ, որոյ ոչ իցէ նենդութիւն:

Կաղող. Քա՛ լիցի ինձ, թէ արարիչ նենդութիւն, մանաւանդ յաստուածայինս. զի այդ ոչ ումեք արժան է, որ բաց Քրիստոսի Հրամանացն կամիցի կեալ. յանկամ խելամուտ լինել եւ ոչ եթէ ապ յափոյ յախուռն գալ ի խոստովանութիւն:

Թէոդ. Խոստովանիմ զերկուս բնութիւնս միաւորեալս առանց փոփոխութեան եւ շփոթութեան.

Կաղող. Ճշմարտի՛ւ. քանզի Ս. Կիւրեղ ի թղթին առ Սուկենդոս ասէ այսպէս. ,, Անհնարին այլանդակութեամբ եւ փոխեալ լինել բանի եւ մարդոյ. եւ ընդ հաւասին է՝ բանն փոխեալ ի բնութիւն մարմնոյ. եւ զանգիտելի է՝ անայլայլելի է բանն, այսպէս չէ՝ չէ Հնար՝ ըստ արարածական ինչ ի բնութիւն անցք Աստուածութեան անցանիցէ, ապա՛ն մարմինն իսկ արարածական է,,:

[1]) Յն. τὰ συναμφότερα

Թէոփ. Դու ինքնին հանգուցեր գմեզ ի ճգանց, զի վկայ մեծ էր վարդապետութեանն զՍ. Կիւրեղ առաջի եգեր: Քանզի եթէ անհնար է արարածոց ի գոյացութիւն եւ ի բնութիւն աստուածութեան փոխել, եւ եթէ մարմինն եւս արարածական է, զի՞նչ գայր գՀետ գայցէ. դու ինքնին ասասջիր:

Կաղնէ. Զի՞նչ է այդ, ես անգիտանամ. զի՞նչ ասաի հաւաքել կամիցիս:

Թէոփ. Մարմին եւ բան մի բնութիւն ոչ են:

Կաղնէ. Կարի քաջ. այլ ես ցանգ ունիմ ի մտի զբանն, որ յառաջագոյնն ընծայեցաւ մեզ ի Ս. Կիւրղէ, որ ասէ "Որպէս ինչ զի է մարդ՝ գոյացեալ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ՝ ասցա այլ եւ այլ հերպոբոն է եւ ոչ նոյն գոյացութիւն, ասէցի զհաւորեալ՝ զմի բնութիւն մարդոյ կոչեսցանէն,,: Աւանիկ՝ են երկու բնութիւնք՝ հոգի եւ մարմին, սակայն ոչ հոգի ի բնութիւն մարմնոյ փոխեցաւ, եւ ոչ մարմին ի բնութիւն հոգւոյ. այլ երկոքին յիւրեանց սահմանի պահեալք, ի նոյնութիւն՝ մի բնութիւն գոյացաւ: Ապա ուրեմն՝ չէ ինչ անհնարաւոր յերկուց բնութեանց միոյ բնութեանն լինել՝ զայս յօրինուած մարդոյ ցուցանել:

Թէոփ. Զօրինակ մերոյ յօրինուածոյս վասն այնորիկ միայն կՍ. Կիւրեղ ի կիր արկանէր, զի ցուցցէ, եթէ է հնար յերկուց եամ յայլեւայլ բնութեանց միոյ անձին լինել, որպէս ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ պետրոսն կամ պաւղոս: Քանզի ի մըցել անդ նորա ձնդ դեմ նեստորի, որ ուրանայրն զհնարաւորն լինել միոյ անձնաւորութեան յերկուս բնութիւնս. վասն այնորիկ եւ յերկուս րդիս զմին եւ զանբաժանելին քրիստոս յիմարութեամբ անջատեր նա. Ս. Կիւրեղ զօրինակ մարդոյ յանդիման ածէր, զի ցուցցէ, եթէ որպէս ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ մի մարդ կապմի, հանդոյն սմին եւ յաստուածայինն եւ ի մարդկայինն բնութեանց մի քրիստոսն է: Դիցուք առաջի, թէ հաճոյ իցէ, եւ զպատճառն, թէ ընդէր զօրինուած մարդոյ, որ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ, մարթ է ասել մի բնութիւն. զի ասեմք իսկ զմարդկեղէնն բնութիւն, եւ ոչ զմարդկեղէն բնութիւնս, նորոգեալ ի քրիստոսէ: Ըստ այսմ օրինակի յորժամ Հարք սուրբք զերկուս բնութիւնս ի քրիստոս խոստովանին, զհոգի եւ զմարմին մի բնութիւն ճանաչեն. այլ՝ ի քրիստոս ասել մի բնութիւն արգելեալ է:

Կաղնէ. Ցանկամ նախ՝ գիտել թէ ո՞ք արգելուցու ասել մի բնութիւն ի քրիստոս, եւ ապա՝ զպատճառս այնր արգելման լուիցուք, եթէ հաճոյ իցէ ձեզ. քանզի ինձ այնպէս երեւի եթէ ոչ ոք ի սրբոց Հարց արգել զայն:

Թէոփ. Ցայնմանէ իսկ, զի նոքա զերկուս բնութիւն ասեն՝ իմանալի է, թէ չէ պարտ ասել մի բնութիւն. եթէ երկու, ապա ոչ է մի. եթէ մի՝ ապա ոչ են երկու:

Կաֆող. վասն այնորիկ արգելեալ ասես, զի նաքա զերկուս բնութիւնս ասիցեն. միթէ եւ զվկայութիւնն եւս յանդիման առնիցե՞ս, որ գայդ յայտնապէս արգելուցանէ։

Թէոդ. Այնու իսկ շատանալ պարտ էր քեզ, այլ ունիմ եւս եւ զվկայութիւնս սրբոյ Հարց եւ արանց անուանելոց, որք արգելին գայդ հաստատութեամբ։ Եւ նախ՝ զբանս սրբոյ առն Գրիգորի Աստուածաբանի, զոր ի վեր անդր յիշեցաք, եւ կայ յերկրորդ ճառին վասն Որդւոյ, օրինակ գայս. "Թէպէտեւ երկոքին բնութիւնք ունին զհատուկսն ինչ ի նոսա. այլ այս ոչ ի բնութենէ է, այլ ի հաւորութենէ"։ Այլ գայսուիկ կամիմ զանց առնել, զի ժխտես, եթէ ի հայերէն ընթերցուածի այսպիսի ինչ գրեալ ոչ իցէ։ Արդ՝ եդից առաջի քո եւ զՍ. Ամբրոսիոս Մեդիոլանոյ եպիսկոպոս, որ յառաջագոյնս եւս բարբառի ի գիրս իւր ընդդէմ Ապողինարի, եւ ասէ, "Յառնէն այլ է ասեն զմարմին Տեառն եւ զԱստուածութիւնն՝ զի բնութիւն. Ո՛չ զժխտէ զայդչափ պղծութիւն ամբարշտութեանն ժայռեցին"։ Զոյն եւ երանելին Գրիգոր Նիւսացի ի գիրս ընդդէմ Ապողինարի ազգակէ. "Եղեւ ի յոտիւթիւնս զհետանոյ հակառակն՝ բնութիւնք էին նաքա մարմնին, մտքնոյն, ասեմ, եւ աստուածութիւնն, զիարդ էրկուքն զի էին"։ Հանգոյն սոցին եւ առաւուածայինն Ասկեբեան ի թղթին առ Ակակիոս Մելտակեայ ասէ. "Մի Որդի, զի, ասեմ, անչն՝ էրկուքսըք զհաւորեալ, որ առանց շփոթութեան եւ քաշանման ճանապէն, ոչ ի հոմ հոչնոմ բնութեան, այլ՝ յերկուս բնութիւնս կատարեալ"։ — Առ այս զի՞նչ ասիցես։

Կաֆող. Այժմ՝ ոչ գվճիռն տալոյ, այլ մրցելոյ ժամանակ է. ի դէպ ժամանակի՝ պատշաճական գգուշութեամբ եւ ճշդապոյն դատաստանաւ կամիս իմ եւ գկարծիս յայտնեցից։ Սակայն՝ թէ հաճոյ իցէ, զնոստմունագ կատարեա։

Թէոդ. Զո՞ր։

Կաֆող. Աստ գպատճառս, էր ասպա աւրգելուն ասել մի բնութիւն ի քրիստոս։

Թէոդ. Որոց մի է բնութիւն, նոցա եւ հանգամանք գոյութեան հաստարակայ են, իսկ որոց հանգամանք գոյութեան հաստարակայ են, նոցա եւ գոյացութիւն մի եւ նոյն է. արդ՝ քրիստոսի Աստուածութեանն գոյացութիւն բնաւ եւ ամենեւին իսկ չէ նոյն ընդ նորա մարդկային բնութեանն. ապա՝ ոչա հանգամանք գոյութեանն չկարեն լինել մի եւ նոյն։ Եւ յայտնի իսկ է ամենեցուն, եթէ որոց հանգամանք գոյութեան ի գլխովին չեն նոյն, հարկ է, եթէ եւ նոցա բնութիւնքն այլ եւ այլ իցեն։ Քանզի՝ ժխտելոյ հակառակ է հաստատելն. այսպէս ի քրիստոս զերկուս բնութենան ասել հակառակ ընդդէմ է այնմ, թէ ասիցէ ոք, ի քրիստոս մի բնութիւն։ Ժխտելն եւ հաստատել գնոյն բան ի նմին՝ չկարեն լինել միապէս ճշմարիտք։ Ապա ուրեմն՝ երկուքն՝

ամենեւին իսկ չեն մի: Զայս տեսական յատակագրութիւն, թէ հաճոյ իցէ, ստուգք ի քննին բան բանական արուեստի:

Կաղնէ. Ազնիւ. հաճոյական է:

Թէոդ. Որ ինչ է, եթէ իցէ մի, եւ բազում, ոչ նոքին բանիւ է մի, որով են բազումք, այլ՝ եթէ իցէ մի, եւ բազում. ըստ այլոյ բանի մի է եւ ըստ այլոյ բանի բազում. բազում ասի, որ ինչ առաւել է քան զմի, որպէս տեսանեմք, օրինակ իմն, յատենաբերս երկրորդութեան, որ մի է եւ բազում. մի է բնութեամբ եւ բազում անձամբք, ապա ուրեմն՝ ըստ այլոյ հայեցուածոյ է մի, եւ ըստ այլոյ՝ բազում. արդ՝ անհնար է, թէ իցէ բազում այնու՝ որով է մի, կամ թէ իցէ մի այնու՝ որով է բազում:

Այսպէս եւ ի քրիստոս խոստովանելի է. ըստ սրբոց Հարցն վկայութեան, քրիստոս է երկու նկատմամբ բնութեանց, ապա չէ հնար թէ իցէ մի ըստ բնութեան: Քանզի՝ որ ինչ է, թէ իցէ մի եւ բազում, ըստ այլոյ հայեցուածոյ մի է, եւ ըստ այլոյ՝ բազում: Զայս, զոր ըստ օրինի երկրաչափից ցուցանել պարտ էր մեզ, ըստ նոցա պիտոյից, զորս տեսական յատակագրութիւնս կոչեն, յանդիման կացուցաք:

Կաղնէ. Այլ ես ասեմ մի բնութիւն ըստ հայեցուածոյ անքակ միաւորութեանն, կի մի բաժանեցի քրիստոս յերկուս քրիստոսս:

Թէոդ. Զո՞ր բնութիւն ասիցես, զաստուածայի՞ն, եթէ զմարդկային, կամ բայ ի ացանէ գայլ իմն, այն է՝ ոչ աստուածային եւ ոչ զմարդկային:

Կաղնէ. Աստ մի բնութիւն յօդուածոյ՝ յաստուածութենէ եւ ի մարդկութենէ:

Թէոդ. Եթէ ասես մի բնութիւն յօդուածոյ, ածես մտածանես փոփոխութիւն եւ շփոթութիւն բնութեանց, յորոց մի յօդուածոյն բնութիւն յարդարեալ իցէ: Այլ, թէ հաճոյ իցէ, զաւաչի եղեալ ինդիրդ քննեցուք ի յօդուածոյ բնութեան իմիք: Այս փայտ՝ ամենեւին մի յօդուածոյ բնութիւն է, զի ի հողոյ, ի ջրոյ, ի հրոյ եւ յօդոյ գոյացեալ՝ է բնութիւն մի յօդեալ ի սոցունց, այլ ոսկին՝ յաւաչեաց փոփոխութիւն բնութեանցն այնպիսիկ յորոց յօդեցաւն, քանզի ոչ եւս է եւ ոչ կարէ ասիլ հուր, կամ այլ ինչ ի բնութեանց անտի, որք ի յօրինուած նորա միացան: Արդ՝ այս հանգամանք ոչ են ի փրկիչն, այլ բնութիւնք ի նմա պահեցան անփոփոխք եւ անլուծանելի միաւորութեամբն եւ ի կատարումն միոյ ենթակայութեան եղեն զուգընթացք, եւ արդ մի մի ի զուգընթաց բնութեանց՝ է եւ ասի անմասն ի փոփոխութենէ. վասն այնորիկ նոյն ինքն է եւ ասի Աստուած կատարեալ եւ մարդ կատարեալ. այն է՝ զի յաւաչընթաց խառնումն, կամ փոփոխութիւն կամ շփոթութիւն ի նոսին ոչ եղեւ, որք ի գոյութիւն էմմանուէլի զուգեալ միաւորեցան: Արդ՝ քրիստոս

ամենևեքին իսկ չէ բնութիւն յօդուածոյ, զի այս ինչ ի փայտն եւ ի նմանիսա նորա գտանի:

Կ՚ընդ. Զի՞ է, զի Հարք սուրբք ամենայն ուրեք զօրինակ մարդոյ առեալ վճռ ի վայր յերկիրն ի Տնօրէնութիւն փրկչին պարշաճեալ, եթէ չէր ի նմա նմանութիւն այնորիկ, որպ օրինաւին իսկ է:

Թէոդ. Յանդիման առնեն մեզ Հարք սուրբք զօրինակդ առ ի ձէնջ, զի յայտնեացեն զխորհուրդ Էմմանուէլի, եւ ցուցցեն՝ եթէ մի է Քրիստոս եւ ոչ երկու, որպէս բանդագուշէրն Նեստորիոս, ըստ այնմ դոր ի վեր անդր նշանակեցաք: Օրինակդ՝ առաւել քան զայս ինչ ոչ ցուցանէ:

Կ՚ընդ. Ապա, յօրինակէ առաի այնչափ ինչ ընդունիս որչափ ի նպատա քո վարդապետութեանդ տեսանես; իսկ այն որ յընդդէմն իցէ, զայն մերժես:

Թէոդ. Յիրաւի եւ յարժանի. զի այս իսկ առմարութիւն է գրոց սրբոց յառակս օրինակաց: Փրկիչն մեր ուրեք երբէք իւրոց աշակերտացն ասէր. Եկայ՛ք ընդ իս, եւ ապրիջ ընդէ պարտիք մարդկանէ: Արդ՝ եթէ զօրինակդ առցուք բառ առնոյն ճշդութեան, պարտ էր մեզ ասել, եթէ առաքեալքդ գմարդիկ ի կենաց ի մահ ձգեցին, զի այս գործ է որաորդաց ձգիւնս ի կարուտ նոցա յառնկանն արկանել. այլ քա՛ւ լիցի մեզ զայսպիսի ինչ կարծիս զիրաց Քրիստոնէութեանս կարծել: Դարձեալ՝ յայլմ վայրի ասէն Գիրք զՔրիստոսէ. Ընկեցեր իբրե՛ ջո՛ւր ձ, եւ իբրե՛ գինո՛ւ առե՛ք զոս. ո՞ յարո՛ցանէ ընդ: Եթէ զայդ բարեպաշտոն մտօք ոչ ընդունիցիմք եւ ոչ բառ ակնարկութեան մատոյ առաուածեղէն Գրոց իմանայցեմք, եւ պատշաճական ևկնութիւն ոչ բնծայիցեմք, ոչ միայն յանհնարին այլանդակութիւնս գիմիցեմք, այլ եւ գանազորայն թշնամանաց յաւելուցումք:

Կ՚ընդ. Իմաստութեամբ խօսիս. այլ՝ որպէս ասես, Հարք սուրբք վասն այնորիկ միայն զօրինակ մարդոյ յանդիման առնէին, զի ցուցցեն եթէ որպէս մի մարդ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ յօդեալ պատշաճեալ է, այսպէս մի Քրիստոս յաստուածութենէ եւ ի մարդկութենէ յօդեալ է. բայց, եւ ինձ արժան է ասել, եթէ Հարքն այնոքիկ յայն առակս զօրինակ մարդոյ ի կիր արկին, զի ցուցցեն, եթէ որպէս հոգի եւ մարմին զմի բնութիւն մարդոյ կատարեն բառ ասելոյ Ս. Կիւրղի, այսպէս եւս յաստուածութենէ եւ ի մարդկութենէ մի բնութիւն կատարի. ոչ ի մարդն եղեւ զօրընթաց փոփոխութիւն բնութեանց, եւ ոչ ի Քրիստոս:

Թէոդ. Եթէ Հարքն սուրբք չէին արգելեալ, զի մի ասիցեմք երբէք մի բնութիւն Քրիստոսի յետ միաւորութեանն, թերեւս համարձակէր ոք մեկնել զօրինակն բառ քոյ բանիցդ, թէպետեւ իրացն բնութիւն չներիցէ մեզ այդմ Հաւանել, որպէս ցուցի իսկ. այլ արդ՝ զի այնչափ եւ այնպիսի արք սրբականք արգելին

զայն իբրեւ սեղանակապուտ ամբարշտութիւն, (Ո՛ր գժոխք, ասէ առաուածայինն Ամբրոսիոս գայդ սեղանակապուտ ամբարշտութիւն ժպիթքեցին), մեծի անմտութեան է, զնոյն բան՝ իբրեւ բարեպաշտիկ իմն եւ բարեձեւ ընդունել:

Կաֆող. Վերագոյն ասացեր, եթէ ոչ իսկ իրացն բնութիւն ներիւք զայնպէսն իմանալ. արդ՝ զի՞նչ խափան այնմ ի միջի կայցէ, զի՞ բնութիւն իրաց ընդդէմ գառնայցէ:

Թէոդ. Բնութիւն՝ ասի զընդհանրից եւ զհասարակաց եւ ոչ եթէ զմասնաւորաց եւ զանհատից: Արդ՝ է ինչ ընդհանուր զի ստորոգի զՊետրոսէ, զՊաւղոսէ, եւ զամենայն մարդոյ առանձինն, յայնոսիկ եւ ասի մի բնութիւն: Քանզի՝ ամենայն մարդիկ ի բանաւոր հոգւոյ եւ մարմնոյ յօդեալ կազմեալ են, եւ ունին յանձինս զսահման մարդոյ, որ է, կենդանի բանաւոր, մահկանացու, այլ, սահմանն յայտ առնէ զբնութիւն ենթակայի իրիք. վասն այնորիկ անհատքն սահման սեպհական ոչ ունին: Այլ՝ Քրիստոս ոչ ընդհանուր ինչ է եւ ոչ հասարակաց, եւ է մի ենթակայութիւն, մի անձն, գրեա թէ՝ անհատ մի. քանզի այլ Քրիստոսք ոչ գոն յատուկութիւնէ եւ ի մարդկութենէ գոյացուրք, զորոց ստորոգիցի. յոյր սակս անհնարին է, թէ իցէ մի բնութիւն, քանզի մասնաւորական եւ անհատական բնութիւն ինչ ոչ գոյ, այլ ամենայն բնութիւն է ընդհանուր եւ ստորոգի զբազմաց: Զի՛ հետի ի բացէ շրջիցիմք. աստուածային բնութիւն ստորոգի զՀօրէ, զՈրդւոյ, են զՀոգւոյն սրբոյ, հանգոյն սմին բնութիւն հրեշտակաց ստորոգի զՄիքայէլէ, զԳաբրիէլէ, եւ զայլոց, եւ բնութիւն մարդոյ՝ զՍոկրատայ, զՊլատոնէ, եւ զամենայն մարդոյ առանձինն, այսպէս եւ եղեն, եւ ձի եւ այլ այսպիսիք ստորոգին զանհատից իբրեանց: Արդ՝ որովհետեւ ընդհանուր ինչ է բնութիւնն, եւ Քրիստոս չէ ընդհանուր, յայտնի յայտ է, եթէ ոչ ոք յարանց ողջամտաց ասիցէ երբէք զՔրիստոսէ՝ մի բնութիւն: Եւ քանզի եթէ ի բնութենէ իրաց եւ եթէ ի սրբոյ Հարց արդելեալ եւ խափանեալ է այդ, ապա ուրեմն ոչ միայն աւելորդ է, այլ ըստ իմոց կարծեաց, անհնարին իսկ ժպրհսելեաւն է, ասել մի բնութիւն ի Քրիստոս:

Կաֆող. Այլ, ցանգ եւ հանապազ հարկանիմ զսիրտ իմ վկայութիւն կիւրղի, որ ասէ. Մի քննութիւն բանին մարթասցելոյ. վասն այնորիկ յուզեալ ի խորհուրդս, եւ տագնապեալ ի սրտի, միտք իմ, որպէս թէ ասիցեմ, դեռ ակն յակճիռն կացեալ խնդրե գտանել զանդորրութիւն, Հուսկ ուրեմն յայս կարծիս եկի. եթէ չէր նորա (Ս. Կիւրղի) կամեցեալ նշանակել զմի բնութիւն բանին եւ մարմնոյ յետ միաւորութեանն, բնաւ իսկ ոչ բարբառէր զբանն:

Թէոդ. Թերեւս չիցէ քո ընթերցեալ զգիրս մեծին Աթանասի զլարբուրդն ընդդէմ Արիանոսաց: Եթէ ընթերցեալ էիր, ոչ

ատտանէին միտք քոյ եւ ծփէին: Չի անտի իսկ ի միտ առնոյիր, եթէ Աբիտա զերկուս աւանդէր բնութիւնս, զմին արարած եւ զմիւսն անարար: Ի մատենի անդ լոյս՝ տիեզերաց մեծն Աթանասիոս ասէ. "Երանելին Անթոնիոս զերկնից յեկեղեցւոյ կԱրիոս, որ զանօրէն ընդհանուրս բառն քարքառէր, երկն ոչ միշտ Աստուած Հայր ես՝ ոչ միշտ էր Որդի: Դարձեալ, յոմանք է Որդի, արարած է, ոանի զսկիզբն լինելոյ. զի յորժամ կամեցաւ Աստուած ստեղծանել զմեզ յայնժամ ետուն մեր արար գնա, ես յետ լինելոյ նորա կոչեաց գնա բառն ես ի մատուցանիս ես Որդի. Բառն կամ միսս կոչեաց՝ ետուն արարածոց, զոր քանիս ես ի մատուցանիս ես Որդի: Ասացուք զոր ինչ եւ մեք յայլոց Հարցն հաւաքեցաք, եթէ ուստի զիւր ցնորան հասատաեր Արիոս: կամեցեալ, ասէ Քրիստոսի ցուցանել եթէ է այլ բան բնակից եւ հաճագոյակից Հօր, ասէր առ Հրեայս, "գիտեմ զՀայր ես՝ զքան նորա պահեմ": Բանիւքս այսոքիւք իմանայր զքանն զոր բնակիցն առնուանէր, անգիտացեալ, եթէ ատա Քրիստոս զկամս Հօրն բան կոչէր: Յաւելոյր եւ զայս. Հայր ասաց ցորդի. "Յարիցէ յաւազ փան զարուանեակ ձնոյ գիեզ", եւ յայլում վայրի ցժողովուրդն, "գո է որդի իմ ոիրեւ", այն գուռնակ եւ յԱյլակերպութեանն: Ապա ուրեմն, ասէր, եթէ Հայր բանիս խոսեցաւ ցՈրդի, այլ ոք էր բանն եւ Որդի: Արդ՝ մեծն Աթանասիոս ի պայքար մտեալ Հակառակ ընդդէմ այսց կարծեաց, Մի բնութիւն բանին մարմնացեալ՝ ասէր, ոչ եթէ մի անարար եւ Համագոյ Աստուծոյ եւ միւս եւս արարած եւ օտար ի նմանէ: Ա յտպէս՝ եւ երանելին կիւրեղ զնորա բանս կրկնեալ՝ ասէր, Մի բնութիւն բանին մարմնացեալ, եւ վասն այսորիկ իսկ յաւելոյր անդէն առ նմին. Որպէս Հարքն խոսեցան: Հարս կոչէ զմեծ Աթանասիոս եւ զայլս, որք Հակառակ կացին Արիոսի ամբարշտի:

Կարող. Բազում մատամբ օգտեցեր ինձ եղբայր: Քանզի՝ ես ոչ գիտէի, եթէ ի Հերետիկոսաց ոք զայս ինչ ասացեալ էր: Այժմիկ լուեալ զբանս մեծին Աթանասի միտք իմ է յանդորրս:

Թէոփ. Ամենասուրբ Տէր, ունիս արդ զբազում վկայութիւնս արանց սրբոց, եթէ պարտ եւ պատշաճ է մեզ Հաւատալ եւ խոստովանել զերկուս բնութիւնս ի Քրիստոս, եւ ի գլխովին չէ եւ

չէ արժան ասել մի բնութիւն. նա մանաւանդ՝ եւ զպատճառն իսկ լուար, եթէ էր աղագաւ Հարքն ասացին մի բնութիւն մարմնացեալ: Ապա՝ այսուհետեւ մի եւս աշխատ առնէր զմեզ, եւ ջնջեացի խպատ միոյ բնութեանն խառնովանութիւն, զի անտի ոչ ասկաս ծնանի դայթակղութիւն: Զէ ինչ ծածկեալ ի մեծարեալ Սրբութենէ քումմէ, եթէ ուրեք երբէք զբանս ինչ որք չիցեն չարք, այլ ոմանք ոչ բարւոք իմանայցեն եւ թիւր եւս մեկնութիւնս տայցեն, Հարքք ի բաց մերժեցին: Այսպիսի ինչ է եւ բանն Քրիստոսածին, ընծայեալ. Աստուածածին Կուսի, քանզի արժան իսկ էր կոչել զնա Քրիստոսածին, այնուզի՝ ծնաւ զՔրիստոս Աստուած եւ մարդ, զոր ճշդիւ գասկաս նշանակէ բանն այն. այլ քանզի Նեստորիոս ամբարիշտ մտաք զայն իմաստայր, իբրեւ բարբառ սեղանակապուտ անօրէնութեան ի սրբոց Հարց մերժեալ անգոնեցաւ: Արդ՝ պարտ եւ արժան է քեզ, ամենասուրբ Տէր, զբանն զայն զմերժեալն ի սրբոց, (Ո՞ր դժոխք, ասէ Ամբրոսիոս գայնչափ սեղանակապուտ ամբարշտութիւն ժայթքնեցին), իբրեւ այսպիսի ջնջել բառնալ ի միջոյ, եւ մի զքո դաստատանդ վերագոյն քան զնոցայն համարիցիս, եւ մի թոյլ տացես զի քո դաստատանալոդ առիթ այլոցն գայթակղութեան ծնանիցի:

Կաղնեղ. Ուղիղ դատեցար, այլ տուր ինձ զԱհման հաւատոյ չորրորդ ծողովոյն: Զոր իբրեւ մատուցաք նմա, անդէն մեկնեցաք ի խաղաղութիւն:

Յաւուրն երկրորդի եկն եհաս Յովհաննէս Եպիսկոպոս Կեստնիայ յԱսորւոց, եւ լսեալ՝ եթէ Կաթողիկոս Հայոց յաճախագոյն խօսակից ընդ Հռոմայեցւոց լինէր, եւ բանից նոցա անասցեալ՝ յամենայնի միաբան ընդ նոսայն էր, (քանզի առէին իմն այլք, եթէ հաճեալ հաւանի նա ամենայնի, զոր Հռոմայեցիք առեն, վկայեալ իմն եթէ զոր սոքայն բարբառին չէն ինչ արտաքոյ գրոց սրբոց, եւ եթէ զիւրեանց վարդապետութիւն ի սրբոց Հարցն յանդիման առնեն զոր ես մեք մեծարեալ պատուեմք). մատեաւ առ Կաթողիկոսն եւ ասաց. Զի՞նչ այս, Տէր, զոր լսեմ զմեծ Սրբութենէ քումմէ, միաբա՞ն ընդ Հռոմայեցիսն ես սրք գնեստորի մոլորութիւնս հաստատեն:

Կաղնեղ. Ես ոչ հաւանիմ Հռոմայեցւոց, նա մանաւանդ եւ ոչ իսկ ունկն բանից Պատրիարքի Կոստանդինուպոլսի եւ մեծագոյն Ինքնակալին մատուցանէի՝ կամ վասն Հայրապետական արժանեացն եւ կամ վասն ազգասնական փառաց, եթէ ես ինքն ի գիտութիւն ճշմարտութեան ոչ հասանէի. այլ ուրանալ զայն ոչ կարեմ, եւ մոքանալ ընդդէմ սրբոց Հարց ոչ զօրեմ: — Եւ պատասխանի Ասորին ցԿաթողիկոսն. Լսեայ, եթէ եւ դու խոստովան եղեր եւ ընկալեր զերկուս բնութիւնս ի Քրիստոս: Ո՞չ գիտես, եթէ զնեստորի կարծեացն զհետ երթայցեմք, եթէ զերկուս

բնութիւնս խոստովանիցիմք, փոխանակ երկրպագութեան զերկրորդութիւն դնիցեմք վասն յաւելուածոյ այլոյ բնութեան։

Կաթող. Ցերեկն եւ յեռանդն եւ զշաբաթն սղջոյն կարի շատ վաստակեցաք ի հանապազորդ խօսակիցն լինելոյ. այսօր եւ. վաղիւ կամիմք հանդարտել. յետ երից աւուրց եթէ հաճեսցիս, եկեսցես եւ լիցիս ընդ մեզ բանակիս. յայնժամ գնարհաւրդս մատց քոց յայտնեացես, եւ մեք լուիցուք ի հաճոյս։

Ալ՝ իբրեւ ընդ երեկս լինէր, եկն եկայ առաջի Թէոբիանոսի Վարդան վարդապետ գաղտ ի կաթողիկոսէն եւ ասէր. Ասորի եպիսկոպոսն եւ մեր կաթողիկոսն զօրն սղջոյն խօսէին ընդ միմեանս գմիոյ եւ զերկուց բնութեանց։ Թէոբիանոս ասէ. կամի գիտել գինչ այն էր, զոր Ասորին այն ի հաստատութիւն իւրոյ վարդապետութեան բարբառէր։ Վարդան վարդապետ ասէր. Ոչ այլ ինչ յեղյեղէր ասաի եւ անսաի՝ բայց եթէ զայն միայն. եթէ երկուս բնութիւնս ի Քրիստոս ասիցեմք, ոչ միայն նեստորականք լինիցիմք, այլ նաեւ զչորրորդութիւն փոխանակ երրորդութեան խոստովանիցիմք յաստուածութեան վասն այլոյ իրիք եկամուտ բնութեան։ Զայնժամ Թէոբիանոս ասէ ցՎարդան. Եւ արդեօք պատճառաւք զայդ ցուցանէր։ Պատասխանի ետ Վարդան, ոչ իւիք վկայութեամբ եւ ոչ իսկ ձեռնարկելով զբանս իւր ցուցանէր նա. մանաւանդ՝ այնու աստակութեամբ եւ անհանճարութեամբ եւ խառնաճայն բանիւք մաքառէր մինչեւ կարծել, եթէ ընդ քահանայս իւր խօսիցի. Թէոբիանոս հարցանէր զնդրէն ցՎարդան. Իսկ գինչ կաթողիկոսն։ Վարդան ասէր. Նորա բանք այս էին. Զայսմ եօթնեկի աւուր աւուր կարի շատ վաստակեցաք ի բանակցութիւնս, այժմիկ անկ է մեզ զաւուրս ինչ դուլ եւ զադար առնել. յորժամ ակամիցիմք միւսանգամ գմեր բանակցութիւնս, եւ դու մերձ առ մեզ լինիցիր, թէ հաճեսցիս, եւ զոր խորհիցիս, առացես եւ մեք յօժար մտօք լուիցուք։

Զկնի աւուրց ինչ՝ կոչեցեալք առ կաթողիկոսն ելաք ի վերնատունն, ուր ժողովեալն էաք յառաջագոյն եւ գտաք բազմեալ ընդ աջմէ նորա զԱսորի եպիսկոպոսն եւ զեպիսկոպոսունս Հայոց իւրաքանչիւր ի տեղւոջ իւրում, եւ հրամայեցաք նստել ընդ ձախմէ նորա ըստ սովորութեան, եւ այլք յեպիսկոպոսաց գկնի. (զի առաջին տեղին ընծայէր մեզ). այլ ընդ ձիգ ժամանակս ոչ ոք էր որ խօսէր բնաւ ընդ ընկերի իւրում, եւ շահեալ տիրէր խոր լռութիւն։ Հուսկ ուրեմն իբրեւ էանց շատ ժամանակ, անդէն Թէոբիանոս առ կաթողիկոսն ասէր ձեւ բանիւ օրինակ զայս. Լսեալ եթէ իցեն ոմանք, որք ասեն, եթէ խոստովանիցիմք ի Քրիստոս զերկուս բնութիւնս, ոչ միայն նեստորականք լինիցիմք, այլ եւ զչորրորդութիւն փոխանակ երրորդութեան՝ քարոզիցեմք։ — Ցիրաւի՝ զարմանամ ընդ այս. զի է, զի որք այսպէսն բարբառին, ոչ կարացին իմանալ, եթէ ոչ վասն այնորիկ մերժեցաւ նեստո-

բիս, զի զերկուս բնութիւնս ասէր, (քանզի զայդ քարոզեցին առաքեալքն սուրբ հարքն ժողովոցն Քաղկեդոնի եւ պայծառ բանիւք. Կիւրեղ՝ այսու բանիւք, առեմք երկուց բնութեանցն լինել. եւ Գրիգոր Աստուածախօս՝ բնութիւնք երկու, Աստուած եւ մարդ. այլք ամենեքին, զորոց զվկայութիւնս կանխաւ առաջի քո եդի·) արդ՝ քանզի զերկու բնութիւնս բաժանեալս ի միմեանց ասէր Նեստորիոս՝ ուրոյն զաստուածայինն եւ ուրոյն զմարդկայինն, յայն ասկս եւ զերկուս որդիս, զերկուս Քրիստոս, այլ ոք զորդին յԱստուծոյ Հօրէ, եւ այլ ոք զի Մարիամայ կուսէն բանզագուշէր այրն մոլեգին, վասն այնորիկ եւ Աստուածածին զսուրբ կոյսն անուանել չառնոյր յանձն: Եւ զի Նեստորիոս՝ բնաւ իսկ ոչ խոստովանեցաւ զմիաւորութիւնն, զոյն Ս. Կիւրեղ ի թղթին առ Եւլոգիոս եցոյց բանիւքս այսոքիկ. "Այսպէս ե՛ւ ի քրիստոնէութեան՝ ընդէ՞ր զերկոսին ի մէջ մտցնոյ ե՛ւ բանին նշանակելով՝ զերկոսս բնութիւնս ասէր նա, (զի այլ բնութիւն է բանին ե՛ւ այլ՝ մարդոյ), սակայն զմիաւորութիւնն ընդ մէջ ոչ խոստովանի. քանզի մէ՝ է միաւորութեան ասցա՝ ի Քրիստոս, ի Որդի, ի Տէր խոստովանիմք,,: Իսկ առ այն, զոր ասեն, երրորդութիւն լինի չորրորդութիւն, եթէ զերկուս բնութիւնս խոստովանիցիմք, փոխանակ ընդ մեր ասելոյ այրն Աթանասիոս ասյ զարժանաւոր պատասխանին . . .

(Հոս Թէորիանոս՝ այն ծաղրական առարկութեան դէմ Ս. Աթանասի առ Եպիկտետոս գրած թղթէն երկայն հատուած մը յառաջ կը բերէ, որով նոյն Ս. Հայրը կը հերքէ Սեւերոսի եւ անոր նման հերետիկոսաց այսպիսի մոլար վարդապետութիւնները, որոնց ապաւինած էր Աորի եպիսկոպոսը, որն որ վերջապէս ոչ Ս. Աթանասի վկայութեան եւ ոչ իմաստասիրին ձեռնարկութեանց կրցաւ պատասխան տալ, եւ ինչպէս կ'ըսէ) Թէոդ. Յարեաւ Աորին եւ մնկնեցաւ ի վերնատանէ հանդերձ քահանայիւք իւրովք: Այլ՝ ի հարցանել երիցանց իւրոց առ նա, ընդէ՞ր ոչ խօսեցար ընդ փիլիսոփային, ասէր, ինձ չէ արժան խօսել զերից յօտար սիւնհոդոսի՝ անհրաման ի կաթողիկոսէ իմմէ:

[1]) "Ցայնժամ յոտն եկաց Ստեփանոս վարդապետ եւ ասէ. Խնդրեմ ի Սրբութենէ Ձերմէ լսել ինձ առ վայր մի: Իբրեւ հրաման եղեւ խօսելոյ, ասէ. Մանկավարժ ոք առնոյր ուսուցանել երեքեմն զիւր սանն օրինակ զայս. Առ՛ ինձ Այբ, եւ նա ոչ կամէր ասել. անդէն կրկնէր Մանկավարժն, ասա Այբ, այլ նա կայր եւ ճնայր լուիկ: Ցայնժամ զայրացեալ մանկավարժն ասէր, զմի՞ ոչ խօսիպ. եւ նա տայր պատասխանի. երկնչիմ յոյբն ասելոյ, զի մի

[1]) Այս Հատուածը, որ կ'սկսի "Ցայնժամ յոտն եկաց . . . մինչեւ ուր ոչ իցէ,, էջ. 225. կը պակսէր Լէվէնկլաւիոսի հրատարակած ձեռագրին մէջ. որմէ կղեմէս կալանոսն ալ առած էր՝ բայց մեծանուն կարդ. Մայր Վատիկանեան Մատենադարանին հին ձեռագրներէն գտաւ ու հրատարակեց, ուսոր մենք ալ առինք: Տես կ. Մայր, Ն. Հաւաք. Հնոց Մատենագր. Ջ. 410:

յետ այնորիկ բռնադատեացես զնս յօդել կայլ նշանագիրս։ Զայս ասեմ եւ ես. զի եթէ զերկուս բնութիւնս ի Քրիստոս խոստովանիցիմք, հարկ ի վերայ կայցէ, զերկուս եւս ներգործութիւնս եւ զերկուս եւս կամս ասել, եւ մին Քրիստոս զմի եւ զնոյն բան կամեացի եւ ոչ կամեացի, եւ մին՝ ինքն ընդ ինքեան կռուիցի, զոր ոչ ումեք ի մարդկանէ արժան եւ ի դէպ համարիցի ոք։

Թէոդ. Վարդապետ. եթէ ոք ի մին Քրիստոս զերկուս կամս ընդդիմակացս միմեանց եւ զերկուս ներգործութիւնս հակառակս իրերաց խոստովանեացի, զայն լսել անդամ ոչ հանդուրժեմք։ Քանզի ունէր զկարողութիւն կամելոյ մարմնացեալ Բանն իբրեւ զմարդ, այլ ի շարժմանէ եւ ի տպաւորութենէ աստուածային կամացն, եւ ոչ եթէ հակառակ ումին։ Զի մարդկային կամքն, որպէս ասէ աստուածարեալն Գրիգորիոս՝ ոչ հակառակ էր Աստուծոյ, այնու զի՝ ողջոյն աստուածանայր։ Եւ եթէ աստուածանայրն, յիրաւի՝ այն ի միաւորութենէ աստուածացուցչին կատարէր։ Արդ՝ աստուածացուցիչն եւ աստուածացեալն բնաւ երկու են եւ ոչ միք. քան զի աղերս ի միջի է ընդ աստուածացուցիչն եւ ընդ աստուածացեալն, եւ այնու աղերսիւ յարընչականքն ընդ միմեանս յօդին, եւ մին ընդ միւսումն ճանաչի։ Ապա ուրեմն ունէր փրկիչն զբնական կամս իբրեւ զմարդ, աստուածեղէն կամացն միաբան եւ ոչ հակառակ. քանզի ոչ հակառակի բնաւ աստուածեղինի բնականն, ապ՝ եթէ ոչ ստգտանելի էր Արարիչն, որ զնւր ի բնէ հակառակորդն առեղծ։

Սոֆռոնիոս վարդապետ ասէ. Ի միում անձին զերկուս կամս դնել անհնարին, անիմանալի եւ անհաւատալի է. եւ զիարդ որ մին իցէ յանձին՝ բաժանիցի։

Թէոդ. Խոստովանի՞ր եթէ քաղցեաւ Քրիստոս, եւ ծարաւեցաւ, եւ ննջեաց, եւ վաստակեցաւ իբրեւ զմարդ ճշմարիտ։

Վրդ. Ընդէր ոչ. մարդ էր, եւ զնոսին ճշմարտիւ յանձին կրէր եւ ոչ առաչօք։

Թէոդ. Աղէ ասա, յորժամ քաղցեաւն՝ կամքն ճաշակել, յորժամ ծարաւին էր՝ կամքն ըմպել, ծանրացեալ ի քնոյ՝ կամքն ննջել, այլով քն հանդերձ։

Վրդ. Կարի քաջ, եւ իբրեւ Աստուած կամքն, զի սուրբ մարմին իւր առնոյր կերակուր։

Թէոդ. Զբանդ՝ ինքե՛ն, յայլ միտս առեր, եւ ոչ բուռ ճիշդ նշանակութեանն ասացեր։ Բայց եւ այնպէս՝ չնորհեմ քեզ։ Կամքն, ասես, իբրեւ զԱստուած, զի սուրբ մարմինն առնոյր կերակուր։

Վրդ. Բարւոք ասացեր։

Թէոդ. Մարմին նորա, կամ մարդկութիւնն. կամքն արդեօք զի Աստուածութիւն նորա առնոյր կերակուր։

Վ. Բնաւ իսկ ոչ։

Թ. Իսկ Աստուածութիւն նորա կամէր ինքն ճաշակել։

Վ. Քանի լեցի։

Թ. Զինչ ասաի Հաւաքի. այն, եթէ երկուք էին, այլ ոչ միմեանց հակառակք։ Քանզի՝ մարմինն կամէր ճաշակել եւ դադիս անցանելս ի քաղցուէ լցուցանել. իսկ Աստուածութիւնն ոչ կամէր ճաշակել, եւ զիւր աղիս՝ իբրու թէ նուաղեալս ի քաղցուէ՝ յագեցուցանել, զի ոչ երբէք նուաղի աստուածութիւնն։

Վ. Եւ այս՝ ամենեւին ճշմարիտ է։

Թ. Տեսանե՞ս զի սրբական մարմին Քրիստոսի վասն իւրոյ պահպանութեան կամէր, ասեմ, ճաշակել, զոր յիրաւի իսկ աստուածութիւնն վասն իւր ոչ կամէր։ Հանգոյն ամին Աստուածութիւնն կամէր, զի սուրբ մարմին Բանին կերիցէ, եւ նոյն ինքն մարմինն կամէր ճաշակել։ Արդ աւասիկ՝ Քրիստոսի մարդկային կամք անսայ Աստուածայնոյն։

Վ. Ի՞ր ասացեր ցիս, եթէ զբանդ ՚ի քէն՝ ոչ բաւ ճիշդ նշանակութեանն ասացի։

Թ. Զի ասացեր, իբրեւ Աստուած կամէր ճաշակել. քանզի արդեամբք իսկ բաւ այնմ կամի ճաշակել, բաւ որում քաղցնու. այլ քաղցնու, ոչ իբրեւ Աստուած, այլ իբրեւ մարդ։

Վ. Այս յայտնի է ամենեցուն։

Թ. Աստ այժմիկ՝ Վարդապետ, հաւանեցուցի զքեզ, եթէ պարտ է քեզ խոստովան լինել յիմմանուէլն զերկուս կամս։ Խնդրիցե՞ս ասկաւին եւ զվկայութիւնս յաստուածեղէն պատգամաց։

Վ. Եթէ աւուրք հրամայեն քննել զդիւրս, զի ի նոսա են կեանք յաւիտենականք, եւ ինքն Քրիստոս ասաց, թէ նոքին իսկ վկայեն վասն իմ, ապա հարկ է լսել, եթէ զի՞նչ վասն վարդապետութեանդ այդորիկ աւանդիցեն։

Թ. Օ՛ն ատ, քննեա զբանդ. "Բայց ոչ որպէս ես կամիմ, այլ որպէս դո՛ւ" եւ զայն "Կամեցա՛ Ցիսուս երթալ ի Գալիլեա"։ Ցայտ իսկ է, եթէ վասն այնորիկ կամէր Ցիսուս երթալ անդր, վասնզի չէր անդ։ Չէր անդ իբրեւ մարդ. քանզի իբրու Աստուած՝ չինք ուրեք ուր ոչ իցէ" — ապա ուրեմն՝ իբրեւ մարդ եւ ոչ իբրեւ Աստուած՝ կամեցաւ երթալ, վասն զի ևս իբրեւ զմարդ՝ կամօք յարդարեալ էր։ Այլուր եւս՝ "Կամիմ, ասէ, զի ուր եմ ինքն, եւ նոքա իցեն"։ Քրիստոս՝ իբրեւ Աստուած՝ գեր ի վերոյ է քան զՈ–ն (այնու իսկ՝ զի իբրեւ Աստուած չէ փակեալ ի տեղւոջ ուրեք) եւ անհնար է, եթէ բնութիւն արարածական գեր ի վերոյ քան զՈ–ն իցէ։ Ապա՝ յիրաւի իսկ իբրեւ զմարդ կամէր, զի ուր ինքն իցէ, անդ եւ նոքա իցեն։ Ցայսմանէ յայտ է, եթէ իբրու մարդ եւս՝ կամօք յարդարեալ էր։ Դարձեալ՝ այլ ուրեք. Եկեալ (Ցիսուս) ի գեղին՝ անուանէալ Գողգոթա, ձորատեղւոյ. եւ ետուն

նմա ըմպել գինի ընդ լերդ խառնեալ, եւ լքեալ ճաշակեաց՝ ոչ կամէր ըմպել: Ըստ որոյ մատին, ասիցես, թէ ծարաւեցաւ Քրիստոս, եթէ ըստ Աստուածութեանն, ապա՝ ընդ կարեօք անկեալ էր Աստուածութիւնն, զի բնութեամբ իւրով ցանկայր ըմպել. իսկ եթէ՝ ըստ մարդկութեան, յիրաւի՝ որով ծարաւէրն նովին եւ ոչ կամէր ըմպել զայն որ անախորժ բնութեանն էր. ապա ուրեմն ունէր նա զկամս ըստ այնմ զի էր մարդ:.....

Վ. Ջ՞րպիսի ինչ կամս կոչեացուք, բնականո՞ն եթէ անձնական:

Թէոդ. Բնական. զի եթէ անձնական զկամն կոչեացուք, յայնժամ ամենասուրբ Երրորդութեան զերիս կամս ընծայել պարտ էր մեզ, քանզի երեք են անձինք: Արդ՝ որպէս մի կամք են սրբոյ Երրորդութեան, զի մի է բնութիւնն, այսպէս երկու կամք են ի Քրիստոս, զի երկու են բնութիւնք:

Վ. Կարի քաջ օգնական եղեր ինձ օրինակաւդ Ս. Երրորդութեան. Հաւանիմ եւ ես, եթէ պարտ եւ պատշաճ է մեզ բնական զկամս ասել եւ ոչ անձնականս: Արդ՝ յորժամ զերկուս բնութիւնս ընծայեմք Քրիստոսի ի հարկէ եւ զերկուս կամս խոստովանեացուք՝ զաստուածային եւ զմարդկային:....

Յայնժամ բարեպաշտոն Սահակ եպիսկոպոս ասաց. Այսչափ ինչ բանք զերկուց կամաց Էմմանուէլի շատ իսկ եւ բաւականք են վասն այնոցիկ որք լսենն անդիմադարձ գաւառեալսդ: Այժմ թէ հաճոյ իցէ, առաջիք եւ վասն երկուց ներգործութեանց:

Թէոդ. Ի ցուցանել զկրկին ներգործութիւնս Քրիստոսի առաձեզ, որ ինքնին իսկ տեղեակքդ էք Գրոց սրբոց, չեն մեզ պէտք երկարագոյն բանիւ: Քանզի՝ թքանելն եւ ի թքոյն առնել կաւ եւ ծեփել զաչս կուրին՝ ամենեւին գործ մարդոյ է, եթէ զթքանելն աստուածութեան առացուք, լիցուք անմիտք, այլ զկաւն յաչս եւ ի լոյս փոխել՝ այս ի գլխովին աստուածութեանն է: Եթէ յաստուածեղէն պատգամն մտադիր ոք հայիցի՝ զանբաւ բազմութիւն այսպիսեաց գործոց անդ գտանիցէ: Բայց օրինակ հրաշէկ սրոյ պայծառագոյն եւս զերան յայտնիցէ. զի սա եւ հատանէ եւ այրէ. առանց երկբայութեան է, եթէ այրուածն ի հրոյ է եւ ոչ յերկաթոյ, այլ հատանելն երկաթոյ գործ է եւ ոչ հրոյ, զի եթէ հատանելն եւ եթէ այրելն են այլեւայլ բնութեանց արդիւնք, սակայն վասն միաւորութեան նոցա ոչ հրոյ միայն ընծայի այրուածն՝ այլ եւ երկաթոյ. եւ սովոր իսկ եմք ասել. Երկաթս այս այրէ: Հանգոյն սմին զերան նկատեացուք. Հոգւոյն է տալ զոգի եւ զկենդանութիւն մարմնոյ իւրոյ. այս յայտնագոյն երեւի յանջատել երկոցունց ի միմեանց. զի ի ժամ մահուան յանջատել հոգւոյ ի մարմնոյ, սա կայ եւ մնայ մեռեալ: Արդ՝ որովհետեւ աստուածութիւն նորա ոչ անջատեցաւ երբէք՝ ոչ ի մարմնոյ նորա եւ ոչ ի հոգւոյ, զիա՞րդ էր՝ զի զայն զօրութիւն հոգւոյ՝ զկենդանարարն՝

ոչ արիանէր ի կիր առաուածութիւնն՝ անանձնաւորութեամբ եւ միաւորեալ անձնաւորապէս որով եւ զմեռանելն չներբէր նմա. զի մինչ Հոգի ի մարմնի է, սա երբէք ոչ մեռանի, զի Հոգին է շունչ կենդանական մարմնոյ, որպէս եւ Իմաստունն Սողոմոն ասէ յայլում վայրի ի յանդիմանութիւն ամբարշտաց ոմանց եւ առաքելապաշտից. Քան զկաւն անարգագոյն կեանք նորա, զի ոչ ձանձրացուցանէ ոք, եւ ոչ զայն որ ընկեաց է նա զղջանալ ապրեցուցանէ, եւ Հոգին է նա հոգի կենդանական:

Պօղոս. Որ այդ զնիղճ մտաց իւրոց՝ մանաւանդ թէ զվարդապետութիւն Հաւատոյ ընդ ոտիւք արկանիցէ, այնպիսին չէ իսկ արժանի քրիստոնեայ կոչելոյ: Այլ, վկայ է ինձ Աստուած, եւ խաւսովան լինիմ, եթէ ես ինքն յօրէ յայնմանէ զի տեսի զդիրս առըքա, միաբան ընդ ձեզ էի եւ եմ իսկ ի Հաւատս, զոր ունիս դու եւ Հարքդ սուրբք զորս յանդիման արարեր մեզ:

Թէոդ. եթէ այսպէս Հաւատայիր եւ Հաւատաս այժմիկ, ընդէր ապա զրէիր ի թղթիդ. Ասեմք մի բնութիւն ի քրիստոս:

Պօղոս. Ցիրաւի, Հայեցեալ յօրինակն առեալ ի մարդոյ, որպէս Հարքդ սուրբք ընծայեցուցանեն մեզ, յօրինակ, առեմ, մարդոյ, որ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ յօգեալ՝ յեա միաւորութեանն եւս՝ մի բնութիւն ասի, եւ զբնութեանն յորոց յօգեալն է, ունի անշփոթս եւ անփոփոխս, որպէս յառաջագոյն եւս բազում անգամ յայտնեցի քեզ, եւ բնաւ իսկ ոչ կասկածէի թէ վրիպիցիմ, նա մանաւանդ՝ եւ Համարէի ինձ եթէ եւ երանելին Կիւրեղ, յորժամ ասիցէ մի բնութիւն Բանին մարմնացեալ, զայն նշանակել կամիցի. ի բազմաց եւս լուեալ էր իմ, եթէ Հառամայեցիք քան օրինակի նեստորի զերկուս բնութիւնս բաժանել զնիցեն: Վասն այնորիկ միոյ բնութեանն յորջորջման մեծաւ առատութեամբ պաշտպան կայի եւ փոխանակ երկուց բաժանելոց զմին առաջի դնէաք: Սակայն յիս ի միտս իմ այնպէս իմանայի եւ իմանամ, որպէս դու ինքն յայտնեցեր մեզ ձեռնարկութեամբք ի գրոց սրբոց: Այժմ, թէ իցեն այլ ինչ զլուխք, ցոյց մեզ զնոսին, զի եթէ անկ իցէ, եւ զնոյանէ խոսեսցուք:

Թէոդ. Ընդհուպ. ընթերցցուք ինչ միւսանգամ ի թղթոյ քումմէ:

Պօղոս. Օ՛ն, արա այդպէս:

Յորժամ ընթեռնուաք, Հասաք յայն տեղի, յորում գրեալն էր. բնակեցաւ յարպանդի կուսին ինննամեայ եւ աւուրց Հնգից ժամանակաւ: Յայնժամ ասաց Թէոդորիանոս. Խնդրեմ ուսո՛ զիտիցես, եթէ զամիսս ինն եւ զաւուրս Հինգ բնակեաց յարպանդի կուսին:

Պօղոս. Այսպէս ընկալաք ի մերոց Վարդապետաց, եթէ անդրանիկք Հնգիւք աւուրքք առաւել քան զայլ ծնունդս յամին յարպանդի, եւ վկայ կարծեաց զիմաստունն Սողոմոն առեալ

ածեն ի միջի, որ ասէ զանձնէ. "նկարեցայ մարմին պատանեայ ժամանակաւ,,. այսու բանիւք ցուցանել կամի, եթէ ոչ սակ ինն ամենայն ժամանակաւ եղեւ յարգանդի մօրն, այլ եւ մասամբ իւիք տասներորդ ամենեան: Ապա եւ էմմանուէլ մեր իբրեւ անդրանիկ ծնունդ հաւատար ժամանակաւ միայ յարգանդի մօր իւրոյ:

Թէոդ. Սաղոմոն ըստ Եբրայեցւոց օրինակի զժամանակն չափեալ՝ տասնամեայ ժամանակաւ, ասէ, նկարեցայ մարմին, քանզի ամիսք Եբրայեցւոց նուազագոյնք են քան զմերն, զի նոքա ըստ ասելոյ լուսնի զամիան չափեն եւ սկիզբն լուսնի սկիզբն է ամսոյ նոցա, այսպէս եւ վախճան լուսնի վախճան ամսոյ նոցա: Այլ լուսին՝ հանգոյն ամսոյ մերոյ զաւուրս Լիամ Լիանալ ոչ տեւէ, արդ՝ Սաղոմոն ըստ Եբրայեցւոց ամսոյ ասաց. Նկարեցայ մարմին տասնամեայ ժամանակաւ: Սակայն եւ այնպէս լոյս տիեզերաց Յովհան Ոսկեբերան ի ճառին, զոր ասաց վասն Ծննդեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ եցոյց պայծառագոյնս եւս եթէ յորում ասելոյ զտէր Ծննդեան կատարել պարտ է. այսպէս սկիզբն առնէ իւրոց բանից. "Զոր երբեմն երկնէին նահապետք, գոչակէին մարգարէք եւ ցանկային տեսանել արդարք, յայսմ ասօր լեալ կատարեցաւ,,. յետ այսորիկ ի մէջ ճառին ասէ. Վեց ամիսք էին, զի էրէր Եղիսաբէթ զՅովհաննէս յարգանդի, յորժամ սկիզբն եղեւ Յղութեան Մարիամու, յայսմանէ զահիս ինն ընդեղ գիտասցուք զժամանեան, յորմէ՞ ձնաւ,,: Ոսկեբերան զամիսս ինն եւ զաւուրս հինգ ոչ ասէ, որպէս դրեաց Սրբոսէթիէն քո:

Կոմոզ. Զունիմք մեք զճառն գայն. այլ՝ դիւրին իմն է ուղղել գայդ. վասն այնորիկ ի սմանէ անցցուք յայլս:

Ցառաջ մատուցեալ զընթերցուածն՝ հասաք ի Գլուխ ոօնից, յորում այս բանք գրեալ էին. "Ի միում աւուր ասնել զսոն Ծննդեանն եւ զԱկրատութեանն, յայսմ ուղիղ են գրեալքս, բազում ունիմք վկայութիւնս: Նախ զի՝ յառաջագոյն ամենայն եկեղեցիք սկսեալք Անաքելոյն՝ այնպէս ասնէին: Դարձեալ՝ Աեւտարանիչն Ղուկաս վկայէ այսոցիկ ճշմարիտ լինել. զի պատմէ նա, եթէ ի ասնի Քաւսեթեան, որ էր ի Թշրինի ա. այն է ի Սեպտեմբերի իէ. մատանել Քահանայապետին Զաքարիայ ի տաճարն, եւ արկանել խունկ, եւ տեսանել զտեսիլ Հրեշտակին [1],,

Ան այս Թէոդիանոս ասէ. Ուստի՞ յայտ էցէ, եթէ ժերտրդ օր Թշրին ամսոյ ի իէ Սեպտեմբերի անկանիցի:

Կոմոզ. Ցեբրայականէն:

Թէոդ. Ահիմ՞ յեբրայականէն, յորժամ ամիսք Եբրայեցւոց ընդ մերոց ամսոց ոչ միաբանիցին, եւ ոչ ամիսք մեր ընդ ամսոց նոցա. եւ այս ի ոօնէ պասեքի՝ (որ է Զատիկ) յայտ է. յայսմանէ՝ մերթ յամենեան Մարտի եւ մերթ յամենեան Ապրիլի

[1] Տես եւ ի հյ. բնագիրս Թղթոց Ն. Շնորհալւոյն:

զպատեքն կատարեմք, ոչ գՀետ երթեալ եբրայական պատեքին, զոր նոքա ամենեւին իսկ ոչ անջատեն ի ԺԴ. օրէ առաջնոյ ամսեան իւրեանց, որ է Նիսան, որպէս Հրամայեաց նոցա օրէնք Մովսիսի։ Ցայն սակ՝ առաջին ամիս նոցա՝ է գի անկանի առ մեջ յամսեան Մարտի եւ է գի յամսեան Ապրիլի. եւ քանզի յաջորդ ամիսք նոցա գՀետ երթան առաջնոյն, այսպէս եւ եւթներորդ ամիս նոցա, յորում զսօն Քաւութեան ոճնեն, ոչ միշտ եւ Հանապազ ընդ մերոյ Սեպտեմբեր ամսեան Համեմատի, այլ Հարկ է գի երբեմն վազագոյն եւ երբեմն անագան Հանդիպեսցի։ Ապա՝ գիարդ ասուգեսցես, եթէ Ի՞ն. Սեպտեմբեր ամսեան կշիռ ի Ժ. Թշրին ամսեան անկանիցի։

ԿաՆող. Այսպէս ընկալաք ի նախնեաց մերոց։

Թէոփ. Զիարդ ընկալաք, գրով՝ եթէ անգիր։

ԿաՆող. Անգիր։

Թէոփ. Զոր ինչ ցայս վայր զանՀաւասարութենէ մերոց ամսոց ընդ եբրայականացն ասացաք, նոքին իսկ ցուցանեն, եթէ ոչ գիտես ասուգիւ եթէ ԺերորգՀ օր Թշրինի անկանիցի՞ ճշդիւ ի Ի՞ Սեպտեմբեր ամսեան. եւ յորժամ զայդ ոչ գիտիցես, եւ ոչ իսկ ճշդիւ գտակաւ զժամանակ յղութեան ՅովՀաննու Ծանեար, զի ի վեցերորգ ամսեան սորա զյղութիւն Տեառն գտանել մարթիցես։

ԿաՆող. Ցիրաւի. զայլ ասուգութիւն ես ոչ ունիմ. ուղղեցի եւ այս Տեառն օդնականութեամբ յորժամ կարեւորագոյնքն կարգեալ յարդարեսցին. քանզի եւ զճառ երանելւոյն ՅովՀաննու, որ զժամանակ ծնանիմբութեան Ծննդեան Քրիստոսի ուսուցանէ (զոր վերագոյնգ յիշեցեր) մինչեւ ցայսօր ոչ տեսի, նա մանաւանդ եւ ոչ իսկ լուեալ էր իմ, թէ այրն սուրբ գրեալ ինչ էր զիրացս այսոցիկ. այն ծանօթ էր ինձ ճառ Ս. Եպիփանու Կիպրացւոց եպիսկոպոսի վասն բանիս այսորիկ, բայց եւ զայն եւս չեմ տեսեալ։ Ասեն, եթէ Ս. Եպիփան եբրայեցի յազգէ՝ ի գլոց եբրայեցւոց եւ ի Յովսեպայ նախնեաց պատմութենէ յայտնագոյնս ցուցանիցէ կատարել զօր Ծննդեան Փրկչին ի Ի՞. Դեկտեմբեր ամսեան. նմին միաբան են, ասեն, եւ մատեանք, զոր Տիտոս Երուսաղեմայ ած ի Հռոմ յառնուլ քաղաքին։ Այլ զոնէ եւ զայլոց եկեղեցւոյ սովորութեանց փոյթ մեծ ես ոչ կալայց, թէ միայն ի Հաւատոյ վարդապետութեան միաբանք լինիցիմք։

(Ակիւ եառքը Թէոփիանոս խօսքը՝ երեքսրբեան Սրբասացութեան, որ խաչեցար յաւելուածին, եւ միւռոնի առանց ձիթոյ օրհնուելուն վրայ կը դարձընէ, որոնց վրայ մատենագրութեանս ընթացքին մէջ բաւականին խօսուած է. եւ դարձեալ՝ Թէոփիանոս կը ստգտանէ նոյն առեններըը Հայոց մէջ մնած՝ բայց գրեթէ դադրած՝ անկարգութիւնը, որ եկեղեցական Ս. պաշտամանց մէջ կղերականք ու ժողովուրդը եկեղեցիէն դուրս կը կենային.

կաթողիկոսը աս ամէն բան կարգի դնել յօժարամիտ կը խոստանար։ Ասոր վրայ վիճաբանութիւնը Քաղկեդոնի ժողովին ընդունելութեան վրայ դարձաւ, եւ կաթողիկոսն ասոր նկատմամբ քանի մը բացատրութիւն ուզեց։ Թէոդիանոս՝ առաջարկեց որ նախ ժողովին կանոններուն եւ հրամաններուն յունական բնագիրը Հայոց մէջ գտնուած թարգմանութեան հետ բաղդատուի։ Ասոր ալ հաւանեցաւ կաթողիկոսը եւ Թէոդիանոս կարգաց ժողովին Սահմանը։)

ՍՐԲՈՑ Դ. ԺՈՂՈՎՈՑ ՔԱՂԿԵԴՈՆԻ

ՍԱՀՄԱՆՔ

Ի կատարեալ գիտութիւն եւ ի հաստատութիւն առաքելական պաշտութեան՝ յիրաւի՝ բաւական էր Հանգանակ աստուածեղէն ընտրեալ՝ կենսաբեր եւ լի իմաստութեամբ, քան զի վասն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ զկատարեալ վարդապետութիւն ուսուցանէ եւ զՏեառն մերոյ մարմնաւորութիւնն աւանդէ ընդունելեացն հաւատով։ Այլ քանզի՝ որք գքարոզութիւն ճշմարտութեան աղաւաղել յանդգնին՝ իւրեանց հերետիկութեամբն նորաձայն վարդապետութիւնս ծնանին, կէաք զկնորհուրդ Տնտեսութեան Տեառն վասն մեր՝ եղծանել ժպրհին, եւ զնոյն՝ Աստուածածնին կոչել չառնուն յանձն, այլք շփոթութիւն եւ խառնակութիւն ի ներքս մուծեալ, մի՝ զբնութիւն մարմնոյ եւ Աստուածութեան անհանճարութեամբ բանդագուշեն, եւ զաստուածեղէն բնութիւնն շփոթմամբ չարչարելի ասացին անհնարին այլանդակութեամբ, վասն այնորիկ սուրբ եւ մեծ եւ տիեզերական ժողով՝ զնոսին յամենայն հնարիւ չարաց ընդդէմ ճշմարտութեանն խափանել եւ զվարդապետութիւնն անշարժ՝ աւանդեալ ի սկզբանէ՝ ուսուցանել կամեցեալ, յառաջ քան զամենայն սահմանեաց, զի սղջ անարատ կացցեն հաւատք երեքհարիւր ութ եւ տասն սրբոց Հարց՝ եւ ընդդէմ հոգեմարտից՝ հաստատեաց զվարդապետութիւնն աւանդեալ զդոյացութենէ Հոգւոյն ի հարիւր եւ յիսուն Հարց սրբոց գումարելոց յետ ամաց ինչ յարքունական քաղաքին, յորում Հարքն սուրբքիբրեւոչ եթէ նոր ինչ յաւելլով՝ որ պակաս էր յառաջնոց, զմիտս իւրեանց զՀոգւոյն սրբոյ՝ վկայութեամբ գրոց սրբոց լուսաւորեալ՝ յայտնեցին տիեզերաց ընդդէմ այնոցիկ, որք զետրութիւն նորա ջնջել կանային։ Իսկ հակառակ այնոցիկ՝ որք զխորհուրդ աստուածային Տնտեսութեանն՝ եղծանել ձեռնամուխ լինին, եւ անպատկառ՝ զծննեալն ի սրբոյ Կուսէն Մարիամայ՝ լոկ մարդ՝ բարբանջեն, սուրբ Սինհոդոս զսինհոդոսական թուղթ երանելոյն Կիւրղի առաջնորդի Աղեքսանդրացւոց եկեղեցւոյ առ Նեստորիոս եւ առ արեւելեան եպիսկոպոսունս միաբան գտեալ՝ ընկալաւ, ի կշտամբութիւն յիմարութեան Նեստորի եւ ի լու-

սաւուն մեկնութիւն վասն այնոցիկ, որք բարեպաշտօն նախանձու դմիտս միրկական Հանդանակին իմանալ ցանկան. յաւելեալ ի սոսին ըստ պատշաճի եւ զհուպզի երջանիկ եւ առաք Աբգեպիսկոպոսին Լեւոնի, գահերիցու մեծին Հռոմայ առ արքական Աբգեպիսկոպոսն Փլաւիանոս գրեալ՝ յեղծուածն եւտիքեական ամբարշտութեան՝ իբրեւ զմեծին պետրոսի խոստովանութեանն վրդովական, արձակն Համաշխարհական՝ ուղիղ Հաւատոյ կանգնեալ, ի Հաստատութիւն ուղղափառ վարդապետութեան ընդդէմ չարաչար կարծեացն ուսուցչաց: Քանզի եւ յառնէ ընդդէմ այնոցիկ, որք զխարհուրդ Տնտեսութեան յերկուս որդիս անջատել ճգնին, եւ մերժէ ի հաղորդութենէ սրբոյ զամենեսեան, որք զաստուածութիւն Միածնին չարչարելի ասել յանդգնին. Հակառակ կայ եւ նոցին, որք յերկուս բնութիւնս Քրիստոսի խառնուածն եւ շփոթութիւն արկանեն, Հարկանէ եւ ի բաց վանէ եւ զայլս, որք զաս ի մէնջ առեալ կերպարանօք այլ՝ երկնային կամ յայլմէ գոյացութենէ լինել բանդագուշեն, եւ նմովէ իսկ զայնոսիկ, որք զերկուս բնութիւնս Տեառն յաւաչ քան զմիաւորութիւնն հայթայթեն, այլ Հետ միաւորութեան մի բնութիւն Հնարեն:

Արդ՝ զնե՞տ երթեալ Հարցն սրբոյ՝ միաբան ամենեքին ուսուցանեմք, խոստովանել զմի եւ զնոյն Որդի՝ զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ կատարեալ յաստուածութեան եւ կատարեալ ի մարդկութեան, Աստուած ճշմարիտ, նոյն ինքն եւ մարդ ճշմարիտ ի բանաւոր Հոգւոյ եւ ի մարմնոյ, Համագոյ Հօր ըստ աստուածութեան, եւ Համագոյ մեզ ըստ մարդկութեան, ըստ ամենայնի նմանմեզ, բայ ի մեղաց: Յառաչ քան զյաւիտեանս ի Հօրէ ծնեալ ըստ աստուածութեան, ի յետին ժամանակս նոյն ինքն վասն մեր եւ վասն մերոյ փրկութեան ծնեալ ի Մարիամայ Աստուածածնէն կուսէ ըստ մարդկութեան. զմի եւ զնոյն Քրիստոս, Որդի, Տէր, Միածին, յերկուս բնութիւնս առանց շփոթութեան, առանց փոփոխութեան, առանց բաժանելոյ եւ առանց անջատելոյ խոստովանիմք. բնաւ իսկ ոչ ի բայ բարձեալ տարբերութենէ բնութեանցն վասն միաւորութեան, այլ առաւել եւս պահեալ երկուց բնութեանցն յատկութեանց զուգընթացիկ ի մի դէմ եւ ի մի անձն, ոչ բաժանեալ կամ անջատեալ յերկուս անձինս, այլ մի եւ նոյն Որդի Միածին, Աստուած Բան, Տէր Յիսուս Քրիստոս, որպէս կանխաւ մարգարէք յայտնեցին, եւ ինքն Տէր Յիսուս Քրիստոս ուսոյց մեզ եւ Հանգանակ Հաւատոյ Հարց աւանդեաց: Արդ՝ եւ մեր զայսոսիկ ամենայնիս եւ ամենայն ուսմունս զգուշաւորն փութով եւ ճշդիւ եդեալ՝ սուրբ եւ տիեզերական սիւնհոդոս սահմանէ. Մի ումեք լինի իշխանութիւն զայլ Հաւատս առաջի դնել, կամ գրել, կամ յօրինել կամ խորհել, կամ այլոց ուսուցանել, եւ կամ զայլ Հանգանակ աւանդել այնոցիկ, որք ի հեթանո-

առթենէ, կամ ի հրէաւթենէ, կամ յորմէ եւ է պաղանդոյ գալ ի գիտաւթիւն ճշմարտաւթեան կամիցին. եթէ եպիսկոպոսք իցեն կամ ժառանգաւորք, եպիսկոպոսքն տարապիր ի վիճակէ եպիսկոպոսաւթեան լինին, եւ ժառանգաւորք՝ ի ժառանգաւթենէ իւրեանց. ապա եթէ միանձնուք իցեն կամ աշխարհիկք՝ ի նզովս անկցին ,, :

Ցետ ընթեռնլոյ զայս վճիռ ժողովոյն եւ միաբան գոհանելոյ ընթերցուածոյ Հայոց ընդ բնագրի Հռոմայեցւոց, իբրեւ պարզեցան յոտակեցան բանք ժողովոյն, որք մինչ կաթողիկոսին երեւէին, Թէոբիանոս զայս ինչ բարբառեցաւ. — Ցեսանեա, ամենասուրբ Տէր, զի սուրբ ժողով նկ աստուածապղեաց Հարց գումարեցոյ ի Քաղկեդոն, ոչ միայն հակառակ ընդդէմ ուղիղ վարդապետաւթեան ինչ ոչ ուսոյց եւ ոչ իմացաւ, այլ եւ ոչ իսկ անընդելական ինչ բանս արկ ի կիր ի վճիռս իւր: Քանզի պինդ կացեալ ի Հաւատս Հարցն առաջնոց՝ եւ նոցա բանիւքն եւս վարեցան:

Եթէ հաճոյ իցէ քեզ, ցուցից սատէն, եթէ յորո՞ւ անդի յառաջնոց սրբոց Հարց քաղեցին Հարք ժողովոյն զմի մի ի բանից վճռոյն զոր ետուն, բազում ինչ ճշմարտիւ ի Աեկնաւթեանց Ս. Կիւրղի առեալ է, զոր ոչ առաւել քան զայլոյն կամիք զՀետ երթալ:

Կաղնոլ. Յօժար մտօք լսիցուք թէ միայն Հաճեսցիս խօսել:

Թէոդ. Եթէ չէին իմ կամք խօսելոյ, խոստանայի իսկ ոչ: Արդ՝ ընթերցցի վճիռ ժողովոյն ասիքս առ ասիքս, եւ առ մի մի ի սոցանէ դիցին առընթեր բանք սրբոյն, յորմէ առաւն:

(Այս ամենայն Թէոբիանոս ճշդիւ կատարեց:)

Ի կատարել ընթերցուածոյ եւ վեկնաւթեանց (սահմանի ժողովոյն), ասէ Կաթողիկոսն Թէոբիանոս. Ցիրաւի՝ յետընթերցուածոյ վճռոյս այսորիկ, եւ ինչ ոչ գտանեմ ի սմա, որ հակառակ իցէ ուղիղ Հաւատոց, որպէս յառաջն իսկ յայտնեցի քեզ. այլ ընդ այն զարմանամ, եթէ զի՞ Հարք մեր առաջինք իշխեցին անպատկառ չարաչար լինել զնմանէ: Ինձ այնպէս թուի, եթէ սուրբ՝ տիեզերականեւմեծ սիւնհոդոս եկաց ախոյեան ընդդէմ բազում աղանդոց, որպէս ցուցաւ, եւ ի թշնամւոյ փրկութեան մարդկան դրդեցան բանսարկուք՝ ի վրէժխնդրութիւն բազմապատիկ վէրաց, զոր եհար ի սիրտ նորա Սիւնհոդոսն: Ապա, արդար եւ իրաւ է վճիռն, զոր Հոգի սուրբ բերանով այնչափ եւ այնպիսի Հարց խօսեցաւ, քանզի եւ բազմութիւն իսկ Հարցն սրբոց ժողովելոյ անդ կարի առաւե՞լ էր քան յայլ ժողով: Այլ ասա մերկացայց առաջի քո եւ զայն, որ ծածկեալն է ցայսօր ի ոամկէն: Ցառաջ քան զամս երկերիւր [1]) եկաց Կաթողիկոս ոմն Հայոց, անուն նորա Ցովհաննէս,

[1]) Ցոյն բնագիրը յայտնի եւ բաց գրելով կ'ըսե διάκοσίων ἐτῶν, ուսոր ժամանակագրական վրիպակ կ'ըլլար, եթէ մէկը Ցովհաննէս Դ. Իմաստասէրն համարէր՝ քիչ մը եառքը Շնորհալւոյն չիշած Ցովհաննէս կաթողիկոսը, բայց եթէ՝ պէտք է ըսել թէ նոյն իսկ Ս. Ներսես Շնորհալին ժամանակին հաշուին մէջ սխալեր է, որովհետեւ Ցովհ. Դ. Իմաստասէր չորս հարիւր չիսուն տարի յառաջ էր, չէ թէ 200 տարի:

վարուքն եւ վարդապետութեամբն զոյդ հաւասար մեծաց եւ սրբոց Հարց, բանիբուն յամենայն արտաքին դիտութիւնս, եւ յուսմունս փիլիսոփայականս ոչ պուճնաքեայ ոք, երկնաւոր քաղաքավարութեամբ գեր ի վերոյ երեւեալ բազմաց՝ ոչ դիտեմ թէ ամենեցունն իսկ, ամբարձաւ յայս աստիճան եւ յաթոռ Հայրապետութեանս վան իւրոյ գիտութեան եւ վարուցն արժանեաց: Սա՝ լցեալ աստուածեղէն նախանձու՝ ընդդէմ միաբնեայց մաքառէր, բախէր անդադար եւ Հարկանէր զնոսա անհնարին Հարուածովք զամենայն աւուրս եպիսկոպոսութեան իւրոյ, եթէ բանիւք եւ եթէ գրով. յիշատակ նորա սուրբ՝ պատուի ի մէնջ յարգութեամբ: Սորա ճառ մի գտանի առ իս գրեալ ընդդէմ միաբնեայց, լի բազում վկայութեամբք գրոց, հնարիւք, եւ զօրաւոր ձեռնարկութեամբք եւ բազում խելամտութեամբ: Զամանէ եւ Գրիգոր Կաթողիկոս, որոյ երանելի է յիշատակ անուանն եւ պայծառանայր յառաջ քան զմեզ յաթոռս յայս, զսոյն Հաստատեր, մինչեւ ի վերջ մատենին գրել զբանս զայսոսիկ. "Այսպէս եւ ես Հաւատամ, որպէս սուրբ Կաթողիկոսն Ցովհաննէս գրէ, եւ որք ոչ այսպէս Հաւատասցեն, նզովեմ,,: Ընթերցցուք սակաւիկ մի ի ճառէ սորին, եթէ Հաճեսցիս, զի ծանիցես զառիւծն յեղընգանէ:

Թէոդ. Ա՛յ լսայց յօժար մտօք զգրեալսն:

Իբրեւ ընթերցաւ յառաջաբանն, ասէր Թէոդորիանոս ցկաթողիկոսն, աղաչեմ զքո սրբութիւնդ, զի զօրինակ գրոյս տացես ինձ, որպէս զի եւ յունարէն բարբառով գրեալ՝ ի Հռոմայեցւոց աշխարհին գտանիցի, եւ առաւելութեամբ պատիւ Հօրն եւ ի մէնջ մատենագրութեամբ իւրով:

Կաթող. Քաջ է:

Ընծայեցաւ մեզ պատճէն գրոյն, եւ մեք առեալ զայն բերաք ընդ մեզ յարքունական քաղաքն:

Ցետ այսորիկ Կաթողիկոսն զայս ինչ առ մեզ բարբառէր.

Երանելի առաքեալն Պօղոս ասէր. Ո՞խթ՞ եղիցի, եթ ինձնին նզով լինել ի Քրիստոսէ՝ վասն եղբարց իմոց եւ ազգականաց ըստ մարմնոյ, զի նոքա փրկութեանն հաւանիցեն: Զայս ասեմ եւ ես վասն ազգի իմոյ, քանզի հավիտ բարի պարտի զանձն իւր դնել ի վերայ աշխարացն իւրոց. փութամ ձեպիմ զամենայն հնարս հնարել, զի եղէց ամենայն յամենայնի, զի զամենեսին կամ զոմանս փրկեցից, որով եւ կարիցեմ ասել. Ահա ես եմ մանկունդ իմ, զոր եթ ինձ Աստուած: Արդ՝ լուր ինձ, զոր ինչ առնելոցն եմ: Ցայսմ իսկ աւուր՝ սկսանիմ գրել թուղթ առ եպիսկոպոսունս Համօրէն աշխարհին եւ հրաւիրեմ զնոսա ի ժողով: Ցորժամ գումարեսցի սիւնհոդոսն եդից առաջի նոցա զամենայն վկայութիւնս, յոր յենուն Հայք ի հաստատութիւն կարծեաց իւրեանց, յանդիմանութեան նոցա եւ զվկայութիւնս եւս ի գրոց սրբոց, զոր զուր ընծայեցուցեր ինձ. այլ ի սկզբանն ի թերէ նոցա եղէց, եւ բանիւք

Հակառակութեան ընդ ձեզ մտից ի պայքար. եւ յետ այնպիսի տակաւ եւ մեղմով եւ մեծաւ զգօնութեամբ եւ ի պատշաճ ժամանակի եւ պատշաճական օրինակաւ պարզեցից առաջի նոցա դմբըրութիւնն, որ կայ ի նոսա ցայսօր ժամանակի եւ յանդիմանեցից զնոսա գրովք Յովհաննու որբոյ յիշատակաց արժանի Կաթուղիկոսի, զորոյ գպատճէն օրինակին եառու քեզ. եւ ամենայն ձեռնարկութեամբք, զորս քո յորդ եւ առաս իմաստութիւնդ եցոյց ինձ: Միով բանիւ եղէց Հռոմէական, եւ վասն Հռոմայեցւոց, մանաւանդ թէ՝ վասն ճշմարտութեան մրցեցայց ընդ Հայոց. Հաստատուն յուսով ապաւինեալ Աստուած՝ ակն ունիմ, եթէ ոչխարքդ իմ ձայնի իմում լուիցեն, գՀետ իմ եկեսցեն, եւ Տեառն օգնականութեամբ, եղիցուք մի հօտ եւ մի հովիւ: Եթէ ամենեքին միահամուռ յիս յարեսցին, բարւոք է, գոհացայց միշտ վբարեբար խնամոյ Տեառն, ապ՝ եթէ ոչ, (զոր ոչն կամիմ) ընդ նոսին, ողբ գինի իմ եկեսցեն եւ ընդ իս միաբանք լինիցին, Հաստատեալ կնքեցից զճշմարտութեանն վարդապետութիւն, եւ առ մեծագոր առաւածաւէր ինքնակալն եւ առ Պատրիարքքն գոմանս յիմոց աւագ եպիսկոպոսակցաց առաքեցից, գի մատուսցեն նոցա զգիր ուղղափառ Հաւատոց Հաստատեալ ձեռնագրով իմով եւ ամենայն ողջամիտ եպիսկոպոսաց ինձ Հնազանդելոց. եւ բանիւ բերանոյ եւ գրով եւս ամրացուսցեն զնոյն յանուն մեր եւ միաբանելոց ընդ մեզ Հայոց ճշմարտասիրաց: Ցայսմ բովանդակութեան Հաւատոյ յաւելցին եւ այսոքիկ. Ընդունիմք զտիեզերական ղմեծ եւ զսուրբ ժողովն որ ի Քաղկեդոն գումարեցաւ, եւ զսուրբ Հարս, զորս նայն ընկալաւ. ամին Հակառակ նզովեմք զայնոսիկ, զորս նայն նզովէ, այսինքն զԵւտիքէս, զԴիոսկորոս, զՍեւերոս եւ Տիմոթէոս Կուզ, եւ զամենեսին որք չարաչար կացին զՍրբոյ ժողովոյն: Իսկ որք զաչս մտաց իւրեանց կափուցեալ առ լոյսն ճշմարտութեան՝ կամակորիցեն, եւ զանձինս իմաստնագոյնս քան զՀարս ունիցին, զնոսին արկից ընդ յաւիտենական նզովիւք:

Հուսկ ուրեմն՝ ի հաստատել այսր ամենայնի ի սիւնհոդոսի արքունական քաղաքին, եւ ի գառնալ այսրէն իմոց եպիսկոպոսակցաց, եթէ այնպէս հրամայիցէ աստուածասէր ինքնակալն, ես ինքն գնացից ի քաղաք անդր արքունական ի մեծարել եւ ի պատուել զամենայն ինչ սուրբ, նուիրական եւ արժանի պաշտամանն, որ անդ գտանիցի, որպէս եւ զսուրբ գտաքելական ինքնակալն եւ զամենասուրբ Պատրիարքն: Զայս ասացեալ արձակեաց զամենեսին ի վերնատանէ. այլ անդէն փղձկեալ արտու արտասուալից՝ զայս առ մեզ բարբառէր:

Հայցեմ ի բարերար եւ յաստուածասէր Ինքնակալէ մերմէ, զի ի գալ ժամանել իմոց եպիսկոպոսակցաց ի Կոստանդինուպոլիս, եւ ի հաստատել ամենայնի զոր ասացաքս, հրաման ասցէ Սրբոյ Պատրիարքին, զի զգեցեալ զՀանդերձս Հայրապետականս, որ-

պէս զգենուցուն ի ժամ պաշտաման սրբոյ խորհրդոյն, եւ ելեալ ի բեմն եւ յաթոռ նուիրական առ սրբոյ սեղանոյ, եւ զխաչն եւ զպատուական փայտ խաչի ի ձեռին՝ ի լուր ամենայն եկեղեցւոյ եւ ժողովրդեան օրհնեսցէ զազգս Հայոց, որ ընդ այսչափ ժամանակս յանէծս էր եւ աղօթս եւ պաղատանս մատուցանիցէ վասն ննջեցելոց յազգէն Հայոց, զի Աստուած, որ կամի զփրկութիւն ամենեցուն, զյանցանս նոցա զայս, զոր գործեցին յանգիտութենէ եւ ոչ ի չարութենէ, թողցէ նոցա։

Լուեալ զբանս զայսոսիկ սրտի զղջացելոյ եւ մաքրելոյ, եւ սիրտք մեր ճմլէին ի մեզ եւ փղձկեալ արտասուէաք։ Այսպէս էանց վայր մի. եւ իբրեւ յոյզք ոգւոց եւ խանդաղատութեան դադարեցին, ասէ Թէոբիանոս. Տէր, զաղաչանս քո զայսոսիկ մատուսցուք առաջի հզօր ինքնակալի մերոյ սրբոյ։

Ցայնժամ ետ մեզ կաթողիկոսն զԹուղթն գրեալ առ բարեպաշտօն քրիստոսասէր եւ սուրբ ինքնակալն մեր, յորում բովանդակէր եւ այն եթէ ընդունէր նա զսուրբ պատերազմական եւ զմեծ Սինհոդոսն քաղկեդոնի, եւ եդեալ գձեռն իւր օրհնեաց զմեզ եւ արձակեաց ի խաղաղութիւն։ Եւ մեք գոհացեալք զԱստուծոյ վասն ամենայն շնորհացս, մեկնեցաք՝ դառնալ անդրէն ի կոստանդինուպոլիս՝ հանապազորդեալք ի ճանապարհին, օրհնելով եւ փառաբանելով զԱստուած, որում վայել է փառք, պատիւ եւ երկրպագութիւն եւ իշխանութիւն յաւիտեանս յաւիտենից։ ամէն։

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Ե.

ԹԷՈՐԻԱՆԵԱՑ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ Բ.

ԸՆԴ ՆԵՐՍԵՍԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՀԱՅՈՑ

Յաճի վեցհազարդի վեցհարիւրդի ութաներդի յարաբաւթենէ աչխարհի, յամի երեսներդի Ինքնակալութեան բարեպաշտն Քրիստոսասէր եւ Աստուածապսակ արքայի, Ծիրանածին Տեառն Մանուէլի Կոմնենոյ, յամսեան երրորդի, յերկրորդում ամի Աստուածապսակ թագաւորի մերոյ Տեառն Ալեքսի Կոմնենոյ՝ որդւոյ նորա, ի հինգերորդ ընդիկտիոնի, ի քառներորդ աւուր ամսեան երկրորդի հասաք միւսանգամ ի Հռոմկլայ, եւ ողջոյն տուեալ Կաթողիկոսի Հայոց յանուն Ինքնակալին, մատուցաք նմա զարքունի գնուիրական թուղթն, զպատասխանի յայտնական թղթոյ նորա, յետ այնորիկ եւ զողջոյն եւս տիեզերական պատրիարքին տուեալ՝ ընծայեցաք նմա եւ զՀայրապետական թուղթն: Յայնժամ Կաթողիկոսն զուարթացեալ սրտիւ եհարց յմեզ զողջոյնէ եւ զերանութենէ Ինքնակալին եւ զկարգաց եկեղեցեաց. եւ մեք զպարտուպատշաճ պատասխանին տուեալ անդէն մեկնեցաք ի Հանգիստ:

Ցերեկոյանալ աւուրն առաքեցաք առ Կաթողիկոսն ի ձեռն Միքայելի երիցու թարգմանչի գՀորհրդական [1]) (գաղտնի) գիր Ինքնակալին, որ էր պատասխանի Հորհրդական թղթոյ Կաթողիկոսին: Եւ Հորհրդական թուղթ Ինքնակալին էր օրինակ գայս.

Մանուէլ՝ Հաւատացեալ ի Քրիստոս Աստուած, Ծիրանածին աստուածապսակ թագաւոր, բարձր, մեծազօր միշտ աւգուստոս՝ Ինքնակալ Հռոմայեցւոց կոմնենոս, մեծապատիւ մեծարեալ Կաթողիկոսի Հայոց ողջոյն:

Թուղթ Յարգութեան քո, զոր ի ձեռն Թէորիանոսի Մագիստրոսի՝ արքունական առն Հաւատարմի առաքեցեր, մատուցաւ թագաւորութեան իմոյ, եւ ծանեայ ի նմանէ, եթէ ընդ շաւիղս արդարութեան կամիս ընթանալ, եւ ըստ սրբոյ պատգամաց՝ աշակերտիս երկնից արքայութեան: Քանզի համաձիտ եւ միաբան ոչ միայն երից տիեզերական ժողովոց, այլ եւ չորրորդի, գԳլուխդ տեսանեմք. ակն ունիմք եթէ եւ անդամոյն գՀետ երթեալ Գլխոյն՝ բարձցի ի միջոյ ամենայն կրճիճն, որ զայօդ միութեան քակտէ: Վասն այնորիկ խնդամիտ ընկալեալ գքոյ սերտ Հաւատոյ ընծայութիւն՝ յուսամք, եթէ ճանապարհ եւ դուռն եղիցես այլոց յաստուածպաշտութիւն, եւ քո աստուածատուր

[1]) μυστικὴν γραφήν.

բանիցդ Հատու մանգաղաւ սրսին, զոր ցանեաց սատանայ ի կալ Քրիստոսի, իբաց ի սուրբ ցօրենոյ աւետարանական արօտոյ զաստեալ խարբալեաւ Հոսեցւոյ: Արդ՝ զայրդ Հաւատարիմ զԹագաւորութեան մերոյ՝ զԹէոդիանոս, եւ զմիանձնաւորն Աստանոս, միւսանգամ առ Քոյ Յարգութիւնդ առաքեմք, զի որպէս միանգամ առանձինն զբանն ճշմարտութեան ուղիղ Համառօտեցեր, այսպէս ի համագումար ժողովս եկեղեցւոյդ Հայոց զնոյն արտացես, եւ եղիցի լոյս ի լուսթեան եկեղեցւոյդ եւ տիւն ճշմարտութեան ուղիղ Հաւատոյ ծագեցի. Ողջ լեր: Յամենայնն ի նոյն՝ ի չորրորդ ընդիկտիոնի:

Յընթեռնուլ Միքայելի Թարգմանչի զԹուղթս զայս առաջի Կաթողիկոսի, իբրեւ լաւ նա զանուն Աստանեայ գրեալ, ասէ, խորհուրդն (μυστήριον) ծածկեալ էր յԱստանայ. առիմ՞ անուն նորա ի թղթին գտանիցի: Միքայէլ ասէ. Այս են կամք Ինքնակալին, զի եւ նա՝ որպէս իմաստասէրն, խելամուտ լիցի գործոյս այսմիկ: Զայս իբրեւ լսաւ Կաթողիկոսն՝ յոգւոց եհան, այլ լռեաց ի ժամուն: Խորհրդական Թուղթ Թագաւորին այսպիսի ինչ էր. իսկ յայտնական Թուղթ նորա ձեւ օրինակ զայս.

Թուղթ Յարգութեան քոյ ի ձեռն արանցդ առաքեալ առ մեր Թագաւորութիւնս՝ մատուցաւ մեզ, եւ ցուցաւ ամենասուրբ տիեզերական Պատրիարքի եւ սրբոյ Նահապետական աիւնհոդոսի մեծի եւ սրբոյ Եկեղեցւոյ Աստուծոյ: Հաճոյ եղեւ Թագաւորութեանս բանն, զոր վասն երկուց բնութեանց ի միում անձնաւորութեան կամ ի մի դէմ, եւ վասն անշփոթ եւ անբաժանելի միաւորութեանն ասաց քոյ Յարգութիւնդ, գՀետ երթեալ վարդապետութեան աստուածակիր Հարց սրբոց: Այլ՝ մի բնութիւնն ասել ի միում անձին Քրիստոսի՝ որ յերկուց բնութեանց է, այդ ի գլխովին հակառակ է սահմանաց Հաւատոյ կաթողիկէ ուղղափառ եկեղեցւոյ, օտար ի բիւրուց վճռոց աստուածապզեաց Հարց սրբոց, եւ միտգոյն ի նպաստ վարդապետութեան այնոցիկ, որք շփոթութիւն յերկուս բնութիւնս Քրիստոսի ուսուցին: Եւ եթէ գտանիցի ուրեք երբէք, զի եւ մեծն Կիւրեղ մի բնութիւն Բանին մարմնացեալ ասիցէ, այլ զբանն զայն, ոչ այնպէս իմանայ եկեղեցի, որպէս մեկնէ որ առ Հայս եկեղեցի: Նա մանաւանդ՝ նոյն ինքն աստուածայինն Կիւրեղ, յայլ եւ այլ ճառս իւր, զայն յայտնագոյն եւս պարզէ: Վասն այսորիկ միւսանգամ առ քո աստուածասէր բարեպաշտութիւնդ առաքեմք զՀաւատարիմն մեր Թէոդիանոս եւ զԱստանոս վանահայր Հայոց մենաստանի ի Փիլիպպոպոլիս, որպէս զի ի գումարել ժողովոյ առ ձեզ, որպէս խոստանայրն քոյ Յարգութիւնդ, խոյզ եւ խնդիր վասն բանի վարդապետութեանս այսորիկ լիցի, որ ծանրագոյն է քան զայլս, եւ պատճառք երկպառակութեան ի մէջ մեր եւ ձեր: Յայնժամ լիցին բանք եւ զայլոց գլխոց, որք յառաջնում բանակցութեան

աչ յիշեցան։ Եւ այնպէս օգնականութեամբ խաղաղարարն Քրիստոսի՝ զամենայն խաչ եւ զխուժ ի բաց բարձեալ՝ միաբանեացին բաժանեալքն, եւ ըստ Տեառն բանի, լիցուք ամենեքին՝ մի հօտ ընդ միով առաջնորդաւ եւ հովուիւ Յիսուսիւ մարգացեալն Աստուծով։ Այլ Յարգութիւն քոյ հաւատս բանից նոցա ընծայեցէք [1]։

Յետ երկուց աւուրց հրաւիրեալք՝ գնացաք ի ժողովն, իբրեւ լուա եղեն ամենեքին, սկսաւ կաթողիկոսն զմիոյ բնութենէ ճառ արկեալ խօսել եւ ցուցանել, եթէ զմի բնութիւնն ասել ի Քրիստոսի արժան է, եւ միաւորութիւն ինչ անոսի ուղիղ հաւատոց ոչ հասանիցէ։ Զայս ասէր կաթողիկոսն եւ ոչ եթէ այնպէս [2]) իմն իմանայր, այլ զի անդէն մօտ առ նմա կային ի սիւնհոդոսին եպիսկոպոսք իւր, որ յառաջնում բանակցութեան ոչ էին, եւ լուեալ ի լոյ՝ կասկածէին իմն, եթէ կաթողիկոսն միաբանեալ ընդ Հոմայեցւոց, ի խորհրդական թղթին առ Ինքնակալն գրեալ իցէ ընդունել զժողովն Քաղկեդոնի, եւ գայթակղէին ինձա. վասն այնորիկ այս անգք անցանէին, զի կամէր կաթողիկոսն հաւանեցուցանել զնոսա, եթէ չէին ճշմարիտ զոր լուեալն էին։ Այլ մեք ոչ գիտացեալ զբանն մեծաւ ատակութեամբ ընդ նմա ի պայքար մտանէաք, որ եղեւ օրինակ զայս։

Կաթող. Ընթերցեալ զսուրբ քարտէսն ծանեայ, եթէ բազդատանէ իմն զմեզ ամենասուրբ Թագաւորն, եթէ մի զբնութիւն Քրիստոսի ասիցեմք, եւ վասն այսորիկ իսկ զձեզ առ մեզ առաքեալ է, որպէս զի զայսմ գլխոյ եւ զայլոցն եւս, զորոց յառաջնում բանակցութեան չեղեն բանք, խօսակից լինիցիմք։ Այլ եւս այնպէս իմն համարէի, եթէ յորժամ զերկուս բնութիւնս ասիցեմք վասն պշխոթութիւն բնութեանցն բառնալոյ, եւ դարձեալ՝ մի՝ վասն անբաժինն լինելոյ նոցին, առաւել ինչ քան զայս ոչ խնդրեացի ի մէնջ. քանզի յորժամ զմին հաստատեմք՝ փախչիմք ի բաժանմանէ Նեստորի, եւ յորժամ զերկուսն ասեմք՝ խոտորիմք եւս ի շփոթութենէ Եւտիքեայ։ Եթէ առաւել քան զայս պահանջիցէք, ոչ անապացեմք ձեզ։ Քանզի եւ Հարք սուրբք՝ մերթ զերկուս բնութիւնս ի Քրիստոս եւ մերթ զմին ասացին եւ ինքեանք ինքեանց եւ միմեանց չեն հակառակք. զի եթէ երկոքին իսկ ասացուածքն ուղղութեամբ իմացին, յաւղիղ հաւատոց ոչ խոտորիցին։ Իսկ եթէ ոք, թշնամի Աստուծոյ եւ անձին իւրոյ՝ զբանս սրբոց Հարց թիւր մեկնութեամբ կամակորիցէ, մեք զգրեալսն եւ զբարւոք իմացեալսն ոչ մերժեացուք։ Զի եթէ գայդ արարեալ էր մեր, յիրաւի՝ զբազում բանս սրբոց աւետարանչաց եւ գայլոց նուի-

1) Հմմ՝ Թէոդորիանոս Կոստանդինուպոլսի Պատրիարքին առ կաթողիկոս գրած Թուղթին ալ յառաջ կը բերէ, որն որ Կայսեր Թղթին նմանն ըլլալուն համար՝ զանց կ՚առնենք։

2) Ա՛ս ընթացքը գումարելի ժողովքին մէջ բռնել խոստացեր էր կաթողիկոսն առաջին վիճաբանութեան վերջերը։

բական մատենագրաց խաոել անգոանել կայր մեզ առաջի: Զի գրեա թէ յամենայն իսկ բանից գրոց սրբոց արք սեզանապերծք եւ բանաքաղք առեալ նիւթեցին հերեսիւթիւն:

Թէոփ. Յառաջնում բանակցութեան ինդրեցաք ուսանել ի ձեծ Սրբութենէ քումէ, եթէ ո՞ր ի սրբոց Հարց եւ յորո՞մ վայրի առաց Մի բնութիւն Քրիստոսի: Զայդ մինչեւ ցայսօր ոչ ցուցեր. թէ կարես՝ ցոյց մեզ:

Կաղող. Իսկ եւ իսկ ածից ի հանդիսի: Երանելին Կիւրեղ ի թղթին առ Ականիոս Մելիտինայ յայտնագոյնս առանդէ մեզ զի ասէ. "Ցարոյ՝ մի եւ միայն Որդի եւ Տէր Յիսուս Քրիստոս է, զնոսին իբրեւ ի միում բովանդակեալ, զերկուս առեմք բնութիւնս միաւորեալս, այլ յետ միաւորութեանն՝ որպէս թէ բարձեալ իսկ ի միջոյ բաժանմանն յերկուս, Հաւատամք ի լինել միոյ բնութեան Որդւոյ՝ իբրեւ միոյ, այլ մարդացելոյ եւ մարմնացելոյ".

Թէոփ. Զարմանամ, Տէր, զի՞ է, զի զայլ ինչ խոստացար ցուցանել, եւ զայլ իմն ածեր կացուցեր առաջի: Խոստացար յանդիման առնել մեզ, եթէ Երանելին Կիւրեղ՝ Մի զբնութիւն Քրիստոսի ասիցէ. այլ՝ նա զայն ոչ ասաց: Եւ զի՞նչ ասիցէ. Հաւատամք ի լինել միոյ բնութեան Որդւոյ, իբրեւ միոյ" եւ անդէն ածէ թաւիէ ի վերայ, "այլ մարդացելոյ եւ մարմնացելոյ": Արդ՝ թէ հաճոյ իցէ, մի պնդիցես յասացուածք բանիցն. որ մի՝ զբնութիւն Որդւոյն ասիցէ. զի զայդմանէ բնաւ ոչ զոյ երկբայութիւն. եւ յառաջնում բանակցութեան անդ պարզեցաւ, յորում զձեծն Աթանասիոս եդաք առաջի, որ ընդդեմ Արիոսի յայտ առնէր եթէ յո՞ր միտս եւ որո՞վ օրինակաւ զերկուս բնութիւնս Բանին ասացանիցէ: Այլ զայն առաւել ցուցցես մեզ, եթէ ա՞ր գրեալ իցէ, մի բնութիւն Քրիստոսի:

Կաղող. Նա ինքն ասաց. — "Այլ յետ միաւորութեանն որպէս թէ բարձեալ իսկ ի միջոյ բաժանմանն յերկուս": — Զի՞նչ քան զայս յայտնագոյն ինդրիցես:

Թէոփ. Բանքդ Որպէս թէ բարձեալ իսկ ի միջոյ բաժանմանն յերկուս, նշանակեն, կամ յերկուս Քրիստոսս, կամ յերկուս անձինս, կամ յերկուս դէմս: Այնպէս իմն՝ զի եթէ եւ յերկուս բնութիւնս եւս կամիցիս իմանալ, եւ այնպէս բարեպաշտութեամբ զբանն իմանայցես, այսինքն է՝ որպէս թէ բարձեալ ի միջոյ բաժանմանն յերկուս բնութիւնս առանձինն՝ մանն մանն բաժանմամբ, այն է՝ ուրոյն յաստուածային բնութիւնն, եւ ուրոյն ի մարդկային բնութիւն: Քանզի ի վայրկենէ անտի միաւորութեանն՝ երկու բնութիւնք միացին եւ միասցեն միշտ անբաժինք: Եւ զայս իսկ ցուցանեն բանք Հարց սրբոց "անորիշ անբաժին ի մի անձն եղեւ միութիւն": Իսկ այն՝ եթէ Ս. Կիւրեղ ոչ ուսոյց զմի բնութիւն Քրիստոսի, ի բազում գրոց նորա իմանալի է. զի յաճախ իսկ զերկուս բնութիւնս ի Քրիստոս խոստովանի, որպէս յա-

առջինում բանակցութեանն ցուցաւ։ Զի եթէ կիւրեղ ուսուցանէր զմի բնութիւն ի Քրիստոս, ոչ միայն հակառակ ամենայն սրբոց Հարց ելանէր, այլ եւ ինքն ընդ ինքեան մարտնչէր։ Քանզի ի թղթին, զոր վասն խաղաղութեան առ Ցովհաննէս եպիսկոպոս Անտիոքայ գրէր, (ի բաց թողում զվկայութիւնս, զորս յառաջնում բանակցութեան ընծայեցուցաք) զայս ինչ յայտնապէս բարբառի. "Գիտեմք, զի ամք աստուածախօսք յաւետարանական բանիցն՝ որ վասն Քրիստոսի կհաղորդականս՝ [1]) իբրեւ միոյ անձին, եւ զբաժանականն՝ իբրեւ երկուց բնութեանց պատշաճեալս առանդեցին. այսպէս դվայելչականն Աստուծոյ՝ Քրիստոսի աստուածութեան ընծայեցին, եւ զխոնարհականս մարդկութեանն"։ Որ այսպէս խորհէր եւ գրէր, զի՞արդ հակառակ անձին իւրոյ վարդապետէր. քանզի զհաղորդականս իբրեւ միոյ անձին, եւ զբաժանականն՝ իբրեւ երկուց բնութեանց պատշաճեալս ասէ։ Հանգոյն սմին եւ ի յաջորդն բարբառի. "Այսպէս իմաստնագոյնն Պետրոս. զՔրիստոսի վասն մեր չարչարեալն մարմնով, ասէ, եւ ոչ եթէ բնութեամբ անճառ աստուածութեանն"։ Տեսանե՞ս, զՔրիստոս չարչարեալ, ասէ, ոչ աստուածութեանն բնութեամբ, այլ մարմնով, այսինքն է՝ մարդկային բնութեամբ։ Առաւել եւս՝ յերրորդում ճառին ասէ. "Իմաստնագոյնն Պաւղոս, մանաւանդ թէ՝ ամենայն դասք սրբոց կրկին օրինակաւ խօսին զՈրդւոյ՝ յետ միաւորութեան ընդ մարմնոյ"։ Տեսանե՞ս, կրկին զօրինակ խօսելոյն, ասէ, յետ միաւորութեան։ Զիարդ ապա, նոյն Հայրը, որ յայտնագոյնս զերկուս բնութիւնս քարոզէ, զմարմինն եւ զաստուածութիւն՝ մի բնութիւն ուսուցանիցէ։ Դարձեալ միւսանգամ պատասխանի տուեալ թղթոյ Ցովհաննու, զմեծն Ամբանասիոս առաջնորդ ունի, եւ գրէ օրինակ զայս. "Քանզի ամենայն ուրեք գկարծեաց Հարց սրբոց գՀետ երթայք, առանձինն գերանելոյ եւ գմեծարեալ Հօր մերոյ Ամբանասի՝ զոյշ լինջուք, զի մի եւ փոքուս իւիք խառնրիցիմք ի նոցանէ. Հաւատացէ այսպէս քո Սրբութիւնդ, եւ այլ ոք ոչ երկմտիցէ"։ Լուիցուք արդ՝ գի՞նչ մեծն Ամբանասիոս զսոցին իրաց ասիցէ, զոր առաջնորդ իւր ունի աւրբն Կիւրեղ։ Գրէ նա առ Եպիկտետոս Կորնթացւոց եպիսկոպոս օրինակ զայս. "Ո՞ոք երբէք լուաւ զայդոսիկ, ո՞ւսոյց, եւ ո՞ է որ ուսաւ։ Զի ի Սիամնէ եկեղեն օրէնք, եւ բան Տեառն յԵրուսաղեմէ։ Այդոքիկ ուստի՞ եկին, որ անդունդք գժոխոց բխեցին, Համագոյ Աստուածութեան Բանին զմարմինն ասել՝ գծնեալն ի Մարիամայ"։

Ցիրաւի՝ որպէս Համագոյ Հօր զբանն ասեմք, զի զմի եւ զնոյն բնութիւն ընդ նմա ունի, այսպէս որ զմարմինն Համագոյ Բանին ասիցէ, զմի եւ զնոյն բնութիւն խոստովանիցի մարմնոյն եւ աստուածութեանն։ Վասն այնորիկ Քրիստոս Փրկիչ մեր զՀերեսիսմայս դրունս դժոխոց անուանեաց. եւ դրունք դժոխոց, ասէ,

[1]) Τὰς κοινοποιούντας.

գնա մի յաղթահարեացեն, յայտ է, զեկեղեցի, զի ընդ հերեսիութիւնս իբրեւ ընդ դրունս բազումք իդժոխս, այն է՝ ի կորուստ երթայցեն։ Արդ՝ մեծն Աթանասիոս, ոչ եթէ դրունս դժոխոց, այլ ի գլխովին դժոխս զհերեսիովտայս անուանէ. եւ ինձ այնպէս թուի, զի եթէ մեծն Աթանասիոս գիտէր ինչ իր կամ անուն չարագոյն քան զդժոխս, այնու իսկ գնոսին յորջորջէր։ Այլ տեսցուք եւ զմնացորդ բանիցն, զոր ասէ նա. "Սակայն՝ զի մի ի մերմէ ի սպառ լուսթենէ, պատճառս իբեանց անամօթութեանն առնացուն չարեաց հնարագիւտքն, պարտ եւ պատշաճ է ի գրոց որբոց պատկառս ի բազմաց յուշ ածել, զի թերեւս գամօթի հարեալք յետս կացցեն ի կարծեացն ամբարշտութենէ։ Ագէ, ուստի՞ իցէ ձեզ այդ, զի զմարմին համագոյ ասացուածութեան բանին դնիցէք. — յայտնեակիզն առնել լաւ է, որպէս զի ի շարաւոյ այսր փոփոխութեան այլոցն ամենեցուն վատթարութիւն ծանիցի։ — Ի գիրս սուրբս այսպիսի ինչ ոչ գտանի։ Գիրք սուրբք զԱստուած ի մարդկեղէն մարմնի եղեալ ասեն. եւ Հարքն ժողովեալք ի Նիկիա՝ ոչ եթէ զմարմին, այլ զնոյն ինքն զՈրդի համագոյ Հօր ասացին, եւ զնա ինքն իդոյացութենէ Հօր, իսկ զմարմինն ի Մարիամայ խաւսանեցան բուսս գրոց։ Արդ՝ կամ զնիկիական սիւնհոդոսն ուրացարուք, եւ իբրեւ զհերեսիովտայս ձայն առնք գիմագրաւ լերուք, եւ կամ, թէ կամիցիք սրդիք Հարցն այնոցիկ լինել, օտարին կարծեաց, զոր նոքա ոչ աւանդեցին, մի անասայեք,,։ Լաւ, զինչ մեծն Աթանաս ասէ. տեսցուք այժմ եւ գառաջիկայս. "Եթէ, ասէ, համագոյ Հօր է բանն բուս նիկիական Հարցն խոստովանութեան, համագոյ եւ ինքն Հայր մարմնոյ իցէ որ յերկրէ ասի է։ Ընդէր ապա, խոտէք զԱրիոսեանս, որք զՈրդի արարած առեն, մինչ դուք ինքնին զՀայր համագոյ արարածոց դնէք, եւ յայլ ամբարշտութիւնս շաղեալ՝ զբանն ի մարմին, յոսկերս, ի հեր, ի ջիղս եւ ամենեւին իսկ ի մարմին յեղեալ շրջեալ եւ զնոր բնութիւնն փոխեալ դանդաչէք։ Ասացէք յայտնապէս, եթէ ի հողոյ իսկ գոյացեալ է նա, զի բնութիւն ակերպաց եւ ամենայն մարմնոյ ի հողոյ է։ Զի՞նչ այս անմտութիւն, զի՞ անձամբ ընդ անձինս ոգորիք։ Ցորժամ զբանն համագոյ մարմնոյ ասէք, զայլ ինչ ընդ այլոյ նշանակէք. եւ յորժամ փոխեալ ի մարմին ասիցէք, փոփոխութիւն ի բանն բանդագուշէք։ Ո՞ յայտնեաւ հանգուցեաց ձեզ գայսպիսիս բարբառել։ Քան զամենայն հերեսիութիւն ի վատթարագոյն ամբարշտութիւն անդր անկեալ գլորիք։ Եթէ բանն համագոյ մարմնոյ է, ապա աւելորդ է յիշատակ Մարիամայ եւ արբանեկութիւն նորա, այնու՝ զի եղեւ հնար մարմնոյ լինել ի յաւիտենից յաւաչ քան զՄարիամ, որպէս ինքն բանն էր. յիրաւի՝ եթէ որպէս գուքդ ասէք, համագոյ մարմնոյ է, ապա զի՞նչ պիտոյ էր գալստեան բանին, զի զգենուցցու զայն, որ համագոյ իւրէր,,։ Յետ այսորիկ յաւելու եւ զայս. "Քանզի մարմինն համագոյ Աստուա-

ծուխեանն ոչ է, այլ ծնեալ ի Մարիամայ, եւ ինքն Բանն ոչ յոսկերս եւ ի մարմին շրջեցաւ, այլ եղեւ ի մարմնի,,. եւ զինի. "Մոլորին բազումք զի զարարած զայգ Հաւասար դնեն արարչին,,: Զինչ պիտոյ է մեզ զամենայն եւ զբնաւ վկայութիւնս ածել ի Հանդիսի եւ յերկարել զբանս ի ձանձիր: Ի բազում գրոց մեծին Աթանասի ի միա առնուլ արժան է, եթէ ուսուցանէ նա զերկուս բնութիւնս, եւ առաւել կշռամբէ զայնոսիկ, որք մի զբնութիւն քրիստոսի ասեն: Ապա Ս. Կիւրեղ, որ մեծաւ Հաստատութեամբ գործոցն, առաւել եւս՝ զերանելւոյն Աթանասի վարդապետութեանն գՀետ երթայր, եւ արգելոյր չխոտորել ի նմանէ, որպէս ի վեր անդր յուսոյք, զի՞արդ Հակառակ նոցին ուսուցանէր: Օ՜ն, ի բաց տար զայդպիսի խորհուրդ: Ապա պարտ եւ պատշաճ է քեզ զբանս Կիւրղի գերկդիմի կարծեցեալս, յուղիղ միտս առեալ՝ մեկնել գնոսին բուռ օրինակի այլոց որոց, որք գերկուս բնութիւնս Յիսուսի քրիստոսի Փրկչին մերոյ յայտնագոյնս խոստովանին, որպէս յառաջնում բանակցութեան՝ այժմ ի բազմաց այլոց գրուածոց նորին Ս. Կիւրղի պայծառագոյն եւս ցուցաւ եւ առցուտ բազում անգամ: Եթէ տակաւին ընդդէմ դարձցիս, մեք այսուհետեւ չառնումք յանձն բանակռիւ լինել վասն սոցին իրաց, այլ անսամք խրատուս Առաքելոյն որ ասէ. "Յառնէ հնգամածողէ, յետ միանգամ եւ երկից խրատելոյ Հրաժարեսջիր,,:

Կոլոզ. Ձեմք հերետիկոսք, այլ ուղղահաւատք ընդհօք քրիստոսի, լուսաւորեալք ի Հօրէ մերմէ ի Սրբոյն Գրիգորէ՝ ունիմք զնորա վարդապետութիւնն եւ զաւանդութիւնս:

Թէոդ. Եթէ զաւանդութիւնս նորա պահէք, որպէս ասեպ, Հարցն Հակառակ ոչ ելանիցէք: Այժմ իսկ լուար զմեծին Աթանասի զվկայութիւնն, զոր եդաք առաջի քո, որ անդունդս դժոխոց կոչէ զայնոսիկ, որք զբանն եւ զմարմին ասեն մի բնութիւն, եւ անդէն առ նմին յաւելու եւ ասէ. "Քան զամենայն հերետիկութիւն ի վաստիարապոյն ամբարշտութիւն անկեալ գլորիք,,: Մի ամօթ Համարեսցիս Հաւանել բանից մերոց, որ կեանս ինչ աշխարհի եւ զգիտութիւն ոչ ունիմք, այլ զմտաւ ածջիր զհին իղձն զքաղաքաւ՝ որ մտադիւր ընկալաւ յիշոյ անտի զյանդիմանութիւն:

Ի վիճել մեր, ասէ Ամմանոս ցկաթողիկոսն, ես ոչ իշխեմ խօսել զգաղտնեաց. զայս միայն գիտեմ, եթէ գրեցեր դու զերացս առ Ինքնակալն, եւ բանիւ իսկ յայտնեցեր նմա ի ձեռն զուգակցի իմոյ իմաստասիրիս այսորիկ որ մերձ առ իս կայ: Վասն այնորիկ ի կատարումն գործոյն յարդարելոյ եկեալ կամ, եւ ոչ ի պայքար բանակցութեան: Խնդրեմ իքէն զի զոր յայտնեցեր եւ ծանուցեր Ինքնակալին՝ կամեսցիս կատարել, ապ՝ եթէ ոչ ասա Համարձակ, զի դարձցուք:

Զայս իբրեւ լուան եպիսկոպոսք, որք յառաջ սոգոտանէին զկաթողիկոսն, սկսան ազմկել, եւ ասէր իւրաքանչիւր առ մերձա-

ւոր իւր, ահա զոր լուաքն, ճշմարիտ է: Ցետ սակաւու միոյ ի ցածնուլ աղմկին, ձգեաց զձեռն իւր կաթուղիկոսն եւ հրամայեաց լռել, եւ ասաց առ մեզ, այսօր շատ իսկ բանք եղեն, երթայք ի խաղաղութիւն. միւսանգամ լսիցուք ի ձէնջ: Եւ մեք անդէն մեկնեցաք:

Անցին աւուրք ինն, եւ մեզ ինչ ոչ յայտնեաց կաթուղիկոսն, զի մենացեալ նստէր վշտագին: Գիտացեալ Ատմանոսի՝ եթէ ցաւ էր նմա վասն գաղտնեացն յայտնութեան, նա մանաւանդ զչարեալ իմն էր ընդ այրն որ զայն յայտնեաց, գնացեալ առ կաթուղիկոսն ասէր. Զսրբութիւն քո ընդ իս ցասուցեալ տեսանեմ, այլ յանիրաւի, զի զոր դու գաղտնի համարիսդ աշխարհածանօթ է առ Հռոմայեցիս: Զամենայն եւ զքնաւ գործակիցն իմ հարեալ էր ի գրի յարձանագրի բանակցութեանն, որ եղեւ ընթերցեալ առաջի սիւնհոդոսին եւ յարքունիս, եւ օրինակք առաւել քան զհարիւր գրեցան, եւ ել համբաւն ընդ ամենայն աշխարհն Հռոմայեցւոց: Ապա ընդ վայր գժդմնիս ընդ իս, ինձ առաւել անկ էր խոժոռել եւ քաշմնել, զի ծածկեցեր զիրան յինէն յապդակեզ եւ ի հաւակեզ քումէ, եւ յայտնեցեր առն օտարի: Եթէ ինձ միայն հաւատացեալ էիր, ծածկեալ ինայր բանն, եւ ոչ եթէ որպէս այժմ, յայտնի լինէր ամենեցուն:

Ցետ ինն աւուրց՝ առաքեաց առ մեզ կաթուղիկոսն զարեւնակից իւր զԳրիգորիոս եպիսկոպոս զՆրսեերն [1]), եւ ընդ նմա զԱհակ եպիսկոպոս եւ զՄտեփանոս վարդապետ. ասքս ինձ առանձինն, մինչ մօտ առ իս էին Ատմանոս եւ Միքայէլ երէց, ասէին, Տէր մեր զայս ինչ յուշ առնէ քեզ: Ես իբրեւ առն բարւոյ եւ քրիստոնէի՝ հաւատացի քեզ խորհուրդ՝ իբրեւ Աստուծոյ, եւ դու խոստացար ինձ ոչ ումեք ասել զայն բաց ի կայսերէ. այլ զնոսամնունդ ոչ պահեցեր, եւ ոչ բարւոք արարեր յիրիդ յայդմիկ, ահաւասիկ ստգտանեն զիս Հայք եւ աղմկեն: Վասն այնորիկ եւ դարձ միաբանութեանն յերկարեացի ի ոպառ: Թէոդրիանոս ասաց ցնոսա. Ցիշեմ, եթէ առաքեաց կաթուղիկոսն իմով ձեռամբ թուղթ կնքեալ առ Ինքնակալն, զոր ինձ առանձին ընթերցեալ էր. յիշեմ, եթէ անգիր ինեւ յանձն արար Ինքնակալին զդարձ միաբանութեան. խոստովան լինիմ, եթէ եւ պատուէր եւս եառ, ոչ ումեք յայտնել ինչ զվզվոյն բաց Ինքնակալէ, եւ զբան իւր ի ծածուկ յայտնել նմա միայն: Եւ ես, որպէս խոստացեալն էի, այնպէս եւ արարի, եւ կատարեցի զպատգամաւորութիւնն: Եւ զի յայտնագոյնս եւս խօսեցայց, ասեմ, զվուղվն կնքեալ մատուցի Ինքնակալին եւ զհարցդական բանն յայտնեցի նմա ի ծածուկ. գոաներ առ նմա միայն հազարապետն [2]): Ցայնմհետէ չէր յիմար իշխանութեան չափ եւ սահման գնել Ինքնակալին եւ ար-

[1]) Ցն. *Τὸν μικρόν, կ'ուզէ ըսել զԳրիգոր Ցզայ, Շնորհալւոյն յաջորդն։*

[2]) Ցն. *μόνου τοῦ λογοθέτου παρεσταμένου.*

գեղուլ գնա զի մի, որպէս կամէրն, յայտնիցէ եկեղեցւոյն, սինկղիտոսի եւ ասենի խորհրդականաց իւրոց: Այսպէս՝ եթէ կաթողիկոսն ընդ միտ տարցի, եթէ աւ իմ՞ Ինքնակալն զխորհուրդն ոչ պահեաց ի ծածուկ, դիտասջիք, եթէ գնդցես ամենեցուն իակ աւ մեզ՝ բաց Ինքնակալէ՝ այս բանք ի բերանի էին, եթէ կաթողիկոսն ոչ էր այր ուղղահաւատ, եթէ բնաւ ի միաբանութիւնն իակ չէր հաւանելոց, եւ եթէ գնուիրական գիրս կամակորէ եւ թիւր մեկնութեամբ ըստ հաճոյս ծեքէ. եթէ բանիւք՝ Հարցն արբոց միաբան լինել խոստովանի, այլ արդեամբք գընդդէմն գործէ: Իակ Ինքնակալն ամենեւին հակառակ կայր նոցա, որք այսպէս բարբառէին, եւ ի պատիւ կաթողիկոսին զգիր նորա յանդիման առաջի նոցին դնէր: Ցայսմանէ յայտ է, եթէ որպէս այժմ ամենայն Հռոմայեցիք լիով բերանով խօսին գկաթողիկոսէն: Զամենայն պոր առաց Թէոդիանոս, զսովոք նորա վերագոյնգ յիշատակեալք, վկայեալ հաստատեցին: Ցայնժամ կաթողիկոսն գինջեալ մեզմայեալ արդարացուցանէր գԹէոդիանոս ի սոգատանայն որով սոգատանէր գնա ցայն վայր:

Ցաւուրն երկրորդի կոչեաց գմեզ կաթողիկոսն ի ժողով, եւ առաց, գերկուց բնութեանց Քրիստոսի եւ յայնժամ եւ այժմ ըստ բառականի վիճեցաք, եւ քանզի թուղթ Ինքնակալին գայլ եւս գլուխս հրամայէ առնուլ ի քննութիւն, եթէ հաճոյ իցէ ձեզ խօսել, լուիցուք յօժար մտօք:

Թէոդ: Պատմեցաւ մեզ, եթէ Հայք ի նուիրական խորհրդեան մատուցանեն գինի անապակ. կամիմք գիտել, ուստի գայդ ընկալան:

Կաթող. Առաւածային Ոսկեբերան ի ճառն ումաներորդ հինգերորդ յաւետարանն Մատթէի, առ. "Ընդդէր յարուցեալ (Յիսուս) յընթրեաց ոչ գջուր, այլ գգինի արբ: Որպէս զի գայլ իմն վաստիարագոյն հերետիկութիւն յարմատոյ խլիցէ: Քանզի են՝ որք գջուր ի խորհուրդս ի կիր արկանեն. Տէրն եցոյց եթէ գգինի արկ ի կիր, եւ յորժամ գխորհուրդն աւանդեաց, եւ յորժամ յարուցեալ արտաքոյ խորհրդոյ, ի հաւարակաց տեղւոյն բազմեցաւ": Տեսանե՞ս, զիարդ հերետիկութիւն վաստիար անուանէ յաստուածային խորհուրդս գջուրն արկանել ի կիր: Եւ դարձեալ. "Ի բերոյ որթոյ առ, որթն ոչ գջուր, այլ գգինի ծնանի": Զի՞նչ քանզայս պայծառագոյն խնդրիցես: Այլ՝ յումաներորդ հինգերորդ ճառի յաւետարանն Յովհաննու, յայն բան, եթէ ել արիւն եւ ջուր, գայս առ. "Ոչ ընդ ունայն եւ ոչ բաւ դիպաց աղբիւրքս այս բխեցին, գի յերկոցունց ի սոցանէ յարեաւ եկաց եկեղեցի: Գիտեն նուիրեալքն ի խորհուրդս, եթէ ի ջուց միւսանգամ ծնեալք՝ արեամբ եւ մարմնով անանիմք: Խորհուրդք առաւ առնուն սկիզբն, գի յորժամ ի բաժակն ահագին մատիցես, այնպէս մերձենայցես, որպէս թէ ի կողէ անտի ըմպելոց իցես": Զսա

առաջնորդ եւ վարդապետ ունելով՝ հայք յաստուածային խոր-
հուրդս զջուր ոչ խառնեն, որպէս դուքդ առնէք, որք զդինի, եւ
ոչ զջուր ծնանի: Զի՞նչ քան զայս պայծառագոյն խնդրես: Եւ
դարձեալ. "Ի ջրոյ միւսանգամ ծնանիմք, եւ արեամբ անանիմք ,,.
Ցեսանե՞ս, զի զջուրն՝ մկրտութեան բնծայէ, եւ զարիւնն՝ աստուա-
ծային Հաղորդութեան:

Թէոփ. Ե՞րբ բնկալաւ եկեղեցի զխորհուրդ աստուածային
մկրտութեան. ի Յորդանա՞ն, եթէ ի խաչին:

Կաղնեղ. Մկրտութիւնն Քրիստոսի ի Յորդանան թերա-
կատար էր. զի մկրեցաւ ի կարապետէն: Գրիգոր աստուածախօս
ի ճառն, որոյ սկիզբն է "Մխսանգամ Յիսուս իմ ,, ասէ, Մկրեայ
եւ Յավհաննէս, ոչ հրէաբար, զի ոչ ջրով միայն, այլեւ յապաշ-
խարութիւն. քանզի դեռ իմն ամենայն չէր հոգեւոր, եւ ոչ
տուչութիւնն ի հոգի:

Թէոփ. Զարմանամ, զի պայդ ասիցես. Հոգի աւրբ ի կերպա-
րանս աղաւնւոյ ո՞չ եկն ի վերայ նորա. Հայր՝ձայն ի յերկնից ո՞չ եա:
Որ մկրտէրն ո՞չ էր Որդի: Ուր Հայր, եւ Որդի եւ Հոգի աւրբ, եւ
Սրբոյ Երրորդութեան ողջ բովանդակ յայտնութիւնն է, ասդ եւ
մկրտութիւնն չիցէ կատարեալ: Արդ՝ ե՞րբ զՔրիստոսի մկրտու-
թիւնն կատարեալ ասիցես:

Կաղնեղ. Ի չարչարանս, յորժամ եւ արիւն եւ ջուր. զի յայն-
ժամ լուաց զԱդամ ի յանցանաց. վասն այնորիկ եւ ի սեղանի
կատարման զմահ խաչի յանձն առ, զի աստուածեղէն արեամբն
հեղլով լուասցէ զԱդամ ի յանցանաց: Աստ մեծն Բարսեղ ի
մեկնութեան Եսայեայ. "Անգիր յիշատակաւ այս բան պահեալ
է յեկեղեցւոջ, եթէ որպէս առաջին տեղի բնակութեան մար-
դոյն Ադամայ յետ անկանելոյ նորա ի դրախտէն տուաւ Հրեա-
տան, առ գտանելոյ անդ փոխանակ բարեացն կորուսելոյ դիւրու-
թիւն, այսպէս զառաջինն ընկալաւ Հրեաստան զմեռեալ մարդն
Ադամ, որ մահուամբ ելոյծ զպատուհաս մեղաց:

Թէոփ. Թերակատարն ասել զՅեսուն մկրտութիւն ի Յոր-
դանան ինձ յանդգնութիւն իմն երեւի, եւ օտար ի վարդապե-
տութենէ եկեղեցւոյ: Քանզի աստուածայինն Ռակեբեբան ի ճառն
երկրորդ յառաջին գլուխ Ա.ատթէի, ասէ. "Քանզի այս լուացումն
ունի ինչ ի հնոյ անտի, ունի ինչ եւ ի նորոյս. զի մկրեչն ի մար-
գարէէն, այս զհինն ցուցանէ, գալուստ հոգւոյն զնորն յայտ առնէ:
Եւ որպէս ոք ի միջի երկուց ի միմեանց հեռաւորաց կացեալ,
երկաքումբք ձեռօք տարածելով զերկոսին կալեալ ընդ միմեանս
զօդիցէ, այսպէս Յիսուս զհին կտակարանս ի նորն, զաստուածային
բնութիւնն ի մարդկային, զիւրն ի մերս յօդեաց ,,: Հանգոյն սմին
եւ զերկուս ճառս Գրիգորի աստուածախօսի ի Մկրտութիւնն, սովոր
է եկեղեցի ընթեռնուլ յաւուր լուսաւորութեան (մկրտութեան)
եւ ոչ յաւուրս չարչարանաց: "Մխսանգամ Յիսուս, եւ միւս-

անգամ խորհուրդ,, եւ յետ սակաւ բանից. "Զի արբունեան աւուրս լուսաւորութեան, զոր կատարեմք յաւուր յայսմիկ մեծաւն եւ արժանաւորն հանդիսիւ, զնոր սկիզբն ի մկրտութենէ քրիստոսի ունի,, : Դարձեալ. "Աւասիկ ժամանակ միւռոնգամ ծննդեան, ծնցո՛ւք ի յերկնաւոտ,, : Այս միւռոնգամ ծնուեղ թերակատարք զեզ թուիցի: Այլ նա մերձ ի վախճան բանիցն զայս ասէ. "Մկրտեալ քրիստոս, այլ ի հոգի. Այս իսկ է կատարելութիւն. Առ իմէ եւ ոչ Առաւած,, : Զի՞արդ ապա, թերակատար զքրիստոսի մկրտութիւնն ասիցես:

Կաղնոզ. Ոչ ասէ Գրիգորիոս, մկրտի քրիստոս, այլ մկրտէ. յայսմանէ յայտ է, եթէ ոչ խօսի զմկրտութենէն ի Յորդանան, յորում ինքն մկրտեցաւ, այլ՝ եթէ ինքն քրիստոս մկրտեայց, ասէ աւետարանագիրն. յետ այնորիկ եկն Յիսուս եւ աշակերտք նորա յերկիրն Հրէաստանի, եւ անդ շրջէր նմաքօք հանդերձ եւ մկրտէր:

Թէոդ. Ընթերցեալ սակաւ մի եւս գկնի, եւ գտանիցես, եթէ Յիսուս ոչ մկրտէր. զի գրեալ է, եթէ լուան փարիսեցիքն, եթէ Յիսուս բազում աշակերտս առնէ, եւ մկրտէր Յովհաննէս, զի ինքն Յիսուս ոչ մկրտէր, այլ աշակերտքն նորա:

Կաղնոզ. Զի՞նչ ասես. եթէ ի ձեռն աշակերտաց իւրոց մկրտէր, որպէս այժմ ձեռամբ մերով:

Թէոդ. Ո՞րպէս կարէին մկրտել՝ մինչ չէին մկրտեալք. զի ասէ Գիր, եթէ յետ յարութեան քրիստոսի՝ առաքեալքն մկրտեցան: Ղուկաս ասէ ի գործս առաքելոց, պատուէր տայր նոցա յերուսաղէմ մի մեկնել. այլ սպասել աւետեացն Հօր, զոր լուարուքն յինէն. զի Յովհաննէս մկրտեաց ի ջուր, այլ դուք մկրտիցիք ի հոգին սուրբ ոչ յետ բազում ինչ աւուրց:

Կաղնոզ. Ապա պարտ էր ասել Գրիգորի առաւածախօսի. մկրտեցաւ Յիսուս, եւ ոչ եթէ, մկրտեայց:

Թէոդ. Պարտ եւ պատշաճ էր ասել, մկրտեայց, այսինքն՝ զԱդամ եւ զմեզ. քանզի ինքն չէր կարօտ մաքրութեան:

Կաղնոզ. Իսկ դուք ուստի՞ ընկալայք խառնել զջուր ի բաժակն:

Թէոդ. Յայտնեցից նախ զպատճառսն, յորս սակս Ակեբերանն ասիցէ, զայլ իմն վատթարագոյն հերետիկութիւն խլեալ յարմատոյ: Էին ոմանք, որք զգինի գործ եւ արարած առաւանայի առէին, վասն այնորիկ եւ պատճառք բազում եւ անհնարին անհարթութենանց. քրիստոս, ասէին, զգինի՝ զմշակեալն ի առաւանայէ ոչ հարբ, այլ զնորն զոր ինքն ստեղծ ի ջրոյ: Սոքա յաւուրս ածային խորհուրդս զջուր միայն ի կիր արկանէին, վասն այնորիկ եւ ջրատատոյգք (ὑδροπαραστάται) ի սրբոյ Հարց կոչէին: Առաւածայինն Ակեբերանն զայսր հերետիկութիւնն քակտել կամեցեալ՝ ասաց զբանն զոր վերագոյնդ յիշեցաք: Եթէ այս ինչ չէր ի միջի, զի՞նչ պէտք էին ասելոյ, — Եւ յայնժամ յարուցեալ յետ խորհրդոյն՝ ի հաստա-

բակաց սեղանն բաղմեալ էարբ գդինի։ — Ապա յուցանէ մեզ զՏէրն, եթէ չգարշի ի գինւոյ։ Այժմ յայտնեցից եւ զայն, եթէ ուստի՞ ընկալաւ եկեղեցի գինւով եւ ջրով զաստուածային խորհուրդն կատարել։ Յակոբոս եղբայր Տեառն ի պատարագամատուցի, զոր եւ, ասէ զայս ձեւ օրինակի. "Նոյնպէս յետ ընթրեցայ՝ առեալ զբաժակն խառնեալ ի գինւոյ եւ ի ջրոյ, ամբարձ զաչս յերկինս, եւ քեզ Աստուծոյ Հօր նուիրեալ՝ գոհացաւ, օրհնեաց, սրբեաց, եւից հոգւով սրբով եւ եա սրբոց երանելի աշակերտաց եւ առաքելոց իւրոց՝ ասելով, սրբէք ի սմանէ ամենեքեան, այս է արիւն իմ, նորոյ ուխտի, այլովքն հանդերձ։

Կաղնոլ. Ուստի՞ յայտ իցէ, եթէ պատարագամատոյցս այս եղբօր Տեառն Յակոբայ իցէ։ Ի վախճանի առաքելական կանոնաց գրեալ իսկ է զայս գրոյ եկեղեցւոյ, այլ յիշատակ պատարագամատուցին այնորիկ անդ ոչ գտանի, բայց թուղթ մի միայն Ս. Յակոբայ։

Թէոդ. Զպատարագամատոյցն զայն ընկալաւ տիեզերական ժողովն, որ վեցերորդ անուանի։

Կաղնոլ. Ես զժողովն զայն մինչեւ յայսօր չեմ ընկալեալ. սակայն կամիմ լսել զինչ ինչ զնմանէ ասիցի։

Թէոդ. Սիւնհոդոսն գումարեալ ի Կոստանդինուպոլիս ի Տրուլոն արքունական պալատան առ Յուստինիանոսիւ ասասուածասէր թագաւորաւ, վեցերորդ վասն այնորիկ անուանի, զի զպատկառութիւն վեցերորդ ժողովոյ եւից եւ կանոնս վասն եկեղեցւոյ բարեկարգութեան եգ. արդ՝ կաթողիկէ եւ առըք սիւնհոդոսս այս ՀԼՔ. կանոնի ասէ. "Քանզի եհաս ի մեր գիտութիւն եթէ ի Հայոց աշխարհի գինի միայն ի սուրբ սեղանն հանեն եւ առանց ջրոյ խառնելոյ զանարիւն պատարագն մատուցանեն, առաջի եդեալ զբանս Յովհաննու Ոսկեբերանի, որ ի մեկնութեան յաւետարանն Մատթէոսի ասէ, "Վասն էր յարուցեալ՝ ոչ գջուրն արբ, այլ գգինի. զի գայլ իմն վատթարագոյն հերետիկութիւն յարմատոյ ի բաց խլիցէ։ Քանզի են՝ որք գջուր ի խորհուրդս ի կիր արկանեն. Տէրն եցոյց, եւ յորժամ գխորհուրդն աւանդեաց, եւ յորժամ յարուցեալ՝ արտաքոյ խորհրդոյ, ի հասարակաց սեղանն բազմէր, արկ ի կիր գգինի ի բերոյ որթոյ. որթ գգինի եւ ոչ գջուր ծնանի,,։ Յայսմանէ համարին Հայք, եթէ սուրբ վարդապետն անգոանիցէ գխառնուածն ջրոյ ի սեղանն սուրբ։ Զի մի յայսմհետէ ի նմին անգիտութեան կացցեն, զմիտս որբոյ Հօրն ըստ ուղիղ հաւատոյ պարզեացուք։ Ի վաղ ժամանակաց սեւէր բաւէր զեզծ հերետիկութիւն Ջրամատոյց աղանդաւորաց, որք փոխանակ գինւոյ գջուր միայն ի պատարագս իւրեանց մատուցանէին, այրն աստուածային զհերետիկութեան զանօրէն կարծիսն մերժէր՝ եւ ի կշտամբութիւն նոցա բանդագուշանացն ընդդէմ առաքելական աւանդութեանց զրան ասէր, զորս յիշատակեցաք։

Զի եւ ինքն իսկ եկեղեցւոյ իրում զօրոյ զՀովուական առաջնորդութիւնն վարէր, զջուր ընդ գինւոյ խառնել առանդեր ի ժամ նուիրման անարիւն պատարագացդ, քանզի ի պատուական կողից փրկչի եւ պահպանչի մերոյ Քրիստոսի Աստուծոյ արիւն խառն ընդ ջրոյ բխեաց: Ասէ այնուհետեւ եւ յընդհանուր եկեղեցւոջ, յորում հոգեւոր լուսաւորչն պայծառացեալ փայլէին, այս կարգ առաքելական եկաց անխախտ: Յակոբոս եղբայր Տեառն եւ մեծն Բարեղ, որք զկարգ խորհրդական նուիրագործութեանն ի գրի հարեալ առանդեցին, հաւատեաւ զօրբք բաժանի ի գինւոյ եւ ի ջրոյ յաւուրս պաշտամանն մատուցանել ուսուցին: Հանդոյն ամին եւ Հարք սուրբք ժողովեալք ի Կարթագինէ, յայտնադոյն պատուիրեցին ոչ այլ ինչ բայ ի մարմնոյ եւ յարենէ Տեառն ի պատարագի նուիրել, որպէս ինքն Տէրն հրաման եաս, այս է գՀաց եւ գգինի ջրով խառնեալ: Արդ՝ եթէ եպիսկոպոս ոք կամ երէց՝ ընդդէմ օրինաց առաքելական աւանդութեանն գործիցէ, այսինքն է, զջուր ի գինի ոչ խառնիցէ եւ այնպէս զանարատ ողջակէզն մատուցանիցէ, մերժեսցի, զի թերի զխորհուրդն կատարեաց, եւ նորաձեւս ինչ արար ի հին աւանդութիւնս: Ահաւասիկ ժողով այս մեծ եւ ընդհանուր ճանաչէ զՊատարագամատոյց Ս. Յակոբայ, զոր դու անդիտանաս: Ընկալ ուրեմն զվկայութիւնս այնչափ եւ այնպիսի Հարց սրբոց. եւ գայոմ գլխոյ ոչ եւս խօսեացուք:

Կաղող. Ես գամենեսին զնոսա Համարիմ իբրեւ զմի ոք ի մարգկանէ, որ գրէ զիւր սեպհական կարծիս:

Թէոք. Ապա ուրեմն զտեղապահս երանելոյ Քահանայապետին Հնոյն Հռոմայ, զՀայրապետս Կոստանդինուպոլսի, Աղեքսանդրիայ, Անտիոքայ եւ զԵրուսաղեմի գայնպիսի Հարս, եւ զինքնակալն եւս Յուստինիանոս, գամենեսին զոսոս Համարիցի՞ս իբրեւ զմի ոք ի մարգկանէ, եւ գքեզ՝ զմիդ ոք, լաւագոյն քան զսիեզերական սիւնհոդոսն, եւ անվրիպականն, կարծիցես:

Կաղող. Ասացի քեզ, ոչ ոք ի սոցանէ ընդունելի է ինձ:

Թէոք: Ես գայլ ինչ զօրութիւն ոչ ունիմ, բայց ի վարդապետութենէ եւ ի մատենից Հարց սրբոց. ես որ մեղաւորս եմ առնել զբանչելիս ոչ գործեմ, զի նշանօք եւ արուեստիւք գՀակառակորդս յաղթահարեցից: Եթէ գու ի բանից առաքելագրեացդ արանցն ոչ նուաճիս, ապա ընդունայն առ ձեզ վաստակեցայ:

Կաղող. Անցցուք գինդրոյ ջրոյն, զի սովաւ Հաւատոք ոչ բնաբարին:

Թէոք. Մանաւանդ թէ, կարի կարեւոր է, զի առանց սորա նուիրագործութիւնն ոչ լիցի կատարեալ:

Կաղող. Եթէ ունիս ինչ այլ վկայութիւն ամի ի Հանդիման:

Թէոք. Զինչ ինձ օգուտ իցէ ի յաճախելոյ գվկայութիւնս, եթէ ոչ ընդունիցիս գնոսին: Բայց եւ այնպէս՝ տեսցուք, թէ Հաճոյ իցէ, զինչ Գրիգոր Նիւսացի զսոցին իրաց չքնաղ եւ գեղեցիկ

բնախօսութեամբն վարդապետիկ: Սա ի կոչման ընծայութեան ճառին, որոյ սկիզբն է. "Բանքս Կաչման ընծայութեան կարեւորք են այնոցիկ, որք վերակացուք խորհրդոյ առաւածպաշտութեան են,, ասէ. "Արդէս որք նեղոտս զիմոյն բմպիցեն, այլով ինն դարմանով զմահաբեր զօրութիւնն շիջուցանեն (այլ կարեւոր է, զի հանգոյն վիրաւորացեալ եւ. օդատակար դարմանքն ի նեղբս յոյնս մարդոյ մտանիցեն, որպէս զի յաղեալ անտի ընդ ամենայն մարմինն շայեկան զօրութիւնն բաշխիցի). այսպէս՝ եթէ ճաշակեալ ինչ իցեմք ի լուծումն բնութեան մերոյ, պիտոյ է զի առնուցումք ի մեզ եւ զայն, որ զլուծեալն եւ զքայքայեալն ի մեզ բարեխառնութեամբն միաւորեալ յարդարիցէ. քանզի դարմանն այն առողջարար բնակալեալ մարմնի՝ զնուսոյ վիրաւորութիւնն հակառակ ազդեցութեամբ վանէ: Եւ ո՞ր այն իցէ: Ոչ այլ ինչ. բայց՝ մարմինն այն, որ հզօրագոյն քան զմահ երեւեցաւ, եւ մերոց կենացս եղեւ սկիզբն: Որպէս առաւ մի համր զամենայն զանգուածն համրէ, որպէս առ Աստուած, այսպէս առաւածապարգեւ եւ անմահական մարմինն, յորժամ ի նեղբս ի մեզ իցէ, զամենայն չինքն փոխարկեալ փոխաբերէ: Քանզի զօրօրինակ եթէ վիրաւորարն ընդ առողջարար խառնիցի, ամենայն զանգուածն ի խառնմանէ ապականի, այսպէս մարմինն անմահական յորժամ ի նեղբս ի նմա իցէ որ զայն ընդունիցի, զամենայն չիւբ բնութիւն փոխադրէ: Այլ քանզի այլազգ ինչ օրինակաւ չէ հնար, թէ մտանիցէ ինչ ի նեղբս ի մարմնի, եթէ ուտելովն կամ ըմպելովն ոչ խառնիցի յաղիս, ապա պարտիկ եւ պատշաճ է բաւ օրինաց բնութեան զկենսատու զօրութիւնն առնուլ ի մարմնի: Զայս ընդհանուն ունի միայն առաւածընկալ մարմինն այն, ապաքէն յայտ իսկ է եթէ, մարմնոյ մերոյ ունել զանմահութիւնն անհնարին է, եթէ ի ձեռն հաղորդութեանն ընդ անմահականին՝ ինքն եւս անապականութեան բաժանորդ ոչ լինիցի: Արդ՝ կարի իսկ ի դէպ է հայել եւ տեսանել, եթէ զի՞արդ հնար իցէ, եթէ նոյն մի մարմին ցանկ ի բիւրս բիւրուց հաւատացելոց յընդհանուր տիեզերս բաշխեալ՝ ողջոյն չիւրաքանչիւր ի նոցանէ բաժանիցի, եւ այնպէս ինքն չինքեան ամբողջ մնայցէ:

Եւ որպէս հաւատաք, նկատեալ որ ինչ ի մեզ գործի, զկրացս որ առաջի կայ ոչ ինչ երկմտել, արժան է մեզ առ վայր մի զճառ բանիցս յերկարել ի բնախօսութիւն մարմնոյ: Ո՞ր ոչ տեսանիցէ, եթէ բնութիւն մարմնոյ մերոյ յանձնէ իւրմէ կեանս իմն ի տեպհական գոյութեան ոչ ունի, այլ արտաքուստ ի զօրութենէ իմեքէ ի նմա հեղոյ անտի եւ պահէ զիւր գոյութիւն՝ անդադար իմն շարժմամբ զօգտակարան չինքն ձգեալ եւ զաւելորդն ի բաց թօթափեալ: Այս զօրութիւն՝ է եւ ասի անուն. բայց ոչ ամենայն մարմնոյ որ կերակրի՝ նոյն անուն է. այլ իւրաքանչիւր ումեք զիւր պատշաճականն շնորհեաց այն որ վարէ տեսչութեամբ զբնութիւն: Են կենդանիք՝ որք տածին արմատովք երկրի, եւ են՝ որք խոտ ճա-

բանիեն, շուն մտանի մսով. դլխաւոր կերակուր մարդկան է հայ, իսկ բմպելի առ ի պէտս պահպանութեան եւ յաւելուց խոնաւական հիւթոյ, որք ոչ միայն ջրով՝ այլ յաճախ իսկ գինւով բարեխառնին, որպէս զի չերմութիւնն նեղքին առատ լուցցէ: Որ մտադիւր ոք զայսոսիկ նկատիցէ, նա՝ եւ օրինակ ածման մարմնոյ մերոյ նշմարիցէ. զի դարմանեցս այսոքիկ բնականաբար ինեղբս ի մարմնի մերում, լինին արիւն եւ միս, յորժամ հիւթք սննդականաց, զոր այլ եւ այլ դօրութեանց որ ի նոսա, ի կերպարանս մարմնոյ փոխիցին:

Զայսոսիկ բան այժմ օրինակի հետազօտեալ՝ պարզեցից զմիտս ի խնդիրս որ առաջի կայ: Հարցանեմք վերադունդ, որպէս զի միայն մարմին Քրիստոսի կենդանացուցանիցէ զաւետեան բնութիւն մարդկան (որոյ ունիցին զհաւատս), բաշխեալ ամենեցուն եւ ինքն յինքեան աննուազ մնացեալ: Ա՛ս այն՝ բնական պատասխանի մերձ է: Եթէ ամենայն մարմնոյ դօրութիւն ի սննդենէ է, այն է՝ ի կերակրոյ եւ յըմպելւոյ. եթէ հայ՝ է ի կերակուր, եւ ջուր դինեաւ խառնեալ յըմպելի. եթէ Բանն Աստուծոյ ընդ մարդկեղէն բնութեան յօդեալ՝ էառ զմարմին մեր եւ ի սեւսականութիւն մարմնոյն ոչ այլ ինչ կամեցաւ, բայց եթէ անանձն մեռոյլ ամենայնիւ եւ պատշաճական դարմանովք, կերակրեալ եւ ըմպելեօք զիւր դօրութիւնն պահեալ, եւ կերակուրն հայ էր. յիրաւի՝ որպէս առ մեզ ասի, որ զհայ եառնու, օրինակաւ իւիք զմարդկեղէնն մարմին եառնու, զի հայ ընդմտեալ ի մարդն՝ մարմին մարդոյ լինի: Ապա ուրեմն եւ աստուածընկալ մարմինն՝ որ հայիւ անանէր, օրինակաւ իւիք հայ էր, այնու զի՝ անուղղն, որպէս առասպատն, ի բնութիւն մարմնոյ փոխէր: Որ ինչ սեպհական ամենայն մարդոյ է, այն սեպհական եւ մարմնոյ Բանին էր, զի հացիւ եւ սա պահպանէր, ասկայն եւ այնպէս մարմինն այն վասն բնակութեան ի նմա աստուածային Բանին յաստուածեղէն արժանաւորութիւն անդր փոխեցաւ: Արդ յիրաւի եւ այժմ՝ զհայ սրբեալ բանիւն Աստուծոյ հաւատոմբք փոխեալ ի մարմին Բանին: Քանզի եւ այն մարմին բնական դօրութեամբ հայ էր, թէպէտեւ բնակութեամբ աստուածային Բանին ի նմա տաղաւարելոյ՝ սրբեցաւ: Ապա ուրեմն՝ որպէս հայն փոխեալ յայն մարմին յաստուածեղէն արժանաւորութիւն անդր էանոյ, նոյն եւ այժմ դօրութեամբ Բանին կատարի: Քանզի եւ յայնժամ ընդ հացն Բանին սուրբ արար զմարմինն որ ի հացէ զիւր դօրութիւնն ունէր եւ օրինակաւ իւիք հայ իսկ էր. եւ այժմ ըստ նմին օրինակի, որպէս ասէ առաքեալ՝ բանիւ Աստուծոյ եւ կոչմամբ սրբի. յիրաւի՝ ոչ վասն այնորիկ զի ուտիցի՝ փոխի ի մարմին Քրիստոսի, այլ վասն զի դօրութեամբ բանին լինի մարմին, որպէս ինքն Բանն ասաց. Ա՛յս է մարմին իմ [1]):

[1]) Ասէ ի միտ առնումք, եթէ Գրիգոր Նիւսացի զդօրութիւնն դնէ ի բանս Քրիստոսի "Ա՛յս է մարմին իմ", այսու ճոխութեամբ Սրբոյ եւ մեծարեալ Հօր մերժի մոլորութիւն ոմանց ի Ցունաց եւ յԱրեւելեայց, որք հետեւեալ աղօթիւքն կարծեն փոփոխութեանն լինել: Կ. Պոլսի:

Արդ՝ դի ամենայն մարմին հիւթով եւս մտանի (քանզի անհնարին է, եթէ երկրային մասն մեր առանց կցորդութեան հիւթոյ կեցցէ) որպէս հաստատուն եւ հած դարմանօք պահպանիմ մարմնոյ մերոյ հաստատեմք, այսպէս եւ դյորդութիւն հիւթոյ հոգամք ի նմին առաքել ի համազգի բնութենէ, որպէսզի ընդմտեալ ի մէզ՝ ի ձեռն փոփոխիչ զօրութեան արիւնատցի, մանաւանդ՝ եթէ ի դինւոյ ընկալցի զզօրութիւն փոխելոյ ի ջերմ գոյացութիւն: Արդ՝ քանզի եւ զայս մասն անդեան առաւածբնակալ մարմինն վասն իւրոյ պահպանութեան առընկալաւ, եւ յերկրի երեւեալն Առաւած վասնայնորիկ զինքն ի մահկանացու բնութիւնս խառնեաց, զի հոգւորդութեամբ առաւածութեան ի միասին եւ մարդկութիւնն առաւածանայցէ, յոյն ասկ՝ յամենեսեան ի նոսա զրք անտեսութեան շնորհացն հաւատայցեն, սփռի իւրով մարմնոյն որ ի դինւոյ ի ջրոյ եւ ի հացէ, բաշխեալ մարմնոյ հաւատացելոց. որպէս զի վասն միաւորութեանն ընդ անմահականին՝ հոգւորդ առնապականութեան լինի մարդն. զայս բարերարութիւն շնորհէ մեզ, յորժամ զօրութեամբ օրհնութեան զբնութիւն իրայ երեւելեացս իւրն փոխէ,,:

Լուեալ Կաթողիկոսին զմեկնութիւն բանին, ասէ, յիրաւի ծնունդ իմաստուն մտայ է ճառս, եւ յոյնի իսկ նիւատցւոյն, որ յաճախագոյն ոսկոր է բնախօսել: Այլ հայերէն ոչ ուրեք գտանի:

Թէոդ. Ցառաջագոյն ասացեր ինձ, եթէ ունիք զմեկնութիւն նիւատցւոյն յերգս երգոց. եթէ հաճոյ իցէ, լուիցուք, եթէ զինչ ի նմա զջոյ ասիցէ: Քանզի մեկնեալ նորա զբանդ "Ո՞ւր հովուես, ո՞ւր արածես ի միջօրէի,, ասէ. ցոյց ինձ ո՞ւր զհօտդ արածես, զի դառնալ զարօսն փրկական, յապեցայց յաւիտենական կեանսդ, զոր եթէ ոչ ուսիցէ ոք, մտանել ի կեանս յաւիտենական ոչ կարէ. ընդ այսոյց ասէ քեզ յաղերիւդ եւ արբից ի սպառ. յաստուածային լմպելոյ, քանզի ծարաւեաց բնես դու աղբերական ջրոյ հոսելոյ ի կողից քոց՝ երկաթոյ հատեալ զեանդ. յորմէ թէ ոք ճաշակիցէ, լեզի նա նմա աղբիւր ջրոյ բխեցելոյ ի կեանն յաւիտենականս:

Կաղնէ. Զարմանամ, էր ազագաւ յիշատակ զջրոյ ոչ արար Տէր. "Որ ուտէ զմարմին իմ, ասէ, եւ լմպէ զարիւն իմ,, եւ զջուր ոչ յիշատակէ. եւ յընթերման ասաց. "Այս է արիւն իմ,, եւ զջուր միւսանգամ ոչ յիշեաց: Այսպէս եւ Առաքեալ "Որ լմպէ անարժանութեամբ, ասէ, զարիւն Տեառն,, եւ զջրոյ չառնէ յիշատակ: Ա՛ւ իմէ, ոչ Տէրն եւ ոչ Առաքեալ զջրոյ ոչ խօսին:

Թէոդ. Յորժամ զարիւնն ասաց, զայն որ ի դինւոյ եւ ի ջրոյ էր նշանակեաց, զի ոչ ի դինւոյ եւեթ, այլ եւ ի ջրոյ արիւն Քրիստոսի կատարի, որպէս եղեայց Գրիգոր Նիւատացի: Եթէ ասէր Տէրն, այս է գինի իմ, անդ եւ զջուրն յիշել անկ էր, արդ՝ քանզի

գգինի ոչ անուանեաց, ի հարկէ եւ զԼրոյն լռեաց, այլ՝ արիւն ասէր, որ յերկոցունց զիւր գոյութիւն ունի: Ապա ի զուր է խնդրել զյիշատակութիւն Լրոյն յանուանէ. նա մանաւանդ այս բարբառ է Գրոյն ի հին կտակարանս, յորժամ զսղջակիզաց խօսիցի. որպէս յայնժամ Լուրն ոչ յիշատակէր, այսպէս եւ զինի. զի ողջակէզքն այնոքիկ առուերք մերոյն էին: Գրէր երանելին Պաւղոս առ Եբրայեցիս. Առեալ զարիւն նոխազացն եւ զլաւրակաց, Լրով եւ բրդով կարմրով եւ զսպայիւ զկտակարանաւքն իսկ եւ զամենայն ժողովրդեամբն սրսկեաց, եւ ասէ, այս է արիւն կտակին, զոր պատուիրեաց ձեզ Աստուած: Եւ զկտրանաւն եւ զամենայն կահիս սպասուն նոյնպէս սրսկեաց զարիւնն: Ամենայն ինչ արեամբն սրբէր բայ օրինացն, եւ առանց արեան հեղլոյ չլինէր թողութիւն: Լաւար նախ՝ թէ եղիւ խառնուած գինւոյ եւ Լրոյ, այլ ոչ զյիշատակութիւն Լրոյ ի սրսկելն. Այս է, ասէ, արիւն կտակին: Եւ դարձեալ՝ զանօթս սպասուն նոյնպէս արեամբ սրսկեաց. եւ ամենայն ինչ արեամբ սրբէր բայ օրինաց, եւ առանց արեան չլինէր թողութիւն: Զարիցս, յիշեալ զարիւնն, լռեաց զԼրոյն: Արդ՝ ժխատօղ՞ք, եթէ յաւաչնուածն եւս զԼուրն ոչ ասաց. այն՝ զի ասացն. Լրով եւ բրդով կարմրով: Ապա մի զարմանայիս ընդ այն, Տէր իմ, եթէ յաւետարանի զԼուրն ոչ անուանեաց Փրկիչն: Այնուզի՝ ի կոչման ընծայութեան Գրիգորի Նիւսացւոյ ուսաք, եթէ մարմին Քրիստոսի ի Լրոյ եւ ի գինւոյ գոյացաւ: Յորժամ Քրիստոս զարիւնն ասաց զգոյացեալն յերկոցունց նշանակեաց:

Կաղնոջ: Շատ իսկ եւ բաւական զկրացս խօսեցաք: Յորժամ օգնականութեամբ Տեառն զընդհանուր սիւնհադոսն գումարեցաք, անդ զամենայն զոր դուդ խօսեցար զսոցին իրաց եւ զոր այլ ինչ բարեխնամն Աստուած ազդիցէ, դիցուք առաջի: Այժմիկ, թէ ունիցիս ինչ զայլ դլուխ բանից այդ ի միջի:

Թէոդ. Լուայ յեւանգ, եթէ ի քան եւ ի վեցերորդ աւուր Դեկտեմբերի, կատարիցէք զսօն Սրբոյն Ստեփանոսի Նախավկայի յորում աւուր ընթեռնուքդ զՃառ Նիւսացւոյն, որ վասն այնր աւուր հանդիսի ասացեալ է, եւ է սկիզբն նորա. "Զի՞ գեղեցիկ բարեացն յաջորդութիւն,,. այլ զարմանայի իմն, եթէ ո՞րպէս զայդ առնիցէք, զի ի ճառի անդ պայծառագոյնս ցուցանի, եթէ պարտ եւ պատշաճ է քեզ յաւաչագոյն զսօն Ծննդեան Տեառն կատարել յետ այնորիկ եւ զհանդէս Ս. Ստեփանոսի: Այլ դուք ի քան եւ ի վեցերորդն Դեկտեմբերի առնէք զսօն Նախավկային, իսկ զԾննդեան Տեառն ի վեց Յունուարի: Զի՞արդ միաբանի ընդ ձեզ Նիւսացին, որ ասէ. "Զի՞ գեղեցիկ բարեացն յաջորդութիւն, զի՞արդ քաղցր խնդութեանն հանապազորդութիւն: Աւանիկ՝ սօն ըստ սօնէ, շնորհս փոխանակ շնորհաց ընդունիմք: Երէկ Տէրն աստեղայնի հրաւիրեաց զմեզ ի խնջոյս, այսօր նմանողն Տեառն,,:

Լաճա զինչ ասիցե։ Այլ դու զնմանողն մեծապայծառ ոճիւ մեծարեա եւ զՏէրն անտես առնես։ Հաւատա ինձ, ամաչեմ ընդ ձեզ, զի այդչափ յայտնութեամբ խելամուտ լեալ ամենայնի՝ յուղղութիւնն գալ ոչ կամիք։ Աւեմ ձեզ, զի եթէ զոր ընթեռնուքդ ոչ պահէք, թողէք ի բաց զընթերցուածսդ, զի մի ցանգ եւ հանապազ ի նոյումնոյ յանդիմանեալք ընդ ծանր գաւառանեալ անկանիցիք։

Կաֆող. Ընդ այս ժպաէր կաթողիկոսն եւ ասէր. ունիմք զճառս սրբոյն Պրակղի Կաստանդինուպոլսոյ, որոյ ակիզբն է, "Զգալի արեգակն,,, եւ ճառս այս չէ նուազ հակառակ ընդդէմ մեր, զի ասէ "Ով զօրձք զարմանալիք նորանշան թագաւորի, երկիւղ ծնաւ նա՝ եւ այսօր փառաւորն Աստիանոս նման բնծայի,,։ Այլ՝ յառաջագոյն իսկ ասացի քեզ, եթէ զոմանից ասելիանաց առ կենդանեօք իսկ երանելւոյ Կաթողիկոսի եղեալ իմոյ յառանին խորհուրդս մեր ասէաք միմեանց, զի՛ է, զի արտաքոյ հաւատակաց ամենեցուն տվօրութեան գոծս կատարիցեմք. Փրանկք, Հռոմայեցիք, Ասորիք եւ ապ ապ քրիստոնէից միաբանք են յերիս յայտիկ, եւ Հայք միայն օտարոտի մկուսի ընթանան։

Թէոդ. Եւ այն չիցէ՞ ձեզ յամօթ եւ ի նախատինս. ի ժամանակի յարտմ ապ ապ Քրիստոնէից ընդ ամենայն երեսս երկրի զազարեալք ի զօրձս՝ ուշ եգեալ աստուածայինօրհնութեանց, ի ոճս եւ ի զրուատիս բերկրին զուարթացեալք, զուք միայն ընդ երրայեցիան եւ ընդ Սարակինոսս զծառայական զօրձովք զբաղեալ էք, (այնու առաւելապէս՝ զի ապ ձեր քաջ ի բաց մատպիր է Գրոց սրբոց. Հաւատա ինձ, եթէ ոչ առ շնորհուկս առնելոյ ասեմ, եթէ կարի քաջ առեղակք եւ հմուտք էք զուք Գրոց սրբոց)։ Արդ՝ զինչ է այն, զոր Գրիգոր Աստուածախօսն ասէ "Ծնաւ Քրիստոս, օրհնեցէք,, եւ առկաւ մի զկնի. "Տօն ամենաժողով ոճեմք այսօր զգալուստս Տեառն առ մարդիկ,,. եւ յայլում ճառի "Միաւանգամ Յիսուս իմ, միաւանգամ խորհուրդ,,։ Արդ՝ յորժամ "զմիաւանգամն,, լսիցէք, չառնուցուք ի միտս, եթէ չէ օրէն ի միում աւուր զՔրիստոսի ծնունդն եւ զնորա Մկրտութիւնն կատարել։

Կաֆող. Զգլխոյս զայսմանէ ըստ արժան բանականի յառաջին բանակցութեան խօսեցաք, եւ յարգարեցան իրք. եւ չէ անկ զճառելոցն ճառել միաւանգամ։

Թէոդ. Յիրաւի, զճառելոցն ոչ ճառեմ, այլ զորոց յայնժամ վասն կարի յորդութեանն անտես արարաք, զնոսին այժմ լնուլ ցանկամք։ Քանզի եւ զսրբոյ միւռոնէ եւս յորժամ խօսեցաքն վկայութեամբք ոչ հաստատեցաք, եթէ պարտ եւ արժան է կատարել զայն յիւղոյ ձիթենեաց, այլ այնմ միայն ուշ եդաք ընդդէմ բանից քոց մաքառել։ Այժմ, եթէ հաճոյ իցէ քեզ, զվկայութիւնն եւս ածցուք ի միջի, զի մի երեւեսցուք ըստ ա-

ռակին, խօսել յորմէյնէ։ Ի գիրս Եղից գրեալ է. "Խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ ասէ, ա՛ռ քեզ խունկս անուշունս, ծաղիկ ընտիր զմռնենեաց հինգ հարիւր սիկղ, եւ կինամոմոն զանոյշ, զկէս այնորիկ՝ երկերիւրեւ յիսուն, եւ խունկեղէգն զանոյշ, երկերիւր եւ յիսուն, եւ հիւրիկ հինգ հարիւր սիկղ ըստ արբուքեանն, եւ իւղ ձիթենեաց. եւ արասցես զայն իւղ յօծումն սրբութեան իւղ եփեալ ըստ արուեստի իւղագործաց, եւ իւղ յօծումն սրբութեան լինիցի,,։ Լուա՛ր իւղ ձիթենեաց, ասէ, եւ ոչ շուշմայի։

Կաֆող. Վկայութիւնդ այդ, մինչեւ ասացեալ էր քոյ ծառնօթ էր մեզ։ Արդ՝ եթէ հաճոյ է քեզ, տուր մեզ գրով զամենայն գլուխս, զոր Ինքնակալն տուր եւ տուր Եկեղեցիդ Հռոմայեցւոց իսդրեն ի մէնջ ի կառապուծն միաքեան, զի գնասին միահամուռ քննեալ զամենայնէ եւ գրեսուէ զմեր կարծիս առասցուք։

Թէոդ. Եւ եաս նման զդլուխս գայաոսիկ։ Զի նզովիցեն Հայք գնոսա, որք մի բնութիւն Քրիստոսի ասացին, զԵւտիքէս, զԴիոսկորոս, զՎեւերոս, զՏիմոթէոս Ելուրոս (զԿատզ), եւ զամենայն հանդերձեալսն նոցա։ Զի խառնումանեացին զՏէր մերՅիսուս Քրիստոս, մի Քրիստոս, մի Որդի, մի Տէր, մի զէմ, մի անձն յերկուց կատարեալ բնութեանց միայելոյն մի անձն, անբաժին, անբիշ, անխափան, եւ անշփոթ, ոչ զայլ ումնորդի Աստուծոյ եւ զայլ ումնորդի Կուսին, այլ զմի եւ զնոյն՝ Որդի Աստուծոյ եւ որդի մարդոյ, բնութիւնս երկուս, զմի Աստուած եւ մարդ. յերկուս բնութիւնս միոյն Քրիստոսի զերկուս կամս բնականս՝ զաստուածային եւ զմարդկային, ոչ միմեանց հակառակս, այլ զմարդկայինն հպատակ աստուածայինն։ Դարձեալ զի զերեքտրեան օրհնութիւնն ասիցեն առանց բանիցս այսոցիկ "Որ խաչեցար,, եւ առանց յօդոյ նմա։ Զի զաւետս ասնից կատարիցեն ընդ Հռոմայեցւոց՝ զԱւետումն Տեառն ի Ի՛ն Մարտի, զԾնունդ Տեառն ի Ի՛ն աւուր Դեկտեմբերի, զՏնօրհնութիւնն (զԵպիփանութիւնն) յետ ութն աւուրց Ծննդեան Քրիստոսի, այսինքն է՝ Յն. աւուր Յունուարի, զՄկրտութիւնն ի Զ Յունուարի, զՏեառնընդառաջն (զՍրբութիւնն կուսին) ԻԲ. Փետրուարի. Հանգոյն սոցին եւ զամենայն սէրօնական տօնս Տեառն եւ պարբոց Աստուածոյ։ Զի զհարհուրդն գոհութեան խմբեալ հացիւ, գինեաւ եւ ջրով նուիրիցեն։ Զի զաւուրբ միւռոնն ի ձիթոյ ձիթենւոյ կատարեսցեն։ Զի ի ժամ պաշտամանն Խորհրդոյ ամենայն քրիստոնեայք կացցեն յեկեղեցւոջ, բաց ի նոցանէ զորս արգելուն աւուրբ կանոնք, այսպէս եւ յայլ պաշտամունս լիցին առքնթերակացք։ Զի ընդունիցին զեւթն սիեզերական ժողովս եւ միայն զընտրութիւն Կաթողիկոսի ընկալցին ի Թագաւորէն Հռոմայեցւոց։

Զգլուխս գայաոսիկ իբրեւ մատուցաք նմա, անդէն եհարց ցմեզ օրինակ զայս.

Կաֆող. Զամենեցուն սոցա կատարումն անվրէպ պահանջէն ի մէնջ Հռոմայեցիք, այնպէս՝ զի եթէ մի ինչ ի սոցանէ պակաս

իցէ, միութիւն ոչ լինիցի. կամ, իցէ՞ ինչ ի սոսին, զորով մարթ իցէ անառեա առնել, եւ այնպէս ի միաբանութիւնն գալ,

Թէոդ. Սոքին իսկ են որ բաժին ի միջի արկանեն. այլ եկեղեցի եւ ինքնակալն առ պղծութեան շնորհիցեն արդեօք զսմանս ի նոյանէ, զի մի վասն այնորիկ միութիւնն խափանեացի, որպէս եւ եղեւն առ Հունգարացիս ի ժամանակին զի Ս. Սոեփանոս նոցին թագաւոր կոչէր զնոսա ի միութիւն, եւ զի մի բնաւ եւ ամենայն ինչ վտանգեացի, թոյլ տայր եպիսկոպոսաց նոցա ածել իւրեանց կանայս օրինաւորս, որպէս այժմ օրէն է մերոց երիցանց, եւ զայն առնէր զօրութեամբ Համաւօտագրին, զոր ընկալաւ ի Քահանայապետէ[1]) այնր ժամանակի. եւ այս սովորութիւն է մինչեւ զայսօր յեպիսկոպոսունս աշխարհին այնորիկ:

Կաղող. Ասասին՝ յայտնապէս եւ որ այն գլուխք իցեն, զորով եթէ անառեա առնիցի, եւ այնպէս լիցուք ընկալեալք ի կաթարեալն միութիւն:

Թէոդ. Ինձ այնպէս թուի, եթէ որպէս դու ինքն ճանաչես զքո միտս եւ գկամս, ճանաչիցես եւ գկամս հնազանդելոց քոց, եթէ գի՞նչ իցէ, զոր ընդունիցին, եւ գի՞նչ ոչ: Եթէ հաճեացիս, ասա՛ մեզ, գի՞նչ ծանր թուիցի Հայոց, եւ գի՞նչ, ընդ որ բնաւ երբեք չառնուցուն յանձն, հաւանել:

Կաղող. Ոչ գիտեմ. թերեւս երեւեացի ինձ ինչ այնպիսի, զորմէ այլապէ իմն դատեացի Սիւնհոդոսն:

Թէոդ. Եթէ դու, որ գլուխք ես անգիտանաս, ես որ ասն եմ ի Հռոմայեցւոց Սիւնհոդոսի՝ մանաւանդ թէ եւ ոչ իսկ ասն, գի՞արդ կարիցեմ գիտել, զոր դուք խնդրես: Բայց եւ այնպէս կարծեօք միայն ասացից: Գլուխն վասն ընտրութեան կաթողիկոսի է ի պատիւ եւ ի նպաստ քո եւ յաջորդաց քոց, որպէս եւ ի տեւական հաստատութիւն աթոռոյդ, զի նովաւ ինքնակալն աւերք լիցի պաշտպան, այլ ոչ թուի ինձ եթէ բանադատիցիք յիրիդ յայդմիկ. այսպէս եւ վասն բազարջի բանութիւն ոչ լիցի ձեզ, եթէ յայլս միաբան դատաստիցիք:

Կաղող. Զայդ ամենայն եպից առաջի սիւնհոդոսի. եւ յորժամ զպատգամաւորս իմ յղեցից յարքունական քաղաքդ, գրով եւս ցուցից արքայ սիւնհոդոսիդ եւ առաւածապատակ ինքնակալի, որ ի Գլխոց անտի ընդունելի լինիցի եւ որ՝ ոչ, յաւելեալ եւ զպատճառան յայր սակս ոչ եղիցին ընկալեալք: Եթէ առատանայ՝ մարդատեաց եւ չարագործ՝ ոչ արգելուցու զայս գործ մեծ, ի մեր կուսէ Տեառն օգնականութեամբ ոչ խափանեացի: Բայց՝ չէ արժան ոչ մեզ եւ ոչ ձեզ որ ցանկայքդ միութեան, պինդ կալ յամենայն իրաւունս ամենայն ճշդութեամբ, այլ անցանել զիւրք իրօք եւ շնորհել ուր չիցէ վտանգ հաւատոյ. զի այլակերպու-

[1]) Ա՛ս բանիս ճշմարտութիւնը կ՛ուբանայ բոլորովին կարդ. Մայր ա- ռանձին ծանօթութեան մէջ։ Հն. Մատ. Ն. Հաւաք Հա. Զ. 378։

թիւն եկեղեցական ամբոխութեանց զմարդն ի քրիստոնէական կրօնից ոչ օտարացուցանէ: Այլ արդ՝ եթէ հաճոյ իցէ, պատրաստ լերուք ելանել անդրէն ի ճանապարհ: Քանզի յետ մեկնելոյ ձերոյ՝ զրեցից առ ամենայն եպիսկոպոսունս իմ, զի կամ անձամբ եկեսցեն ի ժողովն եւ կամ զնուրեանց պատգամաւորս առաքեսցեն, եթէ պատճառք ծանուննք արգել եւ խափան լինին գալստեան իւրեանց: Այլ ինձ պարտ է զգօրծ միութեանն ի գլուխ հանել Աղուանից կաթողիկոսաւն հանդերձ, զի սա ունի զաթոռ Գրիգորիսի հօրն ի Մեծ Հայս, եւ ցանկ հաղորդակից միմեանց եմք ի գործ հոգեւոր եւ ի ծածուկ ինչ ոչ գործեմք ի միմեանց: Հեռաւորութիւն ի մէջ մեր է, որպէս կարծեմ, երից ամսոց ճանապարհաւ:

Թէոփ. Եւ երբ զժողովն գումարել խորհիցիս. արժան է, թէ ծանուսցես մեզ զժամանակն, զի զայն յայտնեսցուք Ինքնակալին եւ եկեղեցւոյն:

Կաղնոպ. Ես իսկ ոչ գիտեմ, մինչեւ հարցեալ իցեմ որոց հմուտեւ սեղեակք են վայրացն հեռաւորութեան:

Թէոփ. Ցիրաւի պարտ է ընդհել նոցա ձիգ ժամանակս, զի այր իւրաքանչիւր վերք պաշար ճանապարհի եւ զպիտոյս հանդերձեալ պատրաստեսցէ:

Կաղնոպ. Ամենայնիւ՝ որպէս առացեր լինիցի: Այլ ես ի ձեռն արանց իմոց զրեցից առ Ինքնակալն եւ յայտնեցից նմա զժամանակ ժողովոյն գումարելոյ:

Թէոփ. Ցայց մեզ, թէ բարւոք թուի քեզ, զմտաւքն զոր առաքիցես առ Ինքնակալն:

Կաղնոպ. Արարից այնպէս, այլ արդ՝ երթայք եւ հանդերտաք. յորժամ զրեցից զմտաւքն անդէն ցուցից ձեզ:

Յաւուրն երկրորդի առաքեաց առ մեզ զօրինակ թղթոյն առ Ինքնակալն, որոյ բովանդակութիւն այս ինչ է: — Ոչ կարծէաք թէ ոք դայթակղէր ի մեզ, զի մի բնութիւն Քրիստոսի ասիցեմք, զի որ ստղծութեամբ մեկնի՝ այն չար ոչ է: Այլ քանզի զի դայթակղին ամենք եւ մեք այսու հետեւ զգաստութեամբ յառեալ՝ մի բնութիւն Քրիստոսի[1]): Ապա՝ ցանկացար Կաղնոպոն խոսել ընդ Թէոդորիանեայ ի ծածուկ, եւ հրաւիրեաց զնա առ ինքն յաւուր շարաթու ընդ երեկոյս անապան յոյժ, եւ խոսեր զայս ձեւ բանից: Եպիսկոպոսք իմ ստգտանեն զիս, վասն այնորիկ պարտ եւ պաշաճ է բառնալ զդայթակղութիւն ի սրտից նոցա. ի կալ ճնալ զդայթակղութեանն՝ բնաւ իսկ ոչ հնազանդեսցին ինձ՝ իբրեւ գլխոյ, այլ բանադիւտ լինիցին, բարեբար զիցեն, զի ազգ մարդկան կամակոր եւ խստապարանոց է: Վայրի՝ ի սէրունական առաքն՝ բազում եպիսկոպոսաց իմոց եւ առաջնորդք զրեթէ ամենեքին

[1]) Զինաց եւ չքեղ կառարած վիճաբանութեան, պատ. նորա անգին: Կարդ. Տայի:

իսկ ժողովեացին ի ժամ պաշտաման: Դու, եթէ հաճոյ է քեզ, զս առուածապարգեւ իմաստութեամբդ խօսեացիս, եւ հաւանեցուացես զնոսա, եթէ ոչ լծուղի խորհրդական եւ ոչ այլ ինչ բան զրեաց Կաթողիկոսն առ Ինքնակալն, բայց զայն միայն. "Եթէ զս թագաւորութիւնդ կամի ի կառարումն ածել զմիութիւնն, զայն եւ ես կամիմ եւ ցանկամ, եւ ճգնեցայց ի սմին զի կատարեսցի,,: Թէոդիանոս մտադիր յանձն առ զբանն: Ցաւուրն երկրորդի ի ժողովել եկեղեցւոյն ի հանդէս մեծի պաշտամանն Հրաւիրեաց զմեզ Կաթողիկոսն, յայնժամ բացեալ զբերան իւր Թէոդիանոս, ասէր.

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ԹԷՈՒՐԻԱՆԵԱՑ:

Ոչինչ այնպէս օգտակար մարդկան՝ եւ բաղմայ եւ մեծամեծ բարութեանց պատճառք, քան զպահպանութիւն պատուիրանաց Աստուծոյ: Սովաւ ծառայք Աստուծոյ անուանիմք, եւ արժանաւորք անճառ արքայութեանն, ժառանգք եւ եղբարք Քրիստոսի եւ որդիք Աստուծոյ լինիմք եւ կոչիմք, քան զայս չէք ինչ երանագոյն եւ ցանկալի: Մարգարէն՝ թագաւորն եւ աստուածահայրն Դաւիթ՝ զայս գործ մեծ եւ դժուարին եւ բիւրուց բարեաց արդիւնարար՝ խոստանայր Աստուծոյ կատարել, թէ միայն կարէր ապրել ի զպարտութենէ. "Փրկեա զիս, ասէ, ի զպարտութենէ մարդկան, եւ պահեցից զպատուիրանս քո,,: Զինչ արասցէ մարդ ապիկար, եթէ ոսկոյ թագաւորն ի զպարտութենէ, եւ առ զերծանելոյ անտի զծանր եւ զդժուարին խոստումն կատարել Աստուծոյ խոստանայ: Ոչ խնդրէ նա զերկայն աւուրս կենաց՝ զամս հինգ հարիւր եւ առաւելագոյն եւս, կամ զաշխարհակալ պետութիւն, եւ կամ զայլ ինչ եւս չքնաղ եւ զարմանալի, այլ զպատութիւն ի զպարտութենէ մարդկան, եւ փոխանակ ընդ այնոր խոստանայ զպատուիրանացն Աստուծոյ պահպանութիւն: Արդարեւ չար չար է զպարտութիւն քան զչարիս, յորոյ դպղայրն եւ քաջմինէր ոգի մարգարէին մեծի եւ թագաւորի. նա մանաւանդ՝ եւ ոչ զիւր թագաւորութիւնն կարծէր յապահովի, այն որ բիւր յաղթութիւնս կանգնեալ եւ բազում գործս արութեան ցուցեալ էր: Մայր գայթակղութեանց զպարտութիւն, անտի սկիզբ անհնարինք ողոզն զերեսս երկրի, բաժանէ զեղբայր յեղբօրէ, զծնողս յորդւոց, զորդիս ի ծնողաց, զարս ի կանանց սիրելեաց: Զպարտութիւն՝ հին զէն առ ձեռն պատրաստ է սատանայի որ մարդասպան՝ իսկ անուանեցաւ, զի սատանայ բանսարկու զպարտիչ նշանակէ: Ոչ զոք յարժանաւորաց մեծարէ սատկել, ոչ ումեք ի պատուաւորաց զպատիւն ընծայէ, ժանտ է նա անպատկառ եւ յանդուգն. վասն այնորիկ եւ ոչ հօր մերոյ մեծարելոյ՝ Սրբոյ Կաթողիկոսիդ

ինայեաց, յորմէ ակնածեն հրեշտակք՝ իբրեւ յիւրեանց նախանձաւորէ, որ ի մարմնի հողեղինի գվարս նոցա յանձին ցուցանէ. այլ՝ գհին գէնն, որ է գրպարտութիւն, ձգեաց եւ ի նա: Լուայ գՀծծել ամանց ընդ վիմեանս եւ ասել, եթէ գաղտ ծանուցեալ է կաթողիկոսն Ինքնակալին, թէ ընդունիմ գչորրորդ ժողովն, թէ այսուհետեւ ես ինքն Հռոմէական եմ, եթէ գհեա իմ եկեսցեն Հայք եւ եթէ ոչ: Զնեղութեան հնարսդ հնարեցաւ վիշապն բարեաւաեաց ընդդեմ կաթողիկոսիդ, այլ՝ եւ զմէնջ չարախօսեր նենգաւորն, եթէ մեք գնա ինքն առ Հերետիկոսս ունիցիմք յաւմենայն աշխարհիս Հռոմոյ: Ո՛վ չարութեան սատանայի. ո՞ւր ի մէնջ երբեք ընդ միտ ածաւ Հերետիկոս զկաթողիկոսն կոչել, որպ եւ իակ վկայ սրբութեանն եղէ յարձանագրութեան Բանակցութեանն, որ ընթերցաւ յարքունիս եւ ի սիւնհոդոսին, ուր սորին Հակառակն յայտնեալ երեւեցաւ: Այլ՝ սոքին իակ են հնարք թշնամոյն խաղաղութեան եւ միաբանութեան, որ միշտ Հակառակ կայ գործոց բարեաց: Բայց մեք սուրբ զկաթողիկոսդ Համարիմք եւ անուանեմք, որ ոչ այլ ինչ գրեաց առ Ինքնակալն բայ ի բանից սասի. եթէ "Զմիութիւնն, զոր կամի սուրբ Թադեւորութիւնդ, զնոյն եւ մեք կամիմք եւ ցանկամք, յորժամ Տեառն օգնականութեամբ գումարեսցուք գսիւնհոդոսն, զբանս արքունական պատգամաւորացդ դիցուք առաջի, եւ զոր ցուցանիցէ մեզ Աստուած՝ բան բարի, զայն արասցուք, եւ գամենայն ի ձեռն մերոյ եպիսկոպոսաց յայտնեացուք մեծապօր Թադեւորութեան քումդ,,: Այս է, զոր ծանոյց կաթողիկոսն գրով: Այլ՝ խաղաղութիւն Աստուծոյ, որ ի վեր է քան զամենայն միտս, եւ զորմէ լուարուքն եթէ Աստուծոյն է, եւ Աստուած՝ Աստուած նորա է եւ ինքն իակ է Աստուած, իբրեւ ի խաղաղութեան Աստուծոյ մերոյ զիւր թշնամիան ջնջեսցէ իսպառ, եւ պահեսցէ զիւր սիրելիս ի միաբանութեան ի Յիսուս Քրիստոս ի Տէր մեր եւ ճշմարիտ Աստուած:

Կոչող. Զայս իբրեւ խօսեցաւ Թէոդիանոս, ասաց կաթողիկոսն. Ոչ պէ է այր խորհրդական որ ոչ գիտասցէ, եթէ սկզբնաչար օձն ոչ Հանդուրժէ բնաւ Հայել տեսանել զմիութիւն Քրիստոնէից, զի ի միաբանութենէ անտի որդւոցն Աստուծոյ ապանանի, սուր մահաբեր յաղիս նորա թափ անցանէ. եթէ յաջողեալ գնասպաստութիւն նշմարիցէ: Ալան այնորիկ ընդ այն չէ գարմանալ, եթէ առ մեզ գնեղութեան հնարս հնարեցաւ, այլ՝ որպայթք գայթակղութեան նորա ոչ ծածկեցան ի մէնջ. ապա՝ չիցէ մեզ վտիտ ընդ բանս ազգանանց եւ Հակառակութենանց առ մեզ. եւ զոր յայնժամ յայտ արարաք Ինքնակալին եւ այժմ գնոյն յայտնեմք: Եւ դուք յայտմհեաս, ի Հաճոյս ձեր ողջ լերուք:

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Զ.

ԳԼԽԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ՀՈՌՈՄՈՑ

ԶՈՐՍ ՊԱՀԱՆՋԵՑԻՆ ԱՒՐ Ի ՄԻՆՋ Ի ՊԵՏՍՍ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆՆ, ԸՆԴ ՈՐՍ ԵՒ ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ ԱՒՐԸՆԹԵՐ ԵԴԵԱՆ։

Ա. Խնդրեն Հռոմէ՝ նզովեցէք զասողն մի բնութիւն զՔրիստոս, զեւտիքէս, զԴիոսկորոս, եւ զՏիմոթէոս զկուզն, եւ զամենայն համախոհս նոցին։

Պատասխանէ ժողովն։ Նզովեմք եւ զեւտիքէս, զոր եւ նզովեցին նախ քան զմեզ սուրբ Հարքն մեր, եւ զԱեւերոս։ Իսկ զԴիոսկորոս՝ մինչեւ ցայժմ ոչ էր լուեալ եւտիքեայ համախոհ զոք. մանաւանդ զի՝ ունիմք զԴերմանոսի, որ երբեմն եղեալ ի թագաւորական քաղաքի պատրիարք, առ եկեղեցիս Հայոց գիմաւղի. նա եւ ի բանս իւր զեւտիքէս միայն, եւ ոչ զայլ ոք յայս ամենս բամբասէ, եւ մեզ հրամայէ նզովել։ Ապա հարկ է, առ այս կարծիս նախ զմիտս մեր հաստատել ձեզ, այնինքն՝ ընդել զիւրս հերձուածոյն եւտիքեսի, եւ զդիրոկէսականոսի, թէ ցաւցանեն զրեալքն՝ ընկալեալ ի Դիոսկորոսէ զեւտիքէս. եւ կամ զոտանի զրուխն նորա համախոհ նորին հերձուածոյ. յայնժամ պատշաճ է մեզ՝ առանց կարծեաց նզովել զեւտիքէս, եւ զամենայն համախոհս նորին։

Բ. Խոստովանեցէք զՏէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, մի Որդի, մի դէմ, մի Քրիստոս, մի տէր, մի անձնաւորութիւն, անորիշ, անփոփոխ, անայլայլելի, անշփոթ. ոչ այլ զորդին Առաւծոյ, եւ այլ զորդի սրբոյ Առաւաժածնին, այլ զնոյն որդի Առաւծոյ եւ որդի մարդոյ. բնութիւնս երկուս, զմին խոստովանել Առաւած եւ մարդ, եւ երկուս բնութիւնս՝ զնոյն եւ զմի Քրիստոս, ունելով երկուս ներգործութիւնս բնականս՝ առաւաժային եւ մարդկային. եւ երկուս կամս բնականս՝ առաւաժային եւ մարդկային, ոչ հակառակ միմեանց, այլ բնին անայ մարդոյն կամքն գինի առաւաժային կամացն։

Պատասխ։ Այս խոստովանութեանս համախոհս գտանեմք զամենայն սուրբս, եւ զմեծ Հայրապետան ի բանս իւրեանց, այնինքն՝ զԵփեսեայն Ամանասիոս եւ Գրիգորեանս, եւ զոր Հանգոյնս նոցին, նոյնպէս եւ զսուրբն Կիւրղոս, որ բնդդէմ Նեստորի գիներ յաւ յայնժոդ ախոյեանն, եւ վասն առաւգելոյ գանձաս եւ զանշփոթ միաւորութեանն Քրիստոսի, ներհակ չարաչար բաժանողին ուրեք ուրեք առաց. Մի է բնութիւն Բանին մարմնացելոյ, զոր

ընկալեալ Հարքն մեր խոստովանեցին ի նոյն երանելոյ Սիրգի միտան, եւ մեզ աւանդեցին, զաս միաբանութեան Բանին ընդ մարմնոյն առել բացառնութեամբ, մի բնութիւն բանին ընդ մարմնոյ, եւ ոչ զաս պարզ էութեան առհմանի. մի զոյս զիմարդ էր կարելի, ասել՝ Աստուած եւ մարդ դՔրիստոս խոստովանողացս, մի թէպէտ եւ մեկնեմք զաս բացառնութեան զաս ուղիղ դաւանութեան, սակայն ոչ սիրապէս շինի այսու կամք եղբայրութեան ձերոյ. այլ կարծեօք գոյժակցութեան վարիք ի վերոյ մեր ի յերկուսին եւ ի շփոթումն բնութեանցն Քրիստոսի բամբասելով, զոր մի լեցի զմաս ածել. այլ հեռի էին յայս կարծեաց Հարքն մեր, եւ մեք առաջի Աստուծոյ: Ի վերոյ որոյ եւ կարեւոր համոզիմք վասն խոտորութեան եկեղեցւոյ, եւ շինելոյ զօրդ ձեր, եւ բառնալոյ ի մէնջ զտարակոյս գոյժակցութեան կարծիսն առի առել բացառնութեամբ, մի բնութիւն Բանին մարմնացելոյ, եւ ասել երկու բնութիւն, զոր ճշմարտապէս զոյութիւն անճառ միութեան Բանին եւ մարմնոյն առհմանի: Եւ զոյօրինակ հաստատեալ զաս Սիրգի երանելին եւ Հարքն մեր հետեւապէ՝ ընդդէմ բաժանողացն զՔրիստոս զաս բնութեանցն, եւ անճառութեանցն, այսպէս եւ մեք լուծանեմք զաս ընդդէմ կարծեաց շփոթողացն, եւ միամբ անսայթաքելի ի ճշմարտութեան, համոզիչ Հարցն սրբոյ դաւանութեան: Ունիմք եւ առ այս ճշմարիտ եւ ընդարձակարան վկայութեամբ Հարցն զմուղմն ասացեալ Հօրդ Գերմանոսի, հաւատական եւ ուղիղ Վարդապետութեամբ: Առի կարողանամք ուսանել եւ գներգծութեանց եւ գիմաց ձեր դաւանութեան երկեակ, թէ միոյ Քրիստոսի Աստուծոյ վերոյ Հաստատի. եւ ոչ խորհիմք, այլ ընդունիմք զճշմարտութեան հետեւողք, եւ համաձայն եմք խոստովանութեանս:

Գ. Կամիմք, զի ասիցէք զերկբնութեանութիւն բայ ի խաչեցեալն վասն մեր, եւ բայ յԱստուած:

Պատասխ: Փորձ եւ ընչին այս կարծիք գոյժակցութեան զերախտաւոր ձեր խմաստութեանդ. զի եթէ ասէաք առ Քրիստոս. Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզօր, սուրբ եւ անմահ, ողորմեա մեզ, պարտ էր գոյժակցել, իբր թէ զնարհն մարդկութեան եւ վասն մեր չարչարանացն զոյացեալ սմօթ համարիմք: Իսկ ապա թէ պարծանօք զնոյն դաւանիմք բան խոստացն Պօղոսի. ինձ մի լեցի, ասէ, յայլ պարծել, բայց միայն ի խաչ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ընդէր սուտ դաւանիմք յեղբարցդ. թերեւս զի Աստուած ասեմք խաչեալ եւ ոչ Քրիստոս. ապաչեմք եւ մի առ այս տկարանայք. զի զնաչն յաւելով՝ բառական է մարմնոյն տարացոյց առ ի միաւորութեան, եւ ձողոպրիչ յաստուածաչարչարութեան կարծեաց: Իսկ զԵն յաւելումք վասն Հոլովման բանին. զի սուրբ՝ բառ կարճ է ի մերս բարբառ, եւ ոչ կարէ Հոլովել, եւ ի միւսն յարակցել, որպէս եւ ի ձերդ ախոռն:

Ի վերայ այսորիկ դառնեմք, եւ առ ի մէնջ սրբաբանութեանս Քրիստոսի գձեզ վկայս, զի կայ արդ եւս յարձանս փորագրեալ դրամ ձեր ի Դամասկոս եւ ի Մամուեստիա. Սո՜ւրբ Ա՜ստուած, սո՜ւրբ ե՜ւ հզօր, սո՜ւրբ ե՜ւ անմահ, որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ. որովք ուսանիմք, թէ եւ ի ձէնջ ուսաք գայս սրբերգութիւնս այսպէս երգել, եւ ոչ անձամբ անձին է դառնալ:

Իսկ եթէ այլ ազգաւ անտես արարիք զառ ի հարցն եղեալ աւանդութիւնս, տդիտանամք. եւ վասն յոմանց անպատշաճ լսեալ բարբառն դայթակղիմք, թէ մանուկն ի յօդ վերացաւ, եւ դծերունեացդ աւանդութիւն այլայլեացդ. զի թէ մեք, ասէ պօղոս, կամ հրեշտակ յերկնից աւետարանէ ձեզ աւելի, քան զոր աւետարանեցաքս, նզովեալ լիցի: Եւ նա աւետարանեաց ի խաչն Քրիստոսի քրիստոնէից պարծել, որամ հաւանիլ անյապ տեն-չանօք պարծիմք եւ մեք եւ դուք, եւ գիտեմք, զի յայամ բայէ վասն առաւածաչարչարութեան կարծեաց հրաժարիք: Սակայն մեք չեմք այդ նուրբ տեսութեամբ. ոչ զի Առաւած ասեմք, գշնորհն մարմնոյն զլանամք, որպէս եւ ոչ յօրժամ գառն բարձոլ մեղաց աշխարհի, գփառս եւ զէութիւն առաւածութեան: Եւ զի կամիմք ի վերայ այսորիկ յօժարամիտ բաղձանօք զսէրդ ձեր ընդգրկել. բժշկել իրաւունս վարիաք եւ յայամ մասին զկարծիս եղբարդդ, եւ ասել զերկբօրեանս առ Քրիստոս այսպիսի օրինակաւ. Սո՜ւրբ Ա՜ստուած, սո՜ւրբ ե՜ւ հզօր, սո՜ւրբ ե՜ւ անմահ, որ մարդասցար, ե՜ւ խաչեցար վասն մեր ողորմեա մեզ. զի մի թուեսցուք երկրորդութեանն յայամ վայրի տալ զայն, կամ զՔրիստոս առակ բան առաւածութեան ասել խաչեցեալ. բանզ ուղղեսցէ զսիրդ ձեր կարծիս:

Դ. Տօնեմջիք զտօնան ընդ Հառամք, այսինքն՝ զԱեռեայն ի Իե. Մարտի, եւ զԾնունդն՝ ի Իե. Դեկտեմբերի, զԹլփատութիւնն՝ յ'Ա. Յունուարի, եւ զՄկրտութիւնն ի Զ.նոյն Յունուարի, զՏեառնընդառաջն յ'Բ. Փետրուարի, եւ պարզաբար զամենայն սէրունական տօնս, եւ զսրբուհոյ Առաւածածնին, զխարապետին եւ զԱռաքելոյն:

Պապասխ: Ծանիցէ եղբայրութիւնդ ձեր, զի զոր ինչ առ ի Քրիստոս ուղիղ դաւանութիւն, նախ քան զայս գլուխ, ընկալաք, եւ խոստովան եղեաք, թէ լինի առ ի սէրդ ձեր Հոգեւոր եւ մարմնաւոր հաղորդութիւն, եւ թէ վասն ոչ հակառակելոյ գիտութեան ճշմարտութեանն. այլ ոչ թէ ի թագաւորական պատիւ վերանամք՝ յաւելեալ ի սոյն, եւ ոչ թէ ի վերջին աղքատութիւն ժամանեմք՝ պակասեցուցեալ. քանզի ըստ Առաքելոյն, ոչ որ կանս, եւ ոչ հանդերձեալքն կարեն մեկնել զմեզ ի սիրոյն Քրիստոսի, եւ յառնա խոստովանութենէս. այլ կցորդ եմք ձեզ, մի եւ հաւասար ըստ առ ի Քրիստոս հաւատոյդ, որպէս եւ գրեցաւ: Իսկ զտօնս սէրունականս, զոր պահանջէք կատարել, զամենեսին անիմք անթերի կամօքն Առաւծոյ, եւ տօնեմք ի փառս Քրիստոսի

ընդ ձեզ, բայց ի Ծննդեան օրէ, եւ որ ի նա յարին խորհրդա-
ծութիւնքն Աւետեացն, եւ գալստեանն ի տաճարն, ի նախնեացն
ի մեզ այսպէս եկեալ, զի ընդ Մկրտութեանն լինիցի: Սակայն մեր
սիրոյ ազազաւ ժողովեալ, եւ զիւապալութիւն Քրիստոսի ցանկացեալ
հաստատել, ախորժեմք եւ յայսմ մասին՝ մեծի եկեղեցւոյդ
հաւատալ, թէպէտեւ չէք ի Քրիստոս այսու առաւելութիւն
կամ նուազութիւն՝ յաւուրց յաւուրս ոճնից փոխոխումն, այլ
միայն հաւատով եւ սիրով զնոյնս կատարել. է արդարեւ այս ի
սիրոյն մասանց, եղբարց համախոհ լինել ի պատիւ նորուն, եւ
կամիմք բազձանօք. բայց տկարանամք ի տիրապէս լինելն, յազագս
հնանալոյ աւանդութեանն ի մէջ մեր: Արդ՝ քանզի հանդեր-
ձեալ բանդ ունիք զմեր զիւապալութիւնս խնդրոյ, եթէ զօրա-
յուսոյ Աստուած առ ի կատարել, եւ հաճոյ թուեսցի ընդունել,
պարտապան եմք եւ այսմ մասին զմիմեանց բեռն բառնալով կա-
տարել զօրէնս Քրիստոսի: Իսկ եթէ դուք տկարանայք, եւ առ ի
մերս տկարութիւն զիջանել ազաչեմք:

Ե. Կամիմք, զի առնիցէք զմեռանն ի պտղոյ ծառոյ:

Պատաս: Առա յաղքատութենէ խափանեալ է աւանդու-
թիւնս, եւ վասն դժուարագիւտութեանս ի հիւսիսային կողմանս
այսր նիւթոյ, որ ընդունի զտիպ շնորհացն աւուրք Հոգւոյն: Արդ
եթէ դիւրագիւտ լիցի, վասն օրինաց, եւ կամ ըստ հեղգութեան
ոչ խափանեմք:

Զ. Կամիմք զի առնիցէք զԱստուածային Հաղորդութիւնն
խմորեան հացիւ, գինւով եւ ջրով:

Պատաս: Ըստ այսմ մասին իրաւունս վարիք ձերում պա-
տուականութեանդ, ընդ առաքելոյն Պետրոսի ամբոխեալ հաւա-
տալ եւ ընդ մեր նուաստութեանս, եւ այսպէս զիջանելով զօ-
րէնս սիրոյն նորոգել. քանզի նոքա են առաքելոյն աւանդոյն
աշակերտք՝ հաւատար ձեզ. որոյ հանդոյն եւ մեք բազալք հայս
նուիրեմք ի Քրիստոսի պատարագին: Արդ՝ եթէ ասցէ ձեզ Ա-
ստուած խոնարհել, եւ այսու ի մեր սահման հաւատալ, պարտա-
կան եմք զի մի կրճիմն լիցի միաւորութեան եկեղեցւոյ, խառնել
ընդ անապակ գինին ջուր ի փառս Աստուծոյ:

Է. Կամիմք, զի կացցեն ամենայն Քրիստոնեայքն, քահանայքն
եւ ժողովրդականքն ի ներքս յեկեղեցւոջ, յորժամ կատարի
աստուածային պատարագն, բայց յայնժամ զորս արդելուն կանոնք
յազագս ապաշխարութեան, նոյնպէս եւ յայլ կարգաւորութիւնս
եկեղեցւոյն:

Պատաս: Ըստ այսմ մասին յանցանելն՝ ոչ ի կամաց եղեւ
այլ յազագս տարադրելոյ տգիտս ի հայրենի աշխարհէն եւ յեկե-
ղեցեացն, եւ պանդուխտ գոլով ի մէջ ձեր, ոչ հաղորդս ըն-
կալայք զմեզ, որպէս իրաւացի էր, այլ փակեցիք ընդդէմ մեր
դրունս եկեղեցեաց ձերոց, եւ մեզ անկար եղեւ ի պանդխտու-

թեանս բաւական ժողովրդոյն եկեղեցիս շինել. ուստի յառաջեալ աւանդութիւնս յաղքատութենէն, որպէս գոլոհս եղեւ. զի առեալ գհայրապետական ամուսս, որ ի սորին կոչմս վաստակեալ, վասն ոչ ունելոյ եկեղեցի, արտաքոյ նորին ազօթել վերին կողմանն բնակիչքն, ոչ բարի նախանձիւ, եւ ամօթութիւն կալան, արտաքոյ եկեղեցւոյ ազօթել: Եւ լինի այսպէս ազգապատ յառաւել պղուշութիւն կարծեաց թերութեանն բարեկրօնութեանն ի մէջ ձեր: Արդ՝ եթէ տայցէ Աստուած հայրապետական ամուսդս եկեղեցի բաւական ժողովրդոյն, դիւրաւ գարձեալ աւանդութիւնս յբնդհանուր ազգս առաքեցին, ապացոյցիս եւ մեր հրամանաւս:

Ը. Կամիմք, զի ընդունիցիք զերիտրտ, եւ զհինգերորդ, եւ զվեցերորդ եւ զեւթներորդ սիեզերական ժողովն:

Պատասխ: Սահման եւ պատճառ չորրորդ ժողովոյն գասանի ի մէջ մեր, որ է երիցն, որ նախ քան զնա, համճաին, սակս որոյ եւ բնկալեալ եղեւ ի մէնջ:

Իսկ յորժամ ասացեալ գայլոցն պատճառ, համախոհ վերոյ դրեալ խոտորմանութեանդ եւ երպակից առաջնոյ ժողովոյն, ընդունիմք սիրով:

Թ. Կամիմք, զի ընդունիցիք գաւաջարկութիւն կաթողիկոսին միոյն ի թադաւորէն Հոռոմոց:

Պատասխ: Այս գլուխ թէպէտ եւ յետոյ դասեցաւ, բայց սակայն պարտնակող է ամենայն նախակարգեալ կարգացն գլխոց. վասն զի թէ այս լինիցի, զոր այժմ Հաստատեմք, խաղաղութիւնն ածէ, եւ եւս առաւել բարգաւաճեսցէ, ապա թէ ոչ, թէպէտեւ մեք այժմ սերմանեմք, ոչ յոտամբ առ յապա տալ սերմանցն զպատուս: Որոմ յորացոյց՝ ոչ թէ ի մարմնականաց, այլ վերին իմաստութեան առնումք ի կիր զնորհուրդս:

Վասն զի կամեցեալ Աստուած զմարդն, որ բաժանեցաւ ի նմանէ անձնիշխան կամօքն վերատին առանալ, հնարեաց զայս, եած ի մէջ զօրէնսն, եւ զմարդարէսն, զպարգեւս եւ զպատնաւլիս, որք ոչ կարացին սիրապէս զմարդկութիւնս նուաճել. յետ որոյ այլ խորհուրդ վրկութեան հարկաւորեցաւ յայտնել. այսինքն՝ զՔանն համագոյ առաքեաց, եւ ընդ մեր միաւորեաց բնութիւն. եւ զնոյնն աստուածութեան հաւատարեալ, ընդ նմին յարոյց, եւ ընդ նմին նստոյց յերկնաւորս ի վերոյ ամենայն իշխանութեանց երկնից, եւ զնոյն եղ գլուխ եկեղեցւոյ, որ է մարմին նորա, յերկինս մեզ քահանայ, եւ յերկրիս ըզձիցն լցուցանող: Այսպէս եւ մեր ազգն ներգործութեամբ հարին բաժանեցաւ ի ձէնջ թէ ուղիղ կարծեօք կամ թէ թիւր. մեք վճշնամութիւն եկեղեցւոյ, եւ զպատակեսն՝ այսօր հար տեսանեմք. տեսին զայս նախ քան զմեզ հարքն ձեր եւ մեր յիւրաքանչիւր ժամանակս, եւ հնարեցան առնել զնաղտութիւն, որպէս Գերմանոս պատուական բարի եւ եր-

Ջանիկ Պատրիարքն, որ գրեաց ի Հայս զԹուղմն հոգեւոր սիրով եւ ուղղափառութեամբ լցեալ: Եւ Փոտ դարձեալ ի նայն ամբոդ հայրապետ՝ յաւել ի նայն խորհուրդ առ մեզ զԹուղմն: Այսպես եւ մեր Հայքն ջանացին. զի եթէ Կաթողիկոսն ի ժամանակս հեռաւորին արքայի սրտի զմիաբանութիւն ևկեզեցւոյ, ապա ոչ միայ հաստատուն: Եւ վասն Կաթողիկոս ի ժամանակս վաղի եւ կատարելոյ թագաւորաց, եւ ոչ նորայն ջանկութիւն կարաց բնթանալ ի յաւուրս: Եկն եւ Գրիգորիս Վկայասէր առ Ալեքսիոսիւ արքայիւ ի մեծ ևկեզեցիդ, եւ չեզեւ հնար միաբանեան: Եւ յետ նոցա այսօր մեք արժանի գտաք զաստուածպարծանութեան բուռն հարկանել, որ է խաղաղութիւն. ապայն երկնչիմք մի դուցէ, զի ոչ եմք խառնել ընդ ձեզ մարմնով, եւ հոգեւոր կապակցութիւնն քակտեցի դարձեալ. որպէս վերոյ գրեալդ եղեւ, եւ որպէս օրինացն ակարացաւ զօրութիւն, որ ոչ կարաց միրապէս զմարդիկս առ Աստուած մերձեցուցանել:

Արդ՝ զանգի ակարացաւ պարզ խորհրդոյ հնարքն առ այս գործոյ կատարումն, պարտ է ձեզ ի վախճան յաւիտեանից զգաստութիւն Աստուծոյ առնել յարտացոյց, եւ հանգոյն նմա բնութեանց շարկապումն ի մէջ մեր առնել: Եւ այսպէս անքակ պնդութեամբ զսէրն նուաճել, այսինքն հարանացուցանել զամեն Անտիոքոյ Հայրապետութեանս Հայոց, զի ի ձեռն սքանչելոյ կուսին այնորիկ, եւ անբիծ փեսային այնորիկ միաւորութեան, հաւատամբք լինել ի մէջ երկուց ազգացս անքակ սիրոյ խնամութիւն. եւ յետամբք, զի որպէս Տէրն մեր զմարդկային բնութիւնս ի ձեռն մարմնոյն իւրոյ նուաճեաց ընդ իշխանութեամբ Աստուծոյ Հօր, այսպէս առ մարմին ունելով զամբողջ ամեն զայն եւ ևկեզեցի, զամենայն ևկեզեցիս Հայաստանեայց ընդ իշխանութեամբ թագաւորիդ Հառմոյ աճեալ կացուցէ, եւ ի մեծ ևկեզեցիդ խառնեացէ: Զայս ոչ եթէ յիշխանասիրութեան ախտէ շարժեալ այսպէս համարձակ խօսիմք առ սերդ ձեր. մի լեցի զմառ ածել, կամ այնքան առաջի օրատես իմաստնոցդ շուայլել. այլ պարտ բարեպիւք, եւ անկեղծասէր սիրով, եւ խաղաղութեան բարձանօք զայս սեւանեմք հիմն հաստատուն, եւ անշարժ միաբեան ևկեզեցեաց մերոց, եւ առանց քակտելոյ ինեւհակայն: Ապա թէ ոչ, ոչ լինիցի երկնչիմք, զի Տոգւով խառնիլն մարմին եղեցա, ոչ միայ հաստատուն առանց կցորդութեան մարմնոյ, եւ թուխթէ օրպէս զօրինացն լեցի, որ ոչ կարաց գոք արդարացուցանել, եւ այն զի Աստուած խոնարհեցաւ, եւ ետ, իակ այժմ զի անիմք քահանայապետ զբնութենակիցն մեր զՔրիստոս, անցեալ ընդ երկինս, ի ներքոյ վարագուրին, նստեալ ընդ աջմէ Հօր, առնեացն յոյն ի նա հաստատուն է, եւ լուծ պատուիրանին նա պատրաստելոյն թեթեւ: Այսպէս յորժամ լեցի Կաթողիկոսն Հայոց մի ի չորից աթոռոցդ, ընդ աջմէ թագաւորիդ Հառմոյ,

պատրիարք աթոռոյն Անտիոքացւոց, ամենայն Հայաստանեայց յոյս եւ հաւատ եւ միաբանութիւն նոսա առ ձեզ խարսխի. եւ ամենայն լուծ զոր դնէք ի վերայ պարանոցի մեր այսու յանգիթեմբ. ունելով միշտ զինչնարդ խաղաղութեան հաղորդ ձեզ, եւ ձեր կամօքն յաջորդն զատանչինն փոխել, եւ թագաւորական բնարանութեամբդ կոչեցեալ: Ապա թէ ոչ, ծառայ զոլով այլ ապագայ բոս մեզոյ մեր, եւ ընդ իշխանութեամբ նոցին բնակեալ. զինաւրդ հնար է ձգտել առ թագաւոր Հռոմոյ, եւ առաջարկութիւն կաթողիկոսի պահանջել: Երանի, եթէ էր հնար, զի թէ յարտաքնոյն զօրս առնէ բարի վկայութիւն ունել եպիսկոպոսին, որչափ եւ առաւել ի մեծէ եւ ի սրբազան աթոռոյդ. բայց անկար է այսմ պարզաբար լինել. եւ դուք ձեզէն տուք զինրան:

Հեթե-ին ընդդէմ Հայոց է Հռոմոյ:

Ա. Ընդդեմք, զի ամենայն մեզուցեալք՝ ըստ իւրաքանչիւր յանցանաց կանոնական հրամանաւ դատեցին, եւ ճշդիւ քննեալ՝ ապա յեկեղեցի Աստուծոյ զատիճանս ընկալցին:

Բ. Իսկ յանցուցեալքն ի նոցանէ յայտնի խարսխեամբ որոշեցին եւ յեա արժանի ապաշխարութեան՝ ապա համակարգին դատակնքեցին:

Գ. Մաքեաքն, եւ կրճատեալն՝ ըստ սրում եւ իցէ պատճառի մի կոչեցի ի ժառանգութեան պատիւ:

Դ. Եւ զհայց սրբոյ պատարագին, զի բազարջ առնիցէք, քան ճշմարիտ աւանդութեան Հռոմայեցւոց մեծ եկեղեցւոյն, եւ մեր:

Ե. Բարձի ամենեւին կարծիք, զինուցուած սրբոյ պատարագին ընդ երկիւղ ծածկելոյն: Ար՝ եւ նոյն հեշտութեան ապագաւ, եւ ոչ խորհրդոյ, յեա կատարման, ջերմ ջուր խառնեցին:

Զ. Կանոնական պահք մի ի կրօնաւորաց, եւ ի քահանայից ձկամբք եւ գինով լուծցի:

Է. Եւ կալցէ զաթոռն Անտիոքայ կաթողիկոսն Հայոց. եւ զոր ինչ եկեղեցիք եւ առհասնք են ընդ իշխանութեամբ նորա յարեւելս եւ յարեւմուտս. եւ նոյն յաջորդեսցէ հրամանաւ թագաւորիդ զՀայոց սեան, այլ՝ մինչեւ ի սպառ:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ Է·

ԳԻՐ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԿԱՍՏԱՆԴԻՆ Ա· ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ, ԵՒ ԿԱՆՈՆՔ ԺՈՂՈՎՈՅ ՍՍՈՅ ՅԱՄՒ 1243։

Կոստանդին Ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի եւ ընտրեալ նորին կաթողիկոս ամենայն Հայոց։

Օրհնութեամբ եւ ողջունիւ եւ սիրովն Աստուծոյ ծանուցանեմ լսման Եկեղեցւոյ Հայաստանեայցն վիճակելոց ընդ իշխանութեամբ գաւազանի սրբոյ Առաքելոյն Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի եւ մեծաւաստակ նահատակին Քրիստոսի Գրիգորի Լուսաւորչի եւ մերոյս կրասերութեան։

*Հրամայեաց է այս առաքելադիր, զի ի տարւոջն երիցս անպամ առաջնորդք եկեղեցւոյ ժողովել առանձն կարգս, թէ որպէս անիցին զնահմանս յաւիտենական, զոր Հոգին սուրբ հաստատեաց, զպահան ընել, եւ զեկամուտս արուեն խլել. եւ այս պատուիրան ի բազում ժամանակաց խափանեալ եղեւ յապտպպիս ցիր եւ ճապաղ լինելոյն եւ հեռասրտութեան եւ մոխրաթարոյ ճանապարհոյ։ Այլ զի իրաւունք արդար դատաստանին Աստուծոյ յիշատակ արար անկարդութեան եւ անիրաւութեան աշխարհի. յետ բազում երկայնմտութեանն եւ ներոզութեանն, արբոյց զբաժակ բարկութեան իւրոյ յոլովից ապիսոյ եւ ժողովրդոց, ընդ որս եւ մեք գտաք դատապարտք, եւ տուաք տակաւին ապականեալք մերովքն եւ հոգեւոր ուսուերաւք եւ դատերաւք. քանզի աշխարհ, որ լի էր մեղաւք եւ անիրաւութեամբք, լցաւ արեամբ եւ արտասուաւք, եւ դիակոյտ ոսկերաւք եւ կոտորուածովք գտաւնակսւր եղելոյ, եւ ճնշեալքն ի սրոյ անընտել ճանապարհս վտառակուր եղեն յաշխարհս հեռաւորս։ Եւ փափուկքն մեր եւ ազատք՝ որդիք Սիոնի եւ գառինք Քրիստոսի զուգակշիռքն ոսկւոյ եւ ականց պատուականաց՝ իբրեւ զաղբ անպիտան եւ ընկեցիկք եւ արհամարհք եւ անճանաւթք եղեն։ Այլ եւ երկրպագելի եւ պատկառելի նշանք եւ ապաք արբուեան անարժանիս ձեռօք յանարժան պէտս վարեալք՝ հանդերձ տապալմամբք քաղաքաց եւ մայրութեամբ գաւառաց, զորս ոչ ոք կարէ զբովանդակ պատմել եւ արժանապէս ողբալ։ Բայց քանզի ողորմութիւն Աստուծոյ եթող ոսկաւ սերմն կենաց եւ գառակ յուսոյ աշխարհիդ արեւելից՝ յիշատակ առ մեզ երախտեաց Աստուծոյ, որ վասն աղաւթից նախնեաց մերոց սրբոց, ովխթարութիւն մեզ վասն բազում գթութեան իւրոյ. եւ էք դուք ժողովրդապետք այսաւր եւ ժողովուրդք, վանորայք, քաղաքք եւ գաւառք, յետ բազմադիմի վշաց, զոր կրեցէք, եւ գոյ ի ձեզ օրհնութիւն եւ յոյս ածման եւ վերացման

ի փառն առաքչին. եւ էք Քրիստոսի եւ մեր սեփհական ժառանգութիւն եւ պարծանաց պատակք եւ յանձնեալք մեզ ի պետս հոգեւորս: Վասն որոյ ի վերայ բազում արուեստացն, զոր հեղաք վասն ձեր ի բնկճան ուսուս եւ յաւելման եւ կատարման մեղաւորեր սրոյն, եւ այսուր միխիթարիմք ձեզ ճնայելով, եւ գոհանամք զԱստուծոյ. այլ միշտ զարհուրիմք եւ զգուշիմք յերկիւղ կաւակածանաց նոյն անցիցն, զոր կրեցաք, քանզի եւ նոյն պատճառք բարկութեան եանն Աստուծոյ գտանին, եւ այսուր առ բազումս, որ է կեանք եւ վարք արուաքոյ կամացն Աստուծոյ եւ կանոնաց եւ հրամանաց: Վասն որոյ յառաջ քան զերիս ամս գնացաք մեր զրան ապաստուրացս լսմամբ, հանդերձ ամենայն մերձակայ գաւառաց եպիսկոպոսօք յաշխարհն Պիլիկեցւոց առ Քրիստոսապատակ թագաւորն մեր Հեթում. մերով հրամանաւ եւ նորին հրամանաւ եւ ձեռնաուութեամբ ժողովեցաք զեպիսկոպոսսն եւ զվարդապետս, եւ զվիանձառն եւ զվանոց առաջնորդս, զիշխանս եւ զիշխեցսպս, զարս երեւելիս, եւ արարաք մեծ հանդէս, քննեցաք զպատուէրս եւ զհրամանս Աստուծոյ եւ զԱստուծոյ մերձակիցի, առաքելոց եւ հայրապետաց, եւ գտաք զմեզ բազում մասամբ մոլորեալք եւ զառաջապարտք, եւ անպատասխանիք, եւ որբան կարացաք առողջացաք զմեզ եւ ապրեցաք. եւ զկնի յոլով քննութեան ամենեցուն համակրութեամբ եւ ձեռնադրուի դրեցաք առհմանս եւ կանոնս չափաւոր եւ դիւրընթաց եւ կարելի գործելոյ ի գօրութենէ զրոյ հաւաքեալ. եւ ուխտեցաք առաջի Աստուծոյ եւ հրեշտակաց եւ մարդկան յանձն առնուլ ամենայն կարողութեամբ զեղեալ առհմանս, եւ եգաք զոյս օգնականութեամբն Աստուծոյ. եւ մնացաք ժամանակի թէ հնար գոյ գալ անձամբ եւ այգր, ընուլ զփափաք կարօտութեան իմոյ առ ձեզ եւ պահանջել ձեռագիրս առհմանիդ եգելոյ որպէս եւ մեք, եւ զի չեղեւ հնար այգմ, վասն այն առաքեցաք զառհմանեալ կանոնդ չափաւոր քարտիսիւ, եւ պահանջեմ ի ձէնջ վիպութեամբն Աստուծոյ, եւ ընորհիւ եւ զօրութեամբ առաքելական ամենայն, եւ առաւածբնկալ արբութեանցս, առաջի առաքելոց արբոց եւ առբ Լուսաւորչին մերոյ, զոր առնիցէք անթերի: Եւ եգեալ առհմանն այս է.

ԿԱՆՈՆՔ ԺՈՂՈՎՈՑ ԳՈՒՄԱՐԵԼՈՑ Ի ՍԻՍ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆԻ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՃԱՄՐ 1243 [1]:

Ա. Ամենայն ձեռնադրութիւն յեկեղեցի, որ է պարգեւք Հոգւոյն Սրբոյ, զոր տայ արժանաւորացն, առանց արծաթոյ լեցի ըստ կանոնաց. կի այն ախտ Յուդայի եւ Սիմոնի Կախարդի է, որ խստեցան եւ ոչ միաբանեցան [2]) ընդ նոսա ընորհք, որ ի տեղիս տեղիս վասն ապքատութեան լուծեալ է եւ տգիտութեան:

[1]) Կը հրատարակենք այս կանոնները Վիէննայի Մխիթարեան գրատան ձեռագրին համեմատ: Տ. Հ. Ս. Ժողովոյն թանգարանին մէջ կը գտնուի ուրիշ օրինակ մ՚ալ, որուն տարբերութիւնները կը նշանակենք Թ. գրով:

[2]) Թ. կ՚ըսէ, "Եւոչ հանգեաւ ի նոսա Հոգին սուրբ,,:

Բ. Այսուհետեւ արժանաւորքն միայն եւ դիտունքն առցեն դասուիճան եպիսկոպոսութեան մեծաւ քննութեամբ եւ [1]) վկայութեամբ եւ թէմին կամակցութեամբ առանց կաշառոյ եւ հասակաւ մի պակաս քան զԼ. ամն:

Գ. Իսկ առաջին գործ եպիսկոպոսին, որ զուսուցիչս եւ զուսումնականս ուսման ելեղեցւոյ ինքն սահմանեսցէ մեծաւ հոգաբարձութեամբ [2]), անդադրիկ, եւ գիտունք [3]) եւ զուսուցիչն եւ զուսումնականս եղիցին տղայոց:

Դ. Ապա զեկեալն ի չափ հասակի եւ ուսմամբ եւ արքունի թեամբ ածցէ յասուիճան վկայութեամբ անձանց իւրեանց եւ անուցանողացն առանց արծաթոյ, միայն մի պակաս քան զԻԵ ամն երէց, եւ սարկաւագն Ի ամ:

Ե. Իսկ քահանայքն զպաշն եւ զկնունքն նաւթութեամբ արասցեն յեկեղեցիս եւ հաղորդեսցին. բայց թէ մահու երկիւղ իցէ երախային յայնժամ եւ ՚ի իցէ արասցէ առանց դրամի:

Զ. Ամենայն քահանայագործութիւն, կնունք, պաշն, եւ թաղումն երկիւղիւ լինի, առանց զրուցի եւ ծաղու, մեծաւ յուսով եւ աղօթիւք մերձակայիցն:

Է. Աւազանն հաստատուն լինի եւ անշարժ եւ վարագուրաւ ծածկած, զի մեծ է խորհուրդն:

Ը. Զպաշն ընտրութեամբ արասցեն. վեց ծննդաւք հեռացեալք յապականութենէ արեան, վեցայն մի պակաս քան զԻ. ամն, եւ հարան քան զԻԲ:

Թ. Յօտար աշխարհէ եպիսկոպոս կամ վարդապետ կամ երէց գերոյ տէր, առանց թէմի եպիսկոպոսին մի [4]) շրջեսցեն կամ չինեսցեն, այլ նորա հրամանաւ բուռ պատշաճի, բայց ճշմարտացն մի հակառակեսցեն եւ ընդդիմացին, եւ եթէ յանդգնի ոք նզովեալ եղիցին:

Ժ. Գերոյ դասուցոյք բազմոց վկայութեամբ լինին որ պիտուն եւ ամենայն գերոյ վարժք եւ տեղեակք եւ փարձ ամենայնի: Նոյնպէս եւ գերոյ աշակերտքն բնաւրութեամբ նորին եւ առաւել փարձիւ եւ վկայութեամբ կատարելոց:

ԺԱ. Եւ հրամայեսցէ եպիսկոպոսն զսուրբ գիրս եկեղեցւոյ գրել արուեստաւորաց, գիտնոց եւ ուղղափառաց:

ԺԲ. Երկիցս [5]) անդամ շրջեսցի եպիսկոպոսն ի տարւոջն յիւր թէմն, եւ հանդէս արասցէ իւր հօտին եւ սուրբ գիտուն քորեպիսկոպոս դիցէ, որ զեկեղեցւոյ գաւառսն բուռ կանոնաց առնել մարթասցի երկիւղած եւ անապահ:

ԺԳ. Ծեր եւ գիտուն խոստովանահայրս կարգեսցեն, որ յամէն կիւրակէի առանց դրամի խոստովանութիւն կոգեսցէ վանն շաբաթուն յանցանացն, եւ քահանայք խոստովանարցին հրա-

[1]) Թ. եւ բազմաց վկայութեամբ:
[2]) Թ. Տքնութեամբ:
[3]) Թ. եւ ուսուցիչք եղիցին տղայոց.
[4]) Թ. Ի իշխանացի շրջիլ, այլ նորա հրամանաւ բուռ պատշաճի:
[5]) Թ. "Երկիցս,,.

մանաւ զի բերանց ժողովրդեան զարժանաւորն հաղորդեսցեն առանց դրամի, նոյնպէս զհիւանդս առանց դրամի:

ԾԴ. Զհաղորդն առանց բուրվառի եւ մոմեղինի մի տարցին առ հիւանդն, այլ մեծաւ երկիւղիւ: Իսկ ժողովրդեան չեն իրեանց հրամանքն ուժ եւ կամին ծուխ լինել, այլ որպէս եպիսկոպոսն հրամայեսցէ:

ԾԵ. Առաւել ևս եթէ տարցեն եպիսկոպոսք, եւ քորեպիսկոպոսք զպատնիկս եւ շնացուցս, զհմայս եւ զամենայն յանցաւորսն զեհենին երկիւղիւ ի դարձ ածել. իսկ զանդարձան մարմնաւոր պատուհասիւ եւ հոգեւորաւ խրատել եւ տուգանել: Ոչ առնուցանդ զայնպիսին, որ այր եւ կնոջ մէջ մացեն, կամ բոզ ունիցին կին, կամ զկինն թողուցուն զօրինաւորն եւ առ բոզս երթան. կամ առեւրեթեան պատճառաւ թողուն զկանայս առանց բանի պատնկութեան, զայնպիսին առանց խղճի անտարակոյս խրատեսցեն տուդանօք: Եւ եթէ պատուաւոր մարդն է եւ ընդդէմ առ եկեղեցւոյն օրինաց լըրութեամբ, թագաւորն խրատեսցէ զաշխարհ մերձքն, եւ իշխանքն [1]) գմեզապրանքն՝ եթէ ոչ առնեն զայս, եւ նզովք. եւ եթէ կինն լըրի եւ մարդ խաբէ ազատ կամ կանամբի խրատեսցէ յերեան:

ԾԶ. Ամենայն պահք ըստ կանոնաց առանց ձկան եւ ձիթոյ եւ գինւոյ եղիցի, բայց ի հարկէ հիւանդութեան. առաւել աղուհացին եւ չորեքշաբաթին եւ ուրբաթու, որ Քրիստոսի չարչարանաց աւուրք են: Որ զայս լուծանէ տուգանեսցեն, եւ յաղքատս տայցեն եւ պահօք վճարեսցեն Աստուծոյ:

ԾԷ. Նախ քան զամենայն եւ յառաջ քան զամէնքդ զայս եմք հոգացեալ առ աչիւրքային հեթմոյ եւ Հօր իւրոյ Կոստանդեայ եւ ամենայն իշխանաց եւ բանադրանօք բանադրեալ [2]) յամենեցունն վերայ որ օգնական լինին եկեղեցւոյ եւ յամենայն աեղի մեծ եւ փոքր յիշոյ աւագ դնեն ի դարպաս, ի գիւղ, ի քաղաք, ի բերդ, զԱստուծոյ բարկութիւն շարժողն եւ զանիերելի անօրէնս, որ անարգեն զհաւատս, զաստիճանս, զկնունք, հրեշտակք, քահանայ, բերան, երես, գերեզման եւ այլ այսպիսի, զնոր բուսեալ չարիս, զայնպիսեաց լեզուն հատցեն, կամ ծակեսցեն եւ լարս ի ներս արկցեն, եւ ձեռքով շուրջ ածցեն օր մի, եւ ըստ գային տուգանս առցեն եւ յաղքատան տայցեն:

ԾԸ. Թէ քահանայ գտանի ի վերոյ գրեալ մեղս կրկին պատուհասիւ պատժեսցի հանդերձ կարգիւն:

ԾԹ. Քահանայ, որ զատ [3]) եկեղեցւոյ գործոց այլ գործս առնէ, նօտարութիւն կամ որտրդութիւն, զժողովուրդն ի բայ

[1]) Թ. Զաշխի մեղքն եւ զիշոյքն, որ այլք չառնեն զայն:

[2]) Թ. Բանադրեալ զիշոցնատուս, մեծ եւ փոքր, միգնել զնոսա ի դարպասն աւագ կամ եկեղեցի...:

[3]) Թ. Որ զատ յեկեղեցւոյ գործոց այլ ինչ մանաւանդ գործս գործեսցէ, բաց յորտրդութենէ ձկանց, եւ գրագրութենէ, ժողովուրդն ի բաց հանցեն:

Ի. Նոյնպէս ի բաց հանցեն զանուանումն երէցն մինչեւ ազէկ ուսին առցեն զանարժան քահանայիցն:

առցեն: Նոյնպէս զանուանումն երիցանց, մինչ ապէկ ուսցին եւ զանարժանիցն:

Ի. Քահանայն [1]) ի տաբուղ ժողովեսցէ զարս, եւ զկանայս առանձինն, եւ ուրիշ զկուսան աղջկունս, եւ ուրիշ զտղայս զմանրերան, եւ ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի խրատեսցէ ողջանօք եւ ատատիւ, եւ իմացի զիւրաքանչիւրոց վարք, եւ դիտեսցէ Հանապազ, եւ թէ ինքն չիցէ բաւական ի ձեռն այլ կատարելոց արասցէ. որպէս ասէ տուրբն Ամանաս յիւր կանոնքն:

ԻԱ. Ժողովրդականք յօժարութեամբ եւ ողջանօք տացեն զհաս քահանային յամենայն արմտեաց պտուղս, եւ զկարգեալ բաժին մատուցին եւ պահին ընծայիւք, եւ թաղման հանդերձ, եւ ժամու դրամ ոչ զին պատարագին, այլ երիցուն հանդերձ եւ կերակուր, որ աղօթիցն եւ պատարագի եւ եկեղեցւոյն պարապէ:

ԻԲ. Երիցունք ըստ ժողովրդեանն ծառայեսցեն զեպիսկոպոսան զահմանեալ հասիւն եւ ընծայիւք ըստ պատշաճին:

ԻԳ. Եպիսկոպոսունքն ծառայեսցեն զՀայրապետական աթոռն կարգեալ հասիւ եւ ընծայիւք արժանաւորօք ըստ կանոնաց: Զի տուրբ Լուսաւորիչն գրեալ է որ քահանայն զժողովուրդն ստանարդէ, եւ եպիսկոպոսն զքահանայսն, եւ Հայրապետն զեպիսկոպոսունս: Արդ՝ թէ զոյն չառնէք ապա զչափաւորն եւ զպակասն [2]) զոր գրեցաք՝ խնդութեամբ տուք իբրեւ զօրհնութիւն, եւ մի իբրեւ զպահանջիւն, որ ամենուքն հաւատաւ եւ անկարիք ծնան, եւ եկեղեցիքն պայծառ եւ Աստուծոյ օրհնութիւն խառնի յարդիւնս յարդարութեան ձերոյ, զի Աստուծոյ տայք եւ ոչ մարդոյ, եւ մարդոյ մի երախտիք:

ԻԴ. Զայն Ե. աղօթիքն յորոյ վերայ Սուրբ Աստուած ասեմք զփառքն ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի սուրբ Հոգին մի աւարտիք, զի մի յերկրորդութեան վերայ թուեցի խաչն: Զկատարած Լուր ձայնիցն ասել պիտի ի վերջն, Զոր միշտ ի բարձունս առաքեսցուք ամենազօր տէրութեանդ, այժմ եւ միշտ: Ի կատարածն զգոհանամքին վերջին Լիցուք տաճար եւ բնակարան աստուածային շնորհացդ եւ գոհութեամբ փառաւորեսցուք զքեզ ընդ Հօր այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս, ամէն:

ԻԵ. Ի Փրանգաց գրեալ են թէ զՑեւտն Եղբօրն Հրամանն ընդէր ոչ առնէք զհիւանդն ժամուն օրհնեալ ձիթով օծանել, որ թէ մեռանի օծումն լինի թաղմանն, եւ թէ ապրի լինի քաւութիւն մեղաց եւ պատճառ առողջութեան: Եւ դիտէք զի Օձնեցին Յոհան, որ գտեալ է զմեզ յայգացդ՝ գրել է, որ առնենք, եւ պարտ է առնել, եւ արարէք ասուգիւ, միայն զգուշացի քահանայն, եւ զձէթն ասկաւ օրհնեսցէ, որ աւելի չգայ, եւ նզովք ասցէ յԱստուծոյ եւ ի մէնջ, եւ լինի պատճառ դայթակղութեան.

[1]) Թ. Արհանգամ ի տաբուղն ժողովեսցէ զարան առանձինն եւ զկանայս առանձինն:

[2]) Թ. Զպետանիան:

զայս պատեհ տեսաք եւ դրեցաք յետոյ եւ հարկաւոր, ողջ լինիք Տերամբ։

Որ զայս չափաւոր բանքս գրէ եւ պահէ եւ հասկացնէ, եւ գործով կատարէ պահեսցէ նմա Տէր Աստուած զգուշ եւ զողորմութիւն իւր, եւ որ կորուսանէ եւ արհամարհէ յանցաւոր լինի առ մեզ եւ առ արքայն եւ Աստուծոյ առեներն պատասխան տայէ ամենին։

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Ը.

ԺՈՂՈՎ ՍՍՈՑ 1307.

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՑՈՑ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՍՍՈՑ ԺՈՂՈՎՈՑՆ, ՈՐ ԵՂԵՒ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՏԵԱՌՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԵՒ ՀԱՑՈՑ ԱՐՔԱՑԻՆ ԼԵՒՈՆԻ· Ի ԹՈՒԻՆ ԾՆՆԴԵԱՆ ՓՐԻՍՏՈՍԻ ՌՃԾ, ԵՒ ՀԱՑՈՑ ՁԾՋ, ՍԱԿՍ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՑՈՑ ԸՆԴ ԵԿԵՂԵՑՒՈՑՆ ՀՌՈՄԱՑ·

Ո՛Հայցուած եւ կենդիր լի իմաստութեամբ, մանաւանդ թէ պՀոգեւորական եւ գաստուածային իր, զոր Քրիստոսասէր եւ բարեյաղթ թագաւորն Հայոց Լեւոն՝ ջերմ եւ եռուխափաղ սիրով հնդրեաց ի սրբազան կաթողիկոսէն Հայոց Տէր Գրիգորէ, Հոգալ վասն միաբանութեան կարգաց եւ ատանգութեան սրբոյ եկեղեցւոյն Քրիստոսի, որպէս զի ընդ մեծի եկեղեցւոյն Հռոմայ, եւ այլ ուղղափառ եկեղեցեացն Քրիստոսի, եւ Հայաստանեայց եկեղեցի կալցէ հաղորդութիւն ատանգութեամբ եւ ծանուցք· որպէսզի եղիցի մի մարմին անարատ սուրբ եկեղեցին, յորում իմի ճշմարիտ գլուխն ի Տէր մեր եւ Աստուածն Քրիստոս: Զոր իբրեւ տեսեալ երիցս երանելոյ սուրբ Հայրն մեր Տէրն Գրիգոր, ծանեաւ զայսպիսի հնդիր ի Հոգւոյն սրբոյ ազդեալ ի սիրտ եւ յոգի բարեպաշտ արքային Լեւոնի, եւ յոժ լցեալ եղեւ հնդութեամբ: Վասն որոյ ի յօժար կամսյ եւ ի սրտէ սկիզբն արար այսմ աստուածային իրողութեան, մեծաւ քննութեամբ եւ խուզմամբ փորձեալ: Եւ տեսեալ ի հարկաւորացն գոլ ի սուրբ խորհուրդն ի կիր արկանել զջուրն, եւ մերոյ եկեղեցւոյս ատանգեայ ունել· որպէս եւ այժմ ունի մեծ եւ սուրբ եկեղեցին Հռոմայ, եւ այլ եւս եկեղեցիքն Քրիստոսնէից: Եւ զայն վկայութեամբ աստուածաշունչ դրոց, եւ Հարցն վարդապետութեամբ քննեալ ատանգեայ մեղ· եւ խոստացաւ իդիպող ժամու մեծաւ ժողովով Հաստատել յեկեղեցիս Հայոց:

Նաեւ իրաւունս վարկաւ ընդունել զեղբն ժողովոյն, եւ զաս ի նոսա Հաստատեալն ի սրբոց Հարցն, մնծաւանդ որ վասն բնութեանցն երկուց եւ կամացն եւ ներգործութեանցն, զոր ի Տէրն մեր Քրիստոս ըստ կատարեալ աստուածութեանն եւ մարդկութեանն դոյր· որպէս այժմ ունին տիեզերական եւ մեծ եկեղեցիքն՝ սուրբ եւ մեծ եկեղեցին Հռոմայ, եւ Կոստանդինուպոլսի, Աղեքսանդրիոյ, Անտիոքայն, եւ Երուսաղէմին· զի մեք Հայաստանեայքս երկրպագութեամբ եւ պատուով ընկալցուք, որպէս զսուրբ եւ զաստուածային ժողով, եւ զժողովն եւթնեորդ, սկսեալ յառաջինն ժողովոյն զամենեսեան, եւ զաս ի նոսա Հաստատեալ իրան: Նա եւս ատանգեայ ասնել զտէրունական ասնան, Հանգէտ վերոյ-

դրեալ աւուրք եւ ուղղափառ եկեղեցեացս Քրիստոսի, զոն Աւետեացն առնել մեծաւ Հանդիսիւ ի մարտի ամսոյ Իե օրն, ըստ պատկերի աւուրն ուր եւ պատահէ արտացուք: Եւ զոն Ծննդեանն Քրիստոսի ի Դեկտեմբերի Իե ըստ պատկերի աւուրն արտացուք: Եւ զՔառասնօրեայ գալուստն ի տաճար ի Փետրուար ամսոյ Ը. արտացուք: Եւ զայլ եւս արբոյն տօնսն ըստ այսմաւուրցն արտացուք, որպէս եւ այլ Քրիստոնեայքն առնեն: Եւ աւանդութեամբ տօնքն, զոր ունի եկեղեցիս Հայոց, զոր այժմ տօնէ ուրեք ուրեք, նմանապէս ծնացեն: Իսկ՝ զերեք արբատացութիւնն Խաչելեարիւն Հանդերձ, պատշաճ համարեցաւ այսպէս ասել յՈրդի. Սո՜ր Աստուած, սո՜ր ես՝ հզօր, սո՜ր ես՝ անմահ, Քրիստոս որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ: Եւ ճրագալոյցն Ծննդեանն եւ Մկրտութեանն, եւ Յարութեանն Քրիստոսի, աւանդեաց ձկամբ եւ ձիթով միայն բաւականալ, որպէս եւ աւուրք եկեղեցին Հռոմայ:

Եւ զոյն կնքեալ աստուածայնով գրովք եւ աւանդութեամբք աւուրք Հարցն, առաքեաց առ աւուրք եւ բարեպաշտ թագաւորն Լեւոն, որպէս զի ի դիպաւոր ժամանակի ի ձեռն ժողովոյ մեծի հաստատեսցին այսպիսի աւանդութիւնքս ի Հայաստանեայցս եկեղեցի. առ ի բարձումն թերութեան սորա. մանաւանդ թէ յեղծումն նախանձու եւ առելութեան իրին, որ էր մնացեալ ի սմա ի չարէն: Եւ քանզի ոչ ժամանեաց աւուրք երջանիկ Հայրն մեր Տէր Գրիգոր, որպէս խոստացաւ, ժողովով հաստատել զայսպիսի մեծ եւ աստուածային իր, եւ տալ իբրեւ եկեղեցւոյ, զի վերափոխեալ եղեւ առ Տէրն մեր Քրիստոս, առ որ անձկացեալն էր: Յաղագս որոյ մեծ եւ Քրիստոսասէր թագաւորն Լեւոն, որպէս առնէր հրամանի աւուրք կամ ուղիղսն՝ ժողով առնել, պատշաճ համարեցաւ ժողով առնել եպիսկոպոսաց, վարդապետացն եւ Հարց, առ ի հաստատել զաւանդութիւնքս վերոյգրեալ. զոր իսկ եւ իսկ ժողովեալ համագումար միաբանութեամբ՝ ի մեծի տօնի ոտոգոման, ի աւուրքն Սոփիա ի մեծ եկեղեցին մայրաքաղաքին Սայ, բազմութիւն եպիսկոպոսաց, վարդապետաց, եւ Հարց վանօրէից, եւ որբատան ժողովրդականաց, յորում էր բարեպաշտ թագաւորն Հայոց Լեւոն, եւ մեծ թագաւորաիայրն Հեթում՝ հանդերձ բազմութեամբ իշխանաց եւ զօրաց:

Իսկ Եպիսկոպոսք էին

Կաստանդին, մեծ արքեպիսկոպոսն Կեսարու.
Յովհաննէս, արքեպիսկոպոսն Տարսոնի.
Ստեփանոս, արքեպիսկոպոս Սեբաստիոյ.
Կոստանդին, արքեպիսկոպոս մայրաքաղաքին Սսոյ.
Ստեփանոս, եպիսկոպոս աստուածապահ քաղաքին Տարսոնի.
Ներսէս, եպիսկոպոս Տիանոյ.
Յովհաննէս, եպիսկոպոս Անարզաբայ.
Յովհաննէս, եպիսկոպոս Այասայ.

Սահփանոս, եպիսկոպոս Բարձրբերդոյ.
Բասիլիոս, եպիսկոպոս գաւառին Կապնոյ.
Գրիգորիոս, եպիսկոպոս Մարաշոյ.
Թարսոս, եպիսկոպոս Մաշկեւորին.
Յակոբ, եպիսկոպոս քեռորդի Տ. Գրիգ. կաթող.
Յուսիկ, եպիսկոպոս Սամնպոլոյ. [1]) (Կաստանդինուպոլսի).
Վարդան, եպիսկոպոս Տոկիոյ.
Անդրէաս, եպիսկոպոս Հարքանոյ.
Սիմէոն, եպիսկոպոս Կոպիտառոյ.
Լեւոն, եպիսկոպոս Ծամնդաւի.
Յովհաննէս, եպիսկոպոս Մարանդունեացոյ.
Սահփանոս, եպիսկոպոս Դրան կամոզիկոսարանի.
Գէորգ, եպիսկոպոս.
Հայրապետ, եպիսկոպոս Ռոբանին.
Նիկոլայոս, եպիսկոպոս Կիպրոսի.
Կարապետ, եպիսկոպոս Մեծկերտոյ.
Վարդան, եպիսկոպոս Անոյ.
Փիլիպպոս եպիսկոպոս Խորձենոյ.

Ընդ որս էին Վարդապետք եւ Հարք

Յովհան Դպրապետ Մեծքրոյ.
Մարկոս Վարդապետ. Սկեւռացին.
Կիրակոս Վարդապետ. Անապատաւոր.
Գրիգորիս Վարդապետ.
Վարդան Վարդապետ. Անարդաբոյ.
Մարտիրոս Վարդապետ. Կամոզիկոսարանին.
Գրիգոր Վարդապետ. Գերմաղբերոյ.
Գրիգոր Վարդապետ. ի Մեծքրէն.
Թորոս Վարդապետ. Կրակոյին.
Վարդան Վարդապետ. Ակներուն.
Սարգիս Հայրն Ակներոյ վանիցն.
Գրիգոր Հայրն Թիւրքմին վանիցն.
Բարսեղ Հայրն Խորինին վանիցն.
Թորոս Հայրն Մեծքրոյն վանիցն.
Կարապետ Հայրն Մովսիանոցի վանիցն.
Յովսէփ Հայրն Քելեզական վանիցն.
Թորոս փիլիսոփայ եւ Հայր Ձորոյ վանիցն.

Իսկ ելեալեն, որ էին ընդ արփային լերան, եւ ընտրուրա-
ձօրն Հեղմոյ, էին այսոքիկ.
Ընբայորդիք Թագաւորին Հայոց.
Պարոն Օշին՝ Տէրն Կապնոյ. եւ
Պարոն Ալինախ՝ Տէրն Լամբրոնի եւ Տարսոնի.

[1]) Ցոյնք իրենց մայրաքաղաքը սովորէն Πόλις կ'ըսէին սակայն Εἰς τὴν Πόλεν = Սամնպոլ։

Պարոն Օշին՝ Սպարապետ Հայոց, Տէրն կանչէ.
Պարոն Սմբատ Մարաջախտ, Տէր Ասկուռայ.
Պարոն Ռէմունդ, Սէնէջալն, Տէր Միքայէլկուին.
Պարոն Վասակ, Տէր Բեըդկանին.
Պարոն Սմբատ, Տէր Սմբատակլային.
Պարոն Օշին Տէր Կոպիտառուդ.
Պարոն Լիկոս Տէր Կիատռամու.
Պարոն Թորոս Զտիկ Թագաւորին դարապաւուն գլխաւորն.
Պարոն Թորոս Պրաքսիմոս եւ Տէր Ճոֆելկային.
Պարոն Լիկոս Կեռաշնենց.
Եւ այլ եւս իշխանք եւ ազատ որդիք Հայոց:

Կայր եւ աւագերէց Թագաւորին Կոստանդին: Եւ այլ եւս բազմութիւն քահանայից եւ կրօնաւորաց:

Եւ ապա մեզ ամենեցուն առաջի եդեալ է Արքայն գնամակ կաթողիկոսին, որպէսզի քննեսցի ճշմարտութեամբ. զոր իբրեւ տեսեալ՝ ծանեաք արդարեւ որպէս առաքելական կանոնագրութիւն եւ զօրէնս. վասն զի՝ ի նմա գերկու բնութիւնս եւ գկամս եւ գներգործութիւնս ասհմանեաց մեզ երանելի Հայրն մեր, ի մի անձնաւորութիւն որդւոյ ասել: Եւ ի տօնախմբութիւնս տէրունական տօնիցն ուսոյց մեզ, համաձայն գառանել այլ եւս քրիստոնէից, ի յաւետիսն, եւ ի Ծնունդն, եւ ի մկրտութիւնն եւ ի քառասնօրեայ գալուստն ի տաճարն: Եւ զի քան յայսմաւուրսն տօնեսցուք զտօնս վկայիցն: Եւ յօգոստոսին ԺԵ. զոր վերափոխման սուրբ Աստուածածնին արասցուք. եւ ի սեպտեմբերի Ժդ. զխաչավերացն արասցուք: Եւ զի քահանայական գգեստն քան իւրաքանչիւր աստիճանի լծցի յեկեղեցին: Եւ զի ի գգեստս սրբոյ սեղանոյն լծցի գորբուրայն անպատճառ:

Կարգեաց նա պահք Ծննդեան Տեառն ի Դեկտեմբերի ԺԹ. եւ ի Հրապալոյցն ձկամբ եւ ձիթով միայն բաւականալ:

Եւ զԼրին բանն, զոր հրամայեաց խառնել ի սուրբ խորհուրդն, ի ձեռն յոլով եւ բազում վկայութեանց աստուածաշունչ գրոց հաստատեալ եցոյց ճշմարիտ, եւ ի հարկաւորացն գոլ:

Եւ նախ յաւետարանչէն Յովհաննու՝ այսպէս ասելով. Երեք են, որ վկայեն յերկինս, Հայր եւ բան եւ Հոգին սուրբ. եւ երեքեան սոքա մի են. եւ երեք են, որ վկայեն յերկրի, Հոգին եւ ջուրն եւ արիւնն, եւ երեքեան սոքա մի են:

Եւ առաքեալն Պօղոս գրէ ի Կորնթացւոց Թուղթն. քանիցս անգամ թէ ուտիցէք զհացս զայս, եւ ըմպիցէք զբաժակս զմահ Տեառն պատմեցէք: Եւ յիշատակ մահուն ըստ որում եւ ինքն Տէրն առեալ բաժակ ի սեղանէն, գոհացաւ եւ ասէ. զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի: Եւ զ՝ բաժակն ոչ անապակ գինւոյ է անուն. այլ ամանոյն յորում խառնի ջուրն եւ գինին, ըստ որում եւ աստուածայինն Սողոմոն վկայէ. Ընկ խառնեաց ի խառնարան

ղբինի է՛ր. եւ դարձեալ ասէ. արբէ՛ ղբինին, զոր խաւռեցի յեղ. զամանն, յորում՝ խաւռնի ջուրն եւ դինին, յայտ առնելով. եւ այլ ոմն, ըէ քաժակ ոսկի Բաբելոն է յեռին ցեռաւ, այսինքն՝ աման ոսկի:

Եւ զի հարկաւոր է խաւռնուածն բաժակին՝ եղոյց է վարդապետութեանէ, եւ ի հրամանէ սուրբ Հարցն՝ այսպէս.

Մեծն Ցովհան Ոսկեբերան ի պատարագամատուցին գրէ. թէ "տապուցեալ ոճն է զինուորացն խոցեաց զքէս զողգոթա. ե՛ել վաղվաղիկ արիւն. զայս առելով՝ զբինին արկանէ. ե՛ ասէ՝ ե՛ ջուր, ե՛ զջուրն արկանէ,,, յայտ առնելով՝ թէ հարկաւոր է խաւռնուածն ջրին ի սուրբ խորհուրդն: Նոյնպէս եւ սուրբն Բասիլիոս ի պատարագամատուցին նշանակէ յաւետն. թէ առեալ քաժակ՝ օրհնեաց, խաւռնեաց: Նմանապէս եւ սուրբ Ամբանաս ասէ ի Մկրտութեան ճառին վերջն. "Ցեռանէ զայս ասեղան, որ կայ ի ձեզ քեռիս, որ է վայելուչ-ին եկեղեցւոյ կողեալ յօրինեցաւ,,: Եւ յառաջ առնելով փոքր ինչ զբանն ասէ. "Այս է վերնատունն, յորմէ բազէս ընդ երկինն. ե՛ ըէ ինչքե՛ս ուրեքն ոտիւ, առեալ հաց՝ եբեկ ե՛ պայծառացուցեալ ասելով. Առէ՛ք, կերայէ՛, այս է մարմին իմ. ե՛ առեալ քաժակ խաւռնեալ է գինւոյ, գոհացաւ ե՛ եւ նոցա, ե՛ արբին,,: Եւ յետ սակաւուց ասէ. "Առաջի գնեմ ապառնիս է վերոյ այսր ապուշաձայնն ասեղանոյս հաց ե՛ գինի, յոր իմասուրիւնն եղեն զվերնից է՛ր, ե՛ խաւռեաց է խաւռելիս զինի է՛ր,,: Իսկ սուրբն Գրիգոր Նիւսացին, յերգ երգոցին մեկնութիւնն այսպէս ասէ. "Բաց զբերան, ե՛ արբ զջուրն է կողէն, զոր գեղն ազբիւրացոյց եղեալ,,: Իսկ այն, զոր գրեալ է մեծն Ցովհան Ոսկեբերան ի յաւետարանին մեկնութիւնն, ի բանն այն, որ ասէ. թէ "Ոչ արբէց է բերոյ որոյ ինչ արբէց զբա նոր ընդ յեղ յորժայուրիեան հօր իմոյ,,. այսպէս գրէ. "Տես է բերոյ որոյ, ասէ, զի զիա՛ զոր հերձուածն արմատաբէ խլեցէ,,. որ ի սուրբ խորհուրդն ջուր ի կիր արկանեն, եւ զքրիստոսի մահուն խորհուրդն ջրով միայն առնեն առանց գինւոյ:

Զայս տեսութիւն, եւ ի սոյն բան խօսեցան սուրբ Հարքն, որ ի վեցերորդ սիւնհոդոսին եղեն յաւուրս Ցուստինոսի մեծին. յորում եւ բազում ինչ աւանդեցին վասն ջրին հարկաւոր գոլոյն ի սուրբ խորհուրդն: Եւ ի սոյն տեսութիւնս խօսեցան սուրբ Հարքն ի մեծ սիւնհոդոսին, որ եղեւ յաւուրս բարեպաշտ արքային Ոնորիոսի ի կարդագինէ. զոր եթէ խնդրես, գտցես ի սոյն ժողովն վեցերորդ. յերեսներորդ երկրորդ կանոն նոյն ժողովոյն. եւ ի կարդագինոյ ժողովն յերեսներորդ եւթներորդ կանոն:

Եւ դարձեալ սուրբ Հայրապետն Աղեքսանդրոս, որ էր գլխի առաքելոյն Պետրոսի եւթներորդ յաթոռն Հռոմայ, վասն այսր խորհրդոյ այսպէս գրեաց. Պարտ է, ասէ, ամենայն քահանայապետի, ղեորհրդական գործ եկեղեցւոյն առաջի առնել. այսինքն՝ Ա՛ստուածն, զՊատի, ե՛ զՊատարգին, որ է խորհրդական չէշտակ ընդունեալ քրիստոսէ. զի որպէս պատարգիեցաւ է խաչին մարմնով, ե՛

ութ-ն ե- ջո-ր եւ ի կողն. ի նոյն եւորհրդոյ ձեռաւոյ պարտիմ-կոսել տաւին ե- ութ-ն ե- ջո-ր,,: Զայս հրամայեաց սուրբն Աղեքսանդրոս, մեծ եւ փառաւորեալ վկայն. զամենայն կանոնս եւ հաստատութիւնս լինապէս ունէր ի սրբոյն պետրոսէ, եւ եցոյց, թէ արժան է, ու գինեա- ինոյն պատարագել, ե- ու ջուռ ինոյն. այլ- հացի- ե- գինեա- ե- ջուռ. զանգի ցայն լուսաք եւ ուսաք ի սուրբ աւետարանէն. զի յորժամ խոցեցին զկողն Տեառն. ոչ ջուր միայն եւ, եւ կամ արիւն միայն, այլ արիւն եւ ջուր: եւ Յուլիոս պապն յայսմ խորհուրդ այսպէս ասէ. "ոչ է պարտ քահանային լինել ջո-ր ինոյն կամ գինի ինոյն. այլ երկոքինն,,. այսինքն՝ գինի եւ ջուր: եւ դարձեալ գրէ Սուրբս, եթէ զի զհարհրդանութեան միոյն կատարէ առանց միւսոյն, "դատարկել պարտի ինչ- ի ղջո-ն եկեղեցի ե- պաշտօնեայն,,, քան եկեղեցւոյ կանոնադրութեանց: Իսկ Կիպրիանոս մեծ վկայն եւ եպիսկոպոս Կարթագինոյ, որ յարեւմտեան, ման քահանային Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի այսպէս ասէ. "խօսեցա- Հոգին Սո-ր ընդ Սողոմանի ե- ասաց. ի՛մաստո-նի- ն ընեաց զի-ր տո-ն, ե- կանգնեաց սիւնա ե-ն. ընկն ղջնելիս ի-ր. ե- խառնեաց ի խառնելիս ընկնի ի-ր, ե- պատրաստեաց ընկն ի-ր, ասելով ցիս ե- ասէ. որ ոք էցէ անդիտո, եկեցէ ասիս, ե- ութցէ. ե- ցպակասա- ինոյն ասէ, եկա+ կերա+ ի հացէ իմմէ, ե- ութէ+ ընկնի իմ, ընդ խառնեցի ինձ: Այլ մարգարէ- ի- Սողոմանի յայտ առնէ ընկերական խորհուրդ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ խառնեաց ի խաչին, ե- ես հաստացելոց ի-րոց: Եւ այսու ցուցանէ երանելին Կիպրիանոս, թէ ոչ պարտ է ջրով միայն ասանդել զհարհրդն, եւ ոչ գինով լոկով, այլ գինեաւ եւ ջրով:

Եւ մեծ եպիսկոպոսն Մելիտոս սուրբն Ամբրոսիոս գրէ, թէ հնազանդել պարտ է սուրբ եւ առաքելական եկեղեցւոյն Հռոմայ, ման զի հաստատեալ է ուղղափառ հաւատով յառաքելոյն պետրոսէ. զանգի որպէս մարմին հնազանդի գլխոյն. նոյնպէս ընդհանուր եկեղեցի, որ է մարմին Քրիստոսի, հնազանդել պարտ է նմա, որ գլուխ ի Քրիստոսէ հաստատեցաւ եկեղեցւոյ: Եւ թէ հարկաւոր է ի սուրբ խորհուրդն ջրին որկուամն, ցուցանէ դարձեալ նոյն ինքն Ամբրոսիոս, այսպէս ասելով. Այսպիսք զհաւնուամն բանին Աստուծոյ, որ ընդ մեզ նշանակեմք. զանգի իսկապէս ճշմարտութեամբ եղեւ խառնուամն աստուածութեանն ընդ մարդկութիւնս, որով կոչեցաք ճշմարիտ անդամք ճշմարիտ գլխոյն մերոյ Քրիստոսի. եւ ման այսորիկ ի վերոյ խաչին լինելով, զարիւնն եւ զջուրն արտաբղխեաց, որ լինապէս ի պատարագն կատարի. զի կատարեալ երեւեսցի Հաղորդութիւն մեր ընդ Աստուծոյ: Ի նոյն միտս յիշէ եւ սուրբն Գրիգոր աստուածաբանն ի պատերին ճառին, ման արեանն եւ ջրին, որ ել ի կողէն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, յորժամ պատարագէր ի խաչին ման քաւութեան եւ

փրկութեան աշխարհիս. եւ այսպէս ասէ. Եկ արիւն՝ նշանակելով
թէ կենդանի էր ըստ առաւածային բնութեանն Տէրն մեր, եւ
չուր, թէ մարդկային բնութեամբն, զոր ի մէնջ էառ, մեռաւ
առաւօտապէս վասն մեր: Զայս առնելով ցուցանէ հարկաւոր զոլ յո-
բինակս Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. այսինքն՝ յընծայս հաշտու-
թեան ի սուրբ պատարագն զՔոյ եւ զդինւոյ խառնուածն. զի թէ որ
մատեաւ եւ մատչի ի պատարագն՝ Քրիստոս է. եւ նոյն ինքն կա-
տարեալ առաւած եւ կատարեալ մարդ է. ապա ուրեմն կարեւոր է ի
նշանակին առաւածութեանն եւ մարդկութեանն Քրիստոսի, գինին
եւ ջուրն միշտ լինել ի պատարագն: Ցայտ է ապա, եթէ որ լիով եւ
կատարեալապէս առնէ զնշանակն ի պատարագն, զՔրիստոս խոստո-
վանէ առաւած եւ մարդ կատարեալ. եւ այլք թերի գինի միայն՝ կամ
ջուր միայն մատուցանեն. պակաս գտանին ի խոստովանութիւն
առաւածութեան եւ մարդկութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիս-
տոսի եւ գրեթէ այն ոչ է պատարագ՝ վասն անկատար եւ թերի
գոլոյն, յորմէ օրոյ եւ մատուցողքն ընդ բանիւ են, եւ ընդ մեղա-
դրութեամբ ի սուրբ եւ ի մեծ Սիւնհոդոսաց: Զտեսութիւն սրբոց
Հարցս եւ վկայից Քրիստոսի, որ ի սոյն խոստացան, զմեծին Աղեքսան-
դրոս եւ Ցուլիոսի սուրբ պապին Հռոմայ եւ զԿիպրիանոսի եւ զԱմբրո-
սիոսի՝ սուրբ եպիսկոպոսացն գտցես յիւրեանց շարադրութիւնսն զոր
արարեալ են. եւ եթէ դիւրին եւ ձեռնպատրաստ ինդրես, գտցես
ի թուղթն Եւգենիոսի պապին Հռոմայ, զոր գրեալ է առ Տէր
Գրիգորիս կաթողիկոսն, եղբայր մեծին Ներսեսի Կլայեցւոյն, լու-
սափայլ եւ փառաւոր վարդապետի:

ԶՔոյս բանն, թէ հարկաւոր է ի սուրբ խորհուրդն, յիշէ եւ
սուրբն Երինոս հետեւողն առաքելոցն Քրիստոսի, զոր թէ ինդրես
գտանես յիւրամ շարադրութիւնսն, ի չորրորդ հատածին, որ առ
ամենայն աղանդսն. զի անդ ասէ խառնուածն գոհութեան բաժա-
կին, զոր Տէր յարքայութեանն ընդ աշակերտսն ըմպել խոստացաւ:
Նաեւ պետս սուրբ քահանայն, եւ այլ եւս յոլով ի սրբոցն
խօսեալ են ի սոյն խորհուրդս, զորոց տեսութիւնն գաւաք բովանդ-
դակել լիով ի նամակ ոքանչելի Հօրս մերոյ Գրիգորիսի. որ լի էր
վկայութեամբ առաւածաշունչ գրոց, որ ի սոյն խորհուրդ. եւ ի
բանից եւ յաւանդութեանց սուրբ վարդապետացս եւ հարցս յոյժ
ամրացեալ գոյր. մանաւանդ թէ ըստ կանոնաց եւ հրամանաց
սրբոց սիւնհոդոսաց, վեցերորդ ժողովոյն, որ եղեւ ի մեծն Կոս-
տանդնուպոլիս, եւ այնր ժողովոյն որ եղեւ ի Կարդագինէ. եւ էր
եւս ըստ հետեւողաց սուրբ եւ ուղղափառ եկեղեցեացն Քրիստոսի,
Հռոմայ եւ Կոստանդնուպոլսի. եւ այլ սուրբ եկեղեցեացն
սովորութեանցն եւ կարգացն, որք սկսեալ յառաքելոց սրբոց հետէ
զնոյն սովորութիւն եւ զկարգ ունին, եւ առնեն մինչեւ յայժմ:

Վասն որոյ եւ աստ ժողովեալ բազմութիւն եպիսկոպոսաց
եւ վարդապետաց եւ հարց հանդերձ Քրիստոսասէր թագաւորաս

մերոյ Լեւոնիւ, եւ բարեպաշտ պարոնաց Պարոնիւս, մեծ թագաւորահայր Հեթմաւ, եւ եղբարբք իւրովք, եւ այլ եւս իշխանօք եւ ազատօք, եւ սրբազան ժողովրդովք, յոյժ հաւանութեամբ եւ պատուով ընկալաք զհրաման սրբոյ Հօրս, եւ զսոյն նամակս իբրեւ ճշմարիտ եւ զտուաքելական կանոն, եւ զօրինադրութիւնն հաստատեցաք յամենայն եկեղեցիս Հայոց. զի թէպէտ այսպիսի աւանդութիւնք, եւ սուրբ կարգադրութիւնք տէրունական ածմէ ի կանուխ ժամանակաց սկսեալ ի սրբոյ Լուսաւորչէն, զոր յեկեղեցիս Հայոց, եւ պահիւր սոյն սովորութիւնք բազում եւ երկար ամօք. եւ յետոյ ի պատճառէ ի մէնջ բարձեալ եղեւ: Սակայն արդ ողորմութեամբ եւ շնորհօքն Աստուծոյ ի ձեռն եպիսկոպոսապետին Գրիգորի, եւ բարեպաշտ Տեառն մերոյ Լեւոնի ընկալաք վերստին. եւ եմք այժմ համաձայն յամենայն բարեկարգութիւնս, եւ ի տօնս, սուրբ եւ ուղղափառ մեծի եկեղեցւոյն Հռոմայ, եւ այլ եւս ճշմարտադատան եւ ուղղափառ եկեղեցեաց Քրիստոսի:

Արդ՝ մի եւ մի ոք իշխեսցէ յայսմհետէ եւ առ յաւպա այսմ կանոնադրութեան եւ հրամանի, որ ի սրբոյ ժողովոյս եղեւ, ընդդիմանալ եւ հակառակող երեւել, զի մի ընդ պատուհասիւք դիցի եւ մնան եւ բաժին ընդ հերետիկոսաց կալցէ, մանաւանդ այնոց, որ փոխանակ ցսրենէ Հայի, զոր եկեղեցի սուրբ ի կատարումն առնու մատնոյն Քրիստոսի, նոքա ի գարեղէն փոխարկեն. եւ փոխանակ գինւոյ ի կատարումն արեանն Քրիստոսի Ջուր միայն ի կիր արկանեն ի սուրբ խորհուրդն:

Եւ արդ՝ վասն հաստատութեան եւ անշարժ դոլոյ այսր մեծի իրողութեան սրբոյ կանոնիս, յամենեցունց, որք աստ ժողովեալք, եպիսկոպոսաց, վարդապետաց եւ հարց ձեռնադրեցաւ, մանաւանդ ի մեծ թագաւորէն մերմէ Լեւոնէ. եւ ի պարոնաց պարոնէն Հեթմոյ եւ յեղբարցն նորա. եւ այլ եւս Ազատաց Հայոց. եւ եղեւ կանոնադրութիւն եւ ամենայն սուրբ ժողովոյս ի մեծ թուականիս Հայոց ՉԽԶ. յամենայն մարտի ԺԹ ի մեծի ողջոյնն ածին, ի սուրբ Սոփիա եւ ի մեծ եկեղեցին մայրաքաղաքին Սսոյ:

Կոստանդին եպիսկոպոս կեսարեայ կամեցայ եւ գրեցի.
Կոստանդին եպիսկոպոս Մայրաքաղաքին Սսոյ.
Յովհաննէս եպիսկոպոս Տարսոնի.
Ստեփանոս եպիսկոպոս Բարձրբերդոյ.
Սարգիս եպիսկոպոս Եղնկին.
Յովհաննէս եպիսկոպոս Անարզաբոյ.
Ստեփանոս եպիսկոպոս Ատանոյ.
Ներսէս եպիսկոպոս Տիանոյ.
Բարսեղ եպիսկոպոս Կապնոյ.
Ներսէս եպիսկոպոս Նէոկեսարիոյ.
Վարդան եպիսկոպոս Ամասիոյ եւ Տոկիոյ.

Գրիգոր եպիսկոպոս Մարաշոյ.
Գէորգ եպիսկոպոս.
Սահակ եպիսկոպոս Կաթողիկոսարանէ.
Յովհաննէս եպիսկոպոս Պերոյ.
Անդրէաս եպիսկոպոս Հարքանոյ.
Թորոս եպիսկոպոս Մաշկեւորին.
Յակոբ եպիսկոպոս Քուեր որդի Տէր Գրիգոր Կաթողիկոսին.
Սահակ եպիսկոպոս Բաբերդոյ.
Տիրատուր եպիսկոպոս Բասենոյ.
Ներսես եպիսկոպոս գաւառին Կամխոյ.
Աւետիք եպիսկոպոս Նփրկերտոյ.
Վարդան եպիսկոպոս Սասնոյ.
Սերոբէ եպիսկոպոս Ճապղջոյ.
Փիլիպպոս եպիսկոպոս Կեղոյ.
Կարապետ եպիսկոպոս Մեծկերտոյ.
Գրիգոր եպիսկոպոս Վահանաշէնոյ.
Յուսիկ եպիսկոպոս Մոհնպոլոյ Հայերուն.
Եսայի եպիսկոպոս Թեսաղոնիկեայ.
Հայրապետ եպիսկոպոս Ամրշկածակուցն.
Կիրակոս եպիսկոպոս Մեծկերտոյ դաշտին.
Վարդան եպիսկոպոս Մաշարդին.
Սիմեոն եպիսկոպոս Կոպիտառայ.
Մարտիրոս եպիսկոպոս Ալաթելին.
Շմաւոն եպիսկոպոս Օծոպոյ Շահապունեայ գաւառին.
Յոհան դպրապետ Մեծքրոյն.
Մարկոս վարդապետ Սկեւռացին.
Կիրակոս վարդապետ անապատաւոր.
Գրիգորիս վարդապետ.
Վարդան վարդապետ Անարզաբոս եկեղեցւոյն.
Մարտիրոս վարդապետ դրան Կաթուղիկոսարանին.
Գրիգոր վարդապետ Գերմաղբերոյ.
Գրիգոր վարդապետ Մեծքրոյն.
Թորոս վարդապետ Կրակցին.
Վարդան վարդապետ Ակներոյն.
Սարգիս Հայր Ակներոյ վանից.
Գրիգոր Հայր Թիւրքմին վանից.
Բարսեղ Հայր Խորենի վանից.
Թորոս Հայր Մեծքրոյն վանից.
Կարապետ Հայր Մովսհաննոցին վանից.
Յովսէփ Հայր Քելեղական վանից.
Թորոս Փիլիսոփայ, եւ Հայր Ձորի վանիցն։

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ Թ.

ԹՈՂՈՎ ԱՏԱՆԱՑ 1316

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՑՈՑ ԱՏԱՆԱՑ ԹՈՂՈՎՈՑՆ, ՈՐ ԵԿԵՒ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՏԷՐ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ, ԵՒ ՀԱՑՈՑ ԱՐՔԱՑԻՆ ՕՇՆԻ, ՍԱԿՍ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՑՈՑ ԸՆԴ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ։

*Ա*շմարիտ գլուխն եւ խաղաղութիւնն եկեղեցւոյ սրբոյ՝ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, որ արար խաղաղութիւն արեամբ խաչին իւրոյ, հաշտեցուցանել զՀայր ընդ արարածս իւր. որ եւ ասաց ընդ աշակերտս իւր Զխաղաղութիւն ի՛մ ընդ ձե՛զ, զխաղաղութիւն ի՛մ թո՛ղ ձե՛զ. նա ինքն որպէս պատուիրանն, որ սիրոյ, եաս մեզ սիրել զմիմեանս. զնոյն ինքն դարձեալ ծանօթի աշակերտութեանն իւրոյ ուսոյց մեզ, այսպէս ասելով, յայսմ ծանիցեն ամենեքեան եթէ իմ աշակերտք էք. եթէ սիրիցէք զմիմեանս: Արդ նոյն ինքն կամելով եւ այժմ զմիջնորմն ցանկոյ հակառակութեանն, որ ի չարէն, բառնալ յեկեղեցւոյ իւրմէ սրբոյ. եւ զվարառումն եւ զպրուտումն անդամոց իւրոց միացուցանել զարձեալ ի մի մարմին իւր, եւ ճշմարիտ յօդմամբ սիրոյ զամենեսեան կապել ի մի դլուխ՝ յինքն Քրիստոս Աստուածն մեր: Յաղագս որոյ ապա խոթեալ ի սիրտ եւ ի հոգի սրբազան Կաթողիկոսին Տեառն Գրիգորի, եւ Քրիստոսազօր եւ բարեպաշտ թագաւորին Լեւոնի, զարթուցեալ եւ զհոգի Քրիստոսազգեաց Կրօնաւորին Յովհաննիսի, որ էր ըստ իշխեցողութեան պատուոյ Տէր Հայոց, եւ թագաւորահայր, հոգալ վասն սիրոյ եւ միաբանութեան Սուրբ եկեղեցւոյ, եւ փութալ ի բարձումն խռովութեան չարին:

Որոյ իբրեւ առեալք զագդումն յոգի, անդէն խոցեալք միաբանութեան սիրով ի սիրտ, եւ վաղվաղակի իբրեւ Տեառն ի գործ պատրաստական, եւ իբրեւ ժիր մշակք ի վաստակ եւ ի սպասաւորութիւն պատուիրանին Աստուծոյ, այսպէս ածին եւ մուծին զանձինս իւրեանց ի գործ պաշտամանն եւ հրամանի Տեառն յօժարութեամբ սրտի եւ կամաց, եւ զգուշանալով զպատակուսումն մեր, որ ի մեծ եկեղեցւոյն Հռոմայ, եւ յայլ եւս եկեղեցեացն Քրիստոսի էր, յաղագս գոհութեան բաժակին Տեառն. քանզի ոչ առնեմք խառնումն ըստ նոցա բաժակին եւ զոր վասն տէրունական ծննդեանն՝ Ծննդեանն եւ Մկրտութեանն Տեառն. զի ոչ հաւասարապէս առնեմք ըստ այլ եւս Քրիստոնէից. եւ զորս յաղագս երկուց բնութեանցն, կամացն եւ ներգործութեանցն, զոր ի մի անձնաւորութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. սակս անբա-

ժանեկի եւ անշփոթ միութեանն. ճշմարիտ եւ ուղիղ դաւանութեամբ խաւսուվանի եկեղեցի սուրբ: Իսկ մեք ոչ յանձն առնումք այսպէս սաել. այլ մի բնութիւն վասն անճառ միաւորութեանն սաեմք՝ ուրանալով զերկուսն, որ ի Քրիստոս վասն անբաժանելի եւ անշփոթ միաւորութեանն սահ: Արդ՝ զայսպիսի բաժանումն մեր, որ ի կաթողիկէ եկեղեցւոյ, փութացան նոքա բժշկել, միացուցանելով զարձեալ զմեզ ի մի կաթողիկէ եկեղեցի սուրբ, եւ ի մի մարմին Քրիստոսի:

Իսկ չարք ոմանք՝ շարժեալք ի չար սրտէ անտի բանսարկուին, յաղագս խաւսութեան եւ հակառակութեան պատճառի. մանաւանդ թէ բաժանման ի սրբոյ եկեղեցւոյն Քրիստոսի, կանոնեցին կանոնս եւ դրեցին սահմանս, յանիրաւ ժողովս իբեանց ածանդելով մեզ յերիս յայտսոսիկ՝ ոչ ունել հաղորդութիւն ընդ այլ եւս Քրիստոնեայս, ի խառնուածն գոհութեան բաժակին, եւ ի ծնոտիմբութիւնս տէրունական ծննդեանն եւ Յայտնութեանն Տեառն, եւ յերկու բնութիւնսն. զոր ի մի անձնաւորութիւնն խաւսուվանի եկեղեցի սուրբ, յաղագս անշփոթ եւ անբաժանելի միութեանն, պատճառելով զայս, եթէ ի բաժակն Ջուր վասն այնորիկ չէ պարտ արկանել, զի Ջուրն ապականացու է, եւ ի Քրիստոս ոչ զոյր ապականութիւն. յայտ առնելով թէ զինին ապականական է: Եւ զարձեալ թէ ի գոհութեան բաժակն Տեառն, զոր էարկ ի խորհրդական սեղանն ի վերնատունն Տէրն. անզ զինի միայն զոյր, եւ ոչ Ջուր: Զնոյն եւ յետ յարութեանն ասեն. թէ յարեամ եկեր եւ էարկ Տէրն առ Հաւատաի առնել զյարութիւնն իւր մարդեղութեամբն իւր Հանդերձ, անզ ի սեղանն լոկ զինի միայն էարկ առանց Ջրոյ, որպէս եւ առացն, թէ յայսմհետէ ոչ արբէից ի բերոյ որոյ, զինեաւ արբէից նոր յարութեանն Հօր ինոյ. եւ առ այս ածեն վկայ իբեանց զառաքեալն Յովհան զՈսկեբերանն, որ ի առաւելութիւն նոյն բանի աւետարանին ասէ. "Տէր ի բերոյ որոյ, ասէ, ե՞ր որն գինի ե՞ ոչ Ջուր ձնանի. ղի ղմի՞ւ ընդ հերձուածն, որ չեհեղէցի, արմատուի խլեցոյ, ղի են ոմանք, որ ի սուրբ խորհուրդն Ջուր ի հին արկանեն":: Կարծելով՝ հերձուած առաւանել երանելին զայնոսիկ, որ առնեն զնաւնուած բաժակին:

Եւ զարձեալ՝ թէ արիւնն եւ Ջուրն որք ելին ի կողէյն Քրիստոսի, արիւնն յերմբուն միայն է, եւ Ջուրն ի մաքրութիւն միայն. նմին իրի ոչ է արժան ապա խառնուածն առնել Ջրոյ ընդ գինւոյ ի խորհուրդն: Զայս ասելով պատասուղք պատմուճանին Տեառն, եւ Հակառակքն ճշմարիտ կարգայ, եւ աւանդութեանց եկեղեցւոյն Քրիստոսի. ոչ գիտելով, թէ ապականացու ոչ միայն Ջուրն է այլ եւ գինին, զոր անապականն կարծեն, եւ ոչ միայն երկոքին սոքա, այլ գրեթէ ամենայն զգալիքս, որ ընդ տեսութեամբ եւ ընդ շօշափմամբ անկանին, ապականացուք եւ եղծականք են, բայ յանմարմինացն, զի նոքա միայն են անեղծք եւ անապականք: Այլ

թէպետեւ երկոքին սրբա ապականացուք են. սակայն ի խորհուրդ մարդեղութեանն, եւ մահուն քրիստոսի առեալք մաքուրք են, եւ անապականք, նա մի եւ զնոյն զօրութիւն մաքրարար, եւ զդործ ընդ մաքուր Հոգւոյն սրբոյ ունին. բայց արտ՝ եւ վկայէ մեծն Յոհաննէս ի կաթուղիկէից թուղթն ասելով՝ եթէ երեւ են, որ վկայեն յերկինս. Հայր Բանն եւ Հոգին սուրբ, եւ երեւեան ոտա ոչ են. եւ դարձեալ երեւ են, որ վկայեն յերկրի. արիւնն, եւ ջուրն եւ Հոգին, եւ երեւեան ոտա ոչ են: Տես, զի եւ ջուր եւ զնոյն զօրութիւն ունին. որ թէպէտ եւ անձամբ զանազանեալք են, սակայն զօրութեամբ եւ ներգործութեամբ միեն, մաքրարարք եւ սատուածայինք. եւ երեքեան սոքա դարձեալ մկրտութիւն անուանին. եւ միմեամբք կատարեն եւ մաքրեն: Ջուրն, ըստ այնմ. Ես ոչխար ձիեղ ջրով: Արիւնն՝ ձքաւոքն իմ ըմպիցէ, եւ ձիոյ-ռիւնն, զոր Ես ոչխարեցոյ եմ, ոչխիցէ, զարիւնն յայտ առնելով: Իսկ Հոգին, նա մկրտեցէ զձեզ Հոգւովն սրբով եւ հրով: Եւ զի միմեամբ կատարեն եւ մաքրեն, յայտ է. զի ջուրն արեամբ եւ Հոգւով կատարէ. եւ սրբէ զոր սուրբ է: Ջնոյն եւ արիւնն ընդ Հոգւոյն սրբոյ եւ ջրոյ մաքրագործէ եւ փրկէ. նմանապէս եւ Հոգին սուրբ ի ձեռն ջրոյ եւ արեան մաքրէ եւ ծնանի, եւ որդեգրէ զամենեսեան յորդեգրութիւն Հօրն երկնաւորի:

Եւ զոր ասեն վասն բաժակի Տեառն անխառն գոլոյն ի խորհրդական եւ փրկարար ջրոյ, առեն նոքա զմեծին Սողոմոնի նախապատչակ բան մարգարէութեանն, որ ասէ այսպէս վասն գոհութեան բաժակին՝ "Խմասրուիձ ձինեցոյ ձիւր պուռ, եւ կանձինեցոյ ինձա եւիձ, ձեն ձձինձիւ է-ր, եւ խառնեցոյ ի խառնարանս ձիինի է-ր ,,, եւ յառաջ տանելով զբանն՝ ասէ. "Եկայ+, կերայ+ ի հացէ իմմէ, եւ արբէ+ ձիինի իմ, զոր խառնեցի ձեզ,,: Իսկ մեծն Երինոս հետեւող առաքելոյն քրիստոսի, ի շարադրութիւնս իւր որ ընդդէմ Մարկիանեանցն գրէ. "Եւ ձնդրդ երուի Տէրն, ըն այլոյ հօր էր, զոյն որ ըստ ձեզ յաշխարհէս է, ձհացն, է-ր մարմին խոստովանէր, եւ զխառնուած քաժակին՝ է-ր արիւն վիճակեալ հաստատէր. եւ որդի մարդոյ ձինէն խոստովանէր. եւ այլն,,:

Եւ դարձեալ ի վարդապետութենէն իւրմէ, որ առ ամենայն այլ աղանդս՝ ասէ. "Ընդունայն+ եւ անօրէ+ են ամենեքին, որ ձահնայն պնօրինութիւնս Աստուծոյ անարգեն, եւ զմարմնոյն փրկութիւնս ուրանան, եւ զվերոյն ձնունդն նորա անպատուեն,,. զկնի որոյ ասէ, "Եւ ձի յաշխարհէս զքաժակն՝ է-ր արիւն խոստովանեցոյ, յորմէ ամէ ոչ արիւն. եւ ձի յաշխարհէս ձհացն՝ է-ր մարմին հաստատեցոյ, յորմէ ոչ ամէ մարմին: Արդ՝ յորժամ խառնեալ քաժակն եւ բեկեալ հացն ընդունի զքանն Աստուծոյ, եւ լինի գոյութիւն արեանն եւ մարմնոյն քրիստոսի. յայնժամ ամէ եւ բազմանայ ոչ մարմնոյս գոյացութիւն,,:

Վկայէ գայս եւ մեծն Աթանաս, քանզի ի մկրտութեան ճառին, ի յորդորակն որ առ լուսաւորեալսն՝ գրէ այսպէս. "Տէ-

ասէ» զայս ասէն, որ էայ ի ձկի քեզ» ,, : Եւ ապա ասէ. Այս է վէրնապատն, յորմէ քաղցն ընդ երկին. եւ ինչքեւ ոտիքն նոքա, սաեալ զհաց, եբեկ, եւ եպ նոցա ասելով. ասէ եւ հերայ է սմանէ. այս է մարմին իմ. եւ սաեալ քաժակ խառնեալ ի գինւոյ՝ գոհացաւ, եւ եպ նոցա ասելով. ասէ եւ արբէ է սմանէ, այս է արիւն իմ. եւ արբին,, : Եւ սուրբն Բասիլիոս ասէ ի պատարագամատուցին իւրում, զոր արարեալ է. Աւեալ քաժակ օրհնեաց, խառնեաց : Նմանապէս եւ տիեզերալոյս վարդապետն Ոսկեբերան՝ յիւրում պատարագամատուցին, ասէ. Թէ "Մատուցեալ ի սէն է գինւոցն՝ խոցեաց փիգեա զկողն նորա. եւ ել վաղվաղակի արիւնն. զայս ասելով զգինին արկանէ. եւ ասէ, եւ Լուր. եւ զԼուրն արկանէ : Նա եւ մեծն Գրիգոր աստուածաբանն՝ ի յարձանական բանն, որ ընդդէմ Յուլիանոսի, յերկրորդ ճառն ի բանս ողբական, որ վասն չարեաց եւ աւերման, զոր տայր գործել յանցաւորն յեկեղեցիս, ասէ այսպէս. "Ո՞ արդեօք արքանաւորքն ողբեցին. ըն որպան քնչ յոտորաճայքն պոռնն անօրինեցան. կամ զխոհանոցական սեղանն ընչնամանեցին, կամ է խորհրդական խառնարանս չանդգնեցան,,. զուցանէ Երանելին, խորհրդական խառնարան ասելով, խորհուրդ՝ գնշանակքն, եւ խառնարան՝ զակիհն սուրբ, յորում գինի եւ Լուր խառնին:

Եւ զխորհուրդ միաւորութեան մեր ընդ Բանին Աստուծոյ՝ ի մաքրութիւն եւ ի փրկութիւն է խառնումն. զուցանէ սուրբն Ճէրոնիմոս ի տեսութիւն Աւետարանին Մարկոսի՝ ի բանն որ ասէ, առեալ զհաց գոհացաւ. "Կերպարանէաց ասէ Տէրն զոր ըստ-ն է-ր է քաժանին է գինի խառնեալ ընդ Լուր. զի է յետն Լուր լեցո-ւ արբեալք է ղեղց. եւ է յետն գինոյ գնեալ լեցո-ւ է պոպապարտո-ւթենէ պանջանաց. ետանդի է յետն արեան պետրոսի եւ Լուր խառնին՝ զի ոչ ասէ. Նմանապէս եւ զբանդելի քահանայն պետրա՝ ի սոյն խորհուրդ ասէ. "Հաց, որ հասպատի ընդր մարդոյ, պոռնայ մարմին քրիստոսի, եւ գինին՝ որ լինի արիւն, պոռնայ արիւն քրիստոսի, վասնզի պարտ է ղեղ հետալ է քրիստոս, եւ քրիստոս ա- ղեղ. վասն այսորիկ գինի եւ Լուր խառնեմ է սկիհն, զոր ասացելոյն Յովհաննու՝ Լուրն ժողովրդեն է. եւ Լուր ղեայն եւ գինի ղեայն ոչ կարեմ տարտացանել. որպես ոչ է պարշտ փառաւոյիկ հոգ ցորենոյ ասանց շաղելոյ ընդ Լուրն մարտացանել Աստուծոյ. զի ըն հաւն մարտացանէր ասանց Լուոյ, ըռնայր ըն քաժանել էր գլուխն չանդատոցն. եւ զի ղ ըռնոյի, ըն Յեսուս քրիստոս հրեից մահ ասանց ղերոյ փրկուիեան. եւ զի ղ կարծիցի, ըն ղեւ կարեմ փրկել ասանց չարչարանացն քրիստոսի,,:

Դարձեալ գրեալ է Երանելին Աղեքսանդրոս պապն Հռոմայ, որ եւթներորդ էր ի պետրոսէ. "պարտ է ղեզ, ասէ, ի խորհուրդ պատարագին, զոր նուիրեմ Աստուծոյ, շարչարանացն քրիստոսի չիշատակ կատարել. զի նորա որոյ մարմին եւ արիւն լինի, չարչարանքն չի-

շապիկեսցի. որպես ձի ծրծելով ըղձանքն մելրթուլեանցն՝ նուիրեսցի ի խորհուրդն հացն ինչն, եւ գինի խառնել ի ջրոյ. զանգի այժան է, ի քաժակին Տեառն գինի ինչն, կամ ըմբռ ինչն մատուցանել. այլ որպես Հարցն առանդութիւնքն, զերկուսին խառնել. ձի երկուսին ելին ի գիւտապան կողէն ի վերոյ խոչին,,: Զայս հրամայեաց առաքն Աղեքսանդրոս, մեծ եւ փառաւորեալ վկայն Քրիստոսի, որ պատուին կանոնս եւ պհատուութիւնս լիապէսունէր ի սրբոյն պետրոսէ: Նաեւ միւս Հայրապետն՝ առքն Յուլիոս՝ այսպէս ասէ. ''Ձի է պարտ, քաժակին ինչն լինել գինեաւ, եւ ոչ ջրով ինչն. այլ երկուսովքն, այսինքն՝ գինեաւ եւ ջրով,,: Եւ դարձեալ գրէ. ''Զնոր ոտ ընծայարկական նուէրսն ինչն կատարեսցէ առանց ինչոյն, պատարել պարտի, ինչէ ի ղեկտն եկեսցէ, եւ ապաշխարեսցէ ըստ եկեղեցւոյ կանոնապրութեանն,,:

Եւ Կիպրիանոս մեծ վկայն, եւ եպիսկոպոսն Կարթագինոյ, որ յարեւմուտս, վասն բաժակի Տեառն այսպէս յիշատակէ. ''Խօսեցաւ Հոգին սուրբ բերանով Սողոմոնի, եւ ասաց. խմասպուրնի շինեաց ինքն պուռն, եւ հանգնեաց սիւնս եօթն, զին զղջինքն իւր եւ խառնեաց ի խառնարանն զգինի իւր. եւ պատրաստեաց զեղբան իւր, եւ առաքեաց զծառայս իւր կոչել բարձր ուրուղութեամբ ի խառնելիս իւր, եւ ասէ, որ ոտ իցէ անզգամ, եկեսցէ առ ի ես եւ սրբեսցէ, եւ ցպակասականն ասէ, եկայք կերայք ի հացէ իմմէ, եւ արբէք զգինի իմ, զոր խառնեցի ձեզ. եւ ասէ. այս մարգարէութիւն Սողոմոնի նշանակեաց զհոգեղուրդ բաժակին Տեառն մերոյ Յիսուսի քրիստոսի, զոր խառնեաց գինով եւ ջրով. զի երբեմն ըն կատարեալ է ի ընդլարձան այն որ յառաջ մարգարեացաւն,,: Եւ զինչն առացեալ էր երանելին առաքեալ ինչ յառաջադոյն այսպէս. ''Ի մարգացուածն բաժակին պահեցի առանցքութիւնն Տեառն, եւ զայն ոչ արացուցի, զոր ինչն Տէրն նախ արար վասն մեր, այսինքն՝ բաժակին զոր նուիրեմ ի նորա չիշատակին. խառնեալ գինով լինի,,: Իսկ երանելի եպիսկոպոս Աթեմոսն Անբրոսիոս, որ յարեւմուտս, ասէ. Խառնուածն բաժակին՝ զիսուսիս բանին Աստուծոյ ընդ մեզ յայտ առնէ. զի զայդ արար. եւ խառնուածն եղեւ Աստուածութիւնն ընդ մեզ, որ եղեւ անդամ, եւ հոգեցաւնա մեզ զերկինս,,: Եւ դարձեալ, ''Խառնմանքս, որ ի վերոյ սրբոյ սեղանոյն՝ զիսուսիս բաժակն խառնել՝ առնուն հաւատացեալսն, եւ խառնիմ ի քրիստոս,,: Նա եւ մերն Ներսէս սրբազան կաթողիկոսն՝ յերդման հր. առակացն ասէ. ''Առաքեաց զծառայս իւր զսուրբ առաքեալսն, հոգել յարբունս սրտիսուրեան խառնեցելոյ բաժակին, եւ ի ջրոյ եւ յարեան պետրոսին, որ եւ ի հոգեց զքրիստոսի. նշանակ երկուց յատկութեանց, որ ի Տէր մեր Յիսուս քրիստոս, որոց եւ խառնուածն զանճատնութեան բանին եւ մարմնոյն յայտ առնէ,,:

Նաեւ զխառնուածն գոհութեան բաժակին ցուցանէ շարադրութիւն աւետարանական հրամանին. զի ոչ ասէ, թէ ի մառանէ, կամ ի կարասոյ, էառ զգուշ, կամ այլ ինչ ասացն, յոր

անապակ արկանի. այլ թէ "Մինչբեռ ոսկին էառ քաժակ,,. ուստի յայտ է, թէ բան սովորութեան ի սեզան գոլով էառ քաժակ, այսինքն՝ էառ հանապ, եւ կամ այլ ինչ, յոր ըմբեւլին խառնի: Եւ ոչ ասէ, թէ այս անապակ գինի կամ շիշն, յոր անապակն արկանի. այլ թէ այս բաժակ զամանն յոր ըմբեւլին խառնի, առեալ, յայտ արարեալ վկառնուածն: Եւ դարձեալ ասէ, զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի, այսինքն՝ մահու, եւ չարչարանաց իմոյ յիշատակ. որպէս եւ առաքեալն ցուցանէ յաւետն. Քանիցս անգամ ուտիջէք զհացս, եւ ըմպիջէք զբաժակս զմահ Տեառն պատմեալիք: Եւ արդ՝ եթէ պատարագն գիշատակ մահու եւ չարչարանացն Քրիստոսի նշանակէ, եւ ջուրն է նշանակ մեռելութեան Տեառն մեր յոյ բան մարմնոյ. որպէս եւ արիւնն կենդանի գոլոյն նորա բան առաւաձութեանն. եւ զի ի մահն Քրիստոսի եւ արիւն եւ ջուր, հարկաւոր եւ իրաւացի է ապա ուրեմն ի պատարագն խառնուածն բաժակին:

Իսկ այն զի ասեն, թէ յետ յարութեանն ի լոկ սեղանն գինի միայն էարբ. որպէս եւ ասացն, թէ յայսմհետ ոչ արբից ի բերոյ որթոյ. վկայ ածեալ ինքեանց զՅովհան Պսակեբերանն, որ ասէ. "Ի բերոյ որթոյ ասէ, եւ որթն գինի եւ ոչ ջուր ձնանի, զի զհետս չար հերձուածն արմատուխ խլեսցէ, զի են ոմանք, որ ի սուբբ խորհուրդն ջուր ի կիր արկանեն,,: Գիտացեն եւ ասացին. զի վասն Ջրամատուցողացն ասէ վարդապետս զայս, զի ոչ ասէ խառնուածն ի գինին. այլ արկուածն ջրոյ ի խորհուրդն. եւ խորհուրդ՝ ոչ գհացն կամ գգինին ասէ. զի սոքա ոչ են խորհուրդ, այլ նշանակք խորհրդոյն, այսինքն՝ մարդեղութեանն եւ մահուն Քրիստոսի. զի թէ խառնուածն առացեալ էր, յիրաւի էր կարծել զայս, այլ ի կիր արկանեն՝ ասէ. այսինքն՝ ջրով միայն գործեն զմարդեղութիւնն Քրիստոսի եւ զմահն. եւ ի մահն Քրիստոսի ոչ ջուր միայն եւ, այլ եւս արիւն. այսպէս եւ մարդեղութիւնն Քրիստոսի ոչ միայն լոկ մարդ էր, զոր ջուրն նշանակէր, այլ եւս Աստուած, բան նշանակի արեանն: Եւ ոչ որպէս կարծեն Եպիտնացիքն՝ մարդ լոկ զՔրիստոս, յաղագս որոյ եւ ի նշանակն զջուր միայն արկանեն ի խորհուրդն, զոր եպերէ երանելին Երինոս ասելովն. եթէ "Զշարախառնողացն գինոյն երկնաւորքն ոչ կոչին այլ ջուր ինչ ասեն զնա,,. այսինքն՝ շարախառնութիւն աստուածութեան եւ մարդկութեան ոչ խոստովանին ի Քրիստոս. այլ եւ լոկ մարդ ասեն զնա, եւ ոչ աստուած. վասն որոյ գինին, որ է երկնաւորին նշանակ. այսինքն՝ աստուածութեանն, ոչ կամին խառնել ընդ ջրոյն ի խորհուրդ միութեան աստուծոյ ընդ մարդոյն ի մի Քրիստոսն. այլ լոկ զջուրն առնեալ, զերկրաւորիս նշան, միայն մարդ ասեն զնա: Զայս վկայեն Հարքն մեծ ժողովոյն, որ եղեւ ի Կարդագինէ յաւուրս Ոնորիոսի եւ Արկադէոսի, որդւոց մեծին Թէոդոսի. նաեւ վեց ցերորդ սիւնհոդոսին Հարքն, որ ի Կոստանդինուպոլիս ի գումբայթ

պալատին եղեւ. յորում, որպէս ասացաքն, թէ վան ջրամատուցողացն է ասացեալն ի որբոյ վարդապետէն, նոքին ի տեսութիւնս իւրեանց վկայեն մեզ:

Եւ զոր վան արեանն եւ ջրոյն, որ եւ ի կոպէին Տեառն, ասեն, եթէ արիւնն յըմպուումն միայն եւ, եւ ջուրն ի մաքրութիւն միայն: Սուտ ասեն, քանզի զարիւնն ոչ միայն յըմպուումն, այլ եւ ի մաքրութիւն ցուցանէ Աւետարանիչն Յոհան ի կաթուղիկէից թուղթն իւր այսպէս ասելով: Արիւնն Յիսուսի Քրիստոսի Որդւոյն Աստուծոյ սրբէ զմեզ յամենայն մեղաց: Եւ Դաւիթ՝ ջուրն զոր ի մաքրութիւն միայն սահմանեն, նա եւ ի մտունդ եւ ի յարբուն ուսուցանէ յասելն. ի վայրի դալարաց հանգուցանէ զնա, եւ ի ջուրս հանգստեան, անոյշ զնա: Եւ զի երկոքին ոգբա ի մաքրութիւն եւ յարբուն են, վկայեն մեծ վարդապետքն եկեղեցւոյ՝ Եփրեմ եւ Գրիգոր Նիւսեայ, եւ այլք. քանզի ասէր Եփրեմ ի թարգմանութեան կորնթացւոց թղթին, ի բանն որ ասէ. "Թէ հարքն մեր ամենեքին ընդ ամպովն էին, եւ ի Մովսէս հրոփեցան յամէն եւ ի ծովն. եւ ամենեքին զնոյն ըհոգեւոր ըկերակուրն կերան, եւ զնոյն հոգեւոր ըմպելին արբին, զի ըմպէին ի հոգեւոր վիմէն, որ երկնայր զհետ նոցա. եւ վէմն էր ինքն Քրիստոս": Արդ՝ եգ նա զծումն օրինակ մկրտութեանն, եւ զամպն, որ սփռեալ Հովանի ունէր ի վերայ գլխոյ նոցա, օրինակ ձեռնին քահանայի. "եւ զոր օրինակ հարքդ ի հրոփումն գան, հասանէ առ մարմին եւ արիւն Քրիստոսի. այսպէս եւ ժողովրդեան հրոփեցաւ ի ծովն. եւ ապա եկեր զմանանայն հոգեւոր, եւ եւրբ զջուրն հոգեւոր, որ նորապէս ի վիմէ անտի վիժեր. իսկ կոչեաց նա վէմ զՔրիստոս. զի ըստ օրինակին վիմին պատահեցաւ կողն Տեառն մերոյ, եւ բխեաց ի նմանէ արիւն եւ ջուր, որ եղեն ի փառուսին եւ յամպելն առնոյն հեղումնասց: Իսկ Որոգինէս ի տեսութիւն երգերգոցին ի բանն, որ ասէ. "Ողիոյզ նոցա եղբօրդքին իմ ինձ, ի ձեզ այգեպատանեցան ենգեդեայ, ասէ այսպէս. քաղցրացաւ ի նաւին ի պեղոզն գողգոթայ, եւ ի յետն վիրաւորման որոյ եւ փայտի, եւ այլոց ընկալբանաց, զոր կրեաց Տէրն մեր, ճմլեալ պատահ հարցինն. զի որպէս պատահեալ վէմն պայր ջուր զորոնկոզ ազգին հրէից, նոյնպէս եւ ի նոցանէ անտի արիւն եւ ջուր բխեալ յարբունս գոհացօղ ազգին հեղնոսաց:" Եւ սուրբն Գրիգոր Նիւսայ եպիսկոպոսն ի նոյն գրոց մեկնութեանն ասէ. "Բաց զբերան, եւ արբ ընկիր ջուր կողին, զոր երկինքն պեղն բերանաբացեաց էեղ": Եւարդ՝ եթէ զգալիս այս ջուր մաքրէ անուցանէ եւ արբուցանէ. որքան եւս առաւել ջուրն կենարար կողին Տեառն մերոյ ներգործէ զայս, հանապազ յեկեղեցին լի եւ առանց թերութեան:

Իսկ վան ծննդեանն եւ Մկրտութեան Տեառն, զոր ոչ առնեն հաւատոյ ընդ այլ քրիստոնէից. այլ զերկոսեանն ի մի, ի Յունուարի Ձ. եւ ասեն, թէ Յակոբ՝ Տեառն եղբայրն, որ արար զկարապետութիւն ընթերցուածին, ի նմին ամսեանց ի Ձ. Յու-

նուարի ածնել զերկոսին. եւ քանզի քանի ամայ Ծննդեան եւ Մկրտութեան Տեառն ի մի Հանդիպեցան ի Զ. Յունուարի լինել, նմին իրի զերկոսին ածման զՇնունդն եւ Մկրտութիւնն ի մի եւ ի նոյն օր ածեմք: Ա՛ւ որ ասելի է, թէ ըստ ճշմարտութեանն յայտնի է. զի եկեղեցին Հռոմայ կանուխ ուսեալ աւանդութեամբ ի Ս. Պետրոսէ զլխաւորէ առաքելոյն Քրիստոսի, զոր Ծննդեան այսպէս ի Դեկտեմբերի Ի՟Ե. կատարէր, եւ զոր Մկրտութեան ի Զ. Յունուարի: Բայց Ասիացւոց կողմանքն եւ Եբուսաղէմ, եւ այլ եւս եկեղեցիք զերկոսին ածանն Ծննդեան եւ զՄկրտութեան ի մի եւ ի նոյն օր ի Զ. Յունուարի առնէին. սակայն յետոյ ի սրբոյ Հարցն փոխադրեալ եղեն երկոքին ածնքն, զոր ի մի ածնէին Ասիացւոց կողմանքն, եւ այլ եւս եկեղեցիք. եւ միշտ բաժանաբար ածեալ եկեղեցի զՇնունդն ի Ի՟Ե Դեկտեմբերի եւ զՄկրտութիւնն ի Յունուարի Զ. բաս սովորութեան եկեղեցւոյն Հռոմայ: Այսպէս եւ զոն Զաւակին, քանզի զա յառաջադոյն Ասիացւոց կողմանքն ածնէին ի հինգշաբաթիւ հին Զաւակին բաս սովորութեան Հրէից, եւ զայս մինչեւ ի ժամանակս մեծին Կոստանդիանոսի եւ սուրբ Հարցն Նիկիոյ, յորոց փոխադրեալ՝ կանոնեցաւ ածնել ի միաշաբաթիւ աւուր յարութեան Տեառն զոն Զաւակին, որպէս, ունէր եկեղեցին Հռոմայ, եւ ածնէր մշտնջենապէս: Արդ՝ որպէս սահմանեցաւ Զաւակին ի միաշաբաթիւ աւուրն, այսպէս եւ Շնունդն փոխեալ սահմանեցաւ բաժանաբար ածնել՝ նախ Ծննդեան ի Ի՟Ե. Դեկտեմբերի, եւ ապա Մկրտութեանն ի Զ. Յունուարի, բաս սովորութեան սուրբ եկեղեցւոյն Հռոմայ:

Եւ թէ ընդէր յառաջադոյն ածնքս ոչ մի այլ պանագանապէս ածին, յոմանց յայս ինչ օր, եւ յոմանց յայն, այսոքիկ են պատճառք. քանզի առաքեալքն պաշտաման բանին եւ քարոզութեան աւետարանին միայն հոգային, եւ զի զմարդիկ ի հեթանոսական բազում աստուածոց մոլորութենէն՝ ի մի ճշմարիտ Աստուծոյ գիտութիւն ածիցեն. յայս միայն նայեալք, զկարզ ածնից եւ զաւանդութեանց մանրամասնաբար քննութիւնքս անփոյթ սրտարին. եւ քանզի ազանդք չար հերձուածոցն սրք ի հրէից անտի բուսան, զպրացն եւ փարիսեցւոցն, եւ այլոցն՝ ընդդէմ էր քարոզութեանս առաքելոցն. այլ եւ ի Սիմոնեանցն, եւ ի Մարկիոնեանցն չար ուսմունքն յոյժ խառնէին զեկեղեցի. եւս մրրկածին փորձութիւնք, որ ի հեթանոսացն բռնութենէ, զի հարկանէր զնահատութեան սուրն: Սակս որոյ եկեղեցւոյ կարզ ոչ կարէր կալ ի հաստատութիւն. նա եւ զի առաքեալքն զնջեալ բաս սկսութեան Թերահաւատ մարդկան, որ ի սկիզբն եկեղեցւոյ Թոյլ տային ածնել որպէս եւ ախորժէին: Որպէս եւ երբեմն Թուլացուցանէին զաւետարանական Հրամանն եւ զվարդապետութիւնն, զի հեթանոսքն զերծեալ լինին ի կռոցն վասն զի ոչ կարէին զամենեսեան կատարել մի բաս միոջէ. նմին իրի եւ

թոյլ տուեալ միայն հրամայեցին ի չորից յայսցանէ զգուշանալ, ի գոհելոյ կուռց եւ ի պոռնկութենէ, ի յարենէ եւ ի հեղձուցելոյ. եւ զայս մինչեւ եկեղեցի ընկալեալ զհաստատութիւն ճշմարիտ հաւատոյ:

Եւ ապա յաւուրս հետեւողաց առաքելոցն ամենայն ինչ բարեզարդապէս կարգեցան, եւ սահմանեցաւ մի ըստ միոջէ զամենայն հրամանսն կատարել: Այսպէս եւ ի փոխադրութեան ոճոյն Յունաց եւ Սկրտութեանն, որպէս ասացաք, որ ի նոցունց սրբոց Հարցն եղաւ յեկեղեցի:

Եւ թէ վասն որոյ Հարկի եւ կամ պատճառի. յուցանէ երանելին Կիւրեղ պատրիարքն Երուսաղեմի ի թղթին իւրում, զոր գրեաց առ մեծն Ցուլիոս պապն Հռոմայ, եւ Կիւրեղ այս ոչ է այն որ գրեաց թուղթ առ Կոստանդիանոս թագաւորն յԱրդին մեծին Կոստանդիանոսի. այլ այն է, որ եկաց յաջորդ յետ նորա յամի՛ն երուսաղեմի: Արդ՝ առ երբեմն գրեաց առ Ցուլիոս այսպէս. "Եկիր ձեր աշխարհին հասանէ պաշտօնէից, եւ նաւակատիւն լինի քառասուն օրինցն Ծննդեանն եւ Սկրտութեանն Տեառն մերոյ, երկոցունցն ի միասին առնուլ կատարելով. զի ընդերցմունքն եւ երգքն ամենայն ըստ խորհրդեանն՝ յայլգիս քաղաքութեան պատուոյ առնուցուս, եւ նաւակատիւնն ժամու առնիցուս, զանգի օրպէս կարէ ոք ի միում առնուլ կատարել զերկուսին խորհրդաժամութիւնսն ի մեկնիկիս ընծայարանն, եւ գնալ ժամանել ի Ցորդանան, եւ անդ զՍկրտութիւնն կատարել ըստ երկուց պատճառի. վասն զի Բեթղեհեմ է հարաւոյ կողմն գալով երուսաղէմի, եւ է հեռի ի նմանէ Գ. մղ. եւ զայսոսիկ երկուքունն ճանապարհի զմարդ հնար է հատանել անցանել օրնաւիրքն, եւ զխորհրդաձութիւն օրնիս կատարել: եւ արդ՝ իմ լաւել է ի հրէիցն մատենագրաց վասն օրնի առեալս արդեամբն Զաքարիայ, զոր ի տաճարին նոցա օրնէն, երի անդր ընտրել առնուլ Զ. հինգ ի յաւետիս կուսին, եւ անդր հինգ ընծայարան քրիստոսի՝ ասիս Բ. եւ ըստ այսմ այլ ափոխել լինի յայսմ պեղծոլի Ծննդեանն օրն, յորմէ օրնէմէ զերկուսեանն ի հետին. վասն որոյ ալեկամ զձեր Սրբութիւնդ, զի անդրանդաստիս ինդիր արարեալ այդր՝ յուզիցիս զմատենեան եբրայեցւոցն, եւ ի նոցանէ ստուգիցիս ըստ վերոյ գրելոցդ. ընդքանուր լինի հնար գրոց վկայութեամբ փոխուցանել օրնէն ի հետէն, զի կատարեցուսք բարեպատշաճ գիտութիւնդ յետին պեղծոլ կանոնել:

Իսկ իբրեւ զայս լուաւ Ցուլիոս պապն, մեծայոյզ քննութեամբ ինդիր արարեալ, եւ ժողովեալ զամենայն գրեանն Հրէիցն, որ անգ էին բերեալ ի յԵրուսաղեմայ ի Տիտոսէ եւ ի Վեսպասիանոսէ թագաւորացն Հռոմայ: Եւ եգիտ զժամանակագրութիւն Յովսեփու, յորում գրեալ էր, եթէ յամենեսեան եւթներորդի ի տօնին քաւութեանն ի ժամու պաշտաման երեւեցաւ հրեշտակ Տեառն ի տաճարին Զաքարիայ քահանային, եւ ետ նմա աւետիս որդեծնութեան. եւ նա անհաւան լինելով բանից հրեշ-

տակապետին՝ պատժեցաւ անբանութեամբ, մինչեւ ծնաւ եղիսաբէթ ամուլ ի ծերութեան իւրում: Եւ իբրեւ զայս եդիտ, այսու զամենայն մի ըստ միոջէ թուեալ՝ ատուգեաց երանելին Ցուլիոս ըստ այսմ ճշմարտութեան. վասն զի առաջին ամիս եբրայեցւոց Նիսան է, որ է ըստ Հռոմայեցւոց Ապրիլ. եւ ի Նիսանայ սկսեալ՝ է եւթներորդ ամիս Թշրին ըստ եբրայեցւոցն, յորում ի տօնի քաւութեանն եղեւ աւետաւորութիւն առ Զաքարիա, որ հանդիպեալ էր յայնմ տարւոջ ըստ Հռոմայեցւոց ի Սեպտեմբերի ԻԴ. ատի թուեալ ամիս Զ. մինչեւ յաւետաւորութիւն ամենասրբուհւոյ Աստուածածնին, ըստ բանի հրեշտակապետին որ ասէր. Եւ այս վեցերորդ ամիս է նորա, որ ամուլն կոչեցեալ է, որ է Նիսանայ Դ. եւ Մարտի ԻԵ., իսկ յայսմ օրէ թուեալ ամիսս իննն է Յունուդ Քրիստոսի ի Տրէդ յինն, որ է Դեկտեմբերի ԻԵ:

Եւ այսպէս ի Ցուլիոսէ պապէ եդեալ ամիսք եբրայեցւոց եւ Հռոմայեցւոց, յորոց կարդաւորութենէն յայտնի եղեւ օր Յննդեանն Քրիստոսի, լինել միւրապէս ի ԻՆ Դեկտեմբերի, եւ Մկրտութիւնն ի Զ. Յունուարի: Եւ Հռոմայ Ս. Եկեղեցին լեպէտեւ կանուխ աւանդութեամբ ունէր ի սրբոյն Պետրոսէ. եւ ոչնէր այսպէս, սակայն ի ձեռն սուրբ գրոց վկայութեամբ հաստատեալ, եւ յայսմհետէ եւս պայծառապէս սկսան ոչնել զերկոսին ոչնան, զՅննդեանն Քրիստոսի ի ԻՆ Դեկտեմբերի, եւ զՄկրտութեանն ի Զ. Յունուարի, եւ որք նոցա հետեւեցան եկեղեցիք սուրբք: Այսպէս եւ սուրբն Վասիլիոս արքեպիսկոպոսն Կեսարու գրեաց ի սեփհական գիրսն իւր ի ԻՆ Դեկտեմբերի զՅննդեան Քրիստոսի, եւ Հրամայեաց մեծին Գրիգորի աստուածաբանի, որ ի Կոստանդինուպոլիս կատարէին զՅննդեան Քրիստոսի ի Դեկտեմբերի ԻՆ: Եւ զի ոչնեաց մեծն Գրիգոր աստուածաբանն նախ զՅննդեանն, եւ ապա զՄկրտութիւնն. ինքն յաւգտանէ ի ճառ Ծնընդեան՝ յառէլն. "Փութ ինձ յերոյ պեսցես զՅիսուս արբեալ Յորդանան զի զանմաքրութիւնն". Զկնի որոյ առէ. "Բայց այժմ ընկալ զՅննդեանդ, եւ խոյտա": Եւ դարձեալ առէ, "Թէ այժմ աստուածայայտնութեանն օն է": Եւ ի ճառս Մկրտութեանն առէ. "Դարբեալ զի Յիսուս, եւ դարբեալ խորհուրդ". Եւ յետոյ առէ. "Եկիք աւրբ օրս լուսաւորութեանդ, որոմ հաստատ, եւ զոր պօնէցատ այսօր, զմկրտութիւն ոչնէ. յայտ առնելով, ի միում աւուր կատարել զՅննդեան, եւ յայլում զՄկրտութեանն:

Եւ արդ՝ թէպէտ այս ոչնիւր այսպէս, սկսեալ ի Ցուլիոս պապէն հետէ. սակայն յոմանց եկեղեցեաց ընկալեալ լինէր, եւ յոմանց ոչ, մինչեւ ի ժամանակս մեծին Յովհաննու, եւ բարեպաշտ թագաւորացն Ոնորիու, եւ Արկադիու, որդւոց մեծին Թէոդոսի, եւ յայնժամ կանոնօք յընդհանուր եկեղեցիս սփռեալ տարածեցաւ, այսպիսի պատճառաւ, քանզի իբրեւ եկին Ոնորիոս ի Հռոմայ ի Բիւզանդիա, եւ զեղեալ անդ գործս որ ի Հռոմ, պատ-

մեայ մօրն եւ եղբօրն, թէ որպէս զՅոնունդս Հռոմայեցիքն ածեն յիւրաւմ աւուր ընթերցուածովքն կատարեալ, եւ երգօք, եւ պաշտամամբք, այնպէս եւ զԱկրտութիւնն յիւրաւմ աւուրն, առնայինս զլուսաւորեալ անթերի լրմամբ: Ցայժ հաճոյ թուեցաւ նոցա, եւ առաքեալ կոչեն զմեծն Ցովհան Ոսկեբերան, որ էր յայնժամ Հայրապետ Կաստանդնուպոլսի. եւ պատմեցին նմա, եւ նա յայժ ուրախացաւ, քանզի ի վաղուց հետէ ցանկայր երանելին, այնպէս պայծառաւթար ածել զՅոնունդն լիապէս ըստ խորհրդոյն երգօք եւ ընթերցմամբ, որպէս սահմանեալն էր. ըստ որում եւ յուցանէ յիւրաւմ ճառին, որ վասն Ծննդեանն ասացեալ է: Եւ յայնժամ հրաման եւ ժողով լինելոյ, եւ կոչեաց զեպիսկոպոսունս բազումս, ընդ որս եւ զմեծն Եպիփան Կիպրացի, որ քակ գիտէր զմատեանս եբրայեցւոցն, զի ազգաւ հրեայ էր: Եւ քննութիւն արարեալ ճշդիւ հաստատեցին զբանն Ծննդեանն, ակեալ ի յաւետեաց Ծննդեանն Զաքարիայ:

Եւ նախ ուսեալ էին ի Պօղոսէ, զի մի անգամ էր մուտ քահանայապետին ի սրբութիւն սրբութեանցն, որպէս եւ գրէ Եբրայեցւոց թղթին, այսպէս ասելով. "Եկն յաւուրն խորանն յամենայն ձամ փառանոյին մտանէին, կապարել պաշտամունան իւրեանց. քայց՝ յերկրորդն միանգամ ի տարւոջն փառանոյապետն, եւ զայն ոչ առանց արեան, զոր մատուցանէր վասն իւր, եւ վասն ձողովրդեանն անգիտացեալ էր" : Իսկ զամին եւ զաւուրն, յորում մտանէր քահանայապետն, ի Մովսիսէ իսկ ուսեալ են, որ գրէ այսպէս, եթէ. "Ցամսեանն ևՄինեբորդի ի տասներորդ աւուր ամսոյն խոնարհեցուցէք զանձինս ձեր, մինչեւ ցայն որ ասէ, եղիցի ա՛ այեղ օրէն յաւիտենական. եւ տաւեսցէ փառանոյն յաղագս սրբոյն Իսրայելի յամենայն մեղաց ի-րեանց միանգամ ի տարւոջ: Եւ առաի իմացեալ ճանեան, եթէ ի Թշրին, որ է եւթներորդ ամիս եբրայեցւոցն թուեալ ի Նիսանայ, ի տասներորդ աւուր ամսոյն ի ոճի տոզաւարահարացն, յորում քաւէր քահանայապետն վասն ժողովրդեանն. եղեւ մտանել Զաքարիայ ի սրբութիւն սրբոցն. յորում երեւեցաւ հրեշտակն, եւ ետ նմա աւետիս որդեծնութեան, որ է ի Սեպտեմբերոյ ԻԴ: Եւ անտի թուեալ ամիսս Զ. գոին զաւետիս հրեշտակապետին եղեալ առ կոյսն ի Նիսանայ Դ. եւ Մարտի Իե: Զկնի այս վեց ամսոյ ի նոյն աւուր սկիզբն առ Մարիամ կոյսն յղանալոյ: Եւ անդի թուեալ, այս է, ի Դէն Նիսանայ, եւ ի Մարտի Իեէն գոին զՅոնունդն փրկչին մերոյ Աստուծոյ ի սուրբ կուսէն եղեալ ի Տբեդի Թ. եւ ի Դեկտեմբերի Իե:

Որոյ՝ իբրեւ այսպիսի քննութեամբ ուսեալ ճանեան զժամանակ Ծննդեանն Տեառն, յայնժամ հրաման արձակեալ ի մեծէն Հռոմայ ի Կաստանդնուպոլիս, եւ առ Ցոհան Պատրիարքն երուսաղէմի, եւ առ Փլաբիանոս պատրիարքն Անտիոքայ. եւ ամենեքեան հաւանեցան եկեղեցւոյն Հռովմայ, եւ բոլորիցն հա-

մաձայնութեամբ հաստատեցին յընդհանուր եկեղեցի այսպէս. ի Դեկտեմբերի ԻՆ. կատարել զսուն Ծննդեանն, եւ զՄկրտութեանն՝ Յունուարի Զ: Եւ էր ի ժամանակին յայնմիկ պատրիարք եկեղեցւոյն Հռոմայեցւոցն Անաստասիոս: Գրեցին եւս առ մեծն Սահակ թուղթ, որպէս եւ առ այլ եկեղեցիս, զալ ի համաձայնութիւն ընդհանրական եկեղեցւոյն: Իսկ նա ի սահմռելոյ նախարարացն, որ ոչ միաբանեաց եւ չարաիօսեաց յանդուգն թագաւորին Արտաշիրի առ թագաւորն պարսից, մանաւանդ ի չարաբաստ ուսմունէ փառամոլ եւ առաջ անուն քահանայէ Սորմակ կոչեցելոյ՝ պնդապոյնս ամբաստանել առ պարսկականն, եթէ թագաւորն Արտաշիր, եւ կաթողիկոսն Սահակ դաշինս ուխտից ունելով առ կայսրն Յունաց՝ ապստամբութիւն խորհին ի տէրութենէդ քումմէ, որոյ հաւատացեալ՝ ընդհանուր յաթոռոյն զթագաւորն եւ զսուրբ կաթողիկոսն. եւ զկոչեցեալն Սորմակ կացուցանէ յաթոռն, որպէս պարզեւ մատնութեանն: Վասն որոյ ի հասանել հրովարտակին՝ նոքա աքսորեալ գոլով յԱրտաւազ գաւառին, ոչ դարձաւ պատասխանի արբոյն առ թագաւորն Արկադիոս, եւ առ պատրիարքն Յովհաննէս. եւ այսպիսի պատճառաւ մնաց համաձայնութիւն հայաստանեայցս եկեղեցւոյ ընդ մեծ եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ ընդ այլ եւս քրիստոնէիցն ի տօնախմբութիւն տէրունական տօնիցս այսպիսի կարգաւորութեամբ: Եւ դիտելի է, զի ի սոյն տօնախմբութիւն համաձայնեալ են հաւանութեամբ մեծի եկեղեցւոյն Հռոմայ՝ ոչ միայն ուղղափառացն դասքն եւ եկեղեցիքը, այլ եւ հերետիկոսացն ժողովք, որ յետ այսորիկ խաւարեալ ի բաց անկան ի ճշմարիտ հաւատոցն եւ կարդաց սրբոյ եկեղեցւոյ. որպէս նեստորականքն եւ եւտիքեանքն, եւ այլք բազումք ի չարափառացն, որ թէպէտեւ այլով իւիք կարգաւորութեամբ եւ ճշմարիտ հաւատոյ դաւանութեամբք որոշեալք են յեկեղեցւոյ, բայց առ այս ամենեքեանն համաձայնեալք են:

Եւ զի ճշմարիտ է ասացեալ օր Ծննդեանս, վկայ է եւս դարձ արեգականն. քանզի յամենանն, յորում է օր Ծննդեան Քանին, շրջան առնու արեգակն, եւ յայնժամ սիւն սկսանի աճել եւ գիշերն պակասել. իսկ ի Ծննդեանն Յովհաննու, որ վեց ամսով յառաջ է քան զՔրիստոսին, սկիզբն առնու սիւն ի պակասել եւ գիշերն յաճել. որպէս եւ ինքն Յովհաննէս քարոզելով ժողովրդեանն ասէր, թէ "Նմա պարտ է աճել եւ ինձ պղտանալ": Եւ զնոյն գրեաց երանելին Յովհան ոսկեբերան ի ճառն յորում մեկնէ զմեղսն եղիսաբեթի մօրն Յովհաննու առեալ. "Եղեալ զնոյն՝ յառաջ Աեպտեմբերի սկսայ ԻՊ. յորմէ հաւատոցի պիտի եւ գիշերն. եւ պիտի սկսանի պակասել եւ գիշերն աճել. զի նմա պարտ է աճել, ասէ, եւ ինձ պղտանալ": Արդ՝ յայսպիսի բազում վկայութեանց ճշմարիտ գոլ հաւատացաք ի Ութն Դեկտեմբերի զսուն Ծննդեան: Եւ սահմանեցաք զայս. զի ի քսանէն ի վեր ի սմին

ամսոյ պահեցեն տօնի Ծննդեանն Քրիստոսի աւուրս ե. եւ ապա տօնեացեն։

Եւ արդ՝ պայսպիսի ճշմարիտ կարգաւորութիւնս տօնից, եւ աւանդութեանց կաթողիկէ եկեղեցւոյ, մոլորեալքն ի ճշմարտութենէ խոտեն բամբասելով զմեզ. եթէ ոմն այսորիկ զմի տօնն յերկուս բաժանեցին, զի մի Քրիստոսն յերկուս գէմս եւ յերկուս որդիս բաժանեացի, զոր քաւ լիցի ասել. այլ նոքա զերկու բնութիւնս, զոր ի մի անձնաւորութիւնն Քրիստոսի վասն անշփոթ միաւորութեանն խոստովանի եկեղեցի աւրք, ուրանան՝. մի բնութիւն ասելով Քրիստոսի, եւ թէ յետ անճառ միացմանն բարձաւ երկուբնութիւն բնութեանցն, եւ վկայ ածեն ինքեանց զերանելին Կիւրեղ, որ վասն անճառ միաւորութեանն՝ մի է, ասաց, բնութիւն Բանին մարմնացելոյ. ոչ դիտելով, թէ որպէս անդ վասն Բանին միութեանն՝ մի ասաց Բանին մարմնացեալ բնութիւն. այսպէս եւ այլ ուր բազում անդամ վասն երկուց, բնութեանցն նա ինքն ասէ ի գիրսն իւր, եւ Հաւատեաւ ճառէ գյատկութեանցն. զոր եւ վասն անշփոթ մնալոյ յատկութեանցն յայտնապէս ի մի խօսին աւրս Հարքն Աթանաս, եւ Յովհան, եւ այլքն, որք զերկուս բնութիւնս ասացին ի մի անձն Քրիստոսի. բնդ որս եւ մեծն Գրիգոր աստուածաբանն՝ զնոյն ցուցանէ ի թղթին իւրում, որ առ Կղեդոն, ասելով. "Երկո՜ բնո՜ւթիւն, վասն զի ապրո՜ւած է՜ մարդ"։ Եւ դարձեալ զրէ յատուածաբանութեան ճառսն իւր այսպէս, թէ. "Ընդդէմ երբորդո՜ւթեանն, թանզի անդ յերկս անչնաւորո՜ւթիւնս զ բնո՜ւթիւն պեսաւնէ, եւ ասէ զ հո նչնաւորո՜ւթեան անին Բերկո՜ բնո՜ւթիւն"։ Դարձեալ նոքին՝ խառնումն բաժակին, որպէս ասացաք, ոչ ընդունին, եւ զերկու ներգործութիւնս աստուածային եւ մարդկային ոչ ասեն ի Քրիստոս, զոր ընդունի եւ պաշտե կաթողիկէ եկեղեցի աւրք. եւ այսպէս հրապուրելով մոլորեալքն պատուական արարին հայաստանեայցս եկեղեցւոյ ի կարգէ եւ յաւանդութեանց մեծի եկեղեցւոյն Հռոմայ. որոմ ամենայն եկեղեցի հաւանեալ։

Յաղագս որոյ գերերջանիկ Կաթողիկոսն մեր Գրիգոր, որպէս զի՝ միացուսցէ զմեզ դարձեալ ի մի մարմին եկեղեցւոյ սրբոյ, յօդեալ ի մի ճշմարիտ գլուխն մեր Քրիստոս. եւ զի այսպիսի արմատ դառնութեան ի վեր երեւեալ, որով բազումք ապականին, բարձցէ ի միջոյ, մեծաւ Հոգածողութեամբ քննեալ զաստուածային գիրսն, գՀատուատեալ ի սրբոց Հարցն վարդապետութենէ, եւ գկանոնեալ ի նոցին սահմանադրութեանցն, մանաւանդ թէ յաստուածաշունչ գրոց վկայութեանց. եգիտ ճշմարիտ եւ ուղիղ գոլ գկարգս եւ գաւանդութիւնս եկեղեցւոյն Հռոմայ, զոր ի խառնումն բաժակին ունի եւ ի Ծննդեանն եւ Մկրտութեան Տեառն, եւ յերկու բնութիւնան, զոր ի մի անձնաւորութիւն Քրիստոսի ասէ։ Սակս որոյ ինքն գրեալ ձեռօք իւրովք կանոնս եւ սահման մերոյս

եկեղեցւոյ. զոմն եւ հրամայեաց խառնել ջուր ի բաժակն, որպէս եւ այլ քրիստոնեայքն խառնեն. եւ զոմն Աւետեացն ըստ խարհրդեան ի մարտի ԻԵ. առնել, եւ զՅոննդեանն ի Դեկտեմբերի ԻԵ. իսկ զՄկրտութեանն ի Զ. Յունուարի. եւ զոմն Տեառնընդառաջին ի Փետրուար Բ. կատարել, եւ զփոխումն Տիրամօրն Յօգոստոսի ԺԵ. եւ զխաչավերացին՝ զոմն ի Սեպտեմբերի Ի. եւ զոմնս այլ օրըստն ահմանեաց ըստ այամուտութեան առնել. իսկ պատանդութեամբ ոմնքն, զոր ունէր եկեղեցիս Հայոց՝ այնպէս կալցին եւ ոմնեսցին:

Կանոնեաց եւ զերկու բնութիւն ի մի անձնաւորութիւնն Քրիստոսի յաղագս անշփոթ միաւորութեանն ասել, որպէս եւ ունի ուղղափառացն եկեղեցի: Եւ զի ի պատարագն Գոլբոտայ լեցի, եւ աստիճանաւորքն կացցեն յեկեղեցի ըստ կարգի. եւ զպահք ճրագալուցի Զատկին, զՅոննդեանն, եւ զՄկրտութեանն ձկամբ միայն բաւականալ եւ ձիթով, ըստ սովորութեան մեծի եկեղեցւոյն Հռոմայ. եւ զերեքօրեքեանն ահմանեաց ի մարդեղութիւնն Քրիստոսի ասել: Եւ երարձ զանէծան, որ յանիրաւ ժողովին էր վասն Ջրին եւ ոմնիցն: Եւ ապա կնքեալ ձեռամբ իւրով զկոնդակ նամակին, յորում դրեալ էր զկանոնս, առաքեաց զայն առ բարեպաշտ թագաւորն Լեւոն, որպէս զի ի դիպաւոր ժամանակի մեծաւ ժողովով եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց եւ հարց վանօրէից զոյն կանոնադրութիւն հաստատեսցեն յեկեղեցի Հայոց:

Այլ քանզի՝ որ շահմարտապետն է Հոգւոց, եւ իշխան կենաց, հովուապետն մեր քաջ, Տէրն մեր Քրիստոս, առ ի հանգուցանել զսա ի բազմավաստակ աշխատութեանց եւ քրտանց, զոր ունէր ի պահպանութիւն հօտին տեառն, վերափոխեաց զերջանիկ եւ զիմաստուն հովիւն առ ինքն. սակս որոյ ոչ ժամանեաց ի կատարումն առաջի եղեալ իրիս: Բարեպաշտ թագաւորն Լեւոն եւ Քրիստոսասէր պարոն Հեթում, որպէս զի մի ունայնասցի սիրոյ եւ միաբանութեան գործն, հրովարտակ արձակեցին ընդ ամենայն տեղիս տէրութեան իւրեանց, որպէս զի եպիսկոպոսք եւ վարդապետք եւ Հարքն ուր եւ իցեն, ժողովեսցին ի մի, հոգալ վասն աէրունական ոմնից եւ միաբանութեան սուրբ եկեղեցւոյն Հռոմայ: Որոց իբրեւ լուեալ՝ անդէն միագումար բազմութեամբ ժողովեալ ի թագաւորանիստ քաղաքն ի Սիս, ի տաճար սուրբ առաքելոյն Պետրոսի եւ Պօղոսի, ի Սուրբն Սոփիա, ի մեծի ողոգոմեան ոմնին: Էր անդ թագաւորն Լեւոն, եւ թագաւորահայրն պարոն Հեթում, եւ տէրն մեր պարոն Օշին, որ այժմու շնորհօքն Աստուծոյ թագաւոր, եւ սպարապետն Հայոց Օշին. եւ մարտաշխատն Սմպատ, եւ սենեսչալն Ռեմոնդ, եւ այլ եւս իշխանք եւ ազատորդիք Հայոց:

Եւ ապա ի մէջ բերեալ զմատեանս եւ զկանոնեալ ահմանս, որ ի կաթողիկոսէն վասն ոմնիցն եւ աւանդութեանցն

արարեալ էր, եդին առաջի ժողովոյն: Եւ բարեպաշտ թագաւորն Լեւոն հրամայեաց զամենայն մի բան միոյէ հաւատոյ եւ մանրամասնաբար քննել. եւ եթէ իցեն ճշմարիտ ընկալցին եւ հաստատեսցեն յեկեղեցիս Հայոց. ապա թէ ոչ, թողցեն եւ մնասցեն անվաւեր: Եւ քննեալ յոյժ ճշգրտութեամբ ժողովոյն՝ որպէս եւ հրամայեցաւ. նա եւս պահն, զի բան շաւղաց եւ կանոնաց առաքելոյն էր, եւ յոյժ ամրացուցեալ էր աստուածաշունչ գրոց վկայութեամբ. վասն որոյ յոյժ հաճոյ թուեալ ամենեցուն որ անդ ժողովեալ էին ժողով եպիսկոպոսաց, վարդապետաց եւ Տարոց, ընկալան որպէս զճշմարիտ եւ զառաքելական՝ զկանոնն հրամանի, զոր եւ փոխեալ ի մագաղաթի եդին ի գանձատունն եկեղեցւոյն յաւելուած գանձուց Տեառն: Եւ խաւարայան ամենեքեանն, զի բան հրամանի կանոնին՝ զՕնուֆրն Քրիստոսի կատարեցան ի Ն. Դեկտեմբերի, եւ արարեն խառնուածն բաժակին. եւ ի մի անձնաւորութիւնն Քրիստոսի առել զերկու բնութիւնն վասն անշփոթ միաւորութեանն, եւ ընդունել զեւթն սիեզերական ժողովն, եւ զամենայն սահմանադրութիւնս նոցա: Զինի որոյ՝ վասն Հաստատութեան կանոնիս, որ անդ ժողովեալ էին եպիսկոպոսք, վարդապետք եւ Տարք, սաստկացեալ իւրաքանչիւր որ ձեռամբ իւրով, զանուանս իւրեանց եդին ի նոյն կանոնի, եւ կնքեցին ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ, եւ յաւային մերոյ:

Եւ արդ՝ քանզի որ հակառակորդն է եւ թշնամի ճշմարտութեան եւ սիրոյ՝ բանսարկուն, ոչ կամի զմիութեան մարմնոյ եկեղեցւոյն Քրիստոսի, նա որ երբեմն մրրկածին փորձութեամբքն հեթանոսական բանսութեանց Տարկանէր զիմաստութեան տունն, եւ մոլորութեամբ չար հերձուածոյն խռովէր զեկեղեցի: Նոյն եւ այժմ յարոյց որս ոմանս ոգեաս եւ բնդդիմասացս ճշմարտութեանն. որոյ փոյթն է եղծանել զճշմարտութիւն կանոնիս, եւ զիաբանութիւն մեր, որ բնդ ուղղափառ եկեղեցիսն լուծանել եւ քակել. եւ դառ ի որոյ Հարցն կանոնեալ սահմանադրութիւնս, որ վասն աւանդութեանց եւ ծնիկ աերունականաց էր, անվաւեր եւ անընդունելի առնել, զոր եւ այսր անդր ընթացեալ՝ զաղաւեալ զճշմարտութիւն կանոնիս, որ Հաստատեալ եղաւ մերոյ եկեղեցւոյս ի մայրաքաղաքն Սիս, ի տուրբն Սոփիա՝ առելով, եթէ ընդդէմ աւանդութեանց սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին է եւ առաքելական կանոնացն. եւ այսպիսի անտաի եւ պատիր բանիւքն իւրեանց զբազում ի պարզամտացն խաբեալ՝ դարձուցանէին ի ճշմարտութենէ կանոնիս. եւ ժողովս եւ կոյտս առնէին, կոչելով ընդդէմ աւանդութեանց կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցւոյ սրբոյ:

Զոր լուեալ քրիստասէրն եւ բարեպաշտ թագաւորն մեր Օշին, առաքեալ ծանուցանէ սրբազան կաթողիկոսին տեառն կոստանդեայ. եւ նոյն ժամայն հրաման ժողովոյ հանեալ ընդ ա-

մենայն տեղիս տէրութեան իւրոյ, զի ուր իցեն եպիսկոպոսք եւ վարդապետք եւ Հարքը, ի մի վայր եկեալ Հոգւացեն յաղագս ճշմարտութեանն, եւ բարձցեն ի միջոյ զչարն, ըստ առաքելոյն, թէ. "Բարձէ՛ք զչարն ի ձեզ յիւրմէ, եւ թէ. Ոչ գիտէ՛, երթ գո՛ւր ի հոտ զանձնոյն գանգո՛ւածն ես՛՛: Եւ դարձեալ այլ ուրեք առէ, թէ. "Մի՛ ոք արմատ դառնութեան ի վեր երբե՛ւեալ ներիցէ. եւ նովա՛ բազո՛մք պղծիցին՛՛: Եւ ապա ի մի վայր մեր ամենեցուն ժողովեալ ի Հոյակապ եւ ի թագաւորական քաղաքն Աւտանայ, յանուանեալ անճառ սրբոյն Մինասայ, որ է ի թագաւորական պալատին, ի մեծի լաւաւորութեան ոճնին Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ.

Կաթողիկոսն Կաթողիկէ ամենայն Հայոց.
Յովհաննէս Արհիեպիսկոպոս Տարանի.
Կաթողիկոսն Արհիեպիսկոպոս Սսոյ.
Յովհաննէս Արհիեպիսկոպոս Տարօնոյ.
Յովհաննէս եպիսկոպոս Աւտանայ.
Յովհաննէս եպիսկոպոս Անազարբայ.
Յովհաննէս եպիսկոպոս Մամեստոյ.
Նեբսէս եպիսկոպոս Մալեւանի.
Սահփանոս եպիսկոպոս Բարձբերդոյ.
Յակովբ եպիսկոպոս Կապնոյ.
Գրիգոր եպիսկոպոս Մարաշոյ.
Աեսափ եպիսկոպոս Նփրկերտոյ.
Կաթողիկոսն եպիսկոպոս Անգուրիոյ.
Մարկոս եպիսկոպոս Կարուց.
Սահփանոս եպիսկոպոս Կողնիոյ.
Յակոբ եպիսկոպոս Սալամաստոյ.
Կաթողիկոսն եպիսկոպոս Մարանգուենեայ.
Սահփանոս եպիսկոպոս դրան Կաթողիկոսարանի.
Յովհաննէս վարդապետն.
Կիրակոս վարդապետ Անապատաւոր.
Գրիգոր վարդապետն Գերմաղբիւրայ.
Գրիգորիս վարդապետն.
Մարտիրոս վարդապետն.
Հայրապետ Հայրն Թիւրքիին.
Բարսեղ Հայրն Խորինին.
Օշին բարեպաշտ թագաւորն Հայոց.
Ալինախ որքայեղբայրն, Տէրն Տարսոնի եւ Լամբրոնի.
Պարոն Սմբատ Մարաջախտ Տէրն Ակռոյ.
Պարոն Հեթում մեծ Սպարապետն Հայոց.
Պարոն Ռեմունդն Սենեսալն, Տէրն Միքայէլիւին.
Պարոն Օշին Տէրն Կոռիկասոյ.
Պարոն Սմպատ Տէրն Սմպատակլայիին.

Պարոն Օշին Տէրն կոպիտաւայ.
Պարոն Լիկոս Տէրն խնձորովաւայ.
Պարոն Թորոս Պռակսիմոս Տէրն Ջոփբեկլային.

Եւ այլ եւս իշխանք եւ ազատորդիք Հայոց: Էր եւ աւագ գերէց Թագաւորին Թորոսի, եւ այլ եւս բազմութիւնք քահանայից եւ կրօնաւորաց:

Եւ ապա մի՛ք ի ձեռն առաւածաշունչ գրոց, եւ առ՛ք Հարց վարդապետութեանց, եւ կանոնեալ ասհմանաց ուղղափառ ժողովոց՝ զբազում ժամս տրամաբանել ընդ նոսա. ունայն եւ անօտի եւ առաւպելաբանութիւն ցուցաք զբառումն նոցա, եւ զոսք արդար եւ ճշմարիտ եւ ուղիղ զաւանդութիւն ժողովոց առ՛ք Հարցն, եւ Կաթողիկոսին մերոյ Գրիգորի: Եւ առաքի զի բան հետի եւ շաւղաց Սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին եւ առաքելական կանոնացն էր. եւ ոչ որպէս նոքա ընդունայնաբանէին: Վասն որոյ ի հաստատութիւն առաջին աւանդութեանց եւ կարգաց մեծի ժողովոյն որ ի Սիս, եւ մեք առաւ ժողովեալ եպիսկոպոսք, վարդապետք եւ Հարք՝ կանոնեմք հրամայելով զայս զի հրամանքն առաջին ժողովոյն պատուեցին իբրեւ զաւետարանական եւ զառաքելական հրաման. եւ ամենայն աւանդութիւնք որ ի նմա, եւ կարգ աէրունական ծոնից՝ անթերի լըմամբ կատարեցին յեկեղեցիս Հայոց: Եւ զայսոսիկ որ ընդդէմ եւ հակառակք գտանին մեր եւ առաջին ժողովոյն աւանդութեանցն եւ կարգացն, եթէ ի կարգաւորաց իցեն եւ եթէ յաշխարհականաց, ի ձեռն սրբոյ հրամանին՝ որոշեմք, եւ ի բաց հերքեմք զնոսա ի կաթողիկէ եւ առաքելական սուրբ եկեղեցւոյն Հռոմայ, ի բաց արտաքսեալ զնոսա ի մերոյ հօտէ եւ ի գութէ, մինչեւ ի ղջումն եկեսցեն: Յաղագս որոյ մի՛ք ընդդիմացի եւ հակառակ գտցի ճշմարտութեան կանոնիս մերոյ, զի մի ընդ պատուհասիւք եւ դատապարտութեամբ լինցի աստ եւ ի հանդերձեալն ի քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ: Եւ արդ՝ առ ի հաստատութիւն կանոնիս՝ մեք ամենեքեան որ աստ ժողովեալ, ստորագրեալ ձեռամբ մերով՝ իբրեւ զանուանս մեր եդաք ի տետրակ կանոնիս, եւ կնքեալ ամրացուցաք երդմամբ նշանի խաչին քրիստոսի եւ արբոյ աւետարանին:

Կաստանդին կաթողիկոս ամենայն Հայոց՝ կամեցայ եւ գրեցի:

Յովհաննէս Արհիեպիսկոպոս Տարսոնի. եւ այլքն ամենեքեան որպէս ի վերոյ:

Նաեւ ձեռագրեցին ամա բարեպաշտ եւ քրիստոսապօրթ ազատն Հայոց Տէրն Օշին: Եւ իմաստութեամբ աւելեալ, աստուածասէր Պարոն, որ եւ արքայելբայր Հայոց, Պարոն Ալինաքն. եւ մեծ Սպարապետն Պարոն Հեթում այլ եւ ազատաւորօք եւ իշխանօք Հայոց. ի փառս քրիստոսի Աստուծոյ յուսոյն մերոյ, որ է օրհնեալ ընդ Հօր եւ սուրբ Հոգւոյն յամենայն յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

ՅԱԻԵԼՈՒԱՅ Ժ.

ԳԻՐ ՀՐԱՄԱՆԻ ԴԵՍՊԱՆԱՑ ՀԱՅՈՑ [1]։

Յանուն Տեառն, ամէն։ Յարդոյ ի Քրիստոս Հայր՝ Տէր Մաղաքիա Եպիսկոպոս Հայոց, Սահփանոս երէց Ս. Երրորդութեան՝ առաջին ի Մէջ Հայոց, Աւետիք երէց Ս. Նիկողայոսի, Մկրտիչ երէց Ս. Յակովբայ, Մովսէս երէց Ս. Առաքելոյ, Վարդան երէց Ս. Գէորգայ, Ղազար երէց Ս. Գրիգորի, Կալոբերիոս [2]) Աւետիք Ս. Աբգենտիոսի, Առուածատուր երէց Ս. Սարգսի, Սիմեոն երէց Ս. Սարդսի, Սիմեոն երէց Ս. Սահփանոսի, Յովհաննէս երէց եկեղեցւոյ Ս. Սիմեոնի, Յակովբ երէց եկեղեցւոյ Ս. Կարապետի, Թովմաս երէց Ս. Նիկողայոսի, Յովհաննէս երէց Ս. Մարթայ, Յակովբ երէց Ս. Քառասնից, Թադէոս երէց եկեղեցւոյ Համբարձման, Զորպար երէց Սուրբ Թադէոսի, Մելիքսար երէց Ս. Սահփանոսի, Սիմեոն երէց Ս. Մարիամայ, Աբրահամ երէց Ս. Մարիամայ, Սարգիս երէց, Ս. Աբգենտիոսի, Առաուածատուր երէց Ս. Մարիամայ, Օլոյ պէյ Սանասայ, Խոճա Թաւաքալ Սիմիսեան, Էմիր պէյ Ս. Կատարինեայ, Աւաք պարան Պամիփոլեան, Պարան Խոյիշ Դորակալեան, Յարութիւն Պաքաշ, Համբարձում Ճրագարար [3]) Խոճա Եուսուֆ վաճառական, Էմիր պէյ Ս. Գրանչիսկեայ, Անդրեաս Կարապետ, Գաբրիպէյ Սարքսէյ, Թոգալպէյ Սանասայ, Էնմիպէյ Ակոբճան, եւ Ակոբճա Մարթադարձ, միաբանեցան յառաջիկայ դաշինս ընդ մեծարոյ եւ ազնուական Տեառն Պօղոսի կայսերական արգոյ հիւպատոսի ի Քեֆէ, ընդ պատուական Տեառն Լուքինեայ տէ Գագիոյ, եւ ազնուական Տեառն Կալէոթոյ տէ Կրիմալտիս գործակալացոյ եւ հոգաբարձուացոյ ի Քեֆէ. այսինքն է՝ գիտելով չափ՝ եթէ վաղ իսկ խոստումն լեալ է նոցա՝ առաքել ի Գենուա կամ առ ամենասուրբ Տէր մեր Քահանայապետ, կամ առ Սինհոդոն հրեշտակ մի, իբրեւ գեսպան նոցա յօգուտ ամենայն Քրիստոնէից, ինդրեն, զի նոյն մեծարոյ Տէր Հիւպատոսն ասցէ նոցա միջոց ժամանակի զերիս ամիսս, զի կարիցեն առաքել զհրեշտակ իւրեանց առ Կաթողիկոսն իւրեանց վասն առնելոյ զնորա հաւանութիւն։

Մեծարոյ Տէր Հիւպատոսն հաճեալ հաւանեցաւ ընդ այն եւ եառ նոցա զինդրեալ միջոյ ժամանակին, այլ այնպէս, զի եթէ, ինքն առաքի Կաթողիկոսն ոչ կամեսցի տալ նոցա զհրամանն կամ առաքել, եւ կամ եթէ վերոյ դրեալ հրեշտակն յառաջիկայ յե-

[1]) Մխիթէական — Լաւրենտեան Մատենադարանէն։

[2]) Լա. Calorerius.

[3]) Լա. Candelerius.

բիս ամիսս ոչ դարձցի այսր ի սրբոյ Կաթողիկոսէ, յայնժամ պարտ եւ պատշաճ է նոցա, եւ հաւանեալ իսկ են, յայդմ դիպուածի առանց իրիք ընդդիմութեան, առաքել առ ամենասուրբ Տէր մեր Քահանայապետ՝ կամ ի Գենուա կամ առ Սիւնհոդոսն, որպէս բարւոք թուեսցի նմին Հիւպատոսի, զվարդապետս ումն լի եւ ընդարձակ իշխանութեամբ եւ ընդհանուր հրամանաւ, զի վճարեսցին նմա եւ ընկերսցայ նորա համօրէն ամենայն ծախք զոր առնիցէ, եւ ամենայն ինչ իրք կամ վնասք, որոց հանդիպիցին ինքն եւ ընկերք իւր յերթալ իւրում եւ ի դառնալն. եւ այժմէն իսկ ընտրեն, եւ ընտրեալ իսկ համարին զնոյն վարդապետ յիրաւունս հրեշտակութեան եւ դեսպանութեան յանցանել անդ երից ամսոց, ըստ յառաջընթացս առաջարկութեանն՝ լի եւ ընդհանուր գործակալութեամբ, որպէս ի վերագոյնդ. այլ արդեամբք եւ զօրութեամբ այսր արձանագրի ոչ ոք համարիցի կապեալ կամ ընդհարկաւ ընդունելոյ զոր եւ պէտ դաշինս՝ բայց միայն ըստ հաճոյս նորին վարդապետի, որ ի նոցանէ յայդ իսկ առաքեալ է:

Արարաւ ի քեֆէ ի մեծի սենեկի նորին Տեառն Հիւպատոսի ի ՈՆԼԸ. ի հնգետասաներորդ ընդիկտիոնի, յընթացս Յունուարի, յաւուր երկուշաբաթուոջ՝ ընդ երեկոյս ժԹ. Մայիսի:

Վկայք կոչեցան եւ գրեցան Փինեատս տէ Քորռնաթոյ, Լափրանէսս տէ Լորթոյ, Քրիստոփորոս տէ Ռաինոյ,

† *ՈՆԼԸ. ի ԺԶ. Նոյեմբերի: Հանեալ ի հրապարակական արձանագրացս Բարթողիմեայ Նոտարի Կրեմիի, այժմ դիւանադպրի վերոյ գրեալ մեծարոյ Տեառն Պօղոսի կայսերական Հիւպատոսի, ի ձեռն իմ՝ Գրիգորի տէ Պէնէկասիոյ Նոտարի եւ դիւանադպրի նորին մեծարոյ Տեառն Պօղոսի կայսերական Հիւպատոսի, ըստ նորին հրամանի:*

Գրիգոր տէ Պէնէկասիոյ Նոտար եւ դիւանադպիր:

† *ՈՆԼԸ. ի ԺԳ. աւուր Մայիսի յաւուր երեքշաբաթուոջ ընդ երեկոյս ի պատշգամի:*

Ի ներքոյ ձեռնագրողքս, որ բացակայք էին, հաստատեցին զամենայն, որպէս վերոյ գրեալքն ասացին:

Ես Տիրիմ Պակալ կամ Տիրիմպաքալ.
Ես Ցովհաննէս որդի Պակալայ.
Ես Քոթալպէյ Մարգարեան կարկանայի.
Ես Պարոնվարդ Քանտեղերիոս.
Ես Պարոնվարդ Պակալ.
Ես Սահակաս ի Քուրմիայ.
Ես Աքիքպէյ Գաֆաֆ.
Ես Ստեփանոս, որդի Զաքարեայ երիցու.
Ես Քայարէս Փուիկոյ.
Ես Անդել ի Ս. Երրորդութենէ կարկանայի.

եւ Սիմոն կարկաչայի Ս. Առեփաննեայ.
Գայիչ երէց եկեղեցւոյ Հայոց.
Վկայք. Մկրտիչ Մարտիրոսեան եւ Ամթ. Նիեւա կանրատեննկոս, ի այն կոչեցեալք եւ գրեալք:

† Ընկը ի նմին ի ԺԶ. աւուր Նոյեմբերի: Հանաւ օրինակս ի վերոյ, ի հրապարակական արձանագրաց առաջի եղեալոյ ի Բարթաղիմեայ նոտարէ ի ձեռն իմ՝ վերոյիշեալ Գրիգորի նոտարի եւ դիւանապետի, ի հրամանէ նորին Տեառն Հիւպատոսի:

Գրիգոր Պենդատեան նոտար եւ առենապետ:

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԺԱ.

ԴԱՒԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՒԱՏՈՑ ՋԱՓԱՐԻՒՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ· ԹՈՒՂԹ ՆՈՐԻՆ ԱՒՐ ԳՐԻԳՈՐ ԺԳ· ՓԱՀԱՆԱՑԱՊԵՏ[1]։

Ցանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, ամէն: Ես հնազանդ եւ խոնարհ ծառայ Աստուծոյ Ազաբիա վարդապետ ի կարգէ սուրբ Անտոնի ճգնաւորին, եւ աստուածային պարմանեամբն բնաթեալ կաթողիկոս փոքր Հայոց ի Սիս քաղաքի, ի փառս Աստուծոյ Բարձրելոյն ամենակալին, եւ ի պատիւ երանելոյն Մարիամայ միշտ կուսին եւ սուրբ առաքելոյն Պետրոսի եւ Պօղոսի, եւ սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին եւ սրբոյն Սոփիայ տէր եկեղեցւոյն կաթողիկոսարանի, կայս սուրբ Հաւատոյ դաւանութիւնս, որ բերիցէ մեր վէքին եւ կարդացէ յանուն մեր, եթէ պիտոյ իցէ, առաջի սրբազան Տեառն մերոյ Տէր Գրիգորի, պարմանեամբ Աստուծոյ Բաբ ԺԳ· եւ առաջի սուրբ ախոռոյն առաքելական եւ Հռոմէական՝ ներքեւ վերակացութեան լուսապայծառ Տեառն Տէր Ճուլէս Անդռնիս Գարտինալ առեղա Սեւերինոս, մեր վերակացուն ազգիս Հայոց· վասն կորզութեան եւ հաստատութեան հնոյն միաւորութեան մերոյ ընդ սուրբ Հռոմայական եկեղեցւոյն եւ վասն ընդունելութեան առաքելական օրհնութեան եւ հաստատութեան մեր կաթողիկոսարանին, եւ վասն զի բնակցութիւք գՀանդերձն կաթողիկոսութեան, որպէս որ էր սահմանքն ի հնումն ընդ մեր առաջնորդացն ի ձեռն պարոն տիրոջն Տէր Տօն Լէոնարտոս Միտոնեայ եպիսկոպոսին, որ է նուէրք առաքելական աթոռոյն առաքեալ ի մեզ ընդ խրատիւ եւ ընդ հաւատոյ եղբարցն մերոյ եպիսկոպոսաց եւ արքեպիսկոպոսաց եւ անուանիք մեր ազգին: Այսօր կարդամք եւ առանդեմք այսպէս:

Այս է դաւանութիւն հաւատոյ Փրանկաց եւ քրիստոնէից:

Հաւատամ բոլորով սրտիւ եւ խոստովանիմ բերանով, որ մի է Աստուած ճշմարիտ ամենակալ անփոփոխելի անտանելի եւ յաւիտենական, որ է Հայր եւ Որդի եւ Հոգի սուրբ, մի էութեամբ եւ երեք անձամբ, Հայր անծին, Որդի ծնունդ ի Հօրէ միայն, եւ Հոգին սուրբ բղխումն յաւիտենական ի Հօրէ եւ ի Որդւոյ, ոչ թէ որպէս ի յերկուց իսկզբանց կամ ի յերկուց շնչէ, բայց ի յերկոցունց որպէս ի մի իսկզբանէ ընդ մի շնչէ· Հայրն ոչ է Որդի կամ Հոգի սուրբ, Որդին ոչ է Հայր կամ սուրբ Հոգի, Հոգին ոչ է Հայր կամ Որդի . . . . .

Այլ եւ հաւատամ եւ խոստովանիմ, զի որպէս Աստուծոյ միածինն է հաւասար Հօր բնութեամբ, որ եւ է միշտ ընդ Հօր եւ

[1] Վատիկանեան Մատենադարանէն։

ընդ Հոգւոյն սրբոյ ի կատարման ժամանակի, որ հրամայեաց խոր-
հրդեամբ զնորհուրդն անտանելի աստուածային ողորմութեամբն.
վասն զի լուսաւորէ զմեզ ի մեղացն Ադամայ եւ յաղտեղութենէ
այլ մեղաց մերոց, եւ վասն զի փրկեսցէ զմեզ ի մահուանէ եւ ի
դժոխոց, մարմնացաւ ի Հոգւոյն սրբոյ ի յարգանդ մաքուր յԵրա-
նելոյն Մարիամայ միշտ կուսէն, եւ էառ ճշմարիտ եւ կատարեալ
զբնութիւն մարդկային, որ է մարմին եւ Հոգի բանական ի միու-
թիւն անձինն Աստուծոյ, այնչափ միութիւն, զի միայն ինքն է
Քրիստոս Աստուած եւ մարդ, որդի Աստուծոյ եւ որդի մարդոյ. եւ
այսպէս՝ զի մի բնութիւնն ոչ խառնի ընդ միւսն, եւ ոչ միոնն ան-
ցանէ ի միւսն, եւ ոչ միոնն կործնչի, բայց ի մի անձն են երկու բնու-
թիւնք կատարեալք՝ աստուածային եւ մարդկային ընդ բնական
իւր բնութեամբն. երկու կամք եւ երկու ներգործութիւն, եւ այս
կերպիւս է մի Քրիստոս միայն: Եւ որպէս կերպարանն Աստուծոյ
ոչ խափանէ զկերպարանն ծառայի, այսպէս եւ կերպարանն
ծառայի ոչ պակասեցուցանէ զկերպարանն Աստուծոյ. վասն այն
որ է ճշմարիտ Աստուած նոյն ինքն է ճշմարիտ մարդ, է Աստուած,
զի ի սկզբանէ էր Բանն եւ Բանն էր առ Աստուած, եւ Աստուած
էր Բանն, է մարդ վասն զի Բանն մարմին եղեւ եւ բնակեաց
ի մեզ . . . .

Նմանապէս հաւատամ հաւատարմութեամբ եւ քարոզեմ զի
ինքն Քրիստոս որդի Աստուծոյ է մարմնացեալ ճշմարտապէս, եւ
ծնաւ յԵրանելոյն միշտ կուսէն Մարիամայ. վասն որոյ խոստո-
վանիմ որ ինքն կոյսն է ճշմարիտ Մայր Աստուծոյ եւ Աստուածա-
ծին . . . . Այլ եւ հաստատապէս հաւատամ զամենայն ինչ հին
կտակարանացն կամ թէ Մովսեսի օրէնքն եւ այլ . . . (Հոս գանց
կ'առնենք կաթոլիկէ հաւատոյ խոստովանութիւնը՝ եօթը Ս. Խոր-
հրդոց վրայ, որ գրեթէ նոյն է Փլորենտեան ժողովին մէջ եւգե-
նիոս Գ. Քահանայապետին Հայոց միութեան համար տուած
կոնդակին հետ, եւ կ'անցնինք ուրիշ մասերուն:)

. . . . Այլ եւ հաւատամ զի այնքիկ, որ են ապաշխարեալ
ճշմարտութեամբ եւ են մեռեալ ի սէրն եւ ի շնորհն Աստուծոյ
յառաջ քան զվճարելն առաջի դատաստանին Աստուծոյ իւրոց մեղաց
ընդ պտղով արժանի ապաշխարութեան, իւրեանց Հոգիքն մաքրին
յետ մեռանելոյն՝ ապաշխարութեամբ քաւարանին, եւ վասն լի-
նելոյ փրկութիւն այս ապաշխարութեան շահին զբարութիւն կեն-
դանի հաւատացելոց, որպէս որ սահմանք է եկեղեցւոյ: Եւ Հոգիք
այնոցիկ, որ յետ մկրտութեանն ոչ են անկեալ բնաւ ի յաղտ
մեղաց, այլ եւ այն Հոգիքն որ յետ մեղանչելոյն են ապաշխարեալ,
որպէս ի վերոյ ասացեալ է, ասեմք եթէ առ ժամայն են ընկա-
լեալ ի յերկինս, եւ տեսանեն համարձակ զԱստուած բարձրեալն
երիս եւ մի ճշմարիտն. բայց միոն առաւել տեսանէ քան զմիւսն,
որպէս ուրիշ ուրիշ ըստ արժանեաց: Եւ Հոգիք այնոցիկ որք

մեռանին ի մեղս մահացու, կամ թէ ի մեղս ի սկզբնականս մի՞ն, առեմք եթէ առ ժամայն իջանեն ի դժոխս եւ տանջին յաւիտեանս յաւիտենից ի տանջանս զանազանս: Այլ եւ եւս ընդունիմ եւ հաւատամ հաստատութեամբ զդաւանութիւն հաւատոյ առեալ ի ժողովն Նիկիայ ԳՃԺԸ հայրապետացն, եւ ի ժողովն Կոստանդնուպոլսի ՃԾ հայրապետացն, որ զդաւանութիւնն միշտ պահեալ է մինչեւ յայսօր անխափան եկեղեցին, այսպէս.... (Հոս հաւատոյ Հանգանակը ամբողջ դրուած է): Խոստովանիմ, ունիմ եւ քարոզեմ, զի մի է ինքն Աստուած եւ կատարած է հին եւ նոր կտակարանացն, որ են ի յօրինացն եւ ի մարգարէիցն եւ յաւետարանէն: Վասն որոյ փչմամբ յինքեան Հոգւոյն սրբոյ առաքեալքն ի հնոց եւ ի նորոց կտակարանացն խօսեցան, վասն որոյ ես ընդունիմ զամենայն դիրք գկանոնիկեալս, որ ընդունի Հռոմէական կաթողիկէ եկեղեցին, եւ են այսոքիկ ի հնոց կտակարանաց, Ե. գիրք Մովսեսի որ են Արարածք, Ելք, Ղեւտականք, Թիւք, երկրորդ օրէնք: Եւ Ցեսու, Դատաւորք, Հռութ, եւ Դ. Գիրք թագաւորաց. Ը. Գիրք եփրեմին (Լուսանցին մէջ. առ.ըց) առաջին եւ երկրորդն, եղբա կոչեցեալ Նեեմիա. Տուփիթ, Յուդիթ, Եսթեր, Յոբ. Դաւթի Սաղմոս, ՃԾ փոխն, Առակ Սողոմոնի, Եկեղեցական, երգ երգոց, Իմաստութիւն, Գիրքն Եսուայ որդւոյ Սիրաքայ, Եսայիայ, Երեմիայ, Բարուքայ, Եզեկիէլի եւ Ժ ան փոքր մարգարէքն, որ է Ցոզիա, Յովէլ, Ամովս, Աբդիաս, Յովնան, Միքիա, Նաւում, Ամբակում, Սոփոնիա, Անդէաս, Զաքարիա, Մաղաքիա, Ը. գիրք Մակաբայեցւոց, առաջինն եւ երկրորդն: Եւ գիրքն նոր կտակարանացն են Դ. Աւետարանիչքն՝ ըստ Մատթէոսի, ըստ Մարկոսի, ըստ Ղուկասու, ըստ Յովհաննու, եւ Գործք Առաքելոցն գրեալ ի Ս. Ղուկայ աւետարանչէն, ԺԴ գիրք Ս. Պօղոսի առաքելոյն. Ա. Հռոմայեցւոց, Բ. ի Կորնթոս. Ա. ի Գալատիա, Ա. Եփեսացւոց, Ա. Փիլիպեցւոց. Ա. Կողոսացւոց. Բ. Թեսաղոնիկեցւոց. Բ. Տիմոթեոս, Ա. Տիտոսի, Ա. Փիլիմոնի, Ա. Եբրայեցւոց: Բ. Ս. Պետրոսի առաքելոյ. Գ. Գիրք Ս. Յովհաննու առաքելոյ. Ա. Ս. Յակոբոս առաքելոյ. Ա. Թադէի առաքելոյ. Տեսիլ Յովհաննու առաքելոյն: Այլ եւ ընդունիմ կարգաւ եւ ընդ յիսաւրկեալ եմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոդոսն Նիկիայ զառաջինն ԳՃԺԸ հայրապետացն եւ խոստովանիմ եւ դաւանիմ եւ հնազանդեմ զամենայն ինչ որ այն սիւնհոդոսն հրամայեաց. նզովեմ զամենայն ինչ որ այն ժողովն նզովեաց, եւս առաւել զհերձուածողութիւնն նզոված արիանոսայն եւ զիւրեանց առաջնորդն զԱրիոս, որ լրբութեամբ ասաց թէ Որդին Աստուծոյ ոչ է ծնեալ յէութենէ Հօր յաւիտենական, բայց է ստեղծուած յոչընչէ եւ ժամանակաւ: Նմանապէս դրկեմ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոդոսն Կոստանդինուպոլսի զառաջին ՃԾ հայրապետացն եւ հաւատամ զամենայն ինչ, որ այն սիւնհոդոսն հրամայեաց, եւ նզովեմ զա-

մենայն ինչ, որ նզովեաց, եւս առաւել զՀերձուածողութիւնն նզովեալ Մակեդոնի, որ լրբութեամբ ասաց թէ Հոգին սուրբ ոչ է հաւասար յաւիտենական եւ նոյն էութեանն Հօր եւ Որդւոյ, վասն որոյ ոչ է Աստուած, այլ ստեղծուած: Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ Սիւնհոդոսն Եփեսոսին զառաջինն ԲՃ հայրապետացն, եւ հաւատամ զոր ինչ որ այն սիւնհոդոսն նզովեաց, եւս առաւել զՀերձուածողութիւնն նզովեալ Նեստորի, որ եգ ի քրիստոս երկու անձն, եւ ասէր թէ մարմին ոչ է առեալ ի Բանին Աստուծոյ ի միութիւն անձինն. բայց է օրբեալ սրպէս զմի տաճար վասն բնակութեան միայն, եւ եթէ զքրիստոս ոչ է պարտ կոչել Աստուած մարմնացեալ, բայց մարդ բարձեալ զԱստուած, եւ եթէ զսուրբ Կոյսն Մարիամ իւր մայր ոչ է պարտ կոչել Աստուածածին, բայց քրիստոսածին:

Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոդոսն քաղկեդոնի զՃԼ. հայրապետացն, որ չորրորդ սիւնհոդոսն կաթողիկէին. հաւատամ եւ հնազանդեմ զամենայն ինչ, որ այն սիւնհոդոսն հրամայեաց, եւս առաւել նզովեմ զՀերձուածողութիւնն Եւտիքէսի եւ Դիոսկորոսի աղեքսանդրացւոյ, եւ զիւրեանց պատճառն, որք լրբութեամբ ասացին թէ քրիստոս յետ միութեան Բանին ընդ մարմնոյն ոչ են երկու բնութիւնք անարատք եւ կատարեալք առանց շփոթման եւ առանց խառնման ընդ միութիւն անձինն. եւ նզովեմ զերկրորդ սիւնհոդոսն եփեսացւոց, որ է ընդ դողութեամբ վասն կարողութեան եւ չարութեան Դիոսկորոսի, որ հաստատեաց զնզովեալ Հերձուածողութիւնն Եւտիքէսի, եւ ապանեցաւ Երանելի Փլաբիանոս եպիսկոպոսն Կոստանդնուպոլսի, եւ վարեցաւ հրեշտաւին մեծի հայրապետին Հռոմայ, եւ ընդ երկիւղ սրոյ ճորվեաց զամենայն եպիսկոպոսունս հաստատել զինչ որ ինքն կամեցաւ: Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոդոսն Կոստանդնուպոլսի զերկրորդն ՃԿԵ հայրապետացն, որ է հինգերորդ կարգն սիւնհոդոսացն կաթողիկէից եւ հաւատամ զամենայն ինչ, որ այն սիւնհոդոսն նզովեաց եւս առաւել նզովեմ Հերձուածողութիւնն Պետրոսի, Անթիմոսի եւ Սեւերիոսի, եւ այլ որք համարեցան եթէ նոյն ինքն բնութիւն աստուածութեան երկք անձանցն խաչեցաւ վասն մեր. վասն որոյ ասէին ի սուրբ Աստուածն թէ, Որ խաչեցար վասն մեր: Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոդոսն Կոստանդնուպոլսի զերկրորդն ՌՃՁԹ հայրապետացն, որ է վեցերորդ սիւնհոդոսն ի կարգն կաթողիկէից, եւ հաւատամ զամենայն ինչ որ նզովեաց, եւս առաւել զնզովեալ Հերձուածողութիւնն Սերճիոյ եւ Բիւզոյ եւ Պօղոսի եւ Պետրոսի. Ջերոյի, Մակարիոյ եւ Թէոդորոսի, որք եգին ի քրիստոս մի կամք եւ մի գործ, եւ վասն որոյ ասացին, որ եգին ի քրիստոս մի կամք եւ մի գործ եւ վասն որոյ ասացին ընդ Եւտիքոսի, թէ քրիստոս է միայն մի բնութիւն:

Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոդոսն Նիկիոյ զերկրորդն ՃՀԶ հայրապետացն, որ է եօթներորդ կարգին սիւնհոդոսաց կաթողիկէիցն, եւ հաւատամ զամենայն ինչ որ հրամայեաց եւ նզովեմ զամենայն ինչ, որ նզովեաց եւս առաւել զնզովեալ հերձուածողսութիւնն Իգոնոգլաստից, որք ասացին թէ պատուական պատկերն Քրիստոսի եւ սրբոցն պարտ էր հանել յեկեղեցւոյն եւ այրել որպէս զկուռս պատկերք: Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոդոսն Փլորենցիոյ, քան զՃԽ հայրապետքն ասելի եւ հաւատամ զամենայն ինչ որ հրամայեաց վասն բժման Հոգւոյն Սրբոյ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ եւ վասն սրբութեան հացի բաղարջի կամ խմորեալ, եւ վասն քաւարանին, եւ վասն երանութեանն Հոգւոյն, եւ առաջնորդութեան մեծի հայրապետին Հռոմայ. եւ զԸ խորհուրդ եկեղեցւոյն եւ ի գրոց կանոնէից, եւ նզովեմ զամենայն ինչ, որ այն սիւնհոդոսն նզովեաց: Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զայլ ամենայն ժողովս, որ ընդունի եւ հաստատէ սուրբ կաթողիկէ եւ առաքելական Հռոմայ եկեղեցին: Եւս առաւել զսուրբ սիւնհոդոս կաթողիկէ Դրենդիոյ քաղաքի յետոյ արարեալ. եւ նզովեմ զամենայն հերձուածողսութիւնն եւ զհերձուածողսն, զոր նզովէ սուրբ կաթողիկէ եւ առաքելական Հռոմայ եկեղեցին, եւ ամենայն խոնարհութեամբ եւ պատուելով եւ գրկիւ ընդունիմ զամենայն ինչ, որ ունի եւ ուսուցանէ այս եկեղեցիս: Այլ եւ ընդունիմ խոնարհութեամբ զայն վարդապետքն եւ իմաստունքն եւ սուրբ հարքն, զոր հաստատէ այս Հռոմայ եկեղեցին: Եւ ունիմ եւ խոստովանիմ զի սուրբ ամենայն առաքելական եւ մեծ Հայրապետական Հռոմէական ունի զառաջնորդութիւն ի յամենայն աշխարհս. եւ այս Հայրապետս Հռոմէական ի յանձին առնէն երանելւոյն Պետրոսի՝ գլխաւոր առաքելոյն, եւ է ճշմարիտ փոխանորդ Քրիստոսի եւ գլուխ ամենայն եկեղեցեաց Հայր եւ վարդապետ ամենայն Քրիստոնէից, եւ իւրեանն է տուեալ լի իշխանութիւն ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ ի ներքոյ երանելւոյն Պետրոսի ի Հովուել եւ դարմանել զեկեղեցին կաթողիկէ գՀանրական. եւ զիութիւն այս եկեղեցւոյն Հաստատեմ, եթէ պարտ է ընդունել այսչափ որ ես խոստովանիմ, եթէ ոք որ լինիցի արտաքոյ յայս կաթողիկէ եկեղեցւոյն, նա՝ եւ ոչ կարէ ունել բաժին կենացն յաւիտենից: Այլ եւ ասելի ուխտեմ որպէս զորդի հնազանդութեան հնազանդել միշտ հաւատարմութեամբ ի կարգս ի հրամանս ի կապանս եւ ի կանոնս սրբազան Տեառն մերոյ Տէր Գրիգորի ազգմութեամբն Աստուծոյ՝ Բաբ ԺԳ. եւ այլոց մեծ Հայրապետացն Հռոմայ իւր անձկակցելոց [1]), որք մտանեն օրինօք յաթոռն առաքելական:

[1]) Ի լ. յետեւոցաց:

Զայս ճշմարիտ կաթողիկէ Հաւատոյ զոր այժմ եմ թամանեն ճշմարտութեամբ, եւ խոստովանիմ եւ ունիմ զայս վճիռս անարատ եւ անխափան մինչեւ յետի շունչն կենաց իմոց, պահեմ հաստատութեամբ Աստուծոյ օգնականութեամբն եւ խոստովանիմ միշտ եւ առնեմ որչափ կարեմ, որ իմ հնազանդեալքն եւ այնոքիկ, զոր ես կու հովուեմ ի յիմ աստիճանն, զի իւրեանքն պահեսցեն եւ ուսուցանիցեն եւ քարոզեսցեն որպէս վերոյ դրեալն, զի լինի այսպէս։

Ես Ագարիա կաթողիկոս Փոքր Հայոյ ի Սիս խոստովանիմ եւ երդնում, եւ այսպէս Աստուած ինձ առաջնորդեսցէ եւ այս սուրբ աւետարանքս Աստուծոյ։

Ես Ագարիա Վարդապետ Փ. կաթողիկոս Փոքր Հայոյ ընդունիմ եւ հաստատեմ զամենայն ասացեալս իմ ձեռագրովս զոր լուծեցայ։

Ես Պազար եպիսկոպոս Հալապ քաղաքի առնեմ վկայութիւն որպէս Տէր Ագարիա կաթողիկոսն մեր յառաջն քան զգալն ի Հալապայ յետին ժամանակս վասն Սիս գնալուն, ընդունեցաւ եւ յայտնեաց զասացեալ դաւանութիւն լուծմամբ եւ հատիր կայքն ի յայս յայտնութիւն բազում քահանայիւք եւ այլ եպիսկոպոսիւք, եւ նմանապէս մեք եւ այլքն ընկալան եւ ընդունեցաք, կատարելապէս եւ զառով, եւ վկայութիւն առնեմք, որ կնիքն եւ ձեռագիրն ըստուգ ձեռամբ կաթողիկոսին է ի վկայութիւն այսմ դրեցի իմ ձեռօքս եւ կնքեցի կնքաւ Մայիս Ա. շաբաթ։

ՏՐԱԶԱՐ
ԱՐՀ ՓՍ ԵՊ
ԻՍԿՈՊՈՍ ԾՈՒ

Ես Գրիգոր սարկաւագ Հայոց Հալպայ բռնաւգեմ եւ առնեմ վկայութիւն, որ հրամանաւ Տէր Ագարիա կաթողիկոսին մերոյ Փոքր Հայոց, որ թարգմանեցի եւ դրեցի հաւատարմութեամբ, որչափ որ կարացի եւ գիտացայ զայս դաւանութիւն սուրբ Հաւատոյ ի Հայոց լեզու ի պատմութենէ զոր արար ինձ Տէր եպիսկոպոս Սիդոնի. ի Ֆրանկի եւ յարապի լեզուէ եւ ես դրեցի ի Հայերէն, եւ առնեմ վկայութիւն եւ ստուգութիւն, որ ասացեալ մեր կաթողիկոսն Ագարիայն յետ յոյժ մտածութեան եւ զբաղից բազում անգամ ի հետ պարոն Տէր Սիմոնիա եպիսկոպոսին ի վերոյ ասացեալ դաւանութեանն, կարդաց եւ յայտնեաց զամէնն ի խօսաց ի խօս ի յատաք բաժին իւր եպիսկոպոսացն եւ երիցանց ի տունն եպիսկոպոսութեան եկեղեցւոյն Հալպայ եւ յետոյ ի վանքն Կաթողիկոսութեան ի Սիս քաղաքի. եւ ընդունեցաւ յայտնապէս եւ դաւանեաց եւ ձեռագրեաց իւր ձեռօքն եւ մուհրեաց իւր մու-

հրոմին կաթողիկոսութեան ի յամէն թուղթ, զի ես անապի եւ հատիր էի եւ թարգմանիչ, եւ ի յաւուրս ճշմարտութեան դրեցի զաս ի միս քաղաքի: Ի թվին Հայոց ՌԼԴ ի Մայիսի Ա. շաբաթ եւ իմ մէօհրին տեղն եղի զնշան սուրբ Խաչին:

✠

Ասկից ետև՝ Հայերէն քառատունն վերջը՝ երկու տաղերէն վկայուած՝ որոնցմով, Առաքելական նորէնէ կանոնական օրինացն կարգեն ե. պ. որ հինգ ամ ի հինգ ամ մի անգամ ընդհանուր ժողով ընեն ամեն Էջմիածին տեղը, Ազարիա կաթողիկոսին նոյն պատուիրելը տալ ե. իսկ առաջին երեք տարին ոչ պտղատրուելը ե:

Ասկից ետև՝ Հայերէն քառատունն վերջը՝ երկու տաղերէն վկայուած՝ որոնցմով, Առաքելական նորէնէ կանոնական օրինացն հաստատեն ե. պ. որ հինգ ամ ի հինգ ամ մի անգամ ընդհանուր ժողով ընեն Էջմիածին տեղը, Ազարիա կաթողիկոսին նոյն պատուիրելը տալ ե. իսկ առաջին երեք տարին ոչ պտղատրուելը ե:

վերոյիշեալ Ազարիա կաթողիկոսին՝ առ Գրիգոր ԺԳ. Քահանայապետ գրած եւ իւր ձեռօքը առտրագրած թուղթը, որ է.

ԱՌ ՍՐԲՈՒԹԻՒՆ ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈՑ ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՊԻ ԳԺ.

Առ Սրբազան եւ երանելի Հայրն Հայրապետաց եւ իշխան ամենայն կաթողիկոսաց Տէր մեր Գրիգոր աստուածային ողորմութեամբ Բաբ Հռոմայ եւ պետ ամենայն Քրիստոնէից աշխարհի:

Վեհապատիւ եւ պատուական հաւատոյ դլուխ պանծալի պետրոսի վիմի առաքելական սուրբ ամուսին քոյ եւ արի պարծանաց պարծանք դիտապետիդ Գրիգորիոս սուրբ Բաբիդ, հաստիպ համանմանն քաւակ եւ զաղափար նորին կանոնական օրինացն հրամանատու անտես եւ հազարապետ անհատ գանձուն բաշխող ..... ի հուսկ ակարացեալ յամենայն կարդաց եւ յամենայն սահմանաց նուազ ապդէ Հայոց անուամբ լոկ առաջնորդես Ազարիա կաթողիկոս Սոյ՝ սիրով Առաւած սուրբ Հոգւոյն ժամանեալ հասցէ Յիսուսաւանդ ողջոյն եւ համբոյր սրբութեան գլուխդ վերնատանն առ սուրբ գարշապարիդ քո: — (Այսպիսի եւ սանոց նման խօսքերով՝ իր յարդութիւնը, սէրը եւ հպատակու-

թիւնը առ քահանայապետն Հռոմայ յայտնելէն ետքը, նոյն կաթողիկոսը հետեւեալները կը գրէ։)

Ծանիցէ քո արքունիդ, որ այժմ ասարի մի է երբ եկին ի Սիս քաղաքին սիրեցեալ եղբայրն մեր Տէն Լէոնարտոյ Սիսոնեայ եպիսկոպոս հրեշտակ քո Արքունեանդ գրովն քով Երանութեանդ առ Խաչատուր Կաթողիկոսն ողորմածին իմ առաջնորդին, զոր ես էի վէքիլ ընդհանրական եւ օգնական եւ ուխտ էի արարեալ, որ ես անձամբս գայի երկրպագել Սրբոյն Պետրոսի եւ Պօղոսի եւ տալ զպարտական հնազանդութիւնն ի յանունն այս մեր կաթողիկոսութեանն առ աթոռն առաքելական եւ առ քո արքունիդ երանելի Հայր, որպէս էր պարտքն մեր յառաջ քան զայս օր, բայց վասն մեռելութեան առաջեալ կաթողիկոսին, եւ վասն չարաչարանացն եւ աշխատանացն, որ եկն ի վերայ մեր եւ առանց իմ կամացն առի զկաթողիկոսութիւնն եւ ոչ կարացի կատարել զնմ խօսքն զոր խոստացայ վասն զի երկայի յայլ մեծ փորձանաց, եթէ ես ելանէի ի յիմ բնակութենէն, ճարտարեցայ ի յընտրել եւ յուղարկել ի յիմ անձին տեղն իմ զրով վկայութեամբն զնմ եղբայր վարդապետն Յովհաննէս եպիսկոպոսն հաստատող եւ քարոզող եւ պարկեշտ վարուք ճգնութեամբ ի փոքունց. գայս իմ գիրս տակաւին իւր ձեռօքն անկեալ յերկիր առաջի քո մեծի աթոռոյդ երկրպագեմք զարբազան ոտիդ քո երանութեանդ եւ ամենայն հնազանդութեամբ եւ խոնարհութեամբ խոնարհեալ առ տուրբ կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցին հռոմէական ի յիմ կողմանէ եւ ամենայն իմ եպիսկոպոսաց եւ քահանայից եւ ժողովրդոցն. եւ խնդրեմք զքս տուրբ օրհնութիւնն առաքելական եւ գհաստատութիւնն ի կաթողիկոսութիւնն մեր, եւ գհանդերձն կաթողիկոսութեան եւ զամենայն շնորհս, որ տանկանք է տալ մեր նախնեացն եւ այլ կաթողիկոսացն։ Մի զարմանայցէ քս Սրբութիւնդ, թէ բազում մեր նախնիք ոչ են պահեալ զայս պարտս տուրբ եւ բարի տահմանքս ի յերկրպագել տուրբ աթոռոյն Հռոմէական եւ ճանաչել զմայր եւ վարդապետ, զոր բազում անգամ արարեալ են. վասն այնորիկ է պատճառ կռիւն եւ հեռաւորութիւն աշխարհիս, որ եմք ի նեղքոյ իշխանութեան, վասն զի եմք իբրեւ զմի այգի առանց պարապի եւ պահնորդի ցրուեալք առ եւ անդ. եւ եմք զետ ոչխար ի մէջ գայլոց եւ որպէս դգառինք ի մէջ առիծուց. եւ ամենեքին եմք գերի ի նեղքոյ անողորմ տէրանց, որք վասն մեղաց մերոց ամենայն օր տանջեն եւ չարչարեն զմեզ ազահութեամբ եւ ոչ կշտանան բնաւ, զի տնանկ եւ աղքատք եմք եւ ոչ կարեմք շարժել քայլ մի առանց երկիւղի եւ մեծ փորձանաց։ Ունիմք ահա գրեալ զգրեալ գիրս մեր հնոց նախնեացն զմեծ սիրելութիւն եւ զեղբայրութիւնն մեր թագաւորաց ի հետ թագաւորացն Հռոմայ եւ զհնազանդութիւնն Հայրապետացն եւ կաթողիկոսաց մերոց առ Հայրապետն Հռոմայ, որպէս էր այն

հնազանդութիւնն սրբոյն Գրիգորին Լուսաւորչին առ սուրբ Բաբն Սեղբեստրոս եւ զմիութիւնն Կոստանդիանոսի թագաւորին ընդ թագաւորին մերոյ Տրդատայ, մկրտեալ գաս Գրիգորի լուսաւորչին եւ եղ զանուն իւր Յովհաննէս, եւ ընդ այլ թագաւորաց մերոց, որք ոչ զգենուին զքաղցն, եթէ ոչ բերէին հրեշտակք մեծի Հայրապետին Հռոմայ, երբ որ մեր կաթողիկոսքն աւրհնէին ի սուրբ Հռոմայ եւ ի հրեշտակէն առաքելական. բայց փոխեն տէրութենէն եւ իշխանութենէն փոխեաց զամենայն ինչ ի մեծամեծ ինաս ի վզեն մեզ: Ունիմք ի վկայութիւն այսմ ամենայնի զարբազան ոսկերս բազկի սրբոյն Սեղբեստրոսի եւ զբազկն սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին, եւ զբազկն սրբոյն Նիկողայոսի, զայս երեք բազուկս առեալ են ի յարծաթի մէջ յեռեալ ակամբ պատուականօք, եւ են պատուեալ եւ փառաւորեալ ի յայս Սիս քաղաքիս ընդհին Աստուծոյ եւ են բազում միթր, եւ հանդերձ մի եւ ամթոռ մի երկաթի հայրապետական, եւ է հին յոյժ գանձ առեալ. եւ դիտենք ամենայն ծերոց խօսքն, զի ուղարկեալ են ի Հռոմայ ի յամթոռն առաքելական առ կաթողիկոսն մեր առաջնորդական. եւ այս բաւական էր ժրել զմեզ եւ առնել որչափ որ պարտ էր մեզ ընդ սուրբ եկեղեցին Հռոմէական, բայց յեռոյ առաք, որ քո Սրբութիւնդ արժանի արար ուղարկել ի մեզ զաստուածեալ հրեշտակն մեր եղբայրն Սիմոնէոյ եպիսկոպոսն, զի յառաջմանէ ի Սիս եւ այժմ ի հալած կացաք իմացաք եւ գիտացաք զդէմութիւն եւ զմտածութիւնն եւ զշտապն առանձնական, որ քո Սրբութիւնդ ունի ի մեզ քո որդւոյդ Հայոց, աւելի քան զայն ընդ հանրական, որ ունին ամենայն քրիստոնեայք. քանզի ի Հռոմ տուեալ ես քո Երանութիւնդ ազգի եկեղեցի եւ օթարան եւ բազում ողորմութիւն եւ յեռոյ մէկ գաւառաւն մի վանն ուսուցանելոյ աղայոյ Հայոյ, եւ տուեր ես շինել նոր պատմագիր գեղեցիկ ի Հայոյ լեզու, եւ քանզի քո Սրբութիւնդ կու կամի օգնել եւ կանգնեցուցանել զմեզ ի յայսմ տնանկութենէս հոգեւոր եւ մարմնաւոր, եւ վասն գտանելոյ զմեզ քո Սրբութիւնդ առնէ որպէս բարի Հովիւ, որ թողու զիննսուն ոչխարն վասն գտանելոյ զմին որ կորուսաւ, եւ վասն միաւորելոյ զմեզ ի գոգն սուրբ եկեղեցւոյն Հռոմէական առնես որպէս առնէ Հաւ իւր ձագերուն, եւ որպէս առնէ ողորմած մայրն որդւոյ իւրոյ սիրելոյ. եւ որ արար Հայրն անառակ որդւոյն:

Վասն որոյ վառեցաւ այսչափ հուրս ի սիրտս մեր, եւ եմք բորբոքեալք, այսպէս որ փուշիմանեմք զանցեալ ժամանակն. եւ ուրախանամք ի ժամանակս առաջիկայ եւ յուսամք զի ուրախացուք շատ աւելի վասն ժամանակին որ գալոյ է. վասն որոյ անդադար գոհութիւն մատուցանեմք Տեառն Աստուծոյ մերոյ եւ ասեմք ընդ երանելի Առաքելոյն. Հաւատարիմ է Աստուած, որ ոչ թողէ զմեզ փորձել առաւել քան զկարն մեր, այլ ընդ

փորձութեան տայցէ օգնութիւն, վասն զի զուք կարիցէք համբերել. Օրհնեալ է Աստուած Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, Հայր գթութեանց եւ Աստուած ամենայն մխիթարութեանց, որ մխիթարէ զմեզ ի նեղութեան մերում, եւ մեք եմք որպէս զերկիր ցամաքեալ, որ կու Հայի ջրոյ, որ ի յերկինից, եւ որպէս փափաքէ եղջերու յաղբերս ջուրց, եւ որպէս ատաւճն Հայի ցօղոյն, այսպէս զմեզ մեր սիրեցեալ եղբայրն պարոն Տէր Տօն Լէմպարտս եպիսկոպոսն Հրեշտակ քս Սրբութեանդ, երբ հանդիպեցաւ մեզ քս ուրհնութիւնն առաքելական, եւ երբ մխիթարեաց զմեզ զրով քով լի շնորհօք, եւ երբ աջողեաց մեզ բազում բանիւք եւ ուրախացոյց զմեզ իմաց առնելով անչափ ազէկութիւն եւ շնորհք որ քս երանութիւնդ արար եւ առնէ մեր ազգին Հայոց: Վասն զի ամենեքեան ի միասին եւ յամենայն մեր պատարագն եւ յաղօթս աղաչեմք հանապազ վասն երկայն աւուրց եւ կենաց առողջութեանց վասն քս Սրբութեանդ, եւ վասն բարձրանալոյ քս ամենայն առաքելական եւ եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ վասն միաւորութեան քրիստոնէից եւ զամենայն ինչ որ գիտէ քս Սրբութիւնդ պիտոյ է մեզ. եւ մինչ էաք ի Հալապ յետ անգամ եւ ճարտարեալ եղաք վասն այլ ուրիշ կուսոյ եւ մեր ազգին մէջն. նա այս առացեալ մեր եղբայրն Սիսոնեայ եպիսկոպոսն երբեմն զգաւանութիւնն սուրբ Հաւատոյ թարգմանեալ ձեռամբ սիրական արդւոյն մերոյ առաքելական Գրիգորի ի Հայոց գիր եւ ի լեզու եւ քաջութեամբ ասացեալ պարոն տիրոջն եւ զի ասացեալ դաւանութիւն է ուղարկեալ ի քս Սրբութենէդ եւ ի որբոյ եկեղեցւոյն Հռոմէական կաթողիկէ եւ առաքելական, որ անեաւն է ի հոգւոյն սրբոյ, եւ ոչ կարէ սղալել: Ընկալաք ի վերայ մեր աչացն եւ գլխոյն եւ կարգացաք առաջի մեր եպիսկոպոսացն եւ քահանայիցն եւ ժողովրդոցն ի Հալապ եւ ի Սիս եւ ձեռնադրեցաք եւ մուհրեցաք մեր մուհրովն կաթողիկոսութեան եւ կու ղրկենք այս զրով զասացեալ Յովհաննես Վարդապետ եւ եպիսկոպոսդ մեզ ի փոխանորդ, եւս առաւել կու ուղարկենք ի հետն զասացեալ Գրիգոր սարկաւագն քանի մի տղայով վասն ումանն ի դասատուն, եւ առաջնաշունչ գրքով մի Հայոց, վասն զի ի յամենայն ազգս Հայոց, որ է շատ եւ բազում ճարով թէ գտուի Ի. առաջնաշունչ բնդ ամէնն. եւ կու նայի գինն Ռճ. կամ Գճ ֆլի (ֆլորինի) մէկն եւչն գտուիլ. եւ յոյժ պիտանի է վարդապետաց եւ հայրապետաց եւ քահանայից: Գիտեմք Հայը սուրբ որ բազում դրամ խարճ կու լինի ի յայս պատմայս, բայց ապաւինելով ի քս առատաձեռնութիւնդ Երանութեան Քո ի բազում շահս հոգեւորս, որ առնիցէ քս Սրբութիւնդ ամենայն մեր ազգին եւ այնոցիկ, որք փափաքեն ուսանել զՀայոց լեզուն եւ զգիրն: Խնդիր ունիմ ապաւինելով ի քս Սրբութիւնդ զայս շնորհս առաւել եւ ի յայս պատմայս կարէ ծառայել ասացեալ Յովհաննէս եպիս-

կապոն եւ Գրիգոր Սարկաւագն եւ Մարգոս Անդանիս որդի Աբգարայ, որ իւր Հայրն հաւակացող էր. բայց զԳրիգորն առաւել պատմեին Համար կատարկենք. վասն որոյ յանձն առնեմ գալոց քո Սրբութեանդ. քան որ կարեմք։ Նմանապէս եղոյց մեզ պարոն Տէրն Սիմոնոյ եպիսկոպոսն զդառնալ տարւոյն եւ վասն նորոգման տաճարից, եւ զպատճառիս. բայց մեք միայն ոչ կարեմք խախտել յառաջ քան զայլ ազգիք, վասն զի առժամայն լինէաք ըմբռնեալ ի յանօրինաց թէ միութիւն արարիք ընդ Փառանկաց, եւ ոչ ունիմք դիրք, որ խօսին այսմ տուեալ մեզ Վէքիլ գալոցեալ վարդապետ Յովհաննէս եպիսկոպոսն, որ ուսանիցի լաւ զայս տուեալ բերէնս. բայց մեր ազգին տուեալ ուղարկեցէք, զի ամենեքին ուսանիցիմք եւ մեք լինիցիմք առաջինքն, եթէ այլք գայցեն զհետ մեր. եւ զամենայն ահն եւ վախն եւ պակասութիւնն եւ զպէտս մեր ահա մեք ասացաք եւ բացաք ասացեալ Տօն Լէոնարտոս Սիսոնեայ եպիսկոպոսին. վասն որոյ եւ կարացէ առանձին գրել եւ ծանուցանել քո Երանութեանդ, եւ առ պայծառապան Տեառն Ճուլիս Անդռնեւ Գաբրինալ Սանդա Սեվերինոս մեր Վերակացուին, զի ի մեր կողմանէ ծանուսցէ քո Սրբութեանդ ամենայն իրաց, եւ աղաչեմք զքո Սրբութիւնդ, զի մի մոռասցես զմեզ ի մաքրափայլ աղօթս քո։

† Գրեցաւ թուղթս ի Սիս քաղաքի։ Ի թվին Հայոց ՈԼԴ. ի Ապրիլի ԻԹ. օրն շաբաթի։

Ցանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ։

Մեք յետնագրեալքս արքեպիսկոպոսք եպիսկոպոսք եւ երիցունք եւ աբեղայք եւ ժողովուրդք Հայոց հնազանդեալք կաթողիկոսութեան փոքր Հայոց ի Սիս քաղաքի եւ յեկեղեցիս կաթողիկոսարանի Սուրբ Սոփիայ առնեմք վկայութիւն եւ առեմք ճշմարտութեամբ որպէս Տէր վարդապետ Ազարիայն ծառայեաց ի յառացեալ կաթողիկոսարանն Վէքիլ ընդ հանրական եւ օգնական բազում ամք ի ժամանակս ողբմած մեր Խաչատուր կաթողիկոսին, մինչդեռ կենդանի էր, զի ծեր մարդ էր առելի քան զշ ամաց, վասն զի այլ ոչ կարէր ծառայել կաթողիկոսութեան եւտուր իշխանութիւն կաթողիկոսութեանն եւ արար եպիսկոպոս ի յեկեղեցին կաթողիկոսարանին Սուրբ Սոփիայ համաւ մեծ եւ յաւելի բաժնոյ եպիսկոպոսաց եւ քահանայից եւ ժողովրդոց մեր կաթողիկոսարանին, եւ ետուր զմուհրն կաթողիկոսութեան ի ձեռին իւրում, եւ յինքն էր ապրպարէր զամենայն ինչ. եւ զինչ որ առնէր նա ընդունելի էր, եւ յետ մեռանելոյն ասացեալ ողբմածին կաթողիկոսն մեր Տէր Խաչատուրին, Տէր Ազարիա, վարդապետ եւ եպիսկոպոսն ընկալեալ եղեւ կաթողիկոս. եւ առաջի բազում եպիսկոպոսաց եւ քահանայից եւ ժողովրդոց եղեւ ի նստուցանել յաթոռն կաթողիկոսարանի ի Սիս քաղաքի, որպէս

որ մեր սահմանին է, եւ այսօր ընդունելի յամենայն կաթողիկոսարանի, եւ է մեր Կաթողիկան, եւ արժանն կատարեալ զպարտականն հնազանդութիւնն, որպէս որ սահմանք է տալ ամենայն մեր կաթողիկոսացն, որք եղեն յառաջմանէ: Վասն որոյ վճռիագեմք եւ հաստատեմք ամենայն պարտական աղաչանօք զորքութիւն Տեառն մերոյ Գրիգորի Բաբին եւ Սուրբ Ամենայն առաքելական Հռոմէականն, զի հաստատեսցէ ի մեզ զաթոռն Աղարիա Վարդապետ մեզ Կաթողիկոս, եւ զի տուեալ լիցին իրեանն զամենայն իշխանութիւն եւ զշնորհս, որ սահմանք է տալ այլոց կաթողիկոսաց եւ յեռաց երկրպագեմք առից Սրբութեան քո երանելի Բաբիդ Գրիգորի ԹԳ. փոխանորդ Քրիստոսի եւ յանձին առեղն սրբոյն պետրոսի գլխաւոր առաքելոյն, աղաչեմք եւ հնդրեմք զիւր սուրբ օրհնութիւնն եւ զշնորհս եւ մի մոռանայք զմեզ զաղքատս եւ զանանկս ի յիւր սուրբ աղօթիցն, եւ ի վկայութիւն բանիս այս ամենայնի գրեցաք գայս գիրս ի Սիս եւ ձեռադրով մերով եւ մատրեցաք մեր մատրան. ի թվին Հայոց ՌԼԴ (1585) ի ապրիլի Թ. օրն շաբաթի:

ԵՍ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
Զեթա (Տ. Կ.) նոյ
կա. հաստատեմ զամենայն զոր
ինչ գրեալ է:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
(Տ. Կ.)
Աշատու, հաստատեմ զամենայն
ինչ:

ԵՍ ՊԱՋԱՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՀԱԼՊԱՅ
(Տ. Կ.)
կա. հաստատեմ զամենայն զոր ինչ գրեալ է:

(Տ. Կ.)
Մերոյ շահ իշխան աթոռակալ
Սոյ հաստատեմ զամենայն զոր
ինչ գրեալ է:

(Տ. Կ.)
Լիպարիտ իշխան աթոռակալ
Սոյ հաստատեմ զամենայն զոր
ինչ գրեալ է:

†
Յանուշ իշխան աթոռակալ
հաստատեմ զամենայն զոր ինչ
գրեալ է:

†
Մզատի պռատախլարիպի ազգ
իշխան Սիսա հաստատեմ զամենայն զոր ինչ գրեալ է:

†
Ես Տէր Յովհաննէս ի Հալպա
հաստատեմ զամենայն ինչ
գրեալ:

ՅԱԻԵԼՈՒԱՅ ԺԲ.

ՊԻՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԾԱՌԱՅ ԾԱՌԱՅԻՑ ԱՍՏՈՒԾՈՅ Ի ՄՐՏՆՋԵՆԱՒՈՐ ՑԻՇԱՑԱԿ ԻՐԱՑ

Մինչեւ զարձեալ էր յաշխարհէ աստի առ Հայր Որդի Աստուծոյ Միածին՝ զաստուածային կարգաւորութիւն եկեղեցւոյ իւրոյ, որպէս երանելի Լեւոն Ա. Քահանայապետ նախորդ մեր ազդ արար [1]), այնպէս յօրինեալ կարդայր, զի ի նմանութեան անդ պատուոյ, յառաքեալս, իսկ եւ այլակերպութիւն յիշխանութեան. ընտրութիւնն զոյդ հաւասար ամենեցուն իցէ, այլ միաւ եւ եթ, այն է՝ երանելւոյն Պետրոսի շնորհիցի զեր ի վերոյ ամենեցունն լինել: Քանզի ոմա միայնում ի Քրիստոսէ Տեառնէ բարձրագոյն իշխանութիւն աւանդեցաւ՝ արածելոյ ոչ միայն զպաւինս, այլ եւ զոչխարս եւս. այսինքն է՝ վարելոյ զտեսչութիւն եւ առաջնորդելոյ տիեզերական եկեղեցւոյ, այնպէս զի՝ այն որ զՊետրոս՝ Հովիւ ոչ ծանիցէ, ի Քրիստոսի հօտն ոչ իցէ: "Ի ձեւոյ ասի յօրինուածոյութեանն, ասէ նա ինքն երանելին Լեւոն, ընտրութիւն ի մէջ եպիսկոպոսաց ծագեցաւ, եւ տեսչութեամբ մեծաւ յօրինեալ յարդարեցաւ, զի մի ամենեքին զամենայն անձանց սեպհականեսցեն, այլ զի իւրեն մի մի յիւրաքանչիւր գաւառի, որոյ վճիռ նախամեծար ի մէջ եղբարց համարիցի, եւ զարձեալ ոմանք ի մեծագոյն քաղաքս կարգեալք ընդարձակագոյն զհոգաբարձութիւնն ունիցին, եւ նոքօք հոգ համօրէն եկեղեցւոյ ի մի կետ յաթոռն Պետրոսի ընթանայցէ, եւ երբէք հակառակ ինչ գլխոյ իւրում ոչ ելանիցէ: Քանիւզի այդպիսի եպիսկոպոսապետացն եւ պատրիարքացն եկեղեցական յօրինուածոյութիւն յայտնապէս նշանակի:

Աստի գՆեա եկն, զի ի հոյակապ քաղաքս եւեթ, յորս երանելին Պետրոս զեկեղեցիս հաստատեալ էր, ի հնուճն պատրիարքականն արժանապատուութիւն յօրինեալ յարդարեցաւ: Վասն այնորիկ եւ պատրիարքացն այնոցիկ՝ ոչինչ այնպէս ցանկալի էր քան զայն, իսկ եւ իսկ յետ ընտրութեանն առնուլ թուղթ հաստատութեան յաթոռոյ աստի Ե. Պետրոսի, քան զի գիտէին, եթէ, Տեառն շնորհելով, ի նմանէ արժանաւորութիւն ամենայն քահանայից կայ ի հաստի, եւ ի նմանէ պատրիարքականն իսկ ճոխութիւն բխէ: Վասն այնորիկ խնդիրք գՀաւատոյ եւ զբարեկարգութեանց՝ ծանուն եւ դժուարինք՝ առաջի այսր աթո-

[1]) Թուղթ առ Անաստ. Թեսաղոնիկեցի:

ոչ ելանէին, որ միայն զամենայն հերետիութիւն յառաջ իսկ քան զահմանադրութիւնս ընդհանուր ժողովոյ իւրով ճոխութեամբն կարճեալ, եւ վասն իրաց բարեկարգութեան համօրէն եկեղեցւոյ, յորժամ պէտք լինէին, օրէնս եդեալ ինամ առնուլ: Եւ զայսր ազահմանադրութեան գմիշտն եւ զմեծաւ զգուշութեամբ պահպանութիւն եկեղեցւոյ, գործք ընդհանուր ժողովոց, օրինադրութիւնք Հարց սրբոց, եւ յիշատակարանք համօրէն եկեղեցական պատմութեան այնպիսի ինչ յայտնութեամբ յանդիման առնեն մեզ, մինչեւ ոչ ումեք երբէք յառաջ քան զմեհարեր հերձուած Արեւելից՝ ժառել յերկբայս արկանել զայս դերագոյն ճոխութիւն քահանայապետացդ Հռոմայ:

Թէպէտեւ հերձուածն այն ի կենդրոնէ միութեան պատուհասեաց հերձեաց զրեթէ զամենայն արեւելեան եկեղեցիս, սակայն եւ այնպէս զկաթողիկէ ճշմարտութիւնս զայս յեկեղեցւոջ նահատակեալ կամ թէ դոնեայ արմատաքի խլել ի հոգւոց Արեւելեցւոց ոչ կարաց: Քանզի ոչ միայն անբաւ բազմութիւն ազգաց ի խաւարէ հպատակութեանն եւ հերետիութեան ի գիտութիւն ճշմարտութեան կոչեցեալք՝ յայս եկեղեցի Հռոմայ վասն իւրոյ առաւելագոյն դիւրաւորութեանն յամենայն կուսէ եկին ի միաբանութիւն եւ բազումք եւս դիմեալ գան օրըստօրէ. այլ նաեւ նոյն իսկ եկեղեցիք արեւելից յամենայն նուագի զի ի տուն Հայրենի՝ Տեառն ազդմամբ՝ դարձ արարին, ոչ միայն զդիւրաւորութիւն պատուոյ, այլ եւ զկրաւորութեանն՝ զընտրհեալն ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ երանելոյն Պետրոսի եւ նորին յաջորդաց յաթոռն Հռոմայ՝ հանդիսիւ խոստովան եղեն: Զայս դիւրաւորութիւն, զոր հնագոյն իսկ սիւնհոդոսք, եւ համօրէն եկեղեցի ծանեաւ եւ կալաւ միշտ ի պատուի մեծաւ յարգանաւք, տիեզերական Փլորենտեան ժողովն, յորում Յունաց նուիրական առաջնորդքն ընդ Լատինացւոց միաբանք եղեն, իւրով հրամանակարգ վճռովն հաստատոյ մեծաւ շքով հաստատեաց, որպէս զի ամենեւին իսկ անպատասխանի մնասցեն, որք զայնպիսի յայտնական ճշմարտութիւն ուրանալ կամիցին:

Եւ երանի՛, եթէ զայս Քրիստոնէական հաւատոյ հրամանակարգ վարդապետութիւն արեւելեան Առաջնորդք անյապդպդ պահէին: Ջանկանէին արդեօք եկեղեցիք նոցա յայն եղկելի հանգամանս, յոր գտանին յետ երեւելոյ եւ նորոգելոյ հերձուածոյն այնորիկ: Այնու զի՛ բայ յայլեւիցն դժնդակայ, որ յետ նոցա ուրացութեանն Աւաքելական Աթոռոյ՝ եկին հասին ի վերայ նոցա, այժ եւ զօրութիւն կանոնայ եւ եկեղեցական բարեկարգութեանցն պայծառութիւն եւ սրբոյ նուիրապետութեան կարգ եւ վայելչութիւն եղծան յայժ առ նոսա: Եւ բազ անքննին գտանին Աստուծոյ՝ առաջնորդք եկեղեցեացն այնոցիկ, որք զդերագոյն Հովուին եկեղեցւոյ զճոխութիւնն արհամարհեցին զկար-

գեաղն յաստուածաւատ, ինքեանք ընկճեցան եւ անկան ընդ լծով աշխարհականաց եւ անհաւատից եւս, մինչեւ ոչ ձեալ ի նոսա ողջ եւ անարատ ոչ կարգաւորն եւ անմիջնորդական իրաւասութեան եպիսկոպոսաց ի վիճակի իւրեանց, եւ ոչ պատրիարքային կանոնական ճախուճեան ի վերայ եպիսկոպոսաց իւրեանց, զորս զաիրացեալն կղերականաց իւրեանց հակառակ խրատու Առաքելոյն եւ արուարքոյ կանոնացն օրինաց, նոքին կղերականքն եւ ժողովուրդք հակառակ կանոնացն օրինաց, արկանեն յարժանապատուութենէ իւրեանց եւ կամ յանդգնապոյնս եւս՝ տիրական օրինակաւ բռնադատեն զնոսա հրաժարել յայնմանէ:

Ընդ այնչափ թշուառութիւն արեւելեան եկեղեցեաց գթացեալ Քահանայապետացդ Հռոմայ՝ Նախորդաց մերոց, զամենայն հնարս հնարեցին ածել ժողովել միաւանդամ զաշխարս մոլորեալս ի միգաւթի Քրիստոսի: Եւ մեծաւ փութով այնմ ուշ եդեալ՝ յամախ իսկ եառն Արեւելեայց թուղթս, եւ Շրջաբերականս, դումարեցին ժողով, Տիեզերական սիւնհոդոս, եւ առաւել քան զայս առաքեցին յարեւելս որս առաքելականս, զի քրտամբք նոցա եւ վաստակօք եւ տքնութեամբ, այգիք ծաղկեալք երբեմն ի հնուն, հաւակ ուրեմն միաւանդամ, փթթեսցին: Եթէ արդիւնք իրացն լի բովանդակ զպտուղ ինամոցն եւ զվաստակոցն ոչ եառն, սակայն ընդունայն ինչ ոչ եղեն. այնու՝ զի բազմաց մոլորութեանն խելամուտ լեալ՝ թողին զայն եւ մերժեցին զհերձուածն եւ փութացան դառնալ ի միութիւն եկեղեցւոյ. ի սոսին, զանց զայլովքն արարեալ, զՀայաստանեայս ընծայեցուցանել արժան է: Եւ զի թէպէտ առ մարդկեղէն տկարութեան, վասն անօրէնութեան մարդկան եւ դառնութեան ժամակաց, ոչ մի անգամ եւեթ Առաջնորդք նոցա դարձան ի մոլորութիւն. բայց եւ այնպէս՝ ի միջոց նոցին իսկ Հայոց ոչ պակասեցան արք մեծարոյք, որք Տեառն օգնականութեամբ զօրացեալք՝ փոյթ յանձին կալան գկամաւորիկ ճշմարտութիւն եւ զմիութիւն անդրէն նորոգել: Այսպիսի ոք եղեւ եւ Աբրահամ Պետրոս Առաջին, վկայեալ ի բազում վիշս, եւ ի տառապանս վասն կամաւորիկ հաւատոյն հաստատութեան, զոր Բենեդիկտոս Քահանայապետ ԺԴ. նախորդ մեր Պատրիարք կիլիկիայ եղ. եւ յետ նորա մի ըստ միոջէ անընդհատ փոխանակեցին Պատրիարք, եւ ամենեքին յարեցան հաստատութեամբ յայս Աթոռ Առաքելական: Զքնաղ օրինակ հաւատոյ եառն եւ Հայք բնակիչք կոստանդինուպոլսի եւ արուարձանեայ գաւառաց, թէպետեւ խոճապետալ տագնապեցան ի հալածանացն յարուցեալոյ, սակայն օտարանալ ի կամաւորիկ հաւատոյ բնաւ չառին յանձն, վասն այնորիկ եւ լրջմտութեամբ զանհնարին ազէտսն կրեցին:

Սակայն՝ ամենակալն Աստուած ողման չարեաց այնոցիկ դնել հաճեցաւ՝ ձայն զօրութեան տուեալ մեծանուն դեսպանաց Իշխանաց քրիստոնէից, արկ ի միտս Մեծի Ինքնակալին Ութմանաց

բաժանել ի դլխավին կաթողիկեայ Հայս ի հերձուածոզաց անտի՝ եւ գնասին ի մշանջենաւորս հանել յազատութիւն ի դլխովին յամենայն հպատակութենե պատրիարքաց հերձուածոզաց, ի հնազանդելոյ նոցա ընդ որով անկեալ էին, եթէ յիրս նուիրականս եւ եթէ ի քաղաքականս։

Յայնժամ իբրեւ ընդհեցաւ ազատութիւն եկեղեցւոյ Հայոց կաթողիկեայց, հաճոյ եղեւ պիսկ քահանայապետի Ութերորդի՝ Ս. Յ արժանի նախորդի Մերոյ՝ կանգնել զնախագահական եւ զարքեպիսկոպոսական Աթոռ Հայոց ի Կոստանդինուպոլիս Առաքելական թղթովն "Որ ի վաղուց հետէ,,. զոր կնքեալ կնքով ձկնորսի առաքեաց ի վեցերորդ աւուր ամսեան Յուլեայ, յամի Տեառն հազարորդի ութհարիւրորդի երեսներորդի՝ որպէս զի յայս Աթոռ երանելւոյն Պետրոսի, զնա պնդապոյնս եւս յօդիցէ. եւ բատ առաւելութեան կոչդութեանն ի խոստովանութեան կաթողիկէ ճշմարտութեան կացցեն անդրդուելիք եւ առատ պտղով բարգաւաճեսցեն։ "Զի ի Պետրոս, որպէս ուսոյցն յիշատակեալ Ս. Լեւոն, [1]) ամենեցուն զօրութիւն հաստեալ պնդի, եւ առաջնային շնորհացն օգնականութիւն այնպէս կարգեալ է, զի հաստատութիւնն՝ որ ի քրիստոս Պետրոսի շնորհի, ի Պետրոսէ յլոց առաքելոց ասցի,,։

Այսպէս ի յարդարել ըստ պատշաճի իրաց կաթողիկէ կրօնից հիմնարկութեամբ նախագահականն Աթոռոյ յիշատակելոյ, մարթացաք յետ ամաց ինչ զոյլ եւս եպիսկոպոսական աթոռս [2]) կանգնել, զԱռաջնորդս նոցա օգնականս տուեալ նախագահ Արքեպիսկոպոսի Կոստանդինուպոլսի Հայոց։ Նա մանաւանդ՝ եւ զեպիսկոպոսական աթոռ Հայոց ի Սպահան գհաստատեալն ի մէնջ արտաքոյ սահմանաց եկեղեցական դաւառի Կոստանդինուպոլսի, առ ժամանակ մի օգնական նմին նախագահի կարգեալ [3]) հրամայեցաք, մինչեւ ածեսցի թիւ կաթողիկեայց օգնականութեամբ Տեառն, եւ մեք զոյլ պատշաճագոյն օրինակս խնամ տանել մարթացուք աթոռոյն այնորիկ։

Թէպէտեւ բարւոքն յաջողութեամբ յօրինեալ յարդարեալ էին իրք Հայոց ի գաւառի Կոստանդինուպոլսի. սակայն լաւ եւս երեւէր նոցա զնախագահական աթոռ Կոստանդինուպոլսի եւ զպատրիարքականն Կիլիկիոյ յարել ի մի, եւ զայս միութիւն նոքին իսկ Հայք ոչ եթէ միանգամ եւ եթ ի բարեյիշատակ նախորդէ մերմէ Գրիգորէ քահանայապետէ ժողովէ, եւ ի Մենջ խնդրեցին։ Սակայն պատճառք ծանուցք եւ իրաւացիք արգելին զկատարումն ոխտի նոցա։ Այլ յետ մահուան Բարեյիշատակ Գրիգորի Պե-

[1]) Խօսք Գ. Լեւոպէտ. ամբարձ. իւրոյ։
[2]) Թղ. Առաքելակ. Ընդհանր. Universi 30. Մայր. 1850։ Տէրոխան. Assidua 9. Մայ. 1865.
[3]) Թղի Առաք. Ա. Գերջոյն. Ad supremum. 30 Մայր. 1850.

տրոսի Աւթերտրդի՝ վերջնոյ Պատրիարքի Կիլիկիայ, եպիսկոպոսք Պատրիարքական վիճակին այնորիկ ի սիւնհոդոսական գումարման վան ընտրութեան Յակոբդի նորա զնոյն խորհուրդ միաբանգամ խորհեցան եւ առ հասանելոյ ի կէս նպատակին զՊատուական նշոյլր մեր Անտոն Հասունեան ցայն ժամ Արքեպիսկոպոս Կոստանդինուպոլսի Հայոց ընտրեցին կամ խնդրեցին ի Պատրիարք Կիլիկիայ, եւ ազաչեցին զՄեզ, մեծաւ խոնարհութեամբ, որպէս զի ոչ միայն զայն ընտրութիւն հաստատիցեմք, այլ զի եւ զվերագոյն ճառեալ միաւորութիւնն երկոցունց աթոռոց Հայոց շնորհել հաճիցիմք, եւ այսու օրինակաւ կաթողիկէ Հայոց զվայելչականն յօրինուածութիւն, եւ զկարգ միութեան շնորհիցեմք, եթէ ըստ իրաւացանութեան եւ եթէ ի բարեկարգութեան:

Արդ՝ ի ձեռն մեծարոյ եղբարց Մերոյ Ս. Հռոմէական եկեղեցւոյ Կարդինալաց՝ վերակացուաց Ժողովոյ Տարածման Քրիստոնէական Հաւատոյ ի գործս Արեւելեան եկեղեցեաց, ճշդիւ գտակաւ զերան քննեալ, պատշաճ գատեցաք լսել աղաչանաց նոցա:

Վասն այնորիկ Հայցեալ զաստուածային շնորհացն օգնականութիւն ի յարդարել զայսչափ եւ զայսպիսի գործ նշանաւոր ի գովեստ եւ ի պատիւ Ամենակալին Աստուծոյ եւ Ս. Աստուածածնի Մարիամայ անարատ յղացելոյ եւ երանելի Առաքելոց պետրոսի եւ պօղոսի, եւ ի բարձրութիւն կաթողիկէ Հաւատոց, Առաքելական ճոխութեամբ, որ տուեալ է մեզ յընդհանուր եկեղեցի պատճենիս հրամարակիս այսորիկ ընկենմք եւ եղծանեմք զնախագահական եւ զԱրքեպիսկոպոսական յորջորջումն, որով վերագոյնդ յիշատակեալ Պիոս նախորդ մեր՝ իւրով Առաքելական Թղթով զեկեղեցի Հայոց Կոստանդինուպոլսի զարդարեաց: Ապա՝ եւ նովին իշխանութեամբ զեկեղեցական զԿոստանդինուպոլսի գաւառ Հայոց ի մշանջենաւորս յարեմք ի Պատրիարքութիւն Կիլիկիոյ, պատուէր տուեալ, զի Պատրիարքն նոր եւ յաջորդք նորա վարեսցին յօրջորջմամբ Պատրիարքաց Կիլիկիայ Հայոց, եւ զի բնակութիւնն նոցա լինի ի Կոստանդինուպոլիս քաղաքի, եւ զեկեղեցի Կոստանդինուպոլսի կարգաւոր իրաւասնութեամբ վարեսցեն: Կամիմք իակ՝ զի իվերոյ գրեալ Պատրիարքութիւնն ամփոփեցի ընդ սահմանօք, զոր այժմ Կիլիկիայ Պատրիարքութիւնն եւ Կոստանդինուպոլսի Նախագահութիւնն ունին:

Այլ որպէս զի գոգցես նորա այս հաստատութիւն Պատրիարքութեան Հայոց, լինի ի շահ օգտի հոգւոցն բարութեան, եւ զի ծանր ծանր ձեռնակարութիւնք, որք յանուսոյդն եւ յանճահ բարեկարգութենէ եկեղեցւոյ յառաջ գան կարճեալ խափանեսցին, Ինքնաշարժ կամօք, ատյգ գիտութեամբ, եւ լրութեամբ Առաքելական իշխանութեան, զերեւելի երեւելի ինչ գլուխս

նորին Բարեկարգութեան ի Պատրիարքութենանս յայսմիկ (պահել զծէսս Արեւելեայց զկարգեալս ի Հարց սրբոց, եւ զհաւանեալս յԱռաքելական աթոռոյ աստի) իմշանջենաւոր յաժենայն ժամանակի անխախուտ պահել սահմանեմք եւ հաստատեմք պատճենիս հրովարտակիս այսորիկ:

Եւ նախ իսկ՝ զկարծեալ ժողով կանոնիկոսաց, որ յառաջ քան զամս երիս ի խնդրոյ երիցանց ամանց Հայոց, հանգուցեալ Պատրիարքն Գրիգոր Պետրոս Ութերորդ՝ յամի Տեառն հազարերորդի ութ հարիւրորդի յիսներորդի առաջնում, որպէս լուաք ոչ օրինապէս եղեալ կարգեալ էր, որում եւ սեպհականք համարէին կարծեցեալ [1]) իրաւունք եւ առանձնաշնորհութիւնք թշնամանականք եպիսկոպոսական՝ առաւել եւս պատրիարքական արժանաւորութեանց, նոյնպէս եւ զայլ եւս կարծեցեալ ժողովս, եթէ արեք ուստեք ի ներքոյ սահմանաց նորին Պատրիարքութեան, որպէս ի վերոյ, թերեւս հաստատեալք իցեն, նովին Առաքելական իշխանութեամբ Մերով ջնջեմք եւ արգելումք, զի մի յայսմհետէ այսպիսի ինչ ժողովք ի Պատրիարքութեան Հայոց հաստատեսցին:

Ի դատարկանալ Պատրիարքական Աթոռոյ, մի ումեք, որ չունիցի զկնիք եպիսկոպոսութեան, արժան է յընտրութիւն փոխանորդի վիճակ արկանել, որ վարիցէ զառաջնութիւն եւ զտնտեսութիւն անտերունչ Աթոռոյն:

Իսկ յընտրութեան Պատրիարքի՝ իրաւունք միայն եպիսկոպոսաց իցեն արկանել վիճակ ընտրութեան Պատրիարքի ի բաց առեալ ամենեւին զկղերականս եւ զքահանայս, որք զկնիք եպիսկոպոսութեան ոչ ունիցին: Մի ոք յաշխարհականաց յայն ընտրութիւն լծցի ձեռնամուխ, եւ մի ունիցի ինչ մասն ի նմին որպիսի եւ իցէ խնդրեալ պաճուճանօք կամ պատրուակաւ:

Կամիմք, զի մի լծցի օրէն ընտրելոյ Պատրիարքի, որպէս ասեն, գահակալել կամ ունել ինչ իրաւունս կամ վերաբերութիւն ի Պատրիարքութենէն, ոչ հոգաբարձութենէն եւ ոչ փոխանորդութենանէ կամ յորջորջմամբ, մինչ չեւ ընտրութիւն նորա կամ հայցուած վասն նորա ի Մէնջ կամ ի քահանայապետէ Հռոմայ՝ այնր ժամանակի՝ իցէ ընկալեալ եւ հաստատեալ բան ասլթութեան, եւ առաքեալ իսկ Առաքելական Թուղթ հաստատութեանն, ի բաց բարձեալ որ եւ իցէ հակառակ ընդդէմ ասլթութեան:

Նմին Պատրիարքի, չէ օրէն, թէպէտեւ հաստատեալ իցէ Առաքելական Աթոռոյ, որպէս ի վեր անդր ասացաւ, առալ զօծութիւն եպիսկոպոսութեան, գումարել ժողով, կատարել զմիւռոն, օրհնել զեկեղեցիս, ձեռնադրել գկղերականս, մինչչեւ ընկալեալ իցէ զաւրք Պալիոնն Առաքելական Աթոռոյ:

[1]) Praetensa jura, privilegia, եւ այլն:

Զայս պալխան կարէ ի կիր արկանել պատրիարքն միայն ի հանդիսաւոր պատարագս ի ներքոյ սահմանաց եւ յեկեղեցիս պատրիարքութեան իւրոյ եւ եթ յաւուրս առաջնակայ ծննդից, այս ինքն է՝ ի Ծննդեան Տեառն Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ի ծնեն Ս. Ստեփանոսի Նախավկայի, Ս. Յովհաննու Աւետարանչի, Տնօրէնութեան (Թլփատութեան) Տեառն եւ Յայտնութեան նորա, յաւուր Կիւրակէի Ծաղկազարդի, յաւուր Հինգշաբաթու Ընթրեաց Տեառն, եւ Սրբոյ աւադ Շաբաթու, ի Կիւրակէի Յարութեան Տեառն եւ ի յաջորդ յերկուս աւուրս, ի նոր Կիւրակէի, ի Համբարձման Տեառն, ի Տէրունական աւուրս պենտեկոստէի, եւ Ամենասուրբ Մարմնոյ եւ Արեան Տեառն, այնպէս ի չորս ծննդեանց Երանելոյ Մարիամայ միշտ Կուսի, այսինքն է՝ յաւուր Սրբութեան նորա (Տեառընդառաջի), Աւետման, Վերափոխման, եւ Ծննդեան նորա. ի սոսին ի խնդրոյ վերոյիշեալ մեծաւոյ եղբօր մերոյ Անտոնի Հասունեան ընտրելոյ կամ հայցելոյ ի պատրիարք Հայոց Կիլիկեայ, յաւելումք եւ զսոն Անարատ Յղութեան նորին Մարիամայ Առաւաւածածնի, դարձեալ ի ծնեն Ծննդեան Յովհաննու Մկրտչի եւ Ամենայն Սրբոց, եւս եւ ի ծնեն ամենայն Առաքելոց, ի նաւակատիս եկեղեցեաց, ի գլխաւոր հանդիսի ծնեն եկեղեցւոյ իւրոյ, ի ձեռնադրութիւնս կղերականաց եւ եպիսկոպոսաց եւ ի նուիրման կաւանաց, եւս եւ յաւուրս տարեդարձից եպիսկոպոսական օծութեան իւրոյ եւ նաւակատեաց եկեղեցւոյն:

Ի հինգ ամս միանգամ անձամբ եւ ինքնին յայց ելանիցէ պատրիարքն նուիրական ոեմոյ Երանելի Առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի, եւ համարս տայցէ քահանայապետին Հռոմոյ այնր ժամանակի գհսվաւական պաշտամանէ իւրմէ, եւ զամենայն իրաց, որք հային ի վիճակ պատրիարքութեան իւրոյ, եւ զնորա խրատս եւ զհրամանս պատուականաւք ընկալցի եւ կատարեսցէ: Իսկ զսահմանս ոեպհականեալս եկեղեցւոյ կամ ոեզանոյ իւրոյ, եւ այլոց որոց եւ իցէ եկեղեցեաց, կամ զտեղիս բարեպաշտիկ հիմնարկութեանց պատրիարքութեան իւրոյ, նա ինքն պատրիարքն միչեսցէ վաճառել, կամ պարգեւել, ի գրաւ արկանել կամ միւսանգամ յաւատ տալ, կամ այլով որով եւ իցէ օրինակաւ օտարացուցանել: եւ մի՛ներեսցէ զի այլք օտարացուցանիցէ առանց խորհրդոյ ի քահանայապետէն Հռոմոյ հարցանելոյ, զսա ձեւոյ երդման, զոր պատրիարքք Արեւելեան Ծխի յելանել իւրեանց յաւագութիւն երդնուլ պարտին:

Յիրաւի՝ ոչ այլ ինչ այնպէս փոյթ է մեզ եւ ընկճէ զոգիս Մեր որպէս եպիսկոպոսային պաշտօնոյ ընտրութիւն, զորմէ կախեալ կան երջանկութիւն ժողովրդոց, յօրինաւածութիւն եկեղեցւոյ բարեկարգութեան, եւ յաւիտենական փրկութիւն հոգւոց: Արդ՝ զայն ինձ ցանկ զմեռաւ ածեալ, եթէ զարիւն աչխարհաց Քրիստոսի՝ եթէ կորիցեն ի վտանգն աւերչութենէ առաջնոր-

դաց ապախառաւորաց եւ հեղգացելոց ի պարտուց պաշտաման իւրեանց, ինդրելոց է ի ձեռաց մերոց Տէր Մեր Յիսուս Քրիստոս, որ Մերոյ խոնարհութեան յանձն արար վվարչութիւն եւ գինաման կալութիւն տիեզերական Եկեղեցւոյ, ցար վայր եւ տարածիցի, քան պարտուց Առաքելական պաշտաման Մերոյ, լրութեամբ իշխանութեան մերոյ գտաւջիկայոդ վրան ընտրութեան եպիսկոպոսաց Պատրիարքութեան Հայոց քան պատճենի հրովարտակիս այսորիկ ահմանեմք եւ պատուիրեմք:

Յիւրաքանչիւր նուագի, յորժամ դատարկացի մի ի վիճակաց Պատրիարքութեան վերագոյնդ յիշատակելոյ, նա ինքն Պատրիարքն իակ եւ իակ ժողով եպիսկոպոսաց Պատրիարքութեան իւրոյ գումարեսցէ, եւ ի կատարել սորա՝ Պատրիարքն եւ եպիսկոպոսքն ի սիւնհոդոսական գումարման խորհուրդ ի մէջ առեալ՝ զարս երիս եկեղեցականս արժանաւորս, առաջի արկանիցեն Քահանայապետին Հռոմայ այնր ժամանակի, որպէս զի նա ինքն զարժանագոյնն եւ զառաւել անկաւորն ի նոցանէ ընտրել եւ կարգել յեպիսկոպոսական աթոռն կարիցէ: Այլ՝ ոչ երկբայիմք բնաւ, եթէ նոքին իակ եպիսկոպոսքն փոյթ կալցեն առաջի դնել մեզ սա արժանագոյնս եւ ճշմարտիւ անկաւորս, զի մի երբէք սակիցիմք Մեք եւ Յաջորդք Մեր, քան պարտուց առաքելական պաշտաման գայլ ոք, որ չիցէ ի նոցանէ առաջի եդեալ, յեպիսկոպոսական արժանապատուութիւն անդր հանել եւ կարգել ի տեսչութիւն դատարկացեալ եկեղեցւոյն: Ապա եթէ վան կարեւոր պիտոյից, կամ ճանապարհացն երկարութեան ամենայն եպիսկոպոսք չկարիցեն գալ հաւանել ի ժողովն ահմանեալ ի Պատրիարքէ, որպէս վերագոյնդ ասացաւ, գոնեայ երեք յեպիսկոպոսաց որոց սեպհական վիճակք իցեն հանդերձ իրաւասութեամբ, անվրէպ ժողովեսցին ի սիւնհոդոս յայն՝ ի միասին ընդ Պատրիարքի իւրեանց, հեռաւորացն գրով զիւրեանց երեքնակի առաջարկութիւնն առեալ: Կամիմք եւ եւս, զի ամենայն գործք Սիւնհոդոսին այնորիկ առաքեսցին, ի ձեռն Առաքելական Նուիրակի Մերոյ եւ որոյ Առաքելական Աթոռոյս, առ Ս. Ժ. Տարածման Հաւատոյ կարգելոյ ի վերայ գործոց արեւելեան ծիսից, որպէս զի նախ ի նմանէ խնամով եւ ճշդիւ ընդ քննութեամբ արկեալ, յետ այնորիկ ընդ Մերով եւ Յաջորդաց Մերոց դատաստանաւ արկցին:

Զայսոսիկ վան ընտրութեան Առաջնորդաց Հայոց ահմանեալ՝ բնաւ եւ չեմք իակ մոռացեալ զայլ Պատրիարքութիւնս արեւելեան ծիսի, եւ վան նոցա զկարեւոր գործ ընտրութեան եպիսկոպոսաց, որչափ հնար է փութով, յարդարեսցուք, որպէս իակ յայտնապէս ծանուցաք Մեծարոյ եղբարց Մերոց Պատրիարքաց Մարոնիտաց, Մելքիտաց եւ այլոց Առաջնորդաց, որք յամենայժմ ի Հռոմ:

Ջայսոսիկ կամիմք, պատուիրեմք, եւ հրամայեմք, յայտ արարեալ եթէ անվաւերական եւ ընդունայն է, որ ինչ հակառակ ընդդէմ նախակարգելոյս յումէ եւ յորմէ իշխանութենէ եւ իցէ գործիցի, գիտութեամբ կամ անգիտութեամբ, պահեալ Մեզ եւ Յաջորդաց Մերոց կարգել հաստատել ի նմին Պատրիարքութեան Կիլիկիայ յաւ յայսպա ժամանակի որ ինչ ըստ տեղեաց, ժամանակաց, եւ անձանց պատշաճականն թուիցի ի Տէր:

Սահմանեմք եւ պատուիրեմք եւս, զի Հրովարտակս այս լեցի միշտ եւ յամենայն ժամանակի վաւերական եւ ազդու, եւ լի բովանդակ պարդիւնս ընկալցի, եւ յամենեցունց որոց անկ է, պահեսցի անխախտ եւ մի ոք երբէք ստգտանիցէ կամ հակառակիցի ամին յորոց եւ իցէ դլխոց կամ պատճառէ՝ վասն ստայօդ կամ ճշմարտատոյդ կամ անվաւերականութեանն յոռութեան, եւ կամ վասն պակասութեան Մերոյ դիտաւորութեան: Այսպէս եւ ոչ այլազգ պարտին դատել եւ վճիռ հատանել ամենայն կարգաւոր դատաւորք, կամ այլք՝ որով եւ իցէ ճոխութեամբ կարգեալ փոխանորդական դատաւորք, ի բաց բարձեալ ի սոցանէ եւ յիւրաքանչիւր ումեքէ ի սոցանէ կիշխանութիւն այլազգ ինչ դատելոյ եւ մեկնելոյ: Եւ մի լեցին խափան Մեր եւ Մերոյ Առաքելական դիւանի կանոնք "վասն չբառնալոյ ենդրեալ իրաւանց,,. ոչ առաքելական սահմանադրութիւնք եւ հրամանք տուեալք ի թեմական, ի գաւառական ընդհանուր եւ ի տիեզերական ժողով եւ ոչ իսկ վերագոյն ճառեալ եկեղեցեաց Պատրիարքութեան Կիլիկիայ եւ նախապահութեան Կոստանդինուպոլսի՝ երդմամբ Առաքելական հաստատութեամբ, կամ այլով որով եւ իցէ ամրութեամբ գօրացեալ օրէնադրութիւնք, սովորութիւնք, առանձնաշնորհութիւնք, ընդհանք, թուղթք Առաքելականք՝ որով եւ իցէ օրինակաւ եւ ձեւով եւ անսովորական պայմանաւ եւ հրամանագրով տուեալք. զամենեսին գոսա միանգամայն եւ զմի մի ի նոցանէ, գոր մի ըստ միոջէ ըստ բաւականի եւ յայտնի բանիւք նշանակեցաք, ի լիութիւն հաստատութեան եւ գօրութեան վերագոյն դրեցաք ամենեցուն եւ միոյ միոյ առանձինն՝ ըստ ամենայն տարածութեան լի՛ բովանդակ, եւ ըստ պատշաճի Մերով Ինքնաշարժ կամօք եղծանեմք եւ ջնջեմք, որպէս եւ զայլ որ եւ իցէ ընդդիմականս թէպետեւ առանձինն յիշատակութեան իցեն արժանիք:

Ապա ոչ ումեք ի մարդկանէ լեցի օրէն զայս պատճէն Մերոյ Հրովարտակի չնջման, միութեան, եղծման, սահմանադրութեան, արգելման, խափանման, կանխագրութեան, հրամանի, պատուիրանաց, հրամանագրի, կամաց, դիտաւորութեան, վերապահութեան եւ ջնջման խրատուել կամ յանդուգն ժպրհութեամբ հակառակել: Եւ եթէ ոք յայն մտաբերիցէ, գիտացէ, եթէ սրտմտութիւն Ամենակալին Աստուծոյ եւ Երանելի Առաքելոց նորա գեաւոսի եւ պօղոսի եղիցի ի վերայ նորա:

Տուեալ ի Հռոմ առ Ս. Պետրոսի, յամի Մարմնաւորութեան Տեառն Հազարերորդի ութհարիւրորդի, վեցանասներորդի եւթնեւերորդի, ի չորրորդ իդեայ, ի քսան եւ երկրորդ աւի քահանայապետութեան Մերոյ։

Ն. ԿԱՐԴ. ՊԱՐԱՉԻՆԻ ԿԱՐԵԼԼԻ.

ՓՐԱՆԿԻՍԿՈՍ ՎԻՉԻ
ՓՈԽԱՆԱԿ ԳԱՀԵՐՑՈՒ
ԹՈՒԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՑ.

Տեղի † կապարի. *Ց. Քառնեանիս.*

ՏԵՍԵԱԼ ՑԱՏԵՆԻ
Դ. Բրուտի։

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԺԳ.

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՎՃԻՌ։

Ամենասուրբ փրկիչն Մեր ընդ Հրէաստան եւ ընդ Գալիլեա շրջեցաւ բարի առնել եւ բժշկել զամենայն ըմբռնեալսն ի սատա-
նայէ [1]*. այլ որ ինչ գիղձ սրտի եւ գերախտագէտ ոգւոյ զգացմունս յինքն գրաւել պարտ էր, ի փարիսեցւոցն չարութենէ եւ գլուցկի նախանձու եւ աստելութեան. անկեաց որթ սորկ եւ մնաց զի բերցէ խաղող եւ եբեր փուշ* [2]*։ Երուսաղէմ, Երուսաղէմ, ասէ, որ կո-*
տորես զմարգարէս եւ քարկոծ առնես զԱռաքեալսն առ քեզ, քանիցս անգամ կամեցայ ժողովել զմանկունս քո՝ դոր օրինակ ժողովէ հաւ զձագս իւր ընդ թեւովք, եւ ոչ կամեցարուք [3]*։*

Զոր հովիւն յաւիտենական կշտամբեաց Հրէից զնոյն ի նմանօրինակ պարագայս փոխանորդ նորին քահանայապետն Հռոմ-
մայ տրտունջ ունի իրաւամբ կրել յոմանց ի Հայազգի Ուղղա-
փառաց։ Քանզի որչափ մեծագոյն փութով գաւն գործեաց գար-
ման տանել վշտաց եկեղեցւոյն Հայոց, եւ ածել առ այն կարգ եւ առ այն համաձայնութիւն եւ հաստատութիւն, որք մարթի-
ցին զվաղեմին ընծայել զվայելչութիւն, այնչափ գառնագոյնս խոցեցաւ ի չարութենէ ոմանց, որք ոչ միայն ի գերեւ հանին զամենայն խնամն նորին, այլ եւ ի ձեռն չարարուեաւ հնարից իւրեանց գարձուցին ի պատակուածն անձանց, ի գայթակղութիւն փոքրկանց, ի կործանումն Ազգին իւրեանց [4]*։ Սպասեալ մնաց Սրբազան Տէրն մեր վատահ լինելով՝ եթէ զգաստասցին եւ դարձ-*
ցին ի պարտուպատշաճ հպատակութիւն. եւ որպէսզի գոնեա յահէ անկանելոյ ի պատիժս սոսկացեալ՝ հոգ տարցին վախճանի իւրեանց եւ լաւագոյնս խորհեսցին, սպառնացաւ բաժանել զայսոսիկ փառեալ անգամս, որք ինքնակամ բաժանեցան ի գլխոյ, եթէ մնասցեն ի յամառութեան իւրեանց։

Յապաղեաց ամենասիրելի Հայրն ի վերայ դնել զպատիժ, այլ զսոյն պայս երկայնմտութիւն նորին անհնազանդ սրտիք չարա-
չար մեկնեցին ի հակառակ իմացուած, եւ առաւել եւս մոլորեցան ի ճանապարհէն ճշմարտութեան եւ արդարութեան։

Խորք գնոցա կարդացին։ Թէպէտեւ Հերձուածն սրոշի ի Հերետիկոսութենէ, սակայն առ Հասարակ ծնունդ նորա է կամ ծնանի պայն։ Նոքա ի Հերձուածոյ անկան ի Հերետիկոսութիւն, ոչ միայն ի նուիրապետական սատրակարգութենէ եւ ի ճշմարիտ

[1]) Գործք Առաք. ժ. 38։
[2]) Եսայ Ե. 2։
[3]) Մատթ. ԻԳ. 37։
[4]) Թղթ. Առաք. տուեալ ի 20 Մարտ, Որլոփ Հեծափոյն։

հնազանդութեանն առ քահանայապետն Հռոմայ յուբաստ եկին, այլ եւ զլեռնլի եւ զդեբազոյն իշխանութիւն իրաւասութեան նորին յիւրս սրբ պատկանին ի քաղեքոլիս եւ ի կաւավարութիւն եկեղեցւոյ ընդ հոմայն երկիր փոքանելոյ, զկարգաւորն եւ զանմիջնորդական ընկ ի վերայ ածնայն եւ իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ եւ ընկ ի վերայ ածնայն եւ իւրաքանչիւր հովուաց եւ հաւատացելոց, յայտնապէս ժխտեցին։

Գտան եւ Եպիսկոպոսունք այսինքն Գեր. Գեր. Տեարք Գալըպճեան, Պահտիարեան, Գասպարեան եւ Գազանճեան, որք ընդ այս չարաչար, հերձուածողական եւ հերետիկոսական վարդապետութիւն, որպէս եւ ընդ որբապիղծ եւ ընդ անվաւեր գործս կախակալեալ քահանայից բանիւ եւ օրինակաւ յանդգնեցան հաւանիլ եւ հաստատել եւ հրապարակաւ միաբանիլ յապստամբութիւն նոցին, եւ զի մի ինձասցէ տեղի երկուանոյ՝ յետ հաղորդելոյ նոցա եւ հրատարակելոյ զնզդարարութիւն մեր [1]) որով՝ առաքելական իշխանութեամբ եւ յաւանձին հրամանէ ծայրագոյն քահանայապետին դատապարտեցաք զդնոցս եւ զկենցաղավարութիւն նոցա ի դատի ըմբռնացեալ Հայոց, նոյն ինքն Եպիսկոպոսունք շրջաբերական թուղթս եւսն առ կաթողիկէ Հայս, որով ոչ միայն անմեղս լինել յայտ առնեն զկախակալեալ քահանայն, այլ եւ որք միանդամ սահմանեցան ի Սրբոյ Աստիկանեան Տիեզերական ժողովոյ զդլխաւորութիւնէ քահանայապետին Հռոմայ յայտնապէս մերժեն [2])։

Ի լինել այսոցիկ այսպէս պարզ եւ լոկ հաւանութիւն եւ ընդունելութիւն սահմանադրութեանց, Առաքելական թղթոց, վճռոց եւ հրահանգաց՝ որք տուան ի Սրբոյ Ամոռոյ յիւրս պատկանելս ի բարեկարգութիւն եւ ի կառավարութիւն եկեղեցւոյ վան Արեւելեայց եւ ի մանաւորի վան Հայոց, ոչ եւս կարէր բաւական լինել։ Որպեզի մանուածոյ բանից եւ խուսափանաց վախճան լինի, կարեւոր եղեւ յայտնի եւ ճիշդ դաւանութիւն հաւատոյ։

Զեւ այսր դաւանութեան հաւատոյ առաքեցաւ առ մեզ Առաքելական Ամոռոյ զոյգ ընդ յարակից յայտարարութեան ընդունել եւ մեծարանօք յարգել զԱռաքելական սահմանադրութիւնս եւ զայլ նշանակեալս ի վերոյ։ Եւ մեք ըստ պարտուց պաշտաման մերոյ հոգ տարաք հաղորդել զայս ձեւ ամենայն եւ իւրաքանչիւր Եպիսկոպոսաց յիշատակելոյ ի վեր, եւ այլոց ըմբռնացեալոց ի Հայ կղերէն զեկուցանելով միանգամայն ընդ պայմանաւ որոշեալ ժամանակի, թէ յետ լրանալոյ սահմանի տուան աւուրց ամենայն ըմբռնացեալք ունիցին հրատարակիլ կերպապէս

[1]) Տուեալ ի Տօնի Սրբոյն Միքայէլ Հրեշտակապետի հրատարակեալ յ2 Հոկտ. եւսլն։

[2]) Տուեալ ի 24 Սեպտ. (Հ. Տ.) 1870։

հերձուածողս, եթէ ոչ հաւանեսցին ընդ վերոյիշեալ ձեւն եւ ստորագրեսցեն ի նոյն: Եւ որպէսզի մերժելով զԹուղթս մեր — որպէս արդէն երբեմն, եւ նաեւ յայսմ նուագի ոմանք սրարին — մի զանգիտութիւն այնոցիկ պատճառեսցեն, հրամայեցաք տպագրել եւ հրատարակել զնոյն ձեւ ընդ յարակից զեկուցման:

Էանց արդէն սահմանն որշեալ: յաւելլաք ոպատել այլ եւս աւուրս հինգ, այլ ոչ ոք ի նոցանէ ստորագրեալ ի ձեւն յանձն արար զայն մեզ:

Ընդարեւ յաւուր 14—26 Հոկտեմբեր ամոյ կախակայեալ քահանայքն այնքիկ հաւաքական թուղթ եռուն մեզ, եւ ի նմին բոլ ստվորական ընթացից հերետիկոսաց եւ հերձուածողաց խոփըն սիրտ նոցա քանի- ղորոնիեան պատճառել զպատճառս մերոց [1]), եւ յապստամբութեանն ընդդէմ Առաքելական աթոռոյ, զոր հաստատել ոչ պատկառեցին վերոյիշեալ Եպիսկոպոսունք, յամառութեամբ մնան եւ բոլ օրինակի սոցա յայտնապէս մերժեն՝ զոր սահմանեաց Սուրբ Ժողովն Վատիկանեան գգլխաւորութենէ քահանայապետին Հռովմայ:

Ցամենայն ժամանակի դէպ եղեւ զի վարդապետական վճիռք Տիեզերական Ժողովոց աւանց որոյ եւ իցէ յուզման խընդրոց, այս է իբրեւ այնչափ մասունս հաւատոյ ընկալեալ եղեն. եւ վասն որոյ ամենայն նախնիք անդէն եւ անդ ընդ հերետիկոսս համարեցան զայն ամենայն հովիւս եւ հաւատացեալս՝ որոյ եւ իցէ ծիսի եւ արժանապատուութեան, որք զկնի հրատարակութեան վարդապետական վճռոց յետս կացին հնազանդիլ այնոցիկ: Այսպէս ի հերետիկոսս դատեցան Արիանոք յետ ժողովոյն Նիկիոյ, Մակեդոնեանք յետ Կոստանդնուպոլսին, Նեստորականք յետ Եփեսոսին, Եւտիքեանք յետ Քաղկեդոնին. եւ այսպէս յետ հրատարակելոյ վարդապետական սահմանադրութեան Սրբոյ Վատիկանեան Ժողովոյն Զէյնէլէյ-ոյ Քրիստոսի այն ամենայն որոյ եւ իցէ ծիսի եւ արժանապատուութեան հովիւք եւ հաւատացեալք անկան ի պատիժ բանադրանաց եւ իբրեւ հերետիկոս պարտին համարիլ՝ որք ժխտեն ունել քահանայապետին Հռովմայ գլխաւորութիւն, դեբապոյն, գկարգաւոր եւ դանմիջնորդական իշխանութիւն իրաւասութեան նաեւ յիրս որք՝ պատկանին ի բարեկարգութիւն եւ ի կառավարութիւն եկեղեցւոյ ընդ համայն երկիր տարածելոյ, այսինքն ոչ միայն ի կառավարութիւն եւ ի բարեկարգութիւն ընդհանուր եկեղեցւոյ, ըստ որում ընդհանուր, այլ նաեւ ի բարեկարգութիւն եւ ի կառավարութիւն մասնաւոր եկեղեցեաց ըստ որում համառօտ, այս է՝ որպէս սահմանեաց Ժողովն Վատիկանու ընդ ի վերոյ ասենայն է- բ-տ-անդ-ը եկեղեցեաց է- ընդ ի վերոյ ասենայն է- ի-բ-տ-անդ-ը հովուաց է- հա-ա-տ-ացեալց [2]):

[1]) Սաղմ. ճԽ. 4:

[2]) Սահմանադր. Վատիկ. Զէյնէլէյ-ոյ Քրիստոսի Գլ. Գ:

Եւ ոչ իսկ բնաւ այս վճիռ Վատիկանեան ժողովոյ, որպէս մոլորութեամբ պնդեն նոքա, հակառակ է վճռոյ Հաւատոց, զոր եւ ժողովն Փլորենտիոյ զգլխաւորութենէ Քահանայապետին Հռովմայ: Քանզի իրաւունք եւ առանձնաշնորհութիւնք պատրիարքաց ըստ որում պատրաստեն, ունելով ծագումն եւ կարգումն պարզապէս եկեղեցական, զայնցանէ չկարաց լինել եւ ոչ իսկ եղեւ յիշատակութիւն ի վարդապետական վճիռն Հաւատոց Փլորենտիոյ: Զնիւթոյս՝ զորմէ բանք են, ժողովն Վատիկանու արար զոր ինչ միանգամ արարին այլ Տիեզերական ժողովք. յայտնագոյնս սահմանեաց՝ որ ինչ արդէն սահմանեալ էր ի Փլորենտեան ժողովոյ: Քանզի չարաչար մեկնութիւն ոմանց զայսմ վճռոյ՝ պատճառս տուեալ էր մոլորութեան:

Վերջապէս նկատմամբ ապստամբութեան նոցա ընդդէմ Սրբոյ Աթոռոյ յայտ է ձեզ ամենեցուն եթէ ցաւալի ապստամբութիւնս այս՝ սկիզբն արար նախ ի հակառակութենէ եւ յանձնականաց առելութենէ իմեքէ. եւ քանզի ոչ ընտին չարաչար իղձք ոմանց, զկոգեւոր իրաւասութիւն օրինաւոր իշխանութեան չկամեցան ճանաչել. բողոքեցին ապա առ Սուրբ Աթոռն Առաքելականն եւ քանզի այս բողոք նոցա վանն արդարացի պատճառաց մերժեալ էր, արհամարհեցին զյորդորանս եւ զվճիռս նորին իսկ Սրբոյ Աթոռոյն եւ անկան ի յայտնի հերձուած:

Այսոցիկ այսպէս եղելոյ՝ վերայիշեալ Եպիսկոպոսունքն եւ ամենայն քահանայք՝ որոց անուանք նշանակին ստորեւ ինքնին արկին զիւրեանքն զկնիք հերետիկոսութեան, եւ արդէն ինքնակամ բաժանեցան յերեւելի Գլխոյն Եկեղեցւոյ: Զինչ ուրեմն մնաց առնել քահանայապետին Հռովմայ, եթէ ոչ գոչել ընդ մարգարէին.

Բժշկեցաք զբաբելն եւ նա ոչ բժշկեցաւ, թողցուք զնա [1]):

(Հոս կու գան անունները 4 Արքեպիսկոպոսներու, 18 միանձանց Անտոնեան միաբանութենէ, 12 միանձանց Ընեակոյ Մխիթ. միաբանութենէ, 2 քահանայից Տարածմ. Հաւատոյ ժողովոյն աշակերտներէն, 8 քահանայից աշխարհիկ կղերէն, եւ 5 քահանայից Ջմմառեան միաբանութենէ:)

Արդ վասն այսոցիկ պատճառաց կարդալով զանմեռաւորն Անուն Աստուծոյ, Մեք Առաքելական իշխանութեամբ՝ զոր վարեմք յայսոսիկ կողմանս եւ Յանուն եւ յաւտնձիւնն Հրամանէ Սրբազան Տեառն Մերոյ Պիոսի Թ. Պապի,

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՄՔ

Զամենայն եւ զիւրաքանչիւր յիշատակեալ Եպիսկոպոսունս եւ զՔահանայս եւ զայլս ամենեսին յաշխարհիկ կամ ի կրօնաւորական կղերէ Հայ Ծիսի՝ որք պատկանին առ նոյն դաս ըմբռնաս-

[1]) Երեմիա ԾԱ. 9:

ցեղոց, թէպէտեւ անուանք նոցին չէին նշանակեալք ի նախընթաց ցուցակի,

կերպապէս հերձուածողս եւ վասն որոյ բաժանեալս ի սուրբ, հռովմէական կաթուղիկէ եկեղեցւոյ։

ԴԱՐՁԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՄՔ

Թէ նոքա ամենեքին եւ իւրաքանչիւր եպիսկոպաւնք եւ քահանայք անկեալ են յչխաւանց եւ ի մանաւորի բոռ պատճենին եւ զօրութեամբ Առաքելական Սահմանադրութեան որ սկսանի Առաքելոյն Պետրոս, տուեալ յ12 Հոկտեմբերի 1869,

Ի բանադրանս տուեալ վճռոյ՝ որ առանձինն վերապահեալ է Ծայրագոյն քահանայապետին։

Տուեալ 'ի Կոստանդնուպոլիս յերկրորդում Նոյեմբեր ամսոյ յամի Տեառն հազար ութն հարիւր եօթանասներորդի։

ԱՆՏՈՆ ՅՈՎՍԷՓ ԲԼՈՒԻՄ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԻԱՆՈՑ
ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿ։

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ R. P. ROMÂNĂ

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԺԴ.

Ս. ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ՆՈՒԻՐԱԿԱՆ ՆՇԽԱՐԱՑ ՎՐԱՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ։

Տաճարիկ դարերէ ի վեր Նէապոլսոյ մայրաքաղաքն եւ Նարոյի ժողովուրդն առանձինն ծոն եւ պաշտօն կը մատուցանեն Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին, զոր իրենց պաշտպան եւ բարեխօս ընտրած են՝ անոր առըք նշխարաց մեծարդութեամբ նշանաւոր հրաշքներ ընդունած բլլալնուն համար։ Նէապոլիս՝ արդէն հին առեններէն Անոր անուանը տաճար շինուած ու ընծայուած է, ուր առըք նշխարքը կը պահուին։

Անտարակուսելի յիշատակարաններ [1]) *կը վկայեն, որ ի պատիւ Ս. Լուսաւորչի ընծայուած եկեղեցին արդէն Ը. երորդ դարուն շինուած էր Նէապոլիս Ս. Գեննարիոսի Հոգաբարձութեան* [2]) *ատհմանին մէջ, որուն քով մենաստան մըն ալ կար արեւելեան կուսանաց, եւ ան մենաստանին Աբբաստուհին Թ. երորդ դարուն մէջ՝ Սարգիս հիւպատոսն ու Դուքսը շատ կալուածներ ու երկիրներ պարգեւած էր։ Ահաւասիկ պարգեւատուութեան մուրհակը.*

— "Ցանուն Տեառն Աստուծոյ Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ Ի թագաւորութեան Մեծի Բասիլեայ կայսեր՝ յամի յիսներորդի, եւ եղբօր նորա Մեծի Կոստանդեայ՝ յամի քառասներորդի եւթներորդի, յերկրորդում աւուր Սեպտեմբեր ամսեան ՃԸ. Ինդիկտիոնի. Ի Նէապոլիս։ Մենք՝ Սարգիս՝ Աստուծոյ անուամբ բարձրապատիւ Հիւպատոս եւ Դուքս, շնորհեցինք եւ տուինք քեզի, Մարիամ Ցարգոյ Աբբաստուհի, մեր երբեմն ազգակից Ստեփանոսի դուստր, այսինքն է՝ ամբողջ մենաստանն ու վանքը, յանուն Երանելոյն Գրիգորի եւ Սեբաստիանոսի, եւ Տեառն Փրկչին Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ երանելոյն Պանդալէոնի վկայի Քրիստոսի, զորոնք ի մի հաւաքելով միացուցինք Պարթենոպէի մէջ, եւ մեր Նէապոլիս քաղքին պաշտպանութեան տակ եղածները Նուսթրիանա հրապարակին (Platea) *մէջ, ամէն գեղերով, եկեղեցիներով, տներով, բնակութիւններով, կամ պարտէզներով, եւ ամէն շէնքերով, մշակուած ու չմշակուած երկիրներով, տներն ու դուրսը լեռներով եւ բլուրներով, վտակներով, ջրերով, մարգագետիններով, արօտներով կամ ձիթաստաններով... միանգամայն ամէն ծառաններով՝ ազախիններով, տներն ու դուրսը յարա-*

[1]) Տես Օրագիր, Գիտութիւն եւ Հաւատք. Նէապոլիս 1851. Հա. ԻՁ. էջ, 221. եւ հետեւեալները։

[2]) Diaconia di S. Gennaro.

կիցներով... վերոյիշեալ մենաստանը որ ի մի հաւաքեցինք եւ միացուցինք՝ ինչպէս վերն ըսինք... ամբողջ մեզմէ քեզի՝ վերն անուանուած Մարիամ յարգելի Աբբաստուհւոյդ շնորհած ու տրուած ըլլայ, այսինքն է՝ այս պայմանաւ... եւ այլն: Եւ Սարգիս հիւպատոս եւ Դուքս ստորագրեցի[1]):,,

Որո՞նք էին այս սրբակրօն կանայք: — Ամենուն յայտնի է, որ Ը. երորդ դարուն մէջ, երբ Բիւզանդեան կայսերք մոլեգին ամբարիշտ կատաղութեամբ պատկերաց եւ Սրբոց մարմիններու յարգութիւնն ու պաշտօնը ջնջելու ելած էին եւ կը հալածէին ասոնց պաշտօն ու յարգութիւն մատուցողները, երբ եկեղեցիներն ու վանքերը կը քանդէին, միանձունք ու կուսանք կը բռնատարկէին ու կը սպաննէին, ասոնցմէ շատերը Կոստանդինուպոլսէ փախչելով Իտալիա իրենց ապաստանարան փնտռեցին մէկտեղ տանելով այն յարգական պատկերներն եւ Սրբոց մարմինները, որոնց պահպանութիւնն ունէին, եւ որոնց մեծ մասը դեռ Հռոմ արժանաւոր պատիւն ու յարգութիւն կ'ընդունին: — Կոստանդինուպոլիս՝ Ս. Անաստասիայի վանքին կուսանքը, որոնք Ս. Բարսղի վանական օրէնքները իրենց կանոն առած էին, 750ին Զաքարիա Քահանայապետին օրերը, որն որ նաեւ ազգաւ յոյն էր, Հռոմ եկան մէկտեղ բերելով Ս. Գրիգորի Նպիանզացւոյ մարմինը, որնոր ետքէն Վատիկանեան արքունական եկեղեցւոյ մէջ դրուեցաւ, եւ իրենք ի Ս. Մարիամ ի Քամփոյ Մարցոյ բնակութիւնին հաստատեցին[2]):

Մեր Ս. Հօր Լուսաւորչի սուրբ մարմնոյն գալով՝ ինչպէս մեծարեալն մատենագիրը Միքայէլ Լը Քիէն[3]) կը գրէ, դեռ իր կենդանութեան առենանցեալ դարուն մէջ. Հայաստան ասանդութիւնը հաստատուն էր, թէ այն Սուրբ մարմինը Ը երորդ դարուն՝ Զենոն կայսեր օրերը, միեակ աջ բազուկն ու ձեռքն ի բաց առնելով, Կոստանդինուպոլիս փոխադրուած էր:

Ասկնը կը հաստատեն մեր հին մատենագիրները: Վարդան Վարդապետ ԺԳ. դարու մատենագիրը, յայտնի կը գրուցէ իր ժամանակագրութեան մէջ [4]), եթէ Զենոն կայսր ուզեց Ս. Լուսաւորչայ մարմինը Հայաստանէն Կոստանդինուպոլսի տանիլ, եւ ուրիշ

[1]) Գիտութիւն եւ հաւատք Հա. ԻԱ. — Քափոչ. Պատմ. Նէապոլ. էջ 165:

[2]) Տես, Ժամանակագրութիւն Ց. Մենաստանի Ս. Մարիամ ի Քամփ. Մարցոյ. Հռոմ, 1850: — Վերոյիշեալ կուսանք յատակապէս Նպիանզ՝ Ս. Թեկղի եկեղեցւոյն մէջ յարգուած Ս. Գրիգորի Աստուածաբանի մարմինը կը պահպանէին, անոր համար ալ կոչուէին. բայց քաղաքական վերադրմանց եւ թշուառութեանց պատճառաւ՝ Կոստանդինուպոլիս փոխած եկած էին Սուրբին մարմինը մէկտեղ առնելով, եւ հոն Ս. Անաստասիայի տաճարին քով շինուած մենաստանը կը բնակէին Ս. Բարսղի կանոնին տակ: Կոստանդինուպոլսի ազնուական օրիորդներէն շատերը կ'երթային անոնց կարգը կը մտնէին իրենք գիրենք Աստուծոյ նուիրելով, մինչեւ 750 երորդ տարին:

[3]) Քրիստոնիայ Արեւելք. Հա. Ա. Մեծ. Հայաստ. վիճակք:

[4]) Վարդան. Պատ. տպ. Վենետ. էջ 41:

տեղ մ'ալ [1]) կ'ենթադրէ, եթէ Է. երորդ դարուն մէջ նոյն տուրքը նշխարքները Կոստանդինուպոլսի մէջ կը հանգչէին. ուսկից որ երկու դար ետքը Նէապոլիս բերուեցան բիւզանդեան [2]) կուսանքներէն։ Այսպէս կը հաստատէ Բարոնիոան ալ Հռոմէական վկայաբանութեան՝ ծանօթութեանց էջ Յունիսի 11ին։ Բայց թէ՛ ո՛ր տարին ասիկա պատահեցաւ, որոշակի չգիտցուիր. կ'երեւայ Կոստանդին Ե. Կոպրոնիմոս կայսեր ժամանակ (741—775)։ Ստեփանոս կրտսեր Աբբայի եւ միանգամայն վկայի վարուց մէջ՝ ժամանակակից Ստեփանոս Սարկաւագը կը գրէ. յիշեալ տուրքը Աբբային հարցմունք եղաւ, թէ ո՞ր պէտք է երթան որ ազատին այնչափ ուղղափառ միանձունք, որ Կոպրոնիմոսէ կը հալածուին. Աբբան այս պատասխանը տուաւ. "Մեր մէջը (այսինքն է՝ Յունաց կայսեր տէրութեան մէջ) երեք կողմեր կան, ուր բնակիչք ամբարիշտ հերետիկոսութեան (պատկերամարտից) հաղորդակից չեն եղած, ուստի կը պատուիրեմ ձեզի, որ հո՛ն երթաք"։ Եւ ան երեք ապաւինութեան տեղերուն մէջ կը յիշուին. "Նէապոլիս, եւ մինչեւ Հռոմայ Տիբերիս գետին եզերքը պարունակուած երկիրները [3])"։

Ուբալդոս Միանձն, որ ԺԱ դարուն՝ Նէապոլսոյ Դքսերուն պատմութիւնը կը գրէր, Թէոդորոս Դքսին վրայ (728—759) ասանկ կը զրուցէ. "Ա՛ս Դքսին ժամանակ՝ Կոստանդինուպոլսէն փախստական շատ միանձունք եկան Նէապոլիս միաւեղ բերելով շատ տուրբեր նշխարքներ. ասոնք չէին ուզեր հնազանդիլ Տեառն Կոստանդիանոս կայսեր, եւ Դուքսը զերեզնք խնդութեամբ ընդունեցաւ եւ հիւրընկալեց. ասոնց մէկ մասը գնաց առ Քահանայապետն Հռոմայ եւ մէկ մասն ալ Նէապոլիս մնաց [4])"։

Այսպէս՝ Կոստանդինուպոլսէ փախստական կուսանք Ս. Լուսաւորչի մարմինն հետերնին՝ եկան նստան Նէապոլիս Ս. Գեննարիոսի Հոգաբարձութեան մէջ, ուր ետքէն Լուսաւորչայ եկեղեցւոյն քով վանք մ'ալ շինուեցաւ, եւ հոս կը բնակէին մինչեւ

[1]) Անդ. էջ 67։

[2]) Ասիկա անկից ալ կը ցուցուի որ, Նէապոլիս Ս. Գրիգորի Լուսաւորչի վանքին մէջ մինչեւ հիմա Ս. Ասուածածնի մասուռ մը կայ, որ կ'ըսուի ամկօրէն Մատր-ս Ս. Մարիամայ Իդրիոյ (S Maria d'Idria) կամ Ոդէկէտրիոյ (Ὁδηγητρία) եւ կը նշանակէ բառիս ճարտա-սանքով. առ անունը սուտիւ յոյն կուսանքներէ տրուած է մատրան, ի յիշատակ իրենց անվտանգ ճանապարհորդութեանը։ Բայց ասկից ԺԲ. երորդ դարուն մէջ վերոյիշեալ վանքը դեռ այս սովորութիւնը կը պահէր, որ երկու տարեւոր կանայք՝ իբրեւ Աբբասուհւոյ օգնականք՝ բարձրապոյն պաշտօն կ'ունենային, եւ կ'անուանէին հին անունով Փերմարարէ, որ յոյն փերմա էմարափ եւ Λ'ρχոէրփոտրէ։ յատկացեալ բառերէ բաղադրուած է եւ հեգեմոնից հոգաբարձու կը նշանակէ։ Տես ժամանակագ. Ֆուլվիոյ Գարաչչիոլի, յՕրագ. Հատոր Իտալիոն. Հա. ԻԱ. 223.

[3]) Անդրեայ. պատմ. Յունաց. Հտ. Ա.

[4]) Տես Փրանթելի, պատմ. իշխանաց Լոնգոպարտ. Հտ. Գ. — Փելիչիա, Հաւաք. ժամանակագր. Թագաւորաց Նեապ. Հտ. Բ։

1572, որ տարին Հիմակուան նոր վանքը կանգնեցին, որ առաջինին դիմացը կ'իյնայ։

Կը ձայ, որ տեսանելք, թէ այս Կուսանք Ս. Լուսաւորչի մարմնոյ ոտ մասունքը մէկտեղ առած էին։ Ամբողջ մարմինը, ինչպէս վերը ծանուցինք, առանց ալ բազկին եւ ձեռքին։ Բայց հիմա Լուսաւորչայ եկեղեցւոյն ու մենաստանին մէջ կը տեսնուին միեսակ գլուխը, ոտքները[1]), շղթաներն ու ձագկը. ինացած մարմնոյն անդամները գետ անյայտ ինացած են։

Ա'րսուի Հաստատութեամբ, եթէ Ս. Լուսաւորչի մարմինը գետ կը հանգչի Ս. Լաւրենտիոսի մօտաւոր եկեղեցւոյն մէջ՝ աւազ խորանին տակ, որուն կռնակը մարմարիոն տախտակ մը կայ հետեւեալ Լատին անձանագրութեամբ.

Այս աւազ խորանը
Զոր Անտոնիոս Տէ Զինեիս
Աղաւաղ կոչմամբ Զիշինելլուս,
(Հոս եղիայն գովեստներ ատ մարդոս կը տրուի)
Հոյակապ շքեղութեամբ
Մարմարեայ քանդակներով
Սրբազան եւ գեղեցիկ դրոշմածներով
Իւր ծախուք զարդարելու հոգ տարաւ
Որպէս զի ամենատուրբ վկային
Գրիգորի Հայոց Մեծայ առաջնորդին
Հոս դրուած մարմնոյն մասունքները
Մեծ պատուով պահպանուին

Ա. Տ. ՈՈԿԳ
(1653).

Որո՞նք են այս տուրբ մարմնոյ մասունքները, չենք գիտեր։ Թէ ինչպէս եղեր է, որ հոս դրուեր են եւ ոչ մերձաւոր Ս. Լուսաւորչի եկեղեցւոյն մէջ, կրնայ այսպէս մեկնուիլ։ Ս. Գեննարիոսի Հոգաբարձութեան մէջ, ուր բիւզանդեան կուսանք ի սկզբանէ եկան բնակեցան, գիրուցան լեր էին այլ եւ այլ տուրբերու ընծայուած եկեղեցիներ եւ մատուռներ, Ս. Գեննարիոսի, Ս. Լաւրենտիոսի, Ս. Պանդալէոնի, Ս. Վլասայ, Ս. Փրկչի, եւ այլն։ կարելի է, որ ի սկզբան տուրբ մարմինը (ի բաց առնելով Գլուխն եւ այլ մասունքը), ինացած ըլլայ յիշեալ մատուռներուն մէկուն մէջ, որ յետոյ Ս. Լաւրենտիոսի Եկեղեցւոյն հետ միացաւ։

Ա՛ս ալ պէտք է յիշել, որ վերոյիշեալ կուսանք ԺԶ. երորդ դարուն մէջ, Տրիդենտեան ժողովէն յառաջ, ան ժամանակներուն քաղաքական վրդովմանց մէջ, պարտաւորուած էին Ս. Գրիգորի

[1]) Ա՛ս ոտքներէն մէկը եւ շղթաներուն մէկ մասը 1866ին ի շնորհաց Սրբազան Քահանայապետին Պիոսի Թ. ետրորդի կոստանդինուպոլսի Հայոց Ուղղափառաց Մայր Եկեղեցւոյն ընծայ խրկուեցան։

գլուխը Ս. Լաւրենտիոսի եկեղեցին պահպանող կրտսեր եղբարց քով աւանդ դնելու, զոր Հապիւ 1628ին կրցան նորէն իրենց քովն առնուլ։

Ս. Լուսաւորչին նշխարաց քանի մը մասունքներն ալ արծաթի շքեղ կիսարձանի մէջ դրսւած՝ յարգութեամբ կը պահուին Ս. Գեննարիոսի եկեղեցւոյն գանձատան մէջ։

Իսկ Ս. Հայրապետին բազուկը՝ նարտոյ քաղաքը մայր եկեղեցւոյն մէջ՝ իբրեւ նոյն քաղքին պաշտպան սուրբի մասունքը ոսկեամբութեամբ կը յարդուի։ Շատ հաւանական է, որ յոյն Բարսեղեան կրօնաւորք պատկերամարտից հալածանքէն փախչելով կռատանդինուպոլսէն Իտալիա եկած ատեններին, Ս. Պօղոս Քահանայապետին օրերը, Նարտոյ քաղաքը բերած ըլլան, ուր որ եբկայն ատեն իրենց Հռչակաւոր Աբբայարանը կ'իշխէր։

BIBLIOTECA NAZIONALE
IMPRIMÉS

BIBLIOTHEQUE NATIONALE DE FRANCE
3 7531 02877067 6